

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Мирослав Д. Стевановић

**ОДРЖИВИ РАЗВОЈ КАО
ПОЛИТИЧКО-ПРАВНА КАТЕГОРИЈА**

Докторска дисертација

Београд, 2016

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Miroslav D. Stevanović

**SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A
POLITICAL-LEGAL CATEGORY**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016

Ментор

Проф. Др Драган Симеуновић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Чланови комисије

Проф. др Миленко Крећа, Универзитет у Београду, Правни факултет;

Проф. др Дарко Надић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Датум одбране

ОДРЖИВИ РАЗВОЈ КАО ПОЛИТИЧКО-ПРАВНА КАТЕГОРИЈА

Сажетак

Упркос прокламованој сагласности о хуманим и рационалним циљевима одрживог развоја, до данас није постигнута њихова универзална о правна обавезност. Поимање садржине и домета одрживог развоја се и даље развија. Обезбеђење циљева одрживог развоја требало би да представља дужност држава, које не споре легитимност интереса међународне заједнице као целине да том процесу врши утицај.

За разлику од прокламованих циљева, сам појам одрживи развој још увек представља конструкцију стварности, што државе доводи у ситуацију у којој им се на глобалном нивоу намећу идеје о томе како би свет требало да изгледа, а та конструкција им се кроз међународне механизме настоји представити као нормативна реалност. У недостатку јасног одређења, перцепција одрживог развоја трпи утицај активности које се предузимају, односно оних за које се обезбеде финансијска средства.

Основни правац истраживања представља покушај да се утврде чиниоци који детерминишу политичко-правну садржину одрживог развоја.

Истраживање обухвата три области посматрања. Прву област чине правни аспекти концепта одрживог развоја и модела за одрживи развој, којим се се идентификују начела у међународним инструментима и доктрини и анализирају тумачења њихове садржине, како би се дошло до елемената који би се интегрисали у дефиницију и политички модел одрживог развоја. Друга обухвата облике и начине на који су ти елементи укључени у политичке парадигме, дискурсе и моделе моћи асоциране са одрживим развојем. Трећу област чине теорије и алати одрживог развоја у процесу одлучивања у међународним односима и економији, који приказује сценарије везано за организациону структуру одрживог развоја.

Кроз анализу нормативног аспекта, упоредне праксе и услова који утичу на примену, појам се посматра феноменолошки. У том оквиру се сагледавају његова функција у међународном систему и одговорност држава за примену.

Циљ истраживања је да се анализом нормативног уређења, упоредне праксе у примени стандарда, услова који утичу и усмеравају примену, појам одрживог развоја одреди феноменолошки. Овако постављен, овај циљ обухвата и утврђивање његове садржине и функције у међународним односима, обавезујућих међународних стандарда и начела одрживог развоја, а посебно одговорност држава за њихову имплементацију.

Практични циљ истраживања је настојање да се установи објективни минимум прихватљивих решења у његовој примени, као пожељног стања добре владавине.

Теоријски део истраживања обухвата сублимирању савремених доктринарних схватања одрживог развоја и подвргавању анализи садржаја и тумачењу текстови међународних инструмената којима се уређује нормативни аспект одрживог развоја.

Испоставља се да је успостављен, с једне стране, међународни нормативни поредак из којег проистичу дужности држава у односу на циљеве и, с друге, међународни механизми за њихову примену и методи њиховог наметања државама. На овај начин идентификује се међународни нормативни поредак из којег проистичу обавезе држава да остварују циљеве одрживог развоја, као и међународни механизми имплементације његових циљева.

Емпиријско истраживање спроведено је посматрањем поступања националних институција, односно чинилаца и односа тим поводом, с једне, и мрежа друштвених и економских односа у међународној заједници који утичу на поступање националних институција, с друге стране. На тај начин су елементи садржине норми одрживог развоја диференцирани у пракси држава и установљене су специфичности процеса одлучивања и односа у националним институцијама које се развијају у примени циљева одрживог развоја.

Добијени резултати су друштвено контекстуализовани и деловање националних институција диференцирано према унутрашњим циљевима у односу на усвајање и прихватање међународног поретка одрживог развоја. Тиме је омогућено идентификовање узрочно-последичних везано за устројство и процесе управљања друштвеним ресурсима везано за одрживи развој.

Истраживањем је утврђено да, у недостатку јасног нормативног поретка, појам одрживог развоја се контекстуализује у међународним односима и данас је условљен интересом најразвијенијих држава за приступ ресурсима и сопственим економским растом, а институционализован је кроз њихову водећу улогу у финансирању одрживог развоја међународних финансијских институција. Из тог контекста проистичу узрочно-последичне везе у погледу устројства и процеса управљања везано за одрживи развој, којима се остварује безбедност, правичност и друштвени консензус у националним државама.

Посматрањем чинилаца и односа у поступању држава и мрежа друштвених и економских односа у међународној заједници, диференцирани су елементи садржине одрживог развоја и установљене специфичности одлучивања и односа у примени циљева одрживог развоја.

На међународном нивоу, одрживи развој добија у функционалном смислу одлике платформе за активизам за чије резултате и последице нико није одговоран, а у структуралном, мреже за остваривање глобалног утицаја. Оваква контекстуализација омогућава посредно обликовање свести о суштинским одликама одрживог развоја, сталним проширивањем циљева и индикатора, као и прилагођавањем појмовних категорија и институционалних механизма.

Анализом се као нужни елементи појма одрживог развоја утврђују два начела: правичност у расподели ресурса и задовољавању основних потреба индивидуа и међуповезаност економских, друштвених и проблема животне средине. Резултати анализе указују да правичност у расподели представља основ стабилности на

националном и међународном нивоу, из чега проистиче да је систем који не обезбеђује правичност нужно чинилац дестабилизације. Такође, практични изазови који проистичу из међуповезаности димензија одрживог развоја указују на потребу јаче улоге државе и решавања локалних проблема. У том контексту, механизми којима се одрживи развој контекстуализује испостављају се нефункционални за остваривање прокламованих циљева.

Из тога произилазе вредносни циљеви до којих глобално треба да доведе одрживи развој, који су у данашњој фази оптерећени основним идеолошким постулатима пре свега економског либерализма. Одрживи развој се тиче свих држава и индивидуа, а покретач одрживог развоја данас је интерес развијених држава, да се успостави међународни поредак у коме ће се обезбедити механизам контроле параметара битних за одрживост природних ресурса и животне средине.

Стандарди управљања системима у интересу одрживог развоја, међутим, у правни поредак се често уводе изван реалних могућности примене, чиме се занемарује дужност државе да се стара о спровођењу доброг администраирања и подложности системској одговорности, у циљу успостављања ефикасности и остваривања задатака. Коначно, одлучујући утицај на начин и обим имплементације циљева одрживог развоја у државама у развоју и неразвијеним државама, које су најугроженије, имају међународне финансијске институције и систем Уједињених нација, често мимо интереса самих држава, а понекад и без упоришта у међународном праву.

Основни закључак истраживања је да се одрживи развој, да би постао делотворан концепт, мора успоставити као међународна политичка идеологија, која ће делатно, организационо и правно тежити да обезбеди правичност у расподели ресурса и у задовољавању основних потреба за све, у оквиру датих економских, друштвених и проблема животне средине.

Кључне речи: одрживост, развој, димензије одрживог развоја, администраирање одрживог развоја, индикатори одрживог развоја, људска безбедност, националне стратегије одрживог развоја, ограничења раста, сиромаштво

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Политичке теорије, политичка историја и методологија политичких наука

УДК број: 32: 316.334.5:502.131.1(043.3)

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A POLITICAL-LEGAL CATEGORY

Summary

Despite the consent to the proclaimed human and rational sustainable development goals, their universal legal binding has not been achieved. The understanding of the content and scope of the concept of sustainable development is still developing. Ensuring sustainable development goals should be a duty of states, which do not deny the legitimacy of the interests of the international community as a whole to exert its influence in this process.

In contrast to the proclaimed goals, the concept of sustainable development is still a construction of reality, which sustains states in a situation in which ideas on how the world should look are imposed on them, and in which the construct is being presented as a normative reality through international mechanisms. In the absence of a clear determination, the perception of sustainable development suffers from the impact of activities that are being undertaken, i.e. those for which financial resources are provided.

The main direction of this research is an attempt to identify the factors that determine the political and legal content of sustainable development.

The survey covers three areas of observation. The first consists of the legal aspects of the concept of sustainable development and a model for sustainable development, and identifies the principles in international instruments and doctrinal interpretations, and analyzes their contents, in order to define the elements to be integrated into the definition and political model of sustainable development. The second includes the forms and ways in which these elements are involved in the political paradigms, discourses, and models of power associated with sustainable development. The third area comprises the theories and tools of sustainable development in the decision-making process in international relations and in economics, showing scenarios related to organizational structures for sustainable development.

The aim of this research is to determine, through analysis of the normative aspects, comparative practices and conditions that affect its application, the concept of sustainable development phenomenologically. So set, this objective includes the identification of the contents and functions of sustainable development in international relations, of binding international standards and principles, and especially the responsibility of states for their implementation.

The practical aim of the research is an attempt to establish objective minimally acceptable solutions for its implementation, as a desirable state of good governance.

The theoretical part of the research includes a functional analysis of the contemporary doctrinal understanding of sustainable development and the content analysis and interpretation of the texts of the international instruments governing the normative aspect of sustainable development.

It turns out that there are established, on the one hand, the international normative order from which stem the duties of states in relation to the objectives and, on the other, international

mechanisms for their application and methods of imposing them on countries. This identifies the international normative order from which arise the obligations of states to realize the goals of sustainable development, as well as international mechanisms for the implementation of its objectives

Empirical research was conducted by observing the actions of national institutions and the factors and relationships that occasion them on the one hand, and the network of social and economic relations in the international community that affects the handling of national institutions, on the other. Established in this way is that the elements of the content of the norms of sustainable development are differentiated in the practice of states, and in the specifics of the decision-making process and relations between national institutions that develop in the implementation of sustainable development goals.

The obtained results are socially contextualized, and the functioning of national institutions is differentiated according to internal goals, in relation to the adoption and acceptance of the international order for sustainable development. This has allowed for the identification of causal relationships in the organization and management processes related to social resources for sustainable development.

The survey finds that, in the absence of a public normative order, the concept of sustainable development is contextualized in international relations depending on the interests of the most developed countries for access to resources and their own economic growth, and institutionalized through their leading role in the financing of sustainable development through international financial institutions. From this context arise causal relationships in terms of organization and management processes related to sustainable development, that provide security, justice and social consensus in nation-states.

Observing the factors and relationships in the treatment of the states and the networks of social and economic relations in the international community has enabled a differentiation of the elements of the content of sustainable development, and established the specifics of decision-making and relationships in the implementation of its goals.

At the international level, sustainable development acquires, in the functional sense, the characteristics of a platform for activism with no one area of responsibility for results and consequences, and in the structural sense, the characteristics of a network for exercising global influence. Such contextualization allows the indirect shaping of the awareness of the crucial elements of sustainable development, through the continual expansion of objectives and indicators, as well as the adjustment of conceptual categories and institutional mechanisms.

The analysis identifies three principles as necessary elements of the concept of sustainable development: fairness in the allocation of resources, meeting the basic needs of individuals and the interconnectedness of economic, social and environmental problems.

The results of the analysis further indicate that equity in distribution is the basis of stability at the national and international level, from which it follows that a system which does not

provide equity is necessarily a destabilizing factor. Also, practical challenges of the interconnectedness of the dimensions of sustainable development indicate a need for a stronger role of the state and the solving of local problems. In that context, the mechanisms through which sustainable development is contextualised on international level appear as not functional in achieving the proclaimed objectives.

From these derive the value objectives that should lead global sustainable development, which is today burdened with the fundamental ideological postulates of, above all, economic liberalism. Sustainable development concerns all states and individuals, and the driving force of sustainable development today is the interest of developed countries to establish an international order which will ensure a mechanism of control of the parameters important for the sustainability of natural resources and the environment.

Standards of systems management in the interest of sustainable development, however, are often introduced into the legal system without real possibilities of their application, thus neglecting the state's duty to ensure the implementation of good administration and liability, and the need to establish efficiency and fulfillment of tasks. Finally, a decisive influence on the manner and extent of the implementation of the objectives of sustainable development in developing and underdeveloped countries, which are the most vulnerable, is being international by financial institutions and the United Nations system, often against the interests of the countries, and sometimes without basis in international law.

The main conclusion of the research is that sustainable development, if it is to become an effective concept, must be established as an international political ideology, which will in its action strive, organizationally and legally, to provide fairness in the allocation of resources and in meeting basic needs for all, within the context of the given economic, social and environmental problems.

Key words: sustainability, development, dimensions of sustainable development, administrating sustainable development, sustainable development indicators, human security, national sustainable development strategies, limits to growth, poverty

Scientific field: Political sciences

Specific scientific field: Political theory, Political history, Methodology of political sciences

UDC number: 32: 316.334.5:502.131.1(043.3)

Скраћенице

AIDS - (acquired immune deficiency syndrome)
ECOSOC - Економски и социјални савет УН (*UN Economic and Social Council*)
ECtHR – Европски суд за људска права (*European Court of Human Rights*)
FAO - Организација УН за исхрану и пољопривреду (*UN Food and Agricultural Organization*)
GATT - Општи споразум о царинама и трговини (*General Agreement on Tariffs and Trade*)
GEF - Глобални фонд за заштиту животне средине (*Global Environment Facility*)
GEO - Преглед глобалне животне средине (*Global Environment Outlook*)
HDI - Индекс људског развоја
HIV - (*human immunodeficiency virus*)/
ICESDF - Међувладин комитет експерата за финансирање одрживог развоја (*Intergovernmental Committee of Experts on Sustainable Development Financing*)
ICJ – Међународни суд правде (*International Court of Justice*)
IIA - Споразум о страном улагању (*International Investment Agreements*)
IMF - Међународни монетарни фонд (*International Monetary Fund*)
ITLOS – Међународни суд за право мора (*International Tribunal for the Law of the Sea*)
IUCN- Међународна унија за очување природе и природних ресурса (*International Union for Conservation of Nature*)
ODA . Званична помоћ за развој (*Official Development Assistance*)
UNCTAD - Конференција УН о трговини и развоју (*United Nations Conference on Trade and Development*)
UNDESA – Одељење Уједињених нација за економска и социјална питања (*United Nations Department for Economic and Social Affairs*)
UNDESA - Одсек УН за економске и друштвене послове (*The United Nations Department of Economic and Social Affairs*)
UNEP - Програм УН за животну средину (*United Nations Environment Programme*)
USAID, Агенција САД за развојну помоћ
WCED - Светска комисија за животну средину и развој (*World Commission on Environment and Development*)
WTO - Светска трговинска организација (*World Trade Organization*)
WWF - Светски фонд за заштиту дивљих животиња (*World Wide Fund for Nature. ex World Wildlife Fund*)
БДП – Бруто друштвени производ
Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужна Африка - *BRICS*
ЕУ - Европска унија
УН - Организација Уједињених нација

Садржај

ДЕО ПРВИ.....	1
1. Увод.....	1
1.1. Проблем.....	1
1.2. Предмет дисертације.....	4
1.3. Појмовно одређење.....	15
1.4. Операционално одређење.....	16
1.5. Циљ дисертације.....	17
1.6. Хипотезе.....	17
1.7. Методе истраживања.....	19
1.8. Оправданост истраживања.....	20
ДЕО ДРУГИ.....	22
Поимање одрживог развоја у међународном праву.....	22
1. Еволуција појма одрживог развоја у међународном праву.....	22
2. Међународни нормативни концепт одрживог развоја.....	33
3. Елементи појма одрживог развоја у међународном праву.....	48
3.1. Материјално-правни аспект у пракси одрживог развоја.....	54
3.2. Однос између начела одрживог развоја.....	62
4. Одрживи развој у међународној административној пракси.....	75
4.1. Нормативни дискурс одрживог развоја ЕУ.....	87
4.2. Оквир националног администрирања одрживог развоја.....	92
5. Схватање одрживог развоја у међународноправној пракси.....	109
5.1. Одрживи развој у пракси Међународног суда правде.....	111
5.2. Одрживи развој у споразумима о заштити страних улагања.....	117
5.3. Природа одрживог развоја у међународном праву.....	120
5.3.1. Глобализација права везано за животну средину.....	124
ДЕО ТРЕЋИ.....	129
Функционална концептуализација одрживог развоја.....	129
1. Развој идеје глобалног одрживог развоја.....	129
2. Одрживи развој као глобални институционални оквир.....	132
2.1. Проблем глобалног администрирања.....	132
2.2. Проблем приступа изазовима одрживог развоја.....	134
2.3. Алати, стратегије и механизми одрживог развоја.....	136
2.4. Обликовање концепта одрживог развоја.....	139
2.5. Друштвени односи у примени одрживог развоја у државама.....	142
2.6. Динамика одрживог развоја.....	143
3. Одрживи развој као глобални вредносни оквир.....	152
3.1. Одрживи развој као глобална „јавна служба“.....	164
3.2. Одржив развој као агенс за друштвени консензус.....	165
3.3. Одрживи развој као предмет администрирања.....	167
3.3.1. Иновативност.....	170
3.3.2. Јавно-приватна партнерства.....	177
3.4. Одрживи развој као идеал.....	182
3.4.1. Образовање.....	186
3.5. Одрживи развој као светска политика.....	191

3.5.1.	<i>Администрирање</i>	193
3.5.2.	<i>Мерење напретка и добробити</i>	195
3.5.3.	<i>Општа поимања одрживог развоја</i>	197
3.5.4.	<i>Одрживост као однос акције и последице</i>	198
4.	<i>Проблем концептуализације управљања одрживошћу</i>	203
ДЕО ЧЕТВРТИ		213
Контекстуализација поимања одрживог развоја		213
1.	<i>Одрживи развој у контексту међународних односа</i>	213
1.1.	<i>Проблеми у пракси одрживог развоја</i>	220
1.2.	<i>Дискурс одрживог развоја у међународним односима</i>	225
1.2.1.	<i>Фонд за глобалну животну средину</i>	229
1.2.2.	<i>Популација</i>	230
1.2.3.	<i>Међународно пословање</i>	232
1.2.4.	<i>Перцепција одрживог развоја глобалног запада</i>	235
1.2.5.	<i>Интеграција</i>	235
1.2.6.	<i>Изазови глобалистичке економије за одрживи развој</i>	237
1.2.7.	<i>Глобално администрирање интересних група</i>	241
1.2.8.	<i>Националне стратегије</i>	245
1.3.	<i>Одрживи развој као чинилац у међународним односима</i>	250
1.3.1.	<i>Показатељи</i>	258
1.3.2.	<i>Образовање</i>	259
1.3.3.	<i>Јавна администрација</i>	262
1.3.4.	<i>Људска безбедност</i>	265
1.3.5.	<i>Институционални оквир</i>	270
2.	<i>Одрживи развој у контексту међународне економије</i>	274
2.1.	<i>Озелењавање концепта развоја</i>	276
2.2.	<i>Глобални политичко-економски оквир одрживог развоја</i>	277
2.2.1.	<i>Ограничења раста</i>	277
2.2.2.	<i>Уклањање сиромаштва</i>	279
2.2.3.	<i>Оптимални ниво</i>	279
2.2.4.	<i>Одрживи развој и светска индустрија</i>	285
2.2.5.	<i>Међународна финансијска помоћ</i>	286
2.2.6.	<i>Међународно финансирање</i>	288
2.2.7.	<i>Озелењавање економске димензије кроз економску безбедност</i>	296
2.3.	<i>Економски аспект одрживости</i>	299
2.3.1.	<i>Економски елементи и евалуација одрживог развоја</i>	302
2.3.2.	<i>Корпоративно управљање</i>	310
2.3.3.	<i>Опште добро као вредност</i>	311
3.	<i>Дискурси о ризицима контекстуализације</i>	314
3.1.	<i>Ризик могућности злоупотребе против индивидуе</i>	314
3.2.	<i>Ризик неконтролисаног утицаја капитала</i>	318
3.3.	<i>Ризици институционализације одрживог развоја</i>	321
4.	<i>Глобално економско администрирање одрживог развоја</i>	324
5.	<i>Оквирни концепт одрживог развоја у Републици Србији</i>	328
5.1.	<i>Поимање димензија одрживог развоја у Републици Србији</i>	328
5.2.	<i>Вредносно поимање одрживог развоја у Републици Србији</i>	330
5.3.	<i>Начела одрживог развоја у Републици Србији</i>	331
5.4.	<i>Схватање институционализације</i>	334
5.5.	<i>Поимање образовања</i>	335

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	338
Литература	354
Књиге	354
Ауторска поглавља, чланци и научни радови.....	366
Студије међународних организација	385
Студије међународних невладиних организација и корпорација	387
Позитивни законски текстови Републике Србије	389
Међународни универзални и регионални уговори.....	390
Нормативни инструменти универзалног карактера	391
Транснационални инструменти нормативног карактера.....	392
Инструменти меког права	393
Нормативни акти Европске уније	395
Одлуке међународних судова, арбитража и механизма решавања спорова	395
Национални уставни и законски текстови	397
Нерецензирани материјални и историјски документи	397

ДЕО ПРВИ

1. Увод

1.1. Проблем

Чланством у Организацији Уједињених нација (УН) државе прихватају и одређене универзалне вредносне циљеве. Међу тим циљевима су: спасавање будућих поколења ужаса рата; потврђивање вере у основна права човека, у достојанство и вредност људске личности, у равноправност мушкараца и жена и нација великих и малих; обезбеђивање услова под којима ће моћи да се очувају правда и поштовање обавеза проистеклих из уговора и других извора међународног права и рад на социјалном напретку и побољшању животних услова у већој слободи.¹ У складу са овим циљевима, у оквиру система УН су успостављена основна начела одрживог развоја, као универзалне вредности.

У средишту одрживог развоја су људи, у смислу да државе чланице треба да теже друштву које је праведно, равноправно и инклузивно и да се посвећују заједничком раду на унапређењу глобалног одрживог и инклузивног економског раста, друштвеног развоја и заштите животне средине.² Упркос прокламованој сагласности о овим хуманим и рационалним циљевима, до данас није постигнута њихова универзална правна обавезност. Тако, још увек нема подршке чланица УН за проширење мандата Програма УН за животну средину (*United Nations Environment Programme*, UNEP) и прерастање овог помоћног тела у специјализовану организацију која би се бавила оживотворењем идеја, које је препуштено пракси и политичким интересима.

Појам одрживи развој преузет је у политичко-правну сферу из еколошког права, у смислу да подразумева развој који задовољава потребе садашњице, на начин који не подрива капацитет задовољавања потреба будућих генерација.³ Практичне потребе очувања здравља садашњих генерација и природног богатства Планете су условиле ширење поимања одрживог развоја у правцу уравнотежења односа између потреба екологије, привредног развоја и природних ресурса. У том смислу, начини обезбеђивања одрживог развоја, уз еколошке циљеве (очување природних ресурса и животне средине), обухвата и економске (стабилност привредног раста,

¹ Повеља Уједињених нација, „Сл. лист ДФЈ“, бр. 69/45, Преамбула.

² UN General Assembly, *Report of the United Nations Conference on Sustainable Development*, UN Doc. A/CONF.216/16 (20–22 June 2012), paras. 4,5,6,7.

³ UN General Assembly, *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, UN Doc. A/RES/42/187 (11 December 1987), Preamble.

без инфлације и претераног спољног задуживања) и социјалне циљеве (елиминација сиромаштва и социјалне патологије).⁴

У окриљу УН-а је 2000. године, у оквиру агенде одрживог развоја, усаглашена заједничка дужност држава - да се до 2015. године оствари осам циљева против сиромаштва. Седам од тих циљева представљају артикулацију практичних потреба: (1) искорењивање сиромаштва и глади; (2) достизање универзалности основног образовања; (3) промовисање једнакости међу половима и права жена; (4) смањивање смртности деце; (5) побољшавање здравља мајки; (6) изборити се са HIV-ом/AIDS-ом, маларијом и осталим болестима; и (7) осигуравање одрживости природне средине. Осми циљ, дефинисан као „развијати глобално партнерство за развој“ превазилази оквире који могу бити дефинисани резолуцијом, а у појединим деловима задире у питања искључиво унутрашње политике, економије и права држава. Наиме, за остваривање овог циља дефинисан је следећи опсег смерница:

- развијати отворену, регулисану, предвидиву и недискриминативну трговину и финансијске системе, укључујући опредељење за добро управљање, развој и смањење сиромаштва, на националном и на међународном нивоу.
- посветити се решавању посебних потреба најнеразвијенијих земаља, што укључује извоз ослобођен тарифа и квота, појачано отписивање дуга презадужених сиромашних земаља, поништавање званичних билатералних дугова и већу помоћ за развој земљама које су посвећене смањењу сиромаштва.
- посветити се решавању посебних проблема земаља без излаза на море као и малих острвских земаља у развоју.
- посветити се решавању дужничких проблема земаља у развоју на свеобухватан начин путем националних и међународних мера усмерених на одрживост дуга у дужем периоду
- развити и применити стратегије за пристојне и продуктивне послове за младе у сарадњи са земљама у развоју
- обезбедити приступ основним лековима у земљама у развоју, као и њихову приуштивост, у сарадњи са фармацеутским компанијама.⁵

Поимање садржине и домета одрживог развоја се и даље шири. Тако се, у оквиру глобалног одрживог развоја, у систему УН прокламују следећи циљеви до 2030. године:

1. окончати сиромаштво у свим облицима и свуда;
2. окончати глад, обезбедити сигурност прехране, бољу исхрану и унапредити одрживу пољопривреду;
3. обезбедити здрав живот и унапредити добробит за све у свим животним добрима;

⁴ Унковић, Милорад, Кордић, Нинела, *Одрживи развој и екологија*, X Међународни научни скуп „Синергија 2012“, Зборник, стр. 12. Приступ: <http://goo.gl/dKW83K>, 12.05.2015. (стр. 11-21)

⁵ UN General Assembly, *United Nations Millennium Declaration*, UN Doc. A/55/2 (18 September 2000).

4. обезбедити инклузивно и на једнакој основи образовање и унапредити могућности за доживотно учење за све;
5. остварити родну једнакост и оспособљавање свих жена и девојака;
6. обезбедити доступност и одрживо управљање водама и асанацију за све;
7. обезбедити приступ приуштивој, поузданој, одрживој и модерној енергији за све;
8. унапредити, достигнути инклузиван и одржив економски раст, пуну и продуктивну запосленост и честит рад за све;
9. изградити еластичну инфраструктуру, унапредити инклузивну и одрживу индустријализацију и неговати иновативност;
10. смањити неједнакост унутар и између држава;
11. учинити градове и људске насеобине инклузивним, сигурним, отпорним и одрживим;
13. предузети хитну акцију против климатских промена и њених утицаја;
14. очувати и одрживо користити океане, мора и морске ресурсе за одржив развој;
15. заштитити, обновити и унапредити одрживу употребу земаљских екосистема, одрживо управљати шумама, сузбити десертификацију и зауставити и окренути деградацију земљишта и зауставити губитак биодиверзитета;
16. унапредити мирољубива и инклузивна друштва за одржив развој, обезбедити приступ правди за све и изградити делотворне, одговорне и инклузивне институције на свим нивоима;
17. ојачати средства имплементације и ревитализовати глобално партнерство за одржив развој.⁶

Ширењем садржине, појам одрживи развој практично имплицира интегрални политички, економски, технолошки, социјални и културни развој, усклађен с потребама заштите и унапређења животне средине, који омогућава задовољавање потреба и унапређење квалитета живота садашњим и будућим генерацијама,⁷ што се у међународним односима користи као критеријум за оцену поступања држава.

Обезбеђење циљева одрживог развоја требало би да представља дужност држава,⁸ које не споре легитимност интереса међународне заједнице као целине да том процесу врши утицај. Међутим, за разлику од прокламованих циљева, сам појам одрживи развој још увек представља конструкцију стварности, што државе доводи у ситуацију у којој им се на глобалном нивоу намећу идеје о томе како би свет

⁶ UN General Assembly, *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*, UN doc. A/RES/70/1 (21 October 2015), para. 59. Приступ: <http://goo.gl/mUFcdy>, 22.10.2015.

⁷ Adams, William, *The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and Development in the Twenty-first Century*, Report of the IUCN Renowned Thinkers Meeting, 29–31 January 2006. Приступ: <http://goo.gl/ZXAoOg>, 29.05.2015.

⁸ International Law Association, *New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development*, ILA Resolution 3/2002 (2 April 2002), UN Doc. A/CONF.199/8 (9 August 2002), para. 1.

требало да изгледа, а та конструкција се кроз међународне механизме настоји потврдити и као нормативна реалност.

Као садржински оквир одрживог развоја издваја се шест елемената који, интегрисани, уједно представљају и полугу имплементирања те агенда у националним државама: (1) достојанство: да оконча сиромаштво и супротстави се неједнакости; (2) људи: да обезбеди здраве животе, знање и инклузију жена и деце; (3) просперитет: да ојача снажну, инклузивну и трансформативну економију; (4) Планета: да заштити екосистем за сва друштва и поколења; (5) правда: да унапреди сигурна и мирољубива друштва и јаке институције; и (6) партнерство: да катализује глобалну солидарност за одрживи развој. Интегрисана агенда одрживог развоја изискује посебне методе примене, укључујући финансирање, технологију и инвестиције у капацитете одрживог развоја. Ти методи повратно утичу на обликовање перцепције самог појма, тако што мобилишу политичку вољу и неопходне ресурсе за ојачавање делотворности мултилатералног система и националних држава.⁹

Имплементација политика одрживог развоја резултирала је мобилизацијом ресурса за суочавање са комплексним изазовима које намеће на глобалном плану. У фронту против сиромаштва и болести сарађивали су владе, цивилни сектор и широк круг међународних чинилаца; подстакнут је приступ јавним политикама заснован на резултатима и тако унапређена транспарентност и ојачан мултилатерални приступ; а заједничком акцијом и међународном сарадњом подржане су јавне политике инспирисане циљевима. Легитимитет целог процеса почива на обиму у којем се кључни циљеви остваре у крајњем исходу.¹⁰ Међутим, нови изазови, нове могућности, високоамбициозне потребе за истински партиципативном, хуманом и преображавајућом акцијом доводи до тога да њихова примена често не трпи попуштање политичкој корисности, или прихватању најниже заједнички прихватљиве акције.

1.2. Предмет дисертације

У недостатку јасног правног одређења, појам одрживог развоја се обликује у политичкој теорији и пракси и перцепција о садржини трпи утицај активности које се предузимају, односно оних за које се обезбеде финансијска средства. Међувладин комитет експерата за финансирање одрживог развоја (*Intergovernmental Committee of Experts on Sustainable Development Financing, ICESDF*) предложио је низ могућности које су на располагању креаторима

⁹ Ki-Moon, Ban, *The Road to Dignity by 2030: Ending Poverty, Transforming All Lives and Protecting the Planet*, Synthesis report of the Secretary-General on the post-2015 sustainable development agenda, UN Doc. A/69/700 (4 December 2014), para. 65.

¹⁰ *Ibid.* (фуснота 8), para. 20.

политика одрживог развоја.¹¹ Из препорука овог тела проистиче да су политике држава на плану одрживог развоја подложне тројаком финансијском утицају. Прво, на унутрашњем плану ICESDF препоручује усвајање финансијских стратегија држава које треба да буду засноване на омогућавању остваривања националних политика заштите животне средине. Друго, у препорукама се препознаје реалност да се у финансирање комплексних активности нужно морају укључити сви расположиви извори финансирања, не само јавни и државни, већ и приватни и међународни. Треће, препоручује се глобално партнерство у областима које су уређене међународним стандардима, у вези са кључним аспектима међународне помоћи, трговине, дуговања, опорезивања и стабилности финансијског тржишта. Кад је реч о начину одређивања циљева одрживог развоја у оквиру система УН, државе чланице су задужиле Генералну скупштину ове организације да циљеви морају бити „усмерени на акцију, прецизни и јасни за комуникацију, ограничени у броју, усмерени, глобални у природи и универзално применљиви на све државе”, при чему „треба да уважавају различите националне реалности, капацитете и нивое развоја, као и да поштују националне политике и приоритете.”¹²

Да би се оперативни циљеви одрживог развоја остварили, као самостални циљеви се намећу делотворност и глобално партнерство у управљању самим процесом. Делотворно управљање одрживим развојем поставља пред јавне институције држава на свим нивоима критеријум да буду инклузивне, партиципативне и одговорне грађанима, а да закони и институције морају да штите људска права и основне слободе. Ови критеријуми управљања се повезују са остваривањем идеолошких вредности, партиципативном демократијом и слободним (и мирољубивим) друштвом, који би требало да омогуће прокламоване исходе развоја. С друге стране, глобално партнерство у управљању одрживим развојем, изискује: интегрисану агенду решења за економска и социјална питања, али и проблеме окружења; шири оквир међународно гарантованих људских права, укључујући право на развој; примену начела универзалности у интегрисању елемената одрживог развоја; као и интеграцију у ширу агенду УН. Све ово нужно се одражава на начине настојања да се достигне одрживи развој, у смислу промењеног приступа лидерству, кохерентности националних политика, стратегија и сарадње.

Управљање одрживим развојем, као глобалним вредносним концептом, институционализује се у политички систем националних држава. Циљеви одрживог развоја интегришу се у национално планирање, буџете, правне поретке и

¹¹ Intergovernmental Committee of Experts on Sustainable Development Financing, *Report on Options for an Effective Sustainable Development Financing Strategy*, UN Doc. A/69/315 (15 August 2014), paras. 23-24.

¹² UN General Assembly, *The future we want*, UN doc. A/RES/66/288 (11 September 2012), Annex, para. 247.

институције држава. Ове стратегије треба сагледати и применити на локалним нивоима и уз ангажовање локалних власти. Институције извршне власти, представничка тела и правосуђа морају обезбедити одговарајући капацитет да извршавају своје улоге у овом настојању, при чему се увећава посвећеност националних институција јавној транспарентности, размени информација, партиципативном мониторингу и отвореним подацима, уз обавезу поштовања заштите права на приватност. Уз то, потребно је мобилисати и моћ културе за афирмисање промене којој се тежи. Читав процес подржава повећавање информационе писмености, која повећава капацитет за осветљавање изазова и за конкуренцију решења.

У суочавању са проблемима развоја, у систему Уједињених нација афирмишу се политичке идеје којима је циљ да допринесу инклузивности и да подстакну економски раст.¹³ Ове идеје се дефинишу кроз инструменте меког права и, пре свега, кроз праксу условљену капацитетом да се обезбеде неопходна финансијска средства.

Пракса одрживог развоја често се развија изван прокламација о циљевима одрживог развоја. У условима глобализације, неолиберализма¹⁴ и информационог доба,¹⁵ под утицајем монополарне доминације, националне економије, права и безбедности често бивају подређене интересима моћних држава у међународним односима, при чему се међународно право и међународни економски односи инструментализују за остваривање циљева који се не односе на еколошке циљеве.

Приступ остваривању одрживог развоја данас се заснива на стварању глобалне мреже међузависности, вредности и поступања пре свега националних држава. Глобализација представља „процес ширења светске заједнице либерално-демократских, тржишно оријентисаних земаља, који се остварује на економском, политичком, културном и сваком другом плану“.¹⁶ Управо тај процес на политичком плану тежи стварању мреже међузависности глобалног друштва и система вредности и понашања. Међутим, за сада је то доминантно економски процес, док у својим другим аспектима наилази на отпор. Препрека димензијама

¹³ Atkinson, Giles; Dietz, Simon; Neumayer, Eric; Agarwala Matthew, *Handbook of Sustainable Development: Second Edition*, Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing, 2014, p. 238.

¹⁴ Njeru, Jeremia, "Donor-driven" Neoliberal Reform Processes, "Democratization" and the Production of Deforestation in Kenya: The Case of Karura and Oloolua Forests in Nairobi, Michigen: ProQuest, 2008, p. 94.

¹⁵ Brand, Peter; Thomas, Michael, *Urban Environmentalism: Global Change and the Mediation of Local Conflict*, New York: Routledge, 2013, pp. 15-16.

¹⁶ Симеуновић, Драган, *Нација и глобализација*, Београд: Просвета, 2014, стр. 108.

глобализације које се исказују кроз процес десуверенизације и денационализације држава је национална држава.¹⁷

Имплементација одрживог развоја обухвата наднационалну акцију, укључивање приватног и јавног капитала и стварање прилика за нове економске иницијативе, рационалне са становишта животне средине. Стварање света без граница, односно отвореног светског тржишта устројеног на либералним начелима, основни су циљеви идеологије глобализма, чији су главни носиоци транснационалне компаније, а затим најмоћније либерално-демократске државе. Ти циљеви се на глобалном нивоу остварују настајањем система новог светског поретка, који се може одредити као „успостављање неприкосновене политичке, економске и војне доминације Сједињених Америчких Држава (САД) и индустријски развијених земаља Запада окупљених у/или око међународних организација економског, политичког или војног карактера над скоро свим осталим земљама света“,¹⁸ а најчешћи начин испољавања ове доминације је иступање са позиција моћи. Формирање светског поретка одвија се, између осталог, процесом глобализације.

Осим тога, глобална међузависност довела је и до повећања броја безбедносних изазова за шири круг друштвених група, који се више не могу решавати класичним методама, због чега се све више прихвата повезаност економског развоја и питања безбедности која се, пак, све више укључују у развојне аспекте и њихову одрживост.¹⁹ Развој инструмената који би могли створити простор за економски развој, почива на два концептуална оквира: људска безбедност, у оквиру Програма за развој Уједињених нација (*United Nations Development Programme*, UNDP) и реформа сектора безбедности, који је створен у Одељењу за међународни развој британске владе, а операционализован у оквиру Организације за економску сарадњу и развој (*Organisation for Economic Cooperation and Development*, OECD).

У оквиру Организације Уједињених нација за образовање, науку и културу (*United Nations Economic, Social and Cultural Organization*, UNESCO), 2000. године је усвојена Повеља о Земљи која представља декларацију о основним моралним начелима напретка човечанства. Овај инструмент кључне начеле одрживог развоја групише у четири целине: 1. поштовање и брига о животу; 2. еколошка целовитост; 3. друштвена и економска правичност; и 4. демократија, ненасиље и мир. Повеља о Земљи артикулише идеју о потреби одрживог глобалног друштва утемељеног на

¹⁷ *ibid.*, стр. 111.

¹⁸ *ibid.*, стр. 94-95.

¹⁹ Ђурђевић-Лукић, Светлана, *Повезаност безбедности и развоја: нови концепти и пракса међународних организација*, у: Економија и безбедност, Мирослав Хаџић, Јелена Радоман (ур.), Београд: Центар за цивилно-војне односе, 2009, стр. 18.

поштовању природе, основних људских права, економске правде и културе мира.²⁰ Чињеница је да након тога није усаглашена међународна правна обавеза држава на плану заштите еколошког система на земљи, који би требало да представља рационални основ одрживог развоја. Даљи развој на људским правима засноване, универзалне и интегрисане агенде одрживог развоја, ради постизања економског раста, социјалне правде и очување природне средине, афирмисан је и у оквиру УН.²¹

Одрживи развој представља комплексан изазов, са проблемима који захтевају ургентно деловање и огроман капацитет финансирања. Национални прописи и политике принуђени су да омогуће одговарајуће ресурсе за ове политике, али се испоставља проблем неликвидности јавних финансија у огромном броју држава. То намеће потребу глобалне и националне акције да се мобилишу, преусмере и ослободе приватни инвестициони ресурси како би се остварили задаци одрживог развоја. За сада, на међународном нивоу централну катализаторску улогу, посебно у осетљивим државама, и даље имају званична помоћ и јавни међународни фондови. Успостављање нових институција сарадње Југ-Југ, попут Нове развојне банке коју су основале Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужна Африка (државе *BRICS*) и Азијске инфраструктурне инвестиционе банке отвара нове могућности за обезбеђење финансија за инвестиције у одрживи развој.

Иако појам одрживи развој није јасно одређен на глобалном нивоу, у оквиру система УН се спроводе активности чији циљ излази из оквира оних активности које су прокламоване одрживим развојем, чак и у њиховом најширем схватању. Уз прокламоване вредности, као и настојања да се нормативно уобличи и примене праксе, индикатор о природи одрживог развоја представљају и ставови лица и група које форсирају ту агенду. У том смислу је веома индикативан приступ који заговара наметање пројектовања промене вредносног система, посебно у сфери образовања и културе. „Морамо прерасти све погрешнију поставку о добру и злу како их виде уже групе... и дефинисати нови концепт шта је добро или зло за целокупну људску породицу. Ово је апсолутно неопходно.“²² У систему УН развија се схватање да је држава старатељ образовања као јавног добра, које мора проистећи из приступа холистичког и доживотног учења, а које ће бити усмеравано од стране УН и глобалне циљеве имплементирати на нивоу држава.²³ Током рада

²⁰ Павловић, Вукашин, *Одрживи развој и универзитетско образовање*, у: Универзитет и одрживи развој, Павловић, Вукашин (приређивач), Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду и Центар за еколошку политику и одрживи развој, 2011, стр. 27.

²¹ Ki-Moon, Ban, *A Life of Dignity for All: Accelerating Progress towards the Millennium Development Goals and Advancing the United Nations Development Agenda beyond 2015*, UN Doc. A/68/202 and Corr.1 (26 July 2013), paras. 115-118.

²² Muller, Robert, *New Genesis: Shaping a Global Spirituality*, New York: Doubleday Inc., 1982, p. 35.

²³ UNESCO Executive Board, *Education Beyond 2015*, 37 C/Resolution 11 (19 November 2013), (2014) 1 UNESCO Records of the General Conference 37th Session 29, paras. 2, 3.

на припреми документа Оквир УН за акцију на образовању после 2015. године, на Другом Форуму UNESCO о образовању грађанства, генерални директор Ирина Бокова појаснила је да нове вештине за нова времена подразумевају: „да се негује веће поштовање и разумевање између култура, да се ученицима дају алати да направе највише од различитости, да се развију нове вредности и понашања солидарности и одговорности, да се подстакне енергија младих жена и мушкараца за добробит свих. Ово је важност образовања за глобално грађанство...”

У оквиру поменутог процеса, на Светском форуму образовања 2015, на тему „Једнако и инклузивно квалитетно образовање и доживотно учење за све до 2030: трансформисање живота кроз образовање“, Ирина Бокова и генерални секретар УН, Бан Ки Мун, истакли су да је свету потребно да преобликује вредносни систем деце и створи „одрживе“, „глобалне грађане“. Специјални извештач о праву на образовање, Кишор Синг, чији мандат проистиче из Специјалних процедура Савета УН за људска права, указао је да стратегије образовања треба да уреде неједнакости, фокусирањем на девојке, жене, мањине, лица са инвалидитетом, децу у подручјима захваћеним сукобима, руралним пределима и урбаним гетоима и позвао је владе да финансирају и имплементирају људска права ових група и обезбеде бесплатно, јавно образовање за све. Он је нагласио да „бесплатно основно образовање... не сме бити нарушено приватизацијом“. Резултат овог самита је мапа пут за глобално образовање до 2030. године, изражена у Инчеонској декларацији, у којој се представља опредељење за образовање засновано на циљевима глобалног развоја. Владе држава подстичу се да обезбеде могућности за доживотно учење, како би људи могли перманентно да се развијају али и да афирмишу начел да је образовање кључно за глобални мир и одрживи развој.²⁴ Догматски приступ представља реални ризик да се чак и племените идеје, попут унапређења образовања, извргну у нереалну бирократску творевину. Наиме, уколико Генерална скупштина УН афирмише ставове ове декларације, државе ће бити притиснуте да на својој територији обезбеде спровођење некакве „колективне дужности“ да, уместо родитеља, фамилије и заједнице, обликују вредносни систем деце. У том контексту, друштвена правда, родна једнакост и одрживост животне средине представљају само речник којим се обезбеђује наметање глобалних програма државама кроз УН, чак и када садрже елементе који подривају националне заједнице.

Резултати који се остварују на плану одрживог развоја указују на неефикасност међународног механизма када је неопходно ангажовати финансијске ресурсе. На пример, у окриљу УН је 1994. године усвојена Конвенција о борби против дезертификације земљишта у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом,

²⁴ UN News Center, *UN Hails Outcome of Incheon Forum as 'Huge Step Forward' for Education*, 21.05.2015. Приступ: <http://goo.gl/mZYw7S>, 03.05.2015.

посебно у Африци.²⁵ Ова је Конвенција ступила на снагу 2001. године а њено спровођење надгледа Секретаријат УН. На обележавању њене десетогодишњице констатовано је да је у периоду од усвајања текста до 2000. године просечно око 3.500 квадратних километара земљине површине годишње постало пустињско. Како глобална популација расте, региони у којима се овај процес дешава, а међу њима има и развијених држава, изложени су различитим облицима деградације квалитета живота становништва. Две милијарде људи живи на земљишту без воде, које заузима више од четрдесет одсто површине Земље. То је најсиромашнији део популације и најизложенији су глади. Као непосредне узрочнике оваквог процеса, супротног Миленијумским циљевима одрживог развоја и поменутом међународном уговору, Уједињене нације званично идентификују појве чије се сузбијање подразумева по одредбама Конвенције: сеча дрвећа ради обезбеђивања земљишта за обраду, превисоки порези на воду и раст популације.²⁶

Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије дефинише одрживи развој као циљно-оријентисан, дугорочан, непрекидан, свеобухватан и синергетски процес који утиче на све аспекте живота на свим нивоима, који подразумева модел који задовољава друштвено-економске потребе и интересе грађана, а истовремено уклања или смањује утицаје који прете или штете животној средини и природним ресурсима. Дугорочни циљ одрживог развоја подразумева стални економски раст који осим економске ефикасности, технолошког напретка, чистијих технологија, иновативности и друштвено одговорног пословања обезбеђује смањење сиромаштва, боље дугорочно коришћење ресурса, унапређење здравствених услова и квалитета живота и смањење загађења на ниво који могу да издрже чиниоци животне средине, спречавање нових загађења и очување биодиверзитета.²⁷

Поједини споразуми из области одрживог развоја пружају основ за сумњу по питању стварних циљева који се њима остварују. На Петој Министарској конференцији „Животна средина за Европу“, министри заштите животне средине Чешке Републике, Мађарске, Пољске, Румуније, Словачке Републике, Србије и Црне Горе и Украјине потписали су 22. маја 2003. године Конвенцију о заштити и одрживом развоју у региону Карпата.²⁸ Прокламовани циљ ове конвенције је да се обезбеди очување и враћање јединствених, ретких и типичних природних комплекса и објеката рекреације, као и објеката друге важности који су смештени у

²⁵ *Закон о потврђивању Конвенције о борби против дезертификације земљишта у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом, посебно у Африци*, “Службени гласник Републике Србије” – Међународни уговори, бр. 102/2007.

²⁶ Hawley, Chris, *Desert Spreading Over Earth at an Alarming Rate: UN Warns Risk Seen to Third of Land Surface*, The Boston Globe, World News, 16.06.2004. Приступ: <http://goo.gl/VBn94j>, 29.05.2015.

²⁷ *Национална стратегија одрживог развоја Србије*, “Службени гласник Републике Србије”, бр. 57/2008, пара 1.

²⁸ *Закон о потврђивању Оквирне конвенције о заштити и одрживом развоју Карпата*, “Службени гласник Републике Србије” – Међународни уговори, бр. 102/2007.

срцу Европе, штитећи их од негативних утицаја човека кроз промоцију заједничке политике-стратегије одрживог развоја у државама потписницама. Простор „Карпатске Србије“ обухвата површину од 63.608 км², дефинисан на основу Стратегије Европске уније за Дунавски регион, за који Карпатски регион представља друштвено-економски и еколошки интегрални део. Иако је формално резултат интегралног регионалног приступа одрживом развоју, заснованом на очувању животне средине, у извештају невладине организације Иницијатива за Карпатски екорегион, из 2001. године, чије циљеве подржава Светска банка и агенције Уједињених нација, истиче се да се овај регион суочава са изазовима без преседана „у време темељних друштвених и политичких промена“.²⁹ У том извештају се као изазови екосистему Карпатског региона убрајају:

- радикалне политичке промене: транзиција на тржишну економију, развој цивилног друштва, јача интеграција са Западном Европом и приступ Европској унији... Незапосленост и сиромаштво су убрзали рурално пропадање, а традиционални облици пољопривреде и шумарства се замењују интензивнијим методима.
- земљишне реформе у државама: земљиште које је држава узела у периоду комунизма враћа се у приватно власништво, што омогућава фрагментирање структуре власништва и подстиче краткорочну експлоатацију;
- нови друштвено-политички развој: С повећаним спољним инвестицијама у региону, политичка децентрализација и системи планирања не могу да одговоре на нове захтеве, те су већи изгледи за неодговарајући развој. Заоставштина комунистичког система и приступа, заснованих на систему контролисаном одозго, обесправила је појединце да контролишу промене. Грађанско друштво, народи и животна средина морају се поставити на чело многих одлука да би те промене деловале у корист животне средине и народа региона.³⁰

Упркос непостојању прецизно одређене садржине појма, последице глобалне иницијативе за имплементацију циљева одрживог развоја, као рационалног и хуманог концепта, утичу на национална права држава и на међународно право. У том смислу је занимљив развој који се одвија везано за препознавање права на здраву животну средину као основног људског права. Тако, Устав Републике Србије, у делу Људска и мањинска права и слободе, утврђује да „свако има право на здраву животну средину и на благовремено и потпуно обавештавање о њеном

²⁹ HRH the Duke of Edinburgh, Foreword, in: *The Status of the Carpathians: A Report*, Bratislava: The Carpathian Ecoregion Initiative, 2001. Статут Иницијативе карпатског екорегиона из 2004. године, у чијем оквиру је израђен овај извештај, као Карпатске државе обухвата: Чешку, Пољску, Украјину, Мађарску, Румунију, Србију и Црну Гору. Иначе, ова организација, са седиштем у Братислави, настала је из Дунавско-карпатског програма (умрежавања организација и стручњака за заштиту и одрживи развој Карпата) Светског фонда за природу, 1999. године.

³⁰ *Ibid*, pp. 8.

стању“ и да је „свако, а посебно Република Србија и аутономна покрајина, одговоран за заштиту животне средине.“³¹ У Републици Србији право човека на здраву животну средину предвиђа и Закон о заштити животне средине. Њиме се „уређује интегрални систем заштите животне средине којим се обезбеђује остваривање права човека на живот и развој у здравој животној средини и уравнотежен однос привредног развоја и животне средине...“³²

У правној доктрини је раширено мишљење да право на здраву животну средину представља садржину заштитног објекта коме треба обезбедити кривичноправну заштиту. За утврђивање правне вредности којој се обезбеђује заштита полази се од односа индивидуе према животној средини и значаја животне средине за сваку индивидуу, у ком оквиру је битна функција животне средине да омогући услове за живот достојне човека. У том смислу објект заштите није непосредно животна средина, већ право човека на здраву и хуману животну средину. „Хуманистички оријентисано кривично право, као основни услов своје легитимности, мора у начелу да полази од основних људских права као садржине општег заштитног објекта.“³³ Одређујући правну вредност на наведени начин, односно, „пружајући кривичноправну заштиту животној средини, могуће је истовремено пружити и кривичноправну заштиту основним људским правима, праву на живот, здравље, праву на поштовање приватног и породичног живота, праву на мирно и слободно уживање имовине и праву на информисање о ризику који прети наведеним вредностима.“³⁴

Концепт одрживог развоја се промовише на глобалном нивоу, али међународно право не утврђује заштиту појединца од државе која не поштује постулате тог концепта. У окриљу УН усвојено је више инструмената декларативног карактера, који полазе од дефиниције Стокхолмске декларације да „човек има основно право на слободу, једнакост и адекватне животне услове, у средини чији квалитет омогућава живот у достојанству и благостању, и свечану обавезу да штити и побољшава ту средину за садашње и будуће генерације.“³⁵ Тако, право индивидуе у вези са животном средином изричито признају само два међународна уговора, и то регионална, Афричка повеља о људским правима и правима народа из 1981. и

³¹ Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 98/06, чл. 74.

³² Закон о заштити животне средине, „Службени гласник Републике Србије“, бр.135/2004, чл.1.

³³ Стојановић, Зоран; Перић, Обрад, *Кривично право - посебни део*, XIII измењено издање, Београд: Правна књига, 2009, стр. 212.

³⁴ Врховшек, Мирослав, *Кривично-правна заштита животне средине према новом Кривичном законикау Србије*, Београд: Бранич, 121:3-4/2007, стр. 65-81.

³⁵ UN Conference on the Human Environment, *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*, A/CONF.48/14/Rev.1 (5 to 16 June 1972), 11 I.L.M. 1416 (1972), Principle I. Генерална скупштина УН је позвала владе држава да узму у обзир ову декларацију, UN General Assembly, *United Nations Conference on the Human Environment*, UN Doc. A/RES/27/2994 (15 December 1972), para. 2.

Протокол уз Америчку конвенцију о људским правима из 1988. године. Упркос томе, новији међународни уговори у области животне средине садрже одредбе о праву човека на здраву животну средину као на нешто што се подразумева.³⁶

Ако не правно, право на здраву животну средину се промовише као концепт у оквиру схватања добре владавине (*good governance*). Генерална скупштина УН афирмисала је схватање да је одржив развој повезан са добром владавином. Свако људско биће и сви народи „имају право да партиципирају, доприносе и уживају у економском, социјалном, културном и политичком развоју“.³⁷ У Миленијумској декларацији УН потврђује се посвећеност промоцији демократије и јачању владавине права: „Нећемо штедети напоре да унапредимо демократију и оснажимо владавину права, као и поштовање за међународно призната људска права и основне слободе, укључујући и право на развој.“³⁸ Позивајући се на Универзалну декларацију о људским правима и Бечку декларацију, Комитет за људска права Уједињених нација као основе на којима почива добра владавина препознаје: транспарентност, савесност и одговорност, као и осетљивост владе на потребе народа.³⁹

На положај влада националних држава када је реч о одрживом развоју, утичу и нови демографски трендови. Старење популације (услед дужег животног века и здравијег живота), све урбанизованије настањивање (више од половине становништва у градовима) и мобилност људи (2011. године било је 232 милиона регистрованих међународних миграната и скоро милијарду унутрашњих миграната) неке су од појава које мењају свет и све више утичу на циљеве, изазове и прилике у оквиру тежњи за одрживим развојем.

Важан чинилац представљају и нове технологије, које утичу на капацитет за перцепцију, наметање и делотворну реализацију циљева. Информациона револуција омогућила је да се јасније сагледају правци и да се обезбеди широка укљученост на глобалном нивоу. У односу на поступање националних администрација у остваривању циљева одрживог развоја, нове технологије омогућују снажнији глобални утицај на управљање одрживим развојем у државама. Неке од тих могућности истичу се и у међународним инструментима.

Кључно спољно обележје одрживог развоја је тренд изградње свести о цивилизацијској обавези и историјској нужности да се јавно управљање успостави

³⁶ Петровић, Биљана; Ћорић, Драгана, *Право на здраву животну средину као људско право*, Београд: Правни живот, бр. 9/2006, стр. 609-621.

³⁷ UN General Assembly, *Declaration on the Right to Development*, UN Doc. A/RES/41/128 (4 December 1986), Art. 1(1).

³⁸ *op. cit.* (фуснота 5), Ch. V, para. 24.

³⁹ UN Commission on Human Rights, *The Role of Good Governance in the Promotion of Human Rights*, UN Doc. E/CN.4/RES/2000/64 (27 April 2000), para. 1.

на општим циљевима опстанка, као глобални културолошки стандард. Тај тренд се манифестује у три области. Прво, на еколошкој равнотежи која обухвата: одржавање и заштиту различитости; подршку биолошки нешкодљивој производњи; отпор негативним утицајима и подстицање опоравка природне средине; осигурање чисте животне средине и стабилне климе и подстицање еколошке ефикасности свих делова друштва. Друго, на социјалној праведности која укључује: осигурање културне разноликости; подржавање институција друштвених система; подржавање социјалне правичности и једнакости; омогућавање учествовања у одлучивању свих сегмената друштва и обезбеђење једнаких могућности образовања за све. Треће, на економској сигурности која подразумева: повећање продуктивности и производње корисних добара и услуга; смањење сиромаштва у свету; осигурање праведне расподеле добара и унапређивање једнакости у свим сегментима привређивања; осигурање запослености, зарада, инвестиција, трговине и дистрибуције роба и подизање иновативности и предузетништва.

Ова одлика концепта одрживог развоја ставља националне државе у сасвим нову ситуацију, која доводи до нових политичких односа у друштву и изискује институционална прилагођавања. Јавни сектор је под притиском да прикупи више средстава кроз реформе пореског система, сузбијање пореске евикције и корупције и корекцију неједнакости. Данас је технички могуће преусмерити огромне количине пијаће воде у одрживи развој. Велике компаније уводе нове пословне моделе усмерене на одрживи развој, као етички мотивисано приватно инвестирање, или приватно-јавно партнерство. Уз то, креативне иницијативе покрећу нове моделе одрживе производње и обновљиве потрошње. При том, данас је свет глобализован, међуповезан и мобилисано цивилно друштво је у прилици да буде самосталан учесник, контролор и покретач промена. Све то пред државе намеће потребу управљања новим реалностима, и примену нових модела којима могу делотворније да остваре своју функцију, али не више само на националне заједнице, већ и у односу на захтеве међународне заједнице.

С обзиром на значај који се у актуелним међународним односима придаје одрживом развоју и све израженијем међународном утицају на унутрашње политике држава на плану остваривања његових циљева, основни правци истраживања обухватиће утврђивање чинилаца који детерминишу политичко-правну садржину појма одрживог развоја.

У прву групу спадали би они који се односе на развој перцепције и нормативног оквира одрживог развоја у међународним инструментима. Друга група укључује облике и дејства одрживог развоја у пракси, природу и специфичности самог концепта, као и друштвених и политичких односа везаних за одрживи развој. У оквиру друге групе елемената, биће анализирани и политички и економски услови у оквиру којих се обликује схватање и пракса одрживог развоја.

Додатни сегмент истраживања проистиче из основних праваца. Он ће обухватити сагледавање утицаја перцепције одрживог развоја на унутрашње политичке односе у државама, као и међународних односа који се у вези с тим одвијају. У том оквиру посебно ће бити анализирани испољене противуречности између прокламованих вредносних одређења одрживог развоја и оних елемената одрживог развоја који у пракси условљавају промене у политичким системима националних држава које генеришу изазове за националну безбедност.

1.3. Појмовно одређење

Проблем и предмет дисертације условљавају појмовно одређивање одрживог развоја у оквиру тоталитета односа везано за три основна елемента: Планету, људе и профит. Тај комплекс односа одрживи развој настоји да вредносно ограничи тространо, кроз: одговорност према животној средини, друштвену одговорност и економску одговорност. Кључне области његовог испољавања су области животне средине (природа и станишта), друштвени односи (индивиде, заједнице), финансије, здравље и безбедност, и администрирање/управљање, а темељ неопходних трансформација је образовање. Оно што одликује одрживи развој је да природа претњи и акције превазилази капацитет индивидуалних држава.

За потребе дисертације, појмовни апарат који се везује за испољавање одрживог развоја произилази, условно, по два основа.

Први се односи на унутрашња својства одрживог развоја као вредносне категорије. Квалитет живота подразумева објективно постојање услова за живот и субјективно индивидуално задовољство остваривањем вредности, веровања и тежњи. Забринутост (учесника) представља јавно обзнањен легитимни интерес учесника (актера) у неком сегменту одрживог развоја. Посвећеност подразумева званично изјављену, али правно необавезујућу, вољу учесника да делује на остваривању одређеног циља. Људска безбедност односи се на личну сигурност везано за живот, здравље, статус, добробит и слободу индивиде у контексту еколошких, економских и друштвених претњи. Јавно здравље подразумева превенцију ризика по здравље и унапређења здравља, као елемент социјалне и економске правде. Транспарентност представља индивидуи доступно отворено, јасно и правовремено информисање о чињеницама и процесима које се тичу одрживог развоја.

Други се односи на појмове везано за испољавање одрживог развоја у оквиру организованих политичких заједница. Јавне политике означавају процес институционалног укључивања различитих интереса и поделе надлежности и одговорности, који власти одржавају у циљу решавања проблема вредносне природе, односно промене стања у друштву. Подложност системској контроли

подразумева функционалну задуженост носилаца јавних послова за остваривање задатог учинка, израженог у мерљивој величини, а пре свега финансијских параметара. Партнерства означавају механизам поделе надлежности и одговорности у процесу одлучивања и спровођења јавних политика између интересних група. Администрирање обухвата начин понашања и односа којим се постиже сврсисходан, целисходан и оптималан механизам развојног управљања ресурсима. Показатељи представљају квантификовани израз релевантних фактора одрживог развоја ради јавног праћења трендова и стања и одлучивања заснованог на научној егзактности. Учесници су термин који обухвата све групе, организације или институције које имају легитиман интерес и/или могућност да системски делују и/или капацитет да утичу на процес одлучивања или спровођење одлука.

1.4. Операционално одређење

Теза истражује схватања одрживог развоја у теорији, пракси и политичким и правним одлукама, на међународном нивоу. Циљ тезе је да се дође до елемената који би омогућили одговор на два питања: 1) које је стварно значење одрживог развоја у међународном систему; и 2) како се значење одрживог развоја одражава на политике, институције и средства.

Истраживање схватања конципирано је да обједини анализу разматрања и налаза у оквиру правних и политиколошких дисциплина и, такође, налазе и праксу везано за животну средину и одрживи развој у оквиру економије и међународних односа.

Да би се остварио циљ, теза је обухватила три аспекта посматрања. Први, истражује правне аспекте концепта одрживог развоја и модела за одрживи развој. У њему се идентификују начела у међународним инструментима и доктрини и анализирају тумачења њихове садржине, како би се дошло до елемената који би се интегрисали у дефиницију и политички модел одрживог развоја. Други, истражује облике и начине на који су ти елементи укључени у политичке парадигме, дискурсе и моделе моћи асоциране са одрживим развојем. Трећи, истражује како су теорије и алати одрживог развоја примењени у процесу одлучивања у међународним односима и економији. Овај део приказује сценарије који се односе на организациону структуру одрживог развоја.

Како је полазна претпоставка да се ради о вредносном концепту, циљ тезе подразумева историјске осврте, колико је могуће. Стога, будући да се свака вредносна реалност обликује током времена кроз конкретно културно и друштвено искуство, али да институционалне последице имају свој непрекидан след.

Како је предмет тезе општа и операционална идентификација елемената сложене појаве, основни метод истраживања, анализа ће бити основни метод истраживања.

Са методолошког аспекта, теза изискује структурално-функционалистички приступ, али он, услед комплексности појаве и разлике у облицима испољавања кроз акције друштвених група и појединаца на различитим нивоима бити изложен критичком приступу са аспекта перцепције.

С обзиром да је одрживи развој универзално прихваћен појам, приоритет у идентификацији елемената ће бити на његовим универзално заједничким елементима, а регионални приступи ће бити коришћени само у контексту у коме експлицирају ове елементе.

1.5. Циљ дисертације

Научни циљ је да се анализом нормативног уређења, упоредне праксе у примени стандарда, услова који утичу и усмеравају примену - појам одрживог развоја одреди феноменолошки. Такође, научни циљ обухвата и утврђивање његове садржине и функције у међународним односима, обавезујуће међународне стандарде и начела одрживог развоја, а посебно одговорност држава за њихову имплементацију.

Општији научни циљ истраживања је унапређење теоријског модела заштите животне средине и основних права грађана у случају њиховог угоржавања, неуважавањем или некритичким проширењем садржине одрживог развоја.

Практични циљ истраживања је да се на основу фундираних, објективизираних сазнања дође до модела минимума прихватљивих решења у имплементацији одрживог развоја, као пожељног стања добре владавине у државама и у међународној заједници.

1.6. Хипотезе

Остваривање одрживог развоја у савременим међународним околностима изискује адекватну перцепцију последица обавеза које држава прихвата. Те обавезе морају имати основ у фундаменталним вредностима које су у основи садржине појма. У истраживању тих вредности, поћи ће се од следећих претпоставки:

Опште хипотезе

Прва општа хипотеза

Одрживи развој има енорман значај за одржавање политичке заједнице, одн. *bonum commune communitatis*.

Друга општа хипотеза

Прихватање вредности које обухвата појам одрживог развоја обезбеђује се на начине који су више утемељени на политичким ставовима и потребама међународних институција и великих сила него на међународном праву, а последица тога су веома различите перцепције одрживог развоја које имају појединачне националне државе.

Трећа општа хипотеза

На националним нивоима, међународни стандарди управљања системима и поступања у интересу одрживог развоја артикулишу се посредством професионалних и невладиних организација и уводе се у правни поредак држава често изван реалних могућности имплементације.

Помоћне хипотезе

1. Одрживи развој утиче на обликовање политичких процеса и њихову институционализацију у националним државама.
2. Одлучујући утицај на начин и обим имплементације циљева одрживог развоја у државама у развоју и неразвијеним државама имају међународне финансијске институције и систем Уједињених нација, често мимо бројних интереса самих држава, а понекад и без упоришта у међународном праву.
3. У одсуству неадекватног развоја међународног правног уређења, примена одрживог развоја као вредносног концепта отвара простор за међународно условљавање и политичке притиске на државе у развоју и неразвијене државе.
4. У недостатку аутономних финансија држава за обезбеђивање одрживог развоја, некритичко прихватање широког схватања овог појма доводи до несврсисходности и неделотворности остварених резултата, често и супротних интересима националне безбедности.
5. Прилагођавање потребама циљева одрживог развоја, без утврђеног међународног правног оквира те обавезе, резултира политичким процесима и институционалним променама унутар националних држава које не морају бити утемељене на демократским процесима.
6. Методи глобализације и доминантна улога система међународних финансија у том процесу теже да институционализују доминацију у међународним односима и нужно наилазе на отпор у националним државама.

7. Проблеми одрживог развоја углавном су локални и регионални и изискују такав приступ, док се глобални проблеми могу решавати искључиво кроз међународне уговоре.

1.7. Методе истраживања

У утврђивању елемената садржине појма одрживог развоја као политичко-правне категорије основу ће чинити теоријско истраживање.

Теоријско истраживање биће засновано на:

- сублимирању савремених схватања одрживог развоја у теорији; и
- подвргавању међународних инструмената којима се уређује нормативни аспект одрживог развоја анализи садржаја и тумачењу језичким, нормативним, догматичким и циљним методима.

Циљ теоријског дела истраживања биће установљавање:

1. међународног нормативног поретка из којег проистичу обавезе држава да остварују циљеве;
2. међународних механизма за имплементацију циљева одрживог развоја, а посебно метода наметања циљева одрживог развоја у националним политикама.

У оквиру теоријског истраживања, у описивању и одређивању тематских целина ће бити примењен историјски приступ.

Емпиријски део истраживања биће заснован на анализи:

- чинилаца и односа у позадини поступања националних институција; и
- мрежа друштвених и економских односа у међународној заједници који имају утицај на поступање националних институција.

Циљ емпиријског дела истраживања биће:

1. диференцирање елемената садржине норми одрживог развоја у пракси држава
2. установљавање специфичности процеса одлучивања и односа унутар националних институција који се развијају у имплементацији циљева одрживог развоја.

У оквиру емпиријског истраживања праксе имплементације циљева одрживог развоја у националним државама биће примењени компаративни, дескриптивни и социолошки методи.

Добијени резултати ће бити друштвено контекстуализовани и деловање националних институција диференцирано у складу са унутрашњим циљевима у односу усвајање и прихватање нормативног поретка одрживог развоја.

Примена наведених метода требало би да омогући установљивање узрочно-последичних веза о устројству и процесима управљања друштвеним ресурсима везано за одрживи развој којима се остварује безбедност, правичност и друштвени консензус у националним државама и о њиховој условљености стањем у међународним односима.

За истраживање ће бити потребно применити и опште научне методе:

- Теоријски метод
- Структурално – функционалну анализу
- Парцијалну анализу

У селектирању података, биће примењени стандардни модели одабира грађе, засновани на оцени њихове ваљаности за предмет истраживања, поузданости да обезбеде истините чињенице о предмету и објективности у односу на утврђени оквир истраживања.

У поступку обраде података:

- у циљу стицања сазнања о вероватним елементима појма, уочене правилности биће подвргнуте синтези, применом конкретизације, генерализације и индукције;
- формулисање закључака ће бити након анализе, применом апстракције, специјализације и дедукције.

1.8. Оправданост истраживања

У предложеној докторској дисертацији извршиће се детаљно сагледавање елемената који одређују садржину појма одрживог развоја и системских и институционалних импликација његове имплементације у државама. Очекује се да ће се детаљном теоретском анализом података доћи до одговарајућих зависности и утицаја који у вези са одрживим развојем настају на националном плану и у међународним односима.

Ако се узме у обзир да је појам одрживог развоја до сада углавном обрађиван са аспекта потребе и обавезе да се циљеви једног хуманог концепта примене у широком спектру друштвених делатности, на глобалном плану и на нашим просторима, онда се може очекивати адекватни научни допринос и апликативни значај добијених резултата.

Истраживање би требало да омогући:

- да се на основу међународних и националних политичких односа везаних за примену одрживог развоја и његовог међународног нормативног одређења дође до феноменолошког одређења овог појма;

- да се утврди улога концепта одрживог развоја у актуелним међународним односима;
- да се критички анализира пракса имплементације одрживог развоја и на основу тога да се утврде последице за друштвено-политичке системе држава и евентуални изазови које некритичка примена генерише за стабилност институција и националну безбедност.

Одрживи развој је непрекидан и трајан процес, а испитивање феноменологије појма и теоретска анализа утицаја и међузависности до којих доводи је незаобилазан корак у развоју. Наиме, очекивани допринос резултата истраживања је да би, осим у теоријском смислу, требало да пружи фундирана сазнања на основу којих би се створиле претпоставке за делотворност и рационализацију система институционалног управљања применом циљева одрживог развоја.

Апликативни значај истраживања огледа се у оптимизацији и побољшању решења извршилаца основних и парцијалних функција одрживог развоја у нашим условима.

ДРУГИ ДЕО

Поимање одрживог развоја у међународном праву

1. Еволуција појма одрживог развоја у међународном праву

Организација Уједињених нација (УН) је 1983. године образовала Светску комисију за животну средину и развој (*World Commission on Environment and Development*, WCED), са задатком да размотри перспективе дугорочног, одрживог и по животну средину нешкодљивог развоја света до и после 2000. године. Ово тело, сачињено од стручњака из осамнаест држава, којим је председавала Гро Харлем Брунтланд (*Gro Harlem Brundtland*), тадашња премијерка Краљевине Норвешке, објавило је 1987. године извештај под називом „Наша заједничка будућност“, у коме се по први пут одређује појам одрживи развој, као „развој који остварује потребе садашњих, без угрожавања способности будућих генерација да остваре своје потребе”.⁴⁰ Овај извештај је био чинилац који је покренуо припрему Самита УН о земљи 1992. године, на којем је усвојена Декларација о животnoj средини и развоју. У овој декларацији, осим што се афирмишу одлуке декларације из Стокхолма (1972), прокламују се начела одрживог развоја, као израза тежње да се „заштити интегритет глобалне животне средине и развојног система”.⁴¹

Извештај Брунтланд комисије је на међународну агенду увео концепт одрживог развоја,⁴² а Рио декларација је прокламовала вредносну подлогу овог концепта, као свеукупни задатак међународне заједнице. После тога, задаци у достизању одрживог развоја улазе у многе међународне инструменте, као што је повеља Светске трговинске организације (*World Trade Organization/WTO*, од 1994. године, обухвата и Општи споразум о царинама и трговини (*General Agreement on Tariffs and Trade/GATT*, са којом је заједно покренут у оквиру међународних финансијских институција УН), многе резолуције Генералне скупштине, али и одлуке Савета безбедности УН.

Правно поимање одрживог развоја требало би да произлази из суштине релевантности неповољних показатеља, на пример, о стању светске популације и о стању животне средине за међународно право. Наиме, ради се о томе да ли они, попут мира, безбедности, поштовања људских права и хуманитарног права, успостављају нормативни оквир за заштиту животне средине и прилике за развој

⁴⁰ World Commission on Environment and Development, *Report of the World Commission on Environment and Development: „Our Common Future“*, UN doc. A/42/427 (4 August 1987), Annex, para 5.

⁴¹ UN General Assembly, *Rio Declaration on Environment and Development*, UN doc. A/CONF.151/26(vol. I) (14 June 1992), (1992) 31 ILM 874, Report of the UN Conference on Environment and Development, Annex I, Preamble.

⁴² Schrijver, Nico, *The Evolution of Sustainable Development in International Law: Inception, Meaning and Status*, The Hague: Hague Academy of International Law, 2008, p. 33.

сваке индивидуе сада и у будућности, и то не само деклаторно и програмски, већ успостављањем правних инструмената.⁴³

У међународном праву, однос између животне средине и развоја уважавају неке *ad hoc* арбитраже крајем XIX века. Најраније такве арбитраже биле су одлуке из 1872. и 1905. године у спору између Авганистана и Персије у вези са реком Хелманд,⁴⁴ 1888. године у спору између Коста Рике и Никарагве у вези са реком Сан Хуан,⁴⁵ као и 1893. године у спору између Велике Британије и Сједињених Америчких Држава, поводом покушаја САД да примени заштитне мере ради очувања фока у области Беринговог мора изван своје националне јурисдикције⁴⁶. Ове арбитраже пружају допринос развоју међународног права првенствено са еколошког аспекта.

Прва међународна иницијатива посвећена стању светских природних ресурса била је Научна конференција УН о очувању и коришћењу ресурса, у окриљу Економског и социјалног савета УН (*UN Economic and Social Council, ECOSOC*), 1949. године, на иницијативу председника САД, Хари Трумана, како би се размотрила „потреба сталног развоја и раширена примена техника очувања и коришћења ресурса.“⁴⁷ Конференције је била сазвана у циљу размене ставова и идеја о значају односа између животне средине и развоја, без намере да се заузимају икакви ставови или усвајају одлуке по том питању.⁴⁸ Њен допринос се огледа у пласирању идеје да капацитети земљишта, шума и унутрашњих вода „кроз мање расипно коришћење ресурса, пунију примену постојећих техника и експлоатацију научног развоја, могу да подрже знатно већу популацију него што постоји данас...“⁴⁹

Током Хладног рата, постепено се развијала идеја о потреби одрживости развоја у природним ресурсима, пре свега у рибарству. Пример је Међународна техничка

⁴³ UN Security Council, UN Doc. S/RES/1483 (22 May 2003), (2003) 42 ILM 1016, para. 8(e). Савет безбедности је, након међународне војне интервенције у тој држави, поступајући на основу Главе VII Повеље УН, захтевао од Генералног секретара УН да именује специјалног представника за координацију везано, између осталог, за економску обнову и одрживи развој Ирака.

⁴⁴ Arbitral Tribunal Tehran & Camp Kohak, *Helmand River Delta Cases*, (Afghanistan v. Persia), 1 IELR 10, Award (19 August 1872) & Award (10 April 1905); 1 IELR 3, p. 10, 13.

⁴⁵ Arbitral Tribunal Washington. *San Juan River Border Dispute* (Costa Rica v. Nicaragua), 1 IELR 15, Award (22 March 1888), pp. 15-26. Међуповезаност биолошке заједнице и абиотичког окружења, без обзира што су у две различите државе, нагласио је Међународни суд правде, у: *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area* (Costa Rica v. Nicaragua), ICJ Reports (2011), Order for provisional measures (8 March 2011), paras. 13, 15.

⁴⁶ Arbitral Tribunal Paris, *Bering Sea Fur-Seals case* (Great Britain v. United States of America), 1 IELR 43, 15 August 1893, Art. 6.

⁴⁷ Truman Harry, Letter dd. 4 September 1946, E/139, 2 ECOSOC 262, in: *The Proceedings of the United Nations Scientific Conference on the Conservation and Utilization of Resources*, Vol. 1, E/CONF. 7/7 (17 August - 6 September 1949), New York: United Nations Publications, 1950, pp. vii-ix..

⁴⁸ UN ECOSOC, UN Scientific Conference on the Conservation and Utilization of Resources, E/RES.32 (IV) (28 March 1947), (1947-1948) UNYB 556.

⁴⁹ Hammarskjöld, Dag, *Report on the Conference by the Secretary-General*, UN doc. E/1579 (28 December 1949), in: *ibid.*, p. xvi.

конференција Организације за исхрану и пољопривреду 1955. године у Риму, на којој је декларисана потреба да се одржава просечан одржив улов, због постизања општег оптималног одрживог приноса.⁵⁰

Концепт одрживости развоја, у смислу одрживог коришћења природних ресурса, предмет је више међународних споразума, али је одрживи развој као правно начело први пут уврштен у Оквирну конвенцију Уједињених нација о климатским променама из 1992. године, у којој се предвиђа да „стране имају право и треба да унапређују одржив развој“,⁵¹ што подразумева дужност држава да активно раде на елиминисању неодрживих образаца производње и потрошње. Оквирна конвенција о промени климе из исте године не садржи изричито појам одрживи развој, али неки инструменти у вези са климатским променама уводе алате којима се тежи одрживом развоју.⁵²

Одрживи развој је, као концепт, уграђен у многе регионалне споразуме. Уговор о Европској унији из Мاستрихта проширио је концепт искључиво заштите животне средине, који је био предвиђен Јединственим европским актом из 1987. године (којим је успостављена Европска заједница), тако што укључује и „одрживи економски и друштвени развоја“ који, с једне стране, обухвата питања развојне сарадње, а с друге, план „узимања у обзир дејства на животну средину и начела одрживог раста“.⁵³ Споразум о заштити животне средине Северноамеричке асоцијације слободне трговине предвиђа као циљеве подстрек „заштити и побољшавању животне средине... за добробит садашњих и будућих генерација“ и „унапређење одрживог развоја заснованог на сарадњи и узајамно подржавајућим политикама“ животне средине и економије.⁵⁴ Споразум о Карипској заједници препознаје „потребу за одрживим развојем и оптималним искоришћавањем ресурса и заштитом животне средине“, у вези са управљањем живим ресурсима.⁵⁵

⁵⁰ UN ECOSOC, *Report of the International Technical Conference on the Conservation of the Living Resources of the Sea, Rome, 18 April - 10 May 1955*, UN doc. A/CONF.10/6 (July 1955), paras. 16-17.

⁵¹ Закон о потврђивању Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 2/97, чл. 3, под 4. У ратификованом тексту, термин одрживи (*sustainable*) развој из аутентичног документа, на енглеском језику, преведен је у смислу сталног раста: „Стране имају право на стабилан развој и треба да га придржавају...“

⁵² Framework Convention on Climate Change, *Report of the Conference of the Parties on its thirteenth session, held in Bali from 3 to 15 December 2007*, UN Doc. FCCC/CP/2007/6/Add.1 (14 March 2008), Decision 1/CP.13, р. 3. Овај план представља мандат за преговоре о режиму који успоставља Протокол из Кјотоа уз Оквирну конвенцију о климатским променама.

⁵³ *Treaty on European Union* (Maastricht text), 7 February 1992, 1992 OJ C 191/1, XVII, Art. 130u(1), Declaration of the Environmental Impact of Community Measures, para. 1.

⁵⁴ North American Free Trade Agreement (NAFTA), *NAFTA Agreement on Environmental Cooperation* (1993), 32 I.L.M. 1480, Art. 7(2)(a), (b).

⁵⁵ Caribbean Community, *Agreement on Cooperation in the Development and Management of the Living Resources of the Exclusive Economic Zone*, (1991), Preamble. Приступ: <http://goo.gl/df00Bj>, 12.05.2015.

Историјски, темељни однос према животној средини, доминантно одликује приступ заснован на филозофији очувања природе. Појам одрживи развој представља тренутну фазу у развоју таквог размишљања. Наиме, многе културе и народи, током историје, препознавали су потребу склада између животне средине, друштва и економије. Корени одрживог развоја могу се пронаћи у две филозофије о животној средини из последње четвртине XX века. Прва је економија животне средине, коју занимају могућности превазилажења кризе животне средине кроз постојећи тржишни оквир. Друга филозофија заснива се на идеји будућег генерацијског поверења и доводи до формулисања нових обавеза међу нацијама, а у оквиру овог дискурса се деле и заговорници одрживог развоја: једни траже начине за стални економски раст, уз уважавање осетљивости животне средине да би се достигла глобална равнотежа; други сматрају да је нужан нижи раст да би се смањио притисак на животну средину.

У погледу способности животне средине да испуни потребе садашњих и будућих циљева, правна филозофија одрживог развоја уважава две реалности: потребе, посебно сиромашних; и ограничења услед нивоа технологије и организације друштва.⁵⁶ Обухватајући потребе припадника свих генерација, правни концепт одрживог развоја почива на остваривању укупног квалитета живота сваке индивидуе, као основне вредности. Остваривање тог концепта подразумева настојање да се кроз нормативни поредак постигне равнотежа између садашњих потреба и заштите способности будућих генерација да испуне своје потребе.

Историјске околности резултирале су изазовом са којим се човечанство суочило и пре препознавања одрживог развоја. Свет је подељен на државе које су индустријски развијене (глобални Север) и оне које су, политички коректно речено, „у развоју“ (глобални Југ). У многим расправама констатује се да сиромаштво, уз загађење и популацију, представља једну од три одреднице глобалног здравља.⁵⁷ Сходно томе, веза постоји и између сиромаштва, развоја и животне средине.⁵⁸ Светска комисија за развој животне средине 1987. године налази да постоји пропорционалност односа између одрживог развоја и економског раста.⁵⁹ До краја XX века, доминантна парадигма у суочавању са животном средином и развојем постало је начело одрживог развоја.

Главни проблеми животне средине држава у развоју су суштински другачије врсте, будући да предоминантно одражавају сиромаштво и одсуство развоја целих друштава. То су проблеми руралног и урбаног сиромаштва, угрожавања самог

⁵⁶ Ramlogan, Rajendra, *Sustainable Development: Towards a Judicial Interpretation*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2010, pp. 7-12.

⁵⁷ Winkelsteinm, Warren, Determinants of Worldwide Health, *American Journal of Public Health*, 82:7/1992, p. 932.

⁵⁸ Ramlogan, Rajendra, *op. cit.* (фуснота 56), p. 89.

⁵⁹ World Commission on Environment and Development, *op. cit.* (фуснота 40), Ch. 3, IV, para. 72.

живота због неодговарајуће воде, становања, санитарних услова и исхране, болести и зараза и природних катастрофа. Они, у контексту људског животног окружења, изискују једнаку пажњу као индустријско загађење. Тако долази до потребе за две потенцијалне области нормирања: забринутости развијених држава за животну средину и истовремено обезбеђивања да њихова забринутост у односу на државе у развоју неће нашкодити неопходном расту, смањењу трансфера неопходних ресурса, поремећају приоритета помоћи, или нереалним стандардима животне средине у развојним пројектима.⁶⁰

Забринутост за животну средину и развој, с аспекта односа између развијених држава и држава у развоју, артикулисани су 1972. године на Конференцији о људској животној средини у Стокхолму.⁶¹ Са ове конференције проистекао је Акциони план за животну средину. У њему се препоручује да регионалне организације пуну пажњу посвете: планирању на свим нивоима; изучавању и идентификацији проблема животне средине и специјалним проблемима у државама у развоју; подстицају обуке за технике укључивања забринутости за животну средину у развојне планове и анализу трошкова и добити у економским и друштвеним односима; успостављању критеријума, концепата и терминологије за животну средину кроз интердисциплинарне напоре; подршци тела УН за помоћ државама у развоју у успостављању науке, технологије и истраживања да се сузбију проблеми животне средине.⁶² У Кокојок декларацији из 1974. године, која настоји да синтетише дотадашња схватања о одрживости животне средине и економског развоја, указује се да нови развојни стилови морају раздвојити потребе држава у развоју, посебно када се ради о задовољавању основних потреба кроз решавање проблема сиромаштва.⁶³

Извештај Светске комисије о животној средини и развоју (Брунтланд комисија), 1987. године, представља прекретницу, јер се у њему популарише термин „одрживи развој“ и по први пут артикулишу усмерења за свеобухватна глобална решења за супротстављене интересе између животне средине и развоја:

- констатује се веза, а следствено и потреба, да се интегришу јавне политике које се односе на животну средину и развојне стратегије, чиме се термин „развој“ примењује у најширем смислу;

- креатори јавних политика вођени концептом одрживог развоја настојаће да

⁶⁰ S.n., *Environment and development: The Founex Report on Development and Environment, with Commentaries by Miguel Otorio de Almeida, Wilfred Beckerman, Ignacy Sachs and Gamani Corea*, New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1972, para 1.4, 22. Извештај је сачињен 1971. године, у оквиру припрема Конференције о људској животној средини у Стокхолму.

⁶¹ UN Conference on the Human Environment, *op. cit.* (фуснота 35), paras. 4, 7.

⁶² *ibid.*, Ch. C, Recommendation 102.

⁶³ UNEP/UNCTAD Symposium on Patterns of Resource Use, Environment and Development Strategies Held at Cocoyoc, Mexico, 8 - 12 October 1974, *The Cocoyoc Declaration*, UNEP Ser. A/C.2/292 (12 October 1974), Report of the Governing Council of the UNEP, UN doc A/RES/3326(XXIX) (16 December 1974), para. 12.

да раст економија остане повезан са еколошким условима и да ти услови буду заштићени како би могли да подржавају раст у будућности;

- свака држава мора да разради сопствене јавне политике и смернице имплементације; и

- тежња ка одрживом развоју захтева нову оријентацију у међународним односима – дугорочни раст, што ће изискивати далекосежне промене да доведе до производних, трговинских, технолошких и токова капитала који су правичнији и усклађени са императивима животне средине.⁶⁴

Вредносна концептуализација одрживог развоја у извештају Брунтланд комисије ужава да се потребе глобалног југа не остварују и да је сиромаштво сила која доминира тим друштвима,⁶⁵ чиме се ублажавање сиромаштва поставља у ранг услова одрживог развоја. Извештај артикулише потребу заједничког рада глобалне заједнице на достизању заједнички корисних решења, односно да одрживи развој постане глобална етика. Од успеха постизања одрживог развоја зависе опстанак и добробит људске врсте, која у целини трпи због нестанка тропских шума, губитка биљних и животињских врста, емисије угљен-диоксида и оштећења озонског омотача, има улогу у обезбеђивању безбедности, промени трендова и исправљању међународног економског система; смањивању безбедносних ризика за опстанак и увођењу будућег развоја на одрживу путању. Предложена усмерења имају институционалне последице, које би требало да воде у шире промене јавних политика, што су први кораци.

Важан корак у еволуцији правног поимања одрживог развоја представља Конференција УН о животној средини и развоју 1992. године, са које је проистекла Агенда 21,⁶⁶ као правно необавезни образац на који „међународна економија треба да обезбеди погодну међународну климу за достизање циљева везано за животну средину и развој“. Ова агенда, такође, препознаје последице поделе између глобалног Севера и глобалног Југа и тражи посвећеност држава обезбеђивању помоћи за решавање спољних дугова држава у развоју. Из текста Агенде 21 проистиче да су потребне јавне политике и мере да се створи међународно окружење које ће подржавати развојне напоре држава. За суочавање са изазовима животне средине и развоја предвиђа се: успостављање глобалног партнерства држава, укључујући дужност сталног и конструктивног дијалога вођеног потребом да се достигне ефикасна и правична светска економија, будући да је за успех оваквог партнерства важно превазићи сукобљавање, неговати сарадњу и солидарност и ојачати *inter alia* мултилатералну сарадњу; значај економских политика држава и међународних економских односа у функцији одрживог развоја;

⁶⁴ *ibid.*, Ch. 1, paras. 40, 48, 50-52.

⁶⁵ *ibid.*, Ch. 2 paras. 4-5.

⁶⁶ UN General Assembly, op. cit. (фуснота 41), Annex II, *Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development*.

да међународна економија треба да обезбеди климу за достизање циљева који се односе на животну средину и развој (унапређивањем одрживог развоја кроз либерализацију трговине, чињењем трговине и животне средине узајамно подржавајућим, обезбеђивањем финансијских ресурса за државе у развоју и за суочавање са међународним дуговима, глобалним напорима да се елементи међународног економског система и људске врсте ускладе са безбедним и стабилним природним окружењем, изградњом консензуса да области животне средине, трговине и развоја буду тема међународних и националних тела).⁶⁷

Следећи развој представља Декларација о одрживом развоју из Јоханесбурга, 2002. године. У њој се прокламује: „уједињени смо у решености да учинимо одлучујући напор да позитивно одговоримо на потребу да се сачини практичан и видљив план искорењивања сиромаштва и људског развоја; раскол између богатих и сиромашних главна је претња глобалном просперитету, безбедности и стабилности; поздрављамо фокус на недељивост људског достојанства и решени смо да, кроз мете, временске оквири и партнерства, убрзано унапредимо основне потребе попут чисте воде, санитарних услова, одговарајућег смештаја, здравствене заштите, заштите биодиверзитета, а истовремено заједно ћемо радити да међусобно помогнемо приступ финансијским ресурсима, корист од отварања тржишта, обезбеђење изградње капацитета, трансфер технологије и људских ресурса, образовање и обуку да заувек нестане неразвијености“.⁶⁸

Декларацију из Јоханесбурга подржава План имплементације који, осим идентификовања изазова, предвиђа и мере да се они превазиђу. „Глобализација и међузависност пружају прилике за трговину, инвестиције и токове капитала и напредак технологије, информационих технологија, за раст светске економије. У исто време, они остају озбиљни изазови, укључујући озбиљну финансијску кризу, несигурност и сиромаштво, искљученост и неједнакост у друштву и између друштава... Глобализација треба да буде инклузивна и правична. Постоји снажна потреба за политикама и мерама на националним и међународном нивоу, формулисаним и имплементираним уз пуну и делотворну партиципацију држава у развоју и држава са економијама у транзицији да им се помогне да ефективно одговоре на те изазове и прилике.“⁶⁹ Из наведеног проистиче да одрживи развој више није искључиво оријентисан на вредности животне средине, што представља промену не само предмета потенцијалне заштите.

⁶⁷ *ibid.*, Ch. 2, Section 1, paras. 2.1-2.4.

⁶⁸ UN General Assembly, *Report of the World Summit on Sustainable Development*, UN Doc. A/CONF.199/20 (4 September 2002), Annex: Johannesburg Declaration on Sustainable Development, paras. 7, 12, 18.

⁶⁹ *ibid.*, Annex, Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development, para. 47.

Одређени помак у оквиру овог дискурса постигнут је у Документу о исходу Светског самита УН, 2005. године у Њујорку, у коме се као „међузависни и међусобно ојачавајући стубови“ одрживог развоја наводе економски развој, друштвени развој и заштита животне средине.⁷⁰ Овакво изједначавање димензија одрживог развоја, међутим, суочава се са два правно-филозофска проблема. Прво, развој се генерално мора посматрати у оквиру ограничења ресурса Земље, као објективног чиниоца. Друго, одрживост, као процес, тиче се свих аспеката живота људи те нужно обухвата решавање сукоба између конкурентских циљева и интереса на начин који треба да омогући економски раст, квалитет животне средине и друштвену правичност.⁷¹

Након што је одрживи развој концептуално препознат у Рио декларацији, велики број међународних уговора и инструмената који се односе на економију, животну средину и развој укључује концепт одрживог развоја и изведене појмове, попут начела интеграционе правичности, предострожности и заједничких али диференцираних дужности. На Конференцији УН о одрживом развоју у Рио де Жанеиру, 2012. године, државе су усвојиле правно необавезујући програм за политичке промене и имплементацију са усмерењем ка зеленијој економији и институционалним реформама да се одрживи развој учини доступнијим.⁷² Једна од новина је и у оквиру развоја међународног кривичног права, кроз успостављање начела да за најтежа кршења међународног права која угрожавају светски мир, безбедност и добробит и за злочине који дубоко потресају савест човечанства⁷³ могу бити индивидуално одговорни појединци, укључујући и највише представнике власти.⁷⁴

Поимање одрживог развоја у међународном праву еволуира од 1972. године, кроз инструменте који обликују његов вредносни садржај и институционални оквир:

- Конференција УН о људској животној средини (1972. године): одрживост на светском нивоу; устројава се Програм Уједињених нација за животну средину (UNEP);
- Светска стратегија конзервације (1980) Међународне уније за конзервацију природе, Светског фонда за дивље животиње и UNEP: идентификовање приоритетних тема и кључних политика конзервације;
- Уједињене нације 1983. сазвају Светски савет за животну средину и развој:

⁷⁰ UN General Assembly, *2005 World Summit Outcome*, UN doc. A/RES/60/1 (24 October 2005), para 48.

⁷¹ Hasna, Abdallah, Dimensions of Sustainability, *Journal of Engineering for Sustainable Community Development*, 1:2/2007, pp. 47-57.

⁷² UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 12), Ch. III, IV, V.

⁷³ *Закон о потврђивању Римског статута Међународног кривичног суда*, „Сл. лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 5/2001, Преамбула.

⁷⁴ Jodoin, Bastien; Cordonier-Segger, Marie Claire, Introduction, in: *Sustainable Development, International Criminal Justice, and Treaty Implementation*, Jodoin, Bastien; Cordonier-Segger, Marie Claire (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2013., pp. 3-5.

Дефиниција појма одрживи развој у извештају Наша заједничка будућност (1987);

- Конференција УН о животној средини и развоју (1992):

27 начела одрживог развоја у Декларацији о животној средини и развоју, акциони оквир одрживог развоја у његовој друштвеној и економској димензији, конзервацији и управљању природним ресурсима, учешћу главних група и начинима његове примене у Агенди 21, Оквирна конвенција о промени климе, Конвенција о биолошкој разноврсности, правно необавезујућа Изјава о шумским начелима, пажња светске јавности и активно укључивање шефова држава и влада свих држава, изазови: нагласак на димензији животне средине и циљеви имплементације који се односе на развојну помоћ и сарадњу. После Самита у Рију, изражено је мишљење да су промене климе и одрживи развој међусобно повезани и да могу међусобно да се учвршћују.⁷⁵

- Генерална скупштина УН оформила је 1993. Комисију за одрживи развој

- Самит о Земљи +5 (1997)

Генерална скупштина УН констатује да су „укупни трендови одрживог развоја гори данас него што су били 1992“⁷⁶

- Миленијумска декларација УН из 2000. године:

Прокламује се посвећеност држава да до 2015. достигну осам развојних циљева - да се преполови екстремно сиромаштво; заустављање ширења HIV/AIDS; обезбеђивање универзалног основног образовања, елиминисање родног диспаратитета у образовању; смањење смртности деце испод пет година, стопе смртности мајки при порођају и достизање универзалног приступа репродуктивном здрављу; развијање глобалног партнерства (да се суочи са потребама најсиромашнијих држава, да даље отвори недискриминаторни систем трговине и да се позабави дугом држава у развоју); и обезбеђивање одрживости животне средине (интегрисањем одрживог развоја у смернице и програме држава, смањивањем губитка биолошке разноврсности, унапређењем приступа пијаћој води и санитацији и побољшањем живота становника сиротињских насеобина). Одрживи развој је важна компонента развојних циљева који су наизглед широко прихваћени, али су прокламовани инструментом меког права 2000. године.

- Светски самит о одрживом развоју (2002):

У извештају Генералног секретара УН (Кофи Анан) потврђено је да је „напредак ка достизању циљева зацртаних у Рију спорији него што се процењивало“ и да „несумњиво постоји јаз у имплементацији“.⁷⁷ Суштинска је промена перцепције од тема везаних за животну средину ка друштвеном и економском развоју.

⁷⁵ Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2007: Synthesis Report*, Geneva: IPCC, 2007, Ch. 12.1.1.

⁷⁶ UN General Assembly, *Programme for the Further Implementation of Agenda 21*, UN Doc. A/RES/S-19/2 (19 September 1997), paras. 4, 17.

⁷⁷ UN ECOSOC, *Implementing Agenda 21: Report of the Secretary-General*, UN Doc. E/CN.17/2001/PC/2/7 (19 December 2001), p. 4.

- Светска банка је 2007. потврдила посвећеност „одрживој глобализацији“, која треба да „повећа раст уз старање о животној средини“⁷⁸;
- Међународни монетарни фонд, 2010. године, изражава посвећеност „одрживом економском расту“⁷⁹ као своју примарну улогу;
- Светска трговинска организација настоји да допринесе одрживом развоју кроз тежњу да се отворе границе и уклоне ограничења на трговину.⁸⁰

У развоју међународног нормативног поретка одрживог развоја могу се, према одређености и општости заштитног објекта, разликовати четири периода:

1. Од Конвенције о рибарењу до формирања УН:

Конвенција о рибарењу, из 1818. године, ограничава квоту улова рибе, само између уговорница и на одређеном подручју. Конвенција о заштити дивљих птица и животиња у Африци из 1900. године први је инструмент заштите екосистема као целине. Арбитража о трговини фокиним крзном 1893. године успоставља екстратериторијално важење еколошких норми једне државе, а у случају топионице у Трејлу 1941. године се утврђује да постоји обавеза да се не узрокује еколошка штета територији друге државе (будуће начело међународног еколошког права);

2. Од формирања УН до Стокхолмске конференције:

Повеља УН не садржи одредбе о очувању природних ресурса и заштити животне средине. Право на здраву животну средину не садрже ни Међународни пакт о грађанским и политичким правима ни Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, који само штити право људи да слободно теже свом економском, социјалном и културном развоју и да слободно одлучују о својим природним богатствима и ресурсима и унапређивању свих аспеката индустрије и чистоће животне средине,⁸¹

3. Од Стокхолмске до Конференције у Рио де Жанеиру:

Стокхолмска декларација (1972) успоставила је као основна начела: прво, да је одговарајућа заштита животне средине кључна за добробит човека и уживање основних људских права, укључујући право на живот и, друго, да је обавезно предузимање мера ради заштите здравља и животне средине. Ова начела налазе свој израз у усвајању Конвенција о заштити озонског омотача 1985. године⁸² и Монтреалски протокол о супстанцама које угрожавају озонски омотач 1987.

⁷⁸ Zoellick, Robert, *An Inclusive & Sustainable Globalization*, President of the World Bank Group speech for The National Press Club, Washington D.C., October 10 2007. The World Bank/IBRD-IDA: News. Приступ: <http://goo.gl/9yoYwS>, 17.7.2015.

⁷⁹ Ottenhoff, Jenny, *CGD Brief: International Monetary Fund*, Washington DC: Center for Global Development, 2011, p. 1. Приступ: <http://goo.gl/ljlbwM>, 17.07.2015.

⁸⁰ The World Trade Organization (WTO), *The World Trade Organization is the international organization whose primary purpose is to open trade for the benefit of all*, WTO Overview. Приступ: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/wto_dg_stat_e.htm, 17.7.2015

⁸¹ Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима, „Сл. лист СФРЈ“, бр. 7/71, члан 1(1),(2).

⁸² Закон о ратификацији Бечке конвенције о заштити озонског омотача, са прилозима I и II, “Службени лист СФРЈ - Међународни уговори”, бр. 1/90, Преамбула, чл. 2.

године.⁸³ Сагласност успостављена на Конференцији у Стокхолму довела је до образовања Програма УН за животну средину (UNEP).

4. Од Рио конференције о животној средини и развоју:

Успоставља се сагласност о постојању три стуба одрживог развоја: економски развој, друштвени развој и заштита животне средине. Рио декларација прокламује као начела у области животне средине и развоја - право на здрав и продуктиван живот у хармонији са природом (начело 1), обавезу доступности информација, дужност укључивања грађана у доношење одлука и обавезу на делотворан приступ судској заштити и управном поступку, укључујући накнаду штете и доступност правних лекова (начело 10). Ова конференција доводи до две кључне промене у правној концептуализацији одрживог развоја: укључивању одрживог развоја у међународне инструменте који се односе на људска права и до кристалисања схватања о постојању обавеза држава на плану одрживог развоја. Генерално, правни инструменти усвојени у овом периоду не дају основа за тврдњу да је одрживи развој прецизиран као појам у материјалном праву. Тако, чињеница је да су начела за шуме усвојена као необавезујућа изјава, да Оквирна конвенција о промени климе и протоколи из Којотоа и Дурбана не успостављају конкретне обавезе смањења емисије гасова који стварају ефекат стаклене баште, Конвенција о биолошкој разноврсности је пример немоћног правног инструмента, а до данас није међународно кодификовано право на здраву/адекватну животну средину. С друге стране, у овом се периоду догодио одређени продор када је реч о процесним аспектима одрживог развоја. Наиме, право на здраву/адекватну животну средину успостављено је процедурално, пошто је остварена веза између овог права и међународно заштићених права на живот и права на имовину. Кроз њих се омогућава остваривање права на здраву/адекватну животну средину, због чега се јављају критике да то одржава антропоцентричност. Такође је учињен и помак на плану приступа информацијама, односно учешћа јавности у доношењу одлука, у вези са проценом утицаја одлука по животну средину.⁸⁴

У контексту историјског развоја, данашњи правни дискурс одрживог развоја настоји да пронађе одговоре на два питања: прво, у односу на заштиту животне средине као вредности у области права индивидуе и друго питање: нормирање садржине односа у вези са правом на здраву/адекватну животну средину. Уз то, савремени тренд уређивања права на здраву животну средину у међународном

⁸³ Закон о ратификацији Монреалског протокола о супстанцама које оштећују озонски омотач, Службени лист СФРЈ-Међународни уговори”, бр. 16/90 и “Службени лист СЦГ- Међународни уговори”, бр. 24/2004, Преамбула, чл. 1.

⁸⁴ Подела према: Sands, Philipe; Peel, Jacqueline, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, pp. 22-49; такође, Sands, Philipe, Galizzi, Paolo, *Documents in International Environmental Law*, 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2004. pp. 3-24.

праву указује на сегментирање на међународном и националном нивоу,⁸⁵ а чини се и регионално (укључујући и регионални ниво унутар држава), што отежава успостављање сагласности у процесу њиховог формалног међународног формулисања, као и у тумачењу нормативног садржаја.

Нацрт декларације о људским правима и животној средини из 1994. године први је покушај да се у систему УН дефинише садржина права и обавеза у вези са односом између људских права и животне средине. Овај нацрт је израдила међународна стручна група у окриљу система УН.⁸⁶ Међутим, ова декларација се задржава на обухватној систематизацији дотадашњих инструмената који се баве овим питањем. Због тога има исте недостатке у погледу универзалне прихватљивости и апстрактности и остала је на нивоу неуспелог покушаја. Програм Уједињених нација за животну средину је формирао експертску групу чији је задатак био да утврди статус постојећих норми и стандарда који се односе на међуповезаност људских права и заштиту животне средине, у оквиру процеса припрема за конференцију о одрживом развоју у Рио де Жанеиру (2012). Нацрт декларације о људским правима и животној средини завршен је 2010. године, али није објављен због неслагања око темељних питања - начела заштите људских права и животне средине као одраза тежње за “зеленом” економијом. На овом плану одређени помак је постигнут усвајањем резолуције израђене у оквиру Савета УН за људска права, под називом „Људска права и животна средина“, у којој се препознаје да су „многи облици оштећења животне средине транснационалног карактера и да је делотворна међународна сарадња да им се посвети, важна да би се подржали национални напори за остваривање људских права“.⁸⁷ Идеја ове резолуције је да се формулишу препоруке о обавезама у вези са уживањем људских права која се односе на „безбедну, чисту, здраву и одрживу животну средину“. Тежња је постићи одрживост животне средине, у складу са Миленијумским развојним циљевима. Међутим, осим потврђивања постојања везе између људских права и животне средине у оквиру одрживог развоја, као и доброг администрирања унутар држава као неопходног за одрживи развој, други помак у правцу прецизирања нормативног садржаја одрживог развоја није постигнут.

2. Међународни нормативни концепт одрживог развоја

Одрживи развој је, без обзира на недовољну одређеност, израстао у нормативни израз вредности које се односе на његове димензије и као такав има одређену

⁸⁵ Поповић, Мирко *et al.*, *Демократија пред изазовом – како јавност учествује у стварању политике животне средине*, Поповић, Мирко, (ур.), Београд: Београдска отворена школа, 2014, стр. 22-23.

⁸⁶ UN ECOSOC, *Draft Declaration of Principles on Human Rights and the Environment*, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1994/9 (6 July 1994), (1994) 3 EC&IEL 79, Annex I.

⁸⁷ UN Human Rights Council, *Human Rights and the Environment*, UN. doc. A/HRC/RES/16/11 (12 April 2011), Preamble.

функцију у међународном правном поретку. Одрживи развој не подразумева правила којима се непосредно уређују односи у оквиру његових димензија, те не представља правно правило. Међутим, он је општи нормативни оквир вредности заједничких за те димензије и представља смернице за анализирање чињеница и тумачење норми других области међународног права. Осим функције у вредносном поретку, одрживи развој има конкретну улогу у правној аргументацији, односно у тумачењу и примени правних правила. То значи да га, без обзира на необавезујућу природу, правни субјекти не могу занемарити. Тако, одрживи развој представља правно начело.⁸⁸ С обзиром на општост и апстрактност као својство начела, такво одређење изискује да се утврди његова примена, односно да ли поседује ауторитет на који се могу позвати они који тумаче и примењују право, као и да ли је унето у међународне уговоре или има статус обичајног правила. Ниво сагласности о нормативном садржају омогућава да се дође до вредносног дела појма који обухвата одрживи развој.⁸⁹

Начело одрживог развоја подразумева као врховне циљеве заштиту животне средине, друштвени и економски развој (или бар елиминисање сиромаштва и његових последица, око чега постоји универзална сагласност). Ови циљеви су међузависни, што за последицу има две иманентне унутрашње одлике одрживог развоја као начела. Прва је да људске радње не треба да буду такве да доводе до штете по животну средину, од које зависе и будуће генерације, односно да постоји солидарност између генерација. Друга је широко учешће јавности, што значи да постоји дужност за обезбеђивање транспарентности у интегрисању друштвених, економских и политика животне средине, али и у поступку доношења одлука.

Одређење одрживог развоја, као „развоја који обезбеђује да се задовоље потребе садашњости, без угрожавања могућности будућих генерација да задовоље своје потребе“ не сужава значење самог појма. Чак је и Брунтланд комисија, од које је потекла наведена дефиниција, истакла да одрживи развој није неко задато стање склада, већ процес промена у ком искоришћавање ресурса, усмеравање инвестиција и технолошког развоја, као и институционалне промене, морају да буду у складу и са будућим, а не само са садашњим потребама. У том контексту, с обзиром да три стуба на којима почива (економски развој, друштвени развој и заштита животне средине) често подрзумевају супротстављене интересе, одрживи развој би обухватао људско настојање да се између њих успостави равнотежа.

⁸⁸ Тубић, Бојан, *Начело одрживог развоја у међународним правним актима и пракси међународног суда*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 47:3/2013, стр. 391-411.

⁸⁹ Ellis, Jaye, Sustainable Development as a Legal Principle: A Rethorical Analysis, in: *Select Proceedings of the European Society of International Law*, Vol. 2, Ruiz-Fabri, Hélène; Wolfrum, Rüdiger; Gogolin, Jana (eds.), Oxford: Hart, 2008., pp. 641-661.

Одрживи развој пред државе намеће очекивање да настоје да развој остварују на начин који може бити одржан током дугог периода.⁹⁰ Конвенција о сарадњи у унапређивању одрживог развоја морског и обалног животног окружења североисточног Пацифика наводи да „одрживи развој значи процес прогресивних промена у квалитету живота људских бића“.⁹¹

Неке државе и међународне организације заговарају одрживи развој као ново обичајно начело међународног права, које се успоставља као обавезујуће за све, али одређени број држава упорно ставља резерве на такво схватање. Уколико би одрживи развој био правно обавезујуће начело међународног права (прихваћено уговором или као настајући обичај), његов нормативни смисао би морао да садржи најмање вредносни захтев адресатима да у развојном процесу узимају у обзир и заштиту животне средине и обрнуто, односно за интеграцију процеса укупног друштвено-економског развоја. Посвећеност интеграцији развојних процеса доводи до тога да почиње да се препознаје и право државе да унапреди одрживи развој, које имплицира и постојање дужности да се не утиче непримерено на настојања других да тако чине.⁹² Још увек нема сагласности о таквој пракси држава, међутим с обзиром на то да је одрживи развој уврштен у већи број уговора и инструмената меког права, требало би очекивати да ће то имати одређени утицај, а пре свега тако што ће обликовати тумачење предмета и циља уговорних правила међународног права. Чак и ако би се одрживи развој схватио више као тежња или правни аргумент него начело међународног права, позивање на њега од стране држава „може да обухвати одређену везу са другим начелима“ и да подстакне државе да користе правне или институционалне механизме да обезбеде напредак ка одрживом развоју, као намеру својих поступања.⁹³

Однос интеграција и узајамности економских намера и намера које се односе на животну средину са људским и друштвеним правима, препознају се у Декларацији Међународног правног удружења.⁹⁴ У том смислу, Конвенција Уједињених нација о сузбијању дезертификације захтева од уговорница да обрате посебну пажњу на друштвено-економске чиниоце који доприносе дезертификацији (чл. 5(c)), али пропушта да директно уреди питања спречавања криминала везано за ту област. Регионални уговор о рибарењу, под окриљем Конвенције УН о праву мора и Споразума о праћењу залиха рибе, такође подржава државе да развијају планове о

⁹⁰ UN General Assembly, *Declaration on the Right to Development*, UN Doc A/Res/41/128 (4 December 1986), Annex, Preamble.

⁹¹ *Convention for Cooperation in the Protection and Sustainable Development of the Northeast Pacific* (18 February 2002), 993 UNTS 243, Art. 3(1a).

⁹² ICJ, *Case Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), 2010 ICJ Reports, Judgement (20 April 2010), paras. 175, 177.

⁹³ Lowe, Vaughan, Sustainable Development and Unsustainable Arguments, in: *International Law and Sustainable Development: Past Achievements and Future Challenges*, Boyle, Alen; Freestone, David (eds.), Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 27.

⁹⁴ ILA, *op. cit.*, (фуснота 8), p. 216.

сарадњи у спречавању и поступању са неодрживом експлоатацијом виталних залиха рибе од којих зависи издржавање одређених рибарских заједница.⁹⁵

Дефиниција Међународног кривичног суда обухвата „раширено, дугорочно и тешко оштећење животне средине“ као потенцијалну радњу извршења ратних злочина.⁹⁶ Иако, тренутно, има ограничен домет и обухват, тумачење ове одредбе се може развијати у правцу појмовног проширења на заштиту одрживог развоја, када се ради о природним средствима неопходним за одржавање и опстанак будућих генерација.⁹⁷

Више него за кршење међународног права *stricto sensu*, међународни уговори предвиђају одређени обим међународног мандата за кривично санкционисање кршења неких норми везано за животну средину,⁹⁸ као индиректног кривичног права када се на пример ради о спречавању загађења из бродова (1973/1978),⁹⁹ спречавању загађивања мора путем избацивања отпадака (1972),¹⁰⁰ међународном промету угрожених врста дивље фауне и флоре (1973),¹⁰¹ или о контроли прекограничног кретања опасног отпада и његовом смештају (1989).¹⁰² Савет Европе усвојио је Конвенцију о заштити животне средине кроз кривично право.¹⁰³ Улогу кривичног права у заштити животне средине у систему УН се препознаје првенствено у контексту организованог криминала,¹⁰⁴ у вези са чим је усвојена препорука да власти држава и наднационална тела треба да располажу овлашћењима са широким спектром мера и санкција, у оквиру уставног и законског оквира и у складу са основним начелима кривичног права, како би

⁹⁵ *Agreement on Fisheries between European Economic Community and the Kingdom of Norway* (29. August 1980), Official Journal L 226, 29.08.1980. pp. 48-50.

⁹⁶ Римски статут Међународног кривичног суда, *op. cit.* (фуснота 73), чл. 8(2)(б)(iv). Примену „метода ратовања који су намењени или се може очекивати да изазову широку, дугорочну и тешку штету природној животној средини“ забрањује и *Допунски протокол (I) уз женејске конвенције од 12.08.1949. године о заштити жртава међународних оружаных сукоба*, “Службени лист СФРЈ - Међународни уговори” бр. 16/1978, чл. 55.

⁹⁷ Lowe, Vaughan, *op. cit.* (фуснота 93), p. 35.

⁹⁸ Megret, Frederic, The Case for a General International Crime against the Environment, in: *op. cit.* (фуснота 74), p. 51.

⁹⁹ *Међународна конвенција за спречавање загађивања из бродова*, „Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 2/85.

¹⁰⁰ *Конвенција о спречавању загађивања мора путем избацивања отпадака*, „Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 13/77.

¹⁰¹ *Конвенција о међународном промету угрожених врста дивље фауне и флоре*, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 11/01.

¹⁰² *Конвенција о контроли прекограничног кретања опасних отпада и њиховом одлагању*, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 2/99.

¹⁰³ *Convention on the protection of the environment through criminal law*, ETS No. 172 (1998)

¹⁰⁴ UN ECOSOC, *The Role of Criminal Law in the Protection of the Environment*, UN doc. 1994/15 (25 July 1994).

обезбедили придржавање закона о заштити животне средине.¹⁰⁵ Међутим, ни једна од ових иницијатива се не бави глобалном животном средином, као таквом.

Заговорници постојања међународног права животне средине, као посебне дисциплине, настоје да развију тезу о постојању „кооперативних, консенсуалних типова регулативе“ за потребе еколошки оријентисаних система, будући да су они нужни за опстанак човечанства уопште.¹⁰⁶ Спорно је да ли национална кривично-правна заштита може да обезбеди системску заштиту животне средине на глобалном нивоу. Наиме, проблем се испоставља у домену схватања животне средине као јавног добра, у условима израженог антропоцентризма. С друге стране, пораст обавеза *erga omnes* у вези са животном средином може да представља одређену индицију о могућем правцу развоја, што подупиरे и пример настојања да се уреде питања повезана са глобалном климом.¹⁰⁷

У околностима слабог напретка у остваривању миленијумских развојних циљева, начела међународне развојне сарадње прокламована у Декларацији о одрживом развоју, усвојеној у Јоханесбургу 2002. године, исте године се потврђују Консензусом из Монтереја, у оквиру развојног финансирања усмереног на остваривање групе задатака: 1. активирање домаћих финансијских ресурса за развој; 2. активирање међународних финансијских ресурса за развој, директне стране инвестиције и друге приватне токове; 3. међународну трговину као мотор развоја; 4. већу међународну, финансијску и техничку сарадњу за развој; 5. спољне дугове; 6. суочавање са системским темама, попут подизања повезаности и доследности међународног монетарног, финансијског и трговинског система ради подршке развоју.¹⁰⁸ Такође 2002. године, Међународна правна асоцијација констатује да одрживи развој представља глобални задатак и позива на партиципативност у заштити људских права на мишљење и изражавање и независне идеје, као и на овлашћење људи на делотворан судски и административни поступак у контексту одрживог развоја.

За прогресивни развој и кодификацију међународног права одрживог развоја важну улогу има начело доброг администраирања (*good governance*). Оно пред државе и међународне организације поставља захтев: а) за демократским и транспарентним процесом одлучивања и системском одговорношћу кад се ради о јавним финансијама (*accountability*) б) за делотворним мерама против корупције; в) за

¹⁰⁵ *ibid.*, Annex, b.

¹⁰⁶ Brunnee, Jutta; Toope, Stephen, Environmental Security and Freshwater Resources: Ecosystem Regime Building, *The American Journal of International Law*, 91:1/1997, pp. 26-59.

¹⁰⁷ Megret, Frederic, op. cit. (фуснота 98), p. 64.

¹⁰⁸ International Conference on Financing for Development, *Monterrey Consensus of the International Conference on Financing for Development*, Report of the International Conference on Financing for Development, Monterrey, Mexico, 18-22 March 2002, UN doc. A/CONF.198/11 (22 August 2002), New York: United Nations Publications, 2002, Resolution 1, Annex: Monterrey Consensus of the International Conference on Financing for Development, Ch. 1, para. 5.

поштовањем начела правосудног администрања правде и за придржавањем владавине права и људских права; као и г) за применом приступа јавним набавкама према кодексу Светске трговинске организације о јавним набавкама. Право на добро администрање имају и грађанска удружења и невладине организације, које и саме треба да буду подложне унутрашњем демократском администрању и делотворној подложности системској одговорности. Добро администрање изискује јаснији нормативни оквир вредности утемељених Декларацијом о животној средини и развоју из Рија, партиципације, корпоративне одговорности и друштвено одговорних инвестиција, као предуслове глобалног тржишта и дистрибуције богатства унутар и између заједница.¹⁰⁹

Четрдесет година након конференције у Стокхолму, двадесет и пет година од извештаја Брунтландове комисије, двадесет година после конференције у Рију и десет од конференције у Јоханесбургу, јуна 2012. Године састало се 116 шефова држава и влада и више од 10.000 представника цивилног друштва на Конференцији УН о одрживом развоју у Рију (Рио+). Њихов циљ је био да се: „обезбеди обновљена политичка посвећеност одрживом развоју, оцени напредак и заостали пропусти у имплементацији главних скупова о одрживом развоју и да се одреде према новим изазовима“.¹¹⁰ Као теме Рио+ искристалисала су се питања зелене економије у контексту одрживог развоја и искорењавања сиромаштва; и институционални оквир за одрживи развој.

Важна чињенична подлога конференције био је Преглед глобалне животне средине (*Global Environment Outlook*, GEO), у којем се констатује да упркос усвојеним задатацима, успостављеним правним и политичким инструментима и променама у ставовима и напорима, најбитнији трендови настављају да се крећу у погрешном смеру.¹¹¹ У том контексту истакнута је и потреба да се размотре политике и програми који ће се, уместо само на смањење притисака на животну средину или смањење симптома, фокусирати на носиоце који утичу на већи притисак на животну средину, у које спадају раст популације, потрошње и производње, урбанизација и глобализација.

На конференцији Рио+ усаглашена је резолуција „Будућност коју желимо“ којом се, упркос сагласности о ургентности потреба, не успоставља делотворнији општи међународни правни режим заштите глобалног животног окружења. На пропуст да

¹⁰⁹ Qerimi, Qerim, *Development in International Law: A Policy-Oriented Inquiry*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2012, p. 256.

¹¹⁰ UN General Assembly, *Implementation of Agenda 21, the Programme for the Further Implementation of Agenda 21 and the outcomes of the World Summit on Sustainable Development*, UN doc. A/RES/64/236 (31 March 2010), para. 20(a).

¹¹¹ UNEP, *Global Environment Outlook-5: Environment For the Future We Want*, Nairobi: UNEP, 2012, pp. 6-11. На пример, губитак шума, деградација морске средине, губитак биолошке разноликости, дезертификација. Приступ: <http://goo.gl/tztcxh>, 26.05.2015.

се иницира нормативни режим на плану спречавања деструкције и деградације природе, зарад краткорочног економског развоја и краткорочне људске добробити, у доктрини се гледа као на последицу постојања вредносне препреке на универзалном нивоу.¹¹² Наиме, као политички циљ се прокламује виши приоритет заштите животне средине и ограничавање економског раста и потрошње у традиционалном смислу, те се несклад између политичке реторике и усвојених задатака и правила и стварности може описати као процедурални и суштински крах владавине међународног права у области животне средине.

У прилог постојању вредносне несагласности указује низ укоренењених препрека владавини права, као последица поимања одрживог развоја. Природа је саморегулишућа и сложена и људска врста не може да утиче на законе природе, осим индиректно, уређењем људских активности које могу да утичу на квалитет природе, а владавина права би подразумевала да се ограничи штетан утицај људских активности на животну средину. Уз то, многи проблеми животне средине нису видљиви (радиоактивност, диоксин у мајчином млеку, или CO₂ у атмосфери) и не перципирају се док не изазову негативне последице по здравље, живот или равнотежу биолошких и екосистема. Владавина права требало би да обезбеди одговорност произвођача, индустрије и доносилаца одлука јавности за процену и игнорисање негативних последица свог поступања. Многе проблеме животне средине одликује неизвесност, због чега је артикулисано начело предострожности, које обезбеђује спремност за суочавање са промењеним околностима, иако наизглед није у складу са схватањем вредности владавине права: правном сигурношћу и предвидивошћу. Природа не може правно да делује, нити животна средина може да учествује у доношењу одлука. Природне вредности и животну средину пред судом и у процесу доношења одлука треба да заступа физичко или правно лице. Ради се о праву природе на правни статус у политици развоја и примени права: да би се могла бранити пред судом суштинска вредност треба да се прихвати као правно становиште, треба да постоји лице надлежно, стручно и финансијски независно које ће те интересе представљати, чији правни положај треба да уважи правосудни систем.¹¹³

Многа добра животне средине су, с једне стране, јавна добра која свака индивидуа може да користи без умањења квалитета и нису као таква предмет тржишног промета, при чему њихово уништавање може да узрокује штету по друштва. С друге стране, тржишни менталитет развија осећај да не треба да се уложи у нешто што се користи и без улагања, али и потискује мотивацију за коришћење активне

¹¹² Bugge, Hans Christian, *Environmental Law at the Crossroads, Achievements, Shortcomings and Challenges*, in: *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental Law*, Voigt, Christina (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 2013, pp. 3-5.

¹¹³ Исто: Stone, Christofer, *Should Trees have Standings? Law, Morality and the Environment*, 3rd edition, Oxford/New York: Oxford University Press, 2010, *id.*, *Towards Legal Rights for Natural Objects*, *Southern California Law Review*, 45/1972, pp. 101, 166.

процесне легитимације у јавном интересу. Вредновање природе има у економији животне средине инструменталну вредност, а владавина права би требало да намеће потребу ограничења утицаја економских метода и размишљања у администрирању животне средине. Области животне средине и одрживог развоја су мултидисциплинарне и комплексно међуповезане у више равни. Дејство пропуста низа нужно сегментарних малих одлука испољава се кумулативно, због чега су начело процене и холистички приступ развијени у оквиру концепта владавине права.

Многи узроци и последице проблема животне средине укрштају се са економским и друштвеним сектором, те одрживо управљање квалитетом животне средине изискује координацију и кохерентност политике и права у ова три сектора. Ово се обезбеђује начелом интеграције и холистичким приступом, који одговарајућим задацима на плану квалитета животне средине треба да обезбеде обавезујућу правну снагу. То намеће и питање уређивања одговорности за заштиту животне средине. Најозбиљнији проблеми животне средине прелазе државне границе, али када су последице само националне одлучивање је условљено интересима користи и трошкова. Зато, да би се обезбедило да сви аспекти и последице имају једнак третман, морају се успостављати међународне процедуре и институције. Такав приступ повлачи одређени ниво бирократизације и централизованог финансирања, због чега може да представља изазов за суверенитет држава, а често и за начело институционализације, као и за трендове унутрашње децентрализације.

Многе последице животне средине су дугорочне, а будуће генерације које ће осетити последице немају правни субјективитет. Тако је, иако су у основи идеје одрживог развоја брига за будућност и међугенерациска правичност, отворен простор за политичке одлуке искључиво у интересу садашњости,¹¹⁴ због чега се теоријски концепт одрживог развоја одређује као начело и задатак правних система,¹¹⁵ али се тешко успостављају инструменти којима се обезбеђује. “Животна средина је тиха жртва корупције.”¹¹⁶ Корупција, подмићивања, уцене, изнуде, патронажа, сиве зоне политичке подршке, личне услуге... природа и природне вредности (дрво/обновљиви извори/производња/администрирање животне средине) постају међународне теме,¹¹⁷ јер вишеструке интересе треба уредити сходно

¹¹⁴ Brown Weiss, Edith, Implementing Intergenerational Equality, in: *Research Handbook on International Environmental Law*, Fitzmaurice, Malgosia; Ong, David; Merkouris, Panos, (eds.), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010, pp. 100-117.

¹¹⁵ Lawrence, Peter, Justice for Future Generations: Environment Discourses, International Law and Climate Change, in: *Environmental Discourses in Public and International Law*, Jessup, Brad; Rubenstein, Kim, (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, pp. 23-47.

¹¹⁶ Dillon, Jessica *et al.*, *Corruption and the Environment: a project for Transparency International*, Environmental Science and Policy Workshop Columbia University, School of International & Public Affairs, 2006, p. 8.

¹¹⁷ Van Dinh, Thi Thuy, Addressing Corruption in the Environmental Sector: How the United Nations Convention against Corruption Provides a Basis for Action, in: *Corruption, Environment and the*

начелима интеграције и процене, а посебно зато што је јачање правног положаја природе и природних вредности предуслов за одговарајућу равнотежу и за функционисање демократског система.¹¹⁸ Резоновање Комисије за животну средину и развој 1987. године било је да се задаци морају уклопити у кључне секторске и међународне политике, а да секторске агенције и владе треба да буду директно одговорне и потпуно подложне системској контроли дужности, функција и надлежности за обезбеђивање спровођења да смернице, програми и буџети подржавају развој који је еколошки као и економски одржив.¹¹⁹

Кад је реч о примени начела интеграције, на конференцији Рио+ констатована је потреба да, осим држава, предводници у заштити човекове животне средине постану и други учесници одрживог развоја. Иначе, током последњих деценија, међународно право је у вези са животном средином све више укључивало области попут међународне трговине, међународних инвестиција, економског развоја, људских права и националне безбедности. На тај начин заштита животне средине више није изолована и искључена из друштвено-политичких и финансијских токова те данас, као у њеном оквиру и заштита природе, суштински обухвата и питања правде за сиромашне заједнице,¹²⁰ као последица чињенице да оне имају превасходан интерес за одржив развој.

Епоха у којој живимо квалификује се као антропоцен,¹²¹ за који се прогнозира повећавање популације,¹²² а смањивање земљишних, водних и биоресурса, биљних и животињских врста до нивоа да може да дође до значајних последица не само за добробит људи него и будућност Планете.¹²³ Експлозиван развој информационих и комуникационих технологија омогућио је да појединци и групе могу све више да учествују у развоју схватања и примени међународног права које се односи на животну средину и одржив развој, на скоро свим нивоима. Овај процес описује се као „делегација моћи одоздо на горе“, а као примери се истичу међународне

United Nations Convention Against Corruption, Paper from the event “Impact of corruption on the environment and the United Nations Convention against Corruption as a tool to address it”, Marrakesh, 26 October 2011, Vienna: UN Office on Drugs and Crime, 2012, pp. 34-36.

¹¹⁸ Bugge, Hans Christian, *op. cit.* (фуснота 113), p. 24.

¹¹⁹ World Commission on Environment and Development, *op. cit.* (фуснота 40), p. 314

¹²⁰ Brown Weiss, Edith, *op. cit.* (фуснота 114), p. 31.

¹²¹ Crutzen, Paul; Stoermer, Eugene, *The Anthropocene*, *The International Geosphere-Biosphere Programme Newsletter*, 41/2000, pp. 17-18. Предлог да се назив „антропоцен“ формализује, као ознака геолошког периода у коме људска врста мења многе геолошки значајне услове и процесе, развијен је у оквиру Радне групе за антропоцен Подкомисије за стратиграфију кватернарног доба Међународне комисије за стратиграфију. Приступ: http://www.igbp.net/download/18.316f183213_23470177580001401/NL41.pdf, 25.07.2015.

¹²² UN Department of Economic and Social Affairs, *World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables*, Working Paper No. ESA/P/WP.241, New York: United Nations, 2015, p. 2. Приступ: <http://goo.gl/6PbdXl>, 19.07.2015.

¹²³ UNEP, *Global Environment Outlook 5: Environment for the Future We Want*, Nairobi: UNEP, 2012. У марту 2015 године покренут је процес израде ГЕО 6, који треба да буде окончан 2017. године.

кампане за забрану нагазних мина, активности међународних невладиних организација ради супротстављања еколошки штетним активностима међународних корпорација али и свргавању легалних влада држава тзв. обојеним револуцијама у источној Европи и тзв. арапским пролећем на Северу Африке.¹²⁴

У развоју међународног права у вези са животном средином, након Стокхолмске декларације (1972), значајну улогу имају правно необавезујући међународни инструменти (меко право). Они се „често користе као први корак да се одреди у односу на нове проблеме, као стратегија да се буде у прилици за флексибилно реаговање, за ново научно разумевање проблема или друге развоје, као и да се избегне потреба за ратификацијом обавезујућих споразума пред парламентима и, можда најважније, као начин да се брзо реагује на ургентне развоје“.¹²⁵ Правно необавезујући инструменти представљају саставни део заједничке акције држава по одређеним питањима, попут проблема везаних за животну средину. Наиме, на тај начин долази до њихове шире примене и препознавања као *suo ipso* важних и делотворних инструмената у фрагментираној регулаторној архитектури.¹²⁶ То доводи и до развоја стандарда и програма у оквиру недржавних учесника, попут Народног манифеста одрживости, који је група од стотинак невладиних организација израдила у оквиру процеса Рио+. Овим манифестом се дефинишу нормативна начела и посвећености да се достигне одрживи развој.¹²⁷

Када не могу да постигну сагласност о правном обавезивању у области одрживог развоја, државе некад прибегавају добровољној посвећености и партнерствима. После Конференције Рио+, око иницијатива УН окупило се око 700 државо-добровољаца и интересних група. До данас их је пријављено 1717 које су, у складу са иницијативом да се све државе и интересне групе у правно необавезујућој посвећености резолуцији „Будућност коју желимо“,¹²⁸ обједине у оквиру интернет-регистра.¹²⁹ Осим под окриљем УН, овакве регистре образују и невладине организације, попут Савета за одбрану природних ресурса из САД, који прикупља добровољце међу државним и недржавним актерима посвећене сарадњи у области

¹²⁴ Brown Weiss, Edith, *op. cit.* (фуснота 114), p. 36.

¹²⁵ Reinicke, Wolfgang; Witte, Jan Martin, *Interdependance, Globalization, and Sovereignty: The Role of Non-binding International Legal Accords*, in: *Commitment and Compliance: The Role of Non-binding Norms in the International Legal System*, Shelton, Dinah (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2003., p. 96; такође, Brown Weiss, Edith, Introduction, in: *International Compliance with Nonbinding Accords*, Brown Weiss, Edith, (ed.), Washington: American Society of International Law, 1997, p. 3.

¹²⁶ Brummer, Chris, *Soft Law and the Global Financial System: Rule Making in the 21st Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012., p. 95.

¹²⁷ Global Sustainability Solutions, *Peoples' Sustainability Manifesto: For Action beyond Rio+20*, Media Release, 22 June 2012. Приступ: <http://sustainabilitytreaties.org/>, 22.07.2015.

¹²⁸ *op. cit.* (фуснота 12), para 283.

¹²⁹ *United Nations Sustainable Development Knowledge Platform*. Приступ: <https://goo.gl/zczAES>, 22.07.2015.

одрживог развоја и након Рио+, укључујући и регистре великих мултинационалних корпорација, вољних да се посвете одрживом развоју.¹³⁰

Квалификовање одрживог развоја као општег начела међународног права, у складу са чл. 38(1)(ц) Статута Међународног суда правде, легитимише се његовим коришћењем у многим националним правним системима и у међународном праву као одразом постојања заједничке свести о *opinio iuris communis*, референцама у одлукама међународних судова и трибунала, али пре свега његовом општом вредносном неопходношћу. Прихватање одрживог развоја, као израза дужности да се тренутној генерацији обезбеди здрав и испуњен живот и будућим генерацијама повери средство да то исто ураде, средишња је вредност међународног права.

Нацрт декларације Рио+ констатује да „одрживи развој остаје далеки циљ“, те антропоцен намеће потребу да се на премиси поштовања Земље као извора живота свих интегрише и уређивање односа везано за три димензије одрживог развоја.¹³¹ Одрживи развој је централна посвећеност Миленијумских развојних циљева, а тај приступ усваја и Комисија УН о одрживом развоју,¹³² док је Генерална скупштина Уједињених нација је прогласила 2005-2014 декадом образовања за одрживи развој.¹³³ Идеју поштовања Земље као премису на којој се интегрише уређивање одрживог развоја, Генерална скупштина УН поентира прихватањем „зелене економије“ за теме конференција. Иако је најављен као „инструмент за мобилизацију држава ка одрживом развоју“, овај појам не одражава нови однос према постојећем економском моделу. Прво, чак и ако се занемаре аргументи о контрадикторности термина одрживи развој, проблем концептуализација идеја у подлози остаје, јер будући да су људске потребе релативне и контекстуалне, у одсуству њиховог одређења стандард потреба у тренутном моделу успостављају развијене државе. Друго, за право је проблем непостојање независних заступника који би артикулисали интересе будућих генерација, јер је у одсуству нормативне хијерархије проблематично постизање равнотеже и усклађивања или интегрисања животне средине и економског развоја, те потребе развоја превазилазе потребе одрживости, а и када то није случај фокус је на развоју, што резултира опстанком актуелног модела, при чему се несагласност увећава када се ти односи сведу на ниво предузећа.¹³⁴

¹³⁰ National Resources Defence Council, *Cloud of Commitments*, Приступ: <http://cloudofcommitments.org>, 22.07.2015. На пример, *Microsoft* се посвећује да достигне неутралност угљеника до 2013. године; *BMW* да смањи емисије за 50%, а *Disney* да финансира 6000 хектара обнове шума.

¹³¹ Chun-ngai Ho, Calvin, *The Green Economy and the Rule of Law for Nature*, in: *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental Law*, Voigt, Christina (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 2013., p. 299.

¹³² <http://sustainabledevelopment.un.org>. Приступ: 27.07.2015.

¹³³ UN General Assembly, *United Nations Decade of Education for Sustainable Development*, UN Doc. A/RES/57/254 (20 December 2002), para. 1.

¹³⁴ Deva, Surya, *Taking Nature Seriously*, in: *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental Law*, Voigt, Christina (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 2013, pp. 313-314.

Допринос појмовном уобличавању одрживог развоја дају доктринарна еволутивна тумачења начела међународног права у вези са одрживим развојем,¹³⁵ а посебно нормативног садржаја начела чију правну вредност заговара Међународна правна асоцијација.¹³⁶

Прво, државе су дужне да природним ресурсима на својој територији или у оквиру своје јурисдикције управљају на рационалан, одржив и безбедан начин, тако да доприносе развоју својих народа, уз посебан обзир за права урођеничких народа, одржавање и одрживо коришћење природних ресурса и за заштиту животне средине, укључујући екосистеме. У одређивању стопе коришћења природних извора, државе треба да узму у обзир потребе будућих генерација. Општа дужност, да се избегава расипно коришћење природних ресурса и да унапређују политике минимализације отпада, обухвата сви релевантни учесници (државе, привредна друштва и компоненте цивилног друштва).

Друго, централна вредност за достизање одрживог развоја је правичност која се, с једне стране, тиче права будућих генерација да уживају поштен ниво заједничке баштине (међугенерациска правичност), а с друге, права свих припадника тренутне генерације на поштен приступ овлашћењу на природне ресурсе (унутар-генерациска правичност). Право на коришћење и уживање ресурса Земље одговара дужност да се узима у обзир дугорочни утицај активности и да се базу ресурса и глобална животна средина одрже за наредне генерације. У том контексту, појам корист обухвата најшире значење, а *inter alia* за животну средину, економску, друштвену и унутрашњу корист. Остваривање права на развој мора бити вршено на начин који обезбеђује испуњавање потреба животне средине и развоја садашњих и будућих генерација на одржив и правичан начин. Примарна одговорност државе је да стреми условима правичности унутар своје популације и да, као минимум, обезбеди искорењивање сиромаштва. Како препознају Повеља УН и Миленијумска декларација УН, све државе које су у прилици имају додатну одговорност да помогну државама да овај задатак остваре.

Треће, државе и други учесници имају опште, али диференциране одговорности: државе су дужне да сарађују у достизању глобалног одрживог развоја и у заштити животне средине, а међународне организације, корпорације (посебно транснационалне корпорације), невладине организације и цивилно друштво треба да сарађују и да допринесу глобалном партнерству. Индустријски концерни имају одговорност и у складу са начелом загађивач је онај који плаћа. Диференцијација одговорности, начелно почива на доприносу који је држава дала настанку проблема животне средине, што не искључује обавезе на основу штете за економску и

¹³⁵ Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, *Sustainable Development Law: Principles, Practices and Prospects*, Oxford: Oxford University Press, 2004, pp. 32-36.

¹³⁶ ILA, *op. cit.* (фуснота 8), paras. 1-7.

развојну ситуацију у држави. У том смислу, услов је да буду препознате посебне потребе и интереси држава у развоју и држава у економској транзицији, уз посебан обзир у односу на најмање развијене државе и оне погођене штетом по животно окружење, друштвене и развојне обзире.

Четврто; државе, међународне организације и цивилно друштво, а посебно у научним и пословним заједницама, треба да избегавају активности које могу да изазову знатну штету по људско здравље, природне ресурсе или екосистеме, укључујући и када та штета није потпуно научно потврђена и извесна. Предострожни приступ у оквиру одрживог развоја, осим уважавања здравља, заштите животне средине и одрживог коришћења природних ресурса, изискује: подложност системској контроли овлашћења, надлежности и дужности (*accountability*) за штету (укључујући и одговорност државе); планирање засновано на јасним критеријумима и циљевима; уважавање у процени свих начина утицаја на животну средину, да се оствари задати циљ (укључујући и прекид замишљене активности) и, кад се ради о активностима које могу да изазову озбиљну, дугорочну или непоправљиву штету, успостављање терета доказивања оних који спроводе (или намеравају да спроведу) такву активност. Процес доношења одлуке треба да уважи начело предострожности ради управљања ризицима, а посебно за усвајање одговарајућих мера чак када одсуство ризика изгледа научно сигурно. Мере предострожности треба да буду засноване на ажурним и независним научним проценама и да буду транспарентне, али не треба да имају за циљ економски протекционизам. Договарање у области одрживог развоја треба успоставити као транспарентан процес, у којем је обезбеђено учешће свих заинтересованих страна, укључујући недржавне учеснике, уз доступност одговарајућих прегледа судских тела и административних акција.

Пето, за одрживи развој, а пре свега за његово добро администрирање, неопходно је учешће јавности као услов, с једне стране, осетљивости, транспарентности и подложности системској оцени извршне власти, а с друге, активног ангажовања једнако осетљивих, транспарентних и подложних системском оцењивању организација цивилног друштва, укључујући индустријске концерне и синдикате. У оквиру учешћа јавности, посебно је потребно препознати важност и обезбедити учешћа жена у процесу одрживог развоја. Јавна партиципација у контексту одрживог развоја изискује делотворну заштиту људске слободе мисли и изражавања, односно права да тражи, добија и даје идеје. С друге стране, захтева и право на приступ одговарајућим, целовитим и благовременим информацијама у поседу извршних власти и трговине о економским и друштвеним јавним политикама везано за одрживо коришћење природних ресурса и заштиту животне средине, без непотребних финансијских терета за подносиоце захтева и уз одговарајуће уважавање приватности и пословне поверљивости. Партиципација подразумева успостављање одређеног нивоа овлашћења људи (*empowerment*). У

контексту одрживог развоја то изискује приступ делотворном судском или административном поступку против мера државе на штету одрживог развоја, као и делотворне могућности компензације. У случају да је изазвана прекогранична штета, или је изгледно да ће да наступи, државе треба да обезбеде да погођени појединци и народи имају недискриминаторан приступ истим судским и административним поступцима као појединци и народи државе из које је изазвана штета што се догодила у тој држави.

Шесто, добро администрирање је неопходно за прогресивни развој и кодификацију међународног права у вези са одрживим развојем. Од држава и међународних организација се очекује: (а) усвајање демократских и транспарентних процедура одлучивања и подложности системској финансијској контроли; (б) предузимање делотворних мера против званичне или друге корупције; (в) поштовање одговарајућих процеса у својим процедурама и придржавању владавине права и људских права; и (г) приступ јавним набавкама у складу са Кодексом јавних набавки Светске трговинске организације. Право на добро администрирање држава и међународних организација имају и цивилно друштво и невладине организације. Недржавни учесници и сами треба да буду подвргнути унутрашњем демократском администрирању и делотворној подложности системској контроли. Добро администрирање изискује на свим нивоима доношења одлука поштовање начела Рио декларације о животној средини и развоју, као и партиципацију жена. Такође, оно подстиче на корпоративну друштвену одговорност и друштвено одговорно инвестирање, као услове глобалног тржишта усмереног на поштenu дистрибуцију богатства унутар и између заједница.

Седмо, интегрисање је неопходно за постизање одрживог развоја на свим нивоима администрирања (глобални, регионални, национални, поднационални, локални) и у оквиру свих сектори друштва, с једне стране као одраз међузависност друштвених, економских, финансијских и аспеката животне средине и људских права у међународним правилима у вези са одрживим развојем и, с друге, као одраз потреба садашњих и будућих генерација. Државе треба да теже да реше појаве сукоба између конкурентних економских, финансијских, друштвених и гледишта са аспекта животне средине, било кроз постојеће институције или кроз успостављање нових одговарајућих.

У оквиру појмовног уобличавања, помак на плану међународног препознавања природе као посебног екосистема учињен је 1970.-тих година, мењањем приступа санирања последица у корист превенције.¹³⁷ Ова концептуална промене уследила је као последица свести о потреби да се остваре следећи циљеви: а) обезбеђивање и

¹³⁷ Костић, Марија, Утицај Аархуске конвенције на статус проблема и правни третман заштите животне средине у Европској унији, *Правни живот часопис за правну теорију и праксу*, 1:9/2008, стр. 452.

очување стања животне средине у којој ће људи живети на здрав и достојанствен начин; б) заштита ваздуха, воде, земљишта, биљног и животињског света од штетних људских радњи и активности; и в) отклањање негативних утицаја и проузроковане штете.¹³⁸

Јачање свести да стање природног окружења битно утиче на све аспекте живота и основне егзистенције људи довело је до приоритизације заштите животне средине.¹³⁹ Наиме, ови чиниоци су, на преласку из осамдесетих у деведесете, довели до развоја идеје „одрживог развоја“ у оквиру система УН¹⁴⁰ и артикулисања нових начела заштите животне средине, попут предострожности (да се ризици по животну средину сведу на минимум, тако што ће се предузети сви напори и мере да се потенцијална загађења спрече или санирају на самом извору), те начела да загађивач плаћа (систем одговорности за проузроковање загађења и одговорни загађивач је дужан да накнади насталу штету), затим сарадње (заштита животне средине је заједничка одговорност и државе и друштва, јавности у доношењу одлука које се тичу животне средине), итд.

Сам нормативни концепт одрживог развоја почива на начелу међугенерациске правичности, односно на скупу одговорности и дужности у вези са очувањем основних природних ресурса и квалитета животне средине за будуће становнике. Како је развој на свим нивоима у нераскидивој међузависности са заштитом животне средине и зато мора бити еколошки подобан, произлази да све што је у нескладу са природом мора бити забрањено или ограничено на минимум.

Појам животна средина може се, зависно од обухвата, схватити тројако: широко, као свеукупно човеково окружење, укључујући друштвено, културно и политичко; уско, као синоним за природну средину; и нормативно, као оно што је као такво утврђено одређеном нормом. Начин одређења животне средине разликује се од прописа до прописа.¹⁴¹ Као један од основних циљева прокламује се заштита животне средине. Међутим, нема сагласности о постојању правних обавеза у вези са њеним остваривањем, изузев о томе да су државе чланице обавезне да се уздрже

¹³⁸ Schlemminger Horst; Martens, Claus-Peter, *German Environmental Law for Practicioners*, 2nd edition, Alphen aan Den Rijn: Kluwer Law International, 1996., p. 14.

¹³⁹ European Opinion Research Group, *The Attitudes of Europeans Towards the Environment*, EU Directorate-General Environment, 2002, pp. 3-4. Приступ: <http://goo.gl/ZOBs8c>, 26.07.2015.

¹⁴⁰ Одрживи развој је појмовно инициран у Стокхолмској декларацији (1972), а концептуализован на Конференцији УН у Рио де Жанеиру (1992).

¹⁴¹ На пример, Стокхолмска декларација (1972) прокламује право човека на „одговарајуће животне услове у околини чији квалитет омогућава живот у достојанству и благостању“; британски закон о животној средини из 1990. године животну средину одређује тако што набраја елементе из којих се састоји „вода, ваздух и земљиште, као и сав простор унутар зграда, природом и радом створених структура изнад и испод земљишта“ (Environmental Protection Act, 1990, c. 43, Preliminary § 1(1)); а у САД животна средина је одређена генерално као „склад између човека и окружења... подршка здрављу и добробити човека... еколошки системи и природни ресурси...“ (National Environmental Policy Act, 1969, 42 USC § 4321), итд.

од свега што би могло да угрози остваривање заштите животне средине.¹⁴² На тај начин се правно-технички обезбеђује да национално и регионално право морају да уваже потребе решавања глобалних проблема животне средине. То не производи правне последице непосредно, већ кроз јачање међународног карактера политика држава на плану заштите животне средине, посредно утиче на развој еколошког права и уважавања права на живот у здравој животној средини као права личности.

3. Елементи појма одрживог развоја у међународном праву

Сазревање свести о потенцијалној глобалној разорности тренда еколошке неправде, често из политичких интереса и ради економског раста, уз кршење људских права, довело је до препознавања да успостављање везе између људских права и еколошки одговарајућег третирања природних ресурса представља нужан приоритет држава које желе развој и стабилност. Предуслов ефикасне политике у том смислу био би: развој јавне свести о еколошким проблемима, економске анализе и процене ризика и потенцијалних штета, развој еколошких програма и начина решавања конкретних проблема, као и одговарајуће правно уређивање механизма, мера, контроле и одговорности. Међу чиниоце ефикасности спадају доступност релевантних информација, учешће јавности и могућност правне заштите због повреде еколошких интереса.

Поменути чиниоци укључују се у међународни правни поредак Конвенцијом о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и приступу правосуђу у вези са питањима животне средине (Аархуска конвенција), потписаном 1998. године. Са аспекта одрживог развоја, значај овог инструмента је да је први који правно утврђује непосредну везу између остваривања основних људских права и заштите животне средине. Та веза се изричито успоставља у три елемента предмета конвенције. Прво, право сваког физичког и правног лица да тражи информацију о животној средини¹⁴³ суштински представља субјективно право на подношење захтева и приступ еколошким информацијама у поседу државних органа, независно од свог држављанства или седишта и без обавезе истицања правног интереса. Овом праву одговара обавеза државе да обезбеди услове да државни органи тражене информације поседују, доставе или учине доступним. Друго, право јавности да партиципира у доношењу одлука у вези са животном средином¹⁴⁴ подразумева право на учествовање у разматрању и усвајању еколошких активности, планова, програма и правне регулативе у овој области. Треће, право на приступ органима правосуђа у случају да је било које од претходна

¹⁴² На пример, *op. cit.* (фуснота 52), Art. 5(2)

¹⁴³ Закон о потврђивању Конвенције о приступу информацијама, учешћу јавности у одлучивњу и приступу правди у областима које се тичу животне средине, „Сл. гласник РС – Међународни уговори“, бр. 38/09, чл. 4, 5.

¹⁴⁴ *ibid.*, чл. 6, 7, 8.

два права повређено¹⁴⁵ одраз је концепта да право на здраву животну средину чине права и поступци који омогућавају остваривање основне вредности. У том смислу, приступ правосуђу је гаранција остваривања личних права, односно да појединац може да оствари право пред надлежним, неутралним и независним органом који ће обезбедити услове за реализацију права и евентуално кажњавање оних који су то онемогућили.¹⁴⁶ У прилог тези о вези између основних људских права и заштите животне средине, као намери ове Конвенције, указује и чињеница да њене одредбе не уређују права и обавезе у односима између држава потписница, већ између држава и њихових грађана.

Право на приступ информацији о животној средини обезбеђено је као активно и као пасивно право. Активном праву јавности одговара обавеза јавних власти да прикупљају и шире информације о животној средини, као и да правовремено и истинито информишу јавност у вези са стањем животне средине, њеним чиниоцима и активностима које могу да утичу на њен квалитет, здравље људи и животиња. Пасивно право намеће пред јавне власти обавезу да одговоре на захтев у погледу одређене информације о животној средини.¹⁴⁷

Право јавности на учешће у процесу одлучивања конципирано је у ширем и ужем смислу. У ширем значењу, подразумева укупност односа који одликују демократске начине одлучивања, а у ужем, скуп права која заинтересованим субјектима омогућавају да се, на основу прибављених информација, активно укључе у најранијим фазама процеса одлучивања.¹⁴⁸

Правна заштита ових права представља део остваривања правде уопште, а њен ужи, еколошки појам штити поштен третман и могућност целисходног учешћа свих у развоју, примени и спровођењу еколошких стандарда, планова, програма, политика и правила. Еколошка правда подразумева уживање подједнаког нивоа заштите здравља и животног окружења од отровних супстанци и једнаких могућности за учешће у процесима одлучивања о животној средини, ради остварења достојанствених услова за живот и рад у њој за све припаднике заједнице. Предуслов остварења еколошке и друштвене правде у оквиру друштвених заједница је делотворан и ефикасан приступ поступцима за заштиту еколошких права и спровођење позитивних правила пред управним и судским

¹⁴⁵ *ibid.*, чл. 9.

¹⁴⁶ Ebbesson, Jonas *et al.*, *The Aarhus Convention: An Implementation Guide*; New York/Geneva: United Nations Publications, 2014, pp. 19-20. Приступ: <http://goo.gl/aywACn>, 28.07.2015.

¹⁴⁷ Wates, Jeremy, *The Aarhus Convention: A New International Framework Regulating Public Access to Environmental Information*, OECD Seminar „Public Access to Environmental Information“, Athens, 5-7 June 2000, Proceedings, OECD doc. ENV/EPOC/GEP(2000)8, pp. 10-12. Приступ: <http://goo.gl/MhJBDu>, 28.07.2015.

¹⁴⁸ Stec, Stephen; Casey-Lewkowitz, Susan, *The Aarhus Convention: An Implementation Guide*, New York/Geneva, United Nations, 2000, pp. 85-86.

органима.¹⁴⁹ На нивоу ЕУ приступ правосуђу поводом спорова у вези са животном средином у надлежности је Европског суда правде, који је у оквиру своје надлежности овлашћен да разматра и еколошке случајеве, па на тај начин поступа и као врста специјализованог суда за еколошке спорове.¹⁵⁰

У периоду после Хладног рата расте популарност појма „владавина права“ (једино му конкурише „рат против терора“). Светска банка посебно, али и ММФ, почели су да се интересују за „администрирање“,¹⁵¹ али и за институције и право уопште,¹⁵² а тиме и за њихову улогу у унапређивању развоја. Међународне финансијске институције позивају се на владавину права као на узрок и на последицу развоја.¹⁵³ У томе их следи развојна и донаторска заједница у посткомунистичким „развојима“ држава средње и источне Европе и у плановима „обнове“ привреда латино-америчких држава после Бушове администрације, кроз Брејдијеве обвезнице,¹⁵⁴ као и у ситуацијама које доводе до краха подсахарске државе.¹⁵⁵ Међутим, владавина права и администрирање нису аксиоми, нити има доказа да су нужни за решавање економске и развојне кризе.

Након Хладног рата, Генерална скупштина је на иницијативу Покрета несврстаних прогласила период од 1990. до 1999. године за Декаду међународног права,¹⁵⁶ што је био покушај да се на нове геополитичке околности реагује “јачањем улоге међународног права у односима између држава”. У истом периоду се шире и два либерална дискурса: међународни правни либерализам и либерални активизам за људска права, што је имало правне последице. Наиме, омогућено је да се међународне економске институције активно и самоиницијативно укључе у одвраћање пажње са очигледних недостатака доминантних модела развоја које су те институције одржавале, кроз исте развојне стратегије, преформулисане као крах Трећег света и регулаторних институција, укључујући и институције владавине

¹⁴⁹ Capelleti, Mauro; Garth, Bryant, Access to Justice and the Welfare State: An Introduction, in: *Access to Justice: Emerging Issues and Perspectives*, Vol. III, Capelleti, Mauro; Garth, Bryant, (eds.), Alphen aan den Rijn: Sijthoff, 1979, p. 6.

¹⁵⁰ Ebbesson, Jonas, *Access to Justice in Environmental Matters in the EU*, The Hague/London/New York: Kluwer Law International, 2002, pp. 49-50.

¹⁵¹ Gathii, James, Good Governance as a Counter-Insurgency Agenda to Oppositional and Transformative Social Projects in International Law, *Buffalo Human Rights Law Review*, 5:107/1999, p. 145.

¹⁵² Perry, Amanda, International Economic Organisations and the Modern Law and Development Movement, in: *Making Development Work: Legislative Reform for Institutional Transformation and Good Governance*, Seidman, Ann; Seidman, Robert; Walde, Thomaas (eds.), The Hague: Kluwer, 1999, p. 65.

¹⁵³ Wolfensohn, James, Foreward in: *World Bank, World Development Report 1997: The State in a Changing World*, New York: Oxford University Press, 1997., p. iii.

¹⁵⁴ Macmillan Rory, Towards a Sovereign Debt Work-out System, *Northwestern Journal of International Law & Business*, 16:57/1995, p. 66.

¹⁵⁵ Chibundu, Maxwell, Law in Development: On Tapping, Gourding, and Serving Palm-wine, *Case Western Reserve Journal of International Law*, 29:167/1997, p. 202.

¹⁵⁶ UN General Assembly, *United Nations Decade of International Law*, UN dok A/RES/44/23 (17 November 1989), Preamble.

права.¹⁵⁷ Нагласак на прелазности био је на једном нивоу користан, али је занемарио оперативни модус владајуће рационалности и развио се у правцу политике владавине права, која се аксиоматизује у потреби за развојем. Тако, насупрот политички оријентисаној владавини права, која се заговара у оквиру УН, цивилног сектора и многих који иступају „у име“ Трећег света, међународне финансијске институције намећу концепт владавине права подређеног економији. Чини се да се ради о наставку доминације западне рационалности и економске оријентације. На економске потребе није утицало укључивање политичког елемента, израженог у виду људских права или демократизације, већ је економски домен проширен и економској логици је подређено много тога што је сматрано политиком. Уместо отварања значења владавине права, како би се створила сфера за политичку акцију, тумачење је било у функцији повећавања домета међународних економских институција и подвргавања држава у развоју међународном надзору и вољи.¹⁵⁸

Претварање владавине међународног права у интернационализацију владавине права подрило је веру да одрживи мир може да се гради кроз глобални консензус суверених чинилаца.¹⁵⁹ У међународном праву, постхладноратовски поредак је о учесницима међународног система нудио само позитивну представу, али без нормативне препоруке шта би државе требало да раде.¹⁶⁰ Овај дискурс заснован је на либералној теорији међународних односа, како би се у међународно право увео утисак да држава није јединствен чинилац. То је наводило на закључак да би унутрашњи режими значајно умањили потенцијал за сукобе и да се хомогенизација најбоље остварује кроз ширење либералне демократије.¹⁶¹ Наратив међународних организација, укључујући и УН, био је да је победила идеја демократије као владавине народа, а како владавина народа не искључује социјализам и комунизам, онда је победио специфичан облик либералне, тржишне демократије оличен у САД, који се заговара као обичајно правило међународног права.¹⁶² Идеја демократије је концептуализована као да аксиоматски доводи до владавине права,

¹⁵⁷ Пример је чињеница да су прва институционална реаговања на кризу дугова у Азији пренаглашавала да се ради о грешкама правних институција.

¹⁵⁸ Стевановић, Мирослав; Ђурђевић, Драган, *Изазови међународног финансијског система за националну безбедност*, Међународна конференција „Безбедност пословних информација“ - BISEC 2015, 17. јун 2015, Зборник, Мухић, Нецад (ур.), Београд: Универзитет Метрополитан, стр. 15-16.

¹⁵⁹ Boutros-Ghali, Boutros, *Report of the UN Secretary General „An Agenda for Peace Preventive Diplomacy, Peacemaking, and Peace-keeping“*, UN dok A/47/277-S/24111 (17 June 1992), para 10. Генерални секретар УН је истакао: „њихов долазак (нових држава) поново потврђује важност и незаменљивост суверених држава као фундаменталних ентитета међународне заједнице“.

¹⁶⁰ Slaughter, Mary-Anne, *The Liberal Agenda for Peace: International Relations Theory and the Future of the United Nations, Transitional Law and Contemporary Problems*, 4:377/1994, pp. 377, 379.

¹⁶¹ *ibid.*, p. 406.

¹⁶² Стевановић, Мирослав, *Поступање са досијеима бивших репресивних режима са аспекта унутрашњих права држава у транзицији и међународног јавног права*, магистарска теза, Београд: Правни факултет Универзитет Унион, 2014, стр. 5.

попут у тезама о „крају историје“, по којима су „периодични избори, владавина права и грађанска и политичка права не само неопходни, већ углавном довољни“.¹⁶³

Либерални интернационалисти државе разлажу на скуп „основних услуга“: „физичка заштита, основна инфраструктура, заједничка валута и одбрана од спољних напада“, а у оквиру тих услуга обухватају три функције владавине права: стварање закона, наметање и спровођење закона и решавање спорова“.¹⁶⁴ Када је владавина права постала релевантна за легитимитет државе и конкретан модел демократије наметнут као универзални, подлога универзализацији имплицитно је постао и концепт развоја. Из тога је следило непосредно укључивање међународних економских институција, као моћног практичног и концептуалног средства универзализације одређеног модела владавине права. Овај процес заснива се на узајамно подржавајућој природи односа између развоја и концепта права, али како се у оквиру ових институција схвата, уз имплицитно ослањање на развојни наратив, да ће знање омогућити начине да неразвијени полако достигну развој развијених, универзалних држава. Тако се превазилази чињеница да све државе нису усвојиле либералну демократију, а да већином не успевају ни оне које јесу¹⁶⁵ и развој експлицитно укључује у рад међународних економских институција, у условима „развојне кризе због дужничке економије, рециклирања петро-долара, казино-финансија“.¹⁶⁶

Доминантни правни позитивизам изискује да само одређени опус правила, као идеализована развојна верзија, основано носе назив „права“. Легитимитет термилошког апарата тог „права“ одобрава модерно друштво и намеће се као самоочигледно истинит, или као универзалан. Тако, међународно право само себи обезбеђује своје ауторитативно значење, кроз мреже термина који се делом међусобно одређују и обезбеђују надискуствен положај права и правног.¹⁶⁷ У оквиру концепта развоја, правила се намећу као позитивно право на основу претпоставке о истинитости развоја.¹⁶⁸ У азијским економијама, међутим, после прихватања неких доминантних метода тржишта и уклањања ограничења токовима капитала, ове одлике су резултирале демонтирањем система претварања домаће

¹⁶³ Marks, Susan, The End of History? Reflections on some International Legal Thesis, *European Journal of International Law*, 8:3/1997, p. 457.

¹⁶⁴ Carothers, Thomas, The Rule of Law Revival, *Foreign Affairs*, 77:95/1998, pp. 95-106; *id.*, Rule of Law Temptations, *Fletcher Forum of World Affairs*, 33:1/2009, pp. 49-61; О значају и последицама: Hammergren, Linn, Rule of Law Challenges in Middle-income Countries and Donor Approaches to Addressing Them, in: *Rule of Law Dynamics: In an Era of International and Transnational Governance*, Zurn, Michael; Nollkaemper, Andre; Peerenboom, Randy (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2012., pp. 199-200.

¹⁶⁵ Slaughter, Mary-Anne, *op. cit.* (фуснота 160), p. 185-190.

¹⁶⁶ Howse, Robert, *The Concept of Odious Debt in Public International Law*, Geneva: UNCTAD, 2007, pp. 2, 9.

¹⁶⁷ Slaughter, Mary-Anne, *op. cit.* (фуснота 160), p. 193.

¹⁶⁸ *ibid.*, p. 201. Приступ Светске банке праву описно назива: „видећу кад будем знао.“

штедње у инвестиције,¹⁶⁹ за шта су неолиберали окривили „недостатак регулативе“.¹⁷⁰ Криза је пружила прилику да се владавина права интернационализује, кроз етаблирање пројекта „права у развоју“ и његову јуристичку пројекцију кроз условљавања, што је политика Међународног монетарног фонда (*International Monetary Fund*, IMF) од 1979. године.¹⁷¹

Суочавање са иницијативама које повезују појмове у распону од доброг администрирања до одрживог развоја и искорењивања сиромаштва, одражава приступ наметања политичких правила као „развоја права“. У том контексту, развојни модел полази од схватања да одржив раст није могућ без владавине права, односно без једнообразних, наметнутих правних режима којима се успостављају јасна правила игре. Међутим, владавина права, какву имплицира гесло „владавина права, а не људи“ остаје идеал/фикција и у најразвијенијим државама. Исто се може констатовати и за тезу да ће неформални аранжмани држава у развоју бити превазиђени са развојем и сазревањем.¹⁷² Како појам развоја подразумева повезаност елемената које обухвата, мора се утицати на дистрибутивне изборе тако да се кроз то максимизира развој, што је политичко питање. У околностима када постоји глобални механизам индустрије развоја, наметање политике у међународно право које се тиче развоја тежи да подрије суверенитет. Истовремено, позитивизам у контексту права развоја константно проширује садржај, али занемарујући форму права, и тако открива у праву дискурс развоја заснован на универзализму, који се од тада појављује. Структура наратива развоја је да је прошлост запада будућност држава у развоју, које уз помоћ низа тела треба у том правцу да систематизују законе.¹⁷³ Основни алат UNDP постаје Индекс људског развоја, показатељ који је на истом нивоу једноставности као БДП, али који је допринео промени у схватању, тако што у статистичко приказивање процеса развоја и евалуацију развоја уводи неизбежност плуралистичке концепције напретка.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Aybar, Sedat; Lapavitsas, Financial System Design and the Post-Washington Consensus, in: *Development Policy in the Twenty-First Century: Beyond the Post-Washington Consensus*, Fine, Ben; Lapavitsas, Costas; Pincus, Jonathan (eds.), London, New York: Routledge, 2001, pp. 28, 32.

¹⁷⁰ Sachs, Jeffrey, *Globalization and the Rule of Law*, Alumni address at Yale Law School, 16 October 1998. Приступ: http://digitalcommoms.law.yale.edu/ylsop_papers/2/, 22.07.2015.

¹⁷¹ Gold Joseph, *Conditionality: IMF Pamphlet Series No. 31*, Washington DC: IMF, 1979., pp. 30-31, 34.

¹⁷² Pahuja, Sundhya, *Decolonising International Law: Development, Economic Growth and the Politics of Universality*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 30.

¹⁷³ Kennedy, David, Laws and Development in: *Law and Development: Facing Complexity in the 21st Century*, Hatchard, John; Perry-Kessaris, Amanda (eds.), London, Sydney, Portland: Cavendish Publishing Ltd, 2003, pp. 18, 26, 17-27.

¹⁷⁴ Power, Marcus, Mahbub Ul Haq, in: *Fifty Key Thinkers on Development*, Sachs, Wolfgang (ed.), Oxford: Routledge, 2006, pp. 264, 267.

С правног аспекта, конститутивна веза између развоја и слободе, истовремено је инструмент за постизање развоја. Зато, саставни део права у области развоја треба да буду основне политичке слободе, попут људских права.¹⁷⁵

3.1. Материјално-правни аспект у пракси одрживог развоја

Једна од најзначајнијих тековина XX века у међународном праву је укрштање три тренда: укоренивање процеса глобализације у економску праксу, што је увећало везе између економија кроз различите аспекте друштвено-економских активности; уочавање традиционалних концепата заснованих на материјализму и стратегији раста као претње отпорности особина природе које подржавају живот и тако оптерећују укупну добробит појединаца и друштава; и постепено уобличавање идеје одрживог развоја и трагање за стратегијама одрживости. Данас, концепције и праксе развоја ограничене су на секторске интерпретације, државе и углавном економске обзире. Ако је саморазвој тежња живота, односно да „не може бити мира без правичног развоја“,¹⁷⁶ механизам за његово остваривање мора бити постојање права на развој.

Развој превазилази идеју да представља одраз економског раста. Пун развој личности, укључујући све видове друштвене интеракције и социјализацију, изискује уважавање вредности физичког, моралног, и грађанског интегритета. Емпиријска терминологија, која се заснива на описном приступу правном позитивизму, ове широке категорије уважавања дели на осам оквирних вредности: моћ, богатство, добробит, приврженост, просветљење, вештина, поштовање и поштење, које чине „универзум људских тежњи“.¹⁷⁷ Кључни заједнички именитељ овако схваћеног „универзума тежњи“ је економски раст.

Целовитост приступа, а тим пре што се економски раст повезује са политичким и друштвеним променљивим приликама, захтева да се у обзир узму и друге оквирне вредности. Као могуће решење представља се једначина развоја која одражава оптималан приступ свим процесима обликовања и дељења жељених вредности. Та концепција развоја, делом утемељена на бихевиоризму, а схваћена као процес одлучивања који апроксимира оптималан приступ свих људских бића, одређује се појмом „развој као достојанство“.¹⁷⁸ Овај приступ се заснива на претпоставци да је остваривање пројекције реалности могуће кроз домаћај права. У одређеној

¹⁷⁵ Sen, Amartya, *Development as Freedom*, Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 188.

¹⁷⁶ Maathai, Wangari, *Nobel Lecture*, 10 December 2004. Приступ: <http://goo.gl/44aNbf>, 22.07.2015.

¹⁷⁷ Lasswell, Harold; McDougal, Myres, *Jurisprudence for a Free Society: Studies in Law, Science and Policy*, Vol. 1, New Haven: New Haven Press, 1992, pp. 336-338; McDougal, Myres; Lasswell, Harold; Chen, Lung-Chu; Human Rights and World Public Order, *Human Rights Quarterly*, 4:1/1982, pp. 137-139.

¹⁷⁸ Wiessner, Siegfried, The New Haven School of Jurisprudence: A Universal Toolkit for Understanding and Shaping the Law, *Asia Pacific Law Review*, 18:1/2010, pp. 52-53.

заједници, наиме, правне одлуке јесу комуникација која је сачињена од три елемента: први је садржај намере, одн. порука која се шаље или имплицира; други је ауторитет емитера поруке; и трећи је порука са намером да се контролише.¹⁷⁹

Захтев који се поставља пред право је стварање јуриспруденције релевантне за успостављање пожељног јавног поретка, за шта је потребно разложити компоненте укључене у процес стварања одлука: прикупљање података, промоцију, препоручивање, позивање, примену, прекидање и оцену.¹⁸⁰ За појам одрживог развоја, као друштвеног аранжмана који омогућује остваривање живота достојног човека, релевантан концептуални инструмент је артикулација идеје да је природа као вредност разумљива из еколошке перспективе и из забринутости за обезбеђивање животне шансе за потоње генерације.¹⁸¹ Одлуке које нису компатибилне са људским достојанством не би се могле сматрати развојем. Имплицитно, развој би представљао свеобухватан економски, друштвени, културни и политички процес као вредност. Отуда, Светска конференција УН о људским правима подвлачи значај процеса развоја,¹⁸² који треба да буде економске, друштвене, културне и политичке природе и да представља право на процес кроз који се шире способности или слобода индивидуа да унапреде своју добробит и да схвате своју вредност. Практично, ради се о праву на процес који проширује избор индивидуе. То, као саставни део процеса, обухвата правичност у испуњавању потреба развоја и животне средине, сарадњу држава у тежњи за одрживим развојем, испуњавање потреба најсиромашнијих, виши квалитет живота, научни развој, подршку младима и урођеничким групама.¹⁸³ Право на развој састоји се од вредности, од које свака представља људско право (образовање, храну, здравље, право на смештај...) и одговарајућих обавеза или политика и акције јавних власти у области које се конкретно право тиче.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Reisman, Michael, International Lawmaking: A Process of Communication, *Proceedings of The American Society of International Law* 75:101/1981, pp. 108-111; McDougal, Myres; Reisman, Michael, The Prescribing Function in World Constitutive Process: How International Law Is Made, *Yale Studies in World Public Order*, 6:249/1980, p. 250.

¹⁸⁰ Chen, Lung-chu, *An Introduction to Contemporary International Law: A Policy-Oriented Perspective*, Oxford: Oxford University Press, 2015, p. xx; Reisman, Michael, A Jurisprudence from the Perspective of the „Political Superior“, *Northern Kentucky Law Review*, 23:605/1996., p. 608.

¹⁸¹ Reisman, Michael, Development and Nation Building: A Framework for Policy-oriented Inquiry, *Maine Law Review*, 60:2/2008, pp. 314-315.

¹⁸² Општа декларација о људским правима одражава визију интегрисаних права из америчке Повеље о правима, али право на развој није заштићено међународним правом. (*Општа декларација о правима човека*, Службени лист ФНРЈ, бр. 0/48) Бечка декларација, усвојена на Светској конференцији о људским правима, право на развој препознаје као „интеграцију људских права у процес развоја“. (World Conference on Human Rights, *UN Vienna Declaration and Programme of Action*, UN doc. A/CONF.157/24 (Part I) (12 July 1993), (1993) 32 ILM 1661, para. 36.).

¹⁸³ Sengupta, Arjun, Implementing the Right to Development, in: *International Law and Sustainable Development: Principles and Practice*, Schrijver, Nico; Weiss, Friedl (eds.), Leiden. Martinus Nijhoff Publishers, 2004., pp. 341-344.

¹⁸⁴ Qerimi, Qerim, *op. cit.* (фуснота 109), p. 38.

Појам одрживи развој у извештају Брунтланд комисије се одређује у контексту задовољавања потреба, односно суштински антропоцентрично. Представљајући извештај Управном савету UNEP, председница Комисије је навела да је „сам одрживи развој, у ствари, нови концепт за економски раст“.¹⁸⁵ Потоњи инструменти одрживи развој често изједначају са трајним растом, са потенцијалом да постане трансмисија дотадашњих идеологија и интереса.¹⁸⁶ Последица је нагласак на трговини, финансијским ресурсима и другим економским питањима у препараторним документима конференције о животној средини и развоју у Рију, што се види и из формулисања задатка као достизања „одрживог и са становишта животне средине ваљаног развоја“.¹⁸⁷

Рио декларација (изворно називана „Светска повеља за Земљу“) препознаје „интегралну и независну природу Земље “и с тим у вези прокламује да “људска бића имају право да живе у складу са природом”, као и дужност држава “да сарађују у духу глобалног партнерства да сачувају, заштите и обнове здравље и интегритет Земљиног екосистема”.¹⁸⁸ Правни и политички контекст Рио декларације је одрживи развој, који се помиње у целом тексту (као и у Агенди 21). У том смислу, Рио декларација препознаје право на развој као безусловно, а да би се достигао одржив развој, заштита животне средине се прокламује као интегрални део процеса развоја.¹⁸⁹ На тај начин је у појму одрживог развоја уједно нађено решење концептуалног проблема, да постоји право које је истовремено безусловно и ограничено (природом и правичношћу).¹⁹⁰

Рио декларација прокламује: „Све државе и сви народи сарађиваће на основном послу искорењивања сиромаштва као нужном захтеву одрживог развоја, да би се смањили диспаритети у стандардима живота и боље испуниле потребе већине народа света.“¹⁹¹ Како ово начело не обухвата и будуће генерације, њиме се експлицира само развој који за приоритет има искорењивање сиромаштва. С једне стране ово начело излази у сусрет половини гладне популације - чињеница је да без садашњих генерација, не може да се стигне до будућих генерација, али се, с друге стране не ограничава раст прекомерних потрошача који су највећи узрочници

¹⁸⁵ Brundtland, Gro Harlem, *Statement by Mrs. Gro Harlem Brundtland, Prime Minister of Norway and Chairman of the World Commission on Environment and Development at the 42nd Session of the General Assembly of the United Nations, 19 October 1987*, p.1, in: *Archive Collection on Sustainable Development: Chronology of the Work of the World Commission*, Geneva: Switzerland, Vol. 42 – Doc 1.

¹⁸⁶ Pallemarts, Marc, *International Environmental Law from Stockholm to Rio: Back to the Future?*, in: *Greening International Law*, Sands, Philippe (ed.), New York: Routledge, 1994., p. 14.

¹⁸⁷ UN General Assembly, *United Nations Conference on Environment and Development*, UN dok A/RES/44/228 (22 December 1989), Ch. I, para. 3.

¹⁸⁸ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Preamble, Principles 1, 7.

¹⁸⁹ *ibid.*, Principles 3, 4.

¹⁹⁰ Pallemarts, Marc, *op. cit.* (фуснота 186), p. 25.

¹⁹¹ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Principle 5.

деградације животне средине. Да би се достигли одрживи развој и виши квалитет живота за све људе, државе треба да елиминишу неодрживе обрасце производње и потрошње и да унапреде одговарајуће демографске политике (начело 8). Проблем је у томе што се одрживи развој који треба достићи, практично одређује као раст.

До истих резултата долази се и анализом одређења улоге трговине за одрживи развој. Наиме, владе се позивају да кроз међународне форуме и организације теже, између осталог, да међународну трговину и политике учине прихватљивим за животну средину и узајамно подржавајућим у корист одрживог развоја. Веза између одрживог развоја и трговине успоставља се искључиво преко развојне компоненте. Није јасно какав се развој подразумева, јер будући да одрживи развој може бити примењен и као процес и као начело, међународне организације и тела чији мандат обухвата његову примену тумаче га у складу са својим циљевима. До сада је једино Европска унија (ЕУ), Уговором из Маастрихта, ставила чланицама у задатак да у свим пољима економске политике ЕУ и међународним трговинским активностима унапређују одржив и неинфлаторни раст уз поштовање животне средине. Међутим, ЕУ приоритетизује раст, а не развој. С тим у вези, треба имати у виду налазе да је превазилажење сиромаштва кроз даљи раст - самопоражавајуће, јер када се достигне тачка када раст увећава трошкове животне средине брже него што повећава производне користи, даљи раст нас чини сиромашнијим, не богатијим.¹⁹²

Међу елементе који чине концепт одрживог развоја важно место има учешће јавности. Посредно, учешће јавности подржава начело предострожности које, с друге стране, непосредно проистиче из одрживог развоја као општег начела. Уже схваћено, начело предострожности подразумева да су државе сагласне да када одлучују о стварима које могу имати последице по животну средину поступају са пажњом и са предвиђањем. Према ширем схватању, оно подразумева позив да се уреди активности које могу бити штетене по животну средину чак и када нема јасних научних доказа о њиховој штетности. Најшире схваћено, начело јавности намеће институционализацију предострожности, тако што се терет доказивања пребацује са оних који штите од деградације животне средине на оне чије се активности посматрају. Али, постоји озбиљан раскол између слободне трговине и одрживог развоја. Секретаријат ГАТТ је пред Самит о Земљи објавио документ у којем полази од становишта да је трговина добра за животну средину, јер нас чини богатијим како бисмо могли више да издвајамо за животну средину. „Ако су политике неопходне за одрживи развој на месту, трговина унапређује развој који је одржив... Јасно, исправна акција... је да се ради на усвајању одговарајућих целовитих унутрашњих политика животне средине, пре него да се фокусира на

¹⁹² Daly, Herman, *Ecological Economics and Sustainable Development, Selected Essays of Herman Daly*, Cheltenham(UK)/Northampton(USA): Edward Elgar Publishing, 2007, pp. 10, 22, 39, 48, 99, 123.

проблеме који су наводно везани за трговину“.¹⁹³ У недостатку међународних уговора који би обавезивали државе, у њему се одговорност за животну средину пребацује на владе.¹⁹⁴ Спорно је колико унапређивање слободне трговине и отвореног тржишта омогућавају GATT да по питању заштите животне средине буде, бар, неутралан. Сходно методима које ова уговорна творевина примењује у оквиру свог мандата, заговара потреба за мултилатералним правилима која би водила државе у формулисању политика животне средине и у реаговању на унутрашње примедбе о утицају њихових или политика других држава на међународну конкурентност.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима из 1972. године намеће обавезу да се права која штите поштују у међународним споразумима, што значи да та права поштују државе извознице али и државе увознице капитала. Питање поштовања ових обавеза актуелизовано је после увођења обавезног уговарања међународне арбитраже за решавање спорова између држава и међународних инвеститора, осамдесетих година, будући транснационални субјекти нису непосредно обавезни за примену међународних споразума. Овај развој довео је до артикулисања концепта корпоративне друштвене одговорности, што је противтежа чињеници да међународни режим углавном обезбеђује заштиту права инвеститора, који су иначе приликом уговарања у повољнијем положају.¹⁹⁵

Са аспекта међународног инвестиционог права, одрживи развој се генерално схвата као настојање државе да оствари напредак на начин који може бити дугорочно одржан (одржив). Тенденција заштите инвеститора доводи до забринутости за начине заштите одрживости природних ресурса од инвеститора.¹⁹⁶ Од 1983. године Генерална скупштина је основала Светску комисију за животну средину и развој, са задатком да предложи дугорочне стратегије достизања одрживог развоја.¹⁹⁷ Афирмисањем приватних страних инвестиција отворио се проблем сукоба интереса. Суштинска критика своди се на то да правни режим међународне економије, а посебно споразуми о трговини и инвестицијама, институционализују

¹⁹³ GATT Secretariat, *Trade and the Environment*, GATT doc. 1529 (3 February 1992), (1992) 4 World Trade and Arbitration Materials 1, Overview and Summary, pp. 37–56.

¹⁹⁴ Weizsacker, Ernst von, *Factor Four: Doubling Wealth, Halving Resource Use - A Report to the Club of Rome*, New York: Routledge, Reprint 2013. First published 1998, p. 284.

¹⁹⁵ Taillant, Jorge Daniel; Bonnitcha, Jonathan, *International Investment Law and Human Rights*, y: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011, pp. 57-58.

¹⁹⁶ Cordonier Segger, Marie-Claire; Newcombe, Andrew Paul, *An Integrated Agenda for Sustainable Development in International Investment Law*, in: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011, p. 102.

¹⁹⁷ UN General Assembly, *Process of Preparation of the Environmental Perspective to the Year 2000 and Beyond*, UN Doc. A/RES/38/161 (19 December 1983), para. 8(a).

дисциплиновање неолиберализма, односно глобални конституционализам, који подрива демократско одлучивање у државама.¹⁹⁸ Као противаргумент се истиче да та правила стварају некакав правни оквир и да је до 2010. године вођено 357 спорова о инвестиционим споразумима, од којих је било највише оних о захтевима за концесије на воду, гас и електричну енергију.¹⁹⁹ Остали аспекти су препуштени заштити увозника капитала, са поразним резултатима на плану једнакости, поштовања људских права и екосистема широм света, а посебно у неразвијеним државама и Латинској Америци.

Од 1992. године, Светска банка у своју праксу уводи начело „доброг администрирања“ (управљања), одређујући га као „неопходни прилог економском расту“.²⁰⁰ Апострофира се оцена четири области администрирања: управљање јавним сектором; одговорност; правни оквир за развој; информације и транспарентност. Смернице настоје да обезбеде метод којим ће се код држава зајмопримаца обезбедити поштовање: поштеност и једнаког третмана, недискриминације, спречавања и контроле коруптивне праксе, унапређења одговорности и транспарентности у раду са страним инвеститорима, накнаде за експропријацију и обавезног међународног решавања спорова. Тако, као показатељ за државе примењује се оцењивање стандарда у примени: владавине права, забране арбитрарног понашања, заштите легитимних очекивања и власничких права. Овакав приступ не може се схватити као део напора да се подстакну демократске реформе, из најмање два разлога. С једне стране, испуњавањем формалних услова који су од интереса за међународне инвеститоре само се надомешћују унутрашње реформе. С друге стране, страним инвеститорима се омогућава да избегну домаће судове, чиме се не подстичу унутрашње реформе. Најновији тренд оцењивања доброг администрирања иде у правцу да се схватање транспарентности прошири, тако да обухвата и транспарентност према инвеститорима када је реч о унутрашњим законским променама, док насупрот томе нема помака на плану друштвене одговорности инвестиција.²⁰¹

Општи споразум о царинама и трговини уређује општа ограничења инвеститорима. Примена државних мера дозвољена је у случајевима када се ради о приоритетима јавне политике у здравству, животној средини и очувању природних ресурса.²⁰² Тела за решавање спорова Светске трговинске организације, међутим, тумаче ова ограничења веома уско.²⁰³ Државама се као ограничење за примену мера намеће

¹⁹⁸ Schneiderman, David, *Constitutionalizing Economic Globalization: Investment Rules and Democracy Promise*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008. pp. 8-9.

¹⁹⁹ Cordonier Segger, Marie-Claire; Newcombe, Andrew Paul, *op. cit.*, (фуснота 196), p. 113.

²⁰⁰ World Bank Guidelines on the Treatment of Foreign Investment, in: *Legal Framework for the Treatment of Foreign Investment*, Washington: World Bank, 1992.

²⁰¹ Cordonier Segger, Marie-Claire; Newcombe, Andrew Paul, *op. cit.*, (фуснота 196), p. 123.

²⁰² *General Agreement on Tariffs and Trade*, 30 October 1947, 55 UNTS 187, Art. XX.

²⁰³ Cordonier Segger, Marie-Claire; Newcombe, Andrew Paul, *op. cit.* (фуснота 196), p. 127.

дужност укључивања обавезе да неће снижавати еколошке стандарде да би обезбедиле компаративну предност у привлачењу инвестиција (стварање „рајева загађивања“). Изузев тога, заштита одрживог развоја од страних директних инвестиција почива на уопштеним фразама, попут оне да стране „препознају значај јачања капацитета да се заштити животна средина и унапреди одрживи развој заједно са јачањем трговинских и инвестиционих односа између њих и да предузимају заједничке пројекте у сарадњи.“²⁰⁴ Примена ових одредби препуштена је дијалогу, сарадњи и финансирању,²⁰⁵ односно више тржишту него нормативном режиму.

Поступање Светске банке уређено је интерним актом организације (Операционалне политике) који се, где је могуће, ослања на оснивачки акт, Чланове споразума о Светској банци. Интерне смернице и праксе међународних организација чине садржину нормативне праксе,²⁰⁶ па се сходно томе заговара да мере предвиђене Операционалним политикама Светске банке када се ради о деловању и инструментима позајмљивања у вези са облашћу заштите животне средине конституишу усмеравајућу норму. Као на пример, придржавање минимума стандарда животне средине од стране државе зајмопримца.²⁰⁷ Правила усмерења банке истовремено стварају нове категорије, учеснике и активности и штите политике које их подржавају, које, при том, одређују правила, због чега су та правила конститутивна и регулативна.

Начело одрживог развоја ова правила преводe у специфична усмерења са циљем да се умање потенцијалне негативне последице развојних пројеката по животну средину и друштво. Операционалне политике Светске банке утврђују заштитна усмерења, који се могу сврстати у три групе: прво, она која се односе на животну средину: процена животне средине,²⁰⁸ природна станишта,²⁰⁹ управљање

²⁰⁴ *Chile-US Free Trade Agreement*, 6 June 2003, 42 ILM 1026, Art. 19.5. Сличне одредбе садрже и споразуми о слободној трговини између Перуа и САД, као и између Колумбије и САД који још није ступио на снагу.

²⁰⁵ *Israel-EU Association Agreement*, 1 June 2000, OJ L 147 (21.6.2000), Art. 50; *Egypt-EU Association Agreement*, 25 June 2001, OJ L 304 (30.9.2004), Art. 184; *EU-Mexico Economic Partnership, Political Coordination and Cooperation Agreement*, 8 December 1997, OJ L 276/44 (1.10.2000), p. 44-80.

²⁰⁶ Kingsbury, Benedict, *Operational Policies of International Institutions as Part of the Law-making Process: the World Bank and Indigenous Peoples*, in: *The Reality of International Law: Essays in Honor of Ian Brownlie*, Goodwin-Gill, Guy; Talmon, Stefan (eds.), Oxford: Clarendon Press, 1999, p. 323.

²⁰⁷ Jepperson, Ronald; Wendt, Alexander; Katzenstein, Peter, *Norms, Identity, and Culture in National Security*, in: *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Katzenstein, Peter (ed.), New York: Columbia University Press, 1996, p. 54.

²⁰⁸ The World Bank, *The World Bank Operations Manual: Operational Policies*, Bank Policy: Operational Policy Waivers (7 April 2014), OP/BP 4.01. Приступ: http://siteresources.worldbank.org/OPSMANUAL/Resources/EntireOM_External.pdf, 27.07.2015.

²⁰⁹ *ibid.*, OP/BP 4.04.

отровима,²¹⁰ шуме,²¹¹ сигурност брана,²¹² друго, она која се односе на друштвене политике: физичка културна својина,²¹³ недобровољна пресељења,²¹⁴ урођенички народи,²¹⁵ и треће, која се односе на правне политике: међународни водни путеви,²¹⁶ и спорна подручја.²¹⁷ Чини се да ова усмерења чине јединствену норму. Наиме, с материјалне стране, она обухватају процес процене и тематска усмерења као један критеријум за класификовање конкретног пројекта. С процесне стране, у оквиру банке је предвиђен Инспекцијски панел (уведен на притисак САД и европских донатора када се испоставило да је трећина пројеката окончаних 1991. године потпуни промашај) и устројено Одељење за развој одржив за животну средину.²¹⁸ Формално, ова правила су важећа као оперативне политике које се, по потреби, уграђују у споразум о позајмици са државама. Усмеравајућа правила су институционализована у оквиру Светске банке, кроз пројектни циклус и сталне процедуре надгледања и оцењивања. Оне постају широко прихваћена разграничења како да се смање негативне последице тако што их, осим Светске банке и држава зајмопримаца, примењују зајмопримци код других мултилатералних развојних банака, али и зајмодавци из приватног сектора (Еквадорска начела).

Недостатак културне валидације и одговорности довели су до напуштања глобалне заштитне усмеравајуће норме међу зајмопримцима са средњим приходима (Бразил, Кина, Мексико, Турска и Јужна Африка), чим су ове државе оствариле приступ инвестиционом капиталу.²¹⁹ Да би опстала на тржишту глобалних зајмодаваца, Светска банка је организовала Мрежу одрживог развоја, у оквиру које настоји да спроведе приступ који је оријентисан на клијенте (тзв. *Country System Approach*), у оквиру којег се примењују правила заштитног механизма предвиђена Оперативним политикама. Међутим, у доктрини се примећује да Светска банка обликује развојни дискурс у својству међународне бирократије, а да као финансијска организација утиче у крајњој линији на то како владе зајмопримаца размишљају и делују.²²⁰ У области одрживог развоја, Светска банка је прошла фазе

²¹⁰ *ibid.*, 4.09.

²¹¹ *ibid.*, 4.36.

²¹² *ibid.*, 4.37.

²¹³ *ibid.*, 4.11.

²¹⁴ *ibid.*, 4.12.

²¹⁵ *ibid.*, 4.10.

²¹⁶ *ibid.*, 7.50.

²¹⁷ *ibid.*, 7.60.

²¹⁸ Weaver, Catherine, *The World's Bank and the Bank's World*, *Global Governance*, 13:4/2007, pp. 493-512; *id.* *Hypocrisy Trap: the World Bank and the Poverty of Reform*, New Jersey: Princeton University Press, 2008., p. 162.

²¹⁹ *ibid.*, p. 502.

²²⁰ Marschinski, Robert; Behrle, Steffen, *The World Bank: Making the Business Case for the Environment*, *Managers of Global Change: The Influence of International Environmental Bureaucracies*, Biermann, Frank; Siebenhüner, Bernd, (eds.), Boston: MIT Press, 2009., p. 128; Park, Susan, *The World Bank Group and Environmentalists: Changing International Organisation Identities*, Manchester: Manchester University Press, 2010., p. 65.

израстања, стабилизације и данас је у међупростору могућег пада утицаја, али је успела да успостави заштитну усмеравајућу норму, кроз интерне иновације.²²¹

3.2. Однос између начела одрживог развоја

Начело предострожности предвиђа да мере за заштиту животне средине треба да буду предузете пре примене развојних пројеката, чак и када њихово штетно дејство по животну средину није потпуно научно извесно. То је начело међународног права у области животне средине. Поједини међународни уговори предвиђају обавезу држава да размотре последице по животну средину које могу да настану из развојних пројеката. Понашајући се у складу са овим начелом, државе стварају услове за постизање равнотеже између економског развоја и заштите животне средине и на тај начин доприносе процесу одрживог развоја.

У вези са одрживим развојем је и начело процене утицаја на животну средину. Ово начело процене подразумева студију о последицама које по животну средину могу имати планирани пројекти. Резултат процене утицаја треба да утиче на одлуку о томе да ли ће конкретан пројекат бити примењен, или измењен, али тако да се последице по животну средину сведу на најмању меру. Велики број међународних уговора предвиђа постојање процене утицаја као услов, попут правила ЕУ. Међународни суд правде, међутим, није прихватио процену утицаја у случају Габчиково-Нађмарош као правно начело. У издвојеном мишљењу судија Верамантри је изразио схватање да оно јесте начело међународног права и да државе имају обавезу да изврше процену утицаја пре примене пројеката због важности процене утицаја на животну средину. На тај начин се обезбеђује механизам посредством којег област заштите животне средине може да оствари утицај на економски развој, чиме се доприноси постизању одрживог развоја.

За начело одрживог развоја везано је начело међугенерациске правичности, које подразумева дужност садашњих генерација да обезбеде да здравље, разноврсност и продуктивност животне средине буду одржани за потребе будућих генерација. У основи међугенерациске правичности су три вредности: очување разноврсности природних и културних ресурса, како би се обезбедила њихова доступност будућим генерацијама; одржавање квалитета Планете, тако да она не буде остављена у горем стању од онога у којем је наслеђена од претходних генерација; и - очување приступа, како би свака генерација пружила појединцима једнака права да приступе заоставштини претходних генерација. Конвенција о биолошкој разноврсности истиче улогу очувања биодиверзитета за постизање одрживог развоја и позива на развој националних стратегија, планова и програма за одрживо

²²¹ Park, Susan, The World Bank's Global Safeguard Policy Norm?, in: *Owning Development: Creating Policy Norms in the IMF and the World Bank*, Park, Susan; Vetterlein, Antje (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2010., p. 184-202.

коришћење биолошке разноврсности и утврђивање и мењање саставних делова важних за очување угрожених врста и заједница.²²² Као подршка овом начелу, у Агенди 21 су формулисани циљеви и активности који треба да унапреде очување биолошке разноврсности и одрживо коришћење биолошких ресурса (Поглавље 15).

Начело загађивач плаћа у суштини интернационализује трошкове штете по животну средину, што подразумева укључивање у процес интеграционог доношења економских и других развојних планова, програма и пројеката и процена о могућем утицају на животну средину.

Декларација Уједињених нација прокламује право на развој као „неотуђиво људско право, зато су свако људско биће и сви народи позвани да у томе учествују, допринесу и да уживају економски, друштвени, културни и политички развој, у којем сва људска права и основне слободе могу потпуно да се остваре“.²²³ Државе имају дужност да сарађују једна са другом у обезбеђивању развоја и уклањању препрека за развој, а своја права треба да схвате и своје дужности да испуњавају на начин који унапређује међународни економски поредак заснован на сувереној једнакости, међузависности, узајамним интересима и сарадњи међу свим државама, као и да подстичу придржавање и остваривање људских права.²²⁴

Приступ одрживом развоју који се заснива на људским правима имплицира подвргнутост одговорности на основу међународних правила. Одржив модел развоја треба да буде заснован на међународној посвећености и стандардима људских права уграђеним у међународно уговорене инструменте. Сходно томе, развој заснован на људским правима подразумева да држава има обавезу да поштује, штити и испуњава одређена основна права свог становништва. То је „концептуални оквир за процес људског развоја који се нормативно заснива на међународним стандардима људских права и операционално је усмерен да унапређује и штити људска права“.²²⁵

У процесу израде планског документа УН о развоју после 2015. године предлаже се да се надограде постојећи међународни механизми за заштиту људских права (на пример редовни добровољни извештаји Економском и социјалном савету УН и универзални периодични прегледи Савета УН за људска права), како би се дао подстрек политици кохерентности између унапређивања развоја и посвећености људским правима. У основи ове иницијативе је идеја да „државе треба да усмере

²²² Закон о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 11/01, Преамбула, чл. 6.

²²³ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 90), para. 1(1).

²²⁴ *ibid.*, para. 3(3).

²²⁵ UN High Commissioner for Human Rights, *Frequently Asked Questions on a Human Rights-based Approach to Development Cooperation*, UN doc. HR/PUB/06/8, New York/Geneva: United Nations, 2006, p. 15.

своје обавезе после 2015. и међународне обавезе извештавања о стању људских права тако да њихови национални извештаји и механизми одговорности подржавају један другог²²⁶. Рио декларација не помиње изричито људска права у начелима одрживог развоја, већ афирмише дужност да се испуни право на развој и позива на учешће свих заинтересованих грађана и на присуп информацијама у темама које се односе на животну средину.²²⁷

Намере у вези са људским правима и одрживим развојем обухватају велики број пројеката финансирања инфраструктуре Светске банке/ММФ. Потенцијални ризик се у овим пројектима налази у виду приоритетизације повраћаја инвестиција, на штету стандарда људских права и заштите животне средине.²²⁸ Према извештају о директним страним инвестицијама широм света, одлуке о локацијама инвестирања се не доносе на основу критеријума животне средине и на њих обично имају мали утицај трошкови животне средине, што указује да наметање виших стандарда заштите животне средине не би требало да доведе до одлива капитала, већ пре до генерисања примене одговарајућих технологија. С обзиром на то да су финансијске могућности међу главним факторима ограничења увођења нових технологија, верује се да директне стране инвестиције представљају начин да се та препрека превазиђе. У многим државама, међутим, директне стране инвестиције су довеле до притиска за умањење стандарда заштите животне средине,²²⁹ док су увођењем чистих технологија резултирале само када је био потребан потпуно нов технолошки процес.²³⁰ Истраживања показују да на плану заштите животне средине директне стране инвестиције не пружају нужно боље перформансе од домаћих инвестиција, при чему поштовање домаћих прописа о неопходним стандардима зависи од посвећености животној средини и корпоративној друштвеној одговорности.²³¹

²²⁶ *ibid.*, p. 71.

²²⁷ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 90), Principles 3, 10.

²²⁸ Детаљније о дometу директних страних инвестиција у остваривању циљева одрживог развоја: Dufey, Annie; Greig-Gran, Maryanne, Linkages between Project Financing and Sustainable Development, in: *Global Project Finance, Human Rights and Sustainable Development*, Leader, Sheldon; Ong, David (Eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 32.

²²⁹ Boocock, Colin Noy, *Environmental Impacts of Foreign Direct Investments in the Mining Sector in sub-Saharan Africa*, in: *Foreign Direct Investment and Environment – Lessons from Mining*, Paris: OECD, 2002, p. 21; такође, UN Conference on Trade and Development (UNCTAD), *Making Foreign Direct Investments Work for Sustainable Development*, UNCTAD/DITC/TED/9, Geneva: United Nations, 2004, p. xvi (D).

²³⁰ Working Group on Development and Environment in the Americas, *Globalization and Environment: Lessons from the Americas*, Schalatek, Liane (ed.), Washington, DC: Heinrich Boll Foundation, 2004, p. 51. Приступ: <http://ase.tufts.edu/gdae/Pubs/rp/WorkingGroupReportJuly04.pdf>, 28.07.2015.

²³¹ Zarsky, Lyuba, *International Investment for Sustainable Development: Balancing Rights and Rewards*, Oxon (UK)/New York: Earthscan, 2005, p. 56; Zarsky, Lyuba, Gallagher, Kevin, *Searching for the Holy Grail: Making FDI Work for Sustainable Development*, Gland: World Wildlife Fund for Nature, 2003, p. 11.

Део теорије сматра да нормативни интервенционизам, у виду развоја међународних стандарда у складу са начелима одрживог развоја, попут оних које успостављају OECD²³² и Међународна финансијска корпорација,²³³ представља позитиван допринос међународном праву у вези са животном средином.²³⁴ Међутим, анализе области директних страних инвестиција и индустрије, извршене у оквиру УН, указују да делотворна системска међународна правна заштита животне средине још увек није обезбеђена.²³⁵ Када се ради о потреби заштите животне средине, финансијски приватни сектор се, за разлику од индустријског, брже прилагођава захтевима корпоративне друштвене одговорности. Пример су и водеће светске приватне инвестиционе банке које су усвојиле тзв. Екваторска начела.²³⁶ Ове банке су уредиле своје обавезе на плану одрживог развоја утврђивањем јасних параметара које индустријски погон мора да испуњава, у односу на уопштене и шире формулације Нацрта правила УН које је израдила Поткомисија УН за унапређење и заштиту људских права 2003. године и поменутих Смерница OECD-а. Овај приступ приватног финансијског сектора доприноси афирмисању критеријума Светске банке и у пројектима у чијем финансирању она не учествује, а уједно представља вид заштите за државе у развоју од потпуне самовоље приватног финансијског сектора.²³⁷

Од међународних начела која се односе на животну средину, оцењује се да најизразитију правну природу имају: а) начело интеграције животне средине, које успоставља дужност укључивања бриге о животној средини у друштвено-економским и развојним активностима; б) начело превентивности и предострожности, које намеће очекивање да такве активности не узрокују штету

²³² OECD, *OECD Guidelines for Multinational Enterprises: 2011 Edition*, Paris: OECD Publishing, 2011. Приступ: <http://www.oecd.org/corporate/mne/48004323.pdf>, 28.07.2015.

²³³ IFC, *International Finance Corporation's Performance Standards on Social & Environmental Sustainability*, Washington DC: IFC/World Bank, 2012. Приступ: <http://goo.gl/EiCcHi>, 24.07.2015.

²³⁴ Morgera, Elisa, From Corporate Social Responsibility to Accountability Mechanisms, in: *Harnessing Foreign Investment to Promote Environmental Protection: Incentives and Safeguards*, Dupuy, Pierre-Marie, Viñuales, Jorge, (eds), Cambridge: Cambridge University Press, 2103. p. 353.

²³⁵ UNCTAD, *World Investment Report 2014: Investing In the SDGs-An Action Plan*, Zhan, James et al., (eds.), New York/Geneva: United Nations Publications, 2014, p. 123, приступ: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf, 28.07.2015; Guiguo Wang, *International Investment Law: A Chinese Perspective*, Geneva/New York: United Nations Publications, 2015, pp. 16.

²³⁶ Equator Principles Financial Institutions, *The Equator Principles III* (04 June 2013). Приступ: http://www.equator-principles.com/resources/equator_principles_III.pdf, 28.07.2015. Трећи сет Екваторских начела ступио је на снагу. Ова начела представљају оквир управљања ризицима који су усвојиле 81 финансијских институција из 36 држава (од којих неке које послују у Републици Србији, попут *Crédit Agricole*, *Société Générale* и *UniCredit Bank*) за утврђивање, процену и управљање ризицима за друштво и животну средину у пројектима у индустријском сектору својим финансијским производима: услуга финансијског саветовања у пројекту; пројектно финансирање; корпоративни зајмови везани за пројекат; и зајмови за премошћавање.

²³⁷ Kahale, Ozgur Can, Project Finance and the Relevant Human Beings, in: *Global Project Finance, Human Rights and Sustainable Development*, Leader, Sheldon; Ong, David (Eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2011., p. 57-58.

или нарушавање животне средине; в) начело загађивач плаћа, које захтева да одговорни сноси трошкове штете; г) начело процене утицаја на животну средину, које намеће очекивање да се размотри пун учинак друштвено-економских активности на животну средину; и д) начело јавне партиципације, које намеће дужност обезбеђивања учешћа грађана у доношењу одлука о темама везаним за животну средину у друштвено-економским активностима.²³⁸

Нормативни аспекти одрживог развоја успостављају се двојачко: у односима између држава и у институционалним процесима у оквиру међународних организација. Однос између нормативног и институционалног аспекта могуће је представити на појму поштења: „два аспекта поштења, легитимитет и дистрибутивна правда, не морају увек деловати у истом смеру“.²³⁹ Тако се правила о квотама емисије у биосферу на један начин утврђују у Генералној скупштини, где све државе имају по један глас, а другачије би било да се утврђују у Светској банци, где се утицај одређује према доприносу чланице. За интеракцију вредности одрживог развоја плодно тле је димензија интеграционе правичности, у којој ове вредности кроз финансијске трансфере постају делом изложене и тржишним начинима вредновања. У нормативној димензији, одрживи развој је могуће временски оценити само у односу на правила која су остварила своје дејство и с аспекта њихове теоријске основаности.

Однос између животне средине и развоја је двостран, сукобљавајући и синергетски. Расветљавање неизвесности везано за појам одрживог развоја је пут у његову концептуализацију, на начин који може да допринесе артикулисању доприноса и усклађивању потреба развоја са потребама животне средине.

Прва одлика одрживог развоја је то да је тесно повезан са међународним правом у области животне средине, које је историјски већим делом било у вези са економским активностима.

Друга одлика је евроцентризам, чему је пример примена тржишних механизма, попут начела загађивач плаћа које је анологно класичној грађанској одговорности. Рио декларација прокламује да „националне власти треба да настоје да унапреде интернационализацију трошкова животне средине и коришћење економских инструмената, узимајући у обзир приступ да загађивач треба, у начелу, да плати трошкове загађења...“²⁴⁰ Начело загађивач плаћа одражавају и мере опорезивања емисије штетних гасова и животне средине, које суштински представљају тржишне

²³⁸ Ong, David, *Applying International Environmental Principles to Project-financed Transitional Investment Agreements*, in: *Global Project Finance, Human Rights and Sustainable Development*, Leader, Sheldon; Ong, David (Eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2011., p. 73

²³⁹ Frank, Thomas, *Fairness in International Law and Institutions*, Oxford: Clarendon Press, 1995, p. 23.

²⁴⁰ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Principle 16.

механизме.²⁴¹ Међутим, неки важни међународни уговори из ове области, попут у случају Оквирне конвенције о промени климе, или Конвенције о биоразноврсности, не афирмишу начело загађивач плаћа, за разлику од неких других начела, попут на пример начела предострожности. Из перспективе глобалног југа, право у вези са животном средином вероватно би требало да има другачији дискурс, а пре свега да обухвати проблем оцене додељивања и приватизације читавих територија у контексту колонијализма, а у сврху економског развоја колонијалних држава.²⁴²

Трећа одлика је уређење питања животне средине интегрисано је са развојем. На конференцији у Стокхолму (1972) је прокламовано да „недостаци животне средине које генеришу услови недовољне развијености и природне катастрофе стварају тешке проблеме...“,²⁴³ и тако се ублажавање сиромаштва имплицитно препознаје као предуслов за заштиту животне средине. Иницијално, у позадини конференције био је рацио развијеног света, са фокусом на индустријализацију као проблем животне средине. Будући да је била сазвана због проблема са животном средином развијеног света, идеја није наишла на подршку држава Трећег света, па је била организована припремна конференција експерата како би се обезбедио консензус.²⁴⁴ Током припремних седница успостављена је сагласност да су проблеми животне средине држава у развоју последица недостатка развоја и да зато постоји другачија веза између животне средине и развоја, односно да процес развоја у који су утопљене неразвијене државе и који су развијене државе искусиле такође ствара проблеме.²⁴⁵ Стокхолмска декларација из 1972. године афирмише, с једне стране, позитивну синергију развоја и заштите животне средине, а с друге, да процес развоја може да наруши животну средину. У њој се међугенерациска и унутаргенерациска правичност прокламују везано завезано за: одговорност да се заштити и унапреди животна средина; чување природних ресурса Земље; корист од експлоатације коју би требало да има цело човечанство; уважавање посебне ситуације држава у развоју: дужност држава да својим политикама не утичу негативно на животну средину држава у развоју; и за позивање да средства за потребе животне средине треба да буду доступна уз узимање у обзир посебних потреба држава у развоју.²⁴⁶

²⁴¹ Tladi, Dire, *Sustainable Development in International Law: An Analysis of Key Enviro-economic Instruments*, Pretoria: Pretoria University Law Press, 2007, 12-14.

²⁴² Mickelson, Karin, South, North, *International Environmental Law and International Environmental Lawyers*, *Yearbook of International Environmental Law*, 11/2000, pp. 52, 55-56

²⁴³ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 35), Principle 9.

²⁴⁴ Adams, William, *Green Development: Environment and Sustainability in the Third World*, 2nd edition, New York: Routledge, 2001., p. 36-37

²⁴⁵ UN General Assembly, *The Founex Report on Development and Environment*, UN dok. A/RES/2850 (XXVI) (20 December 1971), para. 1.8. Ближе о припремама: Strong, Maurice, *The Founex Conference*. Приступ: <http://goo.gl/6OIAY>, 25.07.2015.

²⁴⁶ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 35), Principles 1, 2, 5, 11, 12.

У институционалном смислу, резултат ове конференције било је успостављање UNEP, који је Генерална скупштина образовала као свој ентитет да делује као катализатор за програме који се односе на животну средину.²⁴⁷ У оквиру UNEP су израђени неки инструменти меког права у области животне средине и развоја: Нацрт чланова о спровођењу очувања природних ресурса;²⁴⁸ Програм за развој и периодично извештавање о праву животне средине;²⁴⁹ Светска повеља за природу;²⁵⁰ Извештај „Старање за Земљу“;²⁵¹ Извештај Светске комисије за животну средину и развој.²⁵² Такође је успостављен Глобални фонд за заштиту животне средине (*Global Environment Facility*, GEF), прво као пројекат са Светском банком, а 1994. године реструктуриран као самостална институција којој Светска банка обезбеђује административне услуге, уз укључивање и UNDP, од када је и финансијски механизам за Конвенцију о биолошкој разноврсности, Оквирну конвенцију о промени климе, Монреалски протокол уз Бечку конвенцију о субстанцама које оштећују озонски омотач. Након тога GEF постаје самостални финансијски механизам и по Конвенцији о сталним органским загађивачима, Конвенцији о сузбијању десертификације и Конвенцији о живи. Тако најбитнија функција UNEP са аспекта одрживог развоја, уз успостављање и примене више међународних режима у области животне средине, постаје дистрибуција бесповратних средстава одобрених државама у развоју за променљиве трошкове пројеката, у оквиру GEF.

Током двадесет година од конференције у Стокхолму, нормативни развој се одвија у оквиру дискурса међународног економског поретка, чији заговорници, углавном развијене државе, покрећу промену правила која би правичније уважила потребе сиромашних. У том смислу, Повеља УН о економским правима прокламује одговорност држава за сарадњу, између осталог, ради економског и друштвеног напретка држава у развоју, као и да развијене државе треба да одобре општи преференцијални, нерестицидни и недискриминаторни третман држава у развоју у областима међународне економске сарадње, где је то могуће, у циљу убрзавања

²⁴⁷ UN General Assembly, *Institutional and Financial Arrangements for International Environmental Cooperation*, UN Doc. A/RES/27/2997 (15 December 1972), Chs. I, II.

²⁴⁸ UNEP, *Draft Principles of Conduct in the Field of the Environment for the Guidance of States in the Conservation and Harmonious Utilization of Natural Resources Shared by Two or More States*, UNEP/GC.101/Corr.1 (20 May 1977), Annex: The Report of the Intergovernmental Working Group of Experts, UNEP/IG-7/3, 17 ILM 1097 (1978), Preamble.

²⁴⁹ UNEP, *Draft Programme for the Development and Periodic Review of Environmental Law*, Governing Council of UNEP Decision 10/21 (31 May 1982), Ch. II. Приступ: <http://goo.gl/ToJQO8>, 27.07.2015.

²⁵⁰ UN General Assembly, *World Charter for Nature*, UN dok. A/RES/37/7 (28 October 1982), (1983) 22 ILM 455.

²⁵¹ UNEP, World Conservation Union (IUCN), World Wide Fund for Nature (WWF), *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*, Gland: UNEP, IUCN, WWF, 1991.

²⁵² World Commission on Environment and Development, *op. cit.* (фуснота 3).

економског раста држава у развоју и премошћавања јаза између развијених и неразвијених држава.²⁵³

У том периоду, значајан институционални развој представља оснивање Светске комисије за животну средину и развој, која је добила задатак: 1. да предложи дугорочне стратегије о животној средини за достизање одрживог развоја до 2000. године и после тога; 2. да препоручи начине на које брига за животну средину може бити преведена у већу сарадњу између држава у развоју и између држава на различитим нивоима економског и друштвеног развоја и да води ка постизању заједничких и међусобно подржавајућих задатака који објашњавају међуповезаности између људи, ресурса, животне средине и развоја; 3. да размотри начине и средства којима међународна заједница може да се делотворније суочи са забринутостима за животну средину; и 4. да помогне да се дефинише дељена перцепција дугорочних проблема животне средине и одговарајућих потребних напора да се успешно носи са проблемима заштите животне средине.²⁵⁴ Најпознатији домети ове комисије били су: дефинисање одрживог развоја, обухватањем основних потреба људских бића уопште (имплицитно, тренутно приоритетно сиромашних), али и идеје о ограничењима која пред технологију и друштвену организацију постављају могућности животне средине; и идентификовање као главних области изазова: популацију, безбедност прехране, биљне и животињске врсте и екосистеме, енергију, индустрију и урбана станишта.²⁵⁵

Након извештаја комисије, сазвана је Конференција о животној средини и одрживом развоју, која је одржана 1992. године у Рио де Жанеиру. На њој су усвојена три необавезујућа инструмента (Рио декларација, Агенда 21 и Начели шума) и два обавезујућа текста која су отворена за потписивање (Оквирна конвенција о промени климе и Конвенција о биолошкој разноврсности), чиме је одрживи развој од концепта међународне политике ушао у сферу међународног права. Текст Рио декларације одражава наставак тренда настојања да се успостави равнотежа између забринутости за животну средину и забринутости за развој. Пример тог приступа је прокламација да државе имају суверено право да експлоатишу своје природне ресурсе, под условом да се та права не остварују на начин који узрокује штету територијама изван државине јурисдикције (начело 2). Ово начело има свој корен у начелу 21 Декларације из Стокхолма, као и у пресуди из 1941. године у спору између САД и Канаде поводом загађења шуме и усева на

²⁵³ UN General Assembly, *Charter of Economic Rights and Duties of States*, UN doc. A/RES/29/3281 (12 December 1974), Art. 11, 13, 14, 17.

²⁵⁴ UN General Assembly, *Process of preparation of the Environmental Perspective to the Year 2000 and Beyond*, UN doc. A/RES/38/161 (19 December 1983), para. 8(a-d).

²⁵⁵ World Commission on Environment and Development, *op. cit.* (фуснота 3), Chs. 4-9.

територији САД због дима из топионице у месту Трејл у Канади, те не представља нови допринос успостављању режима заштите животне средине.

У том контексту је приметан недоследан развој концептуалне везе између људских права и заштите животне средине, коју Стокхолмска декларација препознаје, а Рио декларација релативизује тако што се прокламује да су људска бића „овлашћена“ на здрав и продуктиван живот.²⁵⁶ На тај начин, тумачење права се лишава ограничавајућег правног аргумента у ситуацијама када се ради о могућем нарушавању животне средине. Уместо у односу према животној средини, Рио декларација прокламује развој као право које се мора вршити тако да се правично излази у сусрет потребама садашње и будућих генерација, односно не као право личности, већ као „опште право човечанства као целине“, односно као право државе од којег корист имају „садашње и будуће генерације“.²⁵⁸ Док Стокхолмска декларација наводи заштиту животне средине у контексту обавеза и дужности,²⁵⁹ Рио декларација користи уопштеније изразе, попут на пример да су људска бића „у центру“ одрживог развоја,²⁶⁰ без развијања конкретнијих обавеза или бар дужности на том плану.

Утисак је да је Рио декларација интонирана на начин који одражава оријентацију ка расту. На то указује и потреба да се унесе оквирно начело да мере трговинске политике везано за животну средину не треба да представљају начин арбитрерне или неоправдане дискриминације или прикривену рестрикцију трговине.²⁶¹ Ово начело је нашло примену у пракси Апелационог тела Светске трговинске организације, које је као за оцену основаности мера за заштиту животне средине увело критеријум арбитрерности и неоправданости, на основу којих се примена мера може лакше оборити неко по основу ранијег услова да морају бити неопходне за заштиту, односно да нису везане за животну средину.²⁶² Да се ради о приоритетизовању раста, са слободном трговином у средишту, проистиче и из изјаве директора Светске трговинске организације, иначе специјализоване агенције у систему УН, да „сиромашне државе морају да нађу пут да израсту из сиромаштва“, а да је слободна трговина „кључни мотор раста“.²⁶³ Без обзира на

²⁵⁶ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Principle 1.

²⁵⁷ Tladi, Dire, *Sustainable Development in International Law: An Analysis of Key Enviro-economic Instruments*, Pretoria: Pretoria University Law Press, 2007., p. 27.

²⁵⁸ Pallemarts, Marc, *International Environmental Law from Stockholm to Rio: Back to the Future?*, in: *Greening International Law*, Sands, Phillip, London: Earthscan, 1993., p. 9

²⁵⁹ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 35), Principles 1, 2, 4.

²⁶⁰ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Principles 1, 2, 7.

²⁶¹ *ibid.*, Principle 12.

²⁶² Tladi, Dire, Can the Wolf Protect the Lamb?: Free Trade Regimes as Instrumenta Towards Sustainable Development, *South African Yearbook of International Law*, 27:149/2002, p. 157.

²⁶³ Moore, Michael, *The Multilateral Trading System in Support of Africa-led and Africaowned Development*, Paper presented at ECOSOC High-Level Policy Dialogue, 16 July 2001. Приступ: http://www.wto.org/english/news_s/spmm_e/spmm68_e.htm, 27.07.2015.; *id.*, *A Grand Bargain: A New International Deal*, WTO News, UN Financing for Development Conference summit-level

концептуалне разлике, Рио конференција је увела одрживи развој у међународно право, уз нејасну природу да ли се ради о општем начелу или само о концепту.

Наредни међународни скуп на тему одрживог развоја, у Јоханесбургу, 2002. године, био је посвећен имплементацији и нормативном развоју идеја Рио конференције.²⁶⁴ То значи да Конференција у Јоханесбургу није сазвана са циљем да доведе до нових идеја или концепција одрживог развоја. Нагласак се пребацује на „дубоки јаз између богатих и сиромашних који дели људско друштво“ и позива на његово превазилажење у две равни, експлицитно првенствено између развијених држава и светова или држава у развоју, а имплицитно укључујући и унутар друштава.²⁶⁵ Усмерење на искорењавање сиромаштва представља наставак нормативног усмерења развојних циљева до 2015. године, који се заснивају на колективној одговорности да се на глобалном нивоу подупру начела достојанства, једнакости и правичности.²⁶⁶ На том плану, Миленијумска декларација пред државе поставља захтев да се посвете ослобађању припадника људске заједнице „од бедних и дехуманизујућих услова екстремног сиромаштва.“²⁶⁷ У прилог ове вредносне повезаности указује и то да се План примене конференције из Јоханесбурга изричито позива *inter alia* на Миленијумске развојне циљеве.²⁶⁸

Искорењивање сиромаштва се у Јоханесбуршкој декларацији прокламује као „задатак“ и као „основни захтев за одрживи развој“, док се значај заштите животне средине само имплицира у контексту друштвених и економских проблема, формулацијом „заштита и управљање базом природних ресурса“.²⁶⁹ На том плану се као приоритети који су од значаја за сиромашна друштва и повезани са неразвијеношћу формулишу: хронична глад, неухрањеност, преносиве и хроничне болести. За разумевање намера, занимљива је опсервација да резултати истраживања о последицама политика које примењују међународне финансијске институције у систему УН указују да програми структурног прилагођавања које намећу као услов, у најбољем случају, немају никакво дејство на смањивање сиромаштва, а у најгорем имају погубне последице по сиромашне.²⁷⁰

opening session, 21 March 2002. Приступ: https://www.wto.org/english/news_e/spmm_e/spmm81_e, 27.07.2015.

²⁶⁴ Karimova, Takhmina; Golay, Christophe, Poverty Eradication, in: *The Rio Declaration on Environment and Development: A Commentary*, Vinuales, Jorge, (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 201.

²⁶⁵ UN World Summit on Sustainable Development, *op. cit.* (фуснота 68), para. 12.

²⁶⁶ General Assembly, *op. cit.* (фуснота 5), Principle 2.

²⁶⁷ *ibid.*, Principle 11.

²⁶⁸ UN World Summit on Sustainable Development, *op. cit.* (фуснота 69), paras. 1, 67, 81.

²⁶⁹ United Nations World Summit on Sustainable Development, *op. cit.* (фуснота 265), para. 11.

²⁷⁰ Stiglitz, Joseph, *Globalization and Its Discontents*, New York: WW Norton, 2002, p. xiv; Kreide, Regina, Neglected Injustice: Poverty as a Violation of Social Autonomy, in: *Freedom from Poverty as a Human Right: Who Owes What to the Poor?*, Pogge Thomas, (ed.), New York/Paris/Oxford: UNESCO/Oxford University Press, Oxford, 2007, p. 160.

Чини се да постојање супротстављених темељних основа дискурса развоја доводи до тога да најмањи заједнички именитељ, у виду одрживог развоја, преостаје као израз увиђања да глобални образац развоја опредељује животну средину и друштвене потребе (сиромашних). Из тога произлази да је сврха одрживог развоја усклађивање процеса развоја са процесима који се односе на животну средину и друштво. Тако посматрано, нормативни модел развоја који економске потребе фаворизује у односу на друштвене и оне у вези са животном средином представљао би само тренутну фазу у развоју његовог поимања.

Део доктрине заговара одрживи развој као посебну дисциплину међународног права, која се обликује из интеграције начела везано за животну средину са другим друштвеним вредносним циљевима, односно из потребе уређивања заштите одрживости.²⁷¹ Одрживи развој, међутим, не обухвата јасан сет проблема, ни правних норми којима се уређује као област, већ је пре „укупност међународних норми, како на њих утиче одрживи развој.“²⁷² У том смислу, одрживи развој би се, нормативистички посматрано, могао прихватити као начело (обичајно или доктринарно) међународног права,²⁷³ па чак и као темељна норма међународног права везано за животну средину.²⁷⁴ Али, чак и ако се прихвати као начело међународног права људских права, или међународног економског права, одрживи развој није самостална област међународног права, већ начело у оквиру различитих грана међународног права.²⁷⁵

Улога одрживог развоја у међународном праву може се посматрати различито. Једни, на одржив развој гледају као на опште начело (попут демократије, људских права и суверене једнакости држава) које делује на примарна правила и начела међународног права, рецимо, на право на развој и на заштиту животне средине.²⁷⁶ Други, улогу одрживог развоја виде као начело за тумачење уговора,²⁷⁷ сходно

²⁷¹ Sands, Philippe; Peel, Jacqueline, *op. cit.* (фуснота 84), p. 10.; Gillespie, Alexander, *Protected Areas and International Environmental Law*, Leiden: BRILL, 2007, p. 88.

²⁷² International Law Association, *Report of the Seventy-first conference of ILA with Summary of Working Session*, London: ILA, 2004, p. 608.

²⁷³ Mayeda, Graham, Where Should Johannesburg Take Us? Ethical and Legal Approaches to Sustainable Development in the Context of International Environmental Law, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, 15:1/2004, pp. 32-34.

²⁷⁴ Guruswamy Lakshman Sustainable Agriculture: Do GMOs Imperil Biosafety?, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 9:2/2002, p. 463.

²⁷⁵ Tladi, Dire, *Sustainable Development in International Law: An Analysis of Key Enviro-economic Instruments*, Pretoria: Pretoria University Law Press, 2007., p. 106; Посредно, у оквиру примене начела интеграције, одрживи развој као начело међународног права заговара Међународна правна асоцијација (ILA, *Toronto Conference (2006): International Law on Sustainable Development*, Report of the ILA Committee on the International Law on Sustainable Development, 2006, pp. 29-32.

²⁷⁶ Lowe, Vaughan, Sustainable Developments and Unsustainable Arguments, in: *International Law and Sustainable Development: Past Achievements and Future Challenges*, Boyle, Alan; Freestone, David, (eds.), Oxford: Oxford University Press, 2001., pp. 30-31.

²⁷⁷ Mayeda, Graham, *op. cit.* (фуснота 273), p. 37.

члану 31(3)(ц) Бечке конвенције о праву уговора, који предвиђа да се као средство за тумачење уговора, односно за утврђивање границе примењивих конкурентних примарних норми које могу да проистекну из уговора, узме у обзир свако релевантно правило међународног права, дакле и начела и општа начела обичајног права. Трећи, сматрају да се ради о општем начелу међународног права, било тако што произлази из уговора, обичајног права или општих начела у смислу чл. 38(1)(ц) Статута Међународног суда правде, те да је не само средство тумачења већ представља и тумачећу норму која конкурише уговорним нормама.

Како год да се посматра његова улога, тешко је занемарити да, у суштини, одрживи развој мења парадигму ка делотворној интерграцији економских проблема са проблемима животне средине и друштва. У том смислу, она би представљала израз његове сврхе. Као аргумент у прилог таквом посматрању улоге одрживог развоја у правном поретку може се употребити анологија да и глобална стратегија против тероризма обухвата интегрално правно постављање у односу на услове који погодују ширењу тероризма, попут недостатка владавине права; кршења људских права; различитих облика дискриминације, политичког искључења; друштвено-економске маргинализације и недостатка доброг администрирања.²⁷⁸

На значај правне интеграције везано за одрживи развој указује Међународна правна асоцијација у Декларацији из Њу Делхија, која заговара систематску примену и интеграцију општих начела одрживог развоја.²⁷⁹ Међународна правна асоцијација је на становишту да прибегавање концепту одрживог развоја у међународној судској пракси, одражава његово постепено сазревање у начело међународног права, упркос неспремности да се његов правни статус формализује. У том смислу би међународне уговоре и правила обичајног права требало тумачити у светлу начела одрживог развоја, а тумачења која подривају неки од циљева одрживог развоја треба да имају првенство искључиво када би другачијим тумачењем било нарушено неко основно начело међународног правног поретка, језичко значење уговора, или прекршено правило *jus cogens*.²⁸⁰

Декларација из Њу Делхија промовише еволутивно тумачење начела одрживог развоја. Одрживо коришћење природних ресурса, као предмета опште бриге, представља правило обичајног међународног права у настанку, са нормативном

²⁷⁸ UN General Assembly, *The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy*, UN dok. A/PES/60/288 (20 September 2006), Preamble, Annex: Plan of Action.

²⁷⁹ ILA, *op. cit.* (фуснота 8), Preamble.

²⁸⁰ ILA, *Resolution Sofia Guiding Statements on the Judicial Elaboration of the 2002 New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development*, 7/2012, p. 36.; Petersmann, Ernst-Ulrich, *International Trade Law and Human Rights: The ILA's 2008 Rio de Janeiro Declaration*, у: *International Law and Developing Countries: Essays in Honour of Kamal Hossain*, Bhuiyan, Sharif, Sands, Philippe; Schrijver, Nico, (eds), Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2014., pp. 95-96.

одређеношћу која се може идентификовати у вези са заједничким и општим природним ресурсима. Када се питање одрживог развоја појави пред судским и квазисудским телом, начело правичности (које обухвата међугенерациску, унутаргенерациску и материјалну правичност) и циљ искорењивања сиромаштва треба, где је одговарајуће, да се користе да информишу и да контекстуализују одлуке. Наиме, иако се ова тела не могу бавити друштвеним, економским, политичким и проблемима администрирања који представљају кључни аспект таквих спорова, њихов је посао да у остваривању своје правосудне улоге размотре начело правичности и поштења. Начело заједничких али диференцираних одговорности препознато је у праву међународних уговора, јуриспруденцији и пракси држава, са упориштем у политичком дискурсу у оквиру којег се најчешће користи и примењује. Позивање на њега од стране судова додатно би ојачало нормативну одлику одрживог развоја, што би омогућило да се консолидује као правно начело. Начело предострожности има значајне, али и све прецизније правне импликације, упркос расправи везано за његов правни статус. Начела јавне партиципације, приступа информацијама и правде темељни су за данашњи дискурс одрживог развоја и судска и квазисудска тела треба да настоје да их афирмишу у својим материјалним одлукама и, сходно примењивости, као елементе својих правила поступка. Начело доброг администрирања остало је изван јуриспруденције Међународног суда правде, али се елементи овог начела могу се пронаћи у пракси других судских и квазисудских тела. Ово начело би требало шире прихватити. Начело интеграције и међуповезаности је основно средство на који судови и трибунали могу да обезбеде целовит концептуални оквир за одрживи развој. Делотворност начела интеграције и примене права на поступак изискује интегративно доношење одлука и *bona fide* преговоре. Део доктрине који процену утицаја на животну средину сматра за обавезно правило обичајног међународног права из тога изводи закључак да га судска тела морају препознати, посебно у предметима који имају последице по заједничке и опште природне ресурсе, као и када постоји ризик од прекограничне и глобалне штете по животну средину.

Упркос својој логичкој утемељености, чини се да овај концепт још увек не почива на дефинисаним изворима, будући да се већина начела прокламује у инструментима меког права, односно да не уређују односе непосредно. У том смислу, нема директних референци на њих ни у одлукама судова. Чини се, зато, да се још увек ради о идеалистичком концепту, који у условима доминантног правног позитивизма и неодређености самог појма одрживог развоја тешко може да доведе до позитивног развоја. Првенствена препрека артикулисању диспозиција састоји се у изворној несагласности пре свега око правних чињеница које би представљале услове за наступање обавеза.

4. Одрживи развој у међународној административној пракси

У данашњој фази, концепт одрживог развоја се може описати као „кровно“ начело које повезује низ правних и политичких начела: предострожности, међугенерациске и унутаргенерациске правичности, заједничке али подељене одговорности и загађивач плаћа. Одрживи развој обебеђује смернице за тумачење ових начела. Тако схваћен, одрживи развој би представљао политички циљ или концепт, који може имати нормативну тежину, али не и правно начело.

У међународном праву животне средине, у једном броју инструмената начелно се уређују питања везано за одрживи развој. На пример, у Стокхолмској декларацији говори се о равнотежи између заштите животне средине и економског развоја и прокламује да државе треба ова два чиниоца да интегришу да би постигле најбоље резултате за човечанство. Државе имају суверено право да користе своје природне ресурсе, али морају да обезбеде да такво коришћење не утиче негативно на животну средину суседних држава. У Светској повељи за природу, помиње се важност заштите животне средине у привредном развоју држава и да посебна начела заштите животне средине треба да буду одредница економског развоја.

Концепт одрживог развоја разрађује се у серији инструмената усвојених на Рио конференцији (1992): Рио декларација, Агенда 21, Конвенција о биолошкој разноврсности и Оквирна конвенција УН о промени климе. Рио декларација прокламује кључна начела одрживости: интегрисаност, предострожност, међугенерациску једнакост и загађивач плаћа. Начело интегрисаности гласи: „У циљу да се постигне одрживи развој, заштита животне средине ће чинити интегрални део процеса развоја и не може бити разматрана изоловано од њега“.²⁸¹ Пред државе се ставља захтев да питања развоја и животне средине узму у обзир у процесу доношења одлука, односно да на тај начин обезбеде да питања животне средине буду интегрисана у развојне циљеве, а да потребе развоја буду узете у обзир током остављања циљева у вези са животном средином. „У циљу заштите животне средине, државе треба да, у складу са својим могућностима, примене начело предострожности. Када постоје претње настанка озбиљне и непоправљиве штете, недостатак потпуне научне извесности не може бити коришћен као разлог за одлагање мера за спречавање уништавања животне средине.“²⁸²

Са начелом одрживог развоја могу се довести о везу обавезе по основу неких међународних уговора. На пример: Рамсарска конвенција (1971) регулише

²⁸¹ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Principle 4.

²⁸² *ibid.*, Principle 15.

рационалну употребу мочвара;²⁸³ Конвенција о светском наслеђу (1972) се односи на природно и културно наслеђе које се чува за добробит човечанства;²⁸⁴ а Бечка конвенција о заштити озонског омотача (1985)²⁸⁵ и Монреалски протокол о супстанцама које тање озонски омотач (1987)²⁸⁶ предвиђају усвајање мера предострожности којима би се спречило да одређене супстанце штете озонском омотачу. Начело одрживог развоја имплицира се у циљу и принципима Оквирне конвенције УН о промени климе (1992).²⁸⁷ Конвенција о ванпловидбеном коришћењу међународних водотока (1997) има за циљ одрживо коришћење водених ресурса и садржи начело предострожности и начела унутаргенерацијске и међугенерацијске солидарности.²⁸⁸ То су међународни уговори који садрже начело предострожности и међугенерацијске солидарности. Овим начелима руководи се и Конвенција о биодиверзитету (1992.).²⁸⁹ Конвенција о сарадњи у области заштите и одрживог развоја морске и обалне животне средине у североисточном Пацифику из 2002. године под одрживим развојем подразумева „процес промене квалитета живота људских бића, путем економског раста са социјалном једнакошћу и променом начина производње и потрошње и развој који је одржив у смислу еколошке равнотеже и виталне подршке региона“.²⁹⁰ Тако схваћен, процес обухвата поштовање регионалних, националних и локалних, етничких и културних различитости и пуно учешће становништва у мирној коегзистенцији и складу са природом. То је, истовремено, квалитативни захтев и економског раста, чиме би требало обезбедити квалитет живота и за будуће генерације.

Поменути међународни уговори одражавају сагласност држава о потреби да се испуни минимум стандарда заштите животне средине, али већина њих не заснива државама обавезе које треба спровести (изузев Оквирне конвенције УН о промени климе, Кјото протокола и Протокола из Монреала). Наиме, од држава се очекује да се понашају у складу са дужностима чија примена не проистиче из уговора, односно да реализацију тих дужности омогућавају својим националним правом.

²⁸³ Уредба о ратификацији Конвенције о мочварама које су од међународног значаја, посебно као пребивалиште птица мочварица, „Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 9/77, Преамбула.

²⁸⁴ Закон о ратификацији Конвенције о заштити светске културне и природне баштине, „Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори“, бр. 8/74, Преамбула.

²⁸⁵ Закон о ратификацији Бечке конвенција о заштити озонског омотача, са прилозима I и II, *op. cit.* (фуснота 82), чл. 2.

²⁸⁶ Закон о ратификацији Монреалског протокола о супстанцијама које оштећују озонски омотач, *op. cit.* (фуснота 83), чл. 2.

²⁸⁷ Закон о потврђивању Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе, *op. cit.* (фуснота 51), чл. 2, 3.

²⁸⁸ *Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses*, A/RES/51/229 (21 Мај 1997), 36 ILM 700, Arts. 12, 20. Ступила на снагу 2014. године, Р Србија је није ратификовала.

²⁸⁹ Закон о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности, *op. cit.* (фуснота 222), Увод.

²⁹⁰ *Convention for Cooperation in the Protection and Sustainable Development of the Marine and Coastal Environment of the Northeast Pacific* (2002), Art. 3. Приступ: <http://goo.gl/NUJlvA>, 26.07.2015.

Одрживи развој се помиње и у међународној арбитражној пракси. На пример, у спору између Белгије и Холандије око Рајнске железнице, Арбитражни трибунал је констатовао да право животне средине и право на развој не стоје међусобно као алтернативе, већ као међусобно подупирући, интегрисани концепти који захтевају да у случајевима када развој може да проузрокује значајну штету животnoj средини, постоји обавеза да се спречи или ублажи таква штета. По мишљењу трибунала, ова обавеза је постала начело општег међународног права.²⁹¹ У оквиру Уједињених нација је основана Комисија за одрживи развој која делује и бави се политиком обезбеђивања глобалног и регионалног одрживог развоја.

Главна промена улоге Светске банке у области одрживог развоја након 2000. године огледа се у посвећењу идеји и циљу „доброг администрирања“. Уз то, постоји и ново тематско усмерење на питања промена климе, за која је банка добила водећу улогу на плану обезбеђивања финансијских средстава.²⁹² Добра владавина, одржив развој и промене климе постају кључни концепти на основу којих се редефинише улога Светске банке. Та промена оперативне стратегије међународне финансијске институције, као специјализоване агенције УН, легитимише се искључиво кроз слободно тумачење уговорених мандата, односно без усвајања измена оснивачког акта. Део доктрине критикује овакав приступ, аргументом да „у ери империјалистичке глобализације, омогућава „интрузивно друштвено и економско условљавање држава зајмопримаца“.²⁹³ Ова примедба има основ у међународном праву. Наиме, у споразуму о оснивању међународних финансијских институција изричито је унета одредба да се „банка ни њени чиновници неће мешати у политичка питања било које чланице, нити ће утицати на одлуке политичког карактера чланица.“²⁹⁴ Упркос томе, у доктрини се констатује да Светска банка континуирано развија функције које излазе изван оквира дословно наведених одредбама Чланова о споразуму.²⁹⁵

Међународни монетарни фонд дуго је настојао да остави утисак неполитичког поступања, међутим „било је јасно да је програм одобравања зајмова политички вођен“,²⁹⁶ што представља међународно противправно поступање међународне

²⁹¹ Arbitral Tribunal The Hague, *The Iron Rhine Railway*, (Kingdom of Belgium v Kingdom of the Netherlands), Award (24 May 2005), 27 RIAA 35, paras. 58, 59.

²⁹² The World Bank, *World Development Report 2010: Development and Climate Change*, Washington: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 2010., p. xx.; *id.* *Development and Climate Change: A Strategic Framework for the World Bank Group*, Washington: The World Bank, 2008., p. 7, para. 21.

²⁹³ Chimni, Bhupinder Singh, *International Law and Operations of the International Financial Institutions*, Bradlow, y: *International Financial Institutions and International Law*, Daniel; Hunter, David (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2010, p. 39.

²⁹⁴ IBRD, *Articles of Agreement* (27 June 2012), Art. IV(10). ОсноПриступ: <http://go.worldbank.org/0FICOZQLQ0>, 28.07.2015.

²⁹⁵ Shihata, Ibrahim, *Democracy and Development*, *The International Comparative Law Quarterly*, 46/1997, p. 639.

²⁹⁶ Stiglitz, Joseph, *op. cit.* (фуснота 270), p. 47.

организације.²⁹⁷ Наиме, добровољним пристанком државе зајмопримца легитимитет условљавању само се наизглед обезбеђује на правној равни, будући да се ради о фикцији која обезбеђује легитимизацију неолибералних политика, пре него што представља развој међународног обичаја.²⁹⁸

Доктринарна образложења наметања правила понашања од стране међународних организација без правног основа, позивају се на „циљно тумачење, вођено ширим схватањем задатака Светске банке у оквиру важећег режима међународног права и еволутивно схватање развоја. Ова се образложења заснивају на „начелима делотворности, разумности, добре вере и општег интереса организације и чланица“.²⁹⁹ Проблем наведеног схватања је у основи по којој се у контексту развоја људска права намећу од стране међународних финансијских институција које нису потписници одговарајућих конвенција, тако да су искључиво дужне да поштују правила међународног права. На то, по аналогiji, указује и схватање Међународне правне комисије да државе „не могу да избегавају своје обавезе, стварајући међународну организацију која не би била везана ограничењима на која обавезују државе чланице.“³⁰⁰

Привид правне ауторитативности интерне стратегије међународних финансијских институција обезбеђује се екстензивним тумачењем конститутивних инструмената и кроз констелацију знања и моћи, а то намећу развијене државе које су кредитори и имају већину у њиховом одлучивању.³⁰¹ У вези са одрживим развојем, данас у међународном праву постоји велики и растући број правила, од којих нека стварају међународне организације.³⁰² Светска банка, као међународна организација, своју улогу гради на способности да генерише идеје за нове глобалне проблеме и за своју глобалну стручност за суочавање са њима, чиме једнострано проширује механизме за интервенисање, као и нове разлоге да државе позајмљују. На тај начин,

²⁹⁷ International Law Commission, *Draft Articles on Responsibility of International Organizations*, (2011) 2(part2) Yearbook of the International Law Commission 64, Arts. 2(b), 15.

²⁹⁸ Anders, Gerhard, Good Governance as Technology: Towards an Ethnography of the Bretton Woods Institutions, in: *The Aid Effect: Giving and Governing in International Development*, Mosse David; Lewis, David (Eds.), London: Pluto, 2005, p. 40.

²⁹⁹ Lasswell, Harold; McDougal, Myres Smith, *op. cit.* (фуснота 177), pp. 19-20; Danino, Roberto, The Legal Aspects of the World Bank's Work on Human Rights, *The International Lawyer*, 41:1/2007, pp. 21-25.

³⁰⁰ International Law Commission, *Draft articles on the law of treaties between States and international organizations or between international organizations with commentaries*, in: Yearbook of the International Law Commission 1982, Vol. II, Part Two, UN Doc. A/CN.4/SER.A/1982/Add.1 (Part 2), pp. 52-53, Arts. 47, 48.

³⁰¹ Suzuki, Eisuke, Responsibility of International Financial Institutions under International Law, y: *International Financial Institutions and International Law*, Daniel; Hunter, David (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2010, p. 66.

³⁰² Bradlow, Daniel, Development Decision-making and the Content of International Development Law, *Boston College International and Comparative Law Review*, 27/2004, p. 195; Handl, Gunther, The Legal Mandate of Multilateral Development Banks as Agents for Change Toward Sustainable Development, *American Journal of International Law*, 92/1998, p. 662.

практично, ради да „створи потражњу за собом“.³⁰³ Суштински проблем је питање овлашћења међународне организације да проширује свој мандат, у смислу да својим интерним актима успоставља правила понашања држава, односно основ на коме се гради нормативна мрежа одрживог развоја.

Основна функција Светске трговинске организације спровођење је споразума о регулисању међународне трговине. Срж правила међународне трговине чини Општи споразум о царинама и трговини из 1994. године, који иницијално уређује питања у вези са трговином индустријским производима. Данас обухвата и споразуме о пољопривреди, о текстилу и одећи, о трговини услугама, о трговинским аспектима права интелектуалне својине, о санитарним и фитосанитарним мерама, о техничким препрекама у међународној трговини, о антидампингу, о субвенцијама и компензаторним мерама, о процедурама за увозне дозволе и друге. Најважнији елементи Споразума о WTO су да царине постају једини легитимни инструмент заштитне политике држава; да је примена нецаринских мера дозвољена искључиво у специјалним случајевима; да ће се просечна царинска стопа на увоз индустријских производа из развијених држава етапно смањивати (са 6,3% на 3,9%), а бесцарински увоз повећавати, у вредности укупног увоза развијених земаља (са 20% на 44%), при чему се не задире у клаузуле о најповлашћенијој нацији и националном третману.

У области пољопривреде, као једној од примарних области у све три димензије одрживог развоја, чланице WTO су се обавезале: да нецаринске мере замене царинама и тако повећају транспарентност и сигурност трговине пољопривредним производима; као и да царине добијене после тарификације треба да буду умањене (у просеку, за 36% развијене државе и за 24% државе у развоју); и да у пољопривреди смање производне и извозне субвенције, које се могу задржати ако представљају: помоћ државе предузећима за истраживање, контролу безбедности производа, основну инфраструктуру, или заштиту животне средине. Смањење субвенција у пољопривреди предвиђено је зато што субвенционисани пољопривредни произвођач може да снизи своју цену на страном тржишту, чиме се ремети слободна трговина и истискују конкурентнији произвођачи. Најмање развијене државе ослобођене су обавеза смањења царина и укидања субвенција.

С друге стране, Споразум о антидампингу као „нормалну вредност“ одређује цену на домаћем тржишту државе извознице (уколико није могуће приступа се поступку утврђивања „конструисане нормалне вредности“). За увођење антидампиншких мера неопходно је да се извозом по ценама нижим од „нормалне вредности“ (или

³⁰³ Goldman, Michael, *Imperial Nature: The World Bank and Struggles for Social Justice in the Age of Globalization*, New Haven: Yale University Press, 2006, p. 39; ILA, *Accountability of International Organizations Final Conference Report*, Berlin, 2004, para. 6. Приступ: <http://www.ila-hq.org/download.cfm/docid/6B708C25-4D6D-42E2-8385DADA752815E8>, 27.07.2015.

„конструисане нормалне вредности“) наноси озбиљна штета произвођачима земље увознице. Према третману, субвенције су подељене у три групе. Оне којима се подстиче извоз или се прималац субвенције стимулише да користи домаћу уместо увозне робе су забрањене и морају бити укинута или подлежу компензаторним мерама – увођењу царина (компензаторне дажбине). У другој групи су субвенције које нису изричито забрањене, већ то постају ако нека чланица докаже да на основу њих трпи штете. Коначно, допуштено је субвенционисање одређених активности, као што су: истраживање и развој, маркетинг и промоција нових производа, преузимање дела транспортних трошкова приликом извоза на удаљене локације, развој недовољно развијених подручја, заштита животне средине.

Друга функција WTO је надзор над националним спољнотрговинским политикама. Чланице морају редовно да извештавају WTO о мерама, политикама и законима из области спољне трговине, а WTO, уз то, и сама анализира и извештава о спољнотрговинским политикама чланица. Циљ надзора је да спољнотрговинске политике и праксе чланица буду транспарентне и доступне.

Трећа функција WTO је решавање трговинских спорова. Ниједна чланица WTO не сме предузимати једностране мере против државе која, по њеном мишљењу, крши правила WTO, већ се мора обратити одговарајућем органу Организације. Од држава учесница у спору захтевају се билатералне консултације, а WTO посредује у решавању спора тек ако оне нису успешне. До фазе посредовања WTO доспе свега око једне трећине спорова.

Четврта функција WTO је усаглашавање спољнотрговинских политика држава. Промене спољнотрговинских политика и споразума WTO могуће су уколико их чланице усвоје у складу са предвиђеном процедуром одлучивања.

Заокрет у области одрживог развоја почиње 1990.-тих, када у окиру међународног уважавања одрживог развоја међународне организације као противне развоју „препознају“ и недемократске операције³⁰⁴. У декларацији Светског самита о одрживом развоју траже се „делотворније, демократскије и одговорније међународне и мултилатералне институције.“³⁰⁵ Државе јесу најбитнији субјекти међународних односа и међународног права, а тиме и за одрживи развој, али невладине организације настоје да остваре право да постану непосредни учесници тог процеса. У том периоду, структуре моћи су све више постајале интернационализоване, глобализоване, те у ситуацији када процеси партиципације,

³⁰⁴ Hunter, David; *International Law and Public Participation in Policy-making at the International Financial Institutions*, in: *International Financial Institutions and International Law*, Bradlow, Daniel; Hunter, David, (eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2010, p. 209.; Детаљније: Hunter, David; Salzman, James; Durwood Zaelke, *International Environmental Law & Policy*, 3rd edition, New York: Foundation Press, 2007. pp. 162-218.

³⁰⁵ World Summit on Sustainable Development, *op. cit.* (фуснота 68), para. 28.

репрезентативности, одговорности и легитимности добијају утемељење у међународном систему, за националне државе је постао проблем да сузбијају било коју појаву која би могла имати привид гушења демократије. Временом, настају „међународна административна процесна правила у контексту одрживог развоја“.³⁰⁶ Ова правила се доживљавају као начела међународног права, која имају упориште у међународним уговорима и пракси. Ови административна процесна начела могу бити примењена, уз прећутну сагласност држава, у складу са начелом учешћа јавности у заштити животне средине,³⁰⁷ када се ради о доношењу одлука које се односе на одрживи развој, односно о приступу информацијама, праву на партиципацију у доношењу одлука које утичу на живот и праву на приступ правди. Међутим, ова правила се не могу протегнути на питања која спадају у *domeine reserve*, попут отвореног тржишта, или државног уређења, под плаштом „добре владавине“. Везане потребом партнерства са државама кредиторима, а у недостатку сопствених аутономних извора средстава, међународне финансијске институције постају средство које у пракси служи и циљевима раста кредитора, за које се често испоставља да су у основи против развоја.³⁰⁸

У равни људских права, право држава на самоопредељење има како моралну, тако и правну снагу. Зато се чини неспорним да развој и достојанство нација представљају елемент одрживости. Како се динамика моћи на глобалном нивоу реструктурира, кроз утицај на сувереност, глобализацију владавине права, повезаност права и глобализације у међународној економији, политичкој економији, међународним односима, политици и друштву, постаје неопходнија улога државе као посредника и медијатора јавног интереса нације. Полазећи од претпоставке да се напредак може остварити кроз људски фактор, у доктрини међународног права се као потребни аспекти помака наводе: смањење ослањања на спољну помоћ, унапређење неопходних друштвених услова, здрава радна снага, ширење знања и технолошки капацитет за економски и одржив раст и развој.³⁰⁹

Људска права се морају применити у слојевитом контексту. То као универзално начело подразумева разноликост регулативе, а истовремено и слојевито образовање културних образаца. У једногласно усвојеној Декларацији УНЕСКО о културној разноликости, културни плурализам је препознат као нужан за остваривање

³⁰⁶ Marks, Susan, Democracy and International Governance, in: *The Legitimacy of International Organizations*, Coicaud, Jean-Marc; Heiskanen, Veijo, (eds.), Tokyo/New York: United Nations University Press, pp. 11-12.

³⁰⁷ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Principle 10.

³⁰⁸ Di Leva, Charles, International Environmental Law, the World Bank, and the International Financial Institutions, in: *International Financial Institutions and International Law*, Bradlow, Daniel; Hunter, David, (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2010, p. 370.

³⁰⁹ Amani, Bita, *State Agency and the Patenting of Life in International Law: Merchants and Missionaries in a Global Society*, Farnham: Ashgate Publishing, Ltd, 2009, pp. 231-265.

глобалних намера.³¹⁰ До тада, иницијатива за одржив развој је обухватала економске, друштвене параметре и параметре који се односе на животну средину. У преамбули ове декларације се истиче да је „култура у средишту расправа о идентитету, друштвеној кохезији и развоју економије засноване на знању.“ Прокламује се да је културна разноликост једнако важна за људску врсту као и биоразноврсност за природу и да представља заједничку баштину човечанства која треба да буде препозната и потврђена због користи за садашње и будуће генерације.³¹¹ Културне политике морају да стварају повољне услове за стварање и ширење културних добара и услуга и да обезбеђују слободан проток идеја и радова, а право је држава да дефинишу своје културне политике и да их примењују на начине које сматрају за сходне, уз уважавање међународних обавеза.³¹² Изражава се уверење да саме тржишне силе не могу да гарантују очување и унапређење културне разноликости, као кључни сегмент одрживог људског развоја и у том циљу се афирмише потреба повезивања јавно-приватног сектора са грађанским друштвом.³¹³

У оквиру Програма УН за развој дефинисан је појам људски развој, као процес унапређења људских способности који проширује изборе и прилике, како би свака особа могла да живи живот у поштовању и вредности и људских права, у друштвеном аранжману који обезбеђује за дуг, здрав, креативан живот и одговарајући животни стандард, слободу, достојанство, самопоштовање и поштовање других, свих људи и свуда.³¹⁴ Као мера развоја уведен је Индекс људског развоја (HDI), који проширује чисто економско мерење националног напретка, тако што подразумева обезбеђње добробити и достојанства, чиме афирмише људска права као део ширег начела одрживог развоја.³¹⁵ Приступ људском развоју у вези је са дужношћу других, а пре свега државе, да помажу остварењу хумане глобалне владавине, уз поштовање различитости, демократских процеса, друштвене и економске правде и људских права.³¹⁶ У контексту правде и људских права, циљеве људског развоја прокламује и Декларација УН о миленијумским развојним циљевима (2000), са идејом да се на том плану, у оквиру напора за остваривање циљева, покрене и сарадња између држава на плану.³¹⁷

Довођење безбедности индивидуе у средиште међународних приоритета довело је до тога да је, кроз високе међународне стандарде људских права и владавине права,

³¹⁰ UNESCO, *Universal Declaration on Cultural Diversity*, 31st Session of the General Conference of UNESCO, Paris, (2 November 2001), 41 I.L.M. 57, Preamble, Art. 10.

³¹¹ *Ibid.*, Art. 1.

³¹² *Ibid.*, Art. 9.

³¹³ *Ibid.*, Art. 11.

³¹⁴ UNDP, *Human Development Report 1990*, Oxford/New York: Oxford University Press, 1990, p. 10.

³¹⁵ *ibid.*, p. 13, Box 1.4.

³¹⁶ Helleiner, Gerald, *Markets, Politics, and Globalization: Can the Global Economy Be Civilized?*, *Global Governance*, 7:3/2001, pp. 243-263.

³¹⁷ Стевановић, Мирослав, *op. cit.* (фуснота 162), стр. 98.

развијен концепт људске безбедности. У суштини, овај умережени нормативни концепт заштите индивидуе последица је „настојања да се изгради глобално друштво“.³¹⁸ Последица се огледа у развоју правног концепта одговорности међународне заједнице за заштиту, у области заштите основних људских права.³¹⁹

Као задатак глобалне јавне политике, јавља се пракса прилагођавања међународних инвестиционих уговора потребама одрживог развоја.³²⁰ Шефови осам најразвијенијих држава (Г-8) су у декларацији „Одговорно лидерство за одрживу будућност“, 2009. године, истакли улогу инвестиција у обезбеђивању одрживог развоја. Према перцепцији најразвијенијих, инвестиције су „покретач економског раста и интеграција“, уз наглашено „позитивну улогу дугорочних инвестиција“, у израстајућим и државама у развоју.³²¹ Најразвијеније државе, полазећи од „комплементарне улоге влада и приватног сектора у достизању одрживог раста“, позивају на напоре „да се унапређују одговорне пословне праксе“.³²² Исте године, на скупу групе Г-20 усвојена је Изјава шефова држава, под називом „Суштинске вредности за одрживу економску активност“. У њој се изричито прихвата одговорност за остваривање међународно прихваћених циљева, тако што развијене државе треба да обезбеде међународну економску и финансијску архитектуру која одражава промене у свету економије и нове изазове глобализације.³²³ Такође, изражавајући посвећеност примени новог модела одрживог раста, наговештавају подстицај раду на методима мерења како би се уважиле друштвене и еколошке димензије економског развоја.³²⁴

Обриси концепта одрживог развоја могуће је назрети од индустријске револуције, али је његово правно артикулисање тековина тек савременог међународног права. Одрживи развој је, кроз различите формулације, укључен у више од педесет међународних споразума.³²⁵ Тренутни концепт заснива се претежно на нормирању

³¹⁸ Lloyd Axworthy, Norman, *A Second Wind for Human Security*, Global Brief. 18 June 2013. Приступ: <http://globalbrief.ca/lloydaxworthy/2013/06/18/a-second-wind-for-human-security/>, 27.07.2015.

³¹⁹ Стевановић, Мирослав, *op. cit.*, (фуснота 162), стр. 106, 212.

³²⁰ Lauterpacht, Elihu, Foreward, in: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul, (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011., p.xix.

³²¹ G-8, *Responsible Leadership for a Sustainable Future*, l'Aquila, Italy, 8 July 2009, para. 49. Приступ: http://www.g8italia2009.it/static/G8_Allegato/G8_Declaration_08_07_09_final0.pdf, 27.07.2015.

³²² *ibid.*, para. 53.

³²³ G20, Core Values for Sustainable Economic Activity, in: *G20 Leaders Statement: The Pittsburgh Summit, Pittsburgh, USA, 24-25 September 2009, Annex*, para. 3. Приступ: <http://www.g20.utoronto.ca/2009/2009communique0925.html>, 27.07.2015.

³²⁴ *ibid.*, para. 5.

³²⁵ Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, *Sustainable Development Law: Principles, Practices & Prospects*, Oxford: Oxford University Press, 2004, pp. 32-36; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew, An Introduction to Sustainable Development in World Investment Law, in: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (Eds.), *Sustainable Development in World Investment Law*, Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011., pp. 5-6.

обавеза које се односе на екологију и на обзиру према економском и људском развоју. Овај концепт је успостављен Стокхолмском декларацијом, 1972. године, у којој се прокламује да „заштита и унапређење људске животне средине... утиче на добробит народа и економски развој широм света“.³²⁶ Наредне, 1973. године, Генерална скупштина УН основала је Програм УН за животну средину, као свој посебан орган задужен за питања одрживог развоја. У оквиру одрживог развоја, инвестиције се први пут експлицитно уважавају у извештају Брунтланд комисије 1987. године, а као кључни сегмент процеса одрживог развоја препознају се у Рио декларацији и Агенди 21, 1992. године. Од тада су међународне економске институције прихватиле одржив развој, као нормативни концепт који примењују у свом раду. На Светском самиту о одрживом развоју, 2002. године потврђена је посвећеност, али нису успостављена начела којима се руководи одржив развој.³²⁷

Данас, на односе у све три димензије одрживог развоја утичу инвестиције. У оквиру те делатности развијени су универзални процедурални и садржински механизми (попут процене утицаја) који треба да допринесу постављању у односу на изазове одрживог развоја. Инвестициони механизми се развијају и регионално, у оквиру Северноамеричког споразума о слободној трговини; Европске уније и Афричке, карипске и пацифичке групе, као и Азијско-пацифичког региона.

Унапређивање развојне интеграције држава у развоју у светску економију кроз трговину и инвестиције на међународном плану институционализовано је кроз Конференцију УН о трговини и развоју (*United Nations Conference on Trade and Development*, UNCTAD), 1964. године. Од тада, на глобалном нивоу догодиле су се суштинске промене: повећан је ток директних страних инвестиција; порастао је број међународних инвестиционих споразума; државе у развоју и фирме из држава у развоју постају инвеститори; и шири се број споразума о избегавању двоструког опорезивања.³²⁸ Улога UNCTAD у овом процесу формализована је 1993. године, преузимањем радног програма међународних инвестиционих споразума.³²⁹ Тиме је, у оквиру Секретаријата УН, успостављена централна улога ове специјализоване агенције УН за сва питања која се односе на директне стране инвестиције. Та улога почива на три стуба: помоћ у развијању међувладиних консензуса; обезбеђивање

³²⁶ UN General Assembly, *op. cit.*, (фуснота 35), para. 2.

³²⁷ Исте године, Међународна правна асоцијација је израдила Нацрт начела међународног права везано за одрживи развој. *op. cit.* (фуснота 8).

³²⁸ Zhan, James, *International Investment Law and Development*, у: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011., p. 13.

³²⁹ UNCTAD, *UNCTAD's Work Programme on International Investment Agreements: From UNCTAD IX, Midrand (1996), to UNCTAD X, Bangkok (2000)*, UNCTAD/ITE/IIT/Misc.26, p. ii. Приступ: http://unctad.org/es/Docs/itemisc58_en.pdf, 27.07.2015. У периоду од 1975. до 1992. године спровођен је у оквиру Центра УН за транснационалне корпорације, а од 1992. до 1993. године у оквиру Одсека УН за транснационалне корпорације и управљање.

истраживања и анализе смерница развојне перспективе; и обезбеђивање техничке сарадње и изградње капацитета у државама у развоју.³³⁰

Иако је прву деценију XXI века обележио рекордан ток директних страних инвестиција, према процени Организације за европску безбедност и сарадњу (Organization for European Cooperation and Development, OECD), свет је суочен са великом неизвесношћу у погледу стабилности међународног финансијског система.³³¹ Оно што је извесно је то да су, генерално, све државе постале извознице и увознице капитала.³³² Интереси извозница капитала суочавају се са интересима увозница капитала, а на међународном нивоу се успостављају основна правила о правима и, у мањој мери, обавезама инвеститора. Неки мултилатерални споразуми, такође, подржавају инвестиције. Тако, механизам чистог развоја, који је успостављен Кјото Протоколом уз Конвенцију УН о климатским променама, у функцији је подстицаја инвестиција у државе у развоју кроз пројекте смањења емисије гасова који утичу на ефекат „стаклене баште“, што се види из чињенице да се у већини пројеката покренутих по овом механизму као циљ наводи допринос трансферу технолошких знања или опреме.³³³ Такође, Монреалским протоколом уз Бечку конвенцију о заштити озонског омотача предвиђа се образовање Мултилатералног фонда за финансирање супституције материја штетних за озонски омотач у државама у развоју,³³⁴ у оквиру којег су средства доступна и за пројекте правних лица са локалном приватном власничком структуром.³³⁵

Нови дискурс обухвата подвргавање критици неолибералних постулата у међународном економском поретку, доминантних током последње деценије XX века, у периоду снажне глобализације. Овај период описује се као „дивље деведесете“,³³⁶ када је људска похлепа заменила идеалистичке вредности на којима је почивала идеја названа Нови међународни економски поредак, а империјалистички методи надјачали хегемонистичке, укључујући и аспект начела

³³⁰ Sauvart, Karl; Roffe, Pedro, *Trends in International Investment Agreements: An Overview*, UNCTAD/ITE/IIT/13, New York/Geneva: United Nations, 1999, p. ii. Приступ: http://unctad.org/en/Docs/iteiit13_en.pdf, 28.07.2015.

³³¹ OECD, *Investment News*, Issue 7/ June 2008, p. 3. Приступ: <http://www.oecd.org/corporate/mne/40887916.pdf>, 27.07.2015.

³³² Fauchald, Ole Kristian, *International Investment Law and The Environment*, in: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011, pp. 33-34.

³³³ UNFCCC, *The Contribution of the CDM under the Kyoto Protocol to Technology Transfer*, Montreal: UNFCCC, 2007, p. 10.

³³⁴ Закон о ратификацији Монреалског протокола о супстанцама које оштећују озонски омотач, *op. cit.* (фуснота 83), чл. 10.

³³⁵ Multilateral Fund Secretariat, *Multilateral Fund for Implementation of Montreal Protocol: Policies, Procedures, Guidelines, and Criteria (As at November 2014)*, Nairobi: United Nations Environment Programme, 2014, Ch. IX: Project Proposals, p. 38.

³³⁶ Stiglitz, Joseph, *The Roaring Nineties: A New History of the World's Most Prosperous Decade*, New York: W. W. Norton, 2003.

која су опстала у области природних ресурса. Обнављању идеје о новом међународном економском поретку погодује тренд успостављања нове глобалне равнотеже, услед раста Бразила, Русије, Индије, Кине и Јужне Африке и кризе у САД и Европи, који је постао очигледан половином прве деценије XXI века.³³⁷

Инструменти усвојени на развојној рунди Светске трговинске организације у Дохи одражавају тежњу да се, у новим околностима, акти ове организације прилагоде у правцу већег уважавања потреба држава у развоју.³³⁸ Ово се пре свега односи на област међународних инвестиција, у којој је констатован пад нивоа пролиферације уговора о директним страним инвестицијама.³³⁹ У том контексту, неки аутори оцењују повлачење многих латиноамеричких држава из система директних страних инвестиција као повратак тзв. Калвове доктрине, која заговара националну контролу страних инвестиција, сходно Повељи Уједињених нација о економским правима и дужностима држава, од 12. септембра 1974. године.³⁴⁰

Подела између сиромашних и богатих држава постала је толика да се одражава у отвореном анимозитету према међународним финансијским институцијама, либерализацији и групи најразвијенијих држава (Г-7, Г-20). Векови експлоатације су већину држава оставили без значајне домаће привреде, без суштинског инфраструктурног развоја и без техничких ресурса. Након процеса деколонизације опстале су империјалистичке економске структуре, у оквиру којих се државе одржавају као сировинске базе и места за пласман производа из развијених држава.³⁴¹ Нови међународни економски поредак заснивао се на премиси да државе у развоју имају право на помоћ на основу, између осталог, претходне експлоатације, што је као правни основ нашло примену у националним правима у случајевима накнаде урођеничким или одређеним етничким групама (на пример Индијанцима и Афроамериканцима, у САД). Међународни поредак још увек не успева да успостави одговарајући правни режим који би обезбедио услове за одрживи развој. С једне стране, док се у области „борбе против тероризма“ на међународном плану заговара државноцентрични приступ, с друге се такве реформе одбијају када се ради о економском сектору.

Резолуције Генералне скупштине УН артикулисале су нормативни концепт по којем бивше колоније имају право на одговарајућу компензацију, међутим те

³³⁷ Muthucumaraswamy, Sornarajah, *The Return of NIEO and the Retreat of Neo-Liberal International Law*, in: *International Law and Developing Countries: Essays in Honour of Kamal Hossain*, Bhuiyan, Sharif, Sands, Philippe; Schrijver, Nico, (eds), Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2014., p. 33.

³³⁸ World Trade Organization, *Doha Ministerial Declaration*, WT/MIN(01)/DEC/1 (14 November 2001), 41 ILM 746 (2002), paras. 2, 3.

³³⁹ UNCTAD, *The 2013 World Investment Report: Global Value Chains: Investment and Trade for Development*, New York/Geneva: United Nations, 2013, p. 2.

³⁴⁰ Shan, Wenhua, *Is Calvo Dead?*, *The American Journal of Comparative Law*, 55:1/2007, pp. 123-163.

³⁴¹ Muthucumaraswamy, Sornarajah, *op. cit.* (фуснота 337), p. 36.

одлуке нису прерасле у нормативни поредак. Из арбитражне праксе у спору који је компанија Тексако повела против Либије због национализације нафтних поља која је ова компанија експлоатисала у тој држави, због кршења уговора о концесији,³⁴² као и у предмету Шеврон Тексако против Еквадора, због наношења штете по животну и друштвену средину у региону Амазона и на тај начин кршења уговора о заштити страних улагања између Еквадора и САД,³⁴³ може се закључити да те резолуције представљају тежњу и да немају капацитет да стварају право.

Идеолошку подлогу овом приступу представља арбитражна одлука 1930. године по тужби британске компаније *Lena Goldfields* против Совјетског Савеза због штете услед промене уговора о концесији над рудницима злата у Сибиру, у складу са законодавством које је ступило на снагу у оквиру тзв. Нове економске политике СССР-а. По први пут је један транснационални уговор, за који је „меродавно било национално право“,³⁴⁴ интернационализован, делимичном применом међународних правила, што је омогућило да се институт међународне комерцијалне арбитраже претвори у „међународни квазисудски поступак“.³⁴⁵ Покушај редеофинисања уговора о комерцијалном страном улагању као међудржавног не би производило правне последице, нити их до данас производи у развијеним државама, већ је подвргнуто националном праву. Данас, потрага за глобалним поретком који би обезбедио одрживи развој, схваћен као раст уз правичност и одговорност у односу на заштиту животне средине и друге глобалне забринутости, оличена је у укључивању нових учесника у међународне односе чиме се не задира у стару (колонијалну) констелацију моћи.³⁴⁶

4.1. Нормативни дискурс одрживог развоја ЕУ

Лисабонски споразум, који је уследио након неуспеха да се постигне консензус о усвајању предложеног Устава Европске уније, и Стратегија ЕУ 2020 су

³⁴² International Arbitral Award, *Texaco Overseas Petroleum Co. v. Libya*, 17 ILM 1 (1978), Ad hoc Award (19 January 1977), para 1.

³⁴³ Arbitral Tribunal London, *Chevron Corporation and Texaco Petroleum Corporation v. The Republic of Ecuador*, UNCITRAL rules, Case No. 2009-23, First Partial Award (17 September 2013), para 106. Приступ: <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw1585.pdf>, 28.07.2015. Овај спор америчка компанија је добила пред америчким судом пре арбитраже, која окончана 2. септембра 2015. године поравнањем, са условима у корист Шеврон-Тексако.

³⁴⁴ Nussbaum, Arthur, *Arbitration Between the Lena Goldfields Ltd. and the Soviet Government*, *Cornell Law Review*, 36:1/1950, p. 36; у том смислу и Schwarzenberger, Georg, *International Law*, Volume I, London: Stevens & Sons Ltd, 1949, p. 146, који констатује да би „требали јаки докази да би се подржао аргумент да је у конкретном случају намера страна била да закључе јавни уговор“

³⁴⁵ Veeder, V.V., *The Lena Goldfields Arbitration: The Historical Roots of Three Ideas*, *International and Comparative Law Quarterly*, 47:4/1998, pp. 747-792.

³⁴⁶ Bunn, Isabella, *The Right to Development and the International Economic Law: Legal and Moral Dimensions*, Oxford: Hart Publishing, 2012, pp. 16, 18; Solomon, Margot, *From NEIO to Now and the Unfinishable Story of Economic Justice*, *International and Comparative Law Quarterly*, 62:1/2013, pp. 34.

комбиновали потребу да се остваре циљеви одрживог развоја али и да се обезбеде раст и радна места, у околностима глобалне финансијске и економске кризе. Средиште плана било је да се развије економија заснована на знању и да се иновацијама подстакне одржив раст. По схватању Европске комисије, то претпоставља стремљење ка: постизању веће ефикасности коришћења ресурса, зеленијој и конкурентнијој економији, уз обезбеђивање заштите друштвене димензије и тежње инклузивном расту. У том контексту, остварење задатака на плану друштвене димензије представља обезбеђивање економије високе запослености, али уједно и смањивање превеликих разлика између различитих региона. Међутим, од 2008. године европске државе су биле принуђене да усмере финансије за испуњавање својих банака, чиме се испоставило да ЕУ не може да следи своје циљеве изоловано од остатка развијеног света.³⁴⁷ Лисабонски споразум о функционисању Европске уније препознаје политику ЕУ на плану животне средине као целовиту.³⁴⁸ У том смислу, један од задатака, успостављен у виду стандарда „високог нивоа заштите и унапређења квалитета животне средине“ поставља се са циљем да „допринесе одрживом развоју на Земљи“.³⁴⁹

Лисабонским споразумом окончано је постојање Европске заједнице као правног лица, што је отворило дебату о нивоу надлежности ЕУ у преговорима о питањима климе и животне средине. Иначе, ЕУ се успоставила као водећи играч у Комисији за одрживи развој и значајно се ангажовала и у остваривању задатака из Агенде 21, а део тих активности спадао је у надлежност ЕЗ, попут обавеза у вези са климатском и енергетском безбедношћу. Нацрт споразума о успостављању Устава Европе замислио је као концепцију да ће у оквиру заједничких спољних послова ЕУ, између осталог: „неговати одржив економски, друштвени и развој везано за животну средину држава у развоју, са примарном тежњом на искорењивању сиромаштва“, „помоћи развоју међународних мера да се очува и побољша квалитет животне средине и одрживо управљање глобалним природним ресурсима, како би се обезбедио одржив развој.“³⁵⁰ Уврштавањем одрживог развоја у оквир своје спољне и безбедносне политике, ЕУ је ову област изложила политичким препрекама, због отпора чланица федерализацији ове организације.³⁵¹

³⁴⁷ Verdun, Amy, The EU and the Global Political Economy, in: *International Relations and the European Union*, 2nd edition, Hill, Christopher; Smith, Michael (eds.), Oxford: Oxford University Press, 2011., p. 267.

³⁴⁸ *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community*, 13 December 2007, OJ C 306/17.12.2007, p. 1–271, Arts. 191, 192.

³⁴⁹ *ibid.*, Art. 3(3), (5).

³⁵⁰ EU Heads of State and Government, *The Draft Treaty Establishing a Constitution for Europe*, Rome, 29 October 2004., OJ. C 310/1. (2004), Title V, Ch I, Art. III-292, para. 2(d), (f).

³⁵¹ Vogler, John, The Challenge of the Environment, Energy, and Climate Change, in: *International Relations and the European Union*, 2nd edition, Hill, Christopher; Smith, Michael (Eds.), Oxford: Oxford University Press, 2011., pp. 352-368.

Савет ЕУ је 2009. године идентификовао губитак природних ресурса као један од четири неодржива тренда, који изискују хитну акцију.³⁵² Једини метод на располагању ЕУ да утиче на заустављања овог тренда, осим одржавања економског раста, било је унапређење продуктивности ресурса.³⁵³ Овај метод служи за подстицај две политике ЕУ: унапређење ефикасности ресурса и иницијативе за сировине, обе формулисане у оквиру циља ЕУ, да се повећава продуктивност која ће обезбедити стабилан раст. Међутим, у реализацију заустављања тренда губитка природних ресурса, ЕУ је укључила примену сва три дела своје пореске политике: координацију, борбу против штетне конкуренције и уклањање прекограничних царинских препрека, за које не постоји ниједан доказ да доприносе смањењу ризика губитка природних ресурса, а још мање одрживом развоју.³⁵⁴ Након што се испоставило да пореска политика није делотворна за постизање жељених ефеката на одрживи развој, доносиоци одлука у ЕУ остали су доследни у приступу суочавању са проблемом ризика од губитка природних ресурса, уз корекцију у виду преусмеравања на управљање опорезивања корпорација на добит, истраживање и развој, основна средства, одбијање на камату на дугове и на губитке. Међутим, потврдило се да никаква пореска политика сама по себи није делотворна за спречавање губитка ресурса.³⁵⁵

Иницијативе Стратегије ЕУ за паметан, одржив и инклузиван раст (ЕУ 2020),³⁵⁶ која треба да обезбеди раст, изражене су кроз квантитативна усмерења у областима запошљавања, иновација, образовања, смањења сиромаштва и климе/енергије. У оквиру ове стратегије, Европска комисија је идентификовала седам покретача који треба да подстичу раст и запошљавање: три се односе на паметан раст - иновативна унија, покретна омладина и дигитална агенда;³⁵⁷ две на инклузиван раст - агенда за нове вештине и радна места и европска платформа против сиромаштва;³⁵⁸ док се на одрживи развој односе две: ресурсна ефикасност; и индустријска политика за доба глобализације.³⁵⁹ Реална веза са одрживим развојем може се утврдити суштински у стратегијама: ефикасног управљања ресурсима, којом се додаје вредност одрживом развоју кроз смањење потрошње; и иновативне уније, којом се унапређује пословно окружење. Међутим циљеви тих стратегија су формулисани другачије. Наиме, циљ ефикасног управљања ресурсима да се повећају конкурентност и енергетска

³⁵² European Council, *European Council Conclusions*, EUCO 6/09, CONCL 4 (11 December 2009), para. 22. Приступ: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/111877.pdf, 28.07.2015.

³⁵³ Bowler Smith, Mark, *The Taxing Road to Sustainable Growth: Resource Productivity and Corporate Taxation*, Amsterdam: IBFD, 2013, p. 4.

³⁵⁴ *ibid.*, p. 6.

³⁵⁵ *ibid.*, p. 9.

³⁵⁶ European Commission, *Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, COM(2010) 2020 final (3.3.2010), EUR-Lex - 52010DC2020 – EN, p. 10.

³⁵⁷ *ibid.*, pp. 12-14.

³⁵⁸ *ibid.*, pp. 18-19.

³⁵⁹ *ibid.*, pp. 15-16.

безбедност,³⁶⁰ док је циљ стратегије иновативна унија везан за подстрек конкурентности у условима глобализације зелене привреде и предузетништва.³⁶¹ Тако се формална веза са одрживим развојем своди на прилагођавање економије нижим стандардима емисије угљен диоксида. Приоритетизација раста, макар се формулисао као развој, нужно намеће прилагођавање концепта одрживог развоја, будући да се на тај начин раст намеће као једини начин да се обезбеди одрживи развој, што подразумева и када су проблеми везани за природу и животну средину.

Стратегија Европа 2020 заснована је на конкурентности и одрживом расту, без подстицања одрживог развоја. У том смислу, проблем ефикасног управљања ресурсима се у доктрини ЕУ намеће као последица недостатка и увозне зависности, а не рационалности система. Таквим приступом, одрживост је у систему ЕУ суштински сужена на одрживи техничко-научни развој,³⁶² као идеолошки прихватљив техноцентристички вредносни оквир.

Савет ЕУ је 2001. године усвојио стратегију ЕУ о одрживом развоју.³⁶³ Она се састоји из два главна дела: циљева и мера за спречавање активности супротних одрживом развоју и позива на нови приступ у поступку усвајања политика којим би се обезбедило да економска, друштвена и политика животне средине ЕУ позитивно утичу у међусобној интеракцији.³⁶⁴ Главни инструмент у томе утврђен је као обавеза да се сваки нови предлог политике подвргне процедури координираног испитивања како би се у процесу одлучивања узели у обзир сви потенцијално негативни утицај по животну средину (процена утицаја).³⁶⁵ На тај начин, Стратегија одрживог развоја ЕУ додаје Лисабонској стратегији димензију животне средине, као елемент који треба да утиче на економске и друштвене промене. У предлогу Европске комисије, на основу којег је усвојена Стратегија, као водећа начела наводе се: међугенерациска и унутаргенерациска солидарност, партиципација грађана, партнерство са пословним и друштвеним актерима, интеграција политика, предострожност, загађивач плаћа, унапређење и заштита основних људских права и отворено и демократско друштво.³⁶⁶

³⁶⁰ *ibid.*, p. 15.

³⁶¹ *ibid.*, p. 16.

³⁶² Flear, Martin; Pfister, Thomas, Contingent Participation: Imaginaries of Sustainable Technoscientific Innovation in the European Union, in: *Knowledge, Technology and Law*, Cloatre, Emilie; Pickersgill, Martyn, (eds.) New York: Routledge, 2015, p. 40.

³⁶³ Presidency Conclusions of the Göteborg European Council, 15 - 16 Јуне 2001, *Commission Communication: A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development*, SN 200/1/01 REV 1, 9175/01, Ch. II.

³⁶⁴ *ibid.*, para. 1.

³⁶⁵ *ibid.*, para. 22.

³⁶⁶ European Commission, *A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development*, Proposal to the European Council, COM/2001/0264 (15 May 2001), Summary.

Европски савет је 2006. године усвојио свеобухватну Стратегију одрживог развоја за проширену ЕУ, којом се утврђују интерно обавезујући стандарди ЕУ који имају за циљ ефикасније остваривање одрживог развоја, али се истовремено усваја и приступ одрживом развоју као процесу.³⁶⁷ Циљеви стратегије су: заштита животне средине, друштвена правичност и кохезија, економски просперитет и испуњавање међународних одговорности.³⁶⁸ Као општи циљ прокламује се идентификовање и развој активности које би омогућиле да ЕУ постигне континуирано дугорочно побољшање квалитета живота, кроз стварање одрживих заједница, за садашње и будуће генерације, да би могле ефикасно да користе ресурсе и еколошке и друштвене иновације у економији и да обезбеде напредак, заштиту животне средине и друштвену кохезију.³⁶⁹ Као приоритетне области за период до 2010. године дефинишу се: промене климе, чиста енергија, одрживи транспорт, одржива потрошња и производња, очување и руковођење природним ресурсима, јавно здравље, друштвена инклузија, демографија и миграције, глобално сиромаштво и изазови одрживог развоја. Овај инструмент афирмише начела утврђена у претходној стратегији, уз посебан нагласак на потребу да се у креирању политика превазиђе неинтегрисан приступ, кроз боље регулисање, односно примену процене утицаја на животну средину и руководећих начела одрживог развоја.³⁷⁰ Међутим, четрнаест година након Рио декларације не упушта се у ближе одређивање њиховог нормативног садржаја. Уместо материјално-правног дела, развијају се административни механизми за успостављање веће координације са свим нивоима власти. У том оквиру, привредни субјекти, невладине организације и грађани се позивају да се више укључе као подршка одрживом развоју. Комисија, на основу показатеља одрживог развоја, усваја извештај о примени стратегије одрживог развоја и доставља га на расправу Европском савету, где се утврђују смернице за наредне фазе примене стратегије.³⁷¹

Иако је ЕУ одрживи развој укључила у широк круг својих политика, попут против промена климе, или унапређивања економије са ниским нивоом коришћења угља, одрживи развој се још увек изражава коришћењем низа спољних одлика.³⁷² У секундарном законодавству ЕУ, одрживи развој је ретко прецизиран утврђивањем конкретних правних обавеза, осим техничких стандарда. Такође, у многим

³⁶⁷ Council of the European Union, *Review of the EU Sustainable Development Strategy* □□*Renewed Strategy*, 10117/06 (9 June 2006), 15796/1/05 ENV, para. 13.

³⁶⁸ *ibid.*, para. 6.

³⁶⁹ *ibid.*, para. 8.

³⁷⁰ *ibid.*, para. 10-13.

³⁷¹ Communication from the Commission, *Review of the European Union Strategy for Sustainable Development*, COM(2009) 400 final (24.7.2009), EUR-Lex - EUR-Lex - 52009DC0400 – EN.

³⁷² На пример, једна од дефиниција обухвата руковођење и коришћење шума и шумског земљишта на начин да се одржи њихов биодиверзитет, продуктивност, могућност обнављања, виталност и потенцијал да испуне сада и у будућности релевантне еколошке, економске и социјалне функције на локалном, националном и глобалном нивоу, без проузроковања штете другим екосистемима.

областима опстају трендови непоштовања начела одрживог развоја. Услед склоности бирократије ЕУ на свим нивоима да о свему производи масу докумената општег садржаја, који намећу све више административних обавеза, у литератури се примећује да уколико би се сви ти захтеви схватили дословно, ниједан субјект не би могао да им удовољи.³⁷³

4.2. Оквир националног администрирања одрживог развоја

Део доктрине који заговара становиште да одрживи развој треба афирмисати као опште начело међународног права, као индицију у том правцу наводи мишљење судије Међународног суда правде, Антонија Тринидадеа (*Antonio Augusto Kansado Trindade*) из Бразила, који је са таквим ставом остао у мањини у одлуци у спору између Аргентине и Уругваја. Аргументација коју је судија Тринидаде утемељио, а коју део доктрине прихвата као ваљану за схватање одрживог развоја као водећег начела судског одлучивања, темељи се на чињници дугог временског периода од када помиње у правним инструментима, као и на томе да се у инструментима меког права прокламује право на развој, као садржински елемент одрживог развоја.³⁷⁴

Многе државе усвајају прописе којима настоје да унапреде одрживи развој на националном плану, негде само декларативно, а другде предвиђањем конкретних права, рецимо, на чисту и здраву животну средину. Везано за националне приступе одрживом развоју на међународном нивоу су разматрана само питања борбе против корупције и поверавања одређених овлашћења представницима грађана. Програм УН за развој критичан је у односу на институције представника грађана са мандатом да се боре против корупције. Наиме, природа антикорупцијског рада захтева подршку санкцијама, а UNDP наводи да су омбудсманске институције „ретко начин да се открије раширена системска корупција, а већином немају никакво овлашћење да покрену поступак пред судом“.³⁷⁵ Изузетак од потпуно вансудске природе омбудсмана примениле су државе које су следиле пример Данске и Новог Зеланда, попут Уганде, Гане и Намибије. Међутим, овакво решење у теорији се критикује с аспекта да анти-корупцијска делатност може да скрајне друге функције повереника, попут истраживања слабе администрације и приговора везаних за кршења људских права.³⁷⁶

Већина повереника грађана има надлежност да се бави питањима животне средине индиректно, у оквиру поступака које води о поступању администрације у вези са

³⁷³ Van Hees, Sander, Sustainable Development in the EU: Redefining and Operationalizing the Concept, *Utrecht Law Review*, 10:2/2014, p. 62.

³⁷⁴ Ramlogan, Rajendra, *op. cit.* (фуснота 56), pp. 7-12.

³⁷⁵ Rose-Ackerman, Susan, *Corruption and Good Governance*, New York: UNDP, 1997., p. 85. Приступ: http://www.unrol.org/files/AC_Pub_corruption-goodgov.pdf, 28.07.2015.

³⁷⁶ Ayeni, Victor, The Ombudsman in the Achievement of Administrative Justice and Human Rights in the New Millenium, *International Ombudsman Journal*, 5/2001, p. 44.

поштовањем људских права. То се првенствено односи на истраживање питања о поштовању права на животну средину, уколико су та права предвиђена националним прописима. У неким афричким државама, омбудсмани располажу вишеструким мандатима и имају у оквиру њих специфична задужења у функцији заштите животне средине (на пример, у Намибији и Лесотоу).

Други развој представља пракса у државама, попут Новог Зеланда и Канаде, у којима је у правни поредак уведен институт специјалног комесара за животну средину.³⁷⁷ Наиме, еволуција интересовања за питање самоуправљања урођеничких народа довела је до установљавања омбудсмана за одређену територију, као што је то у Канади (за Јукон и Алберту) и у САД (за Набраску).³⁷⁸

Укључивање омбудсманских институција у контролу администрације одрживог развоја на националном нивоу може се посматрати двојачко: прво, у оквиру решавања проблема који могу да проистекну из неспоразума и грешака, а који изискују брзе одлуке независне стране са формалним ауторитетом, судски поступци генерално нису одговарајуће решење; и друго, као корективни механизам за непоштене последице легитимног спровођења дискреционих овлашћења јавних власти за које често нема предвиђеног правног средства.³⁷⁹ Нема правних разлога због којих проактивна влада не би могла да повери омбудсману да учествује у развоју административних јавних политика, које представљају основни механизам одрживог развоја држава, као и да може да преиспитује постојеће политике с аспекта да ли су поштене и партиципационе. Штавише, хоризонтална и вертикална подложност системској одговорности, као вансудски контролни механизам, у међународном праву је афирмисана кроз прихватање резултата комисија за истину, а тешко је спорити да одрживи развој представља сличан облик друштвене трансформације као и транзиција из репресивног режима.³⁸⁰

У разним секторима, а посебно у области одрживог развоја, УН су као стандард својих програма усвојиле добро администрације, под којим се подразумева: стварање функционалних и подложних одговорности политичких, правосудних и административних институција, које грађани сматрају легитимним, кроз које могу да партиципирају у одлукама које утичу на њихов живот, а обухватају поштовање људских права и владавину права уопште.³⁸¹ Добро администрације има значај за

³⁷⁷ Reif, Linda, *The Ombudsman, Good Governance and the International Human Rights System*, Dordrecht: Springer, 2013., pp. 10-11.

³⁷⁸ *ibid.*, p. 13.

³⁷⁹ Owen, Stephen, The Ombudsman: Essential Elements and Common Challenges, in: *The Ombudsman: Diversity and Development*, Reif, Linda; Marshall, Mary; Ferris, Charles (eds.), Edmonton: International Ombudsman Institute, 1993, p. 4.

³⁸⁰ Стевановић, , *op. cit.* (фуснота 56), стр. 170-171.

³⁸¹ UN Secretary General, *Annual Report of the Secretary General on the Work of the Organization 1998*, UN Doc. A/53/1 (27 August 1998), para. 114.

активности УН везано за поштовање људских права, владавина права, транспарентност, подложност одговорности јавне администрације, повећање административног капацитета, јачање демократске владавине, у процесу изградње мира.³⁸² На конференцији у Монтереју 2002. године учесници су се сагласили да је „добро администрирање неопходно за одрживи развој“ и нужно на свим нивоима да обезбеди делотворност званичне развојне помоћи и да је „неопходно да одржи економски раст, искорењивање сиромаштва и одрживи развој широм света“.³⁸³ Институционалну подршку добром администрирању (и демократском развоју) представља омбудсман.

UNDP укључује добро администрирање као важан институционални елемент иницијативе да се достигне одрживи људски развој.³⁸⁴ Под појмом добро администрирање UNDP подразумева, пре свега, партиципативно, транспарентно и подложно одговорности, делотворно и правично управљање.³⁸⁵ Добро администрирање изричито помиње Споразум из Котоноуа, између ЕУ и 77 афричких, карибских и пацифичких држава, у коме се под овим појмом обухвата заштита људских права, демократских начела и владавине права, као део дугорочног развоја и суштински део односа између ове две међународне организације.³⁸⁶

Подложност системској одговорности може се одредити као постојање утврђеног поступка преиспитивања учинка канцеларије, надлежности или дужности. То није потпуно правни концепт, већ више стандард поступања етичке, институционалне и правне природе,³⁸⁷ који обухвата успостављање „одговарајућих линија или форми подложности одговорности“ између владе и јавности, која може да обухвати приступ информацијама, транспарентност у одлучивању, правила процедуре или процедуралног поштења попут обавештавања о току, јавна саслушања и обавештавање о одлукама и разлозима на којима су засноване.³⁸⁸

³⁸² UN Security Council, *Resolution 1170*, UN Doc. S/RES/1170/1998 (28 May 1998), paras. 1, 37.

³⁸³ UN International Conference on Financing Development, *Report of the International Conference on Financing for Development* (Monterrey Consensus), Monterrey, Mexico, 18-22 March 2002, UN doc. A/CONF/198/11 (3 March 2002), Ch. 1, Res. 1, Annex, para 11, 40, 61.

³⁸⁴ UNDP, *Human Development Report 2000*, Jolly, Richard; Fukuda-Parr, Sakiko (eds.), New York: UN Publications, 2000, p. 78. Приступ: <http://goo.gl/jUJu8W>, 29.07.2015.

³⁸⁵ *ibid.*, p. 10.

³⁸⁶ *Cotonou Agreement* (23 June 2000), OJ L 317, 15.12.2000, revised OJ L 247 09.09.2006, Preamble, Art. 8(4), 9(3), 20(d).

³⁸⁷ Schlemmer-Schulte, Sabine, The World Bank, its Operations and its Inspection Panel, *Recht der Internationalen Wirtschaft*, 45/1999, pp. 175-181, p. 180.

³⁸⁸ Gunther, Konrad, Sustainable Development and Good Governance: Development and Evolution of Constitutional Orders, in: *Sustainable Development and Good Governance*, Gunther, Konrad; Deters, Erik; de Wart, Paul (eds.), Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1995., p. 157.

Препознавање да проблеми животне средине превазилазе границе држава довело је до развоја нове области истраживања у међународном праву. Међународно право животне средине покушава да артикулише нормативни одговор међународне заједнице на претње по интегритет биосфере, као вредности, кроз људске активности. Оно представља средство подршке за унапређење одрживог развоја. Правни инструменти који су постали неопходни у периоду након успостављања правила везано за спречавање оштећења озонског омотача, затим прекограничног кретања опасног отпада и губитка биолошке разноврсности, омогућили су не само образовање UNEP, већ у том оквиру и остваривање периодичних прегледа права животне средине, 1982. године.³⁸⁹

На Конференцији УН о животној средини и одрживом развоју (1992), као корени узрока деградације животне средине наглашени су сиромаштво и међународна дуговања. На тај начин су уврштени у појаве које представљају потенцијални предмет интересовања међународног права животне средине. Уједно, обезбеђене су смернице за стварање међународног права животне средине, усвајањем Агенде 21, у којој се у поглављу 38 од UNEP тражи да преузме водећу улогу у међународном праву животне средине. Задатак је да се ојачају постојећи и развију нови правни режими, одговарајући за потребе одрживог развоја. У области животне средине, међународно право се развија кроз нове идеје и начела. Концепти као што су општа брига људске врсте, глобално партнерство, заједничке али диференциране одговорности, антиципаторни и превентивни механизми, као и подстицаји за сагласност, омогућили су настанак нових правних инструмената и разликовање правних обавеза. Они представљају прогресивни развој међународног права, за сада пре свега кроз заштиту безбедности станишта и квалитета живота свих људи, сада и за убудуће.³⁹⁰ Међутим, право животне средине је тешко одредити као дисциплину, јер нема јасно одређен предмет интересовања, већ задира у бројне области, тако да данас обухвата и питања, о, на пример, развоју нових биотехнологија и праву интелектуалне својине. Као куриозитет, везано за горе описани приступ ЕУ у уређивању одрживог развоја, вреди приметити да се овај појам, као заштићена вредност, у Европској унији користи чак и за ограничавање слободе изражавања, у виду забране телевизијског пропагирања које подстиче понашање из предрасуда према заштити животне средине.³⁹¹

³⁸⁹ UNEP, *Programme for the Development and Periodic Review of Environmental Law: Montevideo I*, Governing Council Decision 10/21 (31 May 1982). Тренутно је на снази *Fourth Programme for the Development and Periodic Review of Environmental Law*, Montevideo IV, UN Doc. UNEP/GC/25/INF/15 (16–20 February 2009), који се примењује за декаду од 2010. године, у светлу развоја који су уследили након конференције Рио+20 и развојне агенде после 2015. године.

³⁹⁰ Dowdeswell, Elizabeth, Foreword, in: *Greening International Law*, Sands, Philippe (ed.), New York: Routledge, 1994.

³⁹¹ European Council, *Directive on the Coordination of Certain Provisions Laid Down by Law, Regulation or Administrative Action in Member States Concerning the Pursuit of Television Broadcasting Activities*, 89/552/EEC (3 October 1989), OJ L 298, 17.10.1989, Art. 12(e).

Обим биолошки производног земљишта и воде који су потребни да се произведу ресурси за потрошњу и асимилацију отпада које човечанство генерише у датом периоду кроз доминантни начин производње и управљања представља „еколошки отисак“.³⁹² Тај капацитет биосфере човечанство је, у периоду осамдесетих и деведесетих, унапредило.³⁹³ Раширено схватање одрживог развоја подразумева садашњи развој који при томе не угрожава способност будућих генерација да испуне своје потребе. У теорији постоји општа сагласност да одрживи развој изискује стицај економског развоја, друштвене правичности и заштите животне средине. У пракси се често испољава у виду животне средине као чиниоца ограничења развоја, односно према владајућем приступу првенствено економског раста, као основне вредности. Суочавање са изазовом да су природни ресурси у опасности да буду исцрпљени, или да њихов квалитет буде угрожен до нивоа који би представљао претњу за биолошку разноврсност и природну животну средину, изискује промену вредносног односа према нивоу потрошње развијених држава. То изискује међународну акцију на плану успостављања нормативног оквира конзументизма и коришћења ресурса, јер у супротном није реално очекивати да државе у развоју добровољно прихватају правила којима се ограничава само њихово економско поступање.³⁹⁴

С обзиром да одрживи развој обухвата неопходност уређења економских и друштвених димензија, чини се да су за развијене државе и за државе у развоју потребни специфични нормативни режими одрживог развоја. То, с једне стране, изискује дијалог, сарадњу и поверење у оквиру мултилатералних институција и режима, које данас није изражено. Међутим, с друге стране, у оквиру међународног поретка, на концепцијске иницијативе и нормативна решења одрживог развоја утиче и притисак који стварају нови чиниоци и учесници. Пре свега, светска финансијска и економска криза, која је почела 2008. године и након седам година не испољава знакове престанка, али и пољуљано поверење у либерализацију и глобализацију, представљају чиниоце који отварају простор за прихватљивост низа вредности на којима почива појам одрживог развоја. Нови учесници, а највише различите међународне невладине организације, попут Светског фонда за заштиту дивљих животиња (*World Wildlife Fund, WWF*), „*Oxfam International*“, или „Пријатељи Земље“ (*Friends of the Earth*), повећале су обим и софистицираност свог ангажовања везано за начела одрживости. Такође, више добровољних иницијатива развило се и у приватном сектору, углавном на плану корпоративне

³⁹² Wackernagel, Mathis *et al.*, Tracking the Ecological Overshoot of the Human Economy, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 2002, 99:14/2002, p. 9266.

³⁹³ *ibid.*, p. 9268.

³⁹⁴ Ову ситуацију сликовито је одразио став председника САД, пред самит УН у Рију 1992. године, да се „о америчком начину живота не може преговарати“, према: IUCN, *Climate, Energy and National Security: Keynote Remarks by Wouter Veening*, IUCN News, 30 June 2010. Приступ: <http://goo.gl/g9Un9C>, 28.07.2015.

друштвене одговорности, у оквиру организација попут Светског пословног савета о одрживом развоју (*World Business Council on Sustainable Development*), Еквадорских начела, Иницијативе за глобално извештавање (*Global Reporting Initiative*), Иницијативе екстрактивних индустрија за транспарентност (*Extractive Industries Transparency Initiative*). У данашњем међународном правном поретку, не може се занемарити ни утицај који имају инструменти цивилног друштва, без обзира што немају обавезујућу снагу. Примере њиховог потенцијалног утицаја у праву представљају документи, попут поменуте декларације Међународне правне асоцијације о начелима међународног права везано за одрживи развој, у којој се подржава приоритет искорењивања сиромаштва и заштите животне средине, или доктринарни документ Повеља о Земљи (2000), која заговара еколошке и друштвене циљеве без ограничавања економским растом.

Чини се да је сврха одрживог развоја да буде средство промене парадигме о доминацији економског раста, кроз укључивање аспеката у вези са друштвом и животном средином. У том светлу посматрана, концептуализација одрживог развоја отвара питања: да ли сам појам има стално значење и садржину; шта је то што као правно начело или правни аргумент фаворизује, да ли је нормативна садржина антропоцентрична или екоцентрична. Од извештаја Брунтланд комисије, концептуализација одрживог развоја се развија кроз препознавање као вредности: прво, основних потреба сиромашних чијем се остваривању мора обезбедити приоритет (унутаргенерацијска правичност) и друго, кроз препознавање потребе поштовања ограничења способности животне средине да испуни садашње и будуће потребе (међугенерацијска правичност).³⁹⁵

Начело међугенерацијске правичности садржи имплицитно вредносни захтев тренутној генерацији - да будућим генерацијама остави животну средину у одређеном квалитету.³⁹⁶ У односу на државе, тај нормативни захтев се испољава као дужност на активно поступање у том правцу.³⁹⁷ Ову дужност неке државе стављају у ранг унутрашње уставне обавезе.³⁹⁸ Основ ове дужности неки проналазе

³⁹⁵ World Commission on Environment and Development, *op. cit.* (фуснота 3), p. 43.

³⁹⁶ Brown Weiss, Edith, In Fairness To Future Generations and Sustainable Development, *American University International Law Review*, 8:1/1989, pp. 19-26.

³⁹⁷ UNESCO, *Declaration on the Responsibilities of the Present Generations Toward Future Generations*, (12 November 1997), (1998) 1 UNESCO Records of the General Conference 29th Session 69, Art. 1. „Садашње генерације имају обавезу да осигурају да су потребе и интереси... и будућих генерација потпуно заштићени“.

³⁹⁸ На пример, у Латинској Америци, Устав Боливије предвиђа да свака особа има као основно право „да ужива здраву, заштићену и балансирану животну средину... појединци и садашње и будуће генерације“, (*Bolivia (Plurinational State of)'s Constitution of 2009*, §33, приступ: https://www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009.pdf, 29.07.2015.) а у Европи, Устав Краљевине Норвешке од 1814. године: „Свака особа има право на животну средину која је одговарајућа за здравље и на природну животну средину чија су продуктивност и диверзитет очувани. (*The Constitution, as laid down on 17 May 1814 by the Constituent Assembly at Eidsvoll and subsequently amended, in May 2014*, § 112, приступ: available at

у тези о управљању животном средином по основу фактичког старатељства,³⁹⁹ други у испољавању суштине самоорганизујућег система у људском друштву, у виду природне (обичајне) обавезе да се служи интересима будућих генерација,⁴⁰⁰ а трећи на традицији пуномоћја, односно преносу државине, у обичајима древних народа, од Аустралије, пацифичких острва, америчких и афричких цивилизација до древне Европе, чија се „правна валидност не може оспорити“.⁴⁰¹

Извештај Брунтланд комисије артикулише само да ће „државе очувати и користити природне ресурсе за корист садашњих и будућих генерација“.⁴⁰² Рио декларација прокламује да ће државе право на развој испуњавати „тако да правично испуњава развојне и потребе везане за животну средину...и будућих генерација“.⁴⁰³ Међугенерациску правичност познаје Оквирна конвенција о промени климе, у којој се наводи да ће државе уговорнице радити за „корист... и будућих генерација“.⁴⁰⁴ За међугенерациску правичност постоје референце у међународној јуриспруденцији. У спору поводом потенцијалних штетних последица по животну средину као основа за раскид билатералног уговора, пред Међународним судом правде, поменути судија Вермантри у издвојеном мишљењу износи гледиште да савремене формулације права животне средине обухватају начело старатељства ресурсима Земље и начело интеграциских права.⁴⁰⁵ У другом издвојеном мишљењу, он развија ову идеју, тезом да Суд себе мора сматрати као „старатеља тих права (будућих генерација) у смислу да је и домаћи суд старатељ интереса новорођенчета које не може да иступа у своје име“.⁴⁰⁶ По њему, „поштовање ових елементарних саставних делова наслеђа будућих генерација диктира правила и ставове засноване на концепту правичног дељења које је хоризонтално везано за садашње генерације и вертикално за корист генерација које тек долазе.“⁴⁰⁷ Ово

<http://www.stortinget.no/english/constitution.html#fulltext>, 29.07.2015.) Природним ресурсима треба управљати на бази свеобухватног дугорочног уважавања којим ће ово право бити заштићено и за будуће генерације.“

³⁹⁹ Science and Environmental Health Network, *Models for Protecting the Environment for Future Generations*, Cambridge: Harvard Law School International Human Rights Clinic, 2008., pp. 2-3, 9-11, Приступ: <http://goo.gl/rXraHE>, 29.07.2015.

⁴⁰⁰ Indigenous Environmental Network, *Bemidji Statement on Seventh Generation Guardianship*, 6 July 2006. Конфедерација шест нација Ирокеза приписује „одговорност тренутним генерацијама да заштите и обнове деликатну мрежу живота који нас окружује за... генерацију која долази“. Приступ: http://www.precaution.org/lib/prn_bemidji_original.060706.htm, 28.07.2015.

⁴⁰¹ ICJ, *Gabcikovo-Nagymaros Project* (Hungary v. Slovakia), 1997 ICJ Report 1, Separate Opinion Judge Christopher Weeramantry (25 September 1997), pp. 98, 107.

⁴⁰² World Commission on Environment and Development, *op. cit.* (фуснота 3), Annex 1, para. 2.

⁴⁰³ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Principle 3.

⁴⁰⁴ *Закон о потврђивању Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе, op. cit.* (фуснота 28), чл. 3(1).

⁴⁰⁵ ICJ, *op. cit.* (фуснота 401), p. 110, f.

⁴⁰⁶ ICJ, *Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgement of 20 December 1974 in Nuclear Tests* (New Zealand v. France), 1995 ICJ 288, Dissenting opinion Weeramantry, (22 September 1995), p. 341.

⁴⁰⁷ ICJ, *Maritime Delimitation in the Area Between Greenland and Jan Mayen* (Denmark v. Norway), 1993 ICJ 38, Separate Opinion Weeramantry (14 June 1993), p. 277.

схватање, Међународни суд правде је применио у саветодавном мишљењу о легалности претње или коришћења нуклеарног наоружања тако што, иако утицај нуклеарног оружја на будуће генерације није оквалификовао као противно међународном праву, налази да се „разорна моћ нуклеарног оружја не може сузбити у простору или времену, и да би „даље, коришћење нуклеарног оружја могло имати озбиљне последице по будуће генерације.“⁴⁰⁸ Одређењем да потенцијално угрожено окружење „представља животни простор, квалитет живота и само здравље људских бића, укључујући нерођене генерације,⁴⁰⁹ Суд прихвата широко схватање животне средине. Чини се основаом констатација да је сама начела тешко је одредити као интергенерацијска права,⁴¹⁰ будући да не садрже правни услов диспозиције, односно правну чињеницу која је услов наступања обавезе понашања по том праву.

Заштиту будућих генерација судска пракса неких држава успоставља кроз активну процесну способност. Врховни суд Филипина прихватио је тужбу због неодрживе сече шума у држави коју је група рудара поднела у своје име и у име будућих генерација, са образложењем да „тужбени захтев у име будућих генерација почива на међугенерацијској одговорности када се ради о праву на уравнотежену и здраву екологију... укључујући, *inter alia*... правичну доступност садашњим као и будућим генерацијама.“⁴¹¹ Генерално, однос права и дужности државе у области животне средине није судски остварив, међутим тај однос треба да буде начело поступања држава и појединаца и може да послужи као информација или смерница у поступку. У том смислу се заговара да се ради о начелу међународног права које није самоизвршиво у традиционалном смислу, али није без значења и снаге.⁴¹²

Остваривање правичности између генерација намеће предострожност као начело приступа, да би се нарушавање животне средине спречило и одржавали услови за њено равноправно коришћење. Тај приступ подразумева да дужност постоји пре него што су расположиви научно поуздани докази о потенцијалној штети по животну средину. То значи да овакав приступ превазилази оквире превентивне акције, односно да за његову примену није довољно предузимање активности само у случају познате или предвидиве штете.⁴¹³ Државе су, ради заштите животне

⁴⁰⁸ ICJ, *The Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, 1996 ICJ 226, Advisory Opinion (July 8 1996), paras. 243, 244.

⁴⁰⁹ *ibid.*, para. 241.

⁴¹⁰ Видановић, Војин, *Концепт одрживог социјалног развоја*, РР презентација (08.03.2011.). Приступ: <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/03/Koncept-odrzivog-razvoja.ppt>, 27.07.2015.

⁴¹¹ Philippines Supreme Court, *Minors Oposa v. Secretary of the Department of the Environment and Natural Resources*, 33 ILM 174 (1994), Decision (30 July 1993), paras. 19, 20.

⁴¹² Horwich, John, *Montana's Constitutional Environmental Quality Provisions: Self-Execution or Self-Delusion?*, *Montana Law Review*, 57:2/1996, pp. 323, 367.

⁴¹³ Freestone, David; Hey, Ellen, *Origins and Development of the Precautionary Principle*, in: *The Precautionary Principle and International Law: The Challenges of Implementation*, Freestone, David;

средине, дужне да примењују приступ предострожности широко, у складу са својим способностима. Недостатак научне извесности неће бити коришћен као разлог за одлагање трошковно-ефикасних мера да се спречи деградација животне средине када постоје претње озбиљног и неповратног оштећења.⁴¹⁴ Приступ предострожности афирмише низ међународних уговора и усмеравајућих докумената,⁴¹⁵ али упркос томе постоји размимоилажење о статусу овог начела. Начело предострожности је нужан елемент у основи сваке реалистичне политике која тежи да оствари одржив развој.⁴¹⁶ Оно, осим што намеће проактивност и обнову животне средине након настанка штете, обухвата и захтев за спречавање настанка непоправљиве штете. У теорији, с једне стране се схвата да из Рио декларације прозилази ограничење, у виду уравнотежавања бриге за животну средину са економским, односно подвргавање анализи делотворности новчаних еквивалената трошкова и користи економских, друштвених и утицаја везано за животну средину.⁴¹⁷ С друге стране, екоцентристи оспоравају такво ограничење и заговарају да приступ предострожности проистиче из мотивације заштите животне средине коју људска врста има према природи, без обзира на корист садашњих генерација.⁴¹⁸ Како ниједна генерација не може имати право да одреди које су то потребе наредних генерација, начело међугенерациске правичности подразумева захтев да животна средина остаје у стању у којем је затечена, без обзира на економске или друге интересе садашњих генерација.

Правичност унутар генерације подразумева расподелу користи и трошкова одржавања и заштите животне средине. Како ниво поштености правног система обухвата и питање последица права, односно правде у расподели,⁴¹⁹ унутаргенерациска правичност је предуслов поштеног система међународног права. Начело унутаргенерациске правичности има двоструку област примене: с једне стране, у потреби заштите животне средине за добробит свих, а с друге, у препознавању да и неразвијене државе имају право на развој. Отуда, напори развијених држава за одрживи развој морају уважавати ситуацију држава у развоју, не само зато што су у бољој позицији да му се посвете, већ и зато што је њихова индустријализација имала корист од нарушавања животне средине. Ово начело се у

Hey, Ellen, (eds.), *The Hague: Kluwer Law International*, 1996., p. 29; Freestone, David, *International Fisheries Law Since Rio: The Continued Rise of the Precautionary Principle*, in: *International Law and Sustainable Development: Past Achievements and Future Challenges*, Boyle, Alan; Freestone, David, (eds.), Oxford&New York: Oxford University Press, 2001., p. 287.

⁴¹⁴ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Principle 15.

⁴¹⁵ UN General Assembly, *Oceans and the law of the sea*, A/RES/69/245, 2167 UNTS 3, Art. 6; *Оквирна конвенција о промени климе*, *op. cit.* (фуснота 51), чл. 3(3); *Конвенција о биолошкој разноврсности*, *op. cit.* (фуснота 222), Увод.

⁴¹⁶ UN Economic Commission for Europe, *Bergen Ministerial Declaration on Sustainable Development in ECE Region*, May 16, 1990, 1 YBIEL 429 (1990), Art. 7.

⁴¹⁷ Trouwborst, Arie, *Precautionary Rights and Duties of States*, Leiden: BRILL, 2006, p. 231.

⁴¹⁸ Gillespie, Alexander, *International Environmental Law, Policy and Ethics*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 40.

⁴¹⁹ Franck, Thomas, *Fairness in International Law and Institutions*, Oxford: Clarendon Press, 1995, p. 8.

међународним уговорима примењује правно-технички на три начина: необавезивањем;⁴²⁰ одлагањем у придржавању одређених обавеза⁴²¹ и колективним финансирањем или обезбеђивањем технологије за примену програма везано за животну средину,⁴²² којима се предвиђају различите обавеза за развијене у односу на неразвијене државе. Област и начин примене унутаргенерацијске начела правичности произлазе из схватања да, како се квалификује у извештају Брунтланд комисије, представља дистрибуционални елемент поимања одрживог развоја.⁴²³

У међународном праву везано за животну средину, начело унутаргенерацијске правичности делом је обухваћено начелом заједничке (пре опште, ако се схвати као инхерентна обавеза свих држава и свих појединаца, независно од њихове воље или свести) али диференциране одговорности. У том смислу, Стокхолмска декларација прокламује да се проблеми животне средине могу најбоље решавати „убрзавањем развоја кроз трансфер значајних количина финансијске и технолошке помоћи“.⁴²⁴ Такође, и Рио декларација се позива на начело унутаргенерацијске правичности, у вези са *inter alia*: дужношћу држава да сарађују како би се смањили диспаритети стандарда живота,⁴²⁵ посебним приоритетом за специјалну ситуацију и потребе држава у развоју;⁴²⁶ и посебно, да се здравље и интегритет екосистема Земље заштити и обнови у духу глобалног партнерства, у чему државе, имајући у виду различите доприносе глобалној деградацији животне средине, имају заједничке али диференциране одговорности.⁴²⁷ У складу са овим схватањем, у Декларацији из Јоханесбурга о проблему духа сарадње међу државама констатује се да су користи и трошкови глобализације неједнако дистрибуирани, при чему су државе у развоју суочене са специјалним тешкоћама у односу на овај изазов, те да се ризикује отклон од глобалних приоритета животне средине уколико се не делује на начин који суштински мења животе сиромашног света, који може да изгуби поверење у своје представнике.⁴²⁸

На перцепцији правде (свакоме према потреби, од сваког према могућности) темељи се начело заједничких али диференцираних одговорности.⁴²⁹ О овоме постоји реторичка недоследност између декларација из Рија, 1992. и из Јоханесбурга, 2002. године. Док прва одговорност развијених држава прокламује изричито, друга користи прво лице множине („ми“), што одаје утисак ублажавања очекивања од развијених држава. Међутим, с обзиром да се у декларацији из

⁴²⁰ Кјото протокол (1997) не садржи ограничење емисија штетних гасова за државе у развоју.

⁴²¹ Протокол из Монтереала о субстанцама које оштећују озонски омотач, *op. cit.* (фуснота 83), чл. 5.

⁴²² Конвенција о биолошкој разноврсности, *op. cit.* (фуснота 222), чл. 20.

⁴²³ World Commission on Environment and Development, *op. cit.* (фуснота 40), Ch. 2, paras. 35, 37.

⁴²⁴ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 35), Principle 9.

⁴²⁵ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Principle 5.

⁴²⁶ *ibid.*, Principle 6.

⁴²⁷ *ibid.*, Principle 7.

⁴²⁸ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 68), Principles 14, 15.

⁴²⁹ Franck, Thomas, *op. cit.* (фуснота 419), p. 13.

Јоханесбурга изричито декларише да је грађена на Рио декларацији,⁴³⁰ извесно је да се у данашњем односу реалних могућности знатно већи напор очекује од развијених држава. Начело заједничких али диференцираних одговорности одражава, с једне стране, различиту перцепцију глобалног севера и југа, а с друге, прихватање историјске и моралне одговорности Севера за терет заштите животне средине који је имао користи од неограничености свог економског раста, односно почива на чињеници да Север има могућност, али и да има одговорност да плати.⁴³¹

Како се заснива на перцепцији дистрибутивне правде, неједнак терет представља максимум динамичког програмирања у глобалном друштву, тако што изражава очекивања мање срећног дела заједнице, а оправдање има у томе да је намењено за општу корист стратегије везано за животну средину. Овај приступ изражен је у свим релевантним споразумима из те области, као што су Бечка конвенција о заштити озонског омотача; Монреалски протокол; Оквирна конвенција о промени климе; Протокол из Кјотоа, Конвенција о биолошкој разноврсности; Протокол из Картагине о биосигурности. Начело заједничке али подељене одговорности примењује се тако што уговорнице предвиђају за државе у развоју: мање или другачије обавезе, одлагање примене обавеза и захтев за трансфер средстава и технологија потребних за чистију животну средину. Конвенција УН о праву мора предвиђа да су дубоко морско дно и његови ресурси „заједничка баштина човечанства“⁴³² и да црпљење и коришћење минералних ресурса са морског дна изван националне јурисдикције мора да буде „за корист човечанства као целине узимајући у обзир интересе и потребе држава у развоју“.⁴³³ Овај приступ наилази на отпор, те није прошао захтев држава у развоју да се начела из овог дела прошире и на генетске ресурсе морског дна,⁴³⁴ као ни за строжијим режимом Базелске конвенције о прекограничном кретању опасног отпада, али се упркос томе не може спорити да се заснива на реалности међународних односа.

Темељ концепта одрживог развоја је претпоставка да су животна средина и развој нераскидиво повезани и из тога произлази нужност интеграције забринутости како за развој тако и за животну средину. Таква интеграција захева да правосудне институције у предметима везаним за развој успоставе правно резонување које обухвата и питања животне средине и *vice versa*, односно целовит приступ.⁴³⁵ Идеју о интеграцији забринутости садржи Стокхолмска декларација, којом се препознаје

⁴³⁰ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 68), Principle 8.

⁴³¹ Matsui, Yoshiro, Some Aspects of the Principle of “Common but Differentiated Responsibilities”, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 2:2/2002, pp. 151-154.

⁴³² Конвенција о праву мора, „Службени лист СФРЈ“ – Међународни уговори, бр. 1/86, Део XI, чл. 136.

⁴³³ *ibid.*, Art. 140.

⁴³⁴ UN General Assembly, *Report of the Ad Hoc Open-ended Informal Working Group to Study Issues Relating to the Conservation and Sustainable Use of Marine Biological Diversity in Areas Beyond National Jurisdiction*, UN dok. A/61/65 (20 March 2006), paras. 71, 72.

⁴³⁵ The International Law Association, *op. cit.*, (фуснота 275), p. 21.

да недостаци животне средине генеришу услове за недовољну развијеност,⁴³⁶ као и да за државе у развоју, стабилност цена и одговарајуће зараде за примарну робу и сировине су неопходне за управљање животном средином пошто се економски чиниоци као и еколошки морају узети у обзир.⁴³⁷ Она позива на интеграцију низа тема, укључујући науку, технологију⁴³⁸ и образовање.⁴³⁹ Извештај WCED констатује да су брз раст популације, економски раст и брз напредак технологије „закључали глобалну економију и глобалну екологију заједно“ које постају све више испреплетани у „наизглед мрежу узрока и последица“.⁴⁴⁰ Комисија је препоручила укључивање научне заједнице;⁴⁴¹ сарадњу са индустријом;⁴⁴² јачање постојећих веза које се односе на животну средину;⁴⁴³ усмерење на одрживост развоја,⁴⁴⁴ као и осетљивији приступ Светске банке за забринутости које се односе на животну средину.⁴⁴⁵

У складу са препорукама WCED, Светска банка је 1999. године усвојила Операционалне смернице као интерни акт, обавезујући за службенике ове организације приликом одобравања зајмова.⁴⁴⁶ Ове смернице имају утицај у међународном праву када се укључе у споразуме о кредитима и о зајмовима између Светске банке и држава зајмопримаца и тако стварају обавезе по основу међународног уговора.⁴⁴⁷ С аспекта одрживог развоја, оне представљају настојање специјализоване финансијске агенције УН да у праксу међународног кредитирања делотворније интегрише друштвене забринутости као и забринутости које се односе на животну средину. Светска банка је, устројавањем Инспекцијског панела, обезбедила и независно тело пред којим јавност државе зајмопримца може да покрене поступак за оцену пројеката које финансира Светска банка са аспекта да ли могу да имају неповољне последице по интересе заједнице.

Начело интеграције заступљено је и у Рио декларацији, у којој се прокламује да ће „заштита животне средине чинити интегрални део процеса развоја и не може бити разматрана изоловано од њега“⁴⁴⁸ и афирмише важна улога коју научно и

⁴³⁶ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 61), Principle 9.

⁴³⁷ *ibid.*, Principle 10.

⁴³⁸ *ibid.*, Principle 18.

⁴³⁹ *ibid.*, Principle 19.

⁴⁴⁰ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 3), Ch. 4 para. 15.

⁴⁴¹ *ibid.*, Ch 12, 96.

⁴⁴² *ibid.*, Ch 12, 95.

⁴⁴³ *ibid.*, Overview, para 7-10.

⁴⁴⁴ *ibid.*, Overview, para 26.

⁴⁴⁵ *ibid.*, Ch 12, 103.

⁴⁴⁶ Boisson de Chazournes, Laurence, Policy Guidance and Compliance: The World Bank Operational Standards, in: *Commitment and Compliance: The Role of Non-binding norms in the International Legal Systems*, Shelton, Dinah (ed.), New York/Oxford: Oxford University Press, 2003., p. 281.

⁴⁴⁷ *ibid.*, p. 289

⁴⁴⁸ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Principle 8.

технолошко знање морају имати у напорима ка одрживом развоју.⁴⁴⁹ Међутим, прокламовањем да „забринутост за животну средину не може представљати начин за арбитрарну и неоправдану дискриминацију или прикривена ограничења међународној трговини“, ⁴⁵⁰ релативизује се домет овог начела у пракси. Пример је примена начела интеграције у оквиру ГАТТ, који као дозвољене изузетке од слободне трговине предвиђа ситуације: када је неопходно да се заштите људски, животињски, или биљни живот и здравље; као и везано за очување исцрпљивих природних ресурса ако су такве мере учињене делотворним и ограничењима домаће производње и потрошње.⁴⁵¹ Ове одредбе, Апелационо тело Светске трговинске организације применило је у одлукама поводом спорова у вези са применом санитарних и фитосанитарних споразума,⁴⁵² као и у вези са ограничењима трговине одређеним морским врстама.⁴⁵³ Схваћено релативизовано, начело интеграције подразумева да нема несклада између заштите животне средине и економског развоја, који се схвата као комплементаран, па чак и као услов очувања животне средине и тако се занемарује стваран сукоб интереса, а заштита животне средине практично препушта утицају економских императива.⁴⁵⁴

Парадокс релативизације домета начела везано за одрживи развој присутан је и у случају ограничававања суверенитета у коришћењу националних ресурса одговорношћу за штету животне средине. Међународни суд правде је утврдио да постоји општа обавеза држава, у обиму да се обезбеди да активности у оквиру њихове јурисдикције и контроле не изазову штету за животну средину других држава или подручја изван њихове контроле, што је сада део корпуса међународног права у вези са животном средином.⁴⁵⁵ Ова обавеза афирмисана је и у пресудама којима суд утврђује да држава има обавезу да не дозволи да њена територија буде свесно коришћена за кршење права других држава,⁴⁵⁶ као и да нема право да користи или одобри коришћење своје територије на начин који може да изазове штету за територију друге државе.⁴⁵⁷ Конвенција о праву мора обавезује државе потписнице да предузму све неопходне мере да обезбеде да се активности под

⁴⁴⁹ *ibid.*, Principle 9.

⁴⁵⁰ *ibid.*, Principle 12.

⁴⁵¹ *General Agreement on Tariffs and Trade* (15 April 1994), 1867 UNTS 187, Art. XX, *b* и *c*.

⁴⁵² WTO Appellate Body, *EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones)*, (United States *et al.* v. European Communities), WT/DS48/AB/R, (1998) (1998) 1 DSR 9, Report (16 January 1998), Report (16 January 1998), paras. 236, 237.

⁴⁵³ WTO Appellate Body, *United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products*, (India *et al.* v. United States), WT/DS58/AB/R, (1998) 7 DSR 2821, Report (12 October 1998), para. 186.

⁴⁵⁴ Pallemarts, Marc, *International Environmental Law from Stockholm to Rio: Back to the Future?* in: *Greening International Law*, Sands, Philippe (ed.), New York: Routledge, 1994, p. 17.

⁴⁵⁵ ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, 1996 ICJ Reports 266, Advisory Opinion (8 July 1996), para. 226.

⁴⁵⁶ ICJ, *Corfu Channel Case* (UK v Albania), 1949 ICJ 4, Judgment (9 April 1949), para. 22.

⁴⁵⁷ Arbitral Tribunal, *Trail Smelter case* (United States v Canada), 1 IELR 231, Arbitral Award (16 April 1938, 11 March 1941), p. 307.

њиховом јурисдикцијом и контролом спроводе тако да не изазову оштећење загађењем другим државама и животној средини.⁴⁵⁸ У наведеном смислу, суверенитет држава у коришћењу ресурса прокламују Стокхолмска декларација⁴⁵⁹ и Рио декларација,⁴⁶⁰ која га релативизује тако што суверенитет експлоатације ресурса везују за политике држава које се односе на развој и животну средину.

С аспекта нормативног односа између одрживог развоја и људских права, занимљиво је и схватање да одрживи развој представља право на развој ограничено потребом да се очува животна средина. Ово схватање полази од две претпоставке: прво, да постоји право на развој и, друго, да здрава животна средина нема свој правни израз већ је фактички услов без којег нису могућа нека људска права. Право на развој се помиње у више међународних инструмената,⁴⁶¹ а постоје и уговори који афирмишу или имплицирају право на развој,⁴⁶² међутим без одређене садржине. У крајњој линији, проблем се своди на дилему да ли је развој исто што и раст. Из Декларације УН о праву на развој може се извести закључак, како чини део доктрине, да развој представља „вредност у увећању укупне људске среће и добробити“,⁴⁶³ односно да појмовно превазилази економску добробит. Овакво становиште нашло је примену у Миленијумској декларацији УН, у којој се прокламује „подељена одговорност да се подупру начели људског достојанства“.⁴⁶⁴ Доследно развијено, ово становиште имплицира да остваривање права на развој нужно води међугенерациској правичности, те би оно представљало правни алат за суочавање са неправичношћу, а у функцији омогућавања развоја.

У пракси, права везано за животну средину се, генерално, посматрају на неколико начина: а) екстензивно, као опште право на животну средину;⁴⁶⁵ б) уже, као

⁴⁵⁸ Конвенција о праву мора, *op. cit.* (фуснота 432), чл. 194

⁴⁵⁹ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 61), Principle 2.

⁴⁶⁰ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Principle 2.

⁴⁶¹ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 90), право на развој помиње, осим као индивидуално, и као „колективно право“; *id.*, *op. cit.* (фуснота 182), para. 10.; *id.*, *Beijing Declaration adopted at the Fourth World Conference on Women*, UN dok. A/Conf.177/20 (17 October 1995), (1996) 35 ILM 401, para 8, 42.

⁴⁶² На пр., *Повеља УН*, *op. cit.* (фуснота 1), чл. 55, 56; *African Charter on Human and Peoples' Rights* (27 June 1981), 1520 UNTS 217, Art. 22.

⁴⁶³ ICJ, *op. cit.* (фуснота 401) p. 87.

⁴⁶⁴ General Assembly, *United Nations Millennium Declaration*, A/55/L.2 (8 September 2000), para. 1.

⁴⁶⁵ Афричка повеља о људским правима и праима народа, чл. 24, препознаје право на животну средину, као колективно право; такође, UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities, *Human rights and the environment*, UN Doc E/CN.4/Sub.2/1994/9 (6 July 1994), Annex I, Principle 2, прокламује да „све особе имају право на сигурну, здраву и еколошки солидну животну средину“. Ово схватање прихватају устави Јужне Африке (Constitution of the Republic of South Africa, Act 108, 16.12.1996, § 24, приступ: <http://www.justice.gov.za/legislation/constitution/SACConstitution-web-eng.pdf>, 28.07.2015.), Еквадора (§ 86, приступ: <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Ecuador/english08.html>, 28.07.2015.), Белгије (BSG 17.02.1994, § 23, приступ:

потенцијална заштита животне средине кроз постојећа права на живот, на здравље и на приватност⁴⁶⁶ и в) рестриктивно, као коришћење процесних права, попут права на информацију, права на достизање заштите животне средине.⁴⁶⁷ У теорији се констатује да на најшире прихватање наилази процесни приступ, што се образлаже тиме да тако обезбеђује њихова делотворност, у стицају са другим правима.⁴⁶⁸

Статус права везаних за животну средину није извештан, али начело одрживог развоја, кроз обухватање међугенерациске правичности, имплиците обухвата одређена права личности везано за животну средину.⁴⁶⁹ У процесном смислу, право будућих генерација на солидно животно окружење је заштићено фикцијом, те се може односити само на колективно остваривање. Постојању права у вези са животном средином супротставља се аргумент да та права могу бити на штету права на развој, међутим, чиме се занемарује да је развој само део процеса који обухвата и однос према природним законима, при чему ни садржина права на развој није прецизно утврђена. Концептуализација одрживог развоја као начела људских права одражава равнотежу између два конкурентна интереса, за квалитетном животном средином и за развојем.⁴⁷⁰ Чини се да овакво схватање доприноси појмовном развоју одрживог развоја, а уједно омогућује и практичан допринос јуриспруденције.

Правни концепт одрживог развоја, као вредности постизања равнотеже између потреба животне средине и развоја и унутаргенерациске и међугенерациске правичности, подлеже критици с аспекта начела интеграције, да је растегљив и без

[http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Belgium2007 English.pdf](http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Belgium2007%20English.pdf), 28.07.2015.), и Азербејџана (§ 39, приступ: <http://www.constcourt.gov.az/laws/26>, 28.07.2015.).

⁴⁶⁶ Organization of African Unity, *Council of Ministers Resolution 1153 (XLVIII) on the Dumping of Nuclear and Industrial Wastes in Africa*, (1989) ILM 567, para. 1; такође, European Court of Human Rights (ECtHR), *Lopez Ostra v Spain*, Case No. 16798/90, Judgment (9 December 1994), парас. 50, 51; *Oneryildiz v Turkey*, Case No. 48939/99, Judgment (30 November 2004), para. 104; ECtHR, *Hatton and Others v The United Kingdom*, Case No. 36022/97, Judgment (8 July 2003), para. 97. Иначе, Европски суд за људска права је у својој јуриспруденцији као људска права која се остварују *inter alia* у оквиру заштите животне средине утврдио: право на живот, право на неподвргавање мучењу, право на поштено суђење, право на приватност и породични живот, право на слободу изражавања, право на слободу окупљања и удруживања и право на заштиту имовине; збирка пресуда у: Justice and Environment, *Human Rights and Environment: The Case Law of the European Court of Human Rights in Environmental Cases*, Brno: Justice and Environment, 2011.

⁴⁶⁷ Конвенција о приступу информацијама, учешћу јавности у одлучивњу и присуству правди у областима које се тичу животне средине, *op. cit.* (фуснота 143), предвиђа се међународна заштита права на приступ информацијама (чл. 4) и право на партиципацију јавности (чл. 6).

⁴⁶⁸ Boyle, Alan, Human Rights and the Environment: A Reassessment, *The European Journal of International Law*, 23:3/2012, p. 642.

⁴⁶⁹ Philippines Supreme Court, *op. cit.* (фуснота 411), para. 185. Бранити право на ваљану животну средину конституише, у исто време, спровођење обавезе да се осигура заштита животне средине за генерације које долазе.

⁴⁷⁰ Tladi, Dire, *Sustainable Development in International Law: An Analysis of Key Enviro-economic Instruments*, Pretoria: Pretoria University Law Press, 2007., pp. 73-74.

јасне садржине, те да зато носи потенцијал да подрива домет права у заштити животне средине. Уз то, у области животне средине легитимитет су стекли економски раст, либерализација трговине и глобализација,⁴⁷¹ што додатно подстиче дилему да ли се морају очувати еколошки услови, или стални раст економског развоја, те се иста активност може посматрати различито. С обзиром на то да начела могу утицати на политике независно од своје правне природе, долази се до шире критике антропоцентричног концепта одрживог развоја, из које настаје идеја о „јаком“ и „слабом“ одрживом развоју.⁴⁷² Наиме, постепено се уважава неопходност да и правна концептуализација одрживог развоја обухвати интеграцију поред осталог и друштвених забринутости.⁴⁷³

Концепт одрживог развоја треба да реши питање компромиса између конкурентних вредности у оквиру интегрисаног схватања одрживог развоја, односно три вредносне димензије: економске, друштвене и оне која се односи на животну средину), као и вредносних приступа: антропоцентристичког, са приоритетом на потребе економског раста, или људске потребе и екоцентристичког, који наглашава биосистеме и екосистеме. У актуелној фази, Миленијумски развојни циљеви УН концентрисани су око друштвених потреба (искорењавање сиромаштва, безбедна вода за пиће, образовање, здравствене услуге). Усмерење на економски раст промовише ММФ, који заговара теме слободне трговине, прилика за инвестирање, већу производњу и потрошњу, приватизацију и мању улогу јавног сектора. Ове варијације концепта одрживог развоја није могуће једноставно груписати као антропоцентричне или развојне.

Извештај о људском развоју UNDP из 1999. године указује да се, док глобална економија остварује раст, шири јаз између богатих и сиромашних.⁴⁷⁴ Председник Светске банке 2003. године предочио је: „у нашем свету од 6 милијарди људи, једна милијарда поседује 80% светског БДП, док се друга бори да опстане са мање од долара дневно. Ово је свет изван равнотеже.“⁴⁷⁵ Инструментално, тензија се испољава у многим међународним уговорима, кроз однос између регулисања строго у вези са животном средином и слободне трговине.⁴⁷⁶ У материјалном

⁴⁷¹ UH General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Principle 12.

⁴⁷² Bosselmann, Klaus, The Concept of Sustainable Development, in: *Environmental Law for a Sustainable Society*, Bosselmann, Klaus; Grinlinton, David, (eds.), New Zealand Centre for Environmental Law, 2002, pp. 81-96; *id.*, *The Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance*, Aldershot (UK)/Burlington (USA): Ashgate Publishing, 2008, p. 99.

⁴⁷³ International Law Association, *op. cit.* (фуснота 41); United Nations World Summit on Sustainable Development, *op. cit.* (фуснота 265), одређује одрживи развој у контексту друштвених, економских и забринутости за животну средину.

⁴⁷⁴ UNDP, *op. cit.* (фуснота 474), paras. 3 *et seq.*

⁴⁷⁵ Wolfensohn, James, *A New Global Balance: The Challenge of Leadership*, speech delivered to the Board of Governors of the World Bank, Dubai, September 23, 2003. Приступ: <http://goo.gl/ZZuCxT>, 28.07.2015.

⁴⁷⁶ *Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity* (29 January 2000), 2226 UNTS 208, Art. 16(1), 19 (1, 2) – приступ и трансфер биотехнологије, Art. 8(g), 19(3) –

смислу, предмет спотицања је однос према тржишним механизмима, које прати приватизација и сужавање улоге јавних институција,⁴⁷⁷ као и специфичан приступ људским правима као оруђима економског раста.⁴⁷⁸ Последица је да се, у контексту заштите економских забринутости, вредности животне средине често занемарују, одлагањем акције, или делотворног уређивања, при чему друштвене забринутости могу и да се уваже, због маргинализовања питања у вези са животном средином.

Чак и са „тржишно оријентисаним“ одрживим развојем непосредно су повезана права личности на достојанство (посебно кроз искорењивање сиромаштва), на храну, на одговарајући смештај и на одговарајућу здравствену заштиту. Наиме, новац не може сам по себи бити циљ, те нека добра, попут приступа води, треба третирати пре свега као друштвена и културна, а не као примарно економска добра.⁴⁷⁹ У том смислу, усмерењу на економски раст одговара слаб одрживи развој који, будући да почива на блажим правилима понашања која се тичу животне средине, не може да омогући оптимизацију друштвених потреба. Суштина проблема је одређењу пожељне врсте равнотеже и одговору на питање шта представља развој.⁴⁸⁰

Суптилније схватање препознаје да одрживи развој тежи да интегрише друштвене, економске и односе у вези са животном средином и да постоје разни начини да се то уради. Поставља се питање места одрживог развоја у међународном праву (однос између начела одрживог развоја и начела и правила међународног права, односно како одрживи развој делује у међународном праву, као начело или као област) и какав је у суштини правни статус одрживог развоја. Део доктрине сматра да је одрживи развој начело међународног права.⁴⁸¹ Други констатују да се одрживи развој афирмисао у међународном праву и да се развија као нормативни концепт,⁴⁸² или као средство тумачења.⁴⁸³

процедуре заштите потенцијалних ризика од биотехнологија; Конвенција о међународном промету угрожених врста дивље фауне и флоре, *op. cit.* (фуснота 101), чл. 14(3).

⁴⁷⁷ Kohli, Atul, Introduction, in: *States, Markets and Just Growth: Development in the Twenty-first Century*, Kohli Atul; Moon, Chung-in; Sørensen, Georg, (eds), Tokyo/New York/Paris: United Nations University Press, 2003, p. 4.

⁴⁷⁸ Детаљније: Petersmann, Ernst-Ulrich, Time for a United Nations “Global Compact” for Integrating Human Rights into the Law of World Wide Organisations: Lesson from European Integration, *European Journal of International Law*, 13:2/2002, pp. 621-650.

⁴⁷⁹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *Substantive Issues Arising in the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural rights: General comment 15*, E/C.12/2002/11 (2002) (20 January 2003), para. 32.

⁴⁸⁰ Tladi, Dire, *Sustainable Development in International Law: An Analysis of Key Enviro-economic Instruments*, Pretoria: Pretoria University Law Press, 2007., p. 90.

⁴⁸¹ Weeramantry, Christopher, *Universalising International Law*, Leiden: Brill, 2004, p. 432; такође, Voigt, Christina, *Sustainable Development as a Principle of International Law: Resolving Conflicts between Climate Measures and WTO Law*, Leiden: BRILL, 2008, p. 194.

⁴⁸² Schrijver, Nico, *op. cit.* (фуснота 42), p. 208.

⁴⁸³ Barral, Virginie, *Sustainable Development in International Law: Nature and Operation of an Evolutive Legal Norm*, *European Journal of International Law*, 23:2/2012, pp. 393.

5. Схватање одрживог развоја у међународноправној пракси

Схватање о правној снази одрживог развоја, део доктрине изводи из традиционалних обичајних нормативних система,⁴⁸⁴ из чега изводи закључак о постојању укорене свести о нормативној обавезности односа према природи и будућим генерацијама.

Данас, одрживост животне средине, као вредност *suo ipso*, производи неке међународне обавезе. Европска унија је развила методологију оцено учинака одрживости, која се заснива на четири процесне стратегије: прегледање, домашај, прелиминарна процена одрживости и анализа слабљења и јачања. За разлику од ЕУ, у САД и Канади се детаљна анализа предложених споразума примењује унапред.⁴⁸⁵ Стални арбитражни суд налази да кршење Конвенције о праву мора, када се ради о инвестицијама у експлоатацију, представља пропуштање, *inter alia* одбијањем, „да се спроведе темељна процена учинка на окружење у мору“.⁴⁸⁶ Међународни суд правде налази да се „развијају нове перемпторне норме“ везано за животну средину, које обавезују на „спровођење оцено ризика на константној основи“ који по животну средину могу представљати прекогранични пројекти, чиме процену учинка по животну средину схвата као обичајно правило.⁴⁸⁷

Светска банка усваја политику да примаоци зајмова морају у својим пројектима да се придржавају минималних стандарда за оцено утицаја на животну средину, а процедура банке предвиђа обавезну процену од стране националних власти, док се за велике пројекте формира Саветнички панел за животну средину.⁴⁸⁸

Правна одговорност држава за прекограничне последице по животну средину успостављена је 1938. и 1941. године, за штету по животну средину на територији САД коју су изазвале емисије топионице отпадака у канададском месту Трејл.⁴⁸⁹ Ова одговорност развија се кроз низ одлука: по питању одговарајућег коришћења воде из језера Лено на територији Француске које утиче на ток реке Карол кроз

⁴⁸⁴ ICJ, *loc. cit.* (фуснота 401), p. 98.

⁴⁸⁵ Sauvant, Karl, *Impact Assessment of Investment Treaties*, у: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011. p. 146.

⁴⁸⁶ International Tribunal for the Law of the Sea, *The Mixed Oxyde Plant Case (Ireland v. United Kingdom)*, ITLOS No. 13 (2001), 5 IELR 421, Order on Provisional Measures (3 December 2001), para. 1; *id.*, *Case Concerning Land Reclamation by Singapore in and around the Straits of Johor (Malaysia v. Singapore)*, ITLOS No. 12 (2003), 5 IELR 552, Order on Provisional Measures (8 October 2003), para. 85.

⁴⁸⁷ ICJ, *op. cit.* (фуснота 401), para. 112.

⁴⁸⁸ Gehring, Markus, *Impact Assessment of Investment Treaties*, у: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011. pp. 152-153.

⁴⁸⁹ Arbitral Tribunal Washington, *op. cit.* (фуснота 457), pp. 1907-1908.

Шпанију;⁴⁹⁰ у спору између САД и Канаде поводом дизања брана на реци Сент Лоренс услед којих је опао ниво воде језера Онтарио и довео до ерозије земљишта;⁴⁹¹ у спору између Аустралије и Новог Зеланда на једној и Јапана на другој страни, који се тицао спора у погледу актуелног и будућег стања залиха плаворепе врсте туне чијим су се ловом бавиле све три нације.⁴⁹² Међународни трибунал за право мора разматрао је питање спречавања загађења морске средине и значај обавезе сарадње између држава у спору између Малезије и Сингапура.⁴⁹³ Овај Трибунал је издао саветодавно мишљење у вези са одговорностима и обавезама држава које спонзоришу особе и ентитети у активностима у Зони, које представља допринос разјашњењу поимања обавезе државе да се стара да активности не узрокују штету.⁴⁹⁴ У литератури се констатује да међународну судску праксу у области еколошке заштите данас одликује „нешто слободнији однос међународних правосудних тела према међународном еколошком праву, али и све израженија спремност држава да еколошке спорове решавају пред међународним форумима“.⁴⁹⁵

Чисто еколошко-правне оквире превазилази Аархуска конвенција. Њена три стуба, (право на информацију о животној средини, право на учешће јавности у доношењу одлука и право на приступ правосуђу у вези са животном средином) дубоко залазе у област људских права. Светски самит о одрживом развоју у Јоханесбургу помиње Аархуску конвенцију као део напора региона (ЕУ) да истраје на посвећености одрживом развоју.⁴⁹⁶ Одредбе Аархуске конвенције да држава има обавезу да, сходно начелу предострожности, обавести јавност о могућој штети по животну средину и када не постоји научна извесност афирмише јуриспруденција Европског суда за људска права,⁴⁹⁷ или да излагање лица лишеног слободе смраду изазваном нехигијенском одлагању отпада представља нарушавање квалитета живота и кршење обавезе државе да обезбеди остваривање права на достојанство и на безбедност од ризика по здравље.⁴⁹⁸ Везано за општу прихваћеност примене

⁴⁹⁰ Arbitral Tribunal Geneva, *Lake Lanoux Case* (France v. Spain), 1 IELR 332, Award (16 November 1957), para. 22.

⁴⁹¹ Lake Ontario Claims Tribunal Ottawa and Washington, *Gut Dam Case* (Canada v. United States), 1 IELR 386, Award (15 January 1968, 12 February 1968, 27 September 1968), p. 468.

⁴⁹² Arbitral Tribunal Washington, *Southern Bluefin Tuna* (Australia & New Zealand v. Japan), Award (4 August 2000), 5 IELR 495, para. 61. Исто становиште заузео је у овом спору и Међународни трибунал за право мора поводом претходног захтева за привремену меру на основу Конвенције о праву мора: ITLOS 3 (1999), Order of provisional measures (27 August 1999), para. 67, 68.

⁴⁹³ ITLOS, *Case concerning Land Reclamation by Singapore in and around the Straits of Johor*, *op. cit.* (фуснота 486), paras. 60-61, 91.

⁴⁹⁴ ITLOS, *Responsibilities and Obligations of States Sponsoring Persons and Entities with Respect to Activities in the Area*, ITLOS No. 17 (2011), Advisory Opinion (1 February 2011), paras. 108-112.

⁴⁹⁵ Чучковић, Бојана, *Примена правила о одговорности државе за еколошку штету*, докторска дисертација, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2012., стр. 261.

⁴⁹⁶ World Summit on Sustainable Development, *op. cit.* (фуснота 68), Ch. I, resolution 2, annex, para. 80.

⁴⁹⁷ ECtHR, *Tatar v. Romania*, Application No. 67021/01, Judgement of 29 January 2009., para. 109.

⁴⁹⁸ ECtHR, *Branduse v. Romania*, Case No. 6586/03, Judgement (7 April 2009), Art. 8.

Аархуске конвенције, у литератури се примећује да своје идеје и политике у светлу њених одредби разматрају и међународне финансијске институције које се баве финансирањем одрживог развоја (Међународна банка за обнову и развој и Међународна асоцијација за развој, колективне чланице Светске банке), као и Европска банка за обнову и развој.⁴⁹⁹

Међутим, још увек не постоји сагласност да право на информацију о животној средини представља обавезу државе у имплементацији основних људских права. Тако налази Европски суд за људска права у спору због пропуштања државе да локалном становништву обезбеди информацију о опасностима оближње хемијске фабрике и како да поступе у случају хаварије, у којем је подносилац указао на повреду права на информисање. Суд је нашао да, на основу члана 10 Европске конвенције о људским правима и основним слободама, не постоји сама по себи дужност владе да сакупља, обрађује и шири информације о стању животне средине. Али, јавне власти не могу спречавати да неко добије информацију.⁵⁰⁰ Према становишту Суда, у конкретном случају право на живот (чл. 2) и право на поштовање приватног и породичног живота (чл. 8), заштићена Конвенцијом, могу у неким случајевима наметати извесну обавезу јавним властима да обезбеде право приступа информацијама у вези са животном средином, односно, повреду права на поштовање приватног и породичног живота будући да би информације омогућиле тужиоцу да оцени ризик по себе и породицу ако остану да живе поред фабрике.⁵⁰¹

5.1. Одрживи развој у пракси Међународног суда правде

У случају Габчиково-Нађмарош,⁵⁰² Мађарска је сматрала да заштита животне околине не допушта даљу изградњу система, јер су се норме међународног права о заштити животне средине промениле од закључења уговора до деведесетих година када га је окончала. Суд је констатовао да је човечанство током дугог периода утицало на природу из економских и других разлога, често без разматрања последица по животну средину, а захваљујући новим научним сазнањима и растућој свести о ризицима уколико се настави на неразуман начин са таквим активностима, у великом броју инструмената развијени су нови стандарди. Суд сматра да се ове нове норме морају узети у разматрање и да се стандардима мора дати одговарајући значај када државе предузимају нове и када настављају са

⁴⁹⁹ Ebbesson, Jonas *et al.*, *op. cit.* (фуснота 146), p. 22.

⁵⁰⁰ ECtHR, *Guerra et al. v. Italy*, Case No. 14967/89, Judgement (19 February 1998), para. 53.

⁵⁰¹ *ibid.*, paras. 57-58, 61-62.

⁵⁰² Односио се се на уговор између Мађарске и Чехословачке о изградњи заједничке хидроелектране и водопривредног система на Дунаву, закључен 1977. године, у сврху производње електричне енергије, коришћења ресурса реке Дунав на деоници Братислава-Будимпешта, регулисања речног саобраћаја, изградње система заштите од поплава и заштита животне средине, који је Мађарска влада под притиском јавности почела преиспитује и 1989. године суспендовала његово извршење, док је Чехословачка наставила са радовима на делу Габчиково.

започетим активностима. Потреба да се помири економски развој са заштитом животне средине је изражена у коцепту одрживог развоја.⁵⁰³

Начело одрживог развоја је тако добило међународно препознање, али суд га није дефинисао, нити је оценио његов правни статус у међународном праву. Одрживи развој је одредио као основ обавезе за будуће понашање страна у конкретном случају и тако га учинио зависним од утврђивања дејства које је било штетно по животну средину. Имајући у виду да суд одрживи развој посматра као концепт који треба да помири интересе заштите животне средине и економског развоја, чини се да не налази да на основу начела одрживог развоја произлазе неке обавезе (или макар дужности) пре утврђивања потенцијално штетног дејства. Прихватање одрживог развоја од стране суда искључиво као основа обавезе и концепта, имплицитно подразумева одрицање начела одрживог развоја као дела обичајног права.⁵⁰⁴ Такво тумачење објашњава зашто се суд није бавио идентификовањем нормативног садржаја обавеза које могу проистицати на основу начела одрживог развоја, нити оценом односа између одрживог развоја и других начела која се односе на животну средину, па чак ни предострожности и процене утицаја на животну средину. Препуштањем да се садржај начела артикулише кроз праксу између држава, посредно је прихваћено да се начело одрживог развоја развија у оквиру међународног обичајног права.

Питању правног статуса начела одрживог развоја посветио се судија Верамантри, који у одвојеном мишљењу заговара да се ради о „начелу са нормативном вредношћу“ и да је оно постало део обичајног међународног права.⁵⁰⁵ У прилог оваквом ставу, он изводи *corpus* посредно, из међународних уговора који садрже одредбе о питањима из области одрживог развоја. Ове одредбе усвајају међународне организације и финансијске институције као услов за додељивање помоћи државама, а из сарадње држава са тим организацијама произлази пракса држава. Међутим, наметање или прихватање из интереса не могу бити одраз постојања свести држава о правној обавезности (*opinio juris*), те у његовом мишљењу остаје отворено питање *animusa* начела одрживог развоја. Како нема доказа о *opinio juris*, само из праксе држава (макар и разгранате) се не може изводити закључак да се ради о обичајном правилу међународног права. Кад се ради о нормативној вредности начела одрживог развоја у међународном праву, судија Верамантри указује да право на развој и право на заштиту животне средине нису међусобно компатибилни и да је постојање начела одрживог развоја потребно да би посредовало у сукобу међу њима. У складу са овим аргументом, дужност

⁵⁰³ ICJ, *op. cit* (фуснота 401), Judgment (25 September 1997), para. 140.

⁵⁰⁴ Viriyo, Aggarin, *Principle of Sustainable Development in International Environmental Law*, Social Science Research Network, August 22, 2012, стр. 4.

⁵⁰⁵ *ibid.*, paras. 204,205,207.

држава би била да своје активности *ex ante* обављају у складу са циљевима одрживог развоја, али да при том немају правну обавезу на конкретне радње.

У случају спора између Аргентине и Уругваја око изградње фабрике целулозе на реци Уругвај,⁵⁰⁶ Аргентина је тврдила да су фабрике целулозе на заједничкој реци штетне по животну средину. Суд је нашао да није дошло до кршења ниједне материјалне обавезе која се односи на заштиту животне средине, али да је Уругвај пропустио да удовољи процесним обавезама. За Аргентину, кршење процесних обавеза је, у исто време, проузроковало и кршење материјалних правила међународних уговора о животној средини која стога треба да буду примењена. У разматрању ових питања, суд се позвао на одрживи развој у контексту процене односа између процесних и материјалних обавеза и на свој ранији став да је потреба да се помире економски развој и заштита животне средине изражена у концепту одрживог развоја, чиме је потврдио правно схватање да је на уговорницама да пронађу решења која поштују циљеве уговора. Практично, за заједничко управљање ризицима од штете по животну средину суд као меродавну утврђује сарадњу, а не материјално право. Суд је нашао да су материјалне и процесне обавезе комплементарне и да између њих постоји функционална веза, али да су процесне обавезе значајније, што је образложио чињеницом да су материјалне обавезе често шире формулисане, док су процесне уже и специфичније и заузео став да је сарадња суштина процесне обавезе и кључ за одрживо управљање.

Суд је нашао да је саставни део сарадње обавеза да се информише. Овакав налаз произлази из начела превенције, које спада у корпус међународног права, а које обавезује државе да користе сва средства која су им на располагању да би се избегао настанак штете по животну средину друге државе. Процесне обавезе (које су у конкретном случају биле предвиђене Статутом) омогућавају дејство начела превенције, па суд, на основу тог начела, изводи закључак да обавештење треба да буде учињено раније, чим страна која намерава да започне са одређеним активностима буде поседовала озбиљан план и нарочито пре него што буде донета процена о утицају пројекта на животну средину.

⁵⁰⁶ Уругвај и Аргентина су, уговором из 1961. године одредиле реку Уругвај као међусобну границу и између предвиделе да успоставе режим коришћења реке, што је урађено Статутом из 1975. године. Уругвај је дозволио да се уз обале реке изграде две фабрике целулозе, без претходног поступка обавештавања и достављања релевантних информација и пре одобрења или пристанка заједничке Комисије или Аргентине. У спору, Аргентина тврди да је Уругвај прекршио Статут, на основу којег стране имају одређене обавезе материјалне природе: да штите и чувају водну животну средину и да спречавају њено загађење, прописивањем одговарајућих правила и мера, у складу са применљивим међународним уговорима. Статут предвиђа да ће право сваке стране да користи воде реке у оквиру своје надлежности (чл 27); да стране усвоје мере којима би обезбедило да руковођење земљом и шумовитим пределима и коришћење подземних вода и вода реке неће проузроковати промене које би могле значајно да наруше режим реке и квалитет воде (чл. 35); да стране координирају мере којима би избегле промене у еколошкој равнотежи реке.

Суд је разматрао и тврдње да је Уругвај прекршио неколико материјалних обавеза: да допринесе најрационалнијем коришћењу реке, да обезбеди да коришћење земљишта и шума не шкоди квалитету реке и обавезу да спречи загађивање и сачува животну средину, али је стао на становиште да није било кршења ових обавеза. На одрживи развој, суд се позива једино када оцењује да ли су кршења процесних обавеза утицала на кршење обавезе да се допринесе најрационалнијем коришћењу реке, односно само када се радило о питању потребе са се ускладе економски интереси са интересима животне средине. Полазиште је да најрационалније коришћење захтева равнотежу између права и потребе уговорних страна да користе реку у економске сврхе и обавезе да спрече настанак могуће штете по животну средину таквим коришћењем.⁵⁰⁷ Суд сматра да је постојање потребе да се различити интереси држава помире и да се успостави равнотежа између коришћења реке и заштите животне средине у складу са циљевима одрживог развоја и представља везу између разумног коришћења заједничких ресурса и равнотеже између економског развоја и заштите животне средине, што је, пак, суштина одрживог развоја,⁵⁰⁸ али ова разматрања није укључио у процену права и чињеница случаја.

У вези са одрживим развојем посредно је став суда о процени утицаја на животну средину, за коју налази да постоји као општи захтев да се спроведе за планиране активности који је широко прихваћен међу државама и да чини део међународног права. Из формулације да треба се спроведе пре примене пројекта и да након што отпочне треба да постоји стални надзор дејства на животну средину проистиче да Суд процену утицаја посматра као практично саставни део пројекта, из чега се може закључити да Суд сматра да треба да буде коришћена при тумачењу. Суд процену утицаја на животну средину прихвата у суштини као општи захтев међународног права, при чему наводи да међународно право не дефинише садржај и поље примене процене утицаја на животну средину и стаје на становиште да садржај процене утицаја на животну средину треба да утврди свака држава у свом домаћем законодавству. Иако није утврдио минимум стандарда по питању садржаја и обима процене утицаја на животну средину, став да је примена процене утицаја на животну средину део међународног обичајног права представља допринос поимању одрживог развоја, будући да артикулише критеријум савесности.

Суд се позвао и на начело превенције, тако што налази да захтева да информације о свим активностима које могу проузроковати штету буду обезбеђене на време, али није истраживао како оно може да утиче на тумачење уговора у другим областима. Тиме афирмише свој налаз из Саветодавног мишљења о претњи употребе нуклеарног наоружања – да је начело превенције део међународног права које се

⁵⁰⁷ ICJ, *Case Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), (2010) ICJ Reports 14, Judgement (20 April 2010), para. 175.

⁵⁰⁸ *ibid.*, para. 177.

односи на животну средину. Суд се позива и на „приступ“ предострожности, за који сматра да „може бити“ значајан при тумачењу. Из такве формулације произлази да није нашао да јесте од значаја за тумачење, што објашњава због чега није истражио дејство начела предострожности у конкретном случају иако су га обе стране у спору прихватиле као правно начело. С друге стране, судија Триндаде у одвојеном мишљењу тврди да су начела превенције и предострожности несумњиво општа начела међународног права животне средине и да је суд требало да их користи при тумачењу уговора и код утврђивања чињеница. Његово становиште отвара дилему да ли би примена ових начела у конкретном случају довела до другачије одлуке о томе да ли би фабрике угрозиле оптимално и рационално коришћење реке, нарушиле квалитет воде у реци, или довеле до загађења реке и нашкодиле воденој животној средини. Суд није оценио дејства ових начела, попут да ли начело предострожности обухвата само равнотежу између користи, трошкова, ризика, несигурности, предвидљивости и других фактора, или како се ова равнотежа успоставља, што би допринело и разјашњењу правног садржаја концепта предострожности.

Ни у овом случају, Суд није потврдио одрживи развој као правну норму, већ се на одрживи развој позива као на циљ. Значење и дејство тог циља за утврђивање чињеница и права схвата као средство равнотеже између економског развоја и заштите животне средине, тако што тежи интегрисању економских и друштвених питања и питања животне средине. Чини се да одбијање суда да афирмише одрживи развој као део међународног права представља одраз сумње у погледу природе самог појма.

Насупрот схватању већине, судија Триндаде у издвојеном мишљењу одрживи развој третира као начело међународног права животне средине. По том схватању, значење и дејство одрживог развоја су уређивање економског раста, елиминисање сиромаштва и задовољавање основних људских потреба (на пример, везано за здравље, исхрану, смештај, образовање и друго). Ово становиште узима у обзир захтеве људског здравља и добробити човечанства.

Очигледно је преовлађујућа тенденција у пракси и стварању међународног права у области одрживог развоја да се у разматрање не узимају друштвена питања. У том смислу се може разумети чињеница да Суд уважава постојање одрживог развоја и повезаних начела, али да их не укључује у одлуке, већ на њих само упућује. Упркос уважавања начела одрживог развоја, Међународни суд правде га није прецизирао, већ га третира као вредност који су странке морале да узму у разматрање у својим одлукама о развојним пројектима, односно као циљ сам по себи. Тако схваћено, коришћење овог начела има примену пре у процесу доношења одлука, али не и на саме одлуке држава. У том смислу, захтев да држава оцењује утицаје на животну средину и примењује нове стандарде у вези са животном средином заправо

представља део поступка примене циљева одрживог развоја. Одрживи развој може наметати учешће јавности у доношењу одлука, процену утицаја на животну средину и предострожност, али не посебан исход или резултат, те оставља државама слободу у начину остваривања ових основних вредности. У случају поводом фабрика целулозе на реци Уругвај, став да је обавеза спровођења процене утицаја на животну средину део међународног обичајног права представља допринос поимању одрживог развоја, али суд није поставио критеријуме одговарајуће процене, утврђивањем минимума стандарда у погледу обима и садржаја. Може се закључити да су начела одрживог развоја, предострожности и процене утицаја на животну средину развијена кроз праксу држава и широко су прихваћена, те имају одређену нормативну вредност, али да још не представљају норме обичајног права.

Према схватању већине у предмету Габичково-Нађимарош, „правни статус одрживог развоја састоји се у томе да се нове норме и стандарди међународног права развијају и да такве норме треба узети у разматрање, а стандардима придати одговарајућу тежину. Потребна да се економски развој помири са заштитом животне средине је изражена у концепту одрживог развоја.“ Међународни суд правде је стао на становиште да се ради о концепту (не о правилу, нити о начелу), али из формулације није јасно да ли би одрживи развој могао представљати сет норми или стандарда у развоју, којима суд придаје одређену правну снагу иако су у развоју. Судија Вермантри, пак, сматра да је одрживи развој више од концепта - „начело са нормативном вредношћу“ међународног обичајног права, при чему се позива на међународне уговоре, праксу међународних финансијских институција (које, би у складу са његовим мишљењем, подлегале начелу одрживог развоја), регионалне декларације и планска документа и праксу држава.⁵⁰⁹ Противаргумент за такво схватање је оспоравање да се примењује у уверењу да има правну снагу. Може се прихватити да ови инструменти доприносе артикулацији начела обичајног права, мада се из препараторних докумената не изводи закључак да су аутори веровали да у међународном праву постоји таква норма.

Суштински проблем је да се одрживи развој изрази нормативно, у смислу права и обавеза оних на које се односи, да би могао применити еволутивни домет правних инструмената, попут оних у предметима везаним за континентални појас Северног

⁵⁰⁹ ICJ, *op.cit.* (фуснота 401), р. 93. Судија Вермантри наводи да одрживи развој као правно начело прихватају: Конвенција УН против дезертификације (1994), преамбула и чл. 9(1); Оквирна конвенција о промени климе (1992), чл. 2, 3; Конвенција о биоразноврности (1992), преамбула. Чл. 1, 10; Северноамерички уговор о слободној трговини (1993), преамбула; Споразум из Маракеша о успостављању Светске трговинске организације, 1994, преамбула. У инструменте који као извори (меког) права афирмишу начело одрживог развоја спадају, на пример, Рио декларација (1992); Декларација о друштвеном развоју из Копенхагена (1995). Од тада (1997. година), чини се да им се може додати једино Декларација из Јоханесбурга (2002).

мора.⁵¹⁰ Приговор о недостатаку значења самог појма одрживог развоја је искључиво начелијелан, јер појам не мора да буде прецизан и сам по себи не утиче на потенцијал да представља начело, већ само на његов правни статус. У том смислу указује и појам деликтне одговорности (*tort*) за који разумност представља стандард који се мора оценити у сваком конкретном случају, а који ипак има примену у многим правима. Стога се не може потпуно одбацити правни статус одрживог развоја, као начела у међународном праву. Међутим, тај статус се не може образлагати позивањем на праксу међународних финансијских институција, које су обавезне да своје активности спроводе у складу са достигнутим нивоом права везано за одрживи развој, односно „на основу општег домаћаја међународног права“.⁵¹¹ У њиховом случају ради се о растућем корпусу правила у области међународних финансија, а не о нормама које се односе на одрживи развој.

5.2. Одрживи развој у споразумима о заштити страних улагања

Споразуми о страном улагању (*International Investment Agreements*, ИА) алат су којим државе желе да привуку инвестиције из иностранства. Током 2014. године ови инструменти обавезивања држава закључивани су у просеку двонедељно и до краја те године њихов број је достигао 3.271.⁵¹² Упркос њиховој пролиферацији, у литератури нема доказа да примена ових инструмената доводи до повећања страних инвестиција, нити до унапређивања одрживог развоја.

Генерално, терминологија у овим споразумима је широка и неодређена, што оставља велику слободу у тумачењу њиховог обухвата и садржине обавеза државе. Та слобода додатно је ојачана и тиме да систем арбитраже између инвеститора и државе нема жалбени механизам, којим би се обезбедила исправна и доследна примена права и да оставља мали број начина да се одлуке арбитража доведу под судски надзор и оцену.

Основна и, често, једина функција ИА састоји се у томе да ограничи овлашћења државе домаћина у односу на инвеститоре из државе уговорнице. У том оквиру, ови споразуми редовно садрже одредбе које тој категорији инвеститора омогућава да заобиђу локалне судове или административне провере, као и да захтевају

⁵¹⁰ ICJ, *North Sea Continental Shelf Cases*, (Federal Republic of Germany v Denmark; Federal Republic of Germany v The Netherlands), (1969) ICJ Reports 3, Judgement (20 February 1969), para. 61 *et seq.* Успостављање норме, о континенталном појасу, почивало је на одредби Женевске конвенције, која није била противна до тада једино постојећем правилу еквидистанце.

⁵¹¹ Handl, Gunther, *op. cit.* (фуснота 302), pp. 647, 662.

⁵¹² United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), *World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance*, Zhan James et al. (eds.), New York/Geneva: United Nations, 2015, p. 101. Приступ: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf, 29.07.2015. Република Србија је ратификовала Споразуме о подстицају и заштити страних улагања закључене са УАЕ, Канадом, Хрватском, Мароком и Чешком.

образовање међународне арбитраже ако сматрају да се од стране државе домаћина не третирају у складу са одредбама ПА.

Арбитражни трибунали одбацују приговоре државе домаћина на заснивање надлежности на основу ПА, када су „инвестиције“ примарно спроведене у трећим државама и да као такве нису обухваћене Споразумом о страним инвестицијама.⁵¹³ Занемарујући да је сврха ПА пре свега да обезбеди покриће за инвестиције које ће допринети економском развоју државе домаћина, арбитражни трибунали су примењујући искључиво језичко тумачење „утврдили“ да ти уговори штите „инвестиције“ и да могу засновати надлежност по том основу.

Арбитраже су заобилазиле одредбе о надлежности и меродавности права државе домаћина у случају спора чак и када је уговором било предвиђено да се спорови решавају пред домаћим судом државе домаћина. Оне су инвеститорима омогућавале да покрећу арбитражни поступак, уместо, или заједно са поступком пред уговорно надлежним судом.⁵¹⁴

Као чест предмет спорења испоставља се примена обавезе да се заштите легитимна очекивања инвеститора. Зависно од схватања арбитражног трибунала о меродавном уговору, у неким предметима се прихватају очекивања инвеститора која могу угрозити развој регулаторног оквира држава, па чак и садржати вољу и способност да обликују унутрашњу политику државе домаћина,⁵¹⁵ а у другим се пружа заштита дела државних усмерења и регулаторне власти, тако што се обавезује да инвеститор има конструктивно знање о томе који правни, економски и/или политички оквир ће претрпети промене.⁵¹⁶

Када се ради о директним страним инвестицијама не постоји обавезујући међународно-правни режим, те одлуке арбитража, у оквиру Међународног центра за решавање инвестиционих спорова, обавезе држава према страним приватним

⁵¹³ International Center for the Settlement of Investment Disputes (ICSID), *SGS Société Générale de Surveillance v. Islamic Republic of Pakistan*, Case No. ARB/01/13, (2003) 42 ILM 1285, Decision on Objections to Jurisdiction (6 August 2003), paras. 124-127.; такође, *id.*, *SGS Société Générale de Surveillance v. Republic of the Philippines*, Case No. ARB/02/6, (2004) 15 Mealey's IAR 19, Decision on Objections to Jurisdiction (24 January 2004), paras. 100-103.

⁵¹⁴ ICSID, *Compañía de Aguas del Aconquija S.A. and Vivendi Universal S.A. v. Argentina*, Case No. ARB/97/3, (2001) 40 ILM 426, Award (21 November 2000), paras. 52-54; такође, *id.*, *Occidental Petroleum Corp. and Occidental Exploration and Production Co. v. Republic of Ecuador*, ICSID Case No. ARB/06/11, (2008) IIC 337, Decision on Jurisdiction (9 September 2008), para. 294.

⁵¹⁵ ICSID, *Técnicas Medioambientales Tecmed S.A. v. United Mexican States*, ICSID No. ARB(AF)/00/2, (2004) 43 ILM 133, Award (29 May 2003), paras. 172-174.; *CMS Gas Transmission Co. v. Republic of Argentina*, ICSID Case No. ARB/01/8, 7 ICSID Reports 492, Decision on Annulment, 25 September 2007, para 132-137.

⁵¹⁶ ICSID, (NAFTA/UNCITRAL rules), *Glamis Gold Ltd. v. United States of America*, IIC 380 (616), Award (14 May 2009), paras. 345-348.

компанијама тумаче и елаборирају *de facto* на основу споразума о страним улагањима и стварају међународну инвестициону јуриспруденцију.

Снагу одлука донетих у споровима по основу уговора о страним инвестицијама јачају Конвенција о признавању и спровођењу одлука страних арбитража⁵¹⁷ и Конвенција о решавању инвестиционих спорова између држава и држављана других држава.⁵¹⁸ Ове конвенције намећу потписницама обавезу да такве одлуке спроведу, изузев у случајевима кршења права на поступак, корупције члана трибунала, прекорачења овлашћења или непостојања разлога у образложењу.

Инвестиционе политике преплићу се у великој мери са стратегијама привредних грана, безбедносним политикама, а на њих утичу и добровољни стандарди друштвене одговорности компанија. Могућности инвеститора да заобиђу административне и судске поступке и директно се обрате инвестиционој арбитражи за решавање спора, може да има штетне последице по државу домаћина и развој владавине права.⁵¹⁹

У предмету који је компанија инвеститор покренула против државе домаћина, након што је поништен уговор о концесији из разлога што није остварена обавеза реконструкције јавног водовода и канализације, који је финансиран из фондова Светске банке, арбитража је утврдила постојање јавног интереса, али је на захтев инвеститора наложила странама да сва документа остану заштићена као поверљива. На тај начин, арбитражни трибунал је легитимисао искључиво арбитражни поступак у инвестиционим споровима, будући да је својом наредбом, супротно утврђеној чињеници, онемогућио право јавности на информацију, па чак и саму могућност да се сазна истина, супротно међународној обавези државе да такве информације учини доступним.⁵²⁰

⁵¹⁷ Закон о ратификацији Конвенције о признању и извршењу иностраних арбитражних одлука, „Службени лист СФРЈ – Међународни споразуми“, бр. 11/81. Усвојена је 10. јуна 1958. године, а ступила на снагу 7. јуна 1959. године. До августа 2015. године ратификовало је 153 државе. СФР Југославија је прихватила уз резерве, да ће бити примењивана без ретроактивности, само у односу на арбитражне одлуке донете у другој чланици конвенције и само на спорове који се по националном праву сматрају привредним. (чл. 1 Закона о ратификацији) Ступањем на снагу Закона о арбитражи, „Службени гласник РС“, бр. 46/2006 од 2.6.2006. године, наведене резерве су постале без значаја.

⁵¹⁸ Закон о ратификацији Конвенције о решавању инвестиционих спорова између држава и држављана других држава, „Сл. лист СЦГ“, број 2/2006. Усвојена је 18. марта 1965. године, а ступила на снагу 14. октобра 1966. године. До августа 2015. године ратификовало је 153 државе. Потписнице прихватају да се инвестициони спорови могу решавати посредовањем и арбитражом у Међународном центру за решавање инвестиционих спорова (ICSID), у оквиру Међународне банке за обнову и развој (IBRD).

⁵¹⁹ Примери за такву функционалну улогу арбитража у збирци: *International Investment Law and Sustainable Development: Key Cases from 2000–2010*, Bernasconi-Osterwalder, Nathalie; Johnson, Lise, (eds.), Winnipeg: International Institute for Sustainable Development, 2011.

⁵²⁰ ICSID, *Biwater Gauff (Tanzania) Ltd. v. United Republic of Tanzania*, Case No. ARB/05/22, 22 ICSID Rev-FILJ 217, Procedural Order (24 July 2008), para. 51.

5.3. Природа одрживог развоја у међународном праву

Одржив развој још увек није обавезујуће правило међународног права, али обухвата најопштији нормативни аспект неколико поступања:

1. дужност да се обезбеде политике одрживог коришћења природних ресурса;
2. правичност (у најужем смислу, искорењавање сиромаштва);
3. заједничке, али диференциране надлежности;
4. предострожан приступ здрављу људи, природних ресурса и екосистема;
5. јавну партиципацију и приступ информацијама и правди;
6. добро администрирање;
7. интеграцију и међуповезаност.

У тумачењу и примени, наведена начела су „међуповезана и свако од њих треба да буде конструисано у контексту других.“⁵²¹

У доктрини се указује да, будући да термин „одрживи“ имплицира постојање ограничења, а да термин „развој“ имплицира постојање првенствено раста, „одрживи развој“ термилошки представља спајање два контрадикторна појма, јер није могућ компромис између њихових значења, осим уколико се појам одрживи развој не би лишио аналитичког садржаја.⁵²² Други правац критике, који утиче на правну праксу одрживог развоја, проистиче из опстајања праксе да се развој одређује у параметрима раста и БДП, који *suo ipso* не могу да доведу до искорењавања сиромаштва, али у контексту међународне утакмице могу да доведу светску економију до колапса.⁵²³ Последица је да се глобална конфигурација обликује на начин који фиксира предности индустријских држава. То, у оквиру правног концепта одрживог развоја, има последице посебно на плану правичности, јер се богате државе нису развиле на бази политика и институција које данас препоручују и намећу државама у развоју.⁵²⁴

У праву, општа начела имају фундаментални карактер, односно одликује их потенцијал арбитража у нормативном сукобу, као што је у међународном праву случај између, на пример, правила о клими и правила о трговини. Ради се о сукобу норми које садрже обавезе, забране или одобравају, али се не могу применити истовремено без нужног кршења другог режима.⁵²⁵ Легитимитет у међународном праву, општа начела стичу препознавањем од стране међународне заједнице (*opinio communis iuris*), укључујући и *animus* међународних организација, али у сваком

⁵²¹ ILA, *op. cit.* (фуснота 8), para. 7.4.

⁵²² Redclift, Michael, *Sustainable Development: Exploring the Contradictions*, London: Methuen Press, 1987. p. 199.

⁵²³ Daly, Herman, *Sustainable Growth: An Impossibility Theorem*, in: *Valuing the Earth: Economic, Ecology, Ethics*, Daly, Herman; Townsend, Kenneth, Cambridge, MA: MIT Press, 1993, pp. 268-270.

⁵²⁴ Chang, Ha-Joon, *Kicking Away the Ladder – Development Strategy in Historical Perspective*, London: Anthem Press, 2002, pp. 139-143.

⁵²⁵ Kelsen, Hans, *General Theory of Norms*, Oxford: Clarendon Press, 1991, p. 123.

случају без потребе да се доказује универзална пракса (*corpus*). Арбитрирање између супротстављених правних режима применом начела одрживог развоја, свеједно да ли тумачењем или као релевантним правилом, утиче на нормативну структуру међународног права, тако што уводи хијерархијску систематизацију вредности и чини га повезанијим.⁵²⁶

Начела имају и моралну снагу, као израз међународног јавног мњења, односно ограничавају вредносна одступања. Са аксиолошког аспекта, ради се о императивним вредносним нормативним заповестима, чију суштину државе не могу мењати споразумом, без обзира на то да ли су или нису самоизвршиве у односу на унутрашње право. Када крше међународна начела, државе су свесне да постоји вредност коју би требало да остварују у складу са међународним поретком, због чега настоје да своје поступке прикажу у границама постојећих вредносних стандарда. У условима глобализације и универзализације вредности, државе у области одрживог развоја (рецимо у случају људских права) често немају пуну слободу акције а понекад ни могућност позивања на правне норме.

Постојање међународних инструмената из чијих правно необавезујућих правила проистичу правне последице, указује да државама за уређивање одређених односа на међународном нивоу може бити прихватљива квазинормативна природа необавезних правила меког права. За такво поступање, државе се могу одредити: а) у циљу успостављања међусобне координације у односима у којима је централно начело *suo ipso* довољан подстицај за придржавање; б) када процене да маргинална штета, коју би трпеле због непридржавања неког правила, превазилази маргиналну корист, коју очекују од избегавања непридржавања; в) када нису сигурне да ли ће им правила која прихватају бити прихватљива у будућности, а истовремено им је корисно да се омогући накнадно усаглашавање, за случај промене околности, лакше је да развој нормирања одређеног односа усмере мимо формалних преговора; или г) тако што прихвате правно необавезујућа тумачења међународних институција о садржини права и обавеза, која проистичу из норми међународног јавног права (попут концепта општег права, *common law*, на међународном нивоу).

Меко право чине необавезујућа правила, која тумаче или информишу о правном схватању обавезујућих правила, или обећања која стварају очекивање о будућем понашању. На основу тога да ли постоји свест о обавези, прави се разлика између обавезујућих и необавезујућих правила, као и између квазиправних и политичких правила. Будући да у међународном правном поретку наметање правила почива на дозвољеној самопомоћи субјеката права, важну улогу има перцепција обавезе. Наиме, сама тумачења могу бити обавезујућа или необавезујућа, али имају правни значај утолико што обликују схватање држава о томе шта чини придржавање правне норме на коју се односе и тако могу створити свест о томе која је садржина

⁵²⁶ Voigt, Christina, *op. cit.* (фуснота 481), p. 159-161.

понашања у складу с правом. Специфичност у њиховом прихватању је у томе да државе прибегавају нечему, што је више од одсуства правног обвезивања, али мање од норме међународног јавног права.

Државе могу да генеришу меко право и индиректно, посредством међународних организација. У таквим случајевима могуће је да постоји обавеза потписница да доставе извештај телу, овлашћеном да процењује норме са становишта садржине права и обавеза прокламованих у њима. Примењивањем *de facto* система општег права, државе легитимишу надлежност неких међународних институција да стварају опште право, а уједно избегавају изражавање сагласности на међународну правну обавезаност одређеним правилом међународног јавног права. У таквом случају, тумачења о садржини права и обавеза (макар и екстензивна) имају дејство према свим државама које подлежу тој норми, чиме се обезбеђује тешња сарадња између сагласних држава, без потребе да препусте контролу, експлицитним правним уређењем међусобних односа. Када се ради о начелу одрживог развоја, чини се да, у вези са правном природом обавеза држава, концепт општег права има одређени значај.⁵²⁷ За оцењивање да ли тако прихваћена права и обавезе могу кроз праксу да постану правна правила треба имати у сваком конкретном случају на уму схватање Међународног суда правде, да међународни обичај не могу стварати акти чињени из „обзира опрезности или политичког опортунитета“, „разлога доброг суседства“, „разних политичких разлога“, изузев уколико нису извршени уз уверење држава да „тима попуњавају правну празнину“.⁵²⁸

Многи аутори свODE начело одрживог развоја на нормативни израз ограничења развоја услед ограничења ресурса и повећања загађења. Овакав приступ одраз је дилеме да ли могућ неограничен економски раст, или је неопходно успоставити поредак стабилног стања. Противници ограничења раста тврде да је потенцијал за научни и технолошки напредак људске врсте неограничен (неки чак оспоравају и да су природни ресурси угрожени) и да би нормирање стабилног стања подрило иницијативу да се технологије развијају. Статистике развијених држава показују заустављање раста популације, али не и добровољног смањења потрошње по становнику, што указује на доминацију концепта заснованог на неограниченом расту. С аспекта примене начела одрживог развоја, резултат је то да су главне одлике прве деценије XXI века били криза јавних дугова, неравномеран раст, валутне и макроекономске кризе.⁵²⁹

⁵²⁷ Стевановић, Мирослав, *op. cit.* (фуснота 162), стр. 124-125.

⁵²⁸ ICJ, *Case of Colombia v. Peru*, Opinion of the Court, (1950) ICJ REP. 266, p. 2.

⁵²⁹ Hess, Peter Neal, *Economic Growth and Sustainable Development*, New York: Routledge, 2013, pp. 108-110, 117-122.

Развој је могуће теоријски посматрати и као „процес ширења стварних личних слобода које људи могу да уживају“.⁵³⁰ У том контексту, кроз препознавање улоге развоја, с једне стране, као средства (инструменталне) и, с друге, као циља (конститутивне) може се посматрати ширење слобода.⁵³¹ На практичном нивоу, пример су Миленијумски развојни циљеви (2000), који су обезбедили сет глобалних циљева у ситуацији када су од 194 државе само 38 њих биле окарактерисане као развијене.

Као појам, одрживи развој у међународној јуриспруденцији почиње да се помиње после Рио самита (1992), углавном у тумачењу питања која изискују равнотежу између забринутости за развој и за животну средину у прекограничном контексту. Могу се издвојити два елемента за која се може сматрати да су обухваћена схватањем развоја, схваћеног као ширење слобода које је могуће штитити правом: управљање ресурсима на одржив начин и потреба равнотеже између интереса развоја и интереса животне средине.⁵³² Историјски, препознавање управљања ресурсима на одржив начин и потребе равнотеже између интереса развоја и интереса животне средине (одрживог развоја) датира пре Међународног суда правде и утемељено је кроз спорове о прекограничним водотоковима између САД и Канаде, које су још 1909. године уговором успоставиле заједничку међународну комисију, са циљем да се спрече спорови у вези са коришћењем граничних вода.⁵³³ Део доктрине примењује да налази Панела Светске трговинске организације (и GATT)⁵³⁴ пружају основе за закључак да Споразум о WTO, као међународни уговор, сходно прокламацији из преамбуле о одрживом развоју као институционалном циљу, подразумева сагласност потписница и на посвећеност одрживом развоју.⁵³⁵

⁵³⁰ Sen, Amartya, *op. cit.* (фуснота 175), 1999, p.3.

⁵³¹ *ibid.*, p. 36.

⁵³² ICJ, *Gabcikovo-Nagymaros Project* (Hungary v. Slovakia), (1997) ICJ 7, Judgement (25 September 1997), paras. 70, 75; *id.*, *Nuclear Tests Case* (Australia v. France), (1974) ICJ 253, Advisory Opinion (20 December 1974), paras. 341-44; *id.*, *Kasikili/Sedudu Island*, (Botswana v. Namibia), (1999) ICJ, 1045, Judgement (13 December 1999), paras. 1087-1088; *id.*, *op. cit.*, (фуснота 507), para 180; Permanent Court of Arbitration Award, *Iron Rhine Railway Case*, (Belgium v. Netherlands), 23 IIAA 35, Award (24 May 2005), paras. 28-29, 49.

⁵³³ Sands, Philippe; Peel, Jacqueline, *op. cit.* (фуснота 84), pp. 326-327.

⁵³⁴ У неким од извештаја Панела изричито се позива на одрживи развој, , на пример: WTO, *United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products*, WT/DS58, (1991) 30 ILM 1594, Panel Report (15 May 1998), para. 12, указује на „потребу усклађености са одрживим развојем“; GATT, *United States – Restrictions on Imports of Tuna*, DS 21/R, (1991) 30 ILM 1594, Panel Report (3 September 1991), para. 5.22, указује на потребу „одрживог коришћења природних ресурса“.

⁵³⁵ Yu Vincente, *Responses to Trade and Adaption Challenges, Trade, Climate Change and Sustainable Development: Key Issues for Small States, Least Developed Countries and Vulnerable Economies*, Gueye, Moustapha; Sell, Malena; Strachan, Janet, (eds.), London: Commonwealth Secretariat, 2009, p. 21; такође, Condon, Bradley, *Environmental Sovereignty and the WTO: Trade Sanctions and International Law*, Ardsley (NY): Transnational Publishers, 2006, pp. 22-23.

Кад је реч о „уравнотежености и интегрисаности“ међународног права везано за одрживи развој, Рио декларација прокламује начела правичности, солидарности и глобалне сарадње,⁵³⁶ што се потврђује и у Агенди 21.⁵³⁷ Ова начела продубила су поимање одрживог развоја, тако што су омогућила даљу изградњу концепта на темељу суштинских циљева. Данас, концепт одрживог развоја се заснива на групи главних елемената, у које неспорно спадају: 1. одрживо коришћење природних ресурса; 2. стабилан макро-економски развој; 3. заштита животне средине; 4. временска димензија (дуготрајност и истовремено промптност); 5. учешће јавности (партиципација) и људска права; 6. добро управљање (администрирање); и 7. интеграција и међуповезаност. Посматрано с аспекта људских права, ови елементи одрживог развоја одражавају стадијум развоја настојања да се нормативно обезбеде услови за здрав и продуктиван живот у складу са природом за сва људска бића.

5.3.1. Глобализација права везано за животну средину

Пре него што су прокламована у оквиру начела Рио декларације, нека правила која се односе на процену утицаја на животну средину, право грађана на приступ информацијама у вези са животном средином, право на поступак пред судским и административним телима због нарушавања животне средине и на одговорности за штету у вези са животном средином,⁵³⁸ била су формулисана у унутрашњем правном поретку САД. Упркос томе, настојању да се успоставе као међународне обавезе у односу на животну средину, макар и кроз апстрактне и широке нормативне исказе, до сада су с неповерењем приступале управо САД (и Велика Британија). Овакав став водећих либералних демократија део теорије објашњава као предодређен гледиштем да утврђивање обавеза у тој области на међународном плану може да доведе до стварања препрека развоју пословања и до самонаметања ограничења у виду компаративних мана, односно, у крајњој линији, као предодређен последицом схватања приоритета тржишта и, либерално схваћених, приватне својине и људских права.⁵³⁹

Рио декларација прокламује заједничку одговорност држава за заштиту животне средине и одрживи развој, као опште начело.⁵⁴⁰ У области животне средине, међународни уговори су проширивали значење појма заједничке одговорности за опште добро које припада човечанству као целини. Још 1949. године, предметом „заједничког интересовања“ држава потписница одређених уговора сматране су туна и друге рибе, на основу тога што су их стране константно економски

⁵³⁶ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), Principle 27.

⁵³⁷ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 66), Ch. 39.

⁵³⁸ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), 17, *loc. cit.* (фуснота 307).

⁵³⁹ Sands, Philippe, The Greening of International Law: Emerging Principles and Rules, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 1:2/1994, pp. 293-294.

⁵⁴⁰ UN General Assembly, *loc. cit.* (фуснота 427).

користиле.⁵⁴¹ У том смислу, ова идеја се у међународном правном поретку развијала кроз низ инструмената. Уговор о начелима који одређују активности држава у истраживању и употреби свемира, укључујући Месец и друга небеска тела проглашава свемир и Месец за „провинцију целог човечанства“;⁵⁴² Конвенција о мочварама које су од међународног значаја, посебно као пребивалиште птица мочварица, птице мочварнице третира као „међународни ресурс“;⁵⁴³ природно и културно наслеђе су „део светског наслеђа људске врсте као целине“;⁵⁴⁴ очување дивљих животиња је „за добро човечанства“;⁵⁴⁵ ресурси дна мора и океана и њиховог подземља су „заједничко наслеђе човечанства као целине“;⁵⁴⁶ а према Међународном уговору о биљним генетичким ресурсима за храну и пољопривреду, ови ресурси су „заједничка брига свих држава“.⁵⁴⁷ Правни концепт „заједничке бригае“ развијен је и афирмисан у области „промене климе Земље и њених негативних утицаја“⁵⁴⁸ као и када се ради о „очувању биолошке разноврсности“.⁵⁴⁹

Правни интерес индивидуалне државе на добру од општег интереса може се превести у овлашћење на правичан приступ и коришћење ресурса животне средине, али и одговорност да спречи да на њему настане штета. То пред државе поставља захтев да у развијању и примени идеја, јавних политика и закона везано за животну средину и развој, иако спадају у искључиву унутрашњу надлежност, узму у обзир и потребе свих чланица међународне заједнице.⁵⁵⁰ Како у области у којима се очекује да на овај начин буду обухваћене међународним начелима везано за животну средину спадају трговина, енергија, транспорт и пољопривреда, овакав нормативни концепт наилази на препреку у виду владајуће неолибералне идеологије, која не појмовно не познаје друштвену или нестабилност животне

⁵⁴¹ The United States of America and the Republic of Costa Rica, *Convention for the Establishment of an Inter-American Tropical Tuna Commission*, (31 May 1949), 80 UNTS 3, Preamble.

⁵⁴² *Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies* (27 January 1967), 610 UNTS 205, Art. 1. Ступио на снагу 10. октобра 1967. године.

⁵⁴³ *Конвенција о мочварама које су од међународног значаја, посебно као пребивалиште птица мочварица*, *op. cit.* (фуснота 283), Преамбула.

⁵⁴⁴ *Конвенција о заштити светске културне и природне баштине*, *op. cit.* (фуснота 284), Преамбула.

⁵⁴⁵ *Конвенција о очувању миграторних врста дивљих животиња*, „Сл. гласник Р Србије – Међународни уговори“, бр. 102/2007, Преамбула.

⁵⁴⁶ *Конвенција о праву мора*, *op. cit.* (фуснота 432), Преамбула.

⁵⁴⁷ *International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture* (3. November 2001), 2400 UNTS 303, Preamble, Preamble. Ступио на снагу 29. јуна 2004. године. Народна скупштина Републике Србије није прихватила Предлог ратификације Владе Републике Србије бр. 320-3982/12 од 29. новембра 2012. године, који је скинут са дневног реда због противљења ограничавању права да се забрани генетски модификована храна.

⁵⁴⁸ *Оквирна конвенција о промени климе, са анексима*, *op. cit.* (фуснота 51), Преамбула.

⁵⁴⁹ *Конвенција о биолошкој разноврсности*, *op. cit.* (фуснота 222), Преамбула.

⁵⁵⁰ Pierik, Roland, *Shared Responsibility in International Law: A Normative-philosophical Analysis*, in: *Distribution of Responsibilities in International Law*, Nollkaemper, Andre; Jacobs, Dov, (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2015, p. 103.

средине.⁵⁵¹ Нормирање забринутости за животну средину има капацитет да ограничи дискрециону моћ индустријски развијених држава и да с временом помери фокус са права својине, као индивидуалног, ка комунитарнијем приступу. Отуда, формално противљење најразвијенијих индустријских држава артикулисању у међународном праву начела у вези са животном средином.⁵⁵²

Начело предострожности, које настаје тако што епистемолошки стимулише заједнице да пред научном неизвесношћу захтевају регулаторну и другу акцију, наишло је на противљење у процесима преговарања међународних уговора у вези са животном средином због перцепције да може да ограничи развој и примену нових технологија, процеса и пракси.⁵⁵³ Статус начела предострожности у међународном праву се оспорава будући да у глобалном контексту вероватно води строжијим обавезама држава.⁵⁵⁴ Начело интеграције животне средине и развоја, које захтева да се у одлучивању о економским питањима у обзир узму и последице за животну средину, оспорава се као подложно хеуристичком и интересном одлучивању и без прецизне садржине.⁵⁵⁵

Начело заједничке али диференциране одговорности поставља пред развијене државе захтев да преузму водећу улогу у борби против деградације животне средине и за различите државе артикулише различите стандарде везано за животну средину на основу степена развијености и објективних могућности. Ради се о једном од важних помака, који је довео до примене опшег начела правичности у међународном праву и до препознавања да посебне потребе држава у развоју треба да буду узете у обзир у стварању, примени и тумачењу правила међународног права у вези са животном средином.⁵⁵⁶ „Развијене државе примају на знање одговорност коју оне сnose у међународним настојањима за одрживим развојем с обзиром на притиске које њихова друштва врше на глобалну животну средину и

⁵⁵¹ Gillespie, Alexander, *The Illusion of Progress: Unsustainable Development in International Law and Policy*, London: Earthscan, 2001, p. 61.

⁵⁵² Dodds, Felix; Schneeberger; Ullah, Farooq, Review of Implementation of Agenda 21 and the Rio Principles, Study Prepared by the Stakeholder Forum for a Sustainable Future, New York: UN Department of Economic and Social Affairs, 2012, pp. 12-15. Приступ: <https://goo.gl/OZD2ip>, 29.07.2015.

⁵⁵³ Sands, Philippe, The Greening of International Law: Emerging Principles and Rules, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 1:2/1994, p. 296.

⁵⁵⁴ Cameron, James, The Status of the Precautionary Principle in International Law, in: *Interpreting the Precautionary Principle*, O'Riordan. Timothy; Cameron, James, (eds.), New York: Earthscan, 2009., p. 280.

⁵⁵⁵ Jans, Jan, Stop the Integration Principle?, *Fordham International Law Journal*, 33:5/2011, pp. 1545-1546; такође, Audley, John, Integrating Environmental Priorities into Trade, *Economic Perspectives: An Electronic Journal of the U.S. Department*, 5:1/2000, pp. 19-21. Приступ: <https://goo.gl/ktJFP0>, 28.07.2015.

⁵⁵⁶ Sands, Philippe, The Greening of International Law: Emerging Principles and Rules, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 1:2/1994, p. 307.

технологије и финансијске ресурсе којима командују.⁵⁵⁷ Овом начелу оспорава се делотворност у пракси, због нејасног критеријума примене,⁵⁵⁸ а као и због тога што не дифренцира обавезе у оквиру држава у развоју од којих су неке постале израстајуће економије, што се одразило у неуспеху да се постигне уговорна обавеза смањења емисије штетних гасова по озонски омотач.⁵⁵⁹

У једном периоду, САД су настојале да уведу у међународну заштиту животне средине нове приступе, засноване на тржишним механизмима. Међутим, није јасно како би у националном законодавству САД могао да се инкорпорира централизован и бирократски приступ „глобалне“ пореске или административне политике, за разлику од Европске уније.⁵⁶⁰ Америчке администрације се суочавају са перцепцијом о могућем ограничењу приватне својине и технолошке иновације. Питање трансфера технологија је посебно експлицирано током припрема Конвенције о биолошкој разноврсности, као и у изради Агенде 21, у којој је постигнут консензус о потреби да се размотри улога заштите патената и права интелектуалне својине, као и да се испита њихов утицај на приступ и трансфер технологије ваљане за животну средину, посебно у државама у развоју.⁵⁶¹ Проблем се састоји у прецизирању обима у којем одобравање патента или других права интелектуалне својине може да се ограничи или спречи, сходно правилима међународне трговине,⁵⁶² у случају да могу имати последице по животну средину. На том плану, Конвенција о заштити биолошке разноврсности уводи ограничење, тако што од страна уговорница захтева да узму у обзир потребе и модалитете протокола који би укључивао одговарајуће поступке, а „посебно споразум о претходном обавештавању, на пољу безбедног трансфера, руковања и коришћења било ког живог модификованог организма, који је резултат биотехнологије и који може имати негативан утицај на очување и одрживо коришћење биолошке

⁵⁵⁷ UN General Assembly, *loc. cit.* (фуснота 265). Исти речник примењује и Оквирна конвенција о промени климе, *op. cit.* (фуснота 51), чл. 3(1), која предвиђа да стране треба да делују да заштите климатски систем „на бази правичности и у складу са њиховом заједничком али издиференцираном одговорношћу и индивидуалним способностима“.

⁵⁵⁸ Pieter Pauw *et al.*, *Different Perspectives on Differentiated Responsibilities: A State-of-the-Art Review of the Notion of Common but Differentiated Responsibilities in International Negotiations*, Discussion Paper 6/2014, Bonn: Deutsches Institut für Entwicklungspolitik, 2014., p. 2.

⁵⁵⁹ Palassis, Stathis, The IMO's Climate Change Challenge: Application of the Principle of Common but Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities, *Washington and Lee Journal of Energy, Climate, and the Environment*, 6:1/2014, p. 190.

⁵⁶⁰ Sands, Philippe, The Greening of International Law: Emerging Principles and Rules, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 1:2/1994, pp. 311-312.

⁵⁶¹ *op. cit.* (фуснота 66), part IV, Ch. 34, M 34.10, 18.

⁵⁶² Споразум о трговинским аспектима права интелектуалне својине, чл. 31(1). Споразум је усвојен под окриљем Светске трговинске организације. Р Србија није била потписник, али је његову примену прихватила Законом о потврђивању Прелазног споразума о трговини и трговинским питањима између Европске заједнице, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране, „Сл. гласник Р Србије“ бр. 83/2008, Заједничка декларација уз чл. 40 Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине.

разноврсности.⁵⁶³ Најразвијеније државе (САД и Велика Британија) противиле су се и било каквим циљевима и временским оквирима којима би се међународним уговором успоставила обавезујућа ограничења на коришћење фосилних горива, како би се смањиле емисије угљен-диоксида. Њихова мотивација остаје везана за економске перформансе и животни стил, иако је у међувремену недостатак научне извесности о последицама промена климе по животну средину довео до потребе да се обезбеди аргументација везано за животну средину.

⁵⁶³ Закон о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности, *op. cit.* (фуснота 222), чл. 19(3).

ТРЕЋИ ДЕО

Функционална концептуализација одрживог развоја

1. Развој идеје глобалног одрживог развоја

Потреба да се очува животна средина почиње да се назире још од индустријске револуције, али настојања да се на међународном нивоу одреди према проблемима економског раста почињу да се изграђују шездесетих и седамдесетих година XX века, када се у оквиру међународне заједнице увиђа поодмакло загађење природе. У том правцу, кључни катализатор је била публикација Римског клуба, под називом „Ограничења раста“.⁵⁶⁴ Почетни период, обележила је свест о постојању повезаности између људске врсте, глобалних ресурса и друштвеног и физичког окружења.⁵⁶⁵ То је покренуло преиспитивање циљева економског раста и довело до идеје о неопходности „нултог раста“, као услова одрживости природе.⁵⁶⁶

Идеја ограничења раста потиснута је делом аргументом да заштита животне средине и наставак економског раста нису нужно супротстављени и могу да буду компатибилни. Овај приступ је обелодањен 1980. године у документу Међународне уније за очување природе и природних ресурса, у оквиру којег се пажња усмерава само на потребу остваривања еколошке одрживости.⁵⁶⁷

Шире сагледавање одрживог развоја постигнуто је у оквиру UNEP, а изражено је у извештају Брунтланд комисија, из којег потиче његово често цитирано одређење, као развоја „који остварује потребе садашњих, без угрожавања способности будућих генерација да остваре своје потребе“.⁵⁶⁸ Овај концепт превазилази перцепцију да је заштита животне средине могућа искључиво на терет економског „развоја“ и, уједно, подстиче приступ да су квалитет животне средине и економски развој међузависни и да се узајамно подржавају, чиме је обезбедио идејни оквир за интеграцију политика заштите животне средине и стратегија развоја. Наведена дефиниција заснива се на две кључне идеје. Прва је концепт потреба, с посебним приоритетом потреба сиромашног дела света, а друга је концепт ограниченог

⁵⁶⁴ Meadows, Donella; Meadows, Dennis; Randers, Jørgen; Behrens, William, *The Limits to Growth A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, New York: Universe Books, 1972.

⁵⁶⁵ Timothy O'Riordan, *The Politics of Sustainability*, in: *Sustainable Environmental Management: Principles and Practice*, Turner, Kerry, (ed.), London: Belhaven Press, 1988, p. 64.

⁵⁶⁶ Daly, Herman, *From Uneconomic Growth to a Steady-State Economy*, Cheltenham/Northampton: Edward Elgar Publishing, 2014, p. 18.

⁵⁶⁷ International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources, *World Conservation Strategy: Living Conservation for Sustainable Development*, Gland, Switzerland: IUCN, UNEP, WWF, 1980.

⁵⁶⁸ World Commission on Environment and Development, *loc. cit.* (фуснота 40.)

капацитета животне средине да испуни садашње и будуће потребе, оквирима достигнутих могућности технологије и друштвене организације. Концептуализујући потребе као друштвено и културно условљене, почетно поимање тежи да унапреди вредности које подстичу обрасце потрошње у складу са еколошким могућностима, ка којима се може стремити разумном људском активношћу, а посебно у развијеним државама.

Оперативни циљеви концепта одрживог развоја у извештају Брунтланд комисије представљени су на нивоу политичких и друштвених промена: елиминација сиромаштва и експлоатације; равномерна дистрибуција глобалних ресурса, окончање тренутног обрасца војних издатака; нови методи обезбеђивања контроле раста становништва, промена животног стила, одговарајуће технологије и институционалне промене укључујући демократизацију кроз делотворно учешће грађана у процесу доношења одлука.⁵⁶⁹ Овај концепт одрживог развоја подразумева једнакост у коришћењу ресурса између генерација и унутар генерације. Прва се испољава у уважавању интереса будућих генерација у примени актуелних политика, а друга у испуњавању основних стандарда за садашње генерације, у оквиру чега се сиромаштво схвата као узрок и последица неодрживог понашања. Извештај не заговара јединствен образац, већ да свака држава мора, у оквиру општих политичких ставова, да изради сопствене политичке импликације, сходно економским, друштвеним и еколошким условима.

Порука извештаја Брунтланд комисије усмерена је „изнад свега, на људе чија добробит је крајњи циљ свих политика заштите животне средине и развоја“.⁵⁷⁰ Тиме се имплицира да економски развој и раст обухватају промене физичког екосистема и да се не могу очувати сви локални екосистеми. Насупрот томе, у самом документу се изричито заговара, као морална обавеза људске врсте према другим живим бићима и будућим генерацијама, да очување природе не треба да почива само на развојним циљевима.⁵⁷¹ Будући да је, с једне стране, антропоцентричан, а с друге, екоцентричан, тај извештај је у политичку реалност увео идеолошку противуречност.⁵⁷²

До почетка деведесетих година прошлог века циљеве одрживог развоја прихватају моћне међународне организације, попут ЕУ, Светске банке и UNEP. У том периоду, услед укључивања различитих и супротстављених интереса, долази до

⁵⁶⁹ *ibid.*, paras. 8-9.

⁵⁷⁰ *ibid.*, Brundtland, Gro Harlem, Chairman's Foreword, p. 7.

⁵⁷¹ *ibid.*, para. 55.

⁵⁷² Richardson Dick, The Politics of Sustainable Development, in: *Politics of Sustainable Development: Theory, Policy and Practice Within the European Union*, Baker, Susan, Kousis Maria; Richardson Dick, Young Stephen (Eds.), New York: Routledge, 2012, p. 4.

ширења схватања одрживог развоја,⁵⁷³ што резултира у нејасности шта све може бити подведено под појам одрживости.⁵⁷⁴ То доводи до покушаја да се утврде мерљиви критеријуми, на основу којих би било могуће постићи сагласност о условима које развојни програми треба да испуне.⁵⁷⁵ Овакав развој изазвао је критике да појам одрживи развој нема корисност као аналитички концепт, нити привлачност као нормативни концепт, а ни популарност или значај као политички концепт.⁵⁷⁶

Немогућност да се једнообразно дефинише, довела је до еволуције схватања одрживог развоја као друштвене и политичке конструкције, засноване на два концепта – одрживости и развоју. Концепт одрживости потиче из расправа о управљању обновљивим изворима (попут шумарства, или рибарства) на начин који не угрожава њихову будућу расположивост.⁵⁷⁷ Већина заговорника одрживости, под тим појмом подразумева еколошке услове неопходне да се обезбеди одређени ниво њиховог уживања за будуће генерације, односно – еколошку одрживост. У том смислу, циљ развоја био би да не изазове широку и непоправљиву штету.

Од тада, у дискурс се уводи схватање да друштвени услови утичу на еколошку стабилност и да, уз традиционалне развојне циљеве, теже да остваре еколошку одрживост, а у том контексту одрживи развој се доживљава као свесни процес постизања друштвених промена.⁵⁷⁸ Ово је омогућило да се међу циљеве уводи све разноврснији спектар појава. Као последица, средином деведесетих година XX века се обликује схватање да одрживи развој не представља операционално правило, већ нормативни концепт, попут демократије, слободе или правде, који је погодан за артикулисање смерница у вези са животном средином и развојем, односно „за међународно прописивање услова живота“.⁵⁷⁹ Истовремено се примећује да, због тога што сви могу да му придају значење које им одговара, а првенствено у раскораку између схватања односа између развоја и животне средине као ограничења или њене заштите, и као нормативни концепт има двоструко

⁵⁷³ Pezzey, John, *Economic Analysis of Sustainable Growth and Sustainable Development*, Washington DC: World Bank, 1990, p. 1; Pearce, David; Markandya, Anil; Barbier, Edward, *op. cit.* (фуснота 1338), p. 2.

⁵⁷⁴ Jacobs, Michael, *The Green Economy: Environment, Sustainable Development and the Politics of Future*, London: Pluto Press, 1991, pp. 59-60.

⁵⁷⁵ Beckerman, Wilfred, Sustainable Development: Is It a Useful Concept?, *Environmental Values*, 3:77/1994, pp. 192-193.

⁵⁷⁶ Lafferty, William, The Implementation of Sustainable Development in the European Union, in: *Contemporary Political Studies, Proceedings of the Political Studies Association*, Lovenduski, Joni; Stanyer, Jeffrey, (eds.), Belfast: Political Studies Association, 1995, pp. 223-224.

⁵⁷⁷ Lele, Sharachandra, Sustainable Development: A Critical Review, *World Development*, 19:6/1991, p. 609.

⁵⁷⁸ *ibid.*, p. 610.

⁵⁷⁹ Lafferty, William, The Politics of Sustainable Development: Global Norms for National Implementation, *Environmental Politics*, 5:2/1996, pp. 185-208;

значење.⁵⁸⁰ Овај дискурс делује у политичком контексту, тако што у либералним демократијама расправа о овим концептима чини суштинску компоненту политичке борбе о смеру друштвеног и економског развоја, те аргументи представљају део процеса свесног управљања друштвеним променама.

Прихватање одрживог развоја као политичког концепта доводи до тога да расправа о садржини појма постаје маргинална, већ се заштита животне средине и одрживог развоја обликује у пракси. Зато је појам одрживог развоја могуће сагледати само кроз процес примене, односно кроз односе између животне средине, економије и друштва. То, са друге стране, доводи до још обухватнијег садржаја, будући да изискује сагледавање и сталних проширења циљева, природе препрека, институционалних и административних услова, локалне партиципације, а коначно и ширег оквира у којем се планира остварење одрживог развоја.⁵⁸¹ Овакав приступ доводи до проблема реализације, јер у пракси зависи од тога да ли се прихвата антропоцентризам, односно интервенционистички наступ у природи, или екоцентризам, односно подвргнутост људских бића симбиози са природом, пре свега тако што остваривање потребе за „другачијим“ економским развојем остаје подложно локалној и тржишној интерпретацији подвргавања природе или саживљавања са њом.⁵⁸²

2. Одрживи развој као глобални институционални оквир

2.1. Проблем глобалног администрирања

У припреми Самита о Земљи (2002), један од идеолошких докумената био је зборник британског приватног аналитичког центра Фонд за светску хуманистичку акцију,⁵⁸³ под називом „Администрирање за одрживу будућност“, у којем се обрађују питања постизања доброг администрирања на глобалном нивоу. Као услов остваривања одрживог развоја, истиче се нужност усмеравања фокуса на организационе аспекте, првенствено на добро администрирање, које у идеологији глобализације добија своје место као механизам управљања различит од државне управе. У том смислу, као нужност се формулише неколико практичних „глобалних приоритета“: заједничко стварање политика и оквира у областима

⁵⁸⁰ Jacobs, Michael, Sustainable Development as a Contested Concept, in: *Fairness and Futurity*, Dobson Andrew (ed.), 1999, p. 25.

⁵⁸¹ Richardson, Dick, The Politics of Sustainable Development, in: *Politics of Sustainable Development: Theory, Policy and Practice Within the European Union*, Baker, Susan; Kousis Maria; Richardson Dick; Young Stephen (Eds.), New York: Routledge, 2012, p. 7.

⁵⁸² На пример, Европска унија се у свом Петом акционом програму заштите животне средине посвећује ширењу спектра политика које треба да доведу до промене обрасца понашања, а посебно применом политичких инструмената заснованих на тржишту, чиме имплицитно одбацује значај управљања ресурсима и тиме читав спектар планских метода.

⁵⁸³ Покровитељ ове невладине организације био је бивши Генерални секретар УН, Перез де Куелар, а међу почасним саветницима личности попут бившег директора ММФ-а, Роберта Макнамаре.

одрживог управљања ресурсима, заштите радничких права и заштите животне средине у оквиру кључних међународних институција, попут WTO, Светске банке и IMF; јачање UNEP и повећање улагања у животну средину; потреба да се размотри систем глобалног тржишта и нови развојни модели, попут дистанцирања од западног модела индустријског развоја; и унапређење националног управљања и приступ на основу заједничке својине.⁵⁸⁴

Са аспекта улоге администрирања у унапређењу одрживог развоја, у теорији се истичу два извора изазова и препреке: прво, стална доминација економских политика над приоритетима животне средине; и друго, слаба вертикална и хоризонтална институционална координација и све већи демократски дефицит, до недостатка политичке воље и неразумевања политика одрживог развоја.⁵⁸⁵ Чини се да је други извор фундаменталније. На такав закључак упућује чињеница да на Светском самиту о одрживом развоју, упркос више од 20.000 акредитованих учесника, међу којима су и 82 шефа држава и влада и 74 министра и висока званичника држава, десетак хиљада делегата држава и преко осам хиљада посматрача из главних интересних група,⁵⁸⁶ односно масовности међународног скупа о одрживом развоју, није довела до остваривања циљева у вези са искорењивањем сиромаштва, водом и санитацијом, одрживошћу производње, или глобалних циљева у вези са енергијом, океанима и рибарењем, атмосфером и биодиверзитетом, шумама, корпоративном одговорношћу, здрављем и одрживим развојем сиромашних држава.

Наизглед, једино што државе прихватају јесте израда националних институционалних оквира, односно бирократизација одрживог развоја. То намеће питање функционалности глобалног система у тој области. Државе, између осталог, указују да актуелни систем финансирања подрива формалну обавезу индустријски развијених држава да помогну трансфер одрживих технологија у неразвијене земље, на начин који смањује емисију угљеника и ефекат стаклене баште. Такође, указују на недостатак одговорности и транспарентности, посебно у вези са подацима о финансирању тих операција, мада се већина њих финансира средствима из јавних извора.⁵⁸⁷ Природа одрживог развоја у индустријализованом контексту може се оспоравати, али он неспорно представља друштвену и политичку конструкцију која се остварује применом специфичних политика на

⁵⁸⁴ Carley, Michael; Christie, Ian, *Governance for a Sustainable Future: Reports of the Commissions of the World Humanity Action Trust*, London: World Humanity Action Trust, 2000, pp. 26-27.

⁵⁸⁵ Callway, Rosalie, Introduction: Setting the Scene, in: *Governance for Sustainable Development: A Foundation for the Future*, Ayre, Georgina; Callway, Rosalie (eds.), London/Sterling (VA): Earthscan, 2005, p. 12.

⁵⁸⁶ La Viña, Antonio; Hoff, Gretchen; DeRose, Anne Marie, The Outcomes of Johannesburg: Assessing the World Summit for Sustainable Development, *A Journal of International Affairs*, 23:1/2003, pp. 53-54.

⁵⁸⁷ Sherman, Richard, Energy: Energy Governance, Poverty and Sustainable Development, in: *Governance for Sustainable Development: A Foundation for the Future*, Ayre, Georgina; Callway, Rosalie, (eds.), London/Sterling (VA): Earthscan, 2005, p. 131.

међународном и на националном нивоу. Међутим, остваривање одрживог развоја и даље није на нивоу интегрисане политике, чак ни у оквиру ЕУ.⁵⁸⁸

2.2. Проблем приступа изазовима одрживог развоја

У теорији се указује да идеални модел одрживог развоја подразумева укупност живота на Земљи, што га чини нужно екоцентричним.⁵⁸⁹ У прилог нужној екоцентричности идеалног модела одрживог развоја иде врста или природа највећег броја изазова за животну средину и развој, који су у оквиру питања одрживог развоја препознати као такви.⁵⁹⁰ Природа узрочника тих изазова углавном се односи на недостатак ресурса и животну средину, те се и вредност у основи одрживог развоја налази више у природним процесима, а мање у индивидуалним људским бићима. У том контексту, чини се основаним указивање да би данашња етика увези са животном средином била недемократична, будући да се ради о подвргавању законима природе, који делују независно од људске воље.⁵⁹¹ Екстремно изведен екоцентрични приступ се може уочити код заговорника правца тзв. дубоке екологије, који се у литератури оцењује као идеалистички.

На данашњем технолошком и цивилизацијском нивоу, изазови за одрживи развој представљају резултанту интеракција између друштвених, економских и еколошких проблема. Како приступ људске врсте пре свега почива на друштвеној димензији, одрживи развој у пракси изискује утврђивање показатеља на основу којих се може одредити квалитет живота и остваривати њихово праћење као мере у циљу унапређења квалитета живота као немонетарне вредности („еколошко

⁵⁸⁸ Baker, Susan; Kousis, Maria; Richardson, Dick; Young, Stephen, Introduction: The Theory and Practice of Sustainable Development in EU Perspective, in: *Politics of Sustainable Development*, Baker, Susan; Kousis, Maria; Richardson, Dick; Young, Stephen, (Eds.), New York: Routledge, 2012, p. 1.

⁵⁸⁹ Echlin, Edward, Theology and Sustainable Development after Rio, *The Newman*, 30:2/1996, p. 7.

⁵⁹⁰ У међународним инструментима као изазови за животну средину и развој означавају се: економски јаз држава и политичка нестабилност; екстремно сиромаштво (1,3 милијарде људи са мање од 1 долар/дневно); неухраћеност (технологија жетве, висок губитак летине, деградација земљишта ерозијом и ненаводњавањем, неефикасна обрада); болести (*HIV/AIDS*, маларија); маргинализација (спор економски раст, спољно задужење, унутрашњи сукоби, небезбедност прехранивања); раст броја становника (највећи у неразвијеним државама, стабилизован, али притисак на градове); потрошња (у развијеним државама око 45.85 мт по особи, око 300 кг природних ресурса треба да генерише 100\$); глобално коришћење енергије (фосилна горива дижу ефекат стаклене баште, нове технологије нису приступачне); промене климе (људска делатност утиче на емисију угљен-диоксида, процењује се да посредно утиче на климатске зоне, време и екосистеме); гомилање азота (доприноси глобалном загревању); природно смањење ресурса (1990-1995 изгубљено 65 милиона хектара шума; 60% гробена и 34% рибљих врста угрожено); губитак диверзитета (природна вредност животних циклуса врста поремећена); загађење; растући недостатак воде (трећина популације живи у пределима са високим недостатком воде); урбани проблеми (проблеми отпада, друштвени проблеми, загађење).

⁵⁹¹ Taylor Pepperman, Bob, Environmental Ethics and Democracy, in: *Democracy and the Environment: Problems and Prospects*, Lafferty, William; Meadowcroft, James, (eds.), London: Edward Elgar, 1996, p. 88.

рачуноводство“). У нормативном смислу, овај модел заснован на праћању показатеља може се посматрати израз друштвеног самоопредељења,⁵⁹² или са духовног аспекта као постојања самосталног права на квалитет живота.⁵⁹³

Одговор на изазове који се одрживом развоју намећу на међународном плану могу се описати као прерастање одрживог развоја у општу визију. То прерастање се одвија кроз утицај механизма међународне политике. На првом месту ту су вишестрани споразуми о животној средини. На пример, на основу Конвенције о сузбијању дезертификације (1994) око 50 држава је добило средства UNDP за помоћ у изради националних планова, иако постигнути резултати показују и даље нема помака на плану остваривања циљева.⁵⁹⁴ Такође, Оквирна конвенција о климатским променама предвиђа процењивање и планирање, по методологији Међувладиног панела о климатским променама, за тражење начина за смањење емисије штетних гасова без смањења раста, али је за сада је свега 100 држава доставило своје извештаје Секретаријату Конвенције. Други утицај, одвија се кроз контролу и процену стања животне средине. У том циљу је успостављен широк спектар режима евиденцијске контроле животне средине, и то: UNEP, партнерски са другим организацијама у систему УН; међународним споразумима (*Yearbook of International Co-operation on Environment and Development*, или *State of the World*), на иницијативу УН уз подршку држава (*Millenium Ecosystem Assasment*, 2001); регионалним аранжманима (за Јужну Африку, 1994; OECD), који се углавном похрањују у Светски директоријум студија животне средине држава (*World Directory of Country Environmental Studies: An Annual Bibliography of Natural Resourses Profiles, Plans and Strategies*).

На прерастање одрживог развоја у општу визију утичу и међународни економски инструменти, кроз ограничену примену тржишно оријентисаних инструмената и кроз борбу против државних субвенција за еколошки неодржив развој. Важан утицај има и укључивање приватног сектора, чиме се легитимише утицај ове интересне групе у међународној политици, али последично и у оквиру држава. Коначно, концептуализација одрживог развоја у значајној мери почива на развоју и примени нових технологија, услед чега нове технологије повратно утичу на уобличавање визије одрживог развоја.

⁵⁹² Jacobs, Michael, Justice and Sustainability in the European Union, in: *Contemporary Political Studies, Proceedings of the Political Studies Association*, Lovenduski, J., Stanyer, J. (Eds.), Belfast: Political Studies Association, 1995, p. 1478.

⁵⁹³ Echlin, Edward, *Written evidence submitted to the House of Commons Environmental Audit Committee* (22 August 2011), Eighth Report of Session 2010–12, Volume II, London: The Stationery Office Limited, 2011, p. Ev w8-9.

⁵⁹⁴ Toulmin, Stephen, *Return to Reason*, Cambridge/London: Harvard University Press, 2001, pp. 78, 205.

2.3. Алати, стратегије и механизми одрживог развоја

Један од најбитнијих механизма политике одрживог развоја представља финансирање. На Самиту о Земљи (1992) покренута је иницијатива да се за потребе финансирања одрживог развоја у државама са ниским приходима покрене Званична помоћ за развој (*Official Development Assistance*, ODA). Међутим, овај механизам се испоставља као неефикасан. Чињеница да од развијених држава само Данска, Холандија, Норвешка и Шведска редовно каналишу усаглашених 0,7% свог БДП-А у овај фонд, указује на могућност неискрене посвећености развијених држава циљевима одрживог развоја, посебно стога што је у истом периоду финансирање пројеката од стране приватног сектора порасло за 300%.⁵⁹⁵

На стратегије одрживог развоја, посебно неразвијених држава, данас утиче глобализација: пре свега, политичким, културним и економским последицама који се са њом повезују; затим, осетљивошћу националних економија; и коначно, маргинализацијом знања, послова, читавих држава и култура.⁵⁹⁶ Да би се исправиле последице недостатака тржишта, од јавних власти се очекује да користе низ инструмената, што значи да је улога државе кључна за одрживи развој.⁵⁹⁷ На пример, у оквиру ЕУ од влада држава чланица се очекује да те инструменте примене ради усмеравања тражње и понуде на одрживији ниво.⁵⁹⁸ Међутим, утицај тржишта доводи до различитих схватања о томе које мере су неопходне. У том оквиру, принципијелно размимоилажење се јавља између мишљења да одрживост развоја изискује централизовано планирање и интервенционизам,⁵⁹⁹ у односу на оно које сматра да централно планирање није прикладно.⁶⁰⁰

У међувремену, пракса управљања животном средином помера тежиште на поднационални ниво (град, региони и локалне заједнице). Наиме, после Рио самита (1992), међународни инструменти, Локална агенда 21 и документи ЕУ, Пети програм акције заштите животне средине и Зелени папир о урбаном развоју, предвиђају кључну улогу локалних заједница. Тај концепт на националном нивоу оставља задатак планирања, које изискује што шире и опште учешће у процесу

⁵⁹⁵ Bass, Stephen; Dalal-Clayton, Barry, *Sustainable Development Strategies: A Resource Book*, New York: Routledge, 2002, p. 18. Према извештају Светске банке о глобалном финансирању развоја, 2000. године нето дугорочни ток у државе у развоју достигао је 291 милијарду долара, од чега свега 52 милијарде у виду званичне помоћи, док је било 238 милијарди приватних токова, од којих су 192 милијарде долара директних страних инвестиција концентрисаних у државе Азије, Европе, Централне и Јужне Америке које су исказивале динамичан раст.

⁵⁹⁶ *ibid.*, p. 23.

⁵⁹⁷ Achterberg, Wouter, Can Liberal Democracy Survive the Environmental Crisis?: Sustainability, Liberal Neutrality and Overlapping Consensus, in: *The Politics of Nature: Explorations in Green Political Theory*, Dobson, Andrew; Lucardie, Paul, (eds.), London: Routledge, 1993, p. 90.

⁵⁹⁸ Commission of the European Communities, *Towards Sustainability: A European Community Programme of Policy and Action in Relation to the Environment*, Official Journal, NOC 138/5(1993).

⁵⁹⁹ Meadowcroft, James, 1995 Planning, Democracy and the Challenge of Sustainable Development, *International Political Science Review*, 18:2/1997, p. 167–190.

⁶⁰⁰ Pearce, David, *Blueprint 4: Capturing Global Environmental Value*, London: Earthscan, 1995, p. 56.

доношења одлука, примени, расподели користи и оцени резултата, што је и прокламовано на Рио самиту.⁶⁰¹ Планирање и остваривање циљева одрживог развоја, у условима глобализације вредности либералне демократије, постају резултат компромиса са интересима тржишта. Истрајавање на компромису посредно намећу програмски документи међународних организација којима се артикулишу циљеви и тако се утиче на идејни концепт и доношење одлука. То, с једне стране, доводи до демократизације процеса одрживог развоја на глобалном нивоу и његове институционализације, али и последичне бирократизације.

Будући да механизми међународне политике утичу на прерастање одрживог развоја у општу визију, потребно је одредити природу стратегија одрживог развоја, као поља кроз који се тај утицај остварује, да би оценио домет тог утицаја. Иако се сматрају за документе држава, стратегије одрживог развоја подразумевају веома висок ниво децентрализације и деловања. Тако, изградња стратегија националног нивоа обухвата: националне планове развоја, секторске и међусекторске стратегије, планове и стратегије који се односе на конвенције, националне акционе планове у вези са животном средином, свеобухватне развојне оквире, као и стратегије смањења сиромаштва. Уз то, оне обухватају и поднационалне стратегије: на сеоском и микронивоу, децентрализовано планирање развоја и регионалне приступе. Висок ниво децентрализације националних стратегија, прати дифузан механизам практичних корака стратегија одрживог развоја који, генерално, одликују: успостављање координационих тела и тела за усмеравање стратегије; постизање политичке посвећености стратегији; обезбеђивање мандата за стратегију; шире власништво стратегије (органи државе, цивилно друштво, приватни сектор), мобилизација ресурса (вештина, институција и појединаца, финансија), идентификовање интересних страна и њихове улоге (политичари и лидери, јавне власти, приватни сектор, цивилно друштво, донатори); оквирни процес стратегије и основна правила руковођења и временски оквир процедура, промоција стратегијом као и прилагођавање и унапређење њених механизма и процеса. Овакав механизам у функцији одрживог развоја излази изван оквира традиционалног устројства државне управе. Контрола над таквим механизмом остварује се кроз устројавање параметара, који служе за успостављање одређеног хијерархијског односа у одлучивању, према начелу да утицај може да врши онај ко поседује најквалитетније информације. У оквиру националних стратегија, могуће је спроводити следећа статистичка мерења: просторна анализа, систем националног обрачуна, стварне унутрашње уштеде, еколошка дејства, обрачун природних ресурса, материјала и енергије, индекс људског развоја, анализа одрживе животне средине, праћење политичког утицаја, гранање проблема и случајева, стратешка процена животне средине, као и анализа комуналних тема.

⁶⁰¹ Young, S.C., Participation Strategies in the Context of Local Agenda 21: Towards a New Watershed?, in: *Contemporary Political Studies, Proceedings of the Political Studies Association*, Lovenduski, J., Staney, J. (Eds.), Belfast: Political Studies Association, 1996, p. 870.

Како описани механизам стратегије одрживог развоја на нивоу држава није хијерархијски устројен и нема јасне државне надлежности и одговорности за спровођење, он условљава широко хоризонтално и вертикално учешће. То доводи до потребе да се унутар националне стратегије одрживог развоја комуникација успостави кроз информације, едукације и комуникационе стратегије, чиме се практично обликује свест о одрживом развоју. Осим система комуникација, долази до релативизације одговорности за одлучивање. Наиме, процес одлучивања чак и на нивоу националних јавних власти обухвата за грађане прилично неухватљиве концепте: стратешку визију, стратешке циљеве, мете, покретаче, акциони план, или институционални план, који није могуће подвести под сферу одговорности носилаца процеса који њима управљају. Коначно, овај механизам на јавну сцену уводи нове институционалне улоге структура мултиинтересних група, консензус политике државе и интереса тих група, и коначно проблема успостављања кохерентности политике.

Приступ одрживом развоју, који се у пракси промовише и развија на описани начин, стратешки најопштије одређује то да: 1. не подразумева нужно развој и примену неког конкретног плана; 2. помера са државе одговорност за развој; 3. помера одлучивање са централизованог, ка оријентисаном на резултате и опортунистичко; 4. помера фокус са циља (пројеката и закона) на исходе (на пр. утицај); 5. одступа од скупих пројеката, заснованих на спољном финансирању, ка унутрашње финансираном развоју.⁶⁰² Последица тога је схватање садржине националних планова одрживог развоја какво је изражено у смерницама за политике националних стратегија OECD IMF, УН и Светске банке, у којима се дефинише да обухватају: „координирани сет партиципаторних и константно унапређујућих процеса анализе, дебате, јачања капацитета, планирања и инвестирања, који интегрише економске, социјалне и еколошке циљеве друштва, тражећи компромис где то није могуће“.⁶⁰³ С друге стране, у развијеним државама одрживи развој се промовише реалистичније и као унутрашње питање. При томе, док у државама у развоју финансирање углавном зависи од спољних извора, у развијеним државама постоји и тржишни интерес.⁶⁰⁴

Многа одређења администрирања одрживог развоја произашла су из либералног уверења у представничку демократију и слободну тржишну економију. Овај концепт, Светска банка на међународном плану је иницирала да везано за питања управљања у јавном сектору. Међутим, од тих тема се окренула ка политичкој забринутости за питања легитимитета, партиципације, слободе штампе и људских

⁶⁰² Bass, Stephen; Dalal-Clayton, Barry, *op. cit.* (фуснота 595), p. 29.

⁶⁰³ OECD, *The DAC Guidelines Strategies for Sustainable Development: Guidance for Development Co-operation*, Paris: OECD, 2001, p. 25.

⁶⁰⁴ *ibid.*, pp. 36-37.

права. На тај начин, Светска банка практично користи свој положај у међународној заједници да заговара либералне вредности као начин достизања ефикасности. На пример, примењујући критеријум доброг администрирања у либералном контексту, ова међународна организација система УН је као кључну препреку економском развоју Подсахарске Африке идентификовала „кризу руковођења“. При томе, она промовише либералну економију кроз либералну државу, наметањем власничких права, уговорних обавеза и либералног цивилног друштва које подржава и задржава такву државу.⁶⁰⁵

2.4. Обликовање концепта одрживог развоја

Изазов опадајућих трендова животне средине препознат је на Конференцији УН о животној средини (1972), што је имало институционалне и концептуалне последице. Институционално, као резултат ове конференције образовани су UNEP и Светска комисија о животној средини и одрживом развоју, у оквиру које су 1987. године артикулисане друштвена и економска димензија проблема одрживости. Концептуално, начела практичног интегрисања еколошких, друштвених и економских забринутости у вези са одрживим развојем први пут су елаборирана 1980. године у документу Међународне уније за очување природе и природних ресурса (*International Union for Conservation of Nature, IUCN*), под покровитељством UNEP, Организација УН за исхрану и пољопривреду (*UN Food and Agricultural Organization, FAO*), UNESCO и WWF, под називом Стратегија очувања света.⁶⁰⁶ Агенда 21 (1992) позива све државе да израде националне стратегије одрживог развоја, као уређен приступ који треба да одрази идеје и посвећеност Самиту УН о Земљи у конкретне политике. Међутим, пет година након Самита о Земљи, специјално заседање УН (1997) закључује да још нема процеса „друштвене трансформације“ и да су нужне институционалне промене. У новембру 2001. Форум УН за националне стратегије одрживог развоја, у оквиру припрема за Светски самит о одрживом развоју, сагласио се о усмеравању националних стратегија развијених и држава у развоју. На конференцији Рио+ пред националне владе се ставља захтев да до 2002. године уведу националне стратегије одрживог развоја, а Комитет за помоћ у развоју OECD (*Development Assistance Committee OECD, DAC*) поставља исти циљ до 2005. године. У периоду 1999-2001. DAC је партнерски помагао у процени искустава за израду стратегија одрживог развоја у девет држава у развоју (Боливија, Буркина Фасо, Гана, Намибија, Непал, Пакистан, Танзанија и Тајланд). Као глобална достигнућа концепта одрживог развоја од 1992. до 2012. године наводе се: очекивана животна доб у земљама у развоју порасла је за више од двадесет година; смртност новорођенчади је преполовљена, упис у основне школе је удвостручен, производња и потрошња

⁶⁰⁵ Bevir, Mark, *Democratic Governance*, New Jersey: Princeton University Press, 2010, pp. 98-99.

⁶⁰⁶ IUCN, *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*, Gland: IUCN-UNEP-WWF, 1980.

хране повећали су се за око 20 одсто брже од раста становништва. Такође се оцењује да је постигнут напредак у приходима по глави становника, партиципативној владавини, технологији и комуникацијама.

Иако потиче из потребе очувања екосистема, одрживи развој се не односи само на животно окружење, већ изискује разумевање природе и људског друштва као целине. Ради се о процесу који, осим што намеће дијалог о вредностима, захтева и холистички приступ. Ограниченост људског знања и перцепције доводи до почетне ситуације да су могућности симплистичке, а проблем комплексан. Из тог разлога се као приоритет намеће потреба за образовањем и едукацијом.⁶⁰⁷

Концепт одрживог развоја обликовао се паралелно са схватањем потребе очувања животне средине.⁶⁰⁸ Временом се формира морални став да је нешто „исправно када тежи да очува интегритет, стабилност и лепоту биотичке заједнице. Погрешно је када тежи супротно“.⁶⁰⁹ Трајне последице загађења у Европи и САД постају јасне већ 1962. године.⁶¹⁰ Извештај Римског клуба (1972) представља први напор да се образложи потреба за глобалним моделом суочавања са ризичним трендовима: убрзавањем индустријског развоја; брзим растом популације; раширеном неухрањености; трошењем необновљивих ресурса; и пропадањем животне средине.

У теорији се примећује да процена ризика и технолошка процена представљају „две стране истог истог основног проблема, недостатка знања о дејствима технологије“.⁶¹¹ Из тога се закључује да ризик није ограничен на технологију и да се зато многи приступи развијени у процени технологије и ризика могу интегрисати у општи друштвени процес доношења одлука. Тако се развија идеја партиципативне процене ризика, у оквиру које се подразумева вредност активнијег укључивања жена, изражена кроз начело родне равноправности.⁶¹²

На тези да су данашња друштва оптерећена углавном ризицима која су сама произвела развија се идеја о друштву ризика.⁶¹³ Тај концепт подразумева да су

⁶⁰⁷ Blewitt, John, *Understanding Sustainable Development*, 2nd edition, New York: Routledge, 2015, p. 2.

⁶⁰⁸ Grober Ulrich, *Sustainability: A Cultural History*, Cambridge: Green Books, 2012, p. 88.

⁶⁰⁹ Leopold, Aldo, *A Sand County Almanac*, New York: Ballantine Books, 1970, p. 262.

⁶¹⁰ На пример, Carson, Rachel, *Silent Spring: 40th Anniversary Edition*, New York: Houghton Mifflin Company, 2002. Књига је објављена 1962. године и обрађује последице индустријског загађења у виду тровања пестицидима и загађивања земљишта.

⁶¹¹ Hansson, Sven Ove, *The Ethics of Risk: Ethical Analysis in an Uncertain World*, Basingtone (UK): Palgrave Macmillan, 2013, p. 483.

⁶¹² Детаљније: Grace, Delia, *et al.*, Participatory Risk Assessment: A New Approach for Safer Food in Vulnerable African Communities, *Development in Practice*, 18:4-5/2008, pp. 611-618.

⁶¹³ Beck, Ulrich, *Twenty Observations on a World in Turmoil*, Cambridge: Polity Press, 2012. оригинал: *Nachrichten aus der Weltinnenpolitik*, Berlin: Suhrkamp Verlag, 2010.

модерна друштва „обликована новим врстама ризика и да су њихови основи уздрмани предвиђањима о глобалним катастрофама“.⁶¹⁴

Римски клуб је обележио израћање питања одрживости у оквиру УН. Са циљем да се развије стратешко размишљање о очувању животиња, станишта и људској добробити, Светска конзервационистичка унија, тело основано пред Други светски рат, WWF (касније преименовано у World Wide Fund for Nature), у, у сарадњи са ФАО и UNESCO, 1980. године су представили студију „Светска стратегија конзервације“. Са аспекта индивидуе, централно место у новом дискурсу добија појам „квалитет живота“, из којег као проблем проистиче обезбеђивање одрживости развоја. Ова стратегија, суштину проблема види у процени да ће однос људске врсте и биосфере наставити да опада док се не успоставе нови међународни економски поредак и нова етика о животној средини. Из таквог сагледавања проблема проистекло је ново одређење термина развој, као „модификације биосфере и примене људских, финансијских, живих и неживих ресурса за задовољење потреба и побољшање квалитета живота људи. Да би развој био одржив, треба да уважи друштвене и еколошке чиниоце, као и економске, о живим и неживим ресурсима базе и дугорочним и краткорочним предностима и манама алтернативне акције“.⁶¹⁵ Конзервација се одређује као управљање људског коришћења биосфере тако да може да обезбеди највећу корист за садашње генерације, док задржава свој потенцијал да испуни потребе и аспирације у будућности.⁶¹⁶ Битан теоријски допринос Стратегије конзервације је издвајање одрживог развоја из контекста подршке сталном расту БДП-а, што је експлицитна последица чињенице да квалитет живота, који артикулише као циљ, не схвата као синоним за стандард живота.

Ово схватање разрађује Међународна фондација за развојне алтернативе, у документу посвећеном изградњи алтернативних развојних стратегија. „Проблематика развоја може се дефинисати објективно: друштво, његова политика и економија треба да буду организовани на такав начин да максимизују, за индивидуу и за целину, прилике за самоиспуњење... тј. превазилажење доминације, ослобођење... Развој ослобађа људску индивидуалну и колективну машту у креирању циљева, изналажењу начина да им се приступи учењу да се спознају и испуне друштвено легитимне потребе... Развијати се јесте бити, или постати. Не, имати.“⁶¹⁷ Исте године, документ Брантове комисије, „Север-југ: програм за опстанак“, заговара одговорност за људски опстанак у политичкој арени, у време када је приоритет у међународним односима био Хладни рат. У документу се

⁶¹⁴ Hansson, Sven Ove, *op. cit.* (фуснота 611), p. 496.

⁶¹⁵ IUCN, *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*, Gland: IUCN/UNEP/WWF, 1980, p. 2.

⁶¹⁶ *ibid.*, p. 1.

⁶¹⁷ International Foundation for Development Alternatives, *Dossier No. 17: Building Blocks for Alternative Development Strategies*, 1980, p. 10.

констатује: „Мора се избећи бркање раста са развојем... примарни задатак развоја је да води ка самоиспуњењу и креативном партнерству у коришћењу нацијиних производних снага и њених људских потенцијала.“⁶¹⁸

Тако, појам развој добија свој квалитативни и квантитативни аспект седам година пре извештаја Брунтланд комисије, у којем централно место добијају потребе садашњих и будућих генерација, које су ограничене једино нивоом до којег технологија и друштвена организација отварају капацитет животне средине да се те потребе остваре. Поимање одрживог развоја у извештају WCED закључује се констатацијом да његово остваривање изискује:

- политички систем који обезбеђује делотворну партиципацију грађана у доношењу одлука;
- економски систем који је способан да генерише вишкове и техничко знање на темељу самодовољности и одржавања;
- друштвени систем који обезбеђује решења за сукобе који произлазе из неуједначеног развоја;
- технолошки систем који континуирано може да тражи нова решења;
- међународни систем који негује одрживе обрасце трговине и финансија; и
- административни систем који је флексибилан и има способност самоисправљања.⁶¹⁹

2.5. Друштвени односи у примени одрживог развоја у државама

Оно што остаје изван дискурса је глобална неолиберална агенда, структурна неједнакост и стварност људских права.⁶²⁰ Миленијумски развојни циљеви су обезбедили глобалну економску и политичку доминацију Севера на Југу. Реторика о „партнерству“ и „добром администрирању“ испоставља се у функцији отварања комерцијалних тржишта водећим економским силама.⁶²¹ На основу тога, у доктрини се указује да је дискурс одрживог развоја у значајној мери супсумиран у оквиру доминантне економске парадигме и колонијалног размишљања које је довело до маргинализације већине сеоског становништва, посебно у државама у развоју.⁶²² У стварности, нагласак Светске банке углавном је на економским аспектима одрживог развоја, језиком који подсећа на корпоративне пословне стратегије. Због велике људске, еколошке и економске цене, у виду болести, загађења и губитка природног окружења и еколошких хабитата, више није могућ економски раст

⁶¹⁸ Brandt, Willie et al., *North-South: a Programme for Survival: Report of the Independent Commission on International Development Issues*, Cambridge, MA: MIT Press, 1980, p. 23.

⁶¹⁹ World Commission on Environment and Development, *op. cit.* (фуснота 40), IV, para. 81.

⁶²⁰ Blewitt, John, *Understanding Sustainable Development*, 2nd edition, New York: Routledge, 2015, p. 33

⁶²¹ Amin, Samir, *The Millennium Development Goals: A Critique from the South*, *Monthly Review*, 57:10/2006, pp. 1-16.

⁶²² Banerjee, Subhabrata Bobby, *Corporate Social Responsibility: The Good, the Bad and the Ugly*, *Critical Sociology* 34:1/2008, p. 53.

неких држава на штету природног окружења.⁶²³ У вредносном смислу, из међународних инструмента усвојених у систему УН проистиче да развој не подразумева и обухватање истинских и инструменталних слобода, међу којима и оних које се односе на политичко изражавање, економске и доходовне довољности, друштвене прилике (здравство и образовање), транспарентност власти и друштвену интеракцију безбедности (у смислу добробити, прехране и запослења).

Еволутивно посматрано, одрживи развој и одрживост делују као динамички процеси, који се мењају зависно од промена у свету, људских вештина, знања, способности, комуникације и дијалога. Само тако је могуће објаснити развијање идеје, упркос слабој пракси њеног остваривања. С једне стране, фокус на економском расту и развоју прихваћен је од стране влада, пословних кругова, док с друге, оријентацију на еколошку одрживост заговара већи део невладиног сектора. Нагласак на значају економског раста јесте, нужно, на штету интереса људског заједништва, друштвене правде, поштовања за еколошка ограничења и уклањања сиромаштва и неједнакости.⁶²⁴ Та могућност отвара питање контрадикторности самог концепта. У том смислу се указује да потреба да се резултати квантификују сведочи о недоследној примени одрживог развоја, који је, у својој суштини, процес и, као такав, неподобан за квантификовање. С друге стране, одрживост појединих резултата, као циљ, јесте мерљива, али се њено квантификовање не упражњава. У том смислу, у међународним напорима би била рационална употреба термина одрживост, будући да би усмерила пажњу на способност да се живот одржи у оквирима природних ограничења.⁶²⁵

2.6. Динамика одрживог развоја

У посттрадиционалном друштву, које тежи да оствари способност управљања само собом, интеракција између одрживог развоја, управљања ризицима и рефлексивне модернизације налази свој одраз у глобалном руковођењу.⁶²⁶ Наиме, данас, велики изазови за животну средину утичу на друштвено-политичке процесе у свету. Тако се, на темељу индустријског друштва које се заснива на начелу дистрибуције добара, око расподеле ризика структурира друштво ризика. При том, са собом носи многе одлике уткане у модерност западних друштава, међу којима и „извоз“ напретка и колонијализам.⁶²⁷ Штавише, процеси модернизације се граде на идејама напретка и научне извесности, што ствара хегемонистичку позицију у стварању

⁶²³ Blewitt, John, *Understanding Sustainable Development*, 2nd edition, New York: Routledge, 2015, p. 33.

⁶²⁴ Langhelle, Oluf, *Sustainable Development: Exploring the Ethics of "Our Common Future"*, *International Political Science Review*, 20:2/1999, pp. 129-149.

⁶²⁵ Robinson, *Geographies of Agriculture: Globalisation, Restructuring and Sustainability*, 2nd edition, Pearson/Prentice Hall, 2004, p. 370

⁶²⁶ Cassell, Philip, *The Giddens Reader*, Stanford: Stanford University Press, 1993, p. 296.

⁶²⁷ Giddens, Anthony, *The Consequences of Modernity*, Stanford: Polity Press, 1990., p. 60.

новог знања на којем се напредак заснива. Централизована и урбанизована људска настања доводе до нових облика друштвених интеракција, у условима и даље доминантног тржишног система као водеће политичке филозофије.⁶²⁸ По овој се филозофији прибављање богатства извучи из животног окружења, само данас у првом реду кроз развијање монетарног система.⁶²⁹

У политичком и друштвеном дијалогу, појам одрживи развој се јавља као последица увиђања неадекватности постојећих образаца за развој у оквиру процеса владања, као и логике индустријализације у њиховој основи. Као политичке енергије, одрживи развој је усмерен на отклањање ризика, као и рефлексивни модернизам. Глобални ризик покреће све нације и културе у универзалну, инклузивну, рефлексну модерност.⁶³⁰ То се на међународном нивоу испољава као интерактивна мрежа режима који настоје и интегришу различите елементе одрживог развоја. Она узрокује хибридную организацију, која укључује елементе друштва у оквир руковођења, кроз легитимисање корпоративног притиска, утицаја цивилног друштва. Националне државе настоје да управљају ризицима по животну средину, друштво и економију, што се паралелно врши и на глобалном нивоу, при чему су „у идеологији означене као највећа препрека или претња у развоју глобализације“, ⁶³¹ која је пун израз остварила у области одрживог развоја. Ови дискурси се могу приметити у оквиру система УН, које, иако су организација суверених држава представљају делимично независни субјекат са капацитетом да превазиђе сваку националну државу, осим тренутно САД, чиме постављају изазов за глобално руковођење.⁶³² У комплексној мрежи структура руковођења одрживим развојем важан учесник је UNEP, кроз улогу у припреми главних међународних конференција које се баве усмеравањем политике и јавности на одржив развој, које даље непосредно утичу на оквир руковођења одрживим развојем на свим нивоима.

Одрживи развој обухвата компромисе између економских, друштвених и еколошких задатака. Будући да се ради о вредносним судовима, ти компромиси се не могу утврдити искључиво научним средствима, ма колико да су

⁶²⁸ Beck, Ulrich, *The Risk Society: Towards a New Modernity*, Cambridge: Polity Press, 1992, p. 10.

⁶²⁹ Beck, Ulrich, *World at Risk*, English edition, Cambridge/Malden(US): Polity Press, 2009, p. 38 (оригинал: *Weltrisikogesellschaft*, 2007); такође, Renn, Ortwin, *Risk Governance: Coping with Uncertainty in a Complex World*, London: Earthscan, 2008, p. 174.

⁶³⁰ Borne, Gregory, *A Framework for Sustainable Global Development and the Effective Governance of Risk*, Gregory Borne, 2010., p. 10.

⁶³¹ Симеуновић, Драган, *Нови светски поредак и национална држава*, 2. издање, Београд: Ферко, 1995.

⁶³² Cronin, Bruce, *The Two Faces of the United Nations: The Tension Between Intergovernmentalism and Transnationalism*, *Global Governance*, 8:1/2002, pp. 53-71; Gupta, *Global Environmental Governance: Challenges for the South from a Theoretical Perspective*, in: *A World Environment Organization: Solution Or Threat for Effective International Environmental Governance?*, Bierman, Frenk; Bauer, Steffen, (eds.), Aldershot: Ashgate, 2005., pr. 57-86.

мултидисциплинарна.⁶³³ У том контексту, поставља се питање зашто је у демократском друштву, за одрживи развој „критично важно плуралистичко цивилно друштво, сачињено од цивилних група које раде заједно са владом и приватним сектором“, само зато „што може бити делотворно као организатор“,⁶³⁴ ако се ради о мањини и ако је учешће директно везано за једнакост. Наиме, ако неку рационалну одлуку не може да спроведе демократски устројена држава, није јасно на који се начин демократски легитимитет и превазилажење отпора постижу кампањама недржавних субјеката.

Питање остваривости прокламованих циљева глобалног развоја, а посебно као начина рационализације односа између знања и моћи у контексту глобалног руковођења, које прате политичка, економска и друштвена глобализација, привидна ерозија суверенитета држава и развој умрежених и мултиконцентричних облика владања, отворила су истраживања начина на који одређене особе заузимају места моћи.⁶³⁵ У том контексту, сврха власти је да обезбеди поштовање закона, али једнако и биополитичку оријентацију у којој су крајњи циљ владавине добробит становништва и одрживи развој, у чему сврха владе није другоразредна у односу на економију.⁶³⁶ Власт не постоји да би се репродуковала, већ да обезбеди исправну диспозицију,⁶³⁷ због чега легитимно мобилише технике моћи, битне за управљање становништвом, што подразумева управљање по дубини. Владати на овај начин објашњава се као структурирање поља акције, у оквиру којих се однос моћи артикулише у троуглу сувереност - дисциплина - управљање самом владавином, у циљу управљања индивидуама, у чему је неопходни механизам безбедносни апарат.⁶³⁸ После „државе благостања“, неолиберални менталитет владавине представља посебан облик политике, у којем држава користи спољне услуге везано за остваривање одговорности за обезбеђивање добробити становништва. Из идеје о јачању положаја субјекта, као рационалне индивидуе, произлази главни прималац ове одговорности, а то је грађанин.

Један од проблема у дискурсу одрживог развоја је одсуство прецизне садржине. Светска стратегија конзервације виђење одрживог развоја заснива на циљу - „интеграцији конзервације и развоја да се обезбеди да промене на Планети

⁶³³ Carew-Reid, Jeremy; Prescott-Allen, Robert; Bass, Stephen; Dalal-Clayton, Barry, *Strategies for National Sustainable Development: A Handbook for Their Planning and Implementation*, New York: Routledge, 2013. p. I xvii

⁶³⁴ *ibid.*, I xxxiii.

⁶³⁵ Death, Carl, *Governing Sustainable Development: Partnerships, Protests and Power at the World Summit*, New York: Routledge, 2010, pp. 15-16.

⁶³⁶ Фуко, Мишел, *Безбедност, територија, становништво: предавања на Колеж де Франсу 1977-1978*, Београд: Mediterran Publishing, 2013, стр. 105.

⁶³⁷ Death, Carl, *op. cit.* (фуснота 635), p. 98.

⁶³⁸ Foucault, Michael, *op. cit.* (фуснота 636), pp. 107-108. Детаљније: Павловић Вукашин, Микрофизика и макрополитика моћи Мишела Фукоа, *Факултет политичких наука Годишњак 2008*, стр. 7-28.

осигурају добробит и опстанак свих људи“.⁶³⁹ Према тој идеји, поштовање животне средине и очување ресурса доприносе квалитету развоја и тако омогућавају људима да изађу из сиромаштва, које их тера да деградирају природу. Сједињавање развоја и животне средине оцењује се као један од најважнијих интелектуалних искорака XX века.⁶⁴⁰ У оквиру наведеног схватања поимање одрживог развоја позиционирају инструменти усвојени у систему УН. Према цитираној дефиницији из извештаја „Наша заједничка будућност“, приоритет су сиромашни, али истовремено су наглашена ограничења која проистичу из технолошких способности, друштвене организације и способности животне средине да се испуне садашње и будуће потребе. Тако се одрживи развој практично везује за економске, друштвене и потребе животне средине.⁶⁴¹ На истом схватању заснивају се и Агенда 21 и Рио декларација, 1992. године.

У оквиру процеса одрживог развоја развија се контрола и/или администрирање, које одликује активан и интервенционистички приступ питањима која претходно нису уређена, зато што су сувише важна да се настави насумично поступање.⁶⁴² Тако се политике одрживог развоја спроводе применом техника, међу којима су: контрола и процена програма; процеси учешћа јавности; и мултилатерални преговори и институције.⁶⁴³ Ове технике примењују институције власти на свим нивоима, али и регионалне институције и међународна тела и невладине организације на глобалном нивоу. Ширење ових техника такође производи дискурс. У пракси, посебан значај има поступање са мандатом у примени политика одрживог развоја од стране глобалних институција. У такве спадају UNEP и UNDP, који имају могућност да утичу и на стварање структуре у оквиру УН. У циљу координације акција ова два тела, на Рио самиту је основана Комисија УН за одрживи развој, којој су UNEP и UNDP хијерархијски подређени. Важну улогу у усмеравању дискурса има и Светска банка, која кроз поступак одобравања зајмова практично обликује пожељно схватање одрживог развоја код држава.⁶⁴⁴ Руковођење одрживим развојем на глобалном нивоу, осим тела УН и Светске банке, спроводе у оквиру свог мандата и специјализоване међународне организације: Светска здравствена организација, UNESCO, WTO, Међународна организација рада и FAO. Уз наведене, из паралелних дискурса корпоративне друштвене одговорности и веће сарадње између УН и приватног сектора развија се и утицај пословних лобистичких удружења, попут Светског пословног савета.

⁶³⁹ IUCN, *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*, 1980., para. 1.12.

⁶⁴⁰ Khosla, Ashok, Foreward, in: *A Sustainable World: Defining and Measuring Sustainable Development*, Trzyna, Thaddeus; Osborn, Julia (eds.), Sacramento: IUCN, 1995, p. 8.

⁶⁴¹ Meadowcroft, James, The Politics of Sustainable Development: Emergent Arenas and the Challenge for Political Science, *International Political Science Review*, 20:2/1999, p. 224.

⁶⁴² World Commission on Environment and Development, *op. cit.* (фуснота 40), VIII, para. 116.

⁶⁴³ Death, Carl, *op. cit.* (фуснота 635), p. 45

⁶⁴⁴ *ibid.*, pp. 49-50.

Дискурс одрживог развоја се генерално развија у правцу ширења настојања да се преобликује политичко учешће, у смислу обезбеђивања да на том плану сарадња потиरे могућност сукобљавања. Даљи развој суочава се са нужношћу премошћавања бинарних логика, Север-Југ, бизнис-заједница, екологизам-развој, кроз утврђивање заједничког циља, у виду политичког задатка, у оквиру чега би одрживи развој представљао средство за стварање универзалног консензуса. У поимању одрживог развоја, међутим, постоје значајне принципијелне разлике. Аутори који фокусирају развој, једнакост и социјалну правду налазе да проблем деградације животне средине у основи потиче из супротности самог капитализма.⁶⁴⁵ Међу њима, многи „зелени“ оцењују да дискурс који покреће „Наша заједничка будућност“ почива на антропоцентризму којим су изазови одрживог развоја уведени у причу о развоју без садржаја, како би се скрајнули проблеми модерног индустријског друштва.⁶⁴⁶ На критику заговорника зелених теорија се истиче да су у оквиру тела УН која спроводе универзалне политике одрживог развоја углавном заступљене управо теме везане за заштиту животне средине и конзервационизам.

Чињеница је да настојање да се правно уреди макар минимум обавеза корпорација на плану друштвене одговорности наилази на отпор најразвијенијих држава. На пример, током припрема конференције у Јоханесбургу (2002), настојања групе Г77 и Кине да се то питање уврсти у дневни ред, спречиле су САД, Јужна Кореја, Турска и Канада.⁶⁴⁷ Питање одговорности корпорација покренуто је и на конференцији, али је изостала расправа о томе јер су ЕУ и САД заузеле став да оно спада у делокруг власти држава, или да га треба свести на ниво оквира корпоративне одговорности,⁶⁴⁸ због чега је било сведено на заговарање добровољне корпоративне одговорности и захтеве за њихову стриктнију одговорност коју би наметале државе и међународне организације у индивидуалним дискусијама.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ Adams, William, *Green Development: Environment and Sustainability in the Third World*, 2nd edition, New York: Routledge, 2001, Ch. 6; Cock, Jacklyn, Connecting the Red , Brown and Green: The Environmental Justice Movement in South Africa, in: *Voices of Protest: Social Movements in Post-Apartheid South Africa*, Ballard, Richard; Habib, Adam; Valodia, Imraan, (eds.), Pietermaritzburg: University of KwaZulu-Natal Press, 2006, pp. 203-224, 248; Dryzek, John, *The Politics of the Earth: Environmental Discourses*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press 2005, Ch.10.

⁶⁴⁶ Sachs, Wolfgang, *Planet Dialectics: Explorations in Environment and Development*, London: Zed Books, 1999, p. 34; Bluhdorn, Ingolfur; Welsh, Ian, Eco-politics beyond the Paradigm of Sustainability: A Conceptual Framework and Research Agenda, in: *The Politics of Unsustainability: Eco-Politics in the Post-Ecologist Era*, Bluhdorn, Ingolfur; Welsh, Ian, (eds.), Oxon/New York: Routledge, 2008, p. 7.

⁶⁴⁷ Doran, Peter et al., WSSD Highlights: Thursday, 29 August 2002, *Earth Negotiations Bulletin*, 22:45/2002, p. 3. Приступ: <http://www.iisd.ca/download/pdf/enb2245e.pdf>, 29.07.2015.

⁶⁴⁸ CQ Researcher, *Issues for Debate in Corporate Social Responsibility: Selections From CQ Researcher*, Thousand Oaks/London/New Delhi/Singapore: Sage Publications, 2010, p. 304.

⁶⁴⁹ Hamann, Ralph; Acutt, Nicola, How Should Civil Society (and the Government) Respond to 'Corporate Social Responsibility'? A Critique of Business Motivations and the Potential for Partnerships, *Development Southern Africa*, 20:2/2003, pp. 255-270.

Политичка декларација прокламује да „постоји потреба да приватни сектор ојача корпоративну одговорност, што би требало да се одвија у оквиру транспарентног и стабилног регулаторног окружења. То би требало постићи кроз подстицање индустрије да побољша друштвене и еколошке перформансе кроз добровољне иницијативе, укључујући системе управљања животном средином, кодексима понашања, сертификацијом и јавним извештавањем о животној средини и друштвеним темама“.⁶⁵⁰

У оквиру дискурса одрживог развоја, предмет дискусије су „изградња капацитета“ и „трансфер технологије“. И на том плану постоје политичке препреке. Наиме, у излагањима неолиберала на конференцији у Јоханесбургу доминирало је поверење у науку, процену ризика и зелене технологије, уз боље коришћење тржишних механизма.⁶⁵¹ Јоханесбуршки План примене наглашава потребу да се створи „окружење које ће омогућити инвестиције“, ⁶⁵² а у том циљу државе се позивају на стално унапређење „отвореног, уједначеног, заснованог на правилима, предвидљивог и недискриминаторног мултилатералног трговинског и финансијског система“. Чини се да оваква елаборација технолошког чиниоца одрживог развоја носи у себи ризик који се огледа у томе да поводом већ постигнутог консензуса о имплементацији поново уводи елемент политизације.

Добра страна флексибилности појма одрживог развоја је његово скоро универзално прихватање као водећег начела, али је уједно и мана, јер омогућује различитим интересним групама да га прихвате у складу са својим потребама.⁶⁵³ Тај дискурс често на међународном плану доводи до конфузије у схватању садржине и угрожава примену. Површно и неодређено дефинисање резултира тиме да праксу одрживог развоја диктира однос снага. Развијене државе у својој спољној политици заговарају да до пораста осетљивости за животну средину води стални економски раст, који би обезбедио глобално подизање животног стандарда и раскидање везе између сиромаштва и деградације животне средине, а да ће до богатијег света који је еколошки стабилнији довести тржишта и технологије.⁶⁵⁴ Тај концепт следе и водеће државе у развоју („израстајуће економије“). На пример, Кина је за 2010. годину предвидела 20% виши расход из буџета за заштиту животне средине; у Индији трошкови за чисту енергију достигли су милијарду долара, а Јужна Кореја је 80% државних подстицаја усмерила за пројекат назван „Нови зелени уговор“.⁶⁵⁵

⁶⁵⁰ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 68), para. 18.

⁶⁵¹ Death, Carl, *op. cit.* (фуснота 635), p. 76

⁶⁵² UN General Assembly, parac. 4, 9f, 83, 141,

⁶⁵³ Drexhage, John; Murphy, Deborah, *Sustainable Development: From Brundtland to Rio 2012*, Background Paper by the High Level Panel on Global Sustainability at Its First Meeting, New York: United Nations, 2010. pp. 9-10. Приступ: <http://goo.gl/BqLcL>, 29.07.2015.

⁶⁵⁴ Hopwood, Bill; Mary Mellor; Geoff O'Brien, *Sustainable Development: Mapping Different Approaches*, *Sustainable Development*, 13:1/2005, pp. 38-52.

⁶⁵⁵ Robins, Nick; Robert Clover; Sarawanan, D., *Delivering the Green Stimulus*, *HSBC Global Research*, 2010, pp. 3-6.

Раширена критика схватања заснованости одрживог развоја на економском расту углавном не оспорава примат економске димензије, већ указује на потребу да се равнотежа односа између економије и животне средине не занемарује, тако што се економија посматра као посебна целина, а животна средина као област која нужно трпи негативне последице.⁶⁵⁶ У оквиру ове критике, указује се на практичну последицу која се огледа у томе да пословна заједница често користи одрживи развој без уважавања еколошких или друштвених императива.⁶⁵⁷ Посебно у оквиру невладиног сектора, указује се да је светском економском поретку потребан одржив развој, као тежња ка радикалној промени стила живота и образаца потрошње и понашања. Други правац критика преиспитује основ доминантне праксе одрживог развоја. Оне полазе од неодрживости праксе доминантног концепта одрживог развоја, који не поклања одговарајућу пажњу сиромашнима и њиховој акутној осетљивости на деградацију животне средине. У оквиру ових критика, оспорава се могућност да одрживи развој подржава економски раст, с обзиром на физичку ограниченост глобалног екосистема. При том, еколошки оријентисани критичари тврде да актуелна парадигма одрживог развоја не сузбија потрошачку културу и противе се антропоцентризму као полазишту.⁶⁵⁸

Одрживи развој, као концепт, постао је синоним за неке политичке агенде. У Јужној Америци најистакнутији активисти одрживог развоја су на левичарском политичком спектру. С друге стране, у неразвијеним државама је заступљен идеолошки приступ да развијене државе користе одржив развој за наметање услова развојне помоћи и међународне трговине. Трећи доказују да одрживи развој представља једину преосталу парадигму развоја доступну за стварање оквира за иманентно суочавање са структурним проблемима светске економије у условима губитка поверења у глобалне финансијске институције чије се препоруке намећу као стандарди економских реформи презадужених држава, као симбол кризе неолибералног економског глобализма.⁶⁵⁹

Напредак је постигнут на плану проширивања показатеља за мерење напретка у одрживом развоју (индикатора). Осим БДП, наука, невладин сектор, аналитички центри и националне владе користе низ критеријума на основу којих покушавају да разумеју, изразе и прецизирају концептуализацију односа између богатства,

⁶⁵⁶ Caccia, Charles, The Politics of Sustainable Development, *International Advances in Engineering and Technology*, 11/2012, p. 834. Приступ: <http://scholarism.net/FullText/2012112.pdf>, 29.07.2015.

⁶⁵⁷ Corporate Watch, *What's Wrong with Corporate Social Responsibility?*, London: Corporate Watch, 2006. Приступ: <http://www.corporatewatch.org.uk/?lid=412>, 29.07.2015.; Greenpeace, *Greenwashing*, 2010. Приступ: <http://stopgreenwash.org/2010>, 29.07.2015.

⁶⁵⁸ Adams, William; Jeanrenaud, Sally, *Transition to Sustainability: Towards a Humane and Diverse World*, Gland: International Union for Conservation of Nature, 2008, pp 42, 65. Приступ: <https://goo.gl/z3JtmF>, 29.07.2015.

⁶⁵⁹ Drexhage, John; Murphy, Deborah, *op. cit.* (фуснота 653), p. 11.

капитала и развоја. Најизразитији пример је развој квалитативних аналитичких показатеља, попут „Људског развојног индекса“, који је развијен у оквиру UNDP, или „Индекса бруто националне среће“, који је концептуализован у Краљевини Бутан. Друге квантификације усредсређене су више на природно окружење, попут „Природни индекс живота Планете“ који примењује WWF, или „Индекс среће Планете“, који је развила невладина организација „Фондација нове економије“.⁶⁶⁰

Као напредак се често истиче сарадња са приватним сектором. Међутим, спорно је на основу којих показатеља се долази до таквог закључка. Наиме, већина радних места у свету је у малим и средњим предузећима, која област одрживог развоја не дотиче, а нису укључени ни центри пословног одлучивања из Индије, Кине и Русије, те није могуће закључити да ли је на том плану успостављено стварно партнерство између пословног и јавног сектора.⁶⁶¹

Анализе показују да је применом програма и јавних политика помоћи за одрживи развој у функцији унапређења живота сиромашних постигнут је мали напредак.⁶⁶² Многи инструменти УН су усвојени усаглашавањем, без приоритетизације конкретних проблема, те представљају прешироке политике и циљеве и акционе планове, са тенденцијом да су често у раскораку са политиком у стварном свету.⁶⁶³ Зато ове методе у примени одликује економско планирање и тржишно инвестирање у складу са доминантном доктрином, односно они који неће пореметити раст. Одржив развој кошта, а ни политичари, ни култура развијених држава, ни пословни сектор нису спремни да плате цену. Националне владе усвајају стратегије и планове развоја, локалне власти се укључују у иницијативе, али оне за сада не доводе до суштинских промена.⁶⁶⁴ Институције и политике које се тичу одрживог развоја постављене су тако да третирају симптоме деградације животне средине, а не узроке. Као разлози, у доктрини се идентификују са вредностима на којима почивају владине и корпоративне фискалне, пореске, буџетске, трговинске,

⁶⁶⁰ Детаљна листа индикатора и мера друштвеног напретка: WorldWatch Institute, *State of the World 2008: Innovations for a Sustainable Economy*; за државе чланице ОЕБС: Organisation for Economic Cooperation and Development, *Measuring Resource Flows and Resource Productivity: Synthesis Report*, Paris: OECD, 2008. Приступ: <http://www.oecd.org/dataoecd/55/12/40464014.pdf>, 29.07.2015.

⁶⁶¹ Runnalls, David, Our Common Inaction: Meeting the Call for Institutional Change, *Environment Magazine*, 50:6/2008, p. 23.

⁶⁶² Moyo, Dambisa, *Dead Aid: Why Aid is Not Working and How there is a Better Way for Africa*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009, p. 6.

⁶⁶³ Hodas, David, International Law and Sustainable Energy: A Portrait of Failure, in: *Environmental Law and Sustainability after Rio*, Cheltenham (UK)/ Northampton (USA): Edward Elgar Publishing, 2011., p. 260; Victor, David, Recovering Sustainable Development, *Foreign Affairs*, 85:1/2006, pp. 2-3. Приступ: http://pesd.fsi.stanford.edu/sites/default/files/Recovering_Sustainable_Development.pdf, 17.08.2015.

⁶⁶⁴ Chasek, Pamela; Downie, David; Welsh Brown, Janet, *op. cit.* (фуснота 664), pp. 37-38.

енергетске, пољопривредне и друге политике.⁶⁶⁵ Институционално средиште политика глобалног одрживог развоја требало је да буде Комисија УН за одрживи развој. Ово тело је концентрисано на животну средину, а терет делотворног интегрисања три димензије одрживог развоја препустило је националним владама. Резултат, кад се ради о остваривању миленијумских развојних циљева, је да се, упркос статистичком, али суштински безначајном напретку, негативни трендови настављају: велики део света је подвргнут људској употреби,⁶⁶⁶ али 80% светске енергије козумира само 20% светског становништва;⁶⁶⁷ и даље у већини држава расте неједнакост прихода, а посебно пад средње класе;⁶⁶⁸ најсиромашнијих 50% има мање од 1% светског богатства, док 1% одраслих поседује скоро 50% светског богатства.⁶⁶⁹ У пракси, идеја одрживог развоја се углавном концептуализује само на животну средину. Пример тога је састав Комисије за одрживи развој, у којој су углавном представници тог сектора, што је последица исхитрене израде поглавља о економији и трговини Агенде 21, која су усвојена за један дан на конференције, без учешћа представника економије и финансија.⁶⁷⁰

Доминантна парадигма и даље је економски раст, који се мери националним нивоом трговине и добити, што условљава да приоритет економија држава остаје такмичење за растом БДП и добити.⁶⁷¹ У периоду после Хладног рата, средства су усмеравана у низ војних ангажовања, уместо на еколошке и развојне задатке.⁶⁷² Изузев малог броја изузетака, развијене државе нису испуниле посвећеност коју су прихватиле, да 0,7% националног БДП-а усмере за помоћ државама у развоју, а од 2009. године светска економска криза додатно утиче на пад вредности номиналног износа помоћи, услед чега није остварен циљани обим развојне помоћи.⁶⁷³ Развојни преговори у оквиру Светске трговинске организације требало је да доведу до решавања спора о националним субвенцијама у пољопривреди, али је дошло до застоја због сумњи држава у развоју у скривене намере САД и ЕУ. Такав утисак поткрепљују притисци Запада и Светске банке да се обустави финансирање термоелектрана на угаљ, док се у неким од западних држава граде такве електране. Како развијене државе не испољавају намеру да почну да мењају образац потрошње и производње, тешко је очекивати да државе у развоју почну да с

⁶⁶⁵ MacNeill, Jim, *Our Common Future: Advance or Retreat? Sustainable Development: A New Urgency*, Geneva: EcoLomics International, 2007, p. 5.

⁶⁶⁶ S.n., *The Convention on Biological Diversity: Year in Review 2010*, Montreal: Secretariat of the CBD, 2010, p. 48.

⁶⁶⁷ Matthews; Richard, Hammill, Anne; Sustainable Development and Climate Change, *International Affairs*, 85:6/2010, p. 1118.

⁶⁶⁸ IMF, *World Economic Outlook 2007: Globalization and Inequality*, Washington, DC: International Monetary Fund, 2007, pp. 138-143.

⁶⁶⁹ Credit Suisse Institute, *Global Wealth 2014: The Year in Review*, Zurich: Credit Suisse, 2014, pp. 11-12.

⁶⁷⁰ Drexhage, John; Murphy, Deborah, *op. cit.*, p. 16.

⁶⁷¹ Speth, James Gustave, *America the Possible: Manifesto for a New Economy*, New Haven/London: Yale University Press, 2012, pp. 4-8.

⁶⁷² Chasek, Pamela; Downie, David; Welsh Brown, Janet, *op. cit.* (фуснота 664), p. 39

⁶⁷³ OECD, *Development Cooperation Report*, Paris: OECD, 2014, p. 23.

поверењем прихватају њихове диктате. У таквим условима, чини се да би одрживи развој требало посматрати изван контекста животне средине. Међутим, за то је потребно успоставити нови метод вредновања стабилности економије, а посебно успоставити механизам стварне имплементације са утврђеном одговорношћу.

Однос између одрживог развоја и глобализације није препознат на Рио конференцији (1992) и не помиње су у инструментима са тог скупа. На конференцији у Јоханесбургу (2002) глобализација је била означена као контекст глобалног развоја. Коначно, за конференцију „Рио+ (2012) све интересне групе су биле позване да дају свој допринос. Формализација утицаја глобализације резултирала је наметањем две теме као приоритетне: прва је питање кретања ка „зеленој економији“ и друга је визија будућег оквира одрживог развоја. Зелена економија подразумева економски систем који може да се суочи са еколошким потребама и да спречи еколошке кризе. Оквир одрживог развоја обухвата формалне облике организовања који могу да обезбеде његово усмеравање, праћење и координацију.⁶⁷⁴ Животна средина трпи претње по биолошку разноврсност, рибљи фонд, дезертификацију, климатске промене, природне непогоде, загађење воде, ваздуха и мора. С друге стране, главну претњу глобалном просперитету, безбедности и стабилности представља јаз између богатих и сиромашних. На конференцији у Јоханесбургу, као најшири глобални задаци и захтеви одрживог развоја идентификовани су: искорењивање сиромаштва; промена образаца потрошње и производње; и заштита и управљање природним ресурсима. Препознато је и да глобализација додаје нове изазове, кроз брзу интеграцију тржишта, покретљивост капитала и значај инвестиционих токова, који проистичу из неравномерне раширености. Како је неравномерна дистрибуција, односно неправичност, одлика и претња коју представља јаз између богатих и сиромашних држава, може се сматрати да се ради о изазову који генерише глобални систем, те да, сходно томе смањење ризика и одрживи развој нужно подразумевају корениту глобалну промену начина живота.

3. Одрживи развој као глобални вредносни оквир

Одрживи развој има вредност која, према низу показатеља на основу којих се оцењује напредак, превазилази међународне организације и националне владе. Широко је прихваћено да одрживи развоја обухвата најмање следеће вредности: живот у оквиру ограничења животне средине; обезбеђење здравог, мирољубивог и праведног друштва; достизање одрживе економије; добро администрирање; и одговорно коришћење науке и образовање.⁶⁷⁵ Успостављање основа и циљева стратегија, политика и механизма одрживог развоја изискује одређење самог

⁶⁷⁴ Elliott, Jennifer; *An Introduction to Sustainable Development*, 4th edition, New York: Routledge, 2012. pp. 10-11.

⁶⁷⁵ UNESCO, *Earth Charter*, 2000. Приступ: <http://goo.gl/i515>, 17.07.2015.

појма. Одрживи развој се, према предмету, у литератури посматра са најмање четири аспекта: 1) раста прихода *per capita* - одрживи раст тежи да одржи „прихватљиву стопу раста у приходима по становнику без разарања националних капиталних залиха капиталне имовине или залиха имовине природне животне средине;⁶⁷⁶ 2) продуктивности биомасе – одрживи раст представља позитиван биланс масе по јединици територије по јединици времена, који се одржава током деценија и векова;⁶⁷⁷ 3) развоја – одрживи развој који испуњава потребе садашњих без угрожавања капацитета будућих генерација да остваре своје потребе;⁶⁷⁸ 4) слободе личности - одрживо друштво је оно у коме се константно развија слобода индивидуа да раде оно за шта имају добар разлог.⁶⁷⁹

Вредности у подлози одрживог развоја, изискују и расветљавање поља примене. О томе постоји више тумачења, од потпуног негирања, до схватања као интегралне компоненте друштва. Међу тумачењима који га појмовно оспоравају, могу се издвојити она која указују да „изгледа да је превише коришћена, несхваћена фраза“,⁶⁸⁰ или да је „дискутабилан концепт који, попут демократије и једнакости, има основно значење које иде у прилог скоро сваком, али постоје дубока неслагања како би га требало схватити и неговати“.⁶⁸¹ Нешто умеренија становишта су: да је тешко не одобравати га, а у исто време идеја одрживог развоја је оптерећена контрадикторностима,⁶⁸² или да његова двосмисленост омогућује да превазилази тензије које проистичу из његовог значења.⁶⁸³ Најафирмативнија тумачења третирају одржив развој као нераздвојив је од укупног развоја друштва.⁶⁸⁴ Као најуравнотеженије чини се тумачење које прихвата одрживи развој као обезбеђење да данашњи живот не буде на штету будућих генерација, али поставља питања како успоставити ограничења и како знати које су потребе будућих генерација.⁶⁸⁵

Проблем појмовног одређења одрживог развоја проистиче из спора око основних вредности у позадини. Његово описивање представља концентричне, или међуповезане или преклапајуће кругове повезаности економије и друштва у ширем оквиру екологије, чиме се илуструје да нарушавање животног система слаби

⁶⁷⁶ Turner, Jonathan, *A Theory of Social Interaction*, Stanford: Stanford University Press, 1988, p. 12.

⁶⁷⁷ Conway, Gordon, The Properties of Agroecosystems, in: *Agricultural Administration*, 20/1987, p. 96.

⁶⁷⁸ World Commission on Environment and Development, *loc. cit.* (фуснота 40),

⁶⁷⁹ Sen, Amartya, *op. cit.* (фуснота 175), p. 74.

⁶⁸⁰ Mawhinney, Mark, *Sustainable Development: Understanding the Green Debates*, New York: Wiley, 2002, p. 5.

⁶⁸¹ Jacobs, Michael, *op. cit.* (фуснота 592), p. 25.

⁶⁸² Redclift, Michael, Sustainability and Theory: An Agenda for Action, in: *Globalizing Food: Agrarian Questions and Global Restructuring*, Goodman, David; Watts, Michael, (Eds.), London: Routledge, 1997, p. 438.

⁶⁸³ O'Riordan, Timothy, Environmental Science on the Move, in: *Environmental Science for Environmental Management*, O'Riordan, Timothy, (Ed.), Harlow: Longman Group, 1995, p. 21.

⁶⁸⁴ Barbier, Edward, *The Concept of Sustainable Economic Development*, International Institute for Environment and Development, Economics Programme, 1987, p. 103

⁶⁸⁵ Elliott, Jennifer, *op. cit.* (фуснота 674), p. 19.

основу за опстанак људске врсте. Одређење одрживог развоја, као вредносног (нормативног) појма мора да обухвати аспект моралнијег, духовнијег и, у складу са тим, одрживијег начина живота. Корак у овом правцу представља схватање које проистиче из необавезујуће транснационалне невладине иницијативе „Повеља о Земљи“, у којој се поштовање и брига за културну разноврсност, универзална људска права и култура мира истичу као услови глобално одрживог друштва.⁶⁸⁶

Расправа о одрживом развоју развија се из еколошких, а затим и економских наука, да би се тек с аспекта политичких токова дилема поставила у раван моралних процеса, у тежњи да се у теорији и пракси одреди поштен и праведан развој.⁶⁸⁷ Суштина је како се у одређеном друштву расподељују штете по животну средину и добра која се из ње извлаче. Отуда, одрживи развој није могуће одредити као крајњу тачку или стање, већ семора обухватити стално евалуирање процеса, односно „не може се разумети у историјском вакууму“.⁶⁸⁸ Из истог разлога, разумевање одрживог развоја подразумева да концепт обухвата: изазов конвенционалном размишљању и пракси; дугорочну и краткорочну добробит; суштинске теме одлучивања; препознавање веза и међузависности, посебно између људи и биофизичких темеља за живот; опрез у приступу комплексностима; препознавање строгих ограничења и бескрајних могућности за креативне иновације; потребу отвореног процеса; преплетеност средстава и циљева – културе, управљања и екологије и економије; продубљивање универзалности и концепта.⁶⁸⁹ Развој се често разматра у контексту држава у развоју, али се тиче свих делова света, на свим нивоима, од индивидуалних до глобалних трансформација,⁶⁹⁰ као и идеја о најбољим начинима да се остваре преображаји. Према заговорницима модернизма, међународне организације, попут Светске банке, IMF, или GATT, осмишљене су да тако што спрече економске кризе и сукобе и да обезбеде економску стабилност, просперитет и мир у свету, чиме су у функцији обезбеђивања одрживог развоја на светском нивоу.⁶⁹¹

До седамдесетих година XX века владало је уверење да постоји линеаран, неспутан економски развој и у делотворност урбано заснованог индустријског развоја.⁶⁹² Тај

⁶⁸⁶ UNESCO, *op. cit.* (фуснота 675), Preamble.

⁶⁸⁷ Roberts, Timmons; Parks, Bradley, *A Climate of Injustice: Global Inequality, North-South Politics, and Climate Policy*, Cambridge: MIT Press, 2007, p. 150.

⁶⁸⁸ Adams, William, *Green Development: Environment and Sustainability in a Developing World*, 3rd edition, London/New York: Routledge, 2009, p. 26

⁶⁸⁹ Gibson, Robert; Kemp, René; Parto, Saeed, Governance for Sustainable Development: Moving from Theory to Practice, *International Journal of Sustainable Development*, 8:1-2/2005, pp. 13-17 Gibson, Robert, Avoiding Sustainability Trade-offs in Environmental Assessment, *Impact Assessment and Project Appraisal*, 31:1/2013, pp.1-12.

⁶⁹⁰ Potter, Robert, Binns, Tony; Elliott, Jennifer; Smith, David, *Geographies of Development: An Introduction to Development Studies*, 3rd edition, New York: Routledge, 2008., p. 6.

⁶⁹¹ Willis, Katie, *Theories and Practices of Development*, 2nd edition, New York: Routledge, 2011, p. 3.

⁶⁹² Potter, Robert, Binns, Tony; Elliott, Jennifer; Smith, David, *op. cit.* (фуснота 690), p. 94.

период карактеришу велики пројекти инфраструктурне, индустријске и пољопривредне модернизације који покрећу нове технологије и који се све више финансирају позајмљивањем на међународном плану. Међу владама жељним да остваре економски раст и међу банкама и кредиторима о животној средини се мало бринуло.⁶⁹³ У том периоду неједнакости између и унутар држава су се увећале и постало је јасно да нема правичне прерасподеле развоја. Интерес за развојне политике афирмише школа мишљења о зависности, чији је зачетник Андре Гундар Франк, економиста школован у САД који је већи део истраживања вршио у Латинској Америци, а такође је важна и европска марксистичка школа мишљења која се везује за државе Трећег света и антиколонијални покрет.⁶⁹⁴ Теорија зависности у суштини тврди да неразвијеност није последица неадекватних економских, друштвених или еколошких услова у самим државама, већ директан исход развоја другде и начина на који су те државе укључене у операције међународног капиталистичког система, односно структурних слабости таквих држава и региона. Последично, што су више биле захваћене у такве процесе то су више заостајале у развоју, него што су обезбеђивале напредак. Према теоретичарима зависности, препреке развоју су у међународној подели рада и условима трговине, више него у недостатку капитала или предузетничкој вештини. Један од типичних политичких одговора била је индустријализација замене увоза.

Теорија зависности је до осамдесетих година XX века критикована са аспекта да наглашава детерминизам улоге спољних структура. Ова критика полази од схватања развоја као вишедимензионог концепта, који обухвата широко поље напредака у друштвеној и у материјалној добробити свих у друштву. Практично, подразумева се да за постизање развоја не може постојати јединствен образац, метод или стратегија, односно *a contrario* да је потребно инвестирање у све секторе, од индустрије и пољопривреде, до здравства и образовања. То доводи до нагласка на специфичне локалне, историјске, друштвено-културне и институционалне услове, у циљу покретања природних и људских ресурса кроз одговарајуће технологије са приоритетом на основне потребе. Овај, партиципативни приступ развоју настао је као последица екстерно наметнуте праксе развоја и довео је до схватања потребе да развој буде одржив. С аспекта економског раста, осамдесете су биле изгубљене године, осим за тзв. азијске тигрове, чији је раст тада образлаган отвореношћу за инвестиције и државним неинтервенционизмом, што се у накнадним анализама испоставило као нетачно.⁶⁹⁵ Скоро је општи закључак да период који одликује приступ „финансирања развоја“

⁶⁹³ Willis, Katie, *op. cit.* (фуснота 691), p. 168.

⁶⁹⁴ Elliott, Jennifer; *An Introduction to Sustainable Development*, 4th edition, New York: Routledge, 2012. pp. 28-29.

⁶⁹⁵ Nayyar, Deepak, *Catch Up: Developing Countries in the World Economy*, Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 91. Стевановић, Мирослав; Ђурђевић, Драган, *op. cit.* (фуснота 158), стр. 17-19.

није решио проблем задуживања, нити је имао позитивна дејства на решавање проблема животне средине и положај рањивих група.⁶⁹⁶

У теоријама развоја, у којима је до осамдесетих централну улогу имала национална држава, деведесете доносе промену кроз идеју структурних прилагођавања, ради смањења нараслог задуживања. Ова прилагођавања су: у драстичном смањивању државних трошкова, запослења у јавном сектору и реалних зарада; у политици цена са циљем да се укину субвенције у пољопривреди, подигну цене пољопривредних производа и обнове цене јавних услуга; као и у либерализацији која обухвата смањење вредности националне валуте, кредитне реформе, приватизацију државних институција и више камате. То је довело до препознавања ширег, глобалног карактера промена у економској, друштвеној и политичкој активности и општим прихватањем термина „глобализација“ (уместо новог светског поретка). Међутим, увиђа се да глобализација нема исти домет ни када се ради о директним инвестицијама, као кључном покретачу економског развоја, нити у ширењу технологија информационих комуникација.⁶⁹⁷ Неолиберални приступ подрила је глобална економска криза, која је од 2008. године уздрмала међународни финансијски и економски систем. Чак су владе САД и Велике Британије примениле мере искупљивања приватних банака, а жртве финансијске кризе су без своје кривице постале и економије у развоју.⁶⁹⁸ То је дискурс развоја поново увело питање улоге државног протекционизма, бар када се ради о интересима националне економске безбедности.⁶⁹⁹ Данас, чак и тврди заговорници неолиберализма прихватају нужност сарадње, лишене диктата финансијског капитала, бар на плану суочавања са проблемима климатских промена.⁷⁰⁰

Дилема у дискурсу одрживог развоја и даље је граница подударности развоја са одрживошћу животне средине. На конференцији у Стокхолму (1972), проблеми развоја и животне средине држава Трећег света били су углавном маргинализовани.⁷⁰¹ Осим прокламовања да животна средина и развој треба да буду интегрисани, није утврђен начин како то треба да се оствари. Једину смерницу на том плану представља закључак Брунтланд комисије: „да би индустријски развој буде дугорочно одржив, мора да се радикално промени квалитет развоја, а посебно

⁶⁹⁶ Elliott, Jennifer; *An Introduction to Sustainable Development*, 4th edition, New York: Routledge, 2012. p. 35.

⁶⁹⁷ Dicken, Peter, *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*, New York: Guilford Press, 2011, p. 6.

⁶⁹⁸ Stiglitz, Joseph et al., *Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of the International Monetary and Financial System*, 2009, Ch. Paras. 1,2. Приступ: http://www.un.org/ga/econcrisissummit/docs/FinalReport_CoE.pdf, 30.07.2015.

⁶⁹⁹ Balaam, David; Dillman, Bradford, *Introduction to International Political Economy*, 6th edition, London/New York: Routledge, 2015, pp. 54, 74.

⁷⁰⁰ Sachs, Jeffrey, *Common Wealth: Economics for a Crowded Planet*, London: Penguin Books, 2008, p. 29.; Giddens, Anthony, *Politics of Climate Change*, 2nd edition, Cambridge: Polity Press 2009, p. 72,

⁷⁰¹ Adams, William, *op. cit.* (фуснота 688), p. 59.

у развијеним државама“.⁷⁰² У оквиру настојања да се одговор пронађе у оквиру тржишно заснованог екологизма, осамдесетих се у Немачкој и Холандији артикулише потправац „еколошка модернизација“, чији заговорници прихватају да тржишни капитализам има негативне последице, али сматрају да се он може преобликовати за суочавање са изазовима загађења кроз иновативне технологије и унапређене процедуре планирања, процењивања и регулативе.⁷⁰³ Међу конструкцијама еколошког модернизма је и увођење моћи потрошача да утичу на пословање, што развијено до крајње консеквенце доводи до питања да ли куповина (или образац потрошње) стварно може да спаси Планету.

Очигледно је да се схватање одрживог развоја разликује зависно како од дисциплина у оквиру којих се посматра, тако и од претпоставки о суштини односа између природе и друштва. У првој деценији XXI века, доминирале су идеје неолиберализма и еколошког модернизма. Међутим, оне су данас под ударом праксе, а све више и теорије. Тренутно, одрживи развој се преиспитује у контексту „међуповезаних“ (уместо глобализованих) криза климе, економије и сиромаштва.⁷⁰⁴ Према владајућем глобалном концепту, либерализација представља мотор развоја. На то указују: ширење области слободне трговине, иницијативе за трговинском либерализацијом у оквиру GATT и WTO, као и комплементарне политичке реформе у државама у развоју под окриљем IMF и Светске банке. С друге стране, према анализи Програма УН за развој из 1996. године, рађене по методу Индекса људског развоја, „89 држава економски лошије него пре десет година; да државе у развоју, са преко 80% светског становништва и даље стварају мање од 20% светског производа; а да више од 1,3 милијарду људи живи са мање од 1 долара на дан, док имовина 358 богатих појединаца прелази укупне годишње приходе 45% светске популације.“⁷⁰⁵ Из тога се може закључити да између глобализације и развоја нема аутоматске везе.

Постоје мишљења да је процес глобализације робуснији него што показују резултати и да је тржиште моћан инструмент за суочавање са проблемима животне средине. С тим у вези се указује да је глобализација, по први пут, изазов за хегемонију глобалног севера наспрам глобалног југа. По њима, Север могу да спасу само структурна прилагођавања, једнако драстична као она кроз која су од деведесетих година прошле државе глобалног југа. Они у своје анализе настоје да уведу методе квантификације одрживог економског раста и закључују да „не

⁷⁰² World Commission on Sustainable Development, *op. cit.* (фуснота 40), Ch. II, para 25.

⁷⁰³ Adams, William, *op. cit.* (фуснота 688), p. 126.

⁷⁰⁴ Elliott, Jennifer; *An Introduction to Sustainable Development*, 4th edition, New York: Routledge, 2012, p. 55.

⁷⁰⁵ Gupta, Satya Dev; Choudhry, Nanda, *Globalization, Growth and Sustainability: An Introduction*, in; *Globalization, Growth and Sustainability*, Gupta, Satya Dev; Choudhry, Nanda (eds.), New York: Springer Science & Business Media, 2012, p. 2.

постоји одређена вредност прихода која би била одржива“.⁷⁰⁶ Важна одлика метода заговорника актуелног процеса глобализације је примена статистичких пројекција тренда које се, иако их пракса демантује по питањима нуклеарне енергије, цена нафте и реструктурирања дугова, образлажу као исход стања тржишта у једном тренутку.⁷⁰⁷ Тако се, насупрот објективним показатељима, долази до закључка да „глобализација није нужно непријатељска према одрживом расту“ и да је зато треба подржати и супротставити се онима који је блокирају. Они постављају питање: како ће бити подељене одрживе добити од трговине и предлажу да се одређена квота простора животне средине по глави становника државама алоцира.⁷⁰⁸

Почетком деведесетих година XX века формулисан је став о компатибилности глобализације и одрживости економија.⁷⁰⁹ Развијајући ову тезу и после практичног неуспеха, поборници екстремне либералне глобализације проналазе решење у враћању на опредељење држава, те ако је одрживи развој приоритет, на извршним властима држава је да га имају у виду и да, кроз обезбеђивање слободне трговине и наметања правила, омогуће приватним компанијама да послују на трошковно ефективан начин.⁷¹⁰ Оваквој конструкцији може се приговорити да занемарује да у свету у коме су успостављена дословно изведена правила либералне трговине, владе неразвијених држава нису у позицији да било шта намећу и условљавају транснационалним компанијама, а посебно не финансијском капиталу. Постоји и друга врста апологетике улоге глобализације, која одрживи развој посматра као концепт који има свој међународни и национални оквир. По том становишту, проблеми у вези са питањима одрживог развоја имају у савременим међународним односима димензије објективних одредница укључивања националних тржишта у међународно тржиште. С друге стране, друштвена димензија одрживог развоја, која се испољава у виду сиромаштва, популационог аспекта и урбанизације, одражава се на хумани развој индивидуе унутар држава.⁷¹¹

Перспективе одрживог развоја, економска, друштвена и перспектива која се односи на животну средину, разматрају се од 1987. године и до сада су се профилисале многе теме, попут популације, коришћења ресурса, глобализације, корпоративне моћи и стратегија за достизање одрживог развоја на локалном, националном и

⁷⁰⁶ Desai, Meghnad, *Globalization and Sustainable Development*, in: *Globalization, Growth and Sustainability*, Gupta, Satya Dev; Choudhry, Nanda (eds.), New York: Springer Science & Business Media, 2012, pp. 233-235

⁷⁰⁷ *ibid.*, p. 235

⁷⁰⁸ *ibid.*, pp. 238, 253.

⁷⁰⁹ Yandle, Bruce, *Is Free Trade an Enemy of Environmental Quality?*, in: *NAFTA and the Environment*, Anderson, Terry (Ed.), San Francisco. Pacific Institute for Public Policy, 1993, pp. 9-10; Globberman, Steven, *The Environmental Impacts on Trade Liberalization*, in: *NAFTA and the Environment*, Anderson, Terry (Ed.), San Francisco. Pacific Institute for Public Policy, 1993, pp. 27-44.

⁷¹⁰ Desai, Meghnad, *op. cit.* (фуснота 706), p. 281.

⁷¹¹ Грбић, Владимир, *Глобализација и одрживи развој*, Београд: Универзитет Мегатренд, 2008.

глобалном нивоу. Растућа свест о изазовима довела је до прихватања одрживог развоја као концепта.⁷¹² Чини се оправдано настојање да се дође до теорије одрживог развоја, која би по природи морала бити интердисциплинарна. У том смислу се могу схватити неке анализе које спроводи Светска банка. Она је израдила метод мерења „стопе стварне уштеде у нацији“, који се заснива на квантификацији и одбијању од националног производа губитка природних ресурса и штете коју изазива загађење. Светска банка долази до закључка да „смањење или ублажавање улоге државе не може да буде крај приче о реформи. Да би људска добробит напредовала, мора се повећати способност државе, схваћена као способност да се предузму и унапреде делотворне колективне акције.“⁷¹³

Друштвена димензија економске одрживости довела је до схватања организације и интеракција економских учесника као друштвеног капитала. Коначну друштвену димензију одрживости представљају политичка права и моћ, односно демократија, учешће и овлашћења. Ова димензија била је прво обухваћена кроз теорију зависности, по којој неразвијеност народа и држава периферије потиче од структурних односа, који извлаче ресурсе из њиховог богаћења. Постмодернизам одбацује концепт развоја као конструкцију развијених и елиминише локалне разлике. Делимичне интеграције, међутим, могу да воде до националне дезинтеграције, која се испољава кроз незапосленост, сиромаштво, неједнакост, искљученост и маргинализацију. Такође, и већа међународна конкурентност може бити у супротности са потребама друштвене равнотеже. Друштвена цена глобализације су разарање заједница и животне средине, које економске и тржишне метрике не мере.⁷¹⁴

Модел који тежи економском расту дуго није уважавао ни локалне привреде и аутохтона знања. Интервенције на плану модернизовања етничких заједница убрзане су процесима индустријализације, изградње брана, применом програма у шумарству, контроли земљишта и уоквиривањем регулативе у интересу инвестиција, раста и ширења тржишног модела. Кроз процес модернизације, животи етничких заједница уређују се у оквиру централизованих развојних политика које подривају локално одлучивање, партиципацију, креативност, знање и издржавање.⁷¹⁵ Интервенције у име развоја резултирале су разарањем локалних

⁷¹² Harris, Jonathan; Wise, Timothy; Gallagher, Kevin; Goodwin, *A Survey of Sustainable Development: Social And Economic Dimensions*, Washington: Nova Island Press, 2013, pp. xxiii-xxxiv.

⁷¹³ World Bank, *Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development*, Washington, DC: The World Bank, 1997.

⁷¹⁴ Fox-Penner, Peter, Environmental Quality, Energy Efficiency, and Renewable Energy, in: *Electric Utility Restructuring: A Guide to the Competitive Era*, Vienna, VA: Public Utility Reports, 1997, pp. 333-369.

⁷¹⁵ Bijoy, Barua, Critical Perspectives on Development and Learning in Community Action in Bangladesh and Thailand, in: *Critical Perspectives on Neoliberal Globalization, Development and Education in Africa and Asia*, Kapoor, Dip (ed.), Leiden: Springer Science & Business Media, 2011, p. 171. Детаљније: Poffenberger, Mark, People in the Forest: Community Forestry Experiences from

природних ресурса, што је компензовано пресељавањима, али су саме заједнице учињене неодрживим.⁷¹⁶ С друге стране, током осамдесетих и деведесетих година у оквиру УН се развија и приступ културног развоја који у оквиру одрживог развоја промовише свест о значају аутохтоних култура и знања (на пример, Светска декада културног развоја, Друштвени самит у Копенхагену 1990, Самит о Земљи у Рију 1995). Присталице овог приступа истичу низ негативних последица наметања модернизације. Културно пристрасни мегапројекти подривали су аспирације људи, одрживо издржавање и животни стил. Развојни пројекти засновани на западној науци, у тежњи за универзалном цивилизацијом у име напретка и развоја занемарили су локалне људе и знања. Развојни програми које су финансирали међународни донатори нису рехабилитовали нити се посвећивали потребама руралних етничких група на њиховој земљи. Овакав развој такође је подстакао миграције, односно фаворизовао је насељенике, а маргинализовао домороце. Практично, институционализација развоја је представљала меру стратешке интервенције против друштвено-политичког противљења.

Владајући глобални концепт одрживог развоја прихватиле су и међународне финансијске институције. До тога су довели, с једне стране, глобални раст покрета за заштиту животне средине и, с друге, све већа забринутост за последице све већег уништавања животне средине. Велики број истраживача указује да циљ међународних финансијских институција, као и у случају транснационалних корпорација и неолибералних режима на Северу и Југу, није здравље природе, већ стални економски раст и очување капиталистичког економског развоја. Део доктрине тврди да је у случају наведених организација забринутост за природну животну средину представљала само окриље, у недостатку пригоднијег средства, за ширење неограниченог слободног тржишта и слободне трговине у целом свету (глобализација и либерализација).⁷¹⁷

У глобалној структури моћи доминира мали број држава, те се региони и нације између себе такмиче за користи од њих, при чему се некад упуштају у погодбе штетне за добробит грађана и радника. Та динамика не може да доведе до унапређења квалитета живота ни одрживог развоја. У крајњој анализи, испоставља се да у таквим условима сама акумулација богатства ствара сиромаштво. Зато, одржив развој обухвата и политичку борбу, како за контролу производних ресурса, тако и за сам модел развоја. Како је глобална интеграција за неке прилика, а за

Southeast Asia, *International Journal of the Environment and Sustainable Development*, 5:1/2006, pp. 57-69; Trakarnsuphakorn, Prasert, Space of Resistance and Place of Local Knowledge in Karen Ecological Movement of Northern Thailand: The Case of Pgaz K'Nyau Villages in Mae Lan Kham River Basin, *Southeast Asian Studies*, 45:4/2007, pp. 586-614.

⁷¹⁶ Barney, Jay, *Gaining and Sustaining Competitive Advantage*, 4th edition, New Jersey: Pearson Prentice Hall, 2010.; Kripakorn, Dome, Social Movement and the Natural Resources Management: A Study of the Anti-Nam Choan Dam Movement, *Silpakorn University International Journal*, 7/2007, 112-142.

⁷¹⁷ Harris, Richard; Seid, Melinda (eds.), *Critical Perspectives on Globalization and Neoliberalism in the Developing Countries*, Leiden: BRILL, 2000, p. 16.

друге није, испоставља се да је основ одрживости аутономија.⁷¹⁸ Из примера држава Латинске Америке види се да неолиберална парадигма развоја не нуди решење за осетљивост на спољне силе, друштвено изопштавање и сиромаштво, али да ствара кризе. Стога, у латиноамеричком дискурсу развоја доминира теза о потреби за новом развојном теоријом, у оквиру које су најзаступљенија два виђења могућег основа развоја: структурлистичко-развојна теорија (тзв. парадигма центар-периферија) и поменута теорија зависности. Наиме, неоструктурализам и зависност укључују и усмерење на структуре и институције, а не искључиво на цене, и тако пружају бољи основ за разумевање развојних процеса од неолиберализма. Овим мишљењима се оспорава практични домет, односно указује се да би у том циљу требало једнаку пажњу да посвете питањима носилаца развоја и мобилизације друштвених сила напретка.⁷¹⁹

Пред UNEP је био изазов да integriше људски развој у своје еколошке активности, као и да се компонента животне средине што целовитије integriше у оперативне активности. На том плану, задатак UNDP је да помогне да се, у циљу испуњавања потреба које се сматрају основним, развију неопходни природни, али и људски ресурси. Светска банка је 1990. године објавила први извештај о сиромаштву, а већ 1992. године сузбијање сиромаштва једно је од првих поглавља Плана имплементације Рио конференције о одрживом развоју (Агенда 21). Посвећеност да се смањи сиромаштво један је од циљева Миленијумске развојне декларације из 2000. године. Сиромаштво се концептуализује као вишедимензионални проблем, око којег се развија бирократска инфраструктура. У том смислу оно је постало критеријум оцене развоја државе, изражен у оквиру Индекса људског развоја, који је у оквиру UNDP развијен управо као израз нивоа капацитета људи (људског ресурса). Индекс људског развоја осмишљен је као збирна мера просечних достигнућа у битним областима људског развоја: дуг и здрав живот (на основу очекиване животне доби при рођењу), располагање знањем (мерено кроз године школовања одраслих са 25 година и очекивани период школовања деце у школској доби, према подацима Института за статистику UNESCO) и пристојан стандард живота (мерено на основу бруто националног прихода по становнику). Канцеларија UNDP за извештавање о људском развоју нуди композитне параметре као ширу базу кључних питања људског развоја: проценат ускраћеног становништва – за неједнакост, репродуктивно здравље, овлашћење и тржиште рада – за родни диспарат; и проценат сиромашних – за сиромаштво.⁷²⁰ Из наведеног се види да HDI не исказује показатеље неједнакости, сиромаштва, људске безбедности, овлашћења итд.

⁷¹⁸ Birkin, David, *Overcoming the Neoliberal Paradigm: Sustainable Popular Development*, in: *Critical Perspectives on Globalization and Neoliberalism in the Developing Countries*, Harris, Richard Lege; Seid, Melinda (Eds.), Leiden: BRILL, 2000, p. 166-173.

⁷¹⁹ Kay, Cristobal; Gwynne, Robert, *Latin America Transformed: Globalization and Modernity*, 2nd edition, London & New York: Routledge, 2014, p. 14..

⁷²⁰ Приступ: <http://hdr.undp.org/en/data/map>, 30.07.2015.

Потпунија слика нивоа људског развоја изискује анализу других индикатора и информација, будући да одрживи развој подразумева дугорочне услове за вишедимензионалну добробит човечанства. У том смислу, Конференција УН о животној средини и развоју прокламује: „Људи су у средишту бриге за одрживи развој. Они су овлашћени на здрав и продуктиван живот у складу са природом.“⁷²¹ Приступ UNDP, као и Светске банке, гради се на свођењу идеје која проистиче из наведене прокламације на „овлашћење“ људских бића на продуктиван живот. Тако сведен, развој подразумева активности усмерене на: обезбеђивање прилика, односно процес формирање људског капитала, и повећање капацитета сиромашних да искористе прилике, односно искоришћавање људског капитала. Мање изричит по питању људског развоја је План имплементације начина и средстава за искорењивање сиромаштва предвиђених у Декларацији из Јоханесбурга (2002). Уз уобичајене области образовања и здравства, додати су: приступ производним ресурсима, прилике за запослење које даје приходе, родна једнакост, рурална инфраструктура и трансфер знања. План имплементације, а ни политичка декларација, не помињу политику социјалне заштите. Помињање људских права у том контексту није уврштено у завршни текст, чиме се остаје у оквиру домета Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима, који развој не третира као право индивидуе. Не помиње се ни „право на суверенитет и контролу природних ресурса“, које је прокламовано у Рио декларацији. Генерално посматрано, еволуција друштвене димензије одрживог развоја је из фазе у којој се смањење сиромаштва схватало као нужни и логични исход процеса економске модернизације, политичке еманципације и премошћавања разлике између богатих и сиромашних држава, дошло у фазу у којој је постало питање нивоа националног суверенитета и самоопредељења (изражено показатељима HDI). У складу са том променом перцепције, борба против сиромаштва, пре свега Светске банке (и Међународне организације рада) свела се на структурна прилагођавања.⁷²² Тај процес приметан је и на терминолошком плану, где је израз „искорењавање“ сиромаштва, као свеобухватни задатак (посао), заменило „смањење“, што је неопходна потреба за остваривање циља (средство). У средишту одрживог развоја, важног за искорењавање сиромаштва, нашли су се проблеми воде, енергије, улоге финансијског света, администрирања и партиципације и улоге партнерстава.

У Агенди 21 (1992) као главни узрок сталног погоршања глобалне животне средине не идентификује се сиромаштво, већ неодрживи обрасци производње и потрошње, посебно у индустријализованим државама.⁷²³ На овај начин се као циљ опредељује развијање политика и стратегија којима се подстичу промене у неодрживим обрасцима потрошње. Међутим, ова оријентација је до краја миленијума, уместо

⁷²¹ UN General Assembly, *loc. cit.* (фуснота 256).

⁷²² Mestrum, Francine, Poverty Reduction and Sustainable Development, in: *The World Summit on Sustainable Development: The Johannesburg Conference*, Hens, Luc; Nath, Bhaskar (Eds.), Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2006., pp. 41-43.

⁷²³ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 66), para. 4.3.

разраде нових метода, добила нови назив „од потрошачког друштва као одрживом друштву“.⁷²⁴ Тако се одрживост појављује као суштински предуслов и као крајњи циљ делотворне организације бројних људских активности, што је довело до проширивања дискурса одрживости. Данас, начела одрживог развоја глобално обухватају области економије, рационалног коришћења ресурса, друштвене правичности и глобалне животне средине.⁷²⁵ У том оквиру, одрживост се може схватити као: захтев да се сачува физички инвентар природе; захтев да се сачувају функције постојећег инвентара природе; (3) захтев да се обезбеде основне потребе садашње генерације; и (4) захтев да се проактивно дела и води рачуна о потребама будућих нараштаја.⁷²⁶ Тако схваћено, показатељи одрживог развоја представљали би одраз стања квалитета живота, као могућности задовољавања еколошких, егзистенцијалних, друштвених и индивидуалних потреба.⁷²⁷ У том смислу, смернице о индикаторима одрживог развоја, Комисије УН за одрживи развој, показатеље одрживог развоја разврставају према областима које изражавају начин живота и рада: сиромаштво, администрације, здравље, демографија, природни ризици, атмосфера, мора и океани, питка вода, биоразноврсност, економски развој друштвене, у вези са животном средином, економске, институционалне и образци производње и потрошње.⁷²⁸

Као политички концепт, образац одрживог развоја је близак поимању безбедности. Показатељи одрживости који изражавају стање у више области живота, у условима постојања институционалних механизма објективно представљају чиниоце доминације. Различити чиниоци доминације ослањају се и/или упућују једни на друге... они се појачавају и теже истом циљу... или теже да се пониште. Ти односи функционишу на основу успостављених механизма доминације, техничким инструментима који омогућују да се односи моћи и доминације учврсте, кроз „производњу поданика“.⁷²⁹ Пример за то је политички концепт људских права, која се неретко користи за разбијање националних држава, које су у идеологији означене као „највећа препрека или претња у развоју процеса глобализације“. У

⁷²⁴ Barber, Jeffrey, Production, Consumption and the World Summit on Sustainable Development, in: *The World Summit on Sustainable Development: The Johannesburg Conference*, Hens, L; Nath, Bhaskar (Eds.), Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2006, pp. 58-59.

⁷²⁵ Штрбац, Нада; Вуковић, Милован; Воста, Данијела; Сокић, Мирослав, Одрживи развој и заштита животне средине, *Рециклажа и одрживи развој*, 5/2012, стр. 19.

⁷²⁶ Андевски, Милица, Етичка утемељеност одрживог развоја, *Теме*, 30:3/2006, стр. 411-426.

⁷²⁷ Костадиновић-Красић, Данијела, Одрживи развој и развој Југославије, *Теме*, 26:2/2002, стр. 301-319.

⁷²⁸ Commission on Sustainable Development, *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*, 3rd edition, New York: United Nations, 2007, pp. 10-12, Tables 1, 2. Овај приступ показатељима одрживог развоја, у смислу одраза одрживости, представља промену у односу на исти документ из 2001. године, у којем су показатељи били тематски разврстани према димензијама (економска, везано за животну средину, друштвена и институционална) и више у функцији изражавања људског развоја. (*Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*, 2001, p. 22, Table 3)

⁷²⁹ Фуко, Мишел, *Археологија знања*, Београд: Плато, 1998., стр. 60-62.

поимању друштва уређеног на принципима „теорије група“, а у околностима када се развој схвата као питање националног суверенитета и самоопредељења, изградња државе може постати безбедносни проблем у друштвима која настоје да задрже националну државу утемељену на идеологији национализма.⁷³⁰ У том контексту, могу се разликовати универзалност од мондијализације. Универзалност подразумева права и слободе човека, културу и демократију уопште, а мондијализација подразумева технику, тржишта, информације. Примећује се да је мондијализација неповратна, док универзално које се мондијализује губи свој сингуларитет и нестаје, што има за последицу да под налетом глобализације пада све, осим нације, и да су зато на удару структура глобализације највише националисти, односно национализам као идеологија која форсира националну државу и њен суверенитет.⁷³¹

3.1. Одрживи развој као глобална „јавна служба“

Од половине деведесетих година XX века, одрживи развој је постао кључна политичка и етичка парадигма за решавање планетарних еколошких и друштвених проблема. Концепт овог појма глобално је покренула Светска комисије за животну средину и развој, 1987. године, али његово порекло је старије и модерни еколошки покрети су га само прилагодили новом оквиру и намени. Семантички, термин одрживи одређује особину (развоја). Његово порекло везује се за појам „одрживи принос“ (*nachhaltiger*), из стручне терминологије шумарства XVIII века. На Конференцији светског савеза цркава под називом „Наука и технологија за људски развој“, одржаној 1974. године у Букурешту, у оквиру које су између осталих разматране нове друштвене и вредносне смернице развоја света, формула „одговорно друштво“ замењена је кованицом „праведно и одрживо друштво“ (*just and sustainable society*). Године 1980, Међународна унија за заштиту природе објављује документ под насловом „Очување животних ресурса за одрживи развој“ (*Living Resource Conservation for Sustainable Development*). За увођење појма одрживи развој у политичку и правну терминологију кључне заслуге се приписују организацији Римски клуб, у оквиру које је 1972. године објављен извештај под насловом „Границе раста“, у којем аутори реч „одржив“ користе описујући жељено стање глобалне равнотеже: „трагамо за моделом који ће представљати светски систем који је одржив без наглих и неконтролисаних колапса“.⁷³²

Део доктрине указују да су индустријске државе тренутно неодрживе и решење тог проблема, у виду постизања економског и друштвеног благостања, траже у

⁷³⁰ детаљније: Симеуновић, Драган, *op. cit.* (фуснота 631).

⁷³¹ Шепић, Мирослав, *Техничко – технолошки аспекти превенције и сузбијања тероризма*, докторска дисертација, Београд: Универзитет Сингидунум, 2013., стр. 45.

⁷³² Grober, Ulrich, *Deep roots – A conceptual history of 'sustainable development' (Nachhaltigkeit)*, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, 2007, pp. 8–9. Приступ: <http://goo.gl/5A6OOW>, 31.07.2015

утврђивању повезаности развоја са животном средином, јавним здрављем, безбедношћу, као и смисаоном и стимулативном запошљавању и капацитетом зараде. У том правцу, поборници доминантне улоге технологије заговарају осмишљавање „вишенамених решења за изазове одрживости, која би требало интегрисати у питања економије, запошљавања, међународног и националног права, животне средине, индустријског развоја, трговине, финансија, јавне и безбедности на раду“.⁷³³ На основу области које они идентификују као емитере изазова могуће је генерализовати само економију (и запошљавање) и животну средину. То су дакле оне области у којима треба тражити решења за проблеме одрживости.

У периоду од Брунтланд комисије (1987) до Конференције Рио+ (2012) и после, термин одрживи развој продубио се у начело међународне политике усмерено на природни капитал и, уопштеније, на људски развој.⁷³⁴ Да би се ово начело, осим одражавања забринутости за природу и животну средину, применило у суочавању за захтевима правичности и правде, неопходним за остваривање потребе за унапређењем квалитета живота, као његове сврхе, у најновијем периоду се развија појам праведне одрживости.⁷³⁵

Други развој почиње од Агенде 21 (1992) и испољава се као кристалисање проблема одрживе потрошње. Њиме се уводи нови концепт просперитета и добробити, мање зависан од ограничених ресурса Земље. На Светском самиту у Јоханесбургу (2002) одржива потрошња је идентификована међу три циља одрживог развоја, а 2012. године је постала један од малобројних достигнућа самита Рио+. Образац одрживе потрошње судара се са друштвеним и институционалним контекстом потрошачке активности. У недостатку конкретних решења, у доктрини се разматрају методи мотивисања одрживе потрошње, међу које се убрајају унапређење инклузивних друштава, обезбеђење смисаоног рада и подршка испуњеном животу, развијање свести и мере фискалне политике и убеђивања.⁷³⁶

3.2. Одржив развој као агенс за друштвени консензус

⁷³³ Ashford, Nicholas; Hall, Ralph, *Technology, Globalization, and Sustainable Development: Transforming the Industrial State*, New Haven: Yale University Press, 2011, pp. 3-10.

⁷³⁴ Atkinson, Giles; Dietz, Simon; Neumayer, Eric; Agarwala Matthew, Introduction: A Handbook of Sustainable Development, у: *Handbook of Sustainable Development: 2nd Revised Edition*, Atkinson, Giles; Dietz, Simon; Neumayer, Eric; Agarwala Matthew, (Eds), Cheltenham(UK)/Northampton(USA): Edward Elgar Publishing, 2014, p. 1.

⁷³⁵ Agyeman, Julian *Sustainable Communities and the Challenge of Environmental Justice*, New York/London: New York University Press, 2005, p. 43.; *id.* 2013, *Introducing Just Sustainabilities: Policy, Planning and Practice*, London: Zed Books, 2013, pp. 4-7.

⁷³⁶ Jackson, Tim, Sustainable Consumption, у: *Handbook of Sustainable Development: 2nd edition*, Atkinson, Giles; Dietz, Simon; Neumayer, Eric; Agarwala Matthew, (Eds), Cheltenham(UK)/Northampton(USA): Edward Elgar Publishing, 2014. p. 288

Постизање изричитих еколошких, друштвених и економских циљева, наметање еколошких ограничења, уз владин интервенционизам, захтева лидерство и сарадњу учесника, изискује интеграцију и координацију политике на свим просторним скалама и политичким јурисдикцијама, а зависи од образовних, планских и политичких процеса који су отворени, и поштени.⁷³⁷ С друге стране, основна слабост политичких декларација са конференција о одрживом развоју под окриљем УН је неуспех да се на јасан начин одреди према друштвеним и политичким препрекама преласку на одрживији облик развоја. Зато се још није почело са осмишљавањем политика које би одговарале том концепту друштвено-економских промена.

Уколико се не схвати као друштвени кохезиони контекст остваривања нужних и довољних услова за опстанак, одрживи развој је оксиморон.⁷³⁸ Ради се о концепту који успоставља индивидуалне и колективне вредности, односно који је нормативан. Начин остваривања ових вредности у постмодерном друштву, због интеракција и плуралности интереса, чини га политичким и друштвеним контекстом остваривости тих интереса.⁷³⁹ Политика искључивог обећавања по правилу одржава *status quo*. У том контексту се може посматрати разлог због којег глобалне институције попут OECD и Светске банке не помињу ограничења доминантним моделима. Као „решавање проблема“, политички су лагодније теме заштите животне средине, попут загађења река и језера, будући да омогућавају да се обећава више. Тај приступ, међутим, не доводи до предвиђања и спречавања проблема. У том смислу, велика препрека одрживом развоју је традиционална организација институција око проблема, уместо око структура и функција, што доводи до парализе у суочавању са проблемима комплексних структура. Примери напорног, успореног уочавања проблема киселих киша и промена климе показали су да је за превазилажење институционалне тромости класичних бирократских апарата било потребно, кумулативно: успостављање међународног режима; међународни научни консензус; свест и доступност чињеница индустрији и јавности; и невладино удруживање. Савремена друштва још увек немају кохезивну конститутивност, због чега се проблеми комплексних структура испољавају као интерес појединих делова друштва и не имплементирају. Као позитиван помак у правцу постизања ефикасног политичког друштва заговара се легитимисање интересних група. Други препрека одрживог развоја је то да се не ради о хомогеној појави и да обухвата различите учеснике и културе. Овај проблем, практично доводи до тога да цивилно друштво неретко служи као друштвени кохезивни чинилац. Стога се примећује да данашње извршне власти морају спроводити

⁷³⁷ Dale, Ann, *At the Edge: Sustainable Development in the 21st Century*, Vancouver: UBC, 2007, p. 6

⁷³⁸ *ibid.*, pp. 34-35

⁷³⁹ *ibid.*, p. 37

контролу и надзор, као начин да подстакну креативно партнерство и кохезиони дијалог.⁷⁴⁰

3.3. Одрживи развој као предмет администрирања

У еволуцији политике у вези са животном средином, последњих деценија централно место имају тезе о одрживости и о одрживом развоју. Савремена друштва суочена су са проблемом како да се испуњавају континуиране потребе, а да се при том избегне штета по локалне и глобалне екосистеме. Та штета може да подрије животну средину која представља темељ дугорочне добробити. У декларацији „Наша заједничка будућност“ се, уз економски, наглашава и процес друштвеног напретка у здрављу, образовању, науци и култури. Одрживи развој поштује еколошке границе, а истовремено правичнију оријентацију. У контроли и уређењу интеракција између друштва и животне средине, извршне власти држава активних већ неколико деценија по питањима која се данас сматрају еколошким, развиле су механизме за политике, законодавство, финансирање и бирократију. Релативно нове творевине су институције администрирања животне средине. Њихов развој последица је увиђања да се политика животне средине не може свести на само ублажавање негативних последица доминантног економског одлучивања, већ да се мора бавити и преоријентацијом развоја у правцима које неће стварати сувишне притиске на животну средину.

Почетак модерне политике животне средине приписује се Римском клубу (1972), а међународна афирмација Рио самиту (1992). Чињеница да је у том периоду сваки напредак доживео застој отворила је дилему о перспективи напора за заштиту животне средине и одрживи развој, као и о адекватности међународног система уопште. Ако се одрживи развој концептуализује као укупан процес уравнотежених друштвених промена, онда се подразумева да има више димензија, импликација на више равни, да је подложен неизвесностима на више нивоа, на шта указује и широк спектар показатеља који се везују за одрживи развој. Успостављени друштвено-технолошки режими, обрасци производње и потрошње, економске и политичке елите развиле су се у узајамној међузависности. Зато је реалан друштвено-подстакнут императив, како за опстајање на утемељеном путу, макар био деструктиван по животну средину, јер ствара притисак за раст апсолутног нивоа прибављања материјалних добара из природе, тако и за избегавање суочавања са последицама по животну средину док не постану акутне и очигледне. У том смислу делују: 1) императив акумулације тера пословне подухвате да своје активности шире, а да би се такмичили морају да расту, због чега стимулишу тражњу, како би продали што више добара и услуга; 2) императив моћи/безбедности налаже државама да, у недостатку светске владе, гледају прво своје интересе, што отежава

⁷⁴⁰ Dale, Ann, *The Politics of Sustainable Development*, in: *Encyclopedia of Life Support Systems: Volume I*, Yuk-kuen, Annie; Cheung, David; Bellf, V. J. (eds.), Developed under the Auspices of the UNESCO, Paris: Eolss Publishers, 2009., p. 239.

сарадњу у решавању проблема животне средине; и 3) императиви изборних политика у демократским државама намећу политичарима перцепцију да се усредсреде на економске и друштвене теме, а не на животну средину. У политичком смислу, одрживи развој представља нормативни концепт који обликује политичку аргументацију (попут слободе, правде, права) и има одређени садржај, али је подложен сталној расправи и супротстављању.⁷⁴¹

Пракса одрживог развоја пре свега се испољава у администрирању и управљању. Администрирање и управљање треба да одражавају друштвена вољна кретања. Ова кретања омогућавају да друштва демократски преоријентишу своје политике развоја на одрживије смерове и правце.⁷⁴² У анализама администрирања животне средине и одрживог развоја значајна пажња је посвећена питањима: интеграције; инструмената политика; партиципације и партнерстава; контроле и просуђивања; процеса планирања и стратегија; локалне одрживости; међународних споразума; и транзиција. С тим у вези се примећује да одрживи развој нужно имплицира и кретање ка реформама постојећих политика. Наиме, парадигматичне теме одрживог развоја тренутно су промене климе, одржива енергија и друштва ниске емисије угљеника. Испоставља се да свака од њих постаје чинилац обликовања одређених региона, што доводи до нужности процеса националних тумачења одрживог развоја и до усмеравања ка одрживом друштву.⁷⁴³

Одрживи развој је пут од декларације до праксе прошао као високо нормативан, а врло неодређен појам. С аспекта администрирања и политичког усмеравања, то отвара проблем како уопште и са ким може бити остварен. У систему УН пошло се од претпоставке да се прво дефинишу и операционализују циљеви одрживости, а да ће затим бити могуће оценити најбоље начине имплементације. У процесу концептуализације одрживог развоја као оперативног за политику испоставиле су се неке његове посебне одлике. Уважавање комплексности и међуусловљености одрживог развоја резултирало је ширењем фокуса трагања и сазнавања о развојним опцијама и њиховој одрживости и на област друштвено-техничких преображаја и иновација система да тај процес организују, уз подршку процедуралних политика. Концептуална битка са одрживим развојем указује да изазов није само за политичку праксу, већ и за социолошке и политичке науке. Неки аутори, уз идејне

⁷⁴¹ Meadowcroft, James; Langhelle, Oluf; Audun Rudd (eds.), *Governance, Democracy and Sustainable Development: Moving Beyond the Impasse*, Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing, 2012, p. 6.

⁷⁴² Lafferty, William, *Governance for Sustainable Development: The Challenge of Adapting Form to Function*, Cheltenham/Northampton: Edward Elgar Publishing, 2006, pp. 19-22; у том смислу: Callway, Rosalie, *Governance for Sustainable Development: A Foundation for the Future*, New York: Routledge, 2013, p. 65; Newig, Jens et al., *Steering for Sustainable Development: a Typology of Problems and Strategies with respect to Ambivalence, Uncertainty and Distributed Power*, in: *Governance for Sustainable Development: Coping with Ambivalence, Uncertainty and Distributed Power*, Newig, Jens; Voß, Jan-Peter; Monstadt, Jochen (eds.), New York: Routledge, 2008, p. 16.

⁷⁴³ Meadowcroft, James; Langhelle, Oluf; Audun Rudd, *Governance, Democracy and Sustainable Development: Moving Beyond the Impasse*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2012, pp. 9-11.

дискурсе, истичу и просторну скалу појединих питања одрживог развоја,⁷⁴⁴ попут у администрирању: Европске уније,⁷⁴⁵ држава,⁷⁴⁶ градова,⁷⁴⁷ или регионално.⁷⁴⁸ Други, наглашавају посебне аспекте администрирања, попут изазова у примени политика одрживог развоја,⁷⁴⁹ или партиципације.⁷⁵⁰ Трећи, у настојању да свеобухватно представе мешање различитих тема модерног друштвеног развоја, истичу стратешке елементе рефлексивног администрирања.⁷⁵¹ Политичка пракса изражава процесе основних друштвених преображаја, али онако како су обухваћени концептом рефлексивне модернизације.⁷⁵² Генерално, специфичности администрирања за одржив развој проистичу из ограничења рационалног усмеравања у циљевима, знању и моћи. Циљеви одрживости нису јасно дефинисани, знање је често неизвесно и противуречно а моћ да се обликују структурне промене у друштву и технологији је распоређена на широк круг учесника и друштвених подсистема.⁷⁵³

Традиционално, концепт јавне политике која почива на објективној (модернистичкој) концепцији рационалности, од које се очекује да буде правична, делотворна, ефикасна и остварива у решавању колективних проблема. То подразумева три предуслова: одређивање циља (одређује стране), оцену последица акције (улоге страна) и контролу чинилаца (односи моћи), како би се „спасиле од

⁷⁴⁴ Moss, Timothy, Regional Governance and the EU Framework Directive: Institutional Fit, Scale and Interplay, in: *Regional Sustainable Development in Europe: The Challenge of Multi-level Co-operative Governance*, Lafferty, William; Narodoslawsky, Michael (eds.), Oslo: Regionet, 2003, pp. 207-230.

⁷⁴⁵ Kemp, Rene; Parto, Saeed; Gibson, Robert, Governance for Sustainable Development: Moving from Theory to Practice, *International Journal of Sustainable Development*, 8:1-2/2005, p. 19. Приступ: <http://goo.gl/SymYTO>, 30.07.2015.

⁷⁴⁶ OECD, *Governance for Sustainable Development: Five OECD Case Studies*, Paris: OECD, 2002, pp. 21. Приступ: <http://goo.gl/viOETg>, 30.07.2015.

⁷⁴⁷ Bulkeley, Harriet; Betsill, M. Michele, *Cities and Climate Change: Urban Sustainability and Global Environmental Governance*, London: Routledge, 2003, p. 2.

⁷⁴⁸ Ostrom et al., Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges, *Science*, 284:5412/1999, pp. 278-282.

⁷⁴⁹ Lafferty, *Governance for Sustainable Development: The Challenge of Adapting Form to Function*, Cheltenham, Northampton: Edward Edgar Publishing, 2004.

⁷⁵⁰ Tippet, Jo Anne; Handley, John; Ravetz, Joe, *Meeting the Challenges of Sustainable Development: A Conceptual Appraisal of a New Methodology for Participatory Ecological Planning*, Amsterdam: Elsevier, 2007.

⁷⁵¹ Voß; Kemp, Sustainability and Reflexive Governance: Introduction, in: *Reflexive Governance for Sustainable Development*, Voß; Bauknecht; Kemp (eds.), Cheltenham/Northampton: Edward Edgar Publishing, 2006, p. 18.

⁷⁵² Beck, Ulrich, The Reinvention of Politics, in: Beck, Ulrich; Giddens, Anthony; Lash, Scott, *The Theory of Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge: Polity Press, 2003, p. 40.

⁷⁵³ Newig, Jens; Voß, Jan-Peter; Monstadt, Jochen, in: *Governance for Sustainable Development: Coping with Ambivalence, Uncertainty and Distributed Power: an Introduction*, New York: Routledge, 2013., p ix; исто: Meadowcroft, James, Environmental Political Economy, Technological Transitions and the State, *New Political Economy*, 10:4/2005, pp 479-498.

ирационалности и недостојности“.⁷⁵⁴ Одрживи развој обухвата интеграције или уравнотежавање потенцијално сукобљених вредности и са њиме повезаних перцепција ризика. Културна различитост и текући развој чине циљеве одрживости предметом контроверзи и промена. Зато, настојање да се кроз утицај на динамику развоја одређеног система у њему постигне консолидација, груписање, корелација, или опстанак разноликости идеја, мора да се избори са амбивалентношћу и сукобом. Интеракције између друштва, технологије и природе су изван домета поузданог сазнања научних дисциплина, зато што су односи узрок-последица високо комплексни и често нелинеарни, а предвидивост последица људске интервенције ограничена. Из тих разлога се јавне политике у вези са одрживим развојем суочавају са фундаменталном неизвесношћу и могућношћу нежељених последица.

Структурне друштвене промене проистичу као резултат активности више учесника (политичких, моћи, права, науке, стила живота, технологије итд.) који нису под контролом једног учесника. Многи учесници са посебним интересима и ресурсима укључени су у обликовање трансформације. Стога, јавне политике морају да се суоче с неопходношћу координације стратегија различитих учесника. Осим што подрива основе за заједнички концепт јавних политика, одрживи развој имплицира тежњу да преобликује основне друштвене, технолошке и еколошке правце развоја. Појавни облици те тежње уочљиви су у оквиру амбивалентних циљева, неизвесног знања и дисперзивне моћи, којима се постојећи концепти и стратегије прилагођавају у разноврсним контекстима, од развоја производа, процеса локалних агенди, уређења опасних супстанци, у научној политици, преображају секторских образаца производње и потрошње и у управљању глобалним еколошким системима. То изискује да разматрање могућности и ограничења постојећих приступа буде диференцирано и везано за контекст.⁷⁵⁵

3.3.1. Иновативност

Одрживи развој тежи да се оствари корист за будућност човечанства, за друштва и за фирме. Модерност се може схватити као доба напретка, развоја и иновација на високом нивоу и изискује неограничену креативност и покреће рационализацију друштвене организације ка свом циљу кроз неограничен раст. Данас је широко

⁷⁵⁴ Stone, Deborah, *Policy Paradox: The Art of Political Decision Making*, 3rd Revised edition, New York: W.W. Norton & Company, 2002, p. 231.

⁷⁵⁵ Voß, Jan-Peter; Newig, Jens; Kastens, Britta; Monstadt, Jochen; Nolting, Benjamin, *Steering for Sustainable Development: a Typology of Problems and Strategies with respect to Ambivalence, Uncertainty and Distributed Power*, in: *Governance for Sustainable Development: Coping with Ambivalence, Uncertainty and Distributed Power*, Newig, Jens; Voß, Jan-Peter; Monstadt, Jochen (eds.), New York: Routledge, 2013, p. 15; у том смислу: Meadowcroft, James, *Who is in Charge here? Governance for Sustainable Development in a Complex World*, in: *Governance for Sustainable Development: Coping with Ambivalence, Uncertainty and Distributed Power*, Newig, Jens; Voß, Jan-Peter; Monstadt, Jochen (eds.), New York: Routledge, 2013, pp. 119-120.

прихваћена теза да иновације покрећу економију знања, стварају радна места и доприносе одрживом развоју привреда. Одрживи развој је глобални циљ који обухвата и промену активности и научних и технолошких парадигми, у обрасцима понашања у производњи и у потрошњи. У економској рационалности је институционализована иновативност: формална и теоријска рационалност организују свесну контролу стварности; инструментална и практична реалност организују методично слеђење утврђених циљева; а суштинска рационалност организује друштвене акције засноване на вредносним принципима, који су битни за односе између циља и делотворних средстава.⁷⁵⁶ Међутим, постоји потреба да се суочи са изазовима животне средине и стварања одрживог света. Уколико не поштује еколошка ограничења и услове животне средине, сама иновација не води одрживом развоју, јер таква рационалност води у кризу животне средине. У настојању да се утврде везе између закона ентропије и економског процеса развија се интердисциплинарна парадигма која економију као подсистем супсумира у еколошки систем (биоекономија).⁷⁵⁷ Са тог аспекта посматрано, одрживост као опште начело намеће смањење улазне компоненте, а технолошки императив је да се постигне екоефикасност, односно прелаз на нове изворе енергије и решење за прераду отпада и емисију штетних гасова.

Развој знања довео је у друштвеним наукама до структурализма, као критике једносмерности антропоцентричног рационализма.⁷⁵⁸ У постструктурализму знање се систематизује и кроз еколошко разумевање поретка, што је довело до комплекснијег размишљања о самоуређеним системима који су у равнотежи са животном средином и до нових парадигми поретка, те коначно до нових дисциплина: хумане екологије, еколошке економије, еколошке антропологије, политичке екологије, социологије животне средине, права животне средине. Посредством ових дисциплина животна средина се уобличава у област кроз екстернализацију логоцентризма науке.⁷⁵⁹ Креативност је у природи произвела биотехнологију, у којој нови облици биолошких творевина бивају произведени кроз научно-технолошке иновације од стране глобалне тржишне економије. Из интервенционизма знања, комплексност животне средине постаје процес рационализације заснован на осовини модерне рационалности која, игноришући и екстернализујући природу из друштвеног система, покреће економски систем ка неодрживом расту, деградацији животне средине и ентропији.

⁷⁵⁶ Leff, Enrique, Environmental Rationality: Innovation in Thinking for Sustainability, in: *Technological, Managerial and Organizational Core Competencies: Dynamic Innovation and Sustainable Development: Dynamic Innovation and Sustainable Development*, Nobre, Farley Simon, Walker, David; Harris, Robert (eds.), IGI Global, 2012, pp. 2-3

⁷⁵⁷ Constanza, Robert; Daly, Herman; Bartholomew, Joy, Goals, Agenda and Policy Recommendations for Ecological Economics, in: *Ecological Economics: The Science and Management Sustainability*, Constanza, Robert (ed.), New York: Columbia University Press, 1991, pp. 1-21.

⁷⁵⁸ Фуко, Мишел, *Ријечи и ствари – археологија хуманистичких наука*, Београд: Нолит, 1971.

⁷⁵⁹ Leff, Enrique, Latin American Environmental Thought: A Heritage of Knowledge for Sustainability, *Environmental Ethics*, 34:4/2012, pp. 6, 8.

Из наведеног разлога, одрживост намеће преоријентацију иновативности ка рационалном односу у вези са животном средином. То отвара нове перспективе за конструкцију одрживости: преусмерава ка иновативним процесима усмереним на сврхе које се одвајају од инертних тенденција модерности, вођених формалном логиком, економском вредношћу и инструменталном рационалношћу (које симболизује неодрживи технолошко-економски процес неодрживог раста). Рационалност, организована у формални и теоријски, инструментални и практични, супстантивни и културни поредак, мења значење и приоритете иновативних процеса. Критички рационализам животну средину позиционира троструко: као простор који настајују људска бића, као сазнајни простор који ограничава и окружује науку и као економски поредак у условима еколошког система биосфере. Тако посматрано, на парадигму одрживе производње се може гледати као на артикулацију еколошке, технолошке и културне продуктивности, односно економског напретка заснованог на потентности природе.⁷⁶⁰ Нова производна парадигма садржи сложен низ иновативних процеса. На нивоу теоријске рационалности, технолошке иновације се подређују очувању продуктивних потенцијала природе, њеној еколошкој ефикасности, у дематеријализацији производње отпада, придржавању еколошких правила у трговини, агроекономским системима, одрживом управљању водом и шумама, односно изван само економског вредновања под геополитиком одрживог развоја. Практична рационалност постаје темељ рационалности у вези са животном средином, која представља администрирање општег кроз институције. Из културне рационалности поново се вреднује природа, а култура као извор значења и инвентивности усмерава конструкцију одрживости кроз дијалог знања, а изван искључиво научног управљања природом.

Политичка екологија постаје ослобађајућа сила и шири се на локалне аутохтоне заједнице које се боре за очување својих екосистема (Запатисти у Мексику), или за одржив развој заснован на коегзистенцији културних различитости у глобализованом свету (Зелена армија у Еквадорској Амазонији). Посматрано из перспективе зависности Трећег света од хегемонистичке моћи глобализоване економије, рационалност која се односи на животну средину израста као епистемолошка борба уз друштвене процесе еманципације у перспективи стварања алтернативног одрживог света за све.⁷⁶¹ То је одраз критике на евроцентризам и

⁷⁶⁰ Leff, Enrique, Environmental Rationality: Innovation in Thinking for Sustainability, in: *Technological, Managerial and Organizational Core Competencies: Dynamic Innovation and Sustainable Development*, Nobre, Farley Simon; Walker, David; Harris, Robert, (eds.), Hershey: IGI Global, 2011, pp. 3-7, 11.

⁷⁶¹ Leff, Enrique, Environmental Rationality: Innovation in Thinking for Sustainability, in: *Technological, Managerial and Organizational Core Competencies: Dynamic Innovation and Sustainable Development*, Nobre, Farley Simon, Walker, David; Harris, Robert (eds.), Hershey: IGI Global, 2012, p. 13

доминантне парадигме на научно знање и модерне технологије које настављају да се намећу друштвима, од колонијализма до глобализације. Рационалност везана за животну средину представља стратешко знање које треба да ослободи потенцијале природе и културе од условљености наметнутих односима експлоатације, доминације, истребљења, неједнакости и неодрживости. Кроз сучељавање са западним размишљањем, оно се окреће препознавању друштвених појавних облика, алтернативних облика знања и традиционалних светова оспорених и подјармљених доминантним парадигмама. То знање се одликује тиме што израста из еколошких и културних корена друштвеног покрета за опстанак и повраћај значаја људског живота, изван владавине размишљања, што стимулише критичку ревизију модернизма (посебно изражено у Латинској Америци). Епистемолошки пут, од екомарксизма до политичке екологије и егзистенцијалне онтологије, укоренен у екологији и култури, отвара простор за нова поља у области политичке екологије. Тако се појављују концепти животне средине као потенцијала и као културне различитости. Сложеност животне средине превазилази рационалистичко мишљење и науку о комплексности и тежи ка дијалогу знања као епистемолошкој стратегији да се конструишу одржива друштва, изван хегемонистичке рационалности, која намеће сагласност у унификованом знању. За стварање солидарности за све потребно је прво препознати различитости, као хетерогености новог поретка, који генерише коеволуцију биокултурне различитости, коју води рационалност у вези са животном средином.

Екоиновација подразумева „стварање нових и конкурентно вредних добара, процеса, система, услуга и процедура које могу да задовоље људске потребе и донесу квалитет живота свим људима, уз употребу природних ресурса минималног животног циклуса (материјали који укључују енергију и површину) по јединици производа и минимално ослобађање отровних материја.⁷⁶² Стратешки развој подразумева и укључивање иновација које превазилазе очекивања потрошача интересних група и људи и, као такав, представља критични елемент одрживости. Одрживи развој тежи заштити природне животне средине и да друштвени и економски свет достигну напредне стратешке, тржишне и финансијске резултате корпорација. Вишедимензионална перспектива глобализације подразумева проактивне стратегије, софистициране системе управљања и иновативна решења. Она се заснива на напредним информационим и комуникационим технологијама, али и на увиђању да одрживост економске успешности зависи од задовољавања свих субјеката којих се тичу пословне трансакције. То имплицира да у анализу шта је неопходно и одговарајуће за одрживост треба да буду укључени учесници али и они који не учествују.

⁷⁶² INNNOVA Thematic Workshop „Lead Markets and Innovation“, 29-30th June 2006, Munich, Germany. Приступ: <http://goo.gl/mRUdZK>, 31.07.2015. Овакво одређење прихвата Комисија ЕУ, у: *A lead market initiative for Europe - Explanatory Paper on the European Lead Market Approach: Methodology and Rationale*, COM(2007) 860 final SEC(2007) 1730, 21.12.2007.

Стратегија, иновације и лидерство у литератури се наводе као основ одрживог пословног развоја. Препреке са којима се суочава у вези са одрживим развојем су спољне природе: постизање друштвених циљева; сазнавање о крајевима и квалитет дефинисања проблема.⁷⁶³ Отуда, доктрина одрживог пословног управљања се често своди на чистије технологије и иновирање система.⁷⁶⁴ Емпиријски, стратешки чинилац за пословну одрживост је глобализација, јер убрзава доступност ресурса. У том контексту се са глобализацијом може идентификовати неколико изазова за одрживи развој, попут: брз раст глобалне економске активности и тражње за природним ресурсима подрива континуитет економског просперитета; повезани процеси глобализације и деградације животне средине представљају безбедносне претње тако што утичу на осетљивост екосистема и друштава, а посебно за живот најсиромашнијих заједница; потрошња одређује будућност глобализације, а тако и глобалног животног окружења; изазови за глобално тржиште и животно окружење постају све већи и све међуповезанији. Пословно моделирање одрживости се претвара у листу која формализује процес одлучивања и, с тог аспекта, одржив пословни развој обухвата управљање од порекла сировина до употребе производа, укључујући одлучивање о низу односа и везама између добављача, потрошача, подршке, руковања отпадом, остацима и утицају.⁷⁶⁵

Брунтланд комисија изразила је тежњу да се одржава економска добробит, друштвени напредак и животна средина. За вредновање специфичних утицаја на одрживост неопходан је системски приступ, односно редукционистички приступ за посматрање подсистема. За практичне потребе управљања системом развијају се методи квантитативног изражавања јединица и њихових рационалних одлика, попут придржавања/однос/достижност; централитет; густина; позиционираност; близина; ограничења.⁷⁶⁶ Процес одлучивања који се односи на одрживи развој, као комплексни систем, мора да укључи дифузију и адопцију. Наиме, када индивидуе одлуче да прихвате вредносни систем одрживог развоја, потрошачи ће доћи у

⁷⁶³ Voß, Jan-Peter; Bauknecht, Dierk; Kemp, René, Reflexive Governance: A View on an Emerging Path, in: *Reflexive Governance for Sustainable Development*, Voß, Jan-Peter; Bauknecht, Dierk; Kemp, René, (eds.), Cheltenham: Edward Edgar Publishing, 2006, p. 433.

⁷⁶⁴ Smith, Adrian, Niche-based Approaches to Sustainable Development: Radical Activists versus Strategic Managers, in: *Reflexive Governance for Sustainable Development*, Voß, Jan-Peter; Bauknecht, Dierk; Kemp, René, (eds.), Cheltenham: Edward Edgar Publishing, 2006, p. 313.

⁷⁶⁵ Rainey, David, A Model for Improving the Adoption of Sustainability in the Context of Globalization and Innovation, in: *Technological, Managerial and Organizational Core Competencies: Dynamic Innovation and Sustainable Development*, Nobre, Farley Simon, Walker, David; Harris, Robert (eds.), Hershey: IGI Global, 2012, pp. 33-34.

⁷⁶⁶ Hassan, Nik, Using Social Network Analysis to Measure IT-enabled Business Process Performance, *Information System Management*, 26:1/2009, pp. 61-76; Детаљније: Freeman, Linton; White, Douglas, Romney, Kimball, (eds.), *Research Methods in Social Network Analysis*, Fairfax: Greg Manson University Press, 1989.

прилику да управљају тржиштем, а да би тај вредносни систем могли да интериоризују неопходно је да буду образовани на потребама животне средине.⁷⁶⁷

На конференцији Рио+ (2012) доминирао је дискурс о хуманој и друштвеној димензији одрживог развоја.⁷⁶⁸ Овај дискурс израстао је управо из агенде „зелене економије“, као концепта који је ојачао економску и димензију животне средине одрживог развоја.⁷⁶⁹ Последица тога је да су расправе о одрживом развоју преусмерене од решавања проблема животне средине на економски и технократски начин ка потреби промена у друштвено-политичким процесима и односима, а посебно у оквиру изучавања одрживости. У том контексту, „озелењени“ су показатељи постојећих хуманих и друштвених циљева (HDI, Миленијумски развојни циљеви), а дебата о развојним циљевима до 2030. године се развијала на концепту интегрисања друштвене одрживости у оквиру тежњи везано за природне ресурсе, у управљању непогодама,⁷⁷⁰ као и у оквиру тежњи да се искористи друштвени капитал.⁷⁷¹

Од претпоставке да друштвени аранжмани могу и треба да буду усмерени на стварање економских активности, али таквих које ће бити у складу са одрживошћу животне средине, полазе схватања о потреби друштвено-економских промена. Тиме се отвара простор за нове приступе у анализи и јавним политикама, као и за промоцију институционализма. Често полазиште је теза да су индивидуе рационални корисници ресурса који припадају заједницама. Они у коришћењу примењују обичајна правила и норме у управљању заједничким природним ресурсима.⁷⁷² Хумана екологија (екологија човека) примећује да, с аспекта разумевања односа између простора, контекста и здравља, повезивање екосистема и живота, или унапређење друштвеног капацитета и отпорности заједнице, да би се генерисале одрживије путање, спада у оквир примењене антропологије. У дебатама о одрживом развоју, институционализми претпостављају координацију акције на више нивоа као дату процедуру, као и теорију и праксу учешћа.

⁷⁶⁷ Muga, Helen; Thomas, Ken, Diffusion and Adoption of Innovations for Sustainability, in: *Technological, Managerial and Organizational Core Competencies: Dynamic Innovation and Sustainable Development: Dynamic Innovation and Sustainable Development*, Nobre, Farley Simon, Walker, David; Harris, Robert (eds.), IGI Global, 2012, p. 220.

⁷⁶⁸ Otsuki, Kei, *Transformative Sustainable Development: Participation, Reflection and Change*, New York: Routledge, 2015, p. 2.

⁷⁶⁹ Cook, Sarah; Smith, Kiah, Introduction: Green Economy and Sustainable Development: Bringing Back the „Social“, *Development*, 55:1/2012, pp. 5-9.

⁷⁷⁰ Vallance, Suzanne; Perkins, Harvey; Dixon, Jennifer, What Is Social Sustainability? A Clarification of Concepts, *Geoforum*, 42:3/2011, pp. 342-348.

⁷⁷¹ Aldrich, Daniel, *Building Resilience: Social Capital in Post-disaster Recovery*, Chicago: The University of Chicago Press, 2012, p. 21.

⁷⁷² Wall, Derek, *The Sustainable Economics of Elinor Ostrom: Commons, Contestation and Craft*, New York: Routledge, 2014, pp. 30-31, 155, 182.

Учешће заједнице имплицира да између животне средине, заједница и учесника, постоје споља неутрални политички односи. То обухвата прихватање две претпоставке: прво, да постоји политички легитимитет управљања животном средином и да на том легитимитету заснован механизам наметања аутоматски поставља усаглашени циљ учешћа заједнице; и друго, да се сваки учесник рационално придржава таквих механизма наметања. Ове претпоставке следе картезијанску традицију друштвене науке која људска бића одређује као рационална. Оквир еколошке рационалности могућ је зато што је посредовање учесника одређено у односу на статус еколошког система. Наиме, природна средина се схвата као „обезбеђивач услуга екосистема“ и тај нормативни и детерминистички оквир утиче на начине посматрања интеракције између појединаца и животне средине.⁷⁷³ Од када су екосистем, Планета и заједница концептуализовани као „координиран систем“ који представља еколошки и културно-интегрални ентитет, у праксу одрживог развоја су уграђени структурализам и круг грађанских посредника у одређивању одрживих праваца, који су условљени статусом животне средине и заједнице. Структуралистичко размишљање у одрживом развоју постаје видљиво у прилагођавању науке, која подржава нормативну претпоставку да људско друштво мора бити одговорно научно оптимизираним друштвено-еколошким систему.⁷⁷⁴ Као телеолошки циљ учешћа заједнице, који даље усмерава индивидуалне акције, генерално је менаџерски концептуализована - животна средина којом се добро управља.

Чини се да је одрживи развој вредносни циљ друштвених промена. Социолошки и антрополошки приступ развоју, оријентисан на учеснике, објашњава хетерогене и интерактивне процесе, али тежи да нагласи учешће које проистиче из жеље да се утиче на сопствени живот као последицу живота у заједници, без одговора на питање развоја рационалности. Одрживи развој је трансформативни концепт и не може да претпоставља заједнички циљ, него да генерише својства којима учесници могу да остваре механизам који води ка циљу.⁷⁷⁵ Овај механизам треба учесницима да помогне да константно утврђују услове ангажовања кроз договоре са другим учесницима развоја. Да би трансформативни одрживи развој био процес који достиже добробити за друштво и животну средину потребно је да обухвати и процес којим учесници интернализују вредности животне средине и прихватају одрживи развој као субјективни циљ свакодневног живота и то сматрају „врлином“.⁷⁷⁶ Методолошки, корпоративна реалност учесника одрживог развоја намеће потребу да се разуме широка скала политичких процеса који не губе везу са

⁷⁷³ Schröter *et al.*, *Ecosystems Services as a Contested Concept: A Synthesis of Critique and Counterarguments*, *Conservation Letters*, 7:6/2014, pp. 514-523.

⁷⁷⁴ Folke, Carl, *Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-ecological Systems Analyses*, *Global Environmental Change*, 16:3/2006, pp. 253-267.

⁷⁷⁵ Otsuki, Kei, *op. cit.* (фуснота 768), p. 12.

⁷⁷⁶ Connelly, James, *The Virtues of Environmental Citizenship*, in: *Environmental Citizenship*, Dobson, Andrew; Bell, Derek, (eds.), Cambridge: MIT Press, p. 49.

појединцима, а који при том настављају да чине експлицитним историјски контекст.

После неолибералне револуције концепт одрживог развоја је норматизован и деполитизован,⁷⁷⁷ јер су климатске промене и заштита животне средине захтевале глобалну акцију. Пројекти одрживог развоја све више су усвајали пословно-административни језик, попут термина капитал, имовина, управљање, интересна група и организација. До средине деведесетих углавном су били дизајнирани као пројекти управљања природним ресурсима у којима је посредовање учесника указивало да имају капацитет да управљају и да се прилагоде променама животне средине док делују на слободном тржишту. Да би остваривали ово посредовање, од учесника се очекивало да буду уједно и корисници ресурса и менаџери који припадају посебној интересној групи.⁷⁷⁸ Како би радиле са овим организацијама, извршне власти и невладине организације су активно обликовале приватно-јавно партнерство.⁷⁷⁹ Тако су учесници у одрживом развоју увучени у тржишно оријентисану рационалност, да дефинишу и испуне циљеве животне средине, организационо и технолошко управљање и да у то увуку различите учеснике, попут инвеститора и регулатора који придају исто значење тржишно оријентисаној акцији за одржив развој. Организације интересних група развијају се у основну компоненту глобалног тржишта и управљања животном средином и почињу да представљају „локалне“ организације. Од краја деведесетих година XX века у одрживом развоју превладава локализам.

3.3.2. Јавно-приватна партнерства

За најизразитији исход Самита у Јоханесбургу (2002) сматрају се јавно-приватна партнерства. Државе нису могле да се усагласе о смањивању промена глобалне животне средине, нити да покрену одрживи развој. Уместо тога, определиле су се за примену постојећих политика и да прихвате нови модел глобалног администрирања који подржава традиционални, у виду партнерстава за одрживи развој. До августа 2011. године регистровано је 348 партнерстава за одрживи развој. Партнерства се промовишу као решење за блокиране међувладине преговоре, неделотворне споразуме, бирократизоване међународне организације, политике држава засноване на моћи, корумпиране елите и многе проблеме транзиције ка одрживости. Ослањање на приватно-јавно партнерство (више интересних група/интерсекторско партнерство) трпело је критику да

⁷⁷⁷ Otsuki, Kei, *op. cit.* (фуснота 768), p. 26.

⁷⁷⁸ Freeman, Edward, *Strategic Management: A Stakeholder Approach*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 21.

⁷⁷⁹ Ros-Tonen, Mirjam; Van Den Hombergh, Heleen; Zoomers, Annelies, Partnerships for Sustainable Forest and Tree Resource Management in Latin America: The New Road Towards Successful Forest Governance, in: *Partnerships in Sustainable Forest Resource Management: Learning from Latin America*, Ros-Tonen, Mirjam *et al.*, (eds.), Leiden/Boston: BRILL, 2007, p. 18

волонтаристички јавно-приватни аранжмани могу да привилегују моћније актере, а посебно Север и крупни бизнис, као и да консолидују приватизацију администрација и доминантне неолибералне видове глобализације.⁷⁸⁰ Неки констатују да партнерствима недостаје подложност системској одговорности и демократски легитимитет.⁷⁸¹ Партнерства у областима, од заштите животне средине до глобалног здравља, анализирана су као инструменти да се унапреди глобална договорна демократија.⁷⁸² Други, приватно-јавна партнерства одбацују као „концептуално празна и једва политички експедитивна“.⁷⁸³

Заједничке одлике партнерстава обухватају: транснационалност; намере јавних политика (*public policy objectives*); умрежену структуру, без централне хијерархије; појављују се у различитим секторима; имају различит географски обухват. Партнерства делују на пољу одрживог развоја, а усмерени су на имплементацију циљева договорених међународних јавних политика. Постојећа литература још увек није развила одговор на питање да ли су приватно-јавна партнерства адекватна да буду одговор на проблеме глобалног администрација, или су само „ново паковање старих образаца“. У пракси, нека од њих служе као механизми управе и постављања стандарда, други као механизми имплементације стандарда и обезбеђивања услуге; трећи као механизми за обезбеђивање и ширење информација; четврти као резултат оперативних потреба коришћења информација; пети као механизам размене знања и информација. На основу сврхе као функције партнерстава разликују се: производња знања/иновације; ширење знања (истраживање); техничка имплементација; изградња институционалних капацитета; успостављање норми; кампање; лобирање; трансфер технологије; управљање партиципацијом; тренинг; и планирање. Путања партнерстава може бити у виду: публикације, заговарања, стандарда, тренинга, политике, самоизвештавања, базе

⁷⁸⁰ Jackson, Wendy; Mwangi, Wagaki; Ormsby, Alison; Vavilov, Andrey, Summary of the Second Session of the Preparatory Committee for the World Summit on Sustainable Development: 28 January – 8 February 2001, *Earth Negotiations Bulletin*, 22:19/2002. Приступ: <http://www.iisd.ca/vol22/enb2219e.html>, 30.07.2015; *Sustainable Development Issues Network, Taking Issue: Questioning Partnerships*, SDIN Paper No. 1, 2002. Приступ: <http://goo.gl/nSzvke>, 30.07.2015; Corporate Europe Observatory, Leaked Confidential Documents Reveal EC's Neoliberal GATS Agenda, *Corporate Europe Observer Quarterly Newsletter*, 11/2002. Приступ: <http://archive.corporateeurope.org/observer11/gats.html>, 30.07.2015; Biermann, Frank; Chan, Man-san; Mert Ayşem; Pattberg, Philipp, Multi-stakeholder Partnerships for Sustainable Development: Does the Promise Hold?, in: *Partnerships, Governance and Sustainable Development: Reflections on Theory and Practice*, Cheltenham /Northampton: Edward Elgar Publishing, 2007, pp. 238-260.

⁷⁸¹ Meadowcroft, James, Who is in Charge Here? Governance for Sustainable Development in a Complex World, *Journal of Environmental Policy and Planning*, 9:3-4/2007, pp. 299-314.

⁷⁸² Börzel Tanja; Risse, Thomas, Private-Public Partnerships: Effective and Legitimate Tools of International Governance? in: *Complex Sovereignty: Reconstituting Political Authority in the Twenty-First Century*, Grande, Edgar; Pauly, Louis (Eds), Toronto: University of Toronto Press, 2005.; id. Governance without a state: Can it work?, *Regulation and Governance*, 4:2/2010, pp. 113-134.

⁷⁸³ Brinkerhoff, Derick; Brinkerhoff Jennifer, Public-Private Partnerships: Perspectives on Purposes, Publicness, and Good Governance, *Public Administration and Development*, 31:1/2011, pp. 2-14.

података, радионице, сајтова, консултација, нових институција, или других активности.⁷⁸⁴

Партнерства нису неутрални алати за имплементацију, него служе политичким циљевима и стога генеришу политичке изазове. На њих се гледало као на углавном краткорочне пројекте усмерене на примену миленијумских развојних циљева. У пракси, међутим, мало је доказа да партнери деле ризике; недостају писани протоколи; ради се о инструменту који уводи различите partnere, интересе, циљеве, способности, приоритете, те су уједно колаборативни и конкурентни; при чему емитују одређени утицај чак и ако га процес крши, или ако је неделотворан.⁷⁸⁵ Агенда 21 и План имплементације из Јоханесбурга дефинишу партнерства као добровољне иницијативе интересних група које доприносе имплементацији међувладиних посвећености. Флексибилна природа и недостатак критеријума за формирање регистрације код Комисије УН за одрживи развој (УНЦСД) чини их подложним утицају моћних актера у политици одрживог развоја. Из примера Глобалне иницијативе за одрживи развој Ирака, формиране 2008. године у УН, на предлог UNDP, у којој су партнери локалне власти, бројне интересне групе из региона Залива и влада САД, у циљу побољшања знања и свести ирачког друштва,⁷⁸⁶ види се да он обухвата и питања трансфера технологије, подизање свести и подуговарање, што намеће питање разлике у односу на главне стратегије развојне помоћи коју су до тада САД примењивале преко авоје Агенције за развојну помоћ (USAID).⁷⁸⁷ У Индији, партнерства нису усмерена на координацију и хармонизацију, већ су многа део глобалних мрежа. Та партнерства теже да имплементирају међународне и глобалне споразуме из области одрживог развоја, при чему Индија примењује домаћа партнерства, више учесника из више сектора, док је у Кини мањи потенцијал за администрирање преко партнерстава.⁷⁸⁸ У Африци, нека партнерства укључују задатке да „компензују слабе институције и институционалне недостатке кроз различите нивое администрирања“.⁷⁸⁹ Да би се

⁷⁸⁴ Pattberg, Philipp; Biermann, Frank; Chan, Sander; Aysem, Mert, *Public-private Partnerships for Sustainable Development: Emergence, Influence and Legitimacy*, Cheltenham /Northampton: Edward Elgar Publishing, 2012, pp. 3-10.

⁷⁸⁵ Mert, Aysem; Chan, Sander, The Politics of Partnerships for Sustainable Development, in: *Public-private Partnerships for Sustainable Development: Emergence, Influence and Legitimacy*, Biermann, Frank; Chan, Sander; Aysem, Mert (eds), Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing, 2012, p. 21.

⁷⁸⁶ Приступ: <https://goo.gl/FMqw1o>, 31.07.2015.

⁷⁸⁷ Mert, Aysem; Chan, Sander, The Politics of Partnerships for Sustainable Development, in: *Public-private Partnerships for Sustainable Development: Emergence, Influence and Legitimacy*, Biermann, Frank; Chan, Sander; Aysem, Mert (eds), Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing, 2012, p. 33.

⁷⁸⁸ Chan, Sander, Partnerships for Sustainable Development beyond the OECD World: Comparing India and China, in: *Public-private Partnerships for Sustainable Development: Emergence, Influence and Legitimacy*, Biermann, Frank; Chan, Sander; Aysem, Mert (eds), Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing, 2012, pp. 133-134.

⁷⁸⁹ Andonova, Liliana; Levy, Marc, Franchising Governance: Making Sense of the Johannesburg Type II Partnerships, in: *Yearbook of International Co-operation on Environment and Development 2003/2004*, Stokke, Olav; Thommessen, Øystein, (eds.), London: Earthscan, 2003, p. 20.

истражио политички контекст (настанак, коме користе, дејства и легитимност) неопходно је знатно више емпиријских података. На основу постојећих, може се закључити да: а) могу бити чинилац просуђивања и допринети само ако су операционална и добро институционализована у форми организације са функционалним телима; б) потенцијал за администрирање кроз партнерства зависи од владе, што је више условљено стањем унутрашњег друштва, него посвећености одрживом развоју у ужој области; и в) партнерства за одрживи развој нису дизајнирана као начин превазилажења недостатака у спровођењу политика националних влада. Она не доносе радикалну трансформацију образаца развојне помоћи, а померање ка партиципативном администрирању као делу дискурса о партнерствима само је реторичко. Констатација да партнерства углавном имају малу или никакву укупну вредност,⁷⁹⁰ доводи у сумњу да ли се уопште могу сматрати за инструмент глобалног администрирања одрживости.

У доктрини је заступљено гледиште да јавна администрација може кроз примену „електронске владе“ (е-влада) да постигне: смањење трошкова и боље управљање буџетом (финансијске услове), концентрацију способности (пословне услове), делотворно функционисање (организационе услове), везу са и унутар сектора (услове сарадње). Из тога се изводи закључак да се на тај начин унапређују услови за одрживи развој у тоталитету јавних набавки. Реалност је, међутим, да такав јавни сектор зависи од: менталне револуције; приватизације јавних услуга; новог економског модела; културе и начела ауторитета и друштвеног доказа; напретка технологије; рационалности иза имплементације нових технологија; електронских набавки у одређеним гранама (посебно у грађевинарству).⁷⁹¹ Природа модерног администрирања обухвата неколико динамика: 1) развој сложености административних изазова и финансијска и економска преосетљивост због глобалне међузависности чине да многе традиционалне перспективе администрирања делују застареле (оно што се прилагођава проблемима постаје норма, пре него изузетак у администрирању, а пре свега у управљању стратешким контактима;⁷⁹² 2) извршне власти се све више ослањају на заштиту свог финансијског здравља и на администрирање технологијама, будући да напредак информационе комуникације јача идеју да је административне праксе могуће унапредити ослањањем на системе дигиталне подршке у одлучивању;⁷⁹³ 3) бркање поимања исправног опсега и средстава акције извршних власти,⁷⁹⁴ тако да ниједна

⁷⁹⁰ Pattberg, Philipp; Biermann, Frank; Chan, Sander; Aysem, Mert, *op. cit.* (фуснота 784), pp. 242-243.

⁷⁹¹ Pomazalova, Natasa (ed.), *Public Sector Transformation Processes and Internet Public Procurement: Decision Support Systems: Decision Support Systems*, Hershey (USA): IGI Global, 2012, p. 87.

⁷⁹² Fountain, Jane, *Building a Virtual State: Information Technology and Institutional Change*, Washington: Brookings Institution, 2001, pp. 66-67.

⁷⁹³ Milakovich, Michael, *Digital Governance: New Technologies for Improving Public Service and Participation*, New York: Routledge, 2012, pp. 5, 131.

⁷⁹⁴ Bryson, John, *Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations: A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement*, John Wiley & Sons, 2011, p. 7.

институција није потпуно надлежна;⁷⁹⁵ 4) умрежене структуре постале су услов вештине владања и државни органи више немају способност, ни знање да испуне очекивања грађана ослањајући се само на сопствене структуре.⁷⁹⁶

У теорији се примећује да, тренутно, динамике администрирања битно мењају административну конструкцију у односу на традиционални бирократски-покретани оквир. Деволуција администрирања и поуздавање у мреже и уговоре да остваре оно што су изворно биле одговорности управе, по некима, доводи до празне, уговорне или трансформисане државе.⁷⁹⁷ Дихотомија између приватног и јавног сектора није више функционална у областима у којима у администрирању улогу имају приватне организације и непрофитни ентитети, који чак могу да конкуришу за легитимитет са јавним организацијама, што доводи до управљачког стварања администратора у оквиру мрежа, што се не уклапа у вештине које наглашава бирократска држава.⁷⁹⁸

Истраживачи у развијеним и у државама у развоју указују да системи који су осмнишљени за приватни сектор нису одговарајући за јавни, јер теже да мимоиђу систем.⁷⁹⁹ Структурни модел указује да администрације имају предиспозицију да на најтежа питања дају одговоре пренаглашавајући теорију, или препакивањем старих концепата.⁸⁰⁰ У оквиру одрживог развоја, предмет истраживања је одржив ланац набавке, с аспекта друштвене одговорности, и конкурентности. Тако се испоставило да се иза флоскуле да се послови стварају углавном у оквиру услуга које „подстичу“ економије, испоставило да се у ствари само радна места премештају из јавног у приватни сектор.⁸⁰¹

⁷⁹⁵ Kettl, Donald, *The Transformation of Governance: Public Administration for Twenty-First Century America*, Baltimore: John Hopkins University Press, 2002, p. 85.

⁷⁹⁶ Milakovich, Michael, *op. cit.* (фуснота 793), p. 116.

⁷⁹⁷ Kettl, Donald, *The Transformation of Governance: Public Administration for Twenty-First Century America*, Baltimore: John Hopkins University Press, 2002; Van Slyke David, Agents or Stewards: Using Theory to Understand the Government-nonprofit Social Service Contracting Relationship, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 17:2/2007, pp. 157-187; Milward, Brinton; Provan, Keith, Governing the Hollow State, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 10:2/2000, pp. 359-379.

⁷⁹⁸ McGuire, Michael; Agranoff, Robert, The Limitations of Public Management Networks, *Public Administration*, 89:2/2011, pp. 265-284.

⁷⁹⁹ Mota, Flávio; Filho, José, Public e-procurement and the Duality of Technology: A Comparative Study in Context of Brazil and of State of Paraíba, *Journal of Information Systems and Technology Management*, 8:2/2011, pp. 315-330.; Brandon-Jones; Carey, The Impact of User-perceived Procurement Quality on the System and Contract Compliance, *International Journal of Operations & Production Management*, 31:3/2011, pp. 274-296.; Hardy, Catherine; Williams, Susan, E-government Policy and Practice: A Theoretical and Empirical exploration of Public e-procurement, *Government Information Quarterly*, 25:2/2008, pp. 155-180.

⁸⁰⁰ Diggs, Schnequa; Roman, Alexandru, Understanding and Tracing Accountability within the Public Procurement Process: Interpretations, Performance Measurements and the Possibility of Developing Public-Private Partnerships, *Public Performance and Management Review*, 36:2/2012, pp. 289-314.

⁸⁰¹ Diniz, Janaina; Fabbe-Costes, Nathalie Supply Chain Management and Supply Chain Orientation: Key Factors for Sustainable Development Projects in Developing Countries?, *International Journal of Logistics Research and Applications*, 10:3/2007, pp. 235 – 250.

3.4. Одрживи развој као идеал

Одрживи развој настаје као компромис између тежње за економским растом и развојем који следи из раста и тежње за очувањем животне средине. Последица мале интеракције између ова два супротстављена процеса су забуне у одређивању значења у пракси. У средишту одрживог развоја су политички сукоби, односно управљање политичким сукобима. То проистиче из инструмената политичке природе који су водили до терминолошког одређења одрживог развоја. „Однос човечанства са биосфером... наставиће да опада док се не постигне нови међународни поредак, док се не усвоји нова етика о животној средини, док се не стабилизује популација и одрживи модели развоја не постану правило уместо изузетка...”⁸⁰² У том периоду, идеал држава у развоју био је да следе путању раста и развоја развијених држава, што су развијене државе подржавале као начин да се смањи јаз између развијених и неразвијених. Развијене државе су, међутим, постале такве управо уништавајући животну средину, те је била хипокризија захтевати од неразвијених да чувају животну средину и контролишу раст популације на уштрб свог економског раста.

Извештај WCED мења значење одрживости које је идентификовао IUCN, тако што се у дефиницију додаје елемент међугенерациске правичности. Ово одређење уводи тезу да ће се деградација животне средине наставити уколико се не посвети проблему држава у развоју. По тој идеји, да би се искоренило сиромаштво и одржао развој мора да се настави економски раст, уз ограду да тај раст мора да буде у облику који ће бити мање штетан по животну средину и неће исцрпљивати залихе природних ресурса. Извештај не препоручује како постићи равнотежу, међутим ставља људске потребе изнад потреба животне средине, чиме фаворизује антропоцентричност у оквиру појма који је иманентно екоцентричан. Тиме је омогућено да развијене државе схвате значење одрживог развоја као бољу заштиту животне средине, а да се државама у развоју обезбеди више развоја и да идеал остаје онај који је раније усаглашен. Овај компромис, у којем симултано постоје два тумачења идеала одрживог развоја, успоставио је довољно заједничког терена да се на тему одрживог развоја под окриљем УН одрже конференције у Рију 1992. и у Јоханесбургу 2002. године. Нису се, међутим, могли уклонити супротстављени циљеви, што је имало за последицу неодређеност формулација у Конвенцији о биодиверзитету, Рио декларацији и у Агенди 21.

Као образац одрживог развоја означена је Агенда 21. Текст овог инструмента усаглашен је тек после језичких дорада које су омогућиле опстанак оба сета циљева, без разрешавања противуречности, при чему су чак изостављене неке теме

⁸⁰² IUCN, *op. cit.* (фуснота 567), Introduction, para. 2.

о којима се расправљало, попут раста популације и јавних политика.⁸⁰³ Тако је од Агенде 21, уместо техничког упутства, како је прокламована, начињен политички документ. Наиме, Рио конференција је покренула политички процес одрживог развоја, кроз који су извршне власти држава, међународне организације и агенције, невладине организације, компаније и појединци покушали да нађу начин да заједнички остваре универзалне идеале и да предузму акцију како би свет учиниле бољим местом за живот. У Агенди 21 оличена је управо идеја да ће „интегрисати процесе одлучивања везано за развој и животну средину“,⁸⁰⁴ сходно Рио декларацији која прокламује да је цео процес покренут „како би се достигао одрживи развој, заштита животне средине ће чинити интегрални део процеса развоја и не може се разматрати изоловано од тога“.⁸⁰⁵

Раскол, да државе у развоју желе бољи развој, а развијене државе бољу животну средину, остао је и после специјалног заседања Генералне скупштине УН, 1997. године. Светски самит у Јоханесбургу резултирао је политичком декларацијом и Планом имплементације. У декларацији је исказана подршка економском развоју и друштвеном развоју, као два стуба одрживог развоја. План имплементације је постављен на добровољној основи, лишен неких референтних тачки Агенде 21 и са коментарима да се до 2015. преполови број становништва без приступа основним санитарним условима и да се до 2012. године успостави мрежа заштитних морских подручја. Као задаци везано за одрживи развој наводе се: искорењење сиромаштва; промена неодрживих образаца производње и потрошње и управљање природном базом ресурса економског и друштвеног развоја. Кад се ради о приступу како да се превазиђе супротност између жеље за сталним економским растом и за заштитом животне средине, План имплементације је, као и Агенда 21, формулисан уздржано: „наша заједничка тежња за растом, искорењивањем сиромаштва и одрживим развојем“.⁸⁰⁶ Од држава се тражи да „сарађују да унапреде подржавајући и отворен међународни економски систем који ће водити економском расту и одрживом развоју у свим државама да се боље суоче са проблемом деградације животне средине.“⁸⁰⁷ Упркос неодређеној садржини, одрживи развој је од политичког идеала прерастао у теоријски концепт. Дефиниција из Брунтланд извештаја је јасна, али недовољно одређена да би се применила као основ за оперативну контролу или изучавање. Од бројних дефиниција, најједноставнија одређења предлажу еколошки економисти и амбијентални економисти. По њиховом мишљењу, одрживи развој води ка неоппадајућој људској добробити током времена, што стоји у првој реченици Брунтланд извештаја. Али, уводи се опсег за мерење, који је у вези са одређењем људске добробити. У том контексту, термини „одрживи развој“ и

⁸⁰³ Dodds, Felix; Schneeberger, Kirsty; Ullah, Farooq, *Review of Implementation of Agenda 21 and The Rio Principles: Synthesis*, New York: UN Department of Economic and Social Affairs, pp. 7-8.

⁸⁰⁴ General Assembly UN, *op. cit.* (фуснота 66), para. 8.1(a).

⁸⁰⁵ General Assembly UN, *op. cit.* (фуснота 41),

⁸⁰⁶ UN World Summit on Sustainable Development, *op. cit.* (фуснота 69), para. 83.

⁸⁰⁷ *ibid.*, para. 101.

„одрживост“ користе се често као синоними, мада „одрживост“ има уже значење и обухвата само циљ, да се сузбијањем људских активности у животној средини заштити подршка животу, односно неопходан је, али не и довољан услов за одрживи развој.

С теоријског становишта, политички дискурс у различитим државама различито схвата идеал одрживог развоја. За државе у развоју, приступ светској трговини и трансферу ресурса из развијених држава као механизма за смањивање сиромаштва представљају стратегију намењену да омогући да брже достигну развојни идеал, односно одговор на оно што сматрају наслеђеном неправичном структуром светског економског система који спречава њихов економски развој. Из тога не проистиче потреба за новим економским концептом и може се посматрати као чист концепт економског развоја. Специфичност теоретског концепта одрживог развоја је у томе што економској и друштвеној димензији и идеји унутаргенерацијске правичности, обухваћеним концептом економског развоја, додаје димензију животне средине и елемент међугенерацијске правичности, који постизање одрживог развоја третира као дугорочан пут, а не као излете економског раста. Одрживи развој се разликује од економског развоја по томе што представља теоријски идеал, који се испољава као степен одрживости развоја. Веза између економског раста, економског развоја и одрживог развоја почива на идеји фиксног капитала (производног, надекономског-инфраструктура; друштвеног). Од половине педесетих јавља се идеја људског капитала (знање, здравље и вештине) која касније обухвата и продуктивне друштвене интеракције и сарадњу (формалне и неформалне структуре). Одређивањем капитала ресурса (обновљиви, мада и ту постоје границе, и необновљиви) и животне средине као капитала, економске теорије капитализују природу. У економској доктрини, разликују се два приступа обједињавању три димензије и практичног значаја одрживог развоја за равнотежно стање: еколошке економске теорије⁸⁰⁸ и теорије сталног природног капитала.⁸⁰⁹

У теоријским дискурсима, одрживи развој се у суштини своди на оптимизирање равнотеже у вези са развојем између економске, друштвене и димензије животне средине. Свака од ових димензија у пракси је повезана са интересним групама, које представљају капитал, радни слој и животну средину. То значи да друштво које би достигло одрживост никада не може да испуни сва три дискурса. Имајући у виду наведене политичке утицаје, типичан политички идеал одрживог развоја који заговарају развијене државе одражава хипокризију. Осим тога, одрживи развој је на политичком дневном реду устројен на локалној, националној и међународној просторној скали, тако да на њега утичу како тренутни политички системи, тако и интеракције са другим нивоима. У том контексту, већи проток роба, услуга и капитала и информација који чине глобализацију могу да подрију суверенитет

⁸⁰⁸ Daly, Herman, *op. cit.* (фуснота 566), 201.

⁸⁰⁹ Pearce, David, *Blueprint 3: Measuring Sustainable Development*, London: Earthscan, 2013.

држава, као актера, а тиме и животну средину и одрживи развој. Спорно је и да ли одрживи развој може да се достигне еволуцијом постојећих друштава или је потребан радикалан преображај на екоцентрична друштва. Одрживи развој подразумева правичност, те одговарајуће решење није могуће уколико се економске теорије фокусирају на међугенерациску правичност само у вези са животном средином, а занемарују међугенерациску правичност унутар и између држава. Да би одрживи развој, као нова мрежа обухватног планирања, испунио потенцијал, димензија животне средине мора бити интегрисана у технике планирања које се односе на економску и друштвену димензију. Тренутно, теорије еколошке економије мало пажње посвећују економским агрегатима и друштвеној димензији, што указује да још не постоји јасно уверење креатора политике да димензија животне средине испуњава њихове потребе, што уједно отежава тражење компромиса.

Одрживост развоја везана је, делимично, за своју просторну компоненту. Позиви на акцију одражавају свест о значају одлучивања у локалним срединама за тежњу ка одрживом развоју.⁸¹⁰ Апстрактне економске формулације, које изражавају тежњу ка равнотежном стању између акумулације и исцрпљивања капитала, занемарују просторну скалу.⁸¹¹ Циљ одрживог развоја може бити равнотежа између акумулације и исцрпљивања на глобалном нивоу, али то истовремено захтева утицај на одређене људе и места мерења ради постизања равнотеже на међугенерациском нивоу. И према формули Брунтланд комисије, развој је одржив ако се спроводи тако да задовољава потребе становништва на некој територији, без угрожавања способности других популација на другим местима (из тога су проистекле идеје о самодовољности). Хијерархија просторних јединица, које могу бити конструктивне у друштвеној хијерархији, одређује се као географска скала. Еколошке скале мере се на нивоу: биосфере (глобални екосистем), биома (континентални екосистем), крајолика, екосистема, заједница, популација и организама. Скале друштвених наука обухватају: свет, наднационалне регионе, државе, регионе, локалитете (урбани и неурбани) и домаћинства. Појединачне просторне јединице су отворене привреде и трендови њиховог природног и укупног капитала трпе утицај трансфера. На пример, трговина је данас под утицајем неједнакости и експлоатације природног капитала, тако што развијене државе, осим што кроз прераду сировина из држава у развоју увозе развој, увозе и одрживи развој будући да не плаћају пуну цену последица екстракције по животну средину. Према теорији зависности, ово додаје „екстра вишак“ економском вишку који центар експроприше од периферије. Услед, по правилу, слабије заштите животне средине у државама у развоју, њено нарушавање је вероватније ако се

⁸¹⁰ General Assembly UN, *op. cit.* (фуснота 66), Ch. VI.

⁸¹¹ Purvis, Martin; Grainger, Alan, *Exploring Sustainable Development: Geographical Perspectives*, London: Earthscan, 2013, pp. 46-47.

ресурси обрађују у њима. Кроз загађење и емисију отпада одвија се извоз неодрживог развоја у вези са животном средином.

Неравномеран економски развој утиче на одрживи развој, одоздо. Процес акумулације зависи од радне снаге која је, бар краткорочно, повезана са местом, због чега је инхерентно просторан. Отуда, капиталистички развој мора да пронађе пут између очувања вредности инвестиција капитала и њиховог уништавања како би се створио нов географски простор за акумулацију. Такви простори отварају могућност за политичку активност, формирање институција и стварање политика које нису непосредан резултат само економских процеса, већ имају и сопствену динамику и образац развоја.⁸¹² Из наведеног проистиче значај стратегије одрживог развоја урбаних подручја, односно партиципативног планирања и управљања (између држава и региона, ограничења локалних и регионалних власти, ограничења локалних аутономија, проблема локалне партиципације). Партиципативни приступ почива на идеји да појединачне заједнице могу да створе сопствени развојни пут који остварује њихове специфичне потребе. Међутим, спорно је колико је то уопште важно за одрживи развој. Бирократске институције државе могу да буду слабо делотворне, али локалне акције имају ограничен домет (што се види из бројних примера дефорестације). У Европи, проблем урбаних станишта обухвата питања: климе, воде, земљишта и ресурса, отпада и загађења, ризика, здравља и екологије, у оквиру којих има локалних, регионалних и глобалних тема.

Не постоји универзални идеал одрживог развоја. Стога би иницијативу у том погледу требало да има планирање. Одрживи развој је вишестрани феномен глобалних пропорција. Неке од општеприхваћених стратегија су ограниченог домета, неке су више политизоване и захтевају ширу агенду друштвених промена. Сам концепт одрживог развоја у великој мери је творевина међународне елите политичара, научника, планера и заштитника животне средине, али је пронашао простор за ширење у политичким процесима у државама јер иницијалне формулације омогућавају да га свако тумачи према свом интересу.⁸¹³

3.4.1. Образовање

У литератури се указује на забрињавајуће податке о стању животне средине, попут оних који показују да је стопа изумирања живих врста од сто до хиљаду пута већа од нормалне, да ће једна од три особе на планети до 2020. године патити због несташице воде, да број људи који живе с мање од два долара дневно, до 2020. године може значајно премашити данашње три милијарде, или да је од 1960. године искрчено више од једне петине тропских шума, а њихова површина се и

⁸¹² Harvey, David, *The Urbanization of Capital: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1985, pp. 128-130.

⁸¹³ Purvis, Martin; Grainger, Alan, *op. cit.* (фуснота 811), p. 313.

даље смањује за 1% годишње.⁸¹⁴ Да би се развила способност да се препознају изазови с којима се суочава везано за животно окружење и опстанак живота на Земљи, као и да се идентификују суштински узроци, потребан је критички и отворен приступ према садашњости, који је могуће развити кроз образовање. Одрживост, као способност трајања, подразумева способност самообнављања и трајања живота и сложених екосистема (еколошку одрживост природе); равномерно коришћење обновљивих ресурса у времену и простору (одрживост обновљивих ресурса); и рационално располагање необновљивим ресурсима и њихову замену обновљивим изворима.⁸¹⁵ Смисао начела одрживости има значај у људским активностима само ако је усмерен на еколошку одрживост природе и живота, те су одрживост обновљивих ресурса, рационално располагање необновљивим ресурсима и њихова замена обновљивим изворима у функцији одрживости природе. Концепт одрживог развоја настаје као одговор на еколошке дебате. Са међународне конференције стручњака за људску околину у Ментону, 1971. године, Организацији УН упућен је апел у ком се „упозорава на веома озбиљну ситуацију у коју улази човјечанство у вези с демографском експанзијом, рушењем равнотеже између човјека и биосфере те загађивањем околиша“.⁸¹⁶ У том контексту је интониран и извештај Римског клуба „Границе раста“ (1972). Концепт одрживог развоја тематски је уоквирио Извештај Брундтланд комисије „Наша заједничка будућност“ (1987), наглашава четири кључна елемента, од којих се два односе на одрживост: велики опрез у односу према актуелном и према потенцијалном поремећају биоразноврсности и способности природе да се обнавља и на локалном и на глобалном нивоу (одрживост); и постићи и одржати сличне стандарде живота и сличне или унапређене стандарде једнакости (одрживост), без подривања и исцрпљивања могућности за будуће генерације; и два која се односе на развој: задовољавање основних људских потреба и разумних стандарда благостања за сва жива бића и уједначенији стандард живота, унутар популације становништва сваке државе и на глобалном нивоу.⁸¹⁷ Документи Рио Самита (1992) проширују концепт, тако што уз приступ заштите и очувања животне средине, укључују и услове друштвеног развоја, али лишен темељног одређења, концепт одрживог развоја сведен је на покушај да се премосте актуелни интереси развоја и трајни интерес заштите животне средине, а у том оквиру њихова манифестација која се испољава кроз јаз између развијених држава и држава у развоју.⁸¹⁸ Чини се да образовање треба да обезбеди способност перцепције реалности у оквиру описане сложености одрживог развоја и да тако допринесе подизању капацитета првенствено за рационално одлучивање. На конференцији Удружења универзитетских лидера за одрживу будућност у Талоару, 1990. године,

⁸¹⁴ Ришар, Жан-Франсоа, *Тачно у подне*, Београд: CLIO, 2008, стр. 83

⁸¹⁵ Види: Павловић, Вукашин, *op. cit.* (фуснота 638), стр. 17-19.

⁸¹⁶ Supek, Rudi, *Ova jedina zemlja*, 3. izdanje, Zagreb: Globus, 1989, str. 19.

⁸¹⁷ Lafferty, William, *op. cit.* (фуснота 579), p. 189.; такође, Carter, Neil, *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*, 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 212.

⁸¹⁸ Павловић, Вукашин, *op. cit.* (фуснота), стр. 24-25.

представници 350 универзитета из 40 земаља усвојили су план, којим се предвиђа усмеравање на: (а) унапређење квалитета образовања; (б) преоријентацију образовних програма; (ц) изградњу јавног разумевања и свести; (д) обезбеђење практичних обука; (е) развој одговарајућих образовних програма; (ф) промену животног стила и понашања; (г) повећање посвећености елита одрживом развоју.⁸¹⁹ Почетком XXI века, Генерални секретар УН је закључио да је „највећи изазов у овом новом веку да једну идеју која изгледа апстрактно – одрживи развој – претворимо у стварност за све људе света“.⁸²⁰

Одрживост није модерни феномен. Још пре 200 година управљање дрвном грађом подразумевало је планирање површина за сечу и засад како се не би угрозиле површине под шумама. И у земљорадњи је примењиван систем ротације биљака које се узгајају са паузом, како би се очувао квалитет земљишта.⁸²¹ Ипак, појмови „одрживи“ и „развој“ тековина су концепта модерног друштва, коме је до шездесетих година XX века претходио модел раста. Овај концепт свим модерним државама обећава дугорочни просперитет, а државама у развоју врсту развоја који ће им омогућити да сустигну развијене државе. Формулисање модерне политике суочава се са изазовом, за чије превазилажење се очекује допринос од евалуације одрживости. Теоријски, одлике новог, модерног друштва, које неће водити традиционална уверења, већ разум и стални напредак; растућа, самоподржавајућа привреда; демократско учешће у политици; култура оријентисана на секуларне, рационалне, норме и - такмичарско друштво опремљено личним слободама које је географски, друштвено и интелектуално мобилно, успостављене су до краја шездесетих.⁸²² Већ почетком 1970.-тих, примећује се да модернизација заснована на расту не подразумева и сужавање јазу у просперитету између развијених и неразвијених, а да ограничења моделу постављају неумерена потрошња сировина и загађење. Тако су концепти економије и екологије дошли су у супротстављену позицију, услед чега су друштвени проблеми постали наизглед дугорочно нерешиви и у циљу оцено политичких стратегија и програма на макронивоу успоставља се поједностављен модел операционализације одрживости, у три димензије: у економској се операционализује кроз ефикасност, која се оцењује према критеријуму оптималног односа између највишег излаза за најмањи улаз; у друштвеној кроз друштвено-политичку релевантност, цењено на основу

⁸¹⁹ Association of University Leaders for a Sustainable Future, *The Talloires Declaration*, Приступ: <http://talloiresnetwork.tufts.edu/who-we-ar/talloires-declaration/>, 31.07.2015.

⁸²⁰ Kofi Annan, *Secretary-General Calls for Break in Political Stalemate over Environmental Issues*, United Nations Secretary-General Press Releases, SG/SM/7739-ENV/DEV/561 (14 March 2001). Приступ: <http://www.un.org/press/en/2001/sgsm7739.doc.htm>, 31.07.2015.

⁸²¹ Stockmann, Reinhard, *Understanding Sustainability Evaluation and Its Contributions to Policy-making*, in: *Sustainable Development, Evaluation and Policy-Making: Theory, Practise and Quality Assurance*, Von Raggamby, Anneke; Rubik, Frieder (eds.), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2012, p. 3.

⁸²² Lerner, Daniel, *Modernization: Social Aspects*, in: *International Encyclopedia of the Social Sciences, Volume 10: Marr to Myth*, David Sills (ed.), New York: Macmillan, 1968., p. 387.

друштвено-политичке релевантности и корисности укупних утицаја обезбеђених услуга; а у еколошкој, кроз ваљаност животне средине, на основу еколошки ваљаног управљања ресурсима који обезбеђују услуге и ваљаности последица по животну средину.⁸²³ Овај начин вредновања одрживости следи друштвени утицај стратегија и програма на макронивоу, које постају показатељи одрживости. Међутим, овај метод занемарује делотворност људске интервенције на ове процесе, односно микро ниво, што доводи до погрешних резултата. Такође се испоставља да за оцену одрживости стратегије, програма или мера нису довољни нормативни параметри, већ да је потребан вишедимензионални концепт заснован на аналитичким критеријумима.

У дефиницијама одрживости на микронивоу констатује се неколико заједничких димензија. Прва је отпорност, односно да циљна група наставља са иновацијама у оквиру програма, дугорочно и без спољне подршке. Ова димензија указује на дугорочне последице после окончања програма и могу се сматрати за пројектно (програмски) - оријентисану одрживост. Друга димензија узима у обзир опсег дејстава или користи, а пре свега: да ли су људи изван оригиналне групе прилагодили иновације на бази сопственог дугорочног интереса. Трећа димензија се односи на промене у систему у који су уведене иновације (у здравству, образовању, економском систему), односно развој целине система (системски-оријентисана стабилност). Четврта димензија узима у обзир да циљана група и провајдер могу да се прилагоде условима промењеног окружења, односно да имају потенцијал за иновације, те ако нема тражње за аутпутима одрживост је угрожена. Модерна друштва одликује ослањање на рационалност и напредак, те отуда и идеја да се одрживост може обликовати и њоме управљати. На том уверењу темељи се концепт уравнотеженог економског раста, друштвеног напретка и еколошке равнотеже. Ове пројекције одрживе модерности премештају се евалуацијом. Вредновање одрживости, као веза између визије одрживог развоја и њене примене, има три функције: као инструмент управљања, у циљу утицаја и контроле над политичким процесима (пружа поуздане податке и процене неопходне за примену програма) и као саставни део организационе структуре и културе када се успостављају нови оквири и модели управљања; као део примене стратегија јавних политика, у смислу да када јавна тела показују да постижу одрживост у различитим димензијама макро и микронивоа, повећава се кредибилитет и легитимитет, а упознавање веза и последица стратегија омогућава усмеравање одрживости на рационалној основи; и у рефлексивном приступу, као инструмент који обезбеђује критику модерног друштва, јер помаже да се разумеју дејства и нежељене последице интервенција, чиме се технократски повећава веровање у пројекат, а идеја напретка подвргава критици кроз резултате, посебно везано за одрживост.⁸²⁴

⁸²³ *ibid.*, pp. 5-6.

⁸²⁴ *ibid.*, pp. 7-13.

Посредне последице модернизације доводе до тога да оптимизам, који се састоји у асоцијацији линеарне перспективе покренуте жељом да се граби напред, престаје да буде покретач друштвених промена као чин функционалне рационалности, већ то постају посредне последице у форми ризика, опасности, индивидуализације и глобализације.⁸²⁵ Постоји и супротно мишљење, по којем институције модерног друштва имају довољан капацитет за иновације, да обезбеде даљу модернизацију. Поборници оваквог уверења сматрају да модернизација друштва не тражи корениту промену смера, већ само мњења.⁸²⁶ Без обзира на схватање модерног друштва, практични домети намећу потребу да се развојне стратегије и јавне политике преиспитају радикалније, с акцентом на проблеме који су били третирани као спољни, попут еколошких и друштвених последица неолибералне реорганизације процеса и повезаних очекивања напретка, попут узгредних последица чинова функционалне рационалности. Евалуација одрживости мора унапред да испита одрживост политичких концепата и да их после процени: да ли су *suo ipso* одрживи и у којој мери доприносе укупном циљу, достигању стабилног друштва на макронивоу.⁸²⁷

Данас, када, осим администрација држава и наднационалних чинилаца, низ других учесника покреће евалуацију, посебно питање је однос између евалуације и јавних политика. До извештаја WCED (1972), одрживи развој је био асоциран са екологијом. Овај извештај је поставио темеље за три димензије појма, а са операционализацијом су дошли проблеми одрживог развоја у три димензије. Једно могуће решење је приступ по коме одрживи развој изискује да се „утврде односи компромиса између циљева који потпадају под концепт одрживог развоја“,⁸²⁸ односно да је операционализација везана само за специфични домен или тему. Од операционализације одрживог развоја, тј. од идентификовања дугорочних циљева у сваком друштвеном домену, до евалуације колико одређене активности воде ка одрживом развоју је дуг пут, тим пре што је још крупније претходно питање да ли је друштво као целина постало више одрживо. Добробит није одређена само производњом и приходом, већ и другим аспектима људског живота: шта раде, шта могу да раде, како се осећају као и квалитетом њиховог физичког окружења.⁸²⁹ Стога се одрживи развој тиче и тога да ли је тренутни квалитет живота одржив током времена. Нешто комплексно, попут добробити припадника друштва, не може

⁸²⁵ Beck, Ulrich; Giddens, Anthony; Lash, Scott, *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge: Polity Press, 1994, pp. 120-133.

⁸²⁶ Zapf, Wolfgang, The Role of Innovations in Modernization Theory, *International Review of Sociology*, 2:3/1991., pp. 83-94.

⁸²⁷ Stockmann, Reinhard, *op. cit.* (фуснота), pp. 13-14.

⁸²⁸ Dietz, Frank; Hanemaaijer, Aldert, How to Select Policy-relevant Indicators for Sustainable Development, in: *Sustainable Development, Evaluation and Policy-Making: Theory, Practise and Quality Assurance*, Von Raggamby, Anneke; Rubik, Frieder, (eds.), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2012, p. 23.

⁸²⁹ Stiglitz, Joseph; Sen, Amartya; Jean Paul Fitoussi (eds.), *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, 2009., pp. 9-10.

да сумира ниједна мерна јединица.⁸³⁰ Зато, вредновање обухвата анализу остваривања знања, развоја, контроле и легитимизације више међуповезаних перспектива: научне, циљних група; управљања; интересних група; услуга; спонзора; и регулативе.⁸³¹

Извештај Брунтланд комисије промовише схватање одрживости засновано на постојању континуиране интеграције потреба између различитих генерација на временској скали, али не садржи одређење ни времена ни потреба. Како је одрживост вредносни концепт, а не објективан, то подразумева да је подложна оцени оних који евалуирају политике и усмерења из перспективе одрживог развоја. С тим у вези се примећује да непрецизност термина не мора сама по себи бити лоша, јер је то омогућило значајан консензус око идеје да је морално и економски неприхватљиво да се свет третира као посао у ликвидацији.⁸³² С друге стране, истиче се да ниједан приступ ни оквир одрживог развоја нису константно корисни, с обзиром на обухват различитих конзервационих програма, различите типове друштава и институционалне структуре.⁸³³ Трећи, пак, тврде да нема одређења одрживог развоја, већ само књиге са таквим насловом.⁸³⁴

3.5. Одрживи развој као светска политика

Из комплексности, сврхе и циља одрживог развоја проистиче важност интеграционе правичности за схватање одрживог развоја. Примена интеграционе правичности на општи начин опредељује објекат одрживости, временску компоненту и предмет развоја. С аспекта објекта одрживости, могу се разликовати три основне категорије које треба да буду одржане: природа, подршка животу људи и заједнице. У оквиру њих, могуће је разликовати прелазне категорије: а) у оквиру природе: Земљу, биоразноврсност, и екосистеме; б) у оквиру подршке животу људи: услуге екосистема, ресурси, и животна средина; и в) у оквиру заједнице: културе, групе, и места. С аспекта временске компоненте, на основу које се оцењује квалитет одрживог развоја, одрживост може да траје одређени период, сад и у будућности, или заувек. Коначно поставља се питање предмета развоја. У недостатку опште сагласности, могу се само систематизовати области које су до сада обухваћене напорима за одрживи развој. У антропоцентричном систему ове

⁸³⁰ *ibid.*, p. 12.

⁸³¹ Dietz, Frank; Hanemaaijer, Aldert, How to Select Policy-relevant Indicators for Sustainable Development, in: *Sustainable Development, Evaluation and Policy-Making: Theory, Practise and Quality Assurance*, Von Raggamby, Anneke; Rubik, Frieder, (eds.), Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing, 2012. p. 44.

⁸³² Daly, Herman, *Steady-State Economics: 2nd edition With New Essays*, 1991, Washington: Island Press, p. 248.; исто Robinson, John, Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development, *Ecological Economics* 48/2004, p. 374.

⁸³³ Heinen, Joel, Emerging, Diverging and Converging. Paradigms on Sustainable Development, *The International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, 1/1994, pp. 22-33.

⁸³⁴ Spedding, Colin, *op. cit.* (фуснота 834), p. 151.

вредности су концентрисане око људи, економије и друштва. Кад је о људима реч, развој треба да обухвати: опстанак деце, очекивану животну доб, образовање, правичност и једнаке прилике. У оквиру економије, индиковани су: богатство, производни сектор и потрошња. Када се ради о друштву, предмет су: институције, друштвени капитал, државе и региони.⁸³⁵

Из чињенице да је одрживи развој појам чија садржина еволуира и из чињенице да домет његове перцепције у пракси одражавају пре свега циљеви, проистиче значај циљева за поимање одрживог развоја. Из наведеног следи да је елементе појма могуће тумачити индукцијом у оквиру појмова, попут „велики преображај“, или инструмената попут Миленијумски развојни циљеви, али и дедукцијом из показатеља на основу којих се одрживи раст мери. Међу великим бројем иницијатора показатеља одрживог развоја постоје значајне разлике у броју индикатора, базама података, временском оквиру посматрања. Тако, Комисија за одрживи развој примењује 58 показатеља, а као предмет развоја експлицира: климу, чист ваздух, продуктивност земљишта, продуктивност океана, питку воду, биоразноврсност; правичност, здравље, образовање, смештај, безбедност и стабилизовање популације.⁸³⁶ Исти предмет развоја експлицира и Консултативна група за одрживи развој, која примењује 87 показатеља.⁸³⁷ Индекс добробити Светског економског форума примењује 88 показатеља, а предмет развоја су услови у којима екосистем задржава разноврсност и квалитет и тиме свој капацитет да подржава људе и живот и свој потенцијал да се прилагоди променама и обезбеди изборе и прилике за будућност; и услови у којима сви чланови друштва су способни да установе и испуне своје потребе и да имају избор да испуне своје потенцијале.⁸³⁸ Индикатор стварног напретка користи 68 показатеља, а предмет развоја су: витални системи животне средине на здравом нивоу и до нивоа на коме се побољшавају, ниво антропогеног стреса довољно низак да не угрожава или наноси штету системима животне средине; и отпорност на ремећења животне средине, институције и друштвени обрасци вештина, приступа и мрежа које подстичу одговоре на изазове животне средине и сарадњу међу државама да се управља заједничким проблемима животне средине“.⁸³⁹ Индекс глобалног

⁸³⁵ Kates, Robert; Parris, Thomas; Leiserowitz, Anthony, What is Sustainable Development: Goals, Indicators, Values and Practice, *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 47:3/2005, p. 11.

⁸³⁶ Consultative Group on Sustainable Development Indicators, Приступ: <http://www.iisd.org/cgsdi/>, 31.07.2015.

⁸³⁷ Prescott-Allen, Robert, *The Wellbeing of Nations: A Country-by-Country Index of Quality of Life and Environment*, Washington DC: Island Press, 2001.

⁸³⁸ World Economic Forum, *2002 Environmental Sustainability Index*, Davos: World Economic Forum, 2002. Приступ: http://epi.yale.edu/files/2002_esi_report.pdf, 31.07.2015; такође, Esty, Daniel; Cornelius, Peter, *Environmental Performance Measurement: The Global Report 2001–2002*, Oxford: Oxford University Press, 2002.

⁸³⁹ Cobb, Clifford; Glickman, Mark; Cheslog, Craig, *The Genuine Progress Indicator: 2000 Update*, Oakland: Redefining Progress, 2000. Приступ: http://rprogress.org/publications/2001/2000_gpi_update.pdf, 31.07.2015.

извештавања примењује 26 показатеља, а предмет развоја су: чист ваздух, земљиште и вода; економске перформансе, породица и безбедност.⁸⁴⁰ Од осталих, вреди напоменути да Одсек УН за одрживи развој (UN DESA) примењује 97 показатеља, а предмет развоја су мања потрошња сировина и мања емисија загађивача.⁸⁴¹

Како се ради о нормативном концепту, вредносни аспект је нужен за садржинско одређење одрживог развоја. Чињеница да концепт људских права још увек није интегрално афирмисан у оквиру одрживог развоја указује да је мало пажње посвећено вредностима у подлози овог концепта. Зато се вредности морају дедуцирати из неких од докумената који се односе на праксу одрживог развоја. Тако, у инструменту Миленијумски развојни циљеви се у оквиру одрживог развоја афирмишу: слобода, једнакост, солидарност, толеранција, поштовање природе, и деоба одговорности. У пракси одрживог развоја, може се уочити позивање на следеће вредности: друштвени покрет, глобални компромис, институционализација, одржива наука и технологија. Иако су наведене вредности само усмеравајућег карактера, оне имају основ у извештају Брунтланде комисије, те се може извести закључити да одрживи развој има своју вредност и циљ.⁸⁴²

3.5.1. Администрирање

Данас је администрирање феномен који се одвија на више нивоа и представља систем који укључује транснационалне, међународне, националне и поднационалне учеснике, владина тела, пословне и институције цивилног друштва. Простор за администрирање истина ових учесника прошао је кроз промене, у вези са њиховим утицајем на обликовање смерница. Неки, попут држава, изгубили су део простора и утицаја, а други, попут компанија *Apple* и *Google*, или непрофитних тела као што је Интернет *корпорација* за додељене називе и бројеве (*The Internet Corporation for Assigned Names and Numbers*, ICANN) су добиле простор.

У том смислу, за администрирање одрживог развоја индикативан је раст метропола, посебно на глобалном југу. У овим људским стаништима читава се локално, национално, регионално и глобално, а нека од њих су постала глобални играчи.⁸⁴³ Чикашка школа модерне социологије посматрала је град с почетка двадесетог века као лабораторију модернитета. Питања глобализације најизраженија су у градовима, кроз интензивно дејство на концентрисаном

⁸⁴⁰ *Global Reporting Initiative*, Приступ: <http://www.globalreporting.org/>, 31.07.2015.

⁸⁴¹ UN DESA, *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*, 3rd edition, New York: United Nations Publications, 2007.

⁸⁴² Kates, Robert; Parris, Thomas; Leiserowitz, Anthony, *op. cit.* (фуснота 835), pp. 16-20.

⁸⁴³ Isar, Yudhishtir Raj; Hoelscher, Michael; Anheier, Helmut, Introduction, in: *Cultures and Globalization: Cities, Cultural Policy and Governance*, Anheier, Helmut; Yudhishtir, Isar Raj, Y (eds), London: SAGE Publishing, 2012, p. 1.

простору чинилаца попут имиграције, мултикултуралности, мултинационалних корпорација и међународних невладиних организација. Глобализација доприноси новим облицима тзв. „културне хибридизације“, због чега се велика пажња посвећује администрирању у градовима, који динамичније и проактивније реагују околности и изазове глобализације. На муниципалном нивоу, обрасци, процеси и исходи у вези са способношћу сложеног повезивања, као важном одликом глобализације, одвијају се на најизазовније начине.⁸⁴⁴ Администрирање је везано за принципијелни проблем, јер савремена глобализација је „у свим својим аспектима процес комбинованог и неједначеног развоја – комбинован зато што изазива велике разлике, диспаритете, историјска разилажења и своју временитост; а неједначен зато што ствара веће нескладе и неједнакости у ресурсима, богатству, приходима, здрављу, благостању, добробити, и културној моћи - чак и од разлика и неједнакости за које тврди да превазилази“.⁸⁴⁵ Однедавно дебате се воде о улози „креативне економије“ и „креативне класе“, углавном везано за јавне политике и мере да се задржи и привуче одређена популација и професионалне групе.⁸⁴⁶

Једна од тема од посебног интереса је глобално администрирање, будући да погађа многе области, а да је све већа неусклађеност између сила глобализације и капацитета извршних власти држава да усмеравају, регулишу и контролишу. Беспомоћност градова на финансијску кризу 2008-2009. указала је, по једнима, на потребу да се отклоне системске грешке глобалног администрирања, кроз политике и институције адекватније за изазове глобализоване економије и глобалног финансијског тржишта,⁸⁴⁷ а по другима, да у „урбаном окрету у просторној политици“ националне владе непотребно жртвују регионалну кохезију зарад „додавања горива националним моторима раста.“⁸⁴⁸ Администрирање није синоним за јавну политику, али свако усмеравање у јавном интересу подразумева нагласак на администрирању, које је фокусирано на специфичан аспект јавних политика и истовремено проширује перспективу. Оно обухвата сет институција и структура које одређују како се јавна добра стварају и испоручују грађанима и приватном сектору и како се јавне политике стварају.⁸⁴⁹ Јавна политика наглашава решавање проблема, односно менаџерски приступ који користи призната заједница

⁸⁴⁴ Tomlinson, John, *Globalization and Culture*, Chicago: University of Chicago Press, 1999, p. 1.

⁸⁴⁵ Hall, Stuart, Foreword, in: Anheier, Helmut; Isar, Yudhishtir Raj, (eds.), *Cultural Expression, Creativity and Innovation: The Cultures and Globalization*, Series 3, London: SAGE Publications, 2010, p. Xi.

⁸⁴⁶ Florida, Richard, *The Rise of the Creative Class: And how It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, 10th edition, New York: Basic Books 2012, pp. 5-6; Scott, Allen, *Cultural Economy: Retrospect and Prospect*, in: *The Cultural Economy: The Cultures and Globalization*, Series 2, Anheier, Helmut; Isar, Yudhishtir Raj, (eds.), London: Sage Publications, 2008, p. 317.

⁸⁴⁷ Isar, Yudhishtir Raj; Hoelscher, Michael; Anheier, Helmut, *op. cit.* (фуснота 843), p. 4.

⁸⁴⁸ Van Winden, Willem, *Knowledge and the European City*, *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 101:1/2010, p. 104

⁸⁴⁹ Wei, Shang-Jin, *Corruption and Poor Public Governance: Project Overview*, Washington, DC: The Brookings Institution 2001, p. 1.

консултаната, док је артикулација различитих вредности и значења, односно усмерење на политику, одлика критичке академске перспективе. Разлика између ове две половине, поцепане услед пада постмодерног наратива, може се поредити с оном између примењених и основних истраживања.⁸⁵⁰ Разумевање јавне политике односи се на систем коначних тежњи, практичних задатака и средстава, којима тежи група и власт примењује комбинована у експлицитно кохерентан систем.⁸⁵¹ Урбане димензије и домени акције артикулисани су и примењени у јавним политикама, или у дебатама око динамика политике. С аспекта одрживости, укључене су политичке и социолошке теме; друштвено-економске теме; и теме урбаног планирања, којима се бави Агенда 21 за локалне власти. У том смислу, концепт одрживог развоја одражава потребе за пројекцијом реалног друштвеног развоја и његовог жељеног квалитета, као и за уравнотежавањем различитих друштвених вредности и зато нужно подразумева механизам усклађивања секторских интереса. У том контексту, појам одрживости обухвата усклађивање економског раста и развоја са интересима животне средине и хуманистичког друштвеног развоја. Из тога проистиче да економска одрживост јесте потребан, али није довољан услов остваривања претпоставки одрживог развоја.

3.5.2. Мерење напретка и добробити

Савремени глобални друштвени развој може се посматрати у контексту друштвених промена услед напретка, у који спадају позитивне тенденције на плану побољшавања здравља, исхране, материјалног богатства, приступа материјалним добрима и сл., као и услед негативних тенденција изазаних последицама загађења и сиромашења ресурса. Осмишљавање одрживог развоја изискује утврђивање показатеља на основу којих се могу изразити и пратити кретање и смер процеса. Настојања да се систем животне средине доведе у равнотежу има оквирну временску динамику. У развијеним државама, седамдесетих година XX века доминантан је био концепт контроле загађивања животне средине независно по сваком чиниоцу животне средине (ваздух, вода, земљиште и биљни и животињски свет); Осамдесетих година, концепт је проширен интеграцијом процеса и праћењем загађења животне средине целовито преко свих чинилаца животне средине: ваздух, вода, земљиште и биљни и животињски свет. Деведесетих година примењује се концепт планирања целог система (поред испуштања загађујућих материја у ваздух, воду, земљиште и биљни и животињски свет, посматрају се и биланси енергије и отпада), који је од двехиљадите године прерастао у концепт тзв. индустријске екологије. Поред испуштања загађујућих материја у ваздух, воду, земљиште и биљни и животињски свет, и биланса енергије и отпада, овај концепт

⁸⁵⁰ Bennett, Oliver, The Torn Halves of Cultural Policy Research, *International Journal of Cultural Policy*, 10:2/2004, pp. 237-248.

⁸⁵¹ Girard, Augustin; Gentil, Geneviève, *Cultural Developments: Experiences and Policies*, 2nd edition, Paris: UNESCO, 1983, p. 13.

посматра и билансе материјал-сировина-ресурс. Актуелна фаза, од 2010. године, тежи концепту одрживог развоја који „поред концепта индустријске екологије укључује и проток капитала (укључујући и природни капитал), радне снаге и друштвену компоненту.⁸⁵² Постоје различити предлози метода и техника мерења, израчунавања и упоређивања параметара одређених стања у областима: природних ресурса, квалитета живота, економског благостања, квалитета околине, различитих индекса људског развоја, кретања људских слобода и права, итд. То указује да филозофија одрживости развоја више захвата сферу размишљања, а мање практично деловање. Као теме показатеља сматрају се: сиромаштво; администрирање; здравље; образовање; демографија; природни ризици; земљиште; океани; мора; обале; пијаћа вода; биоразноврсност; економски развој; глобално економско партнерство; обрасци производње и потрошње итд, у оквиру којих је могуће диференцирати подтеме, као и разликовати суштинске и друге показатеље и успостављати „тематске везе“ између показатеља и тема.⁸⁵³

У мерењу напретка и добробити, могу се разликовати три концептуална приступа: први, као израз правичности и одрживости добробити; други, као подстицај остваривању циљева; и трећи, као израз напретка грађана.⁸⁵⁴ Концепт правичне и одрживе добробити, као приступ мерењу напретка и добробити, развијен је у оквиру OECD. Према том концепту, људска добробит се састоји од индивидуалне и друштвене добробити и уграђена је у култури, економији и администрирању.⁸⁵⁵ При том, људски систем се увек мора разматрати у односу на екосистем и интеракције с њим. У утврђивању добробити друштва укршта се више тема, а међу најважнијим су питање поштене дистрибуције и одрживости у односу на доступне ресурсе. Концепт квалитета живота традиционално се мери кроз показатеље који пружају спољни опис услова живота људи (објективни индикатори) и кроз одговоре на испитивање људи колико су задовољни својим животима укупно и у појединим деловима (субјективни индикатори).⁸⁵⁶ У оквиру Светског форума OECD, 2007. године је усвојена Истамбулска декларација, коју су потписали и представници Европске комисије, Организације исламске конференције, УН, UNDP и Светске банке, којом се формулише пет ширих циљева мерења напретка: 1) подстаћи заједнице да размотре шта „напредак“ значи у 21. веку; 2) делити најбоље праксе мерења друштвеног напретка и повећања свести о потреби да се то

⁸⁵² Михајлов, Анђелка, *Основе аналитичких инструмената у области животне средине*, монографија, Сремска Каменица: Факултет заштите животне средине Универзитета ЕДУКОНС, стр. 7.

⁸⁵³ UN DESA, *op. cit.* (фуснота 841), pp. 9-20.

⁸⁵⁴ Kroll, Christian, *Measuring Progress and Well-Being: Achievements and Challenges of a New Global Movement*, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, 2011, pp. 4-5.

⁸⁵⁵ Hall, Jon; Giovannini, Enrico; Morrone Adolfo; Ranuzzi, Giulia, *A Framework to Measure the Progress of Societies*, OECD Statistics Directorate Working Paper No 34, STD/DOC(2010)5 (12 Jul 2010), para. 12. Приступ: <http://goo.gl/6uFK4g>, 31.07.2015.

⁸⁵⁶ Noll, Heinz-Herbert, *Advances in Sociological Knowledge: Over Half a Century*, Part 2, Nikolai Genov, (ed.), Wiesbaden: Springer, 2004, pp. 158-159.

уради користећи ваљане и поуздане методе; 3) стимулисати међународну расправу, засновану на чврстим статистичким подацима и показатељима о глобалним питањима друштвеног напретка и о компарацијама тог напретка; 4) створити шире, међусобно подељено, јавно разумевање промењених услова, уз наглашавање подручја значајних промена и неодговарајућег знања; 5) заговарати одговарајуће инвестиције у изградњу статистичких капацитета, посебно у државама у развоју, да се побољша доступност података и показатеља потребних да се воде развојни програми и да се извештава о напретку ка међународним циљевима.⁸⁵⁷ Трећи концептуални приступ мерењу заступљен је у извештају Европске комисије, под називом „БДП и изван: мерење напретка у свету који се мења“, из 2009. године, у којем се нуди пет корака до сета показатеља који описују напредак грађана (на нивоу Европске уније): (1) допуњавање БДП са показатељима животне средине и друштвеним показатељима; (2) извештавање што ближе реалном времену за одлучивање; (3) прецизније извештавање о дистрибуцији и неједнакостима; (4) развијање табеле резултата европског одрживог развоја; (5) проширење националних обрачуна на друштвене и теме везане за животну средину.⁸⁵⁸

3.5.3. Општа поимања одрживог развоја

Друштва теже да задовоље материјалне потребе и да обезбеде ресурсе да унапреде квалитет живота, испуњавањем захтева за здравственом заштитом, образовањем и добром животном средином, кроз економски развој. Многи облици економског развоја постављају пред животну средину захтеве, тако што користе природне ресурсе, који могу бити ограничени, или тако што, као нуспроизводе, генеришу загађења и отпад. Постоје начини на који економске активности могу заштити или унапредити животну средину. Међу такве спадају они који обухватају мере енергетске ефикасности, унапређене технологије и технике управљања, смањивање отпада, праксе обраде земљишта нешкодљиве за животну средину; боље искоришћавање земљишта и зграда, унапређену ефикасност транспорта итд. Изазов одрживог развоја треба да подстакне унапређивање начина обављања економских активности ка онима који су нешкодљиви за животну средину, али и да се обесхрабре активности које могу да нашkode животној средини.

Почетни интерес на плану заштите животне средине био је заснован на заштити здравља. То је довело до мера усмерених на промену тренда загађивања ваздуха; за обезбеђивање пијаће воде; и за смањивање ризика од одлагања отпада. После тога,

⁸⁵⁷ OEBS et al., *Istanbul Declaration*, Приступ: <http://www.oecd.org/newsroom/38883774.pdf>, 31.07.2015.

⁸⁵⁸ *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament - GDP and Beyond: Measuring Progress in a Changing World*, COM/2009/0433 final, paras. 3.2-3.5.

пажња је усмерена на очување природних ресурса који имају економску вредност и који су ограничени, попут земљишта, залиха рибе у мору, и разноврсности врста које нуде прилику за истраживање и развој. У наредној фази, развија се вредновање животне средине, крајолика, дивљег живота и станишта, укључујући и нека која гради људска врста по својој жељи и вољи, и када нису у вези са тржишним трансакцијама, да би се пренело долазећим генерацијама. Данас, акутни здравствени инциденти услед загађења релативно су ретки и интерес је померен ка питањима у којима је теже потврдити или оспорити узроке и последице. Забринутости се шире, попут на теме заштите озонског омотача и климе, које представљају већи глобални ризик од само здравственог или естетског.

У начину на који анализира узроке деградације животне средине и решења, дискурс глобалне животне средине одражава теорије глобализације, у којима се проблеми животне средине доживљавају као последица економских и развојних усмерења држава. Наиме, заговара се да инсистирање на модернитету и последична жеља за напретком неминовно доводе до деградације животне средине, глобално. Основни механизам кроз који се одвија интеракција између људи и животне средине је култура. Увођење културе у анализу омогућава да се проблеми животне средине сагледају као синоним за свест о екосистему и људској заједници на глобалном нивоу.⁸⁵⁹ По једном правцу мишљења, најбољи начин да се животна средина заштити за људску употребу је глобализација, односно усвајање заједничких стандарда, циљева, ресурса којима се глобално управља. Противници глобализације, на основу тога како се испољава у глобалној економији, истичу је као највећи узрочник деградације животне средине. Ова супротстављена гледишта имају последице по одрживи развој на плану демократије и на плану културне разноликости. Циљеви одрживог развоја су дефинисани у оквиру међународних тела, док на локалом нивоу људи само партиципирају. Како стандардизација транзиције ка одрживости није могућа на локалном нивоу, локал остаје изазов и за глобализацију, уколико се култура не стави у средиште.⁸⁶⁰

3.5.4. Одрживост као однос акције и последице

Одрживост (односно брига за животну средину) је: “неухватљив концепт са много значења”.⁸⁶¹ У прилог овом виђењу, указују бројне дилеме које су до сада разматране везано за идеолошку структуру појма: екоцентризам или антропоцентризам; права природе или права заједница; и техноцентризам или прилагођавање или оптимизам. У том духу је и констатација: „Невероватан број

⁸⁵⁹ UNESCO, *op. cit.* (фуснота 310), Art. 1.

⁸⁶⁰ O'Riorden, Timothy; Voisey, Heather, Globalization and Localization, in: *Globalism, Localism and Identity: Fresh Perspectives on the Transition of Sustainability*, O'Riorden, Timothy (ed.), New York: Earthscan, 2010, pp. 40-42

⁸⁶¹ O'Riorden, Timothy, Research and Policy Review: Future Directions for Environmental Policy, *Environment and Planning*, 17:11/1985 p. 1431.

књига, поглавља и чланака користи 'одржив' или 'одрживост' у наслову, али не дефинишу ниједан термин.⁸⁶² Тешко је оспорити да се одрживост још увек схвата на начин који обухвата везу са разлогом због којег је идејно препозната, о чему говори и опаска: „Подивљало чудовиште на Земљи је раст популације... одрживост је само крхка теоријска конструкција.“⁸⁶³

Уколико не постоји опште прихваћена дефиниција одрживости (развоја), могуће је сагледати поимања која обухватају различите аспекте одрживог развоја. Ту пре свих спада она која га одређује као „развој који испуњава потребе садашњости без нарушавања потребе будућих генерација да испуне сопствене потребе.“ Ради се о најчешће цитираном одређењу, које садржи концепт потреба, а посебно основних потреба сиромашних којима треба дати приоритет; и идеју ограничења наметнутих стањем технолошке и друштвене организације на способност животне средине да испуни садашње и будуће потребе. С аспекта одрживе пољопривреде, ради се о „систему који може да се развија неограничено ка већој људској корисности, већој ефикасности коришћења ресурса и равнотеже са животном средином која је погодна људима и већини других врста.“⁸⁶⁴ С истог аспекта, може се схватити и као „способност да се задржи продуктивност.“⁸⁶⁵ С аспекта садржине, одрживи развој „обухвата изналажење друштвеног и економског система који обезбеђује да се одрже циљеви, односно да реални приходи расту, да се побољшава здравље нације, да општи квалитет живота напредује.“⁸⁶⁶ Ова дефиниција се може релативизовати временским контекстом: „Одрживи развој се односи на развој друштва где се трошкови развоја не преносе на будуће генерације, или се бар чини покушај да се компензира за такве трошкове.“⁸⁶⁷ Са становишта одрживости технологије, „развој се тиче остваривања потенцијала ресурса, одрживи развој обновљивих природних ресурса подразумева поштовање ограничења процеса развоја, чак и ако се та ограничења могу прилагодити технологијом. Одржива технологија може судити по томе да ли повећава производњу, али задржава њена ограничења у вези са животном средином и друга.“⁸⁶⁸

Напор да се прецизира садржај одрживог развоја тешко издржава критику праксе, те се јављају дефиниције које се поводом тога опредељују. С једне стране је став да „непостојање прецизне дефиниције термина „одржив развој“ није уопште лоше. То

⁸⁶² Spedding, Colin, *op. cit.* (фуснота 834), p. 151.

⁸⁶³ Wilson, Edward, *The Diversity of Life*, New York: W. W. Norton and Company, 1992, p. 328.

⁸⁶⁴ Harwood, Richard, The History of Sustainable Agriculture, in: *Sustainable Agricultural Systems*, Edwards, Clive et al. (eds.), 1990, p. 4.

⁸⁶⁵ Conway, Gordon; Barbier, Edward, *After the Green Revolution: Sustainable Agriculture for Development*, London: Earthscan, 1990. (издање 2013.), p. 37.

⁸⁶⁶ Pearce, David; Makandia, Anil; Barbier, Edward, *A Blueprint for a Green Economy*, Earthscan: London, 1989, pp. 1-2.

⁸⁶⁷ Pearce, David, *Blueprint 3: Measuring Sustainable Development*, London: Earthscan, 1993., p. 224.

⁸⁶⁸ Holdgate, Martin, The Sustainable Use of Tropical Coastal Resources - A Key Conservation Issue, *Ambio*, 22:7/1993., p. 481.

је допустило да се развије значајан ниво сагласности о идеји да је и морално и економски погрешно третирати свет као „посао у стечају.“⁸⁶⁹ С друге стране, образлаже се да „ниједан приступ 'одрживом развоју' или оквир нису стално корисни, с обзиром на низ скала инхерентних у различитим конзервационим програмима и различите типове друштава и институционалних структура.“⁸⁷⁰

Сви покушаји дефинисања полазили су од економске димензије. Овај приступ, без обзира на основаност, има емпиријску потврду. Већина друштава жели да постигне економски развој да би обезбедила виши стандард живљења, сада и за будуће генерације. Друштва настоје и да заштите и унапреде своју животну средину, сада и за своју децу. Чини се да се може сматрати да одрживи развој представља покушај да се помире ова два циља. С тим у вези треба се одредити и према учесталој појави да се одрживи развој, одрживи раст и одрживо коришћење користе међузаменљиво, као да им је значење исто. С једне стране, одрживи раст је контрадикција термина, јер „одрживи“ подразумева постојање неког ограничења, а „раст“ имплицира неспутаност. С друге стране, одрживо коришћење се може односити само на обновљиве ресурсе. Отуда се као значење одрживог развоја може прихватити оно које га своди на улогу у остваривању емпиријских циљева - на „стратегије да се побољшава квалитет људског живота уз живљење у оквирима капацитета екосистема.“⁸⁷¹

Анализа одрживости може се вршити на различитим нивоима: производне јединице, локала, заједнице, државе, региона, или глобално. У одлике одрживости које је могуће вредновати спадају: продуктивност; очување; свест; задовољене потребе; људска добробит и правичност. Наведене одлике вреднују се у оквиру одредница које имају значај са аспекта садржине одрживог развоја, међу којима су: земљиште, вода, приступ знању, јавне политике, притисак јавности, образовање, контрола и услови трговине и дистрибуције.

Резултати до којих се долази вредновањем одрживости омогућавају да се разликују типови одрживости: биолошка стабилност, коришћење ресурса, економска и друштвена стабилност, што и произлази из димензија одрживог развоја. Квантификоване информације које помажу да се прате посматране вредности током времена представљају показатеље одрживости. Њихове основне функције обухватају: поједностављивање, квантификацију и комуникацију. Показатељи омогућавају да се перципирају општи трендови и доносиоцима одлука о јавним политикама и јавности пружају критеријуме за анализу и оцењивање. Међу организацијама које се на међународном плану баве показатељима

⁸⁶⁹ Daly, Herman, *op. cit.* (фуснота 832), p. 248.

⁸⁷⁰ Heinen, Joel, *op. cit.* (фуснота 833), pp. 22–33.

⁸⁷¹ IUCN, *op. cit.* (фуснота 251), p. 10.

одрживости су, пре свега, Комисија УН за одрживи развој, Организација за храну и пољопривреду, OECD, UNDP и Светска банка.

У складу са посвећеностима преузетим на Рио самиту(1992), политике одрживог развоја држава треба да обухвате следеће области и параметре одрживости развоја:

1. Економија (унапређење здраве економије да би генерисала ресурсе да испуни потребе људи и побољша квалитет животне средине): 1. бруто домаћи производ, 2. структура економије, 3. трошковне компоненте БДП и лична штедња, 4. потрошачки трошкови, 5. инфлација, 6. запосленост, 7. владино позајмљивање и дугови, 8. трошкови смањивања загађења, 9. смртност новорођенчади, 10. очекивана животна доб.

2. Коришћење транспорта (постизање равнотеже између способности транспорта да служи економском развоју и способности да заштити животну средину и одржи квалитет живота, сада и у будућности): 1. коришћење моторних возила и укупно путовање путника, 2. кратка путовања, 3. реалне промене у трошку транспорта, 4. теретни саобраћај.

3. Слободно време и туризам (да се квалитет животне средине у коме се одвијају слободне активности задржи за будуће генерације, чиме се уз заштиту природних ресурса доприноси квалитету живота и максимизира економски допринос туризму): 1. рекреативна путовања, 2. ваздушна путовања.

4. Међународна трговина (да се обезбеди да колико год је могуће доприносе одрживом развоју национално и у другим државама): 1. извоз и увоз.

5. Енергија (да се обезбеди енергија по конкурентној цени, да се умање негативне последице коришћења енергије на прихватљив ниво и да се подстакну потрошачи да своје потребе остварују уз унапређену енергетску ефикасност): 1. сиромашење фосилних горива, 2. капацитет за нуклеарна и обновљива горива, 3. примарна и коначна потрошња енергије, 4. потрошња и производња енергије; 5. потрошња индустријског и комерцијалног сектора, 6. енергија у друмском транспорту, 7. коришћење енергије у становништву, 8. цене горива у реалним терминима.

6. Коришћење земљишта (да уравнотежи супротстављене захтеве за ограниченом површином земљишта, да се минимализује губитак руралног земљишта и одржи виталност и изводивост градских центара): 1. земљиште под урбаним развојем, 2. број домаћинстава, 3. поновно коришћење урбаног земљишта за развој, 4. залихе и поново оживљавање дериликта, 5. изградња путева, 6. цена стамбеног простора изван града, 7. редовна путовања, 8. редовни трошкови, 9. зелене површине у урбаним деловима.

7. Ресурси воде (да се за потребе потрошача, домаћинстава, пољопривреде и индустрију обезбеде довољни ресурси воде, уз одржавање водне животне средине):

1. одобрено црпљење и ефективне падавине 2. проток ниског тока 3. коришћење употребом 4. апстракција за јавно снабдевање 5. понуда и потражња јавне воде 7. коришћење за спреј наводњавање.

8. Шумарство (да се шумама управља на начин који одржава квалитет животне средине и продуктивни потенцијал): 1. покривеност шумама, 2. производња грађе, 3. старе полуприродне шуме, 4. здравље дрвећа, 5. управљање шумама.
9. Ресурси рибе (већина рибљих фондова су тренутно преексплоатисани и главни проблем за одрживост је спречавање прекомерне експлоатације и уравнотежење комерцијалног риболова са капацитетом обнављања залиха рибе): 1. залихе рибе; 2. минимални биолошки прихватљив ниво; 3. улов рибе.
10. Промена климе (да се ограничи емисија гасова који производе ефекат „стаклене баште“ и могу допринети глобалном загревању и промени климе): 1. глобална стопа радијативне силе штетних гасова; 2. глобална промена температуре, 3. емисије штетних гасова, 4. емисије угљен-диоксида из електрана.
11. Сиромашење озонског слоја (да се ограничи емисија супстанци које изазивају оштећење озона у стратосфери): 1. калкулисано гомилање хлора, 2. измерено оштећење озона, 3. емисија супстанци које оштећују озон, 4. потрошња хлорофлороугљеника.
12. Депоновање киселине (да се ограничи емисија киселина и обезбеди одговарајуће управљање праксама третирања земљишта): 1. прекорачења провизорне критичне количине киселости, 2. емисије сумпор-диоксида и оксида азота из електрана, 3. емисије оксида азота у друмском саобраћају.
13. Ваздух (да се смањи загађивање ваздуха да би се смањио ризик негативних последица за природне екосистеме, људско здравље и квалитет живота. Главне теме су смањивање загађивача, посебно у урбаним срединама и контрола фотохемијског загађења): 1. концентрација озона, 2. концентрација азот-диоксида; 3. концентрација честица материја, 4. несталне емисије органских једињења, 5. емисије угљен-монооксида, 6. емисије црних гасова, 7. емисије олова, 8. трошкови смањивања загађивања ваздуха.
14. Квалитет пијаће воде (да се одржи и унапреди квалитет воде и водена животна средина, да се управља избацивањем отпада у воду, да се контролише загађивање, да се обезбеде одговарајући ресурси воде довољног квалитета за коришћење за пиће и да се помогне рекреативно коришћење воде): 1. хемијски и биолошки квалитет река, 2. нитрати у рекама и подземним водама, 3. фосфати у рекама, 4. пестициди у рекама и подземним водама, 5. инциденти загађивања, 6. спречавање загађивања и контрола, 7. трошкови апстракције, третмана и дистрибуције воде, 8. трошкови третирања канализације.
15. Мора (спречи загађивање од људских активности, а посебно оних које доводе до избацивања отпадних вода преко река у море и директно са обале у море, одржавањем и унапређивањем тренутне контроле људских инпута, а посебно оних које садрже отровне материје, отпорне и подложне биоакумулацији): 1. квалитет вода у ушћима, 2. концентрација кључних загађивача, 3. загађивачи у рибама, 4. квалитет воде за прање, 5. инпут загађивача, 6. изливања нафте и одливања.
16. Дивље животиње и станишта (очување колико је разумно могуће широког спектра врста и станишта и да се врстама које се експлоатишу комерцијално

управља на одржив начин): 1. угрожене природне врсте, 2. узгој птица, 3. разноврсност биљака у полуунапређеним травнатим површинама, 4. подручја травнатих површина на кречњаку, 5. разноврсност биљака у живицама, 6. фрагментација станишта, 7. језера и баре, 8. разноврсност биљака уз потоке, 9. популација сисара, 10. дистрибуција одређених врста инсеката.

17. Земљиште и крајолик (да се уравнотежи заштита крајолика и станишта дивљих животиња уз одржавање ефикасне понуде хране и других производа): 1. површина руралног земљишта 2. одређена и заштићена подручја, 3. штета на одређеним и заштићеним подручјима, 4. пољопривредна продуктивност, 5. коришћење азота, 6. коришћење пестицида, 7. дужина линеарних карактеристика крајолика.

18. Обрадиво земљиште (да се обрадиво земљиште као ограничени ресурс заштити за производњу хране и као екосистем за виталне организме): 1. квалитет обрадивог земљишта – концентрација органских материја, киселости и нутријената, 2. тешки метали у површинском слоју.

19. Екстракција минерала (да се минерали сачувају колико је могуће уз одржавање адекватног снабдевања, да се минимализује производња отпада и подстакне ефикасно коришћење материјала, да се минимализује оштећење животне средине вађењем минерала и да се одређена подручја заштите од развоја): 1. укупна екстракција, 2. екстракција из отпада, 3. радови на земљи, 4. земља под рестаурацијом након екстракције, 5. мелиорација после експлоатације; 6. екстракција из мора.

20. Отпад (да се минимализује количина створеног отпада и загађивање из отпада, кроз: смањење, поново коришћење, обнављање (рециклирање, ђубриво, обнова енергије), одлагање, уз одржавање најбољих опција за животну средину, посебно по питању ризичног отпада): 1. кућни отпад, 2. индустријски и комерцијални отпад, 3. специјални отпад 4. кућни отпад за рециклирање и ђубриво, 5. рециклирани материјали, 6. енергија из отпада, 7. отпад за попуњавање земљишта.

21. Радиоактивност (да се радиоактивни отпад не ствара непотребно, да се обезбеди да се третира и њиме управља на начин који не води сувишним испуштањима или радијацији као и да се отпад безбедно депонује у одговарајуће време и на одговарајући начин): 1. изложеност радијацији, 2. испуштања из нуклеарних инсталација и нуклеарних енергана; 3. стварање и одлагање радиоактивног отпада.

4. Проблем концептуализације управљања одрживошћу

Држава се може посматрати као инструмент владајуће класе, којим владајућа класа остварује свој посебан интерес, представљајући државу идеолошки као интерес друштва,⁸⁷² или као политичка организација са карактером јавне установе, чији управни апарат полаже на одређеној територији право на монопол легитимне физичке принуде за одржање поретка.⁸⁷³ С аспекта одрживог развоја, практична

⁸⁷² Карл Маркс, Прилог критичи политичке економије, Београд: Култура, 1956., стр. 8.

⁸⁷³ Вебер, Макс, *Привреда и друштво*, Том 1, Београд: Просвета, 1976, стр. 38.

разлика између ових концепција је у томе да друго становиште потиже потребу за класном борбом, као средством за остваривање положаја појединца. Та разлика се, посебно у флуидним концептима попут одрживог развоја, огледа у односу на питање чија је држава, што је од значаја за поверење у политичке одлуке, односно у чијем интересу се доносе. Наиме, уз моћ или силу и власт, битан аспект државе у вези је и са њеним ауторитетом који обухвата политичке и моралне обавезе, с једне стране, грађана на послушност, а с друге, државе на легитимност, односно да се власт врши у интересу грађана као политичке заједнице. У том контексту, марксистичка теорија државу посматра као институцију друштва која подразумева констатну борбу за успостављање равнотеже у остваривању интереса различитих група (класа), док је веберовска представља као неутрални апарат силе који, под условом да поседује легитимитет, може да прерасте у друштвену творевину. Као битне одлике државе идентификују се: 1) препознатљиво одвојена институција или сет институција, тако да ствара препознатљиву разлику јавне од приватне сфере, 2) суверена моћ унутар своје територије и коначни ауторитет за сва обавезујућа правила подржана санкцијама присиле, 3) њен суверенитет који се протеже на све индивидуе унутар дате територије и примењује се једнако и према онима који су на државним положајима, 4) службеници државе, по правилу, ангажовани су и обучавани за управљање на бирократски начин, и 5) способност да обезбеди новац како би своје активности финансирала из прихода од грађана.⁸⁷⁴ За остваривање одрживог развоја, од значаја је то да на нивоу битних одлика држава не подразумева капацитет да функционише као институција од „јавног“ интереса, већ само за институционално решавање сукоба, што значи да нема нужно капацитет да артикулише супротстављене интересе.

Током друге половине седамдесетих и прве половине осамдесетих година XX века, као реакција на концепт државе благостања, у Великој Британији и у САД наступа период дерегулације и успостављање модела неолибералне државе.⁸⁷⁵ Центар сукоба, уместо идеолошког сукоба између Запада и Истока, постаје однос богатог Севера и сиромашног Југа, који се у пракси испољава као однос чланица и нечланица OECD.⁸⁷⁶ После рушења Светског трговинског центра у Њујорку, 11. септембра 2001. године, појављују се знаци државе безбедности коју одликује неповерење у странце и грађане. Испоставило се да је време тзв. „протестантског капитализма“, с вредносним системом заснованим на марљивости, аскетизму и

⁸⁷⁴ Dunleavy, Patrick, O'Leary, Brendan, *Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy*, London: Macmillan, 1987, pp. 1-3.

⁸⁷⁵ Beck, Ulrich, *What Is Globalization*, Wiley, Cambridge: Polity Press, 2003, p. 122. Оригинал: Was ist Globalisierung?, Suhrkamp Verlag, 1997. Бек оцењује да неолиберални глобализам представља „васкрсење марксизма као идеологије управљања“.

⁸⁷⁶ Reich, Simon, *What Is Globalization: Four Possible Answers*, The Helen Kellogg Institute for International Studies, Working paper 261/December 1998, p. 2.

рационалној организацији,⁸⁷⁷ подривено похлепним, коруптивним капитализмом,⁸⁷⁸ у којем се недостатак конкуренције поистовећује са успешном конкурентношћу,⁸⁷⁹ а тржиште више не може да успешно решава проблеме и зато изазива кризу.⁸⁸⁰ То доводи до дискурса развоја у оквиру кога се, као у време великих криза, или ратова, а посебно у државама у развоју, успостављају елементи интервенционистичке државе, у којима се елите, осим што поседују полуге моћи, уплићу у постојеће друштвене односе.⁸⁸¹

После Другог светског рата, на универзитету Јејл у САД развијане су теорије демократије (као израза плурализма) и моћи заједница. Резултат је био полиархијски модел државе и демократије, којим се успоставља равнотежа између такмичарског партијског система и активности интересних група на разним нивоима организације државе у сложенем друштву. Иновација полиархије је механизам одлучивања у којем политичка моћ није у монополу политичког центра, већ се расподељује по вертикали и по хоризонтални у мноштво различитих нивоа и центара одлучивања. Функционисање тако сложеног модела обезбеђује се кроз консензус око основних либералних вредности политичке културе.⁸⁸² Дугу иновацију у оквиру савремене плуралистичке теорије, понудили су заговорници асоцијативне и радикалне демократије из области друштвених покрета, тумачењем да су друштвени покрети главни носиоци друштвених промена⁸⁸³ и најшири облик друштвене контроле државе.⁸⁸⁴ Истовремено, покрети су и најзначајнији контролни механизам. Како је протумачено, настанак и успон нових или алтернативних друштвених покрета представља одбрану света живота (друштва) пред колонизаторским насртајима света поретка (државе).⁸⁸⁵ Трећа значајна иновација

⁸⁷⁷ Weber, Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Mineola (NY): Dover Publications, 2003, Republication originally New York: Charles Scribner's Sons, 1958, p. 2. Вебер наводи да је такав облик капитализма „друштвени пандан калвинизма“.

⁸⁷⁸ Schwartz, Andrew Harrison, *The Politics of Greed: How Privatization Structured Politics in Central and Eastern Europe*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 49.

⁸⁷⁹ Qualls, Eduard, *Community Capitalism: Pulling Capitalism Back From Its Own Abyss*, 2nd edition, Richardson (TX): Danaan Press Inc, 2014, p. 36.

⁸⁸⁰ Solomon Robert, Historicism, Communitarianism and Commerce: An Aristotelian Approach to Business Ethics, in: *Contemporary Economic Ethics and Business Ethics*, Koslowski, Peter (ed.), Berlin: Springer, 2000, p. 120; Naoshi Yamawaki, Hermeneutics of Culture and the Universality of Ethics: Beyond the Formalism and Culturalism of Economic Philosophy and Social Ethics, in: *The Good and the Economical: Ethical Choices in Economics and Management*, Koslowski, Peter; Shionoya, Yuichi, (eds.), Berlin: Springer, 1993, p. 133.

⁸⁸¹ Kaser, Karl, *The Balkans and the Near East: Introduction to a Shared History*, Wien/Berlin: LIT Verlag, 2011, p. 29.

⁸⁸² Детаљније: Dahl, Robert, *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven: Yale University Press, 1971.; о владавини на нивоу градова: *id.*, *Who Governs?*, New Haven: Yale University Press, 1961.

⁸⁸³ Bobbio, Norberto, *Liberalism and Democracy*, London: Verso, 2005., p. 49. Оригиналнo објављено: Milan: Franco Angeli Libri, 1988.

⁸⁸⁴ Oberschall, Anthony, *Social Movements: Ideologies, Interests, and Identities*, New Brunswick (NJ): Transactions, 1993., pp. 111-112.

⁸⁸⁵ Habermas, Jürgen, *Theory of Communicative Action Volume Two: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston: Beacon Press, 1987., p. 192.

плуралистичке теорије дошла је из дискурса мултикултурализма, који се уклапа у плуралистички приступ јер се с једне стране, заснива на идеји заштите и очувања групног идентитета, а с друге, на ставу да ниједна од различитих културних група не може доминирати.⁸⁸⁶ Четврта новина односи се на ново тумачење концепта цивилног друштва, са становишта увећања социјалног капитала.⁸⁸⁷ Рани плуралисти су сматрали да јако цивилно друштво са организацијама локалне заједнице и грађанским активизмом представља брану појединца, у смислу етичких вредности, против прејакe државе и уједно најшири друштвени механизам за испоручивање јавних добара,⁸⁸⁸ из чега је произашао закључак да се слобода и идентитет појединаца могу осигурати и заштитити само у заједничкој групној акцији унутар цивилног друштва.⁸⁸⁹ Пета иновација односи се на приступ стварању јавних политика и испоручивању јавних добара и услуга у модерним државама, који следи развој нових људских права и новог јавног управљања. Основна премиса је да централне институције државе више немају доминантну и искључиву улогу у дефинисању јавне политике (деинституционализација).⁸⁹⁰ У том контексту, заговара се да живимо у друштву без једног центра у којем се повезују различити и многобројни учесници на локалном, националном и наднационалном нивоу⁸⁹¹ и развија нови дискурс је да је моћ државе само један од центара и у конкуренцији са другим центрима и учесницима у процесима јавног администрирања на више нивоа.⁸⁹² Савремени плуралисти администрирања (*governance pluralists*) сматрају да традиционална национална држава трпи ограничења изнутра, под утицајем трансформације јавног сектора, и споља, под утицајем процеса економске и политичке глобализације.⁸⁹³ Овај дискурс неоплурализама приметан је у процесу одлучивања у вези са одрживим развојем. Он у себи носи низ изазова, међу којима се са аспекта политичких процеса наводе: стање организованог друштва у оквиру развоја цивилног управљања, као метод глобализације који нарушава националну

⁸⁸⁶ Levey, Geoffrey Brahm, Multicultural Integration in Political Theory, in: *Multiculturalism and Integration: A Harmonious Relationship*, Jupp, James, (ed.), Canberra: Australian National University E Press, 2011, pp. 73-75

⁸⁸⁷ Putnam, Robert, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon&Schuster, 2000., p. 92.

⁸⁸⁸ Laski, Harold, *Grammar of Politics*, New Haven: Yale University Press, 1925., pp. 18-19. 34, 39.

⁸⁸⁹ Hirst, Paul, *Associative Democracy: New Forms of Economic and Social Governance*, Amherst: University of Massachusetts Press, 1994, p. 54.

⁸⁹⁰ Berthet Thierry; Cuntigh, Philippe, Local Mirrors of State Modernisation: The Case of Territorialisation of Employment Policy in France, in: *State and Local Government Reforms in France and Germany: Divergence and Convergence*, Hoffmann-Martinot, Vincent; Wollmann, Hellmut, (eds.), Heidelberg/New York/Dordrecht/London: Springer Science & Business Media, 2007., p. 182.

⁸⁹¹ Nadalutti, Elisabetta, *The Effects of Europeanization on the Integration Process in the Upper Adriatic Region*, Wiesbaden: Springer Science & Business Media, 2015, p. 48.

⁸⁹² Bache, Ian; Flinders, Matthew, *Multi-level Governance*, Oxford: Oxford University Press, 2005, pp. 107-125.

⁸⁹³ Laski, Harold, Studies in Law and Politics, in: *The Pluralist Theory of the State: Selected Writings of G.D.H. Cole, J.N. Figgis and H.J. Laski*, Hirst, Paul, (ed.), New York: Routledge, 2005, p. 225.

државу и глобализацију; усвајање закона који се после тога не спроводе, као начин да се јавност заведе; као и подривање логичких основа демократије.⁸⁹⁴

Плуралистички концепт приступа интересних група процесима управљања, судара се са неоелитистичким, у оквиру којег се заговара да у капиталистичким државама контролу успоставља нова менаџерска (управљачка) елита.⁸⁹⁵ Критика либералне плуралистичке теорије указује да, супротно поставци плуралиста, држава није неутрални судија различитих интереса у друштву. Тиме је отворен простор за конструктивистички дискурс, у оквиру којег се разрађује теза о свесним учесницима политичког процеса који обликују свој идентитет и интерес. Везано за одрживи развој, на конструктивистичком дискурсу се од шездесетих година XX века гради низ зелених идеологија. Екосоцијализам почива на критици да су највећи непријатељи животне средине капитализам и логика профита.⁸⁹⁶ Овом приступу се приговара да занемарује искуство девастације животне средине и државама бившег државног социјализма, у којима су се догодиле неке озбиљне еколошке катастрофе (Чернобил и др), на шта се одговара да те државе нису ни биле стварно социјалистичке.⁸⁹⁷ Екоанархизам примењује радикалан политички приступ на антропологију и теорију екологије. Екоанархизам и екологизам трпе заједничку критику са аспекта да државе и економски поредак не одражавају интересе заједница и доминације људи над природом, већ интересе држава и капитала, те се позивање на зелено друштво, као нужно непосредно демократско, децентрализовано, неауторитарно, партиципаторно, егалитарно, чини као утопистичко.⁸⁹⁸ Екофеминизам сматра да је еколошкој деструкцији највише допринео патријархат. Природу угрожавају институције мушке моћи, укључујући државу. Док у односу између мушкараца и природе посредује патријархална култура, дотле између жена и природе постоји суштинска и складна веза. За екофеминисткиње, део истог процеса су родна неједнакост и еколошка деструкција.⁸⁹⁹ Дубоки екологизам холистички радикализује премисе екологизма, да сав живот има урођену вредност и да је разноврсност вредност *suo ipso*. Наиме,

⁸⁹⁴ McFarland, Andrew, *Neopluralism: The Evolution of Political Process Theory*, Lawrence: University of Kansas Press, 2004., pp. 53, 66, 151.

⁸⁹⁵ Burnham, James, *The Managerial Revolution: What Is Happening in the World*, New York: The John Day Company, 1941. Mills, Wright, *The Power Elite*, New York: Oxford University Press, 1956. доказује одлучујућу улогу елита моћи тадашњег америчког друштва у три области извршне власти: у администрацији (политичка елита), у корпорацијама (пословна елита) и у војном естаблишменту (војна елита).

⁸⁹⁶ Lu, Feng, On Consumerism and the 'Logic of Capital, in: *Eco-socialism as Politics: Rebuilding the Basis of Our Modern Civilisation*, Huan, Qingzhi, (ed.), Heidelberg/New York/Dordrecht/London: Springer Science & Business Media, 2010, pp. 99-100.

⁸⁹⁷ Carter, Neil, *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*, 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2007., p. 71.

⁸⁹⁸ Bookchin, Murray, *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*, Oakland: AK Press, 2005.

⁸⁹⁹ Warren, Karen, *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters*, Lanham/Oxford: Rowman & Littlefield, 2000., pp. 64-65.

на основу приступа рационализму, као споју разума и емоција, услед чега „разум губи своју функцију ако нема мотивације, а мотивације нема где нема осећања за или против“, присталице дубоког екологизма сматрају да ове вредности намећу обавезу очувања стања природе каква јесте, без потребе да се ризици научно доказују.⁹⁰⁰ Дубоки екологизам вредносно одбацује модернизацију, колонијализам, глобализацију, екоцентризам, антиконзументизам и заговарања децентрализованог и кооперативног стила живота. Екологизам, генерално представља корекцију вредносног размишљања, будући да заговара да између државе и природног окружења постоји просторна дисфункционалност, што за последицу има развој превеликих друштава и недовољно способних држава да обезбеде друштвено-еколошко благостање својих грађана. Нема државе која може сама да реши глобалне еколошке проблеме. За сада дискурс екологизма застаје на проблему одређења у односу на питање моралних обавеза према природи, услед чега се инкорпорира у различите интересе људске врсте.

Глобални карактер проблема животне средине довео је ову област у везу са глобализацијом. Глобализација у сфери економије, финансија, саобраћаја, туризма, информације и медија, људских права, екологије, болести и људског здравља утиче на карактер и природу модерне државе, пре свега на идеју суверености, која већ на неки начин и трпи промене. Други изазов за модерну државу тиче се односа човека и друштва према природи. Национална држава мора да се носи са локалним проблемима заштите природе, али не може да решава глобалне еколошке проблеме и ризике. Трећа група изазова за савремену државу долази из културног поља. Противтежу трендовима глобализације и стандардизације представља очување и развој националних култура и етничких идентитета. У савременим државама се, са различитим степеном успеха, примењују модели мултикултурализма и политике идентитета и признавања различитости. Најзад, модерне државе су пред великим изазовима у време великих економских и финансијских криза, које производе армије незапослених, шире поље сиромаштва и подижу ниво конфликтности унутар савремених држава и друштава.

Кад се ради о карактеру и функцији државе, крај XX века обележила су два феномена: ширење демократије, са либерално-демократским моделом као узором и, истовремено, процес пражњења државе, са секундарним трендом ка јакој држави.⁹⁰¹ Резултат синергетског деловања три комплементарна процеса, економске, политичке и културне глобализације, који крње суверенитет националне државе је тзв. „празна држава“. Одрас стања у коме национална држава постаје и премала и превелика да оптимално решава одређени круг проблема

⁹⁰⁰ Naess, Arne; Haukeland, Per Ingvar, *Life's Philosophy: Reason and Feeling in a Deeper World*, Athens: University of Georgia Press, p. xii.

⁹⁰¹ Jessop, Bob, *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*, University Park: Penn State University Press, 1990, p. 135.

представљају глобализација и преношење управљања на regione и локалне заједнице. Руководеће начело модерне социјализације постаје идеја друштвене одговорности, а на њој почива парадигма одговорности индивидуе за друштвене циљеве,⁹⁰² а даље и концепти организованих индивидуа (*polity*) и смањења легитимитета хијерархијских структура. На област одрживог развоја посебно утиче испољавање процеса реструктурирања државе кроз делимичну маркетизацију, дерегулацију па и приватизацију јавних служби у државама (и кроз праксу јавно-приватних партнерстава) у настојању да се јавни сектор учини одрживим, конкурентним и некоруптивим.⁹⁰³ С аспекта карактеристика државе, суштина тог процеса испољава се на плану дисциплине и контроле, а с аспекта остваривања јавног интереса и у активностима одрживог развоја у тренду померања од владања ка администрирању. Облици међудејстава дају основ да се говори о ко-управљању. За администрирање одрживог развоја посебно су важни у делу укрштања друштвених домена, а пре свега између тржишта и цивилног друштва,⁹⁰⁴ при чему чињенице потврђују критику да јавни сектор без одговарајућег капацитета силе нема капацитет да се одупре утицају крупног бизниса у јавним политикама.⁹⁰⁵

Одрживи развој у друштвеној димензији обухвата питања попут инклузије и унутаргенерацијских односа. Модерна држава и даље има одговорност у вези са друштвено-економском сигурношћу својих грађана.⁹⁰⁶ У том смислу, пост-индустријско друштво и глобализација преобликовали су државу благостања у државу друштвене добробити, која је условљена остваривањем чинилаца друштвене једнакости: друштвено-економске безбедности; друштвене инклузије; друштвене кохезије; и овлашћивањем индивидуе у друштву.⁹⁰⁷ Сходно томе, кључне области интервенције модерне државе друштвене добробити постају сфере рада, запошљавања, образовања, здравства, становања, социјалног осигурања и социјалне заштите сиромашних и немоћних. То више није држава благостања, заснована на тежњи за високим стандардом живота грађана, већ држава институционално уређена на плану спровођења социјалних политика ради остваривања друштвене безбедности, а у циљу достизања државе благостања.

⁹⁰² Kamens, David, *Beyond the Nation-state: The Reconstruction of Nationhood and Citizenship*, Bingley: Emerald Group Publishing, 2012, p. 63.

⁹⁰³ Haque, Shamsul, The New Crisis in Administrative Ethics in Developing Nations – Trends and Implications, in: *Corruption-free Sustainable Development: Challenges and Strategies for Good Governance*, Jain, Randhir (ed.), New Delhi: Mittal Publications, 2004, p. 156.

⁹⁰⁴ Kooiman, Jan, *Governing as Governance*, London/Thousand Oaks: Sage Publications, 2003, p. 221.

⁹⁰⁵ Reilly, Thom, *Rethinking Public Sector Compensation: What Ever Happened to the Public Interest?*, New York: Routledge, 2014, p. 71.

⁹⁰⁶ Esping-Andersen, *Why We Need a New Welfare State*, Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 19-24.; такође, Gosta, Hendricks, Jon; Powell, Jason, The Welfare State in Post-Industrial Society: The Lay of the Land, in: *The Welfare State in Post-Industrial Society: A Global Perspective*, Powell, Jason; Hendricks, Jon (eds.), Heidelberg/ Dordrecht/: Springer Science & Business Media, 2009, p. 4.

⁹⁰⁷ Beck, Wolfgang, Maesen, Laurent van der, Walker, Alan, Theorizing Social Quality: The Concept's Validity, in: *Social Quality: A Vision for Europe*, Beck, Wolfgang et al. (eds.), The Hague: Kluwer Law International, 2001, p. 301.

По правилу, институционални оквир и структура држава добробити обухватају четири облика државне регулације и јавних политика: прво, различити облици ризика и друштвених неједнакости (сиромаштво, незапосленост, старост, инвалидност, болест) који се углавном свде на тренд индивидуализације друштвених проблема и управљање ризицима; друго, социјалне услуге и установе (које се односе на доб, род, етницитет), са бесплатним или за субвенционисаним ценама услуга у областима попут образовања, здравства и социјалне заштите; треће, друштвене класе и занимања, што обухвата безбедност и заштиту на раду, еколошке стандарде и стандарде становања, укључујући и социјалну помоћ и регулацију цена; и четврто интервенције државе друштвене добробити представља као проширење у условима глобалне кризе, везано за радне односе и запошљавање, а обухвата комбиновање пасивних мера заштите незапослених и активне мере креирања услова за запосленост.⁹⁰⁸ Развој институционалне инфраструктуре друштвеног благостања у држави у вези је са: рационалношћу и доступношћу потпуних информација; институционалним ограничењима индивидуалног активизма; институционалном крутошћу; зависношћу од путања; дисконтинуитетом еволуције промена; моделом режима (у виду сета принципа, циљева итд.); коеволутивним тенденцијама; и неравнотежом.⁹⁰⁹ Из чињенице да је држава има способност да утиче на администрирање на мноштво сложених начина, а да већина њих није доступна организацијама цивилног друштва и другим учесницима, проистиче да држава има привилеговану концептуалну позицију.⁹¹⁰

Као реакција на модернистичку тежњу за напретком, објективношћу и разумношћу, у оквиру које се прихвата теза да светом доминирају мас медији, глобализација, децентрализација и плурализам и заговара да је све, укључујући искуство, морал и културу, релативно и субјективно, постмодерна теорија покреће расправу о одрживости множина рационалности, јединству ума и могућности успостављања консензуса у савременим друштвима. Ова расправа има друштвене последице. Када је реч о суштини савремене политике и метода владања друштвом, рационални израз модерног умећа владања су теорије тржишне економије и неолиберализам.⁹¹¹ Вештину владања чини обликовање индивидуалног понашања (Фуко уводи појам „гувернменталитет“), односно управљање људима. Тако, циљ државе постаје мрежа стратешке функције безбедности, која служи регулисању популације у целини. Између државе и становништва развија се безбедносни

⁹⁰⁸ Ervasti, Heikki; Goul, Jorgen; Andersen, Kristen Ringdal, *The Future of the Welfare State: Social Policy Attitudes and Social Capital in Europe*, Cheltenham/ Northampton: Edward Elgar Publishing, 2012, pp. 19-23; Greve, Bent, *The Routledge Handbook of the Welfare State*, New York: Routledge, 2013, p. 132.

⁹⁰⁹ Marc Allen Eisner, *From Warfare State to Welfare State: World War I, Compensatory State-Building, and the Limits of the Modern Order*, University Park: Penn State Press, 2010, pp. 4-11.

⁹¹⁰ Campbell, John; Hollingsworth, Roger; Lindberg, Leon, *Governance of the American Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 31.

⁹¹¹ Фуко, Мишел, *Безбедност, територија, становништво: предавања на Колеж де Франсу 1977-1978*, Београд: Mediterran Publishing, 2013; *id.*, *op. cit.* (фуснота 636).

однос,⁹¹² у оквиру којег говерменталитет омогућава стварање послушних тела, да би се користила као економске и политичке институције.⁹¹³

Након што је идеја одрживог развоја добила улогу у међународној политици, од осамдесетих постразвојне перспективе изводе своје закључке из постмодернизма, постколонијализма и феминизма, а зелени на глобалном северу користе их да развију глобалну еколошку перспективу. Економски раст поново постаје предмет преиспитивања, али са позиција еколошких и друштвених последица кршења ограничења раста које опет добија своје место, за разлику од осамдесетих. Практичари одрживи раст и одрживи развој често свде на исто, а у прилог томе наводе да је и Брунтланд комисија сматрала да је економски раст суштински важан за одржив развој.⁹¹⁴ Ови аутори указују да развој преузима од одрживости контролу над ресурсима, како би се организовала производња, а уједно овлашћује стручњаке са знањима заснованим на инструменталном резонувању, и на тај начин повећава неједнакост која доводи до друштвених сукоба и иманентно подрива праксу одрживости. Овај дискурс друштвених зелених концептуализује развој као инхерентно колонијалан. Они дају допринос друштвено-економској критици техно-научног раста са позиција биолошког животног нивоа, а такође и заговорницима децентрализације моћи. Наиме, за многе зелене значајан импулс децентрализацији потиче од критике државе, било тако што са становишта екологије као централни проблем идентификују одлике државности које идентификује Вебер,⁹¹⁵ било тако што државу виде као део динамике модерног друштва који одликује псеудопредставничка, квазидемократска, централизована бирократија, која је изазвала актуелну кризу животне средине.⁹¹⁶ Њихова истраживања имају за сврху разумевање како глобалне политичке структуре могу бити реформисане, да се спречи деструкција и обезбеде одрживи људски односи за планету и становнике. Почетни импулс зелене политике је нормативни императив, а објашњење деструкције животне средине долази после. Зелени фокус није довољан да обезбеди диференцирање метода зелене политике, због чега многи персепективу друштвених зелених у заступању ограничења природе виде као средство наметања дисциплине у међународним односима.⁹¹⁷

Зависно од приступа основном узроку проблема, могу се разликовати четири групације гледишта о начину постизања одрживог развоја: тржишни либерали;

⁹¹² Dean, Mitchell, *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, 2nd edition, 2010, London/Thousand Oaks/New Delhi/Singapore: Sage Publications, 2010, p. 6.

⁹¹³ Foucault, Michel, *Ethics: Subjectivity and Truth*, Paul Rabinow (ed.), New York: New Press, 1997.

⁹¹⁴ Paterson, Matthew, Green Politics, in: *Theories of International Relations*, 5th edition, Burchill, Scott; Linklater, Andrew *et al.* (eds), New York: Palgrave Macmillan, 2013, p. 281.

⁹¹⁵ Capra, Fritjof; Spretnak, Charlene, *Green Poitics*, Boston: Dutton, 1984, p. 177.

⁹¹⁶ Carter, Alan, *A Radical Green Political Theory*, New York: Routledge, 2013, pp. 202-203.

⁹¹⁷ Paterson, Matthew, *op. cit.* (фуснота), p. 289

институционалисти; биоекологисти; и друштвени зелени.⁹¹⁸ За тржишне либерале, главни узроци проблема животне средине су сиромаштво и спор економски раст, које су последица слабости тржишта и лоших политика власти. Према њима, глобализација има позитивно дејство, јер подстиче економски раст и, уз примену савремене науке, технологије и људске ингениозости, унапређује животну средину и материјалну добробит људи на дуги рок. Институционалисти основни узрок глобалних проблема животне средине проналазе у slabим институцијама и неодговарајућој глобалној сарадњи, која не успева да исправи грешке у односу према животној средини, унапреди развој или да делује против саможиве природе поступака неких држава. Они сматрају да глобализација увећава прилике за сарадњу, изградњу капацитета и иновативне еколошки ефикасне технологије, уз начело предострожности да се оцењују нови развоји. Биоекологисти идентификују главни узрок проблема у прекомерном економском расту, пренасељености, превеликој потрошњи и растућем материјализму. За њих, глобализација води неодрживом расту трговине и инвестиција и, док расте задуживањем природни ресурси трпе, а пут напред је стварање новог глобалног економског поретка који ће деловати у оквиру еколошких ограничења. Друштвени зелени идентификују узрок глобалне кризе животне средине у обиму индустријализације и економског раста. Главна последица глобализације су убрзана експлоатација, неједнакост и еколошка неправедност, што води ерозији локалне аутономије, повећању међународног криминала и поновног појављивања ропства. За друштвене зелене, пут напред је одбацивање индустријализма (или чак капитализма) и најмање успостављање демократске контроле над економском глобализацијом, аутономија локалних заједница, омогућавање утицаја маргинализованима и унапређење еколошке правде и аутохтоних система локалног знања.

Одрживост развоја подразумева неопadaња природног богатства и одржавање залихе природног капитала. У том погледу, природа проблема са којим се одрживи развој суочава су: неодрживост (озонски омотач), несигурност (океана као регулатора климе), неревверзибилност (нема замене изумрлим врстама у биоланцу), једнакост (сиромашни су погођенији од богатих). Однос између људске производне активности и природног окружења и услуга које обезбеђује екосистем настоји да вреднује еколошка економија, као поддисциплина. Одрживи развој представљао би идеалан однос, а је насупрот томе био губитак природног капитала изнад повећања људског и створеног капитала. Проблем неодређености појма одрживог развоја делује тако што се у пракси подразумева различит садржај. У таквој реалности, прилагодљиво управљање везано за одрживи развој подразумева људску довитљивост и праксу да се делује као саставни део природе, уместо на природи.⁹¹⁹

⁹¹⁸ Blewitt, John, *Understanding Sustainable Development*, 2nd edition, New York: Routledge, 2015, pp. 28-29

⁹¹⁹ Norton, Bryan, *Sustainability: A Philosophy of Adaptive Ecosystem Management*, Chicago: University of Chicago Press, 2005, pp. 209, 309.

ДЕО ЧЕТВРТИ

Контекстуализација поимања одрживог развоја

1. Одрживи развој у контексту међународних односа

У међународним економским и политичким односима, одрживи развој постаје водеће начело као облик дискурса развоја. Пројекат глобалног развоја, обећање напретка и искорењивања сиромаштва, уз обезбеђивање животне средине, оставили су проблеме: глобално загревање, сиромашење озонског омотача, губитак биолошке разноврсности, ерозију земљишта и загађење воде, који имају глобални утицај на људску врсту.⁹²⁰ Западна парадигма развоја, спроведена кроз политике црпљења природних ресурса, почива на безбедности економије, а не животне средине. Идеја развоја постала је централна после Другог светског рата. После краха фашизма, као тоталног непријатеља, западни чиниоци окренули су се новој претњи – сиромаштву, односно „препознавању хроничних услова сиромаштва и друштвених немира у сиромашним државама и претње коју представљају за далеко развијеније државе.“⁹²¹

Тренд космополитских развојних пројеката проистекао је из империјалистичких тежњи САД. Интензивирање Хладног рата и ширење марксистичке идеологије на глобалном југу појачали су захтеве за ослобађање од колонијализма, што је довело до потребе за стратегијом којом би се истовремено супротставило противничкој идеологији СССР-а и потчинило становништво које захтева независност. Веровало се да ће се уздрманост међународне доминације превазићи обезбеђивањем економске помоћи, ширењем либералне демократије и увођењем неразвијених у модерна друштва.⁹²² У оквиру тежње САД да обезбеде позицију лидера западног света, глобални развој је допринео постизању четири императива: стварање САД као метрополе; међународно утемељење капитализма; ширење прекоморских тржишта за америчку производњу и контролу над сировинама.⁹²³ Дискурс развоја се ширио на перцепцији да се ради о општем интересу човечанства. У инаугурационом говору, 1949. године, председник САД Хари Труман објаснио је природу пројекта развоја: „више од половине људи на свету живи у условима блиским беди... Њихов економски живот је примитиван и стагнантан. Њихово

⁹²⁰ Banerjee, Subhabrata, Who Sustains Whose Development? Sustainable Development and the Reinvention of Nature, *Organization Studies*, 24:1/2003, p. 144.

⁹²¹ Escobar, Arturo, *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*, New Jersey/Oxford: Princeton University Press, 2012, p. 22.

⁹²² Gillis, Jacqueline, Indigenous Cosmology in Global Context: Remediation of the Paradigm of Sustainable Development in Natural Resource Extraction Policies, *Journal of the International Relations and Affairs Group*, 4:1/2014, p. 200.

⁹²³ Escobar, Arturo, *op. cit.* (фуснота 921), p. 84.

сиромаштво је хендикеп и претња за њих и за просперитетнија подручја.⁹²⁴ Развој, уграђен у универзалне претензије, мерио је неразвијене државе према западним стандардима, попут раста, потрошње, технолошког и научног напретка, индустријализације и интеграције тржишта. Сугерисало се да ће се остваривањем ових одлика уклонити сиромаштво из традиционалних друштава и допринети безбедности у међународном поретку.

Дискурс развоја је после Другог светског рата обликовао је међународни систем и фабриковао друштвену стварност у оквиру које почивају међународне политике.⁹²⁵ Веза са праксом успоставља се тако што се реалност која се пројектује мобилише унутар институција, које је укључују у своје активности и намећу правила која индоктринирају наратив о развоју, тезом да је развој достижан кроз економски напредак, а у животе људи на глобалном југу (огромна већина света) репродукује неолибералну модерност. Ти програми почивају на тврдњама о истини из наратива развоја који изискује постојање субјеката и објеката на које се моћ емитује и кроз које се преноси. Ти наративи постају посебно интензивни након окончања Хладног рата. После урушавања источноевропских социјалистичких режима почетком деведесетих година представници парламентарне левице, као заговорници интереса доњих слојева становништва, остају све малобројнији и лоше парламентарно организовани. С друге стране, десничарски екстремисти идеолошке непријатеље посматрају као нешто што треба учинити безопасним, а то се може постићи или његовим потчињавањем или уништењем или претварањем Њих у Нас.⁹²⁶ Развојни дискурс постаје процес који почива на логици по којој је „један пол увек идеална фигурација субјекта хегемона, тако да сваки постаје једно са привилегованом битношћу (*Self*)... а други је негација битности или њена корупција“.⁹²⁷ Њега одликују бинарности попут традиционално/модерно; напредак/стагнација; центар/периферија, чиме одређује шта је битно у односу између „једних“ и „других“. Тај процес генерише сингуларну реалност у оквиру које се одвија акција, а бинарности легитимишу одређене типове политичких и економских поредака. Кроз конструисање разлика, дискурс ослобађа простор у оквиру међународне владавине у коме сви учесници могу да делују. То рационализује основ и оправдање за праксу у којој једни интервенишу да развију друге и тако обликују оне којима дају помоћ, а да други за то дугују захвалност.⁹²⁸

⁹²⁴ Truman, Harry, *Inaugural Address*, XXXIII President of the United States, January 20, 1949. Приступ: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=13282>, 01.08.2015.

⁹²⁵ Biccum, April, Development and the New Imperialism: A Reinvention of Colonial Discourse in DfID Promotional Literature, *Third World Quarterly*, 26:6/2005, p. 1011.

⁹²⁶ Симеуновић, Драган, *Тероризам: опити део*, Београд: Правни факултет у Београду, 2009, стр. 124-131, 150.

⁹²⁷ Beier, Marshall, *International Relations in Uncommon Places: Indigeneity, Cosmology, and the Limits of International Theory*, New York: Palgrave Macmillan, 2009, p. 18.

⁹²⁸ Six, Clemens, The Rise of Postcolonial States as Donors: A Challenge to the Development Paradigm?, *Third World Quarterly*, 34:7/2009, pp. 1104, 1106.

Временски и географски простор, окамењен у бинарности, ствара субјекте на које се делује, односно услове за интервенцију глобалног севера, под претпоставком да глобални југ тежи надмоћи глобалног севера. Уоквиривање у наратив модерности ограничава могућности односа, а привилеговање западног знања, које обухвата идеју линеарног развоја и капиталистичке акумулације, ограничава и могуће праксе. Стратегије развоја су обликоване доминантним парадигмама глобалног севера, а теорије развоја су садржале формулацију стратегија реформисања друштава по угледу на Север.⁹²⁹ Те теорије делују под привидом универзалности и претензијом да постоје као природни закони,⁹³⁰ што онима који интервенишу допушта да делују под претпоставком објективности, иако њихова претпоставка у стварности почива на субјективном резонувању. Она „не преиспитује супериорност капиталистичког друштва, већ репродукује бинарну супротстављеност између 'рационалне јавности' и 'традиционално приватних' сфера кроз поделу центар-перифрија“.⁹³¹

Дискурс развоја се прихвата и процењује кроз реалистичко посматрање, које тражи да истина одговара чињеницама и наглашава значај спољне, умно-независне и структуриране реалности као извора и основа тврдњи о истини и научном знању.⁹³² То сугерише да теорије развоја делују из тврдњи о истини које изражавају објективну стварност, те њихова истина постаје просветљење,⁹³³ а све постаје лако објашњиво кроз моћ људског резонувања и научног знања. Тако, сиромаштво и потрага за модерношћу бивају независне променљиве, различите и одвојене од унутарсубјективног тумачења. То је у складу са тезом, према којој „истина се... производи само врлином вишеструких форми ограничења и индукује редовне последице моћи. Свако друштво има свој режим истине, своју општу политику истине, односно типове дискурса које прихвата и чини да функционишу као истина.“⁹³⁴ Сходно томе, они који говоре ту истину имају моћ да стварају реалност, која се производи и репродукује у апаратима друштва. Основна тврдња истине дискурса развоја је проблематизација сиромаштва и она диктира Југу како да врши управљање и организацију у политичким и економским структурама, а уједно искључује и маргинализује алтернативне системе знања.

⁹²⁹ Herath, Dhammika, The Discourse of Development: Has it Reached Maturity?, *Third World Quarterly*, 30:8/2009, p. 1452, 1454.

⁹³⁰ Bracarense, Natália, Development Theory and the Cold War: The Influence of Politics on Latin American Structuralism, *Review of Political Economy*, 24:3/2012, p. 379.

⁹³¹ Herath, Dhammika, *op. cit.* (фуснота 929), p. 1455.

⁹³² Kapyla, Juha; Mikkola, Harri, A Critical Look at Critical Realism: Some Observations on the Problems of the Metatheory, *World Political Science Review*, 61:1/2010, p. 3.

⁹³³ Lushaba, Lwazi, *Development as Modernity, Modernity as Development*, Dakar: Council for the Development of Social Science Research in Afrika, 2009, p. 7.

⁹³⁴ Foucault, Michel, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, Gordon, Colin, (ed.), New York: Pantheon Books, 1980, p. 131.

Развојни дискурс се ослања на моћ учесника да стварају узгредне истине, због чега је неопходно да режим истине буде неусиљен и поводљив. Зато тај дискурс пролази кроз многа понављања, прихватањем нових циљева и механизма. Једно од таквих су и Миленијумски развојни циљеви, инструмент који обухвата идејне и етичке посвећености ширим вредностима као што су људски развој и друштвена правда.⁹³⁵ Доминантан наратив развоја остаје, међутим, репродукција идеје да глобални капитализам треба да буде мотор достизања смањења сиромаштва и не укључује потребу за прерасподелом, материјалне и политичке моћи, при чему смањење сиромаштва концептуализује као проблем недостатка добара и услуга а не као проблем односа. Последица је да Миленијумски развојни циљеви проширују ионако натегнуту тврдњу о истини везано за развој, као проблематизацији сиромаштва и пожељном путу тржишно заснованог нео-либералног развоја. Пројекат одрживог развоја је понављање дискурса развоја који одликује евалуација. Сам концепт настаје из дебате о претпоставци ограничења развоја. Теорија је преиспитивала вредност тежње за развојем у условима експоненцијалног раста становништва, потреба за ресурсима и природних ограничења. Централна идеја, да због еколошких ограничења глобално мора бити ограничен економски развој, у духу је наратива глобалног севера и вредности неолибералног развоја. Концепт одрживог развоја јавља се као покушај да се помири покрет за заштиту животне средине са монетарним циљевима Севера. Извештај Брунтланд комисије је наизглед промовисао алтернативни модел развоја који би омогућио напредак хуманих вредности кроз рационално планирање и управљање. И у њему се, међутим, проблематизује сиромаштво и идентификује да становништво глобалног југа треба помоћ у тежњи ка напретку, при чему се разлози неразвијености игноришу и гради конструкција о Северу као спасиоцу, у виду носиоца терета промена у међународним економским аранжманима које ће их учинити правичнијим у финансијским токовима, трговини, транснационалним инвестицијама и трансферу технологије. Следствено, очување природних ресурса такође одражава неолибералну економску филозофију, да су политике и јавне политике управљања унапредице стварање капиталистичких тржишта за размену, приватизацију и претварање природних ресурса у робу, као и повлачење државних интервенција из финансијског система.⁹³⁶ Осим разорних последица неолибералне праксе по животну средину на нивоу држава, операционализација одрживих политика екстракције одражава неолибералну праксу и на макроплану, на којем се кроз дискурс и тврдње о истинама влада менталитетима и понашањем учесника на Северу и Југу, које се обликује технологијама моћи. Ови механизми заснивају се на идеологијама које економску безбедност држе изнад бриге за животну средину.⁹³⁷

⁹³⁵ Fukuda-Parr, Sakiko; Holme, David, International Norm Dynamics and the „End of Poverty“: Understanding the Millenium Development Goals, *Global Governance*, 17:1/2011, p. 22.

⁹³⁶ Fletcher, Robert, Neoliberal Environmentalism: Towards a Post-Structuralist Political Ecology of the Conservation Debate, *Conservation and Society*, 8:3/2010, p. 172.

⁹³⁷ Gillis, Jacqueline, *op. cit.* (фуснота 922), p. 208-209.

Фуко примећује да је држава комплекс централизирајућих односа администрација која тежи да администрира људима, а да су објект администрирања људи, који на специфичан начин администрирају сами собом. Влада није експлицитно политичка доминација, већ место на којем се производи „спровођење спровођења“, како би се администрирало модовима мишљења. Режиме истине и динамике моћ/знање у вези са одрживим развојем одражава Фукоов термин говернменталитет. У том контексту, администрирање не подразумева усмеравати субјекте, већ стварати реалности у којој је одређени пут или битисање начин постојања. У оквиру међународне заједнице, говернменталитет се може схватити и као процес којим се међу субјектима различитих нивоа ствара субјективитет да администрирају сами собом у складу са владајућом доктрином.⁹³⁸ Због интерсубјективне природе, концептуализација допушта моћ у бројним типовима говернменталитета. Образлажући говернменталитет, Фуко разликује савремени неолиберализам од раног либерализма по два основа: прво, неолиберализам окреће ранији модел државе као ограничавајући, спољни, надзор над тржиштем, како би оно само формирало регулативна начела у темељу државе; и друго, за неолиберализам циљ администрирања је да створи одговорне субјекте чији ће вредносни квалитет почивати на чињеници да рационално оцењују трошкове и добит свог поступања, односно обликује друштвени и политички живот без унапред постављених услова, у смислу тржишне утакмице.⁹³⁹ Неолиберални говернменталитет тежи да створи организацију људи (*polity*) која производи и репродукује неолибералне начине постојања, или која ствара неолибералну стварност.⁹⁴⁰ Неолиберализам дисциплинује индивидуе у своју догму, у оквиру које поставке јавне политике фаворизују корпорације, као неодвојиве од глобализације и империјализма, али и „обнову класне (сталешке) моћи“ као специфичан облик говернменталитета и нови облик државе. Како се моћ премешта у економију, уместо слободног појединца у основи легитимне либералне владавине, субјект постаје тај који сам делује у складу са економским поводима и неолибералном економском филозофијом.⁹⁴¹ Дисциплиновање појединаца постиже се кроз технологије моћи које их приморавају да интернализују друштвене вредности и норме, тако што ће саморегулисати своје понашање у складу са циљевима организације (биомоћ), попут везано за прекомерну популацијом.⁹⁴² Емисија биомоћи у себи носи тврдње о истини дискурса и интегрише индивидуе у режим истине. У оквиру неолибералног говернменталитета, функција биомоћи је да конструише и води менталитете људи да делују у оквиру неолибералног комплекса. Људско биће постаје субјект неолиберализма у свим видовима живота тако што се активности изражавају у

⁹³⁸ *ibid.*, p. 211.

⁹³⁹ Dean, Jodi, *Democracy and Other Neoliberal Fantasies: Communicative Capitalism and Left Politics*, Durham: Duke University Press, 2009, pp. 51-52.

⁹⁴⁰ Fletcher, Robert, *op. cit.* (фуснота 936), p. 175.

⁹⁴¹ Dean, Jodi, *op. cit.* (фуснота 939), p. 51.

⁹⁴² Fletcher, Robert, *loc. cit.* (фуснота 936).

односу на трошак-добит, или индоктринирани у економски позитивизам.⁹⁴³ Како економски раст постаје основна функција акције, етос који је покреће постаје небитан. Неолиберални говернменталитет мења начин мишљења и територијално, емитујући моћ над индивидуама да се само-администрирају у складу са неолибералним догмама, које претпостављају примат економских вредности.

Интеракција истине, моћи, знања и дисциплине, како се схватају у концепту говернменталитета, омогућују увид у дискурс одрживог развоја и уређење људских интеракција са природом (однос моћи који управља и уређује администрирање регулаторних процеса, механизма и организација животне средине и реалност коју производе; који учесници формирају тврдње о истинама из техника администрирања; који механизми биомоћи се емитују; и како дискурс одрживог развоја уређује живот) Моћ иде искључиво од горе на доле. Централна тврдња о истини, о потреби да се заштити биоразноврсност легитимише интервенцију владе у управљању ресурсима, под претпоставком да ће монетарна вредност на коју се процењују и укључивање северних технологија и техника управљања довести до повољног исхода по животну средину,⁹⁴⁴ у оквиру доминације јавних политика из међународних односа.⁹⁴⁵ Са аспекта одрживог развоја, неолиберални дискурс природе маргинализује знања. Акумулација и капитализација режима истине на глобалном северу изискују преобраћање природе (схваћене као „дивље“), у управљивију животну средину, што је једна од одлика рационализма модернитета. То преобраћање представља процес говернменталитета, у коме животна средина тежи новом систему потчињавања, у оквиру којег своје производне карактеристике може да унапреди „срачунато, организовано, технички осмишљено“ и „инвестиране са односима моћи“.⁹⁴⁶ Развој природе подразумева, међутим, њену заштиту кроз колективно остварљива утврђена права, пре него концепт власничких права на животну средину, посебно када се ради о земљи, води и ваздуху, као изворима опстанка, при чему треба да се очувају и за опстанак врсте.⁹⁴⁷

Неолиберални говернменталитет предмет је интересовања Фукоа због начина на који у процес владања укључује индивидуе. Он сматра да су појединци, кроз неолиберализам, научени да владају собом и да моћ владавине постаје отелоторена.⁹⁴⁸ Данас, примарни циљ вршења власти је „популациона регулација“.

⁹⁴³ Фуко, Мишел, *op. cit.* (фуснота 636), p. 247.

⁹⁴⁴ McAfee, Selling Nature to Save it? Biodiversity and Green Developmentalism, *Society and Space*, 17:2/1999, p. 136.

⁹⁴⁵ Gillis, Jacqueline, *op. cit.* (фуснота 922), p. 218.

⁹⁴⁶ Sullivan, Sian., Banking Nature?: The Spectacular Financialization of Environmental Conservation, *Antipode*, 45:1/2013, p. 211.

⁹⁴⁷ Roncallo, Alejandra, Cosmologies and Regionalisms form „Above“ and „Below“ in the Post-Cold War Americas: The Relevance of Karl Polyani for the 21st Century, *Third World Quarterly*, 34:7/2013, p. 1147.

⁹⁴⁸ Медицински антрополози у САД показали су да је и здравствени систем облик неолибералног говернменталитета. Наглашавајући индивидуалну одговорност и бихејвиористичко здравље

Сходно томе, у политичка економија нашег доба почива на регулисању становништва: економској моћи, расту или опадању, миграцији и медицинској бризи. Данашња политика не влада над грађанином као правним субјектом, већ над индивидуом као делом биомасе која се назива становништво. Она покушава да рационално управља над потенцијалом економске продуктивности, растом људског капитала (образовање и здравствена заштита) и здравственим чиниоцима ризика (социјална политика). Савремени гувернменталитет постаје биополитика, али не као метод да се оствари правни поредак, већ као покушај да се регулише сам биолошки живот. У том оквиру, нови идеал је потпуна транспарентност, у циљу потпуне контролу и дисциплиновање грађана.

Све ефикасније владање биомасом представља изазов за правна самоограничења државне. Либерално умеће владања се не састоји само у „политици популације“, већ и у самоограничењу владања. У савременој либералној демократији, постоји велики број, али ограничен, међусобно преклапајућих режима праксе. Ови режими обухватају и повезују одређене институције, тако да се може говорити о „систему кривичне правде“, „здравственом систему“, систему друштвене добробити“ итд. Они се никада, међутим, не поклапају са конкретном институцијом или чак системом. Један режим праксе може да делује тако да колонизује или потчини други. Ови режими у пракси се информишу из различитих облика знања и стручности, који опредељују одговарајуће начине за обављање пракси.⁹⁴⁹ Трендови вредности, приступа и пракси одрживости испољавају се у димензијама развоја, животне средине и покретача развоја и животне средине. Ти трендови обухватају 1. у вези са развојем: а) људски развој, б) економски развој, и в) развојну помоћ; 2. у вези са животном средином: а) забринутости за животну средину, б) заштиту животне средине наспрам економског раста, и в) приступе јавним политикама које се односе на животну средину и понашање у складу са животном средином; и 3. у вези са покретачима развоја и заштите животне средине: а) становништво, б) богатство, в) сиромаштво, г) потрошачки дух, д) науку и технологију и ђ) правичност прихода и овлашћења.

као кључне компоненте добробити, здравствени систем као целина настоји да доведе до тога да појединци владају својим телом. Доказано је и да тржишно заснован здравствени систем, који здравствену заштиту концептуализује као робу служи као облик неолибералног гувернменталитета, тако што мења однос државе и индивидуе у смислу да индивидуа мора да влада сопственим приступом заштити, а не да се ослања на државу да обезбеди неопходну и пожељну услугу. Види: Foucault, Michel, *Technologies of the Self*, in: *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, Martin, Luther; Gutman, Huck; Hutton, Patrick, (eds.), Amherst: The University of Massachusetts Press, 1988, pp. 16–49. У књигама по којима је Фуко постао познат, показује се како је овај идеал контроле и дисциплиновања одлучно утицао на историју психијатрије. (*Надзирати и кажњавати: настанак затвора*, Београд: Просвета, 1997 (наслов оригинала: *Surveiller et punir: Naissance de la prison*, Paris: Gallimard, 1975.); *Историја лудила у доба класицизма*, Београд: Нолит, 1980. (наслов оригинала: *Histoire de la folie: a l'age classique*, Paris: Gallimard, 1961)

⁹⁴⁹ Dean, Mitchell, *op. cit.* (фуснота 912), pp. 30-31.

Ови трендови су нашли израз у Миленијумској развојној декларацији, из које је стога могуће дедуцирати две категорије битне за поимање одрживог развоја: тренд контекстуализације вредности и глобални приступ у односу на вредности и трендове. Као вредности одрживог развоја контекстуализују се: а) слобода и демократија, б) једнакост, в) солидарност, г) толеранција, д) поштовање природе и ђ) подељена одговорност. У односу на контекстуализоване вредности, глобални приступ обухвата: а) капитализам, б) глобализацију, в) поверење у институције и г) друштвене промене. У прилог оваквом виђењу глобалног приступа указује и то да је еколошко управљање међународно стандардизовано, кроз систем управљања заштитом животне средине ISO 14001:2004, који представља концепт за побољшање еколошких перформанси свих организација. Он се заснива на оцени ризика, кроз идентификовање еколошких аспеката и утицаја везано за делатност коју организација обавља. У оквиру забринутости за заштиту животне средине, организације морају да обезбеде константан утицај на руководство и запослене у циљу развијања стручности и свести о заштити животне средине, да уведе еколошки прихватљиве технологије и процесе и да превентивним мерама побољшавају резултате заштите животне средине.

1.1. Проблеми у пракси одрживог развоја

Рио конференција (1992) представљала је надградњу Стокхолмске конференције из 1972. Она је довела до више споразума (Рио декларација, Конвенција о биолошкој разноврсности; необавезујуће Изјаве о шумским принципима, Агенда 21...) који су утицали на израду националних стратегија одрживог развоја, изузев што у те стратегије дуго нису били укључени локалне заједнице и домородачки народи.

Вероватно најочигледније неприхватање ставова прокламованих у Риу представља, за сада, једини правно обавезујући инструмент о климатским променама, Кјото Протокол, којим су се стране договориле да се до 2012. године за 5,2 одсто смањи емисија искључиво гасова који стварају ефекат „стаклене баште“. Из обавеза по овом циљу су изузете тадашње државе у развоју (међу којима и Кина, данас водећа економска сила), САД које Протокол нису ратификовале (2007. године су организовале конференцију у Балију на којој је усаглашено смањење емисије, али у неодређеном обиму), док су Русија и Канада то учиниле 2002. године, тако да је ступио на снагу 2005. године. Децембра 2009. године у Копенхагену је одржана конференција која је требало да настави рад из Кјотоа, али ни на овој конференцији није усаглашен проценат смањења емисије. На конференцији у Дохи (Катар), 2012. године рок из Кјото протокола је проширен до 2020. године и ограничена је емисија на 15 одсто, али без учешћа Јапана, Русије, Канаде, при чему су Кина, Индија и Бразил и даље остале класификоване као државе у развоју.

У оквиру Уједињених нација развијена је кампања да државе у своје активности на плану одрживог развоја уврсте родну равноправност.⁹⁵⁰ У том контексту се публикују најразличитији извештаји, попут оног Женске организације за животну средину и развој из 2007. године у коме се закључује да се заједнице у којима жене имају лидерске улоге боље суочавају са природним непогодама и хидролошким проблемима.⁹⁵¹

Акциони план, предвиђен у Агенди 21, интегрише проблеме животне средине са друштвеним и економским. Њиме се артикулишу: партиципативност и комунални приступ низу питања, укључујући контроли популације, транспарентности, једнакости и правди и подвргавању тржишних принципа регулаторном оквиру. Након 2002. године, домет Агенда 21 се развија искључиво кроз Локалну агенду 21, а тренд непосредног утицаја на локалном нивоу продубљује се од 2004. укључивањем и питања урбане одрживости и доброг администраирања.⁹⁵²

Завршна декларација Самита у Јоханесбургу (2002) констатује глобални диспарат у богатству и деградацији животне средине и позива на деловање које ће променити живот сиромашних, како не би изгубили поверење у демократске системе владавине.⁹⁵³ Ова прокламација потврдила је постојање свести о доминацији идеја и вредности тржишног либерализма и међународног институционализма. Од овог самита се све шире препознаје глобализација као изазов одрживом развоју.

Загађење и узроци угрожавања животне средине нису решени, већ су изазвани модернизацијом, развојем, глобалним управљањем животном средином, трансфером технологија и финансирањем од стране Светске банке (на пример, 50 милијарди долара само за 500 брана у 92 државе у развоју), што је учврстило економску и политичку хегемонију развијених држава, великих корпорација и међународних финансијских агенција. Данас, методи финансијске штедње, раст глобалне незапослености и друштвене неједнакости, код многих развијају сумњу о реалности искрене посвећености тражењу алтернатива постојећем поретку и начинима функционисања.⁹⁵⁴ Коначно, на Међународној конференцији о

⁹⁵⁰ UNEP, *Gender Mainstreaming Among Environment Ministries*, 2006. Концепт родне равноправности често се поистовећује са полном равноправношћу, иако се односи на субјективизацију рода без предрасуда по основу спољног обележја.

⁹⁵¹ Brundtland, Gro Harlem, *Report of High-level Roundtable „How a Changing Climate Impacts Women“*, The Council of Women World Leaders/ The Women's Environment and Development Organization/ Heinrich Böll Foundation North America, New York, September 21, 2007, pp. 4-5, Приступ: http://base.socioeco.org/docs/report_womenclimatechange2007.pdf, 01.08.2015.; такође, World Conservation Union, *Gender and climate change: Women as agents of change*, IUCN Climate change briefing, 2007. Приступ: https://cmsdata.iucn.org/downloads/climate_change_gender.pdf, 01.08.2015.

⁹⁵² Aalborg Commitments, Aalborg Charter, adopted the 4th European Conference on Sustainable Cities & Towns, CEMR/ICLEI, 2004.

⁹⁵³ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 68), para. 15.

⁹⁵⁴ Адамовић, Љубиша, Економска криза и одрживи развој, *Сварог*, 3/2011, стр. 21-22.

финансирању развоја, одржаној 2003. године у Монтереју, постигнут је консензус о питању финансирања одрживог развоја, али само кроз подршку здравству и образовању, обезбеђењу смештаја, уклањању сиромаштва и одржавању економског раста, иако су од Самита о Земљи (1992) усаглашени сви изазови (и успостављен систем извештавања и надзора по параметрима).

Са конференције Рио+ (2012) проистекао је документ „Будућност коју желимо“. У овој фази, предмет расправе постало је схватање термина „зелена економија“, у смислу примене еколошки нешкодљивих технологија, или у смислу промене парадигме у прилог друштвеној једнакости и квалитету живота изнад економског раста. Зелена економија је одређена као важан алат за достизање одрживог развоја, који може да обезбеди опције за стварање политика и не треба да буде чврст сет правила. Она треба да допринесе искорењивању сиромаштва, као и да буде подршка економском расту, унапређујући друштвену инклузију, унапређујући људску добробит и стварајући могућности за запослење и пристојан рад за све, уз одржавање здравог функционисања екосистема на Земљи.⁹⁵⁵ Као непосредан задатак прокламовано је утврђивање циљева одрживог развоја за период после истека рока за миленијумске циљеве (2015. године). У јануару 2013. године, задужена је тридесеточлана радна група да изради предлог ових циљева. Приступ и могућа начела оквирно су разрађени у оквиру Међународног института за животну средину и одржив развој и објављени су 2013. године. Овај документ, иако настаје у непосредном пост-Рио+ процесу, занемарује зелену економију, већ полази од парадигме да одрживи развој проистиче из „ујединаченог просперитета и прилика; здравих и продуктивних природних система, демократске владавине и економског напретка, као основа одрживог развоја“.⁹⁵⁶

Како би активности на плану одрживог развоја добиле конкретан смисао и носиоце, одрживи развој се скалира просторно. Такво скалирање, теоријски уподобљава еколошки и друштвено-политички аспект: биосфера - свет; велики биосистеми - наднационални региони; биосистеми - државе; крајолици - региони; екосистеми - локалне средине (градови); заједнице - мање локалне средине (села, заједнице, комшилук); становништво - домаћинство.⁹⁵⁷ Значај оваквог скалирања је у томе што се, на основу просторне скале проблема, успоставља друштвено-политичка хијерархија одрживог развоја.

⁹⁵⁵ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 12), para. 56.

⁹⁵⁶ Geoghegan, Tighe, *Post 2015: Framing a New Approach to Sustainable Development*, a Briefing Note by the on a Post-2015 Sustainable Development Agenda, Independent Research Forum, March 2013. Приступ: <https://goo.gl/kDxVEs>, 01.08.2015.

⁹⁵⁷ Grainger, Alan, The Role of Spatial Scale and Spatial Interactions in Sustainable Development, in: *Exploring Sustainable Development: Geographical Perspectives*, Purvis, Martin; Grainger, Alan (eds.), London: Earthscan, 2004, pp. 53-54.

У Кини, енорман раст производње, потрошње, урбанизације и кретања становништва изазвали су током прве деценије XXI века озбиљно нарушавање животне средине и драстично умањили квалитет живота друштва (киселе кише погађају 28% територије, 300 милиона људи нема пијаћу воду). Ови проблеми имају последњих година повратно негативан утицај на кинеску економију.⁹⁵⁸ У Националном извештају, у којем се одржив развој схвата као обавеза државе на унутрашњем и међународном плану, као и у делу кинеске доктрине заговара се другачија модернизација, односно одржив развој оријентисан на људе, зелени градови, зелене технологије, зелене индустрије и зелена енергија.⁹⁵⁹ Овом проблему у Кини се приступа у оквиру водећих државних академских институција.⁹⁶⁰ (Rhoads, Robert et al., *China's Rising Research Universities: A New Era of Global Ambition*, Baltimore: John Hopkins University Press, 2014.)

Ширење, продубљивање и убрзавање светске међуповезаности у областима од културе, преко финансија, до криминала, проширују значај друштвено-политичких и економских активности изван граница држава. У том смислу, оне постају попут промена климе или прекограничног загађења. Део доктрине сматра да политике ММФ и Светске банке доприносе расту дугова у државама у развоју, друштвеној неправичности и економској неједнакости и, позивајући се на аргумент да се у већини случајева њихова стратегија економског раста на основу слободног тржишта се испоставила као фикција, оцењује да је тешко очекивати функционалну глобализацију.⁹⁶¹ На пример, актуелни услови за развојне зајмове ограничавају могућност држава у развоју да воде преферирану развојну политику, а политике међународних финансијских институција, а пре свега Светске банке, увећале су задужење држава у развоју, а од операција Светске трговинске организације константно профитирају богате државе на штету сиромашних.⁹⁶² Државе у развоју су, кад се ради о суочавању са променом климе, као пољем најконкретније међународне активности која се односи на одрживи развој, суочене са додатним проблемом. Оне, наиме, имају тренутни и за њих једнако велики задатак да смање сиромаштво, које је додатно оптерећено променама климе. Да би превазишле дивергентне силе, овим државама је потребан брз раст, али – „на одржив начин“. У околностима у којима су изложене презадужености у ендемском сиромаштву, од њих се тешко може реално очекивати да саме покрену одрживи раст да би се

⁹⁵⁸ Anderson, Sheldon; Peterson, Mark; Toops, Stanley, Hey, Jeanne, *International Studies: An Interdisciplinary Approach to Global Issues*, 3rd edition, Boulder: Westview Press, 2015, p. 227.

⁹⁵⁹ Peoples Republic of China, *National Report on Sustainable Development*, 2012, p. 89; Hu Angang, *China in 2020: A New Type of Superpower*, Washington: Brookings Institution Press, 2011, p. 152.

⁹⁶⁰ Rhoads, Robert et al., *China's Rising Research Universities: A New Era of Global Ambition*, Baltimore: John Hopkins University Press, 2014, p. viii.

⁹⁶¹ Stiglitz, Joseph, *Making Globalization Work*, W.W. Norton & Company, 2007, p. 58.; Stiglitz, Joseph; Charlton, Andrew, *Fair Trade For All: How Trade Can Promote Development*, Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 107.

⁹⁶² Monbiot, George, *The Age of Consent: Manifesto for a New World Order*, London: Harper Collins Publishers, 2010, p. 23.

решавао глобални проблем коме су оне незнатно допринеле. Рио декларација прокламује „Стандарди животне средине, управљање задацима и приоритетима треба да одражавају контекст животне средине и развоја на који се примењују.“⁹⁶³

Према подацима УН представљеним на Миленијумском самиту УН (2000), у свету: 113 милиона деце није похађало школу, преко милијарде људи зарађивало је мање од 1 долар на дан, 11 милиона деце умирало је пре пете године, а спречиве болести девастирале су велике делове популације. Сходно изазовима, усаглашено је као заједничка обавеза осам развојних циљева до 2015. године, да се: искорени крајње сиромаштво и глад, оствари универзално основно образовање, унапреди једнакост полова и дају права женама, смањи смртност деце, побољша материнска здравствена заштита, бори против HIV/AIDS, маларије и осталих болести, обезбеди самоодрживост животне средине и развијају глобални партнерски односи ради развоја. С друге стране, циљеве одрживог развоја одређују и регионалне организације. Афричка унија међу своје циљеве и задатке убраја: унапређење одрживог развоја на економском, друштвеном и културном нивоу, као и интеграцију афричких економија; напредак развоја кроз унапређење истраживања у свим пољима.⁹⁶⁴ Организација америчких држава утврђује: унапређење економског, друштвеног и културног развоја; искорењивање екстремног сиромаштва као препреке пуном демократском развоју људи на хемисфери; достизање ограничења конвенционалног наоружања које ће омогућити ресурсе за друштвени развој чланица.⁹⁶⁵ Програм акције Јужно-азијске асоцијације за регионалну сарадњу истиче: пољопривредни и рурални развој, здравље, жене, децу и омладину, животну средину и шуме, науку, технологију и метеорологију, развој људских ресурса, транспорт, у циљу спровођења, између осталог, убрзаног економског раста, друштвеног напретка и културног развоја.⁹⁶⁶ Међутим нису само државе у развоју оријентисане на економски раст, у оквиру одрживог развоја. Европска унија, као међународна организација развијених држава, основана је ради успостављања заједничких темеља за економски раст. Концепт развоја САД дефинисан је 1947. године, у оквиру Маршаловог плана председника Трумана, у четири тачке, усвојен као циљ државне политике, у оквиру које се развој схвата у смислу економског раста, који је повезан са растом међународног либералног економског поретка. Отуда перманентно настојање да се обезбеди међународни поредак кроз Уједињене нације. Накнадна деколонијализација само је преусмерила фокус на нове механизме.⁹⁶⁷

⁹⁶³ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 41), principle 11.

⁹⁶⁴ Приступ: <http://eacj.org/general/24-general-east-africa/103-the-au-mission-goals-organs-and-objectives.html>, 01.08.2015.

⁹⁶⁵ Приступ: <http://www.oas.org/en/about/purpose.asp>, 01.08.2015.

⁹⁶⁶ Приступ: <http://saarc-sec.org/saarc-charter/5/>, 01.08.2015.

⁹⁶⁷ Ghosh, Peu, *International Relations: 3rd edition*, Delhi: PHI Learning Ltd, 2013, p. 321

Савремени међународни односи сведоче о развоју техника спољне политике, кроз нови тип дипломатске активности која се односи на одрживи развој и животну средину, у оквиру међународних конференција. У том контексту, доминација над глобалним југом, након Хладног рата, осигурана је применом силе, али и коришћењем економског оружја. Развијене државе глобалног запада настоје да улогу извршних власти држава у развоју практично сведу на полицијске функције. Доминацију шире међународни финансијски режими ММФ-а, Светске банке и СТО, посредством мреже структурних прилагођавања, а други механизми укључују мултинационалне и транснационалне корпорације преко којих се долази до ресурса, контроле одлучивања, усмерава образац развоја, нових технологија и глобалног инвестирања.⁹⁶⁸ Овај механизам подудара се са првом постхладноратовском стратегијом САД, као једине светске суперсиле у том тренутку. Стратегија је усвојена у Конгресу 1990. године и наглашава да војна моћ мора бити усмерена против Трећег света, првенствено Блиског истока, где „претње нашим (америчким) интересима“ који су изискивали силу, „не би могле бити положене пред врата Кремљу“.⁹⁶⁹

1.2. Дискурс одрживог развоја у међународним односима

Марксистичка теорија је унела принципијелни раскол око неколико поставки: прво, да је нерзвијеност историјски процес, а не услов иманентан Трећем свету; друго, да доминантне и зависне државе заједно творе капиталистички систем; и треће, да је недовољна развијеност инхерентна последица функционисања светског система, кроз који је периферија ускраћена за своје вишкове. Овим је огољен модел у којем мултинационалне компаније доприносе неразвијености периферије, тако што: а) намећу универзални потрошачки обрзац, б) користе капитално интензивне технике у деловима са великим ресурсима радне снаге; в) побеђују национални капитал или кад не могу улазе у заједничка улагања; г) користе методе трансфера капитала; и д) укључују се у националне политичке и економске послове кроз везе са локалним пословним круговима.⁹⁷⁰

Везано за успостављање одрживог развоја, извештај Брунтланд комисије (1987) заговара политике у областима: 1) обнављања раста; 2) промене квалитета раста; 3) остваривања основних потреба за радним местом, храном, енергијом, водом и санитацијом; 4) обезбеђивања одрживог броја становника; 5) очувања и унапређења базе ресурса; 6) преоријентације технологије и управљања ризицима;

⁹⁶⁸ *ibid.*, p. 150.

⁹⁶⁹ The White House, National Security Strategy, March 1990, p. 13. Приступ: https://bush41library.tamu.edu/files/select-documents/national_security_strategy_90.pdf, 01.08.2015; Chomsky, Noam, A View from Below, in: *The End of the Cold War: Its Meaning and Implications*, Hogan, Michaelo (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1992, pp. 137-138; Klare, Michael, US Military Policy in the Post-cold War Era, *The Socialist Register*, 28/1992, p. 134.

⁹⁷⁰ Ghosh, Peu, *op. cit.* (фуснота 967), p. 321.

7) спајања одлучивања о животној средини и економији.⁹⁷¹ Међународна унија за очување природе и природних ресурса је као приоритетна начела за остваривање одрживог друштва идентификовала: поштовање и бригу за заједницу (живота); унапређење квалитета људског живота; и очување виталности Земље и разноврсности.⁹⁷² Из ове перспективе посматрано, одрживи развој би представљао унапређење квалитета људског живота у границама капацитета подношења екосистема који га подржавају. Таква поједностављена и антропоцентрична перцепција нашла је примену на глобалном нивоу. На пример, тзв. трећа генерација људских права укључује очување животне средине и одрживи развој као индивидуална права, што је концепт који је прихваћен у Рио декларацији (1992). Квалитет живота примењује имплицитно и Индекс људског развоја. Овај индекс наводи три елемента чије лишавање пружа основе из којих се изводи Индекс људског сиромаштва: изложеност смрти у релативно раном добу (лишавање дугог и здравог живота); изопштеноост из светске литературе и комуникације (лишавање знања); и низак стандард живота. Исти приступ у одређивању сиромаштва афирмишу имплицитно и Миленијумски развојни циљеви. Прихватање квалитета живота сваког људског бића као вредносне суштине одрживог развоја, подразумева да се одрживи развој не може свести само на проблеме сиромаштва, већ да мора да обухвати и међународни морал и светско јавно мњење који подразумевају и живот у миру, у тежњи за самоизражавањем и у саморазвоју. С правног аспекта посматрано, ако се личност штити у условима ратних разарања, нема разлога да се то исто не чини и од људских разарања основних услова самоизражавања и саморазвоја у мирнодопским условима. У прилог схватању да је питање квалитета живота данас у суштини одрживог развоја посредно указује и то да је квалитет живота заједнички именитељ свих тема у вези са облашћу одрживог развоја о којима је расправљано на међународним конференцијама о питањима хране (1974), станишта (1976), дезертификације (1977), воде (1977), озона (1987), популације (1994) или климе (2007).

У међународном праву и политици, саставни део одрживог развоја је економски раст.⁹⁷³ Први корак у том правцу садржи резолуција Генералне скупштине УН из 1962. године, у којој се као услов делотворности мера очувања природних ресурса препознаје да „треба да буду предузете... симултано са економским развојем“.⁹⁷⁴ Десет година касније, у обраћању Светској конференцији УН о људској животној средини, 1972. године, директор Светске банке, Роберт Макнамара изричито тврди: „Питање није да ли економски раст треба да се настави. Мора га бити. Нити је питање да ли се мора поштовати утицај на животну средину. Мора... Нема доказа

⁹⁷¹ Schurman, Frans, *Beyond the Impasse: New Direction in Development Theory*, London: Zed Books, 1993, pp. 1-9

⁹⁷² IUCN, *op. cit.* (фуснота 251), p. 9.

⁹⁷³ Gillespie, Alexander, *op. cit.* (фуснота 551).

⁹⁷⁴ UN General Assembly, *Resolution Economic Development and the Conservation of Nature*, UN doc. A/RES/1831 (XVII) (18 December 1962), Preamble.

да ће економски раст, који је очајнички потребан државама у развоју, нужно подразумевати неприхватљив терет на њихово или било чије друго животно окружење.⁹⁷⁵ Исте године, Савет Европе стаје на становиште: „Стални економски раст је неопходни предуслов за доступност средстава којима се може супротставити нарушавању животне средине.“⁹⁷⁶ Светска комисија за одрживи развој, 1987. године позива на ново доба убрзавања раста како би се изградиле основе одрживог развоја: „Раст нема унапред утврђених ограничења у погледу становништва и коришћења ресурса изван којих лежи еколошка катастрофа... одржива светска економија изискује... убрзанији економски раст у индустријским и државама у развоју.“⁹⁷⁷ Рио декларација (1992) не прокламује изричито економски раст као део одрживог развоја, већ га посредно препознаје прокламовањем да „Државе треба да сарађују подржавајући и отворен међународни економски систем који би водио до економског раста у свим државама и бољег суочавања са проблемима деградације животне средине.“ (начело међународне сарадње).⁹⁷⁸ У том смислу се може схватити и контекст прокламације начела међугенерациске правичности у истој резолуцији.

С друге стране, позиција нераста, односно ограничења која намеће природа, суштина је аргументације друштвених зелених. Став да је у одређеним областима ограничен раст у најбољем интересу друштва познат је као равнотежно стање. То подразумева да мора бити ограничен економски раст и да не сме да премашује ниво приноса обновљивих ресурса. Битна одлика овог концепта је да одбацује капитал као израз акумулације добара, произвођача, потрошача и броја људи. Такав приступ изискује преоријентацију тржишне економије ка еколошки бенигној и друштвено спроводљивој. Идеал зелених је успостављање приоритетних заједничких циљева и стварних заједничких и/или приватних потреба. (храна, одећа, смештај, здравствена заштита, неопходне социјалне услуге, заштита људских права). Позиција нераста посредно је легитимисана 1972. и 1992. године, прокламовањем да се морају испунити основне материјалне потребе, будући да то имплицитно укључује и развој јавних политика и програма који ће ограничити утрошак ресурса од стране богатих.⁹⁷⁹ Приступ зелених расту своди се на вредносни став, да је обавеза богатих да живе једноставније, да би сиромашни могли да живе.

⁹⁷⁵ Maddux, John, *The Development Philosophy of Robert S. McNamara*, Washington, DC: World Bank 1981, address to the United Nations Conference on the Human Environment: Stockholm, June 8, 1972, pp. 16-17.

⁹⁷⁶ Council of Europe, *Recommendation 661* (22 January 1972), para. 3(a)

⁹⁷⁷ World Commission on Environment and Development, *op. cit.* (фуснота 3), para. 10.

⁹⁷⁸ UN General Assembly, *loc. cit.* (фуснота 261), principle 12.

⁹⁷⁹ UNEP, *The World Environment 1972–1992: Two Decades of Challenge*, Vol. 1, Tolba, Mostafa *et al.*, (eds.), Dordrecht: Springer Science & Business Media, 1992. p. 500.

У Декларацији о друштвеном напретку, из 1969. године, Генерална скупштина УН препознаје шири оквир појма раста: „Друштвени напредак и развој циљаће стални пораст материјалних и духовних стандарда живота свих припадника друштва, уз уважавање за и придржавање људских права и основних слобода.“⁹⁸⁰ Увођење елемента друштвеног напретка означило је промену дискурса раста, који се даље обликује у Декларацији о развоју УН из 1986. године. У њој се развој одређује као „обухватан економски, друштвени, културни и политички процес, који тежи ка сталном побољшавању добробити целе популације и свих индивидуа на основу њихове активне, слободне и смисаоне партиципације у развоју и поштене дистрибуције користи које из тога проистекну.“⁹⁸¹ Ови приступи у међународни дискурс уводе становиште по којем реалне алтернативе и настојања да се постигне развој нужно подразумевају укључивање и друштвених чинилаца.

У оквиру концепта одрживог развоја међународно уважавање су стекли нови елементи, попут људских права, демократије и родне равноправности, а да још увек није прецизно одређена садржина одрживог развоја, као нормативног концепта. Комплексно и неодређено поимање одрживог развоја омогућило је да изворно представља као израз модернизма глобалног севера. Стога се подвргава критици, пре свега са аспекта прагматичности: „Уколико је наш (развијеног запада) животни стил подвргнут значајној реевалуацији, укључујући усвајање далекосежне самоконтроле у задовољавању не стварних хтења, већ самозадовољавајућих жеља, нагласак на екологију би могао да постане још један чинилац интензивирања сукоба између богатих и сиромашних.“⁹⁸² Упркос критици и свести о њиховој основаности, управо такво непрецизно одређен одрживи развој добија значајно место у националној безбедности најразвијенијих држава. У том смислу, Комитет за националну безбедност САД, 1995. године истиче: „Као део стратегије превенције, Администрација жестоко промовише одрживи развој, у земљи и у иностранству.“⁹⁸³ У програмским документима америчке администрације, одрживи развој је прихваћен као самостални елемент стратегије националне безбедности за нови век.⁹⁸⁴ Као такав, одрживи развој се прихвата и у војној доктрини САД, као најразвијеније државе и у том смислу се концептуализује да: „способност нације да решава проблеме животне средине и природних ресурса представља функцију

⁹⁸⁰ UN General Assembly, *Declaration on Social Progress and Development*, UN dok. A/RES/2542 (XXIV) (11 December 1969), Ch II, Objectives.

⁹⁸¹ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 37), Preamble.

⁹⁸² Brzezinski, Zbigniew, *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century*, New York: Simon&Schuster, 1993, p. 186.

⁹⁸³ Committee for National Security, *National Security- Science and Technology Strategy*, Washington, DC: The White House, 1995, p. 45; Committee on Science, Science, Technology, and American Diplomacy, Washington DC: Dianne Publishing, 1995, p. 10.

⁹⁸⁴ The White House, *A National Security Strategy For a New Century*, 1998, p. 33.

снаге њених институција и лидера“.⁹⁸⁵ (Kuhr, Gregory, Promoting Sustainable Development through Engagement, Carlisle (PE): US Army War College, p. 35.)

1.2.1. Фонд за глобалну животну средину

У оквиру концепта одрживог развоја, Светска банка је 1991. године покренула Фонд за глобалну животну средину (GEF), као пилот-пројекат у оквиру Међународне банке за обнову и развој.⁹⁸⁶ Исте године договорено је да се имплементација пројеката спроводи преко Светске банке, Програма УН за развој (UNDP) и Програма УН за животну средину (UNEP), као партнера. На Рио конференцији (1992) покренуто је питање администрирања овог Фонда, будући да су државе у развоју изразиле резерве на то да се у оквиру финансијског механизма примењује систем гласања на основу улога у Светској банци. Компромис је постигнут тако што се у завршном акту (и у Агенди 21) прокламује да GEF „треба одговарајуће реструктурирати и да чланство у њему буде учињено универзално“ у складу са условима предвиђеним у одредбама о финансијском механизму (чл. 11) који су усагласиле учеснице Конференције о оквирној конвенцији УН о промени климе, у погледу равноправне и уравнотежене заступљености, као и о усмеравању и одговорности.⁹⁸⁷ Светска банка је 1993. године у унутрашњу структуру увела положај потпредседника за одрживи развој, а GEF је 1994. године реорганизован у самостални финансијски инструмент у функцији партнерства за међународну сарадњу за финансирање потреба које се односе на животну средину (у областима промене климе, биолошке разноврсности, међународних вода и сиромашења озонског омотача, деградације земљишта, десертификације) и као поступајући механизам Оквирне конвенције о промени климе и Конвенције о биолошкој разноврсности, отворен за чланство свим чланицама УН.⁹⁸⁸ Светска банка је остала повереник Фонда, а Светска банка, UNEP и UNDP његови имплементациони партнери.⁹⁸⁹

Фонд за глобалну животну средину није међународна организација и нема способност да ступа у међународно обавезујуће правне уговоре. Иако има своју Скупштину, Савет (овлашћен да разматра и одобрава споразуме о сарадњи⁹⁹⁰) и Секретаријат и међународне организације као partnere, Генерална скупштина УН и Светска банка не третирају GEF као самосталан, већ као орган у свом окриљу. Из тога проистиче да споразуми које овај фонд закључује са државама не подлежу

⁹⁸⁵ Kuhr, Gregory, Promoting Sustainable Development through Engagement, Carlisle (PE): US Army War College, p. 35. Приступ: <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a361198.pdf>, 01.08.2015.

⁹⁸⁶ World Bank Board of Executive Directors, *Resolution Approval for Establishment of a Global Environment Trust Fund*, No. 91-5 (14 March 1991).

⁹⁸⁷ *Framework Convention on Climate Change*, op. cit. (фуснота 52), Art. 11 (2),(3), Art. 21.

⁹⁸⁸ *Instrument for the Establishment of the Restructured Global Environment Facility* (7 July 1994), Arts. 1, 2(e), 6. Приступ: <http://goo.gl/zs6910>, 01.08.2015.

⁹⁸⁹ *ibid.*, Arts. 8, 22.

⁹⁹⁰ *ibid.*, Art. 27.

ратификацији држава.⁹⁹¹ () У међувремену су смернице GEF проширене, тако да: „представља подршку пројектима у регионима идентификованим као посебно осетљивим“; „покреће пилот и демонстрационе пројекте који се могу интегрисати у националне смернице и планирање одрживог развоја“; „обезбеђује финансирање за изградњу капацитета у области спремности и планирања за случајеве елементарних непогода“; и „успоставља и јача постојање система брзог упозоравања за случајеве екстремних временских непогода.“⁹⁹² Проблем је то што овај приступ одрживом развоју не обезбеђује, као услов за приступ финансирању, интеграцију прихваћених забринутости у целовите смернице, а посебно у државама у развоју.⁹⁹³

1.2.2. Популација

Ако се посматра изван друштвеног и еколошког контекста, популација представља неутралну појаву, када се ради о одрживости животне средине. На међународном нивоу, свест о томе артикулисана је 1994. године: „Демографски чиниоци, комбиновани са сиромаштвом и недостатком приступа ресурсима у неким крајевима и прекомерна потрошња и расипнички обрасци производње у другим, изазивају или продубљују проблеме деградације животне средине и губитка ресурса и тако инхибирају одрживи развој.“⁹⁹⁴ Одговорност у вези са овим проблемом, на међународном плану, пребацује се на грађане. Тако се, на пример, у Декларацији глобалног партнерства за животну средину прокламује се да „достизање одрживог развоја зависи од свести грађана која подстиче одговорну потрошњу и лично понашање у вези са животном средином, емитује утицај на политички процес и подстиче произвођаче да теже производњи, техникама и производима који су ваљани по животну средину...“⁹⁹⁵

Чини се да је на међународном плану укорееен приступ по коме политике животне средине и природних ресурса треба да буду допуњене тржишно оријентисаним стратегијама. „Подстаћи приватни сектор и неговати предузетништво унапређивањем институционалних капацитета за стварање предузетништва и улазак на тржиште. Основни задатак био би да се поједноставе и уклоне

⁹⁹¹ GEF је предвиђен као финансијски механизам за Конвенцију о биолошкој разноврсности, Оквирну конвенцију о промени климе, Конвенцију о сталним органским загађивачима и Конвенцију о сузбијању дезертификације. Такође, иако није формално повезан за Монреалски протокол о супстанцама које оштећују озонски омотач, подржава примену овог протокола у привредама у транзицији.

⁹⁹² Conference of the Parties of the Framework Convention on Climate Change, *Additional Guidance to an Operating Entity of the Financial Mechanism*, Decision 6/CP.7, FCCC/CP/2001/13/Add.1. (10 November 2001), Art. 1.

⁹⁹³ Verheyen, Roda, *Climate Change Damage And International Law: Prevention Duties And State Responsibility*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2005, p. 131.

⁹⁹⁴ UN General Assembly, *Report of the International Conference on Population and Development*, A/CONF.171/13 (18 October 1994), para. 3.25.

⁹⁹⁵ UN General Assembly, Tokyo Declaration 1997, adopted at the Global Partnership Summit on Environment, UN dok. A/S-19/10 (18 April 1997), para. 44.

ограничења, регулативе и формалности које га чине компликованијим, скупљим и одузимају време да се покрене и води посао у многим државама у развоју.⁹⁹⁶ Резултат је тренд ширења међународних економских слобода, што је створило услове за јачање транснационалних корпорација. Овај процес има ослонац и у међународној политици и у међународном праву. Кључна тачка ослонаца била је Осма рунда преговора Општег споразума о трговини и царинама у Уругвају (1986-1995), у оквиру које је постигнуто: глобално смањивање царинских стопа; ограничавање примене националних заштитних, компензационих и антидампиншких мера, што је крунисано оснивањем Светске трговинске организације; и глобализација неолибералне идеологије. Услед чињенице да међународна регулатива не прати значај који транснационалне корпорације имају у светској економији и за одржив развој, углавном због противљења неолибералне идеологије било каквом „вишку“ контроле, систем међународне трговине је препуштен самоуређивању, укључујући и када се ради о друштвено-економском контексту проблема популације.

Такав приступ проблемима популације може се приметити и када се ради о одрживости прехране. Наиме, процес одрживог развоја је у области социјалне екологије обухватио својеврсну контролу имовине, у оквиру механизма земљишних реформи. На Светској конференцији о аграрним реформама и руралном развоју, одржаној у Риму, 1979. године, под окриљем УНФАО, прокламовано је начело да је за широко заснован рурални развој неопходна диверсификација руралних пољопривредних активности, укључујући развој сточног фонда, рибарења и водених култура и шумарства.⁹⁹⁷ Земљишне реформе, као део процеса одрживог развоја, заговара и Светска комисија за животну средину и развој (1987): „У многим државама где је земљиште неједнако распоређено земљишне реформе су основна потреба... Планови одрживог развоја издржавања састоје се од три елемента. Прво, земљишна реформа и редистрибуција...“⁹⁹⁸ У декларацији са Светске конференције о аграрним реформама и руралном развоју, 2006. године, препознаје се да су небезбедност прехране, глад и одржив приступ земљишту често последица неравнотежа у процесу развоја и да овај проблем изискује шири приступ на одржив начин и као круцијално за рурални развој прокламује потреба нове визије и политичке воље да се обезбеди правичан приступ земљишту и другим природним ресурсима, уз уважавање еколошких чинилаца и

⁹⁹⁶ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 66), Ch. 2.38 (e).

⁹⁹⁷ Food and Agriculture Organization of the United Nations, *The Declaration of Principles and Programme of Action of the 1979 World Conference on Agrarian Reform and Rural Development*, (20 July 1979), Principle ix.

⁹⁹⁸ World Commission on Environment and Development, *Food 2000: Global Policies for Sustainable Agriculture WCED Report to the World Commission on Environment and Development*, Zed Books, 1987. Policy Directions.

одрживости животне средине.⁹⁹⁹ На овај начин је артикулисан концепт по коме националне стратегије аграрних реформи и руралног развоја функционишу у оквиру националних развојних стратегија, интегрисаних у стратегије одрживог развоја, које су препуштене интересима система међународне трговине.

1.2.3. Међународно пословање

Половином прве деценије XXI века, мултинационалне корпорације су имале контролу над 70% директних страних инвестиција у свету и око 80% технолошке и управљачке вештине.¹⁰⁰⁰ С њиховим продором, у областима попут образовања, сиромаштва и одрживог развоја међународну димензију добија деполитизација процеса доношења колективних одлука и преговарања учесника на нивоу власти и пословног света.¹⁰⁰¹ (Не)идеологија глобалне елите оличена је у свођењу процеса одлучивања на деконструкцију тема друштвеног живота на низове ситнијих проблема, који се решавају применом техничке стручности („менаџеријализам“). Овај метод одлучивања карактерише то што тежи да заклони постојање суштинских разлика интереса, и прихватање менаџерских решења као да су „сви на добитку“.¹⁰⁰² Међународно пословање постаје део међународне политичке агенде најразвијенијих држава, као резултат регионалних интеграционих споразума, попут NAFTA и ЕУ и тако концептуално утиче на политичка ограничења и агенду.

Образовање за међународно пословање промовишу програми који се стварају у оквиру невладиних организација развијених држава, попут „Пословно и међународно образовање“, или „Центар за међународно пословно образовање и истраживање“, основаних на основу америчког Закона о високом образовању из 1965. године, у складу са Општим законом о трговини и конкурентности из 1988.¹⁰⁰³ Нови пословни модели уводе у пословну праксу агресивно књиговодство и искривљене књиговодствене извештаје и утичу на поступање у трговини хартијама од вредности.¹⁰⁰⁴ Економски систем који као раширен метод одликују примена управљања зарадама и кривотворење финансијских извештаја има негативне последице између осталог и на вредносни систем.¹⁰⁰⁵ То има непосредне последице у области одрживог развоја, као глобалног концепта. Наиме, да би се

⁹⁹⁹ International Conference on Agrarian Reform and Rural Development Final Declaration, ICARRD 2006/3 (10 March 2006), paras. 5, 24, 16, 12.

¹⁰⁰⁰ El-Ojeili, Chamsy; Hayden, Patrick, *Critical Theories of Globalization: An Introduction*, London: Palgrave Macmillan, 2006, p. 64.

¹⁰⁰¹ Guedes, Ana; Faria, Alex, *International Management and International Relations: A Critical Perspective from Latin America*, New York: Routledge, 2010, p. 200.

¹⁰⁰² Shenkar, Oded; Luo, Yadong; Chi, Tailan, *International Business*, 3rd edition, Routledge, 2015, p. 222.

¹⁰⁰³ Conner, Shawn, Why CIBERs Matter to the Competitiveness of U.S. Businesses in the 21st Century, *Business Horizons*, 54:4/2011, pp. 299-305.

¹⁰⁰⁴ Burns, Natasha; Kedia, Simi, The impact of performance-based compensation on misreporting, *Journal of Financial Economics*, 79:1/2006, pp. 35-67.

¹⁰⁰⁵ Kedia, Simi; Philippon, Thomas, The Economics of Fraudulent Accounting, *Review of Financial Studies*, 22:6/2007, pp. 2169-2199.

обезбедило да људи могу да одговоре на изазове и да имају корист од глобалне економије и да се неизбежно реструктурирање квалитета и коришћења људских ресурса одвија уз најмање транзиционе трошкове испоствља се потреба за инвестиције у терцијарно образовање и перспективу доживотног учења.¹⁰⁰⁶ Уједно, на тај начин се шири и чини прихватљивим концепт вредности који доминира у глобалном пословању.

Кроз све мултилатералне институције и организације које су везане за међународну трговину и финансије, генерално, се протеже политичка кохерентност. Светска банка је 2001. године организовала Форум о хармонизацији, на којем су учествовали представници мултилатералних развојних банака и Комитета за развојну помоћ OECD. Исте године, Група индустријски најразвијенијих држава Г-7 позвала је на „хармонизацију процедура, политика и преклапајућих мандата мултилатералних развојних банака. На конференцији УН о финансирању за развој, у Монтереју (2002), централна тема расправе била је кохерентност, сарадња и конзистентност IMF, Светске банке, УН и WTO.¹⁰⁰⁷

Пример како кохерентност функционише у међународном систему одрживог развоја је механизам успостављен у области шумарства. Врховни ауторитет за ту област и одговорна је за засађивање и очување шума и ширење монокултуре као облика пољопривредне производње је FAO, специјализована агенција УН. Мандат да директно унапређује засађивање има Светска банка: у оквиру програма попут Механизам чистог развоја и Прототип угљеник фонд (успостављеним по Кјото протоколу); позајмицама за пошумљавање у инфраструктурним пројектима; и утицајем у оквиру структурних прилагођавања на извозну оријентацију на стварања услова за пошумљавање. Међународна финансијска корпорација, у циљу смањења сиромаштва и унапређења живота људи кроз развој приватног сектора, позајмљује директно приватном сектору за пословање на глобалном југу. Сертификацијом монокултура и на тај начин лиценцирањем сече бави се Савет за управљање шумама, основан 1993. године на иницијативу Светске банке и Светске интернационале дивљих шума. У циљу унапређивања управљања, конзервације и одрживог развоја свих типова шума, осим монокултурних засада, 2000. године је основан Форум УН о шумама, који у пракси заговара брзо растуће засаде, што је искључиво комерцијални интерес. Регионална међународна организација, Интерамеричка развојна банка, лансирала је Индекс инвестиционе привлачности шумског сектора, који државе рангира на основу економске привлачности шумског сектора. У глобалну институционалну мрежу утицаја у области шумарства

¹⁰⁰⁶ Dunning, John; Lundan, Sarianna, *Multinational Enterprises and the Global Economy*, 2nd edition, Cheltenham (UK)/Northampton (USA): Edward Elgar Publishing, 2008., p. 753.

¹⁰⁰⁷ Auboin, Marc, *Fulfilling the Marrakesh Mandate on Coherence: Ten Years of Cooperation between the WTO, IMF and World Bank*, Geneva: WTO, 2007, p. 4. Приступ: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/discussion_papers13_e.pdf, 02.08.2015.

укључене су и организације које посредују између међународног и приватног сектора. Међу њима су најпознатије: Светски пословни савет, интересна коалиција 150 приватних компанија; Међународна организација тропске грађе, основана под окриљем УН да помири интерес сече и очувања тропских шума; билатералне агенције за помоћ; и консултантске фирме које обезбеђују везе између добављача извршних услуга, технолошких услуга и произвођача опреме. На глобалном југу, где је земљиште јефтино, радници слабо плаћени, а раст брз, у пракси се подстичу велике површине под монокултурним засадом, што омогућује јефтину комерцијалну сечу. Екстензивно засађивање монокултура шума угрожава травнате површине, пољопривредно земљиште и природне шуме, што за последицу има сиромашење, концентрацију власништва над земљиштем, деградацију природне средине и неостваривање интереса локалног становништва, што је у ноторној супротности са прокламованим циљевима одрживог развоја. На закључак да уклањање сиромаштва и дугорочно одрживи развој нису приоритети међународног пословног система долази се и анализом инвестиционих активности Светске банке у вези са смањењем емисије угљеника у државама у развоју, у којима се као приоритет испоставља финансијска добит инвеститора, а пројекти у великом броју случајева представљају претњу за здравље и живот најсиромашнијих и најрањивијих заједница, а у неким случајевима увећавају глобалну емисију.¹⁰⁰⁸

Аргументовање веза између трговине и ширих задатака спољне политике, попут одрживог развоја олакшава консензус да се заједничка трговинска правила могу спроводити у складу са начелима спољне акције развијених држава, међу које спада олакшавање приступа тржишту (ЕУ или САД) оним државама у развоју које поштују међународно трговинско право. У овој области, тематски се међународно повезују парламентарци, попут у оквиру Глобалне организације законодаваца (*Global Legislators Organization*).¹⁰⁰⁹ Такође, преговорима о Трансатлантском трговинском партнерству претходи Трансатлантски дијалог законодаваца, покренут 1999. године. У оквиру оба је укључено питање одрживог развоја, уз царине, интелектуалну својину, политику конкуренције, положај малих и средњих предузећа, мере здравља и хигијене биља, радне снаге и животне средине. Условљавајући приступ тржишту, развијене државе су у прилици и да својим прописима утичу на политику држава у развоју. На пример, Европски парламент може да утиче у Евроазији кроз резолуције, од којих велики број садржи нормативни концепт везано за поштовање људских права, демократију, добро администрирање, владавину права, одрживи развој и мирно решавање спорова.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁸ Redman, Janet, *World Bank: Climate Profiteer*, Washington, DC: Institute for Policy Studies, 2008, pp. 3-5. Приступ: <http://goo.gl/E4xhn5>, 01.08.2015.

¹⁰⁰⁹ Van den Putte, Lore; De Ville, Ferdi; Orbie, Jan, *The European Parliament as an International Actor in Trade*, in: *The European Parliament and Its International Relations*, Stavridis, Stelios; Irrera, Daniela (eds.), New York: Routledge, 2015, p. 61.

¹⁰¹⁰ Ruland, Jurgen; Carrapatoso, Astrid, *EP Transatlantic Relations*, in: *The European Parliament and Its International Relations*, Stavridis, Stelios; Irrera, Daniela (eds.), New York: Routledge, 2015, p. 206.

1.2.4. Перцепција одрживог развоја глобалног запада

Данас, већина држава у своје планове и политике укључује одрживи развој; проактивни пословни кругови у своје производе и процесе производње уводе одрживост; а локалне иницијативе информишу грађане о значају партиципације у смањењу отпада, обнављању урбаних простора и другим програмима. Упркос формалном напретку и потенцијалу да се допринесе смањењу сиромаштва, развоју и очувању животне средине, суштинска примена начела одрживог развоја испоставља се као сложена и нелинеарна.

Примена начела одрживог развоја захтева политичку вољу и сарадњу на глобалном нивоу, али показатељи указују да такав тренд још увек не постоји. Светска популација је на путу да се до 2050. године увећа на 9 милијарди људи. Тај раст ће углавном бити у државама у развоју Азије и Африке, што ће додатно напрегнути ресурсе и системе који су већ у многим случајевима недовољни.¹⁰¹¹ У другој половини XX века, светска економија је расла брже него икад раније: светски БДП порастао је шест пута од 1950. до 1998, са просечним растом од 3,9% годишње, у поређењу са 1,6% од 1820. до 1950. и 0,3% од 1500. до 1820,¹⁰¹² при чему људи у државама у развоју често немају могућност да задовоље основне потребе, а развијени свет „трпи“ од изобиља.

Губитак кључних елемената екосистема може да измени равнотежу између компоненти и да води до дугорочних или трајних промена.¹⁰¹³ Економски и технолошки развој оставили су огромне раскораци у просперитету, приликама и стандарду живота. Неодржив развој деградирао је и загадио животну средину на такав начин да делује као главно ограничење пре свега друштвене правичности, што подрива остваривање сталног раста.¹⁰¹⁴

1.2.5. Интеграција

Овакав развој и пракса омогућавају неколико закључака о практичном поимању одрживог развоја. Основни метод одрживог развоја је интеграција, као начин који користи најширем могућем кругу сектора, преко граница и између генерација. Отуда, одлуке би требало да узму у обзир како потенцијални утицај на друштво,

¹⁰¹¹ OECD. *Emerging Risks in the 21st Century: An Agenda for Action*, Paris: OECD Publishing, 2003, p. 10.

¹⁰¹² Maddison, Angus, *The World Economy: A Millenium Perspective*, Paris: OECD Publishing, 2001, p. 125

¹⁰¹³ OECD, *Preserving Biodiversity and Promoting Biosafety*, OECD Observer Policy Brief (May 2005), p. 1. Приступ: <https://goo.gl/w6Mrjk>, 01.08.2015.

¹⁰¹⁴ Salim, Emil, The Paradigm of Sustainable Development, in: *Institutionalising Sustainable Development*, Proceedings of a Workshop „Institutionalising Sustainable Development“ held in Stockholm, 31 August-1 September 2006, Paris: OECD Publishing, 2007, p. 26.

животну средину и економију, тако и то да ће акције имати утицај негде другде и у будућности. Концепт одрживог развоја коришћен је да се артикулише неколико неопходних померања перспективе о свету око нас и, консеквентно, очекивања од влада да праве политике које тај став подржавају. У том смислу, извршне власти су се нашле пред комплексним изазовом изналажења праве равнотеже између конкурентних захтева од природних и друштвених ресурса, без жртвовања економског напретка.¹⁰¹⁵ Прво, прихвата се да сам економски раст није довољан и да су економски, друштвени и аспект животне средине међуповезани. Друго, природа одрживог развоја изискује институционално и географско превазилажење граница, како би се координирале стратегије и доносиле добре одлуке. Треће, људске акције имају временски аспект, у погледу дугорочног утицаја и у погледу расподеле коришћења ресурса.

У доминантном дискурсу одрживог развоја нема спора међуповезаности економских система са људима и њиховим стаништима. У том контексту, посебан значај придаје се афирмацији положаја жена. „Жене као група и њихов потенцијални допринос економском и друштвеном напретку и заштити животне средине били су маргинализовани... Тренутно, женска половина светског људског капитала је потцењена и недовољно искоришћена широм света...”¹⁰¹⁶

Разумевање комплексних веза и међузависности изеђу три димензије одрживог развоја изискује константан напор, у смислу политичких циклуса и у смислу медијске пажње. Одрживи развој имплицира делање у комплексној мрежи, што подразумева компромисе. У том смислу, напредовање не мора да буде само непосредно побољшавање ствари, већ и размишљање кроз везе између низа чинилаца (посебно у урбаним стаништима), а концепт одрживог развоја је користан за балансирање између великог броја променљивих и оптимизирања одлука. С тог аспекта, будући да обухвата вишеструке експерименте, учење, грешке и сталано рафинирање метода, тежиште дискурса одрживог развоја се помера од концепта водећег начела ка циљу који се може мерити, вредновати и сматрати оствареним. Тако, одрживи развој постаје и средство за перципирање веза између ствари, да би се долазило до остваривих решења. У развијеном свету, владајућа догма је да одрживи развој уоквирује могућности за напредак, а да економија помаже да се достигне укупни циљ – глобално побољшање квалитета живота. Одрживи развој је уједно концептуални оквир (начин промене гледишта ка целовитијем и избалансирању); процес (начин примене принципа интеграције кроз простор и време, на све одлуке); крајњи циљ (идентификовање проблема и њихово решавање). Због те обимности, упркос популарности и прихватању, још није

¹⁰¹⁵ d'Ercole, Marco; Mortensen, Lars, Economic, Environmental and Social Trends, in; *Sustainable Development: Critical Issues*, Jone, Tom et al. (eds.), Paris: OECD Publishing, 2001, p. 11.

¹⁰¹⁶ *OECD, Gender and Sustainable Development: Maximising the Economic, Social and Environmental Role of Women*, Paris: OECD Publishing, 2008., p. 7. Приступ: <http://goo.gl/qo4R18>, 01.08.2015.

преточен у обухватне промене, већ се у пракси опсег одрживог развоја опредељује све више веза између људи, њихових економија и друштава са екосистемима који их подржавају. Стога, примена начела одрживог развоја све више представља примену начела менаџмента на све ресурсе.¹⁰¹⁷

Централно питање у глобализованом друштву је како остварити раст на начин који у развијеном свету задржава достигнути ниво здравља, животног стандарда. Геополитика, технологија и финансије трансформишу обрасце потрошње и производње широм света. Од 1998. године, на глобално тржиште је укључено око милијарду нових радника; боље комуникације и пад трошкова транспорта проширили су обим добара и услуга на националним тржиштима; комбинација веће понуде и технологија јефтиног рада подржава начин трговине који вреднује ланце у настанку и продаји производа широм света; глобализација је достигла стадијум да се чини да је постала правило. „Запањујуће промене глобалног економског крајолика потврђују улогу трговине као покретача економског развоја и обезбеђују индикацију могуће даље трговинске либерализације... у корист глобалне економије.“¹⁰¹⁸

1.2.6. *Изазови глобалистичке економије за одрживи развој*

Нова глобална димензија отвара могућности које нису доступне свима. Економска глобализација политику оставља иза себе и у неку руку мења улогу националне државе, будући да многе значајне теме превазилазе националне оквири. На међународном нивоу још увек не постоје демократске институције које би се делотворно суочавале са проблемима које ствара глобализација. „Велики изазови су неједнакост која је још увек опстајућа у свету и растући глобални проблеми, попут климатских промена.“¹⁰¹⁹ На Конференцији у Јоханесбургу (2002) препознато је да историјске разлике и економски и технолошки капацитет изискују диференцирање одговорности. „Глобални значај брзо израстајућих економија расте како оне постају важни економски и трговински партнери, конкуренти, корисници ресурса и загађивачи на нивоу који се пореди са највећим државама OECD-а.“¹⁰²⁰ „Нема моралног основа у очекивању да Кина и Индија свој економски раст преокрену само зато што светска потражња за енергентима неприватљиво расте... глобални проблеми који захтевају суочавање на глобалној основи.“ Стандард

¹⁰¹⁷ Strange, Tracey; Bayley, Anne, *Sustainable Development Linking Economy, Society, Environment: Linking Economy, Society, Environment*, Paris: OECD Publishing, 2008, p. 33.

¹⁰¹⁸ Lippoldt, Douglas, Executive Summary: A World of Trade Liberalisation, in: *Trading Up: Economic Perspectives on Development Issues in the Multilateral Trading System*, Lippoldt, Douglas, (ed.), Paris: OECD Publishing, 2006, p. 11.

¹⁰¹⁹ Angel Gurría, Preface, in: Manning, Richard, *Development Co-operation Report 2007*, Paris: OECD Publishing, 2008, p. 3. Приступ: <http://goo.gl/7M4mZ6>, 02.08.2015.

¹⁰²⁰ Kitamori, Kumi, Executive Summary, in: *OECD Environmental Outlook to 2030*, Paris: OECD, 2008, p. 27. Приступ: <http://goo.gl/z9krsC>, 02.08.2015.

одрживог развоја подразумева да буде бесконфликтан, али то данас изискује пре свега смањење јаза у развоју. „Суочавање са изазовима глобализујуће економије значи суочавање са потребама људи и држава који остају на ивици, као и оних који израћају у главни ток.“¹⁰²¹

Средство којим се постиже одрживи развој је раст сиромашних. Тим поводом, на скупу високих представника развијених и држава у развоју, међународних организација и донатора усвојена је Декларација о делотворности помоћи. Њом се успостављају показатељи за праћење напретка у постизању резултата, који успостављају дубље и свеобухватније партнерство: 1) партнери располажу оперативним развојним стратегијама; 2) а/ поуздано јавно финансијско управљање и б/ поуздани системи јавних набавки; 3) прилив помоћи уклапа се у државне приоритете; 4) јачање капацитета за координирану подршку; 5) а/ коришћење државних система јавног финансијског управљања и б/ коришћење државних система набавке; 6) избегавање паралелних јединица за спровођење пројекта; 7) помоћ је предвидљивија; 8) помоћ је отворена; 9) коришћење уобичајених договора и процедура; 10) а/ мисије на терену и б/ област државне анализе; 11) оквири усмерени ка резултатима; 12) међусобна одговорност.¹⁰²² У коришћењу развојних ресурса, промовише се модел партнерства који треба да повећа транспарентност¹⁰²³ и одговорност,¹⁰²⁴ како би помоћ постала ефикасна, снажнија и избалансирана, на међународном и државном нивоу. „Решавамо да предузмемо активности, далекосежне и које се могу посматрати и контролисати, да реформишемо начин на који достављамо и управљамо (развојном) помоћи... мора се повећати делотворност помоћи, да подржи напоре партнерске државе да ојача администрирање и унапреди перформансе развоја.“¹⁰²⁵

Поред уравнотежења намера везаних за економију, животну средину и друштво, основно уверење одрживог развоја је потреба да се уравнотеже потребе садашњих и будућих генерација.¹⁰²⁶ Осим што имплицира преиспитивање образаца потрошње, потреба уравнотежавања довела је до развоја, пре свега у САД, дискурса о старатељству (*stewardship*) над ресурсима Земље,¹⁰²⁷ што би требало да указује на свест о нужности неексплоататорског односа према природним ресурсима. Изазови животне средине су комплексне и глобалне природе и њихов утицај може постати очигледан после дугог времена, те је спорно колико је могуће

¹⁰²¹ Zoellick, Robert, OECD, *World Bank to Step Up Co-operation on Sustainable Growth, Climate Change, Innovation and Other Topics*, OECD Home, 10/12/2007. Приступ: <http://goo.gl/dQwpLa>, 02.08.2015.

¹⁰²² *The Paris Declaration on Aid Effectiveness* (2 March 2005), Ch. III: Indicators of Progress.

¹⁰²³ *ibid.*, paras. 1, 6, 16, 19, 25, 47, 49.

¹⁰²⁴ *ibid.*, paras. 3(iii)(vi), 8, 13, 19, 20, 22, 26, 47.

¹⁰²⁵ *ibid.*, I. Statement of Resolve, 1.

¹⁰²⁶ OECD, *Good Practices in the National Sustainable Development Strategies of OECD Countries*, Paris: OECD, 2006, p. 17. Приступ: <http://goo.gl/Vhd73n>, 02.08.2015.

¹⁰²⁷ *ibid.*, p. 10.

спровети било какву одговорност за „старање“. Отуда и даље остају четири кључна изазова: климатске промене, биолошка разноврсност, вода (неодрживо управљање водним ресурсима) и здравље (последике загађења и опасних хемикалија). „Перспектива је више узбуњујућа... и холистичка акција је потребна сада да се избегну значајни трошкови и последице нечињења.“¹⁰²⁸

Перцепција одрживог развоја глобалног запада садржи унутрашњу противречност, која проистиче из чињенице да не полази од тога да производња и потрошња условљавају ланчане реакције. На пример, последица пораста приступа савременим комуникационим мрежама и користима које оне пружају су, не само већа секторска потрошња и производња, већ и већи електронски отпад, интензивнија борба за минерале попут колумбита и тантала (за добијање колтана), већа количина воде потребна за производњу (тзв. „водени отисак“). У том смислу, тешко је остварив одрживи развој у условима трке за растом најразвијенијих држава. Осим тога, у теорији се констатује да проблем напретка у одрживости обухвата и питање улоге радне снаге на плану достизања троструке доње линије максимизирања профита, људи и Планете.¹⁰²⁹ Координирање активности мора да обухвати решење питања да ли је одржива потрошња могућа без избора одрживих производа. Извршне власти имају на располагању пореску политику и таксе, али их ретко примењују, јер тиме ограничавају раст, због чега се у дискурс уводи теза о функционалности њиховогкомбиновања са добровољним методима. При томе, улога компанија, којима се не може оспорити доминантан тржишни интерес у односу на друштвену одговорност, је да партнерски сарађују на плану одрживог развоја, те се заговара позивање на свест потрошача, који су основ тражње, у друштву у коме њихове жеље обликује потрошачки менталитет.

У условима наведених противуречности, остваривање циљева и јавних политика одрживости, које подразумева равнотежно стање низа комплексно међуповезаних варијабила, настоји постићи преко показатеља о појединим сегментима. Показатељи могу проистичати из неколико приступа појму одрживог развоја. На вези између потреба садашње генерације и добробити будућих генерација заснива се капитални приступ. У том контексту, значај показатеља могу имати: финансијски капитал; производни капитал; природни капитал (ресурси и екосистеми који пружају услугу апсорбовања отпада и емисија); људски капитал (образована и здрава радна снага); и друштвени капитал (друштвене институције и мреже). Са становишта одрживог развоја, потребно је обезбедити да национално благо по становнику не опада. Осим на националном плану, показатељи одрживости имају и глобалну димензију. На потреби равнотеже почива приступ одрживости. У том контексту, показатељи могу имати значај с аспекта дејства

¹⁰²⁸ Kitamori, Kumi, op. cit. (фуснота 1020), p. 19.

¹⁰²⁹ Schneider, Roland, Measuring Social Dimensions of Sustainable Production, *OECD Sustainable Development Studies Measuring Sustainable Production*, Paris: OECD Publishing, 2008., pp. 39-40.

појединих сегмената на одрживост ресурса, попут регулаторног утицаја; утицаја сиромаштва; утицаја на животну средину; стратешког еколошког утицаја итд. На основу ових показатеља могу се изводити процене о одрживости. Потребе одрживог развоја изискују процену дугорочнијег утицаја на друштво, економију и животну средину, као и везе између њих. Поред наведених, развија се и приступ заснован на потребама, у смислу показатеља о одликама које чине добар живот (здроно природно окружење, солидне друштвене институције, поштовање људских права, правда, једнакост могућности, итд).

За потребе циљева одрживог развоја, израз напретка друштва представља побољшање квалитета живота на глобалном нивоу, што представља проблем, не само због појмовне неодређености, већ и због различитих интереса и схватања „квалитета“ на нивоу националних заједница. На плану одрживог развоја, извршне власти држава имају на располагању регулативу и алокацију средстава. Доминантно схватање је да субвенције, које неке државе примењују у интересу својих компанија и запослених, често уводе поремећаје у економију, животну средину и друштво, са нежељеним последицама.¹⁰³⁰ С друге стране, подстицај одрживом развоју у виду опорезивања неких видова потрошње и таксе на неке елементе производње, чиме би се обезбедила иницијатива, подстакле иновације, тржиште усмеравало ка одрживијој економији и обезбедили приходи за социјалне мере, још увек није постала пракса у развијеним државама. То доводи до ситуације у којој развијене државе избегавају да усмере своје привредне субјекте ка одрживијем моделу, а у интересу својих привредних субјеката ускраћују могућност држава у развоју да помажу привредну активност на својој територији.

Међународни стандард је да свакодневна посвећеност извршних власти државе одрживом развоју треба да буде изражена кроз националне стратегије. У делу глобалистичке доктрине се, међутим, у дискурс одрживог развоја уводи пресудни значај лидерства. „Институционализовање одрживог развоја, кроз националне стратегије или другачијим средствима, неће се десити ако особа на врху није одлучна да то учини. За одрживост, министарства и органи управе зависе од тога да ли имају подршку премијера на свим нивоима владе, локално, национално. Стратегије су само документ који се намеће одозго надолу.“¹⁰³¹ Чини се да је овај приступ последица тражења решења за проблем управљања одрживим развојем од стране извршних власти. То подразумева идентификовање намера и покретања низа мера и тела да се надзиру, при чему исходи зависе од низа интеракција које делују у различитим временима и са различитим значајем. С друге стране, на овај

¹⁰³⁰ Barg, Stephan; Cosbey, Aaron; Steenblik, A Sustainable Development Framework for Assessing the Benefits of Subsidy Reform, in: *Subsidy Reform and Sustainable Development: Political Economy Aspects*, Paris: OECD Publishing, 2007, pp. 35-37.

¹⁰³¹ MacNeill, Jim, Leadership for Sustainable Development, in: *Institutionalising Sustainable Development*, Paris: OECD Publishing, 2007, p. 21.

начин се практично легитимише персонализација политике, као да не постоји демократски и правни поредак, што представља проблем с аспекта одговорности јавних институција за послове из њихове надлежности.

У таквим околностима, данас, на плану остваривања личности у друштву у вези са квалитетом живота и одрживим развојем долази до културне трансформације јавних и приватних институција у схватању улоге и значаја цивилног друштва. Термин цивилно друштво везује се за „арену беспринудне колективне акције (политичка функција) око истог интереса, сврха или вредности... различите институционалне форме од државе, породице и тржишта“.¹⁰³² Међународни значај организација цивилног друштва (невладиних) учвршћен је тиме што су многе добиле су саветодавни статус у међународним организацијама, као и у систему УН и у OECD. Проблем је, међутим, то што су ове организације пројектно оријентисне, односно зависне од спољног (*ad hoc*, или тржишног) финансирања, као и без демократског капацитета да на основу изворног интереса функционишу као легитимне групе за притисак, због чега је њихов практични домет углавном ограничен на обликовање јавног мњења.

1.2.7. Глобално администрирање интересних група

Раст популације, све већи притисак на ресурсе, загађење, климатске промене, глобализација тржишта и међународна трговина дрогама комбинују се и стварају нове изазове. Питање је способности постојећих система администрирања да се суоче са тим изазовима и омогуће човечанству да опстане и просперира. Приватни истраживачки центар Фонд за акцију човечанства (*World Humanity Action Trust*, WHAT) фокусира администрирање као „оквир друштвених и економских система и правних и политичких структура кроз које човечанство управља собом“.¹⁰³³ У циљу јачања глобалног администрирања природним ресурсима у овом документу се заговара: а) ургентна потреба за унапређеним хоризонталним и вертикалним механизмима администрирања; б) потреба да се ојача фидбек и препознају последице перверзних субвенција; в) потреба за јачањем неауторитарних система администрације, радије него тражити повећање моћи влада; г) потреба за администрирањем заснованим на науци; - потреба за иновативним размишљањем и експериментима.¹⁰³⁴ У том контексту, примећује се да у кључним међународним институцијама и као слабост постојећег међународног режима констатује се и то да доминација западних креатора јавних политика и економских парадигми не уважава комплексне проблеме управљања природним ресурсима, нити подржава

¹⁰³² Centre for Civil Society, *Civil Society – a Definition, Report on Activities: 2005-2006*, The London School of Economics and Political Science, 2004. Приступ: <http://goo.gl/6FzcT6>, 02.08.2015.

¹⁰³³ WHAT, *Governance for Sustainable Future, Reports of the Commissions of the World Humanity Action Trust*, London: WHAT, 2000, p. 7. Приступ: <http://goo.gl/adpC5z>, 02.08.2015.

¹⁰³⁴ *ibid.*, p. 7

одржива решења, због чега се намеће потреба за новим облицима глобалног администраирања одрживог развоја.¹⁰³⁵ Као суштинско питање управљања ресурсима истиче се алокација права на приступ природним ресурсима и на њихово коришћење, што се подудара се са кључним изазовом Самита у Јоханесбургу (2002) и указује да су у примени начела одрживог развоја постигнути само изоловани мали успеси.¹⁰³⁶

Питањима временски орочених мета и меких обавеза ради подршке одрживом развоју бавио се Самит у Јоханесбургу (2002), на коме су остварена три званична исхода: 1) владини споразуми (тип 1), међу којима су политичка декларација, План имплементације, и сет иницијатива партнерстава за одрживи развој (тип 2); 2) нове глобалне мете одрживости и неке опште посвећености; и 3) иницијативе и посвећености влада и интересних група. Питањима администраирања конкретно се бавио План имплементације, у коме се артикулишу обавезе које унапређују системе администраирања за одрживи развој на свим нивоима.¹⁰³⁷ Међутим, спорно је да ли је иза декларативних обавеза постојала стварна политичка воља. Наиме, упркос најавама за финансирање одрживог развоја, већина средстава рециклирана је из раније преузетих неспроведених обавеза (као и на Конференцији УН за финансирање развоја у Монтереју, 2002. године); није се разматрало питање олакшања терета и отписа дугова; а референца о питању „глобалних јавних добара“ је избачена из завршног текста и замењена посвећеношћу да се истраже „теме глобалног јавног интереса“.¹⁰³⁸ План имплементације покреће низ питања која се односе на стратешки аспект и администраирање: партнерство; институционално јачање и изградња капацитета; интегрисано управљање и еко-системски приступ; правни и регулаторни оквир; хоризонтална координација и сарадња; вертикална кохерентност; и добро администраирање. Од свих тих питања, приоритетизују се само партнерства за одрживи развој, о чему указује формулација: „имплементација треба да укључи све релевантне актере кроз партнерства, посебно између влада Севера и Југа, с једне стране, и између влада и главних група, с друге, да се постигне широка подела циљева одрживог развоја... таква партнерства су кључна за тежњу одрживом развоју у глобализованом свету.“¹⁰³⁹

Процеси који укључују више интересних група прокламовани су као важан приступ, укључујући у помоћи пољопривредном управљању и у регионалним економским комисијама УН. Начину на који се уводе у међународни режим одрживог развоја недостају, међутим, јасни политички оквири који би подржавали процесе партнерства. Наиме, подршку укључивању интересних група дају

¹⁰³⁵ *ibid.*, pp. 25-26.

¹⁰³⁶ Rydin, Yvonne, *Governing for Sustainable Urban Development*, London: Earthscan, 2012. p. 12.

¹⁰³⁷ Ayre, Georgina; Callway, Rosalie, *Outcomes from the World Summit for Sustainable Development*; in: *Governing for Sustainable Urban Development*, Rydin, Yvonne (ed.), London: Earthscan, 2012. p. 14.

¹⁰³⁸ *ibid.*, p. 22.

¹⁰³⁹ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 68), para. 3.

мултилатералне институције, мимо држава, без јасне везе између ангажовања интересних група у интерактивном дијалогу и без процеса међувладиног преговарања.¹⁰⁴⁰ У администрирању многих кључних питања постоји озбиљан ниво преклапања. С једне стране, владе су изразиле посвећеност повећању своје улоге у надгледању системске координације и уравнотежене интеграције економских, друштвених и аспеката животне средине, јавних политика и програма одрживог развоја УН, а с друге, План имплементације садржи референце о хоризонталној координацији. Апелује се и на јачање улоге UNEP-а, али он и даље остаје програм Генералне скупштине, без сопствене политичке тежине. Потребу за бољом координацијом истакао је и Генерални секретар УН, 2003. године, приметивши да је у периоду од 2000. до 2001. године на тему одрживог развоја одржано 15.484 скупа и израђено 5.879 извештаја. План имплементације настоји да успостави правила доброг администрирања, али начела предострожности, заједничке али диференциране одговорности и еко-системског приступа нису као таква уврштена, иако су прокламована у Рио декларацији (1992), а ретке су референце и о људским правима, важном сегменту доброг администрирања.¹⁰⁴¹ Према Плану имплементације добро администрирање на нивоу држава треба да се заснива на: чврстим политикама везаним за животну средину, друштво и економију; демократским институцијама које реагују на потребе народа; владавини права; антикорупцијским мерама; родној једнакости; и омогућавању животне средине за инвестиције.¹⁰⁴² Кад се ради о подложности системској контроли за јавне послове, План имплементације захтева од држава посвећеност примени Конвенције УН против корупције, док везано за развојне циљеве УН предвиђа контролу и извештавање о напретку држава, мада у том смислу не постоји правна обавеза будући да Миленијумска декларација није међународни уговор.

Партнерства која унапређују одрживи развој институционализована су тако што је за дискусију о њима као кључни глобални форум идентификована Комисија за одрживи развој. Ова Комисија је устројена 1993. године, ради примене Агенде 21, али ангажман остварује кроз евалуацију и извештавање о напретку по темама одрживог развоја предвиђеним до 2017. године, када би требало да се сачини пресек имплементације Агенде 21 и Плана имплементације из Јоханесбурга. У вези са формом оцене кредибилности и расправом о партнерствима за одрживи развој, Комисија је усвојила одлуку да партнерства треба да буду допуњујућа, а не замена за посвећености извршних власти. Смернице за партнерства развијене су и у Водећим начелима за партнерства из Балија, где је усаглашено да фондови програма и агенција УН не треба да преусмеравају средства за подршку партнерствима и да партнерства треба да буду заснована на предвидљивим и

¹⁰⁴⁰ Ayre, Georgina; Callway, Rosalie, *op. cit.* (фуснота 1037), p. 23.

¹⁰⁴¹ *ibid.*, pp. 30-31

¹⁰⁴² UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 68), para. 4.

одрживим ресурсима, посебно у државама у развоју.¹⁰⁴³ Тим поводом, међутим, нису учињене никакве конкретне препоруке или посвећености, а нема ни ближих референци о интересним групама.

Светске владе нема, али када теме захтевају колективна решења суверенитет се добровољно и/или прећутно занемарује. Мир, међународна безбедност, болести, финансијска стабилност, трговина, знање и опште добро су области у којима комплексност и мултидимензионалност проблема изискују глобално усклађене политике. У тим доменима, државе су повериле одређена овлашћења институцијама УН, укључујући Савет безбедности, Светску здравствену организацију, IMF, Светску трговинску организацију, UNEP, „да би обезбедиле заједничку акцију.“¹⁰⁴⁴ Овај облик мултилатерализма угрожен је, јер су водеће светске демократије у проблему са економском, друштвеном и агендом животне средине, као и са расколом Север - Југ који прети да подрије стабилност система међународне трговине. Најјаче су и са централизованим режимом међународне финансијске институције (IMF, Светска банка, WTO) друштвене су слабије, (Међународна организација рада, Високи комесар УН за људска права), али имају на располагању правосудни механизам за решавање спорова, док су најслабије и најфрагментираније структуре администрација животне средине.¹⁰⁴⁵ У области животне средине, међународна задужења су подељена на више међународних институција, међу којима су UNEP, Комисија за одрживи развој, UNESCO, Светска метеоролошка организација, Међународна организација рада, Високи комесар УН за људска права, Међународна океанографска комисија. Према процени UNEP-а, о животној средини је усвојено око 200 међународних споразума, од којих велики део има сопствене секретаријате. Пролиферација институција одрживог развоја није довела до усклађивања мандата релевантних организација, већ до ширења међународне бирократије, при чему архитектура међународног администрација не одражава чак ни везе између три димензије развоја.

Животна средина је на међународну агенду дошла 1967. године, када је представник Шведске у Генералној скупштини УН предложио одржавање конференције о животној средини. Резолуција ЕКОСОЦ (1346 (XVV)) истиче потребу за појачаном акцијом да се ограничи и, где је могуће, елиминише погоршање човекове животне средине, на основу које је Генерална скупштина созвала конференцију о човековој животној средини 1972. Секретаријат УН,

¹⁰⁴³ Dodds, Felix, *Multi-stakeholder Partnerships: Making Them Work for the Post-2015 Development Agenda*, Study commissioned by the United Nations Department of Economic and Social Affairs, pp. 16-19. Приступ: <http://goo.gl/KDP9GS>, 02.08.2015.

¹⁰⁴⁴ International Task Force on Global Public Goods (ITFGPG), *Meeting Global Challenges: International Cooperation in the National Interest*, Stockholm: ITFGPG, 2006, p. 18.

¹⁰⁴⁵ Ivanova, Maria, *Environment: The Path of Global Environmental Governance – Form and Function in Historical Perspective*, in: *Governing for Sustainable Urban Development*, Rydin, Yvonne (ed.), London: Earthscan, 2012, p. 47.

међутим, није располагао ни научним, ни административним капацитетом да се носи са тзв. шведском ствари, те је припрема спроведена у кругу појединаца. Врло рано је препознато да, у постколонијалном периоду, државе у развоју могу опонирати нечему што се може перципирати као северна агенда. Тактично председавање Мориса Стронга секретаријатом конференције избегнут је бојкот „конференције зеленог империјализма“. На плану административирања животне средине, резултат је био закључак да рад у области животне средине захтева заједничку визију и смер, те да је неопходно створити централни координациони механизам УН који би обезбедио политичко и концептуално вођство, методе избегавања или смањивања глобалних ризика за животну средину, где постоји сагласност да је то потребно, као и методе избегавања или решавања конфликта између држава о питањима животне средине.¹⁰⁴⁶ У припреми су, као битне у домену животне средине, на међународном нивоу елабориране четири функције: 1. прибављање знања и процена (укључујући контролу квалитета животне средине, оцену прикупљених података, предвиђање трендова, научно истраживање и размену информација између влада и међународних организација); 2. управљање квалитетом животне средине (постављање циљева и стандарда кроз консултативне, мултилатералне процесе; припрема међународних споразума; и осмишљавање смерница и јавних политика; 3. акције међународне подршке (данас познато као изградња капацитета и развој, укључујући техничку помоћ, образовање и тренинг, и информисање јавности); 4. превенција и решавање неспоразума (процедуре за решавање сукоба између приоритета животне средине и других питања).¹⁰⁴⁷ Постојеће међународне организације биле су на становишту да већ „имају конституционалне одговорности у погледу великих делова животне средине“, ¹⁰⁴⁸ али је препознато да се те функције врше изоловано, као и потреба да се успостави заједнички смер и координација, а државе су прихватиле да постоје и „важне теме које нису обухваћене“.

1.2.8. Националне стратегије

Самит у Јохансбургу (2002) позива владе да одмах предузму кораке за напредак у формулисању и елаборацији националних стратегија за одрживи развој и да са њиховом имплементацијом почну до 2005. године.¹⁰⁴⁹ Као начела у основи

¹⁰⁴⁶ Rydbeck, Olof, *Statement by Ambassador Olof Rydbeck in the Preparatory Committee for the United Nations Conference on the Human Environment Fourth Session*, New York: Permanent Mission of Sweden to the United Nations, 1972, према: Ayre, Georgina; Callway, Rosalie, *Governance for Sustainable Development: A Foundation for the Future*, London/Sterling (VA): Earthscan, 2005, p. 51.

¹⁰⁴⁷ UN General Assembly, *International Organizational Implications of Action Proposals: Addendum No. 1, Views of the Preparatory Committee for the Conference*, UN dok. A/CONF.48/11 (10 January 1972).

¹⁰⁴⁸ UN Advisory Committee on Coordination, *Consolidated Document on the United Nations System and the Human Environment*, UN dok. A/CONF.48/12 (17 December 1971).

¹⁰⁴⁹ UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 68), Ch. XI, para. 162(b).

делотворних националних стратегија одрживог развоја, Одсек УН за економске и друштвене послове (*The United Nations Department of Economic and Social Affairs, UNDESA*) препознаје: власништво над државом и посвећеност; интегрисане економске, друштвене и намере везано за животну средину, кроз секторе, територије и генерације; широко учешће и делотворна партнерства; развој капацитета и повољно окружење; и исходи и начини усмерења примене.¹⁰⁵⁰ Стратегија одрживог развоја прокламује се као координиран, партиципативан и стални процес размишљања и акција да се економске, друштвене и намере везане за животну средину остваре на уравнотежен и интегрисан начин, на националном и локалном нивоу. Тај процес обухвата анализу ситуације, формулисање јавних политика и акционих планова, примену, контролу и редовне ревизије.¹⁰⁵¹ Дефиниција OECD, одређује стратегије одрживог развоја као „координирани сет партиципативних и стално унапређујућих процеса, анализа, дебата, јачања капацитета, планирања и инвестирања, које интегрише економске, друштвене и намере везане за животну средину друштва, које где год је могуће траже компромисе“.¹⁰⁵² Национална стратегија одрживог развоја представља, с друге стране, алат држава за информисано одлучивање и институционализацију, тако што задаје дугорочне визије и основне вредности и спецификује инструменте политика, алате и процесе који су неопходни да се примени процес промена.¹⁰⁵³ Одрживи развој штити друштено-културне добробити, добро администрање, економски раст и заштиту животне средине, као вредности које позитивно доприносе смањењу ризика од непогода, кроз обавезу планирања, образовања и обуке за прилагођавање опстанка, развој заједнице и отпорност животне средине потребних за развој природног, друштвеног и финансијског капитала.¹⁰⁵⁴

У литератури се, чини се, основано примећује да се аналитичари политичких стратегија нису, изван нормативних промена, интензивније укључили у дискурс међународног администрања одрживог развоја, с аспекта неопходних структуралних промена система међународне трговине како би се допринос одрживом развоју унапредио.¹⁰⁵⁵ То се објашњава одразом шире слабости доктрине

¹⁰⁵⁰ UNDESA, *Guidance in Preparing a National Sustainable Development Strategy: Managing Sustainable Development in the New Millenium*, UN dok. DESA/DSP/PC2/BP13. (2002), para. 25(i-v).

¹⁰⁵¹ *ibid.*, para. 3.

¹⁰⁵² OECD Development Assistance Committee, *Strategies for Sustainable Development: Guidance for Development Co-operation*, Paris: OECD, 2001, p. 16. Приступ: <http://goo.gl/WrWCnU>, 02.08.2015.

¹⁰⁵³ *ibid.*, para. 5.

¹⁰⁵⁴ Hay, Rowena; Hartnady, Chris; Blake, Dylan, *Disaster Risk Reduction and Adaptation to Climate Change*, in: *Integrating Sustainable Development Into National Frameworks: Policy Approaches for Key Sectors in Small States*, Strachan, Janet; Vigilance, Constance (eds.), London: Commonwealth Secretariat, 2011, pp. 17-18.

¹⁰⁵⁵ Ford, Jane, A Social Theory of Trade Regime Change: GATT to WTO, *International Studies Review*, 4:3/2002, pp. 115-138.

о међународним режимима и организацијама,¹⁰⁵⁶ што често има за последицу пренормирање, бирократизацију, слабу контролу и неефикасност у остваривању међународно прихваћених циљева. Током безбедносне и економске кризе, у првој декади XXI века, слабости практично важног, али теоријски нејасног, концепта глобалног администрирања су разобличене и у међународне односе се вратила улога прилагођене државе. Важан утицај имао је дискурс о ограничењима модерног разума, у коме доминира спор о одрживости плуралитета рационалности, јединству ума и могућности успостављања консензуса у савременим друштвима. Концепт глобалног администрирања развијен је, током шездесетих и седамдесетих, из идеје о комплексној међузависности.¹⁰⁵⁷ Током осамдесетих, Розенау се приближава постмодернизму и издваја пет елемената који су модификовали међународни систем: 1. глобализација, као глобална интеграција, која генерише колико губитника, толико добитника; и 2. фрагментирање идентитета као реактивни феномен на глобализацију, који се међусобно подупиру. Уз њих и неке друштвене промене утичу на глобални систем: 3. драстично смањење територијалних разлика због превазилажења раздаљина употребом информационих технологија; 4. развијање идеје о глобалној међузависности и избијање транснационалних тема које превазилазе оквире власти држава (глобално отопљавање, заштита животне средине, сиромаштво, мир, криминалитет, недостатак хране и воде); 5. стални раст техничких вештина грађана. Концепт глобалног администрирања се, вероватно највише у области одрживог развоја, развија из идеје да односи између појединаца и друштава све више имају капацитет да надоместе традиционалну међудржавну димензију и да транснационални односи представљају замену, а не допуну, за међународне односе. На след савремених међународних односа утицао је и распад Совјетског Савеза, тако што су парадигме рационалне државе радикално деконструисане у корист постпозитивистичких и постмодернистичких идеологија. Неореализам и институционализам нису успели да предвиде трендове. Наиме, током осамдесетих и деведесетих западне државе прошле су кроз теоријске критике позитивизма,¹⁰⁵⁸ засноване на три идеје, које такође модификују међународни систем: 6. супротстављеност између међународног цивилног друштва, с једне стране, и система држава и централности међудржавних односа; 7. дијалог са антиглобалистичким идејама, као нови облик ангажовања, насупрот аксиоматској неутралности у односу на постојећи поредак; и 8. мултипликација

¹⁰⁵⁶ Helfer, Laurence, Understanding Change in International Organizations: Globalization and Innovation in the ILO, *Vanderbilt Law Review*, 59:3/2006, pp. 649-722.

¹⁰⁵⁷ Rosenau, James, Governance, Order, and Change in World Politics, in: *Governance without Government?: Order and Change in World Politics*, Rosenau, James; Czempiel, Ernst-Otto, (eds.) Cambridge: Cambridge University Press, 1992, pp. 3-9; Rosenau, James; Knorr, Klaus, *Contending Approaches to International Politics*, New Jersey: Princeton University Press, 1969; Rosenau, James, *Linkage Politics*, New York: Free Press, 1969, p. 90; Rosenau, James, *The Scientific Study of Foreign Policy*, New York: Free Press, Dubuque (IA):Nichols Publishing Co, 1971, p. 333.

¹⁰⁵⁸ Cox, Robert, Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method, *Millennium - Journal of International Studies*, 12:2/1983, pp. 162-175. Приступ: <https://goo.gl/c6hchR>, 03.08.2015.

перспектива и приступа, највише у развоју родне равноправности у међународним односима.¹⁰⁵⁹ Све радикалнија критика модернистичких парадигми и рационалне државе доводи до ризика од деконструкције државе, док су, с друге стране, вођене расправе о постмодернистичком доприносу и потреби да се уважи значај идеја и уверења за превазилажење супротности глобализованог света.¹⁰⁶⁰

Крајем XX и почетком XXI века, теорије о међународним односима заснивају се на клими глобализације. На основу ових теорија се радикално превазилазе вестфалски принципи и рационална држава, а глобализована економија постаје главни чинилац светске унификације и нови свет индивидуалнитета идеја, идентитета, религија и уверења.¹⁰⁶¹ Ови трендови сагласни су по питању окончања државе као територијалног, секуларизованог и сувереног ентитета. С једне стране, све оптимистичнији детерминистички економски оптимизам појављује се у новом оквиру глобализованог светског тржишта и тријумфу „невидљиве руке“, али и крају „политике“, као такве, било које форме администраирања економије и друштвеног развоја.¹⁰⁶² С друге стране, теорије које су наглашавале културни отпор глобалној конвергенцији испољавале су ирационалност, револт идентитета и етноцентризам против притиска глобализације. За разлику од реалиста, који државу сматрају централним актером, конструктивисти наглашавају структуру као конститутивни део реалности, што је аргумент изведен из теорије система, али супротно тој теорији сматрају узајамну реакцију између структуре и посредника неопходним условом. Штавише, они структуру сматрају примарно нематеријалном и идеолошком (друштвени контекст, интерсубјективност, у виду идентитета, норми, очекивања, вредности, заједничких идеја, знања) а секундарно материјалном (економија и наоружање). Конструктивизам је допринео институционализму, између осталог и кроз схватање да знање и међународне норме као независне варијабиле могу да натерају државе да промене своје понашање. На пример, европска идеја о друштву знања, на којој почива Лисабонска стратегија за модернизацију, подстиче конвергенције ка друштвено-економском моделу развоја, будући да повезује националне и регионалне агенде више учесника (прво са Кином и Бразилом, затим са Индијом и Јапаном).

У литератури се анализира и значај неизабраних државних званичника који успостављају међународне везе, стварају сопствене мреже и често спроводе спољну политику изван демократске контроле. У многим демократијама, органи које

¹⁰⁵⁹ Sylvester, Christine, *Feminist International Relations: An Unfinished Story*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, pp. 189, 249, 291.

¹⁰⁶⁰ Linklater, Andrew, *The Transformation of Political Community*, Cambridge: Polity Press, 1998, pp. 4-5; Bauman, Zygmunt, *Legislators and Interpreters: On Modernity, Postmodernity and Intellectuals*, Ithaca: Cornell University Press, 1989, p. 113.

¹⁰⁶¹ Bobbio, Norberto, *The Age of Rights*, Cambridge: Polity Press, 1996, p. X. (оригинал: *L'età dei diritti*, Giulio Einaudi, 1990).

¹⁰⁶² Ohmae, Kenichi, *The End of the Nation State: the Rise of Regional Economics*, New York: Harper Collins, 1995, p. 41.

одликује транспарентност и демократска контрола коегзистирају са пољима доношења одлука које одликује тајност и недостатак транспарентности. Концепт о држави као рационалном и јединственом чиниоцу у међународним односима подривају теорије игре (одлучивања).¹⁰⁶³ Еуфорију тријумфа либералних демократских вредности и тржишне економије артикулисао је аустријски економиста Хајек, који је нагласио економске аспекте, покушавајући да економску и политичку филозофију усклади око идеја слободног тржишта и западне демократије. Две деценије сукоба на глобалном плану, с једне стране, су довели до обнове неореалистичких гледишта са доктринама равнотеже снага и обуздавања,¹⁰⁶⁴ и, с друге, до новог доба интеркултурних конфликта.¹⁰⁶⁵ Генерално, слабљење државе и колапси држава у неким деловима света (Авганистан, Сомалија, Либија...) компромитује саму идеју о стварању или развоју регионалне сарадње, јер слабе државе генеришу слабе регионалне организације.¹⁰⁶⁶

Примарни исход Рио конференције (1992), Агенда 21, линију акције за одржив развој за коју су државе изразиле посвећеност, устројава на правно необавезујући начин. Један од резултата на плану администраирања, национални акциони планови за животну средину, начин су да се везано за животну средину у држави забринутости интегришу у укупни друштвени и економски развој и да се хармонизују различите секторске, економске, друштвене и политичке смернице и планови. Пошло се од уверења да је за делотворније кретање ка одрживом развоју кључни континуиран партиципативни приступ, са контролом, учењем и сталним побољшавањем, односно да свака држава уреди стратегију потребну да превазиђе проблеме.¹⁰⁶⁷ Интеграцију одрживог развоја у политике држава и потребу да се преокрене губитак ресурса животне средине афирмишу Миленијумска декларација УН (2000) и Самит у Јоханесбургу (2002).

Успоравање напретка ка одрживости у постјоханесбуршком периоду оцењује се као последица дејства глобалне неолибералне политичке климе, ерозије подложности влада системској контроли бирачких тела и замене интересним

¹⁰⁶³ Allison, Graham, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston: Little Brown, 1971, p. 17.; Hudson, Valerie, Foreign Policy Decision Making, in: *Foreign Policy Decision Making (Revisited)*, Snyder, Richard, Bruck, H.W.; Sapin, Burton, New York: Palgrave Macmillan, 2002. Приступ: <http://goo.gl/pDM89w>, 02.08.2015.

¹⁰⁶⁴ Историјски приказ периода после Хладног рата: Hobsbawm, Eric, *The Age of the Extremes: The Short Twentieth Century (1914-1991)*, London: Abacus, 1994, pp. 578-585. <https://goo.gl/sv0ZDF>, 02.08.2015.

¹⁰⁶⁵ Хантингтон Самјуел, Сукоб цивилизација, Београд: Прометеј, 1993.

¹⁰⁶⁶ Telo, Mario, *International Relations: A European Perspective*, Farnham: Ashgate Publishing, 2009., p. 153

¹⁰⁶⁷ Carew-Reid, Jeremy; Prescott-Allen, Robert; Bass, Stephen; Dalal-Clayton, Barry, *Strategies for National Sustainable Development: A Handbook for their Planning and Implementation*, London/Gland: Earthscan/IUCNature/ International Institute for Environment and Development, 1994, p. 30, 42.

политикама,¹⁰⁶⁸ у оквиру којих доминирају моћни пословни учесници, кроз приватно-јавна партнерства и међународне инвестиције.¹⁰⁶⁹ Овај период одликује оспоравање низа неомалтузијанских претпоставки, а читав процес је политизован заоставштином последица европског колонијализма, што се у јавним политикама одрживог развоја посебно одразило на положај група без политичког представљања, попут урођеничких заједница. Додатни изазов стратегија одрживог развоја је идеолошке природе. Наиме, еколошка одрживост, као ограничавајући чинилац, тесно је везана за концепте уравнотежавања, који су utkани у стратегије одрживог развоја. Када модели еколошке равнотеже нису потврђени у пракси, претпоставке о равнотежи, предвидивости и трајности еколошког система се у „новој екологији“ замењују терминима нестабилност, неравнотежа, флексибилност и динамизам,¹⁰⁷⁰ што доводи до немогућности да се одреди нормално и пројектује пожељно стање.¹⁰⁷¹

1.3. Одрживи развој као чинилац у међународним односима

Атмосферске промене, уништавање екосистема, загађење биосфере и трошкови глобалног чишћења представљају претњу цивилизацији. Ради се о последицама људске делатности, коју прати емисија штетних гасова, отпада и агресивно уништавање природних био и екосистема.¹⁰⁷² На то се надовезује пораст становништва (1820 - 1 милијарда; 1960 - 3 милијарде; 1999 - 6 милијарди), углавном у неразвијеним државама. Ово за последицу има појачан притисак на ресурсе, тако да је удео биомасе људи и домаћих животиња у копненим природним врстама, који је почетком XX века износио је 1-2%, до краја века прешао петину,¹⁰⁷³ а процењује се да се и енергетски раст приближио свом лимиту и да пољопривредна производња тешко одржава корак са растом потреба.¹⁰⁷⁴ За обезбеђивање живота 3 милијарде људи у градовима потребно је 170 милиона км²

¹⁰⁶⁸ Критички приказ имплементације одрживог развоја након Конференције у Јоханесбургу: Middleton, Neil; O'Keefe, Philip, *Rio Plus Ten: Politics, Poverty and the Environment*, London: Pluto Press, 2003.

¹⁰⁶⁹ Pelling, Mark, The Rio Earth Summit, in: *The Companion to Development Studies*, 2nd edition, Desai, Vandana; Potter, Robert, (eds.), London/New York: Routledge, 2013, p. 291. Ово поглавље избачено је из 3, допуњеног, издања књиге, објављеног 2014. године, у којој се ни на једном месту не помиње тренд успоравања ка одрживости.

¹⁰⁷⁰ Neumann, Roderick, *Making Political Ecology*, Hodder Arnold, 2014, p. 67.

¹⁰⁷¹ Woodland, Wendy; Terry, Alan; Hill, Jennifer, *Sustainable Development: National Aspirations, Local Implementation*, Aldershot: Ashgate Publishing Ltd, 2012, pp. 2-3

¹⁰⁷² Danilov-Danilyan, Victor; Losev, Kim; Reyf, Igor, *Sustainable Development and the Limitation of Growth: Future Prospects for World Civilization*, New York: Springer, 2009, pp. 4-21.

¹⁰⁷³ Warner Mark; Fitt, William; Schmidt, Georg, The Effects of Elevated Temperature on the Photosynthetic Efficiency of Zooxanthellae in Hospite from Four Different Species of Reef Coral: A Novel Approach, *Plant Cell Environment*, 19:3/1996, pp. 291-299.

¹⁰⁷⁴ UNDP, Human Development Report, Lean Geoffrey; Ross-Larson, Bruce (eds.), New York/Oxford: Oxford University Press, 1998, p. 50.

простора (не рачунајући 3 милијарде руралног становништва. При том, на становнике развијених држава користи се пет пута више од светског просека.¹⁰⁷⁵

Ови проблеми имају последице на друштво. За нације у развоју, кључни је сиромаштво. Према подацима с почетка миленијума 1,6 милијарди људи, односно око 40% светске популације живи са једним до два долара дневно.¹⁰⁷⁶ У тим срединама, висок природни прираштај доводи до успостављања доминације младих генерација и гранања политичких алтернатива, међу којима и милитаристичких.¹⁰⁷⁷ За урбану популацију, кључни проблем је незапосленост и загађење ваздуха и воде, што у условима велике густине насељености доводи до сличних последица као у сиромашним друштвима. Борба за опстанак доводи до миграција, које су још увек усмерене углавном ка пренасељеним градовима развијених држава.

Борба за ресурсе и опстанак, добија своје форме и у оквиру друштвених група, религија, етничких група и пословних кругова. Предмет борбе, на глобализованом тржишту, постаје приступ необновљивим изворима. Настојање је да се конкуренција међу добављачима потисне кроз укључивање глобалних компанија у дистрибуцију и експлоатацију. На европском континенту, који нема властити природни гас, испоставила се без дејства мера дерегулације. Тако, у области енергетике, одрживи развој, који је десетак година био на врху приоритета интереса, уступа место безбедности снабдевања као најважнијем проблему. Националне доктрине проширују дефиницију националне безбедности у област снабдевања необновљивим ресурсима. Будући да су компаније које се баве овом делатношћу у САД (које троше 25% укупне светске потрошње нафте) давно приватизоване, интерес ових фирми и државе означен је као „приватно-јавно партнерство“.¹⁰⁷⁸

Расправе о одрживом развоју су у великој мери засноване на идеји о економском напретку и поистовећивању развоја са економским растом и индустријализацијом. Концепт развоја је комбинација променљивих унутрашњих и спољних чинилаца. На пример, по природи конкурентских система, глобално тржиште ће донети користи онима који остваре капацитет да се такмиче на тржишту, али другима неће. Отуда, а како се испоставило на заседању ГАТТ-а у Уругвају, ни државе Трећег света не успевају да артикулишу заједничке интересе. Крај Хладног рата

¹⁰⁷⁵ Danilov-Danilyan, Victor; Losev, Kim; Reyf, Igor, op. cit. (фуснота 1072), p. 41.

¹⁰⁷⁶ Braun, Joachim; Swaminathan, M.S; Rosegrant, Mark, Agriculture, Food Security, Nutrition and the Millennium Development Goals, Washington DC: International Food Policy Research Institute, 2004. p. 5. Приступ: <http://goo.gl/Q6feoC>, 02.08.2015.

¹⁰⁷⁷ Hayward, Bronwyn, Children, Citizenship and Environment: Nurturing a Democratic Imagination in a Changing World, London/New York: Routledge, 2012, pp. 10-12.

¹⁰⁷⁸ Kolundžić, Stevo, Pouzdanost opskrbe naftom i plinom u suvremenim geostrateškim i energetskim promjenama, u: Dekanić, Igor; Geopolitički aspekti nafte i vode, Zagreb: Centar za politološka istraživanja/PSRC, 2008, str. 58-59.

довео је до нове појаве – повећања условљавања донатора. У науци о међународним односима, која је конструисана у западној науци као интердисциплинарна, реалистичка школа, која је у значајној мери одражавала западну хегемонију, изоставља питања развоја која углавном тумачи као унутрашњу ствар држава у вези са економијом.¹⁰⁷⁹

Раскол између глобалног севера и глобалног југа први пут је испољен на конференцији у Стокхолму. Док су државе Севера инсистирале на темама популације, контроле ресурса и ограничења раста, Југ је заговарао свакодневна питања, попут смештаја, хране и питке воде. Перцепција кризе животне средине довела је до нове димензије односа између Севера и Југа, тако што је Север принуђен да се суочи са значајем развојних политика и перспектива Југа. Од тада се у међународним односима развијају различити приступи: развојни, који настоји да ограничи штетне последице без нарушавања актуелне цивилизације;¹⁰⁸⁰ биоцентрички (дубоко еколошки), који заговара вредност природе као такве будући да подржава живот и тежи да радикално реформише међународни поредак; и приступ одрживости, који заговара интеграционалну једнакост, међузависност екосистема и људски развој.¹⁰⁸¹ У пракси, основна примедба држава глобалног југа је то да концепт представља екоимперијализам, као модификован напор да се рационализује и врши глобална идеолошка хегемонија.¹⁰⁸²

Извештај Брунтланд комисије је на међународну агенду увео концепт одрживог развоја, одређен на начин који настоји да уједини што више држава на истом циљу и да не задира у проблем, већ да представља погодан одабир речи, због чега нема велику корисност, осим као пригодна фраза.¹⁰⁸³ Директан прелаз из јаког одрживог развоја ка биоцентричком идеалу не може постојати, док антропоцентрички идеал остаје капитално и технички интензивна будућност, а биоцентризам се заснивава на радно-интензивној, технолошки одговарајућој производњи на малој скали, уз биолошку разноврсност, унутаргенерацијску правичност и контролу одоздо на горе.¹⁰⁸⁴ Суштинско питање је схватање развоја. У настојању да се превазиђе неадекватност поимања да је развој нужно економска категорија, формулишу се различити елементи које би требало да обухвати, попут оријентисаност на потребе (материјалне и нематеријалне); ендегеност решења (уместо наметања);

¹⁰⁷⁹ Dickson, Anna, *Development and International Relations: A Critical Introduction*, Cambridge: Polity Press, 2013, p. 12.

¹⁰⁸⁰ Paterson, Matthew, *The Politics of Climate Change after UNCED*, in: *Rio: Unravelling the Consequences*, Thomas Caroline, (ed.), New York: Frank Cass&Co, 1994, pp. 174-190.

¹⁰⁸¹ Embree, Lester, *The Possibility of a Constitutive Phenomenology of the Environment*, in: *Eco-Phenomenology: Back to the Earth Itself*, Brown, Charles; Toadvine, Ted (eds.), Albany: State University of New York Press, 2003, p. 47.

¹⁰⁸² Graf, William, *Sustainable Ideologies and Interests: Beyond Brundtland*, *Third World Quarterly*, 13:3/1992, p. 553.

¹⁰⁸³ Richardson, Dick, *op. cit.* (фуснота 581), p. 43.

¹⁰⁸⁴ *ibid.*, 58.

самопоуздање (сваке заједнице на сопствене моћи и ресурсе); еколошка утемељеност (према ограничењима екосистема); заснованост на структурном трансформисању (омогућава партиципацију и самоуправљање заједнице).¹⁰⁸⁵ Како је схватање развоја као раста оспорено, јер не доводи нужно до смањења сиромаштва, отворен је проблем кључног дела дефиниције.

Ту се долази до проблема разликовања потреба (које неки означавају као основне) и жеља, односно разликовања између разумних минималних потреба опстанка и културних стандарда, како би се одредило да ли се појам одрживости односи на капацитет природе (као у Брунтланд извештају), или на капацитет друштва. Чини се да тренутно у међународним односима, схваћеним као односима затворених друштава у њиховом тоталитету, одрживи развој представља израз настојања да се елиминишу извори два глобална изазова, сиромаштва и неповратног уништења животне средине. Дискурс развоја и животне средине обликују међународне организације, пре свега IMF и Светска банка, које су предводници неолибералне агенде. Ове институције намећу политике одрживог развоја до нивоа да их државе које зависе од њиховог одобрења усвајају као прагматично решење.¹⁰⁸⁶ Потрага за богатством се не одражава пропорционално на квалитет живота, што у квантификацији моћи, као једном од чинилаца међународних односа, представља мултипликатор елемената воље становништва да брани саму државу.

У тим околностима, управљање је за јавни сектор кључни изазов. Наиме, доба глобализације, брзих комуникација и начина партиципативног управљања, намеће одговарајући развој набавки јавног сектора и дијалога са грађанима. Приступ овим изазовима је концепт администрирања, у оквиру којег се комбинују: кооперативни облици администрирања, кроз укључивање приватног сектора и друштвених партнера који могу да успоставе мреже да би се развијале политике у различитим областима; добро администрирање, као исход транспарентних и делотворних начина администрирања; као и администрирање на више нивоа, где уз државу у процесу администрирања партиципирају и друге институције. Политичка димензија креће се у координативном, уместо у хијерархијском и управљачком модусу. Важнију позицију у решавању јавних проблема добија приватни сектор, због свог капацитета да пружи услуге велике вредности по нижој цени од јавних субјеката и зато што има неопходни капитал да инвестира и одржава јавну инфраструктуру без повећавања јавног задуживања. (?) Друштво, као трећа страна,

¹⁰⁸⁵ Neumann, Iver, 'A Region-Building Approach', in: *Theories of New Regionalism*, Söderbaum, Fredrik; Shaw, Timothy, New York: Palgrave Macmillan, 2003, pp. 160-178; Kupchan, Charles, 'After Pax Americana: Benign Power, Regional Integration and the Sources of Stable Multipolarity', in: *The New World Order: Contrasting Theories*, Hansen, Birthe; Heurlin, Bertel, (eds), New York: Palgrave, 2000, pp. 134-166; Hette, Björn, *Development Theory and the Three Worlds: Towards an International Political Economy of Development*, Harlow: Longman Scientific & Technical, 1995, p. 123.)

¹⁰⁸⁶ Dickson, Anna, *op. cit.* (фуснота 1079), p. 199

постаје свесније и боље организовано са ширењем концепата цивилног друштва и самоорганизовања на различитим нивоима одлучивања. Демократски системи и потреба за расправним и договорним облицима приморавају политичке и друге учеснике да развијају комуникације на свим нивоима, што омогућава кооперативне форме. У том контексту, комуникација између различитих група може имати регулаторни карактер за интернационализацију и отворена друштва, а економски сектор има утицај на односе између друштва и државе.¹⁰⁸⁷

Добро администрирање је постало инструмент промена јавног управљања који пред институције намеће концепте попут вишег нивоа јавних услуга (?) и задовољства грађана системом управљања. Кад се ради о животној средини, односно о концепту одрживог развоја као интегралној особини савремених демократских друштава, претпоставке за нове трендове усаглашавања економских, друштвених и задатака у вези са животном средином створиле су раст економских проблема, утицај друштвених група, веће захтеве животне средине(?) формирање глобалних институционалних мрежа и продубљивање напетости између интересних група. Технике доброг државног и јавног администрирања (?) имају утицај на одрживи развој, схваћен као процес дугорочног економског раста, постепеног друштвеног развоја, рационаног коришћења ресурса животне средине и институционално заснованог система у демократском друштву. У том смислу, добро администрирање се описује и као одговарајући и неопходан аспект примене одрживости, заснован на институцијама које обликују приступ друштвеним, економским и питањима животне средине и једнаких права на јавна добра и ресурсе, која утичу на различите друштвене групе и њихове интересе.¹⁰⁸⁸

Идеја доброг администрирања рафинисана је кроз три међународне организације. Сам концепт је 1992. године представила Светска банка, као начин на који се у управљању економским и друштвеним ресурсима, моћ државе остварује за развој, а као његове аспекте је идентификовала: подложност системској одговорности/проверавању (accountability), владавину права (ауторитет и утицај закона у друштву), доступност информација у поседу извршне власти и транспарентност.¹⁰⁸⁹ Азијска развојна банка, у оквиру специјалне политике о администрирању, која као стратешка усмерења има смањење сиромаштва и системске корупције, као елементе доброг администрирања види: подложност

¹⁰⁸⁷ Jarosz, Adam, Introduction, in: *Good Governance and Civil Society: Selected Issues on the Relations between State, Economy and Society*, Jarosz, Adam (ed.), Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2015, pp. 3-4.

¹⁰⁸⁸ Kareivaite, Roberta, The Significance of Good Governance for Sustainable Development: A Theoretical Approach, in: *Good Governance and Civil Society: Selected Issues on the Relations between State, Economy and Society*, Jarosz, Adam (ed.), Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2015, p. 13.

¹⁰⁸⁹ World Bank, *Governance and Development*, Washington DC: The World Bank, 1992, para. 1.

одговорности, партиципацију, предвидивост и транспарентност.¹⁰⁹⁰ Међународни монетарни фонд се, у вези са својом улогом на основу надзора над макроекономским управљањем, специјализује у три области јавног управљања: у транспарентности владиних рачуна, делотворности управљања јавним ресурсима и стабилности и транспарентности правног окружења у приватном сектору.¹⁰⁹¹ С обзиром на то да добро администрирање обезбеђује оправдање за политичке, друштвене и економске приоритете, оно је непосредно повезано са начелима одрживог развоја. Будући да институције уређују економске, друштвене и односе у вези са животном средином, неки аутори, полазећи од одрживог развоја као „начина структурирања размишљања, одлучивања и акција“,¹⁰⁹² односно „процеса на који се дистрибуирају информације“¹⁰⁹³ изводе закључак да је добра администрација саставни део одрживог развоја¹⁰⁹⁴ и да представља његову четврту, институционалну, димензију.¹⁰⁹⁵

Термин одрживи развој настаје седамдесетих, током еколошког покрета који преиспитује могућност очувања ресурса Земље у условима постојећег економског обрасца. Од тада се развијају начела одрживости која захтевају објективно информисање, процењивање и деловање не више само из економске и еколошке перспективе. Светска банка је, за своје потребе, успоставила показатеље администрирања: „глас и подложност одговорности“ (одраз нивоа до којег грађани могу да партиципирају у изборима и слобода изражавања, удруживања и медија); „политичка стабилност и одсуство насиља“ (одраз перцепције стабилности политичког система и власти); „делотворност владе“ (одраз перцепције квалитета јавних услуга, независности грађанских послова од политичких притисака, квалитет формулисања и примене политика и кредибилитет владине посвећености); „регулаторни оквир“ (перцепција способности владе да формулише и примени јасне политике и прописе који дозвољавају и унапређују развој приватног сектора); „владавина права“ (перцепција нивоа до ког влада поверење у друштвена правила, посебно квалитет наметања уговора, власничких права, судови, као и вероватноћа криминала и насиља); и „контрола корупције“ (перцепција нивоа до ког се јавна

¹⁰⁹⁰ Asian Development Bank, *Governance and Public Management: Overview*, Приступ: <http://www.adb.org/sectors/governance/overview>, 03.08.2015.; Perez-Corral, Violeta; Rillera, Eileen, *ADB's 'Good Governance' & Corruption Policies: 'Windfall' from the Asian Crisis*, NGO Forum on ADB Briefer, January 21, 2001. Приступ: <http://www.forum-adb.org/pdf/01-21.pdf>, 03.08.2015.

¹⁰⁹¹ IMF, *Good Governance: The IMF's Role*, Washington DC: IMF, 1997, p. 3.

¹⁰⁹² Callway, Rosalie, *op. cit.* (фуснота 585), p. 13.

¹⁰⁹³ Booher, David; Innes, Judith, *The Impact of Collaborative Planning on Governance Capacity*, Working paper / University of California, Institute of Urban and Regional Development, No. 2003,03 2003-03, p. 17. Приступ: <http://goo.gl/rzhgFF>, 03.08.2015.

¹⁰⁹⁴ United Nations, *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*, 3rd edition, New York: United Nations, 2007, p. 50.

¹⁰⁹⁵ UN Commission on Sustainable Development, *Indicators of Sustainable Development: Frameworks and Methodologies*, Background paper no. 3, UN doc. DESA/DSD/2001/3 (2001), para. 7(f). Приступ: http://www.un.org/esa/sustdev/csd/csd9_indi_bp3.pdf, 03.08.2015.

власт користи за приватну добит, као и преузимање државе од стране елита и приватних интереса).¹⁰⁹⁶

Мада се углавном разматра се одвојено, одрживи развој је један од важних аспеката глобализације. Глобалне друштвено-политичке теме своје корене вуку из односа у колонијализму. Период после Хладног рата одликује се растом утицаја појаве која се може описати као „квазивладе“ (попут IMF-а и Светске банке). Глобализација има два основна концепта. Један је да неким земљама доноси просперитет, док друге нужно сиромаше. Тај процес обликују међународне структуре које настају као одговор на конкретна питања глобализације (Међународна трговинска комора, Међународна организација послодаваца, Центар за дипломатију животне средине, Комитет Бретон Вудса...),¹⁰⁹⁷ под водећим утицајем САД.¹⁰⁹⁸ Други је да је глобализација објективан процес у развоју система природе и друштва, који уважава глобалну популациону динамику.¹⁰⁹⁹ Глобализација се, с једне стране, испољава као економски феномен који обухвата ширење интеграције економских система држава, кроз раст међународне трговине, инвестиција и токова капитала, а с друге, као културна, политичка и технолошка размена између држава. Теорије неолибералне глобализације настоје да преобрате глобални демократски и друштвени амбијент.

Аргумент глобализације заснива се на унапређењу слободне трговине као кључне за окончање сиромаштва и обезбеђивање делотворног развоја и, сходно томе, да су за заштиту животне средине и унапређивање развоја неопходни тржишни инструменти, попут права индустријске својине. Као противтежа, развија се антиглобализација, која динамици светске структуре приступа другачије. Антиглобалисти препознају значај слободне трговине и инвестиција за економски раст и развој, али сматрају животну средину кључном за одрживи развој. Они заговарају одрживи развој кроз интегрисану заштиту животне средине, унапређење друштвене правичности; виде иновативност као нужну за одржив живот; подржавају трансфер моћи на локални ниво; заговарају локалну производњу и ограничења међународне трговине уколико се роб или услуга стварају локално.

У оцени нивоа деградације животне средине неопходно је поћи од људског критеријума, будући да проблеми постају глобални, а да се кретање и одрживост

¹⁰⁹⁶ The World Bank Group, *The Worldwide Governance Indicators*, Приступ: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#doc>, 03.08.2015.

¹⁰⁹⁷ Devkota, Surendra, Is Strong Sustainability Operational? An Example from Nepal, *Sustainable Development*, 13:5/2005, pp. 297-310; Ehrlich, Paul; Ehrlich, Anne, *One With Nineveh: Politics, Consumption, and the Human Future*, Washington: Island Press, 2004, p. 322.

¹⁰⁹⁸ Friedman, Thomas, *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*, New York: Farrar, Straus & Giroux, 2005, p. 400. Описује овај процес као „американизацију“, посебно у области економије и културе.

¹⁰⁹⁹ Krapivin, Vladimir; Varotsos, Costas, *Globalisation and Sustainable Development: Environmental Agendas*, Berlin: Springer Science & Business Media, 2007, p. 2.

ових промена утврђује кроз механизме који управљају динамиком и структуром система природа-друштво.¹¹⁰⁰ У неолибералном дискурсу одрживог развоја неретко се доказује да држава више није делотворна у погледу капацитета финансија, инфраструктуре и да постоји само као „претпоставка“,¹¹⁰¹ или да тренутна дистрибуција способности почива само на „моћи САД и њеној вољи да подржава формалан и легализован кооперативни светски поредак“.¹¹⁰² С друге стране, део теорије указује да је држава и даље основна јединица организације људског друштва,¹¹⁰³ те да развој ефикасних метода анализе проблема националне безбедности изискује прикупљање и обраду података о различитим аспектима функционисања светског система. Основни модел креће се ка новим технологијама обраде података, али у условима неадекватних информација о параметрима, процес моделирања доводи до неизбежних информативних празнина.

Схватање развоја као одрживог само по себи је извор дебате. Наиме, из концептуалне историје овог појма приметно је да либерално-тржишне концепције генерално занемарују друштвене аспекте и еколошко поштење. У условима које намеће интензиван технолошки напредак, јавља се приступ да је материјалне промене нужно проширити и променама у људским димензијама.¹¹⁰⁴ На међународном плану, ово се заговара у оквиру Међународне организације рада.¹¹⁰⁵ То, међутим, доводи до тога да одрживом развоју постаје углавном реторичка теза, било у смислу да се користи као идеолошка конструкција у контексту проблема глобалног друштва,¹¹⁰⁶ или у оквиру рационализације различитих неолибералних и неоконзервативних опција.¹¹⁰⁷

¹¹⁰⁰ Mitchell, James, Urban Disasters as Indicators of Global Environmental Change: Assessing Functional Varieties of Vulnerability, in: *Earth System Science in the Anthropocene: Emerging Issues and Problems*, Ehlers, Eckart; Kraft, Thomas (eds.), Berlin/Heidelberg/New York: Springer, 2005, p. 136; такође. Jager, Jill, Sustainability Science, in: *ibid*, p. 20.; Kondratyev, Kirill; Krapivin, Vladimir; Phillipe, Gary, *Global Environmental Change: Modelling and Monitoring*, Berlin/ New York: Springer, 2002, pp. 103-104.

¹¹⁰¹ Delfeld, Helen, *Human Rights and the Hollow State*, New York: Routledge, 2014, pp. 64-65.

¹¹⁰² Charette, Jason; Sterling-Folker, Jennifer, Realism, in: *International Organizations and Global Governance*, Weiss, Thomas; Wilkinson, Rorden, (eds.), New York: Routledge, 2014, p. 97.

¹¹⁰³ Otsuki, Kei, *Transformative Sustainable Development: Participation, Reflection and Change*, New York: Routledge, 2015, pp. 21-23; Драгишић, Зоран, *(Ре)конструкција институција: годину дана транзиције у Србији*, Зборник радова са научног скупа Институционална (ре)конструкција Србије и југословенског друштва – годину дана после, Бања Ковиљача 26-28.10.2001, Цветковић, Владимир (пр.), Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију, 2002.

¹¹⁰⁴ Redclift, Michael, Sustainable Development (1987-2005) – an Oxymoron Comes of Age, *Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development*, 4:1/2009, pp. 40-41. Приступ: <http://ecodevelopment.pollub.pl/no7/c.pdf>, 03.08.2015.

¹¹⁰⁵ World Commission on the Social Dimension of Globalization, *A Fair Globalization: The Role of the ILO*, Geneva: International Labour Office, 2004, pp. 49-52. Приступ: <http://goo.gl/bihpOL>, 03.08.2015.

¹¹⁰⁶ Luke, Timothy, Neither Sustainable nor Development: Reconsidering Sustainability in Development, *Sustainable Development*, 13:4/2005, pp. 209-270.

¹¹⁰⁷ Kambites, Carol Jill, 'Sustainable Development': the 'Unsustainable' Development of a Concept in Political Discourse, *Sustainable Development*, 22:5/2014, pp. 336-348.

1.3.1. Показатељи

Показатељи одрживости се могу подвести под две шире методолошке парадигме. Прва, научно вођена („одозго надолe“) има епистемолошке корене у научном редукационизму и одликује је тежња за експлицитним квантитативним показатељима, који омогућавају да се квантификују сложености динамичних система, али не одражавају сложеност низа могућности корисника ресурса. Друга, („одоздо нагоре“) заснива се на филозофији рашчлањавања, културној антропологији и социјалној психологији, а одликују је друштвени активизам, образовање одраслих и значај локалних заједница у одређивању циљева и утврђивању приоритета. Формализација примене показатеља одрживости заснованих на заједници део је ширег укључивања заједница у управљање животном средином „одоздо нагоре“ и представља реакцију на критике приступа интервенцијама „одозго надолe“.¹¹⁰⁸ Овај метод примене, данас, подржавају међународни уговори који се односе на одрживи развој, попут Конвенције против дезертификације.

Ослањајући се на неодређеност термина, економско одређење одрживог развоја се креће у оквиру заснованом на поставци да је развој одржив уколико временом не опада добробит *per capita*. На тај начин се долази до закључка да ако се у одређеном тренутку приход не увећава, или ако нето националне инвестиције нису позитивне, економија је неодржива.¹¹⁰⁹ Достицање одрживости се *vice versa* изједначава са путањом којом би требало управљати економијом током времена, те се разликује одрживост која наглашава промене у реалној агрегатној вредности богатства („слаба одрживост“) и она која наглашава конзервацију природног капитала за који нема замене („јака одрживост“).¹¹¹⁰ То у дискурс о показатељима уводи „зелено обрачунавање“, као реакцију на критику да економски индикатори, попут БДП-а, не одражавају сиромашење и деградацију животне средине и да зато могу да воде до нетачних анализа трошкова и добити и закључака о развоју. Зелено обрачунавање одликују мерења одрживости у односу на правила штедње, или на процену промена у укупном богатству, или на богатство *per capita*. Оваквим обрачунавањем долази се до збира потрошње и нето промена у укупној природној имовини, односно збира те потрошње и стварне уштеде, као тзв. зеленог нето националног производа.¹¹¹¹ Будући да практично изржава процену о томе колико је

¹¹⁰⁸ Dougill, Andrew; Reed, Mark, Frameworks for Community-based Rangeland Sustainability Assessment: Lessons from the Kalahari, Botswana, in: Sustainable Development: National Aspirations, Local Implementation, Woodland, Wendy; Terry, Alan; Hill, Jennifer (eds.), Aldershot: Ashgate Publishing, 2012, pp. 35-36

¹¹⁰⁹ Pezzey, John; Toman, Michael, Sustainability and Its Economic Interpretations, in: *Scarcity and Growth: Natural Resources and the Environment in the New Millennium*, Simpson, David; Toman Michael; Ayres, Robert (eds.), Washington DC: RFF Press, 2005, p. 131.

¹¹¹⁰ Pearce, David, Economics, Equity, and Sustainable Development, *Futures*, 20:6/1988, pp. 598–605.

¹¹¹¹ На пример, UNEP, *Millennium Ecosystem Assessment*, уведен 2005. године сходно Конвенцији против дезертификације, као начин процене промена екосистема на људску добробит; такође,

природних ресурса на располагању за будуће генерације, оно би требало да пружи политичким одлучиоцима улазне податке о томе да ли је развој у одређеној држави одржив или неодржив.¹¹¹² Један облик капитала су и ресурси животне средине,¹¹¹³ који се често назива „природни капитал“. Приступ по коме на основу одговарајућих показатеља вреднован природни капитал екосистема постаје највиша категорија капитала, у односу на људски, физички и финансијски, назива се природни капитализам.¹¹¹⁴

Проблем у одређивању појма одрживости, а затим и показатеља на основу којих се мери напредак ка одрживости, доводи до различитог поимања одрживог развоја. Резултат је развијање различитих секторских критеријума за процену одрживости, који се подупиру извештавањем о посматраним показатељима, као основа управљања одрживим развојем на државном и међународном нивоу, у оквиру чега се као корективни механизам заговара партиципативно доношење одлука.¹¹¹⁵

1.3.2. Образовање

Брига за животну средину је шездесетих сматрана за покрет који артикулише забринутост средњих класа држава западне Европе и северне Америке. Од краја седамдесетих уважавање веза између животне средине и развоја на глобалном нивоу води прво реторичком, а касније и међународном препознавању међузависности између животне средине и развоја. Током осамдесетих и деведесетих међународна агенда је изнедрила дискурс о природи, животној средини и одрживом развоју, кроз који људска врста обликује природу и перципира и размењује акције са природом, дајући јој значење. Будући да дискурс чине одређене конструкције и становишта, његове битне одлике су језик и акција. Од препознавања одрживог развоја у оквиру глобалне агенде, образовање везано за животну средину је прихваћено као кључни начин да се утиче на промене ставова и понашања неопходне да се подстакне поштовање природе, заустави уништавање

The World Bank, *Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development*, Washington DC: The World Bank, 1997.

¹¹¹² Atkinson, Giles, Sustainability Indicators and Forest Wealth in the Developing World, in: *Sustainable Development: National Aspirations, Local Implementation*, Woodland, Wendy; Terry, Alan; Hill, Jennifer (eds.), Aldershot (UK): Ashgate Publishing, Ltd, 2012., pp. 51-52

¹¹¹³ Leuenberger, Deniz Zeynep; Bartle, John, *Sustainable Development for Public Administration*, 2d edition, New York: Routledge, 2015, p. 27.

¹¹¹⁴ Hawken, Paul, Lovins, Amory; Lovins, Hunter; *Natural Capitalism: The Next Industrial Revolution*, London: Earthscan, 1999, p. 5

¹¹¹⁵ Quinn, Nevil; Marriot Susan, Sustainable Water Resource Management in South Africa: A Decade of Progress?, in: *Sustainable Development: National Aspirations, Local Implementation*, Woodland, Wendy; Terry, Alan; Hill, Jennifer (eds.), Aldershot: Ashgate Publishing, 2012, pp. 80-81.

животне средине које прети природи и тако обезбеди опстанак људске врсте која зависи од ресурса Земље.¹¹¹⁶

Образовање за одрживи развој полази од две претпоставке: прво, да је одрживи развој неспоран концепт и, друго, да образовање треба да се користи за унапређење предетерминисаних циљева.¹¹¹⁷ Образовање о животној средини за одрживи развој гради се на три концепта који имају вишеструко и променљиво значење појмова „животне средине“, „одрживог развоја“; и „образовања“, за различита друштва.¹¹¹⁸ У неким случајевима ту се додаје и концепт „природе“, који пак други сматрају обухваћеним концептом „животне средине“. Како глобално доминантно поимање одрживог развоја представља само један од могућих начина посматрања, проистиче да се други начини маргинализују. У пракси, одрживи развој је проблематична парадигма, те уколико формални систем образовања о животној средини за одрживи развој почива на проблематично концептуализованим економским системима на које се надограђује одрживи развој, онда делује у прилог репродукције тих вредности, уверења и система, ширим слојевима. Такав систем, уколико је усмерен само на један начин посматрања ствари, није одговарајући и као такав је вероватно противан државним и локалним потребама.

Парадокс је да такво образовање представља део решења и део проблема. Образовање о животној средини прокламује се суштинско за одрживи развој, а у исто време се образује за неодржива друштва.¹¹¹⁹ Образовање о животној средини не треба само да преноси реалност живота са природом, већ да побуди осетљивост за алтернативне реалности и за критичку евалуацију и за поткрепљено одлучивање о одговарајућим интеракцијама, већ треба да обухвати, како „преовлађујуће начине живота са природом“, тако и „постојеће економске, политичке и културне реалности“. ¹¹²⁰ Практичан значај концептуализације образовања за одрживи развој на међународном плану састоји се у томе да, уколико се у се у пројектовани дискурс одрживог развоја уграде хегемонистичке конструкције природе, такав образовни систем нужно постаје институционализован начин да доминантне вредности и знања репродукују на прикривен начин.

¹¹¹⁶ Ferguson, Therese; Thomas-Hope, Elizabeth, *Environmental Education and Constructions of Sustainable Development in Jamaica*, in: *Sustainable Development: National Aspirations, Local Implementation*, Woodland, Wendy; Terry, Alan; Hill, Jennifer (eds.), Aldershot: Ashgate Publishing, 2012, p. 92.

¹¹¹⁷ Jickling, Bob, *Why I Don't Want my Children to be Educated for Sustainable Development: Sustainable Belief*, *The Trumpeter: Journal of Ecosophy*, 11:3/1994, Приступ: <http://goo.gl/Qa95Kj>, 04.08.2015.

¹¹¹⁸ Sauvé, Lucie, *Environmental Education and Sustainable Development: A Further Appraisal*, *Canadian Journal of Environmental Education*, 1:1/1996, pp. 7-34.

¹¹¹⁹ Sterling, Stephen, *Education in Change*, in: *Education for Sustainability*, Huckle John; Sterling, Stephen, (eds.), New York: Earthscan, 2001, p. 18

¹¹²⁰ Ferguson, Therese; *op. cit.* (фуснота 1116), pp. 96.

Рио декларација садржи посебан део о „деци и младима у одрживом развоју“, у оквиру којег се *inter alia* препознаје: „деца у државама у развоју и индустријализованим државама су веома подложна последицама деградације животне средине. Али су и веома свесне присталице размишљања у складу са интересима животне средине.“¹¹²¹ Из наведеног разлога, позива се да забринутости деце буду инкорпориране у сва усмерења која се односе на животну средину и развој на локалним, регионалним и националним нивоима и, посебно, за укључивање деце и младих у процесе доношења одлука. Као најадекватнији форум за укључивање деце и младих у одрживи развој генерално се посматра област образовања. Формализовање курикулума још увек појмовно неусклађеног концепта одрживог развоја, који се претвара у мејнстрим, прети да образује посреднике и поданике, уместо субјеката промена.

Иначе, потреба интегрисања одрживости у образовању заговара се од деведесетих година, што је довело до пролиферације међународних инструмената који се баве овим питањем. Дискурс образовања за одрживост као кључне теме промовише доживотно учење, интердисциплинарност, партнерство, мултикултуралност и пренос овлашћења (*empowering*).¹¹²² Образовање за одрживост животне средине подразумева доживотни процес учења који препознаје да еколошки проблеми постоје у оквиру друштвено-економског, политичког и културног процеса.¹¹²³ Државе су, у оквиру UNESCO-а прокламовале посвећеност да раде на „унапређивању надлежности и укључености цивилног друштва у суочавању с проблемима животне средине и развоја... интегрисањем проблема животне средине и развоја у све секторе учења одраслих и развијањем еколошког приступа доживотном учењу“.¹¹²⁴ Усвајањем резолуције Декада образовања за одрживи развој и са њом повезаних одлука, као што су Оквир за акцију и Декада писмености,¹¹²⁵ артикулише се утицај на усмерење у области образовања. У том контексту подстиче се образовање и одраслих, засновано на култури одрживости и наглашава значај образовања одраслих за „изградњу правичних, толерантних, одрживих и друштава заснованих на знању“.¹¹²⁶

¹¹²¹ UN General Assembly, *op. cit.*, (фуснота 41), Ch. 25, para. 12.

¹¹²² UNESCO, *Overview and Summary of Proceedings, in: Educating for a Sustainable Future: Commitments and Partnerships*, Proceedings of the High-Level International Conference on Education for Sustainable Development at the World Summit on Sustainable Development 2–3 September 2002 Johannesburg, Paris: UNESCO, 2004, pp. 7 - 16.

¹¹²³ UNESCO, *Hamburg Declaration on Adult Learning*, (14 - 18 July 1997), p. 4

¹¹²⁴ *ibid.*, p. 12.

¹¹²⁵ UN General Assembly, *United Nations Literacy Decade: Education for All*, UN doc. A/RES/56/116 (19 December 2001); *International Plan of Action: Implementation of General Assembly Resolution 56/116*, UN doc. A/57/218 (16 July 2002).

¹¹²⁶ World Conference on Higher Education, *The New Dynamics of Higher Education and Research For Societal Change and Development: Communiqué*, UNESCO dok. ED.2009/CONF.402/2 (8 July 2009), Preamble.

1.3.3. Јавна администрација

Одрживост, одрживост животне средине и одрживи развој постају важни концепти јавне администрације, која има активну улогу у планирању и имплементацији одрживог развоја у оквиру јавних установа и у оквиру заједница. Мултидисциплинарна природа јавне администрације омогућава јој да пружа подршку животној средини, смисаоном применом одрживог развоја у доношењу одлука и у пракси. Службеници јавне администрације могу бити у могућности да, као тумачи и сарадници, допринесу комуникацији у вези са одрживошћу животне средине и да унапреде смисаоне промене у заједницама. С аспекта животне средине, одрживи системи се ослањају на алате и приступе као што су обновљиви извори, смањена потрошња, технолошки напредак и управљачка ефикасност, да се ресурси одрже на тренутном или вишем нивоу. У том контексту, одрживи развој представља план акције који у доношење одлука интегрише одрживост животне средине. Одрживост животне средине, као и одрживи развој, зависе од перцепције последица људских акција по добробит људи и животне средине, краткорочно и дугорочно.

Концепт одрживог развоја фокусира значај три сегмента јавне администрације: делотворност; правичност и партиципацију.¹¹²⁷ Циљ јавне администрације је широко заснован модел одрживог развоја, који наглашава здраву економију, правичност, одрживост и партиципацију.¹¹²⁸

У процес доношења одлука, јавна администрација, као и одржив развој, укључује јавност и непрофитни сектор. У том смислу, одрживост не обухвата само перспективу животне средине, већ целовит (холистички) приступ у складу са основним вредностима јавне администрације, који се природно проширује на изазове у будућности. Планирање ове врсте шири се на свим нивоима у организацијама које обезбеђују транспорт, заштиту животне средине, здравствене и хумане службе, образовање и економско и комунално планирање. Оно, у вези са одрживим развојем, изискује постављање циљева у биолошким, економским и друштвеним системима, као и мера исхода. Ти циљеви теже да остваре секторски утицај, и то биолошки на генетску диверсификацију, отпорност врста и биолошку продуктивност, економски на ефикасност, правичност и дистрибуцију, а друштвени на побољшавање друштвене добробити. Тај утицај је последица дејства на конкретне сегменте којима се циљеви захватају. Тако, економски циљеви

¹¹²⁷ Svara, James; Brunet, James, Filling in the Skeletal Pillar: Addressing Social Equity in Introductory Courses in Public Administration, *Journal of Public Affairs Education*, 10:2/2004, pp. 99-109; *id.*, Social Equity Is a Pillar of Public Administration, *Journal of Public Affairs Education*, 11:3/2005, pp. 253-258.

¹¹²⁸ Weaver, James; Rock, Michael; Kusterer Kenneth, *Achieving Broad-based Sustainable Development: Governance, Environment, and Growth with Equity*, West Hartford: Kumarian Press, 1997, pp. 2, 3, 13-36.

подстичу: смањивање отпада, уравнотежење трошкова и прихода, дугорочно финансијско благостање грађана, расподелу добити од коришћења природних ресурса, производњу и продају природних ресурса, а циљеви друштвеног система: партиципацију грађана, друштвену правду, као главне компоненте одлучивања и планирања. У том контексту, одрживи развој представља теоријски приступ управљању стварним проблемима. То је локална и глобална тема за планирање и управљање на сваком нивоу власти, али такође и за партнерства између влада, непрофитних и невладиних организација, међународних организација и пословног сектора.¹¹²⁹

У процесу планирања, информационе технологије омогућиле су обраду обиља података и калкулативност процеса, које постају средство за контролу људи. Осим предности које омогућује, попут шире понуде, веће доступности, брзине, ефикасности, конкуренције, сигурности и контроле, вероватноће једнакости, ширења идеја, проблем је да се савремено друштво „све више рационализује и бирократизује“. Почев од САД, развија се тип организације кроз коју се догматизацијом ефикасности (проналажење оптималног средства за постизање одређених циљева), мерљивости (исплативост и привлачност), предвидивости (нуди идентичност у забави, образовању, становању, трговинским центрима), контроле (замена хуманих технологија нехуманим – надзор над производним системом и над потрошачима) овладава све већим бројем сегмената друштва. То се, обезбеђивањем широке прихваћености кроз стварање илузије о безбедности и смањивању ризика, шири глобално. Организације, па и јавне власти, развијају бирократске системе обезбеђивања услуге и управљања корисницима, што је утицало на процесе широм света, а пре свега на доношење одлука.¹¹³⁰ У таквом окружењу суштина губи значај пред формом утиска. Пример тога је да се данас ланци брзе хране, спорне нутритивне вредности, рекламирају као одговорни према животној средини, промовисањем одрживости хране, коришћења енергије, незагађивања кроз разградљива паковања и третман отпада. Везано за јавну администрацију, ово се испољава као формализам који административне послове своди на попуњавање формулара, без обзира на последице.

Јавно администрирање заштите животне средине, у оквиру концепта одрживог развоја, развија се кроз три фазе: Од седамдесетих до осамдесетих интерес је био развој правне, административне и регулаторне инфраструктуре. Обезбеђивањем подвргавања, ова инфраструктура има за циљ да ограничи пословни сектор у емисији негативних спољних утицаја у животну средину. Током осамдесетих тренд је био реформа заснована на делотворности, са фокусом на економији, чиме је извршена интериоризација спољних утицаја, тестирање делотворности трошкова и укључивање интересних група и јавности. Од деведесетих до данас, нагласак је на

¹¹²⁹ Leuenberger, Deniz Zeynep; Bartle, John, *op. cit.* (фуснота 1113), p. 6

¹¹³⁰ Ritzer George, *The McDonaldization of Society* 6, Thousand Oaks: Pine Forge Press, 2010, p. 14-21

очувању животне средине, уз примену масовног планирања и алата за процењивање заснованих на вишеструким, укрштајућим системима, као и узимање у обзир потреба људи и природе.¹¹³¹ У политици и јавним политикама пажњу добијају термини као што су: последице стаклене баште, промене климе, трошење озонског омотача, асидација атмосфере, загађење токсинима, изумирање биолошких врста, крчење шума, деградација земљишта, дезертификација, губитак необновљивих ресурса, урбано загађење ваздуха, чврсти отпад, што су све симптоми неодрживог развоја.

Уместо ефикасног управљања и доступности ресурса, јавне администрације се према овим проблемима све више постављају планирањем у оквиру својих органа. „Одрживост може бити израстајућа догма која јавним администрацијама помаже да смање ризик кризног нивоа сиромашења природних ресурса у својим заједницама.“ У том контексту, одрживи развој је алат којим се супротставља правним и економским подстицајима. Кроз примену одрживости животне средине и развоја нови живот добијају догме јавне администрације, попут ефикасности, делотворности, реактивности, рефлексивности и правичности.¹¹³² Језику јавне администрације одрживост и одрживи развој нису привлачни због развоја новог, већ за усвајање концепта који је већ важан за администрацију. Одрживост омогућава нову визију јавне администрације, у којој начела нису супротстављене, већ комплементарне вредности, што јавним организацијама допушта да планирају за будућност.

Улоге приватних и јавних интересних група у планирању одрживог развоја релативизује приватизација. Надлежности јавних и приватних организација су све неодређеније, али оне могу заједно допринети одрживом развоју, у чему се посебно истичу невладине и непрофитне организације које примењују стратешко планирање и структурирање посвећености одрживом развоју. Због високих трошкова одрживог развоја, односно цена пословања у таквим условима, извршне власти прибегавају контроли усмерења, регулативи и подстицајима.

Витални чинилац одрживог развоја је одлучивање засновано на располагању подацима, што уједно подстиче истраживање. Стога, допринос одрживом развоју животне средине могу дати високошколске и научне установе, у којима је знање похрањено. У литератури се истиче да досадашња искуства указују: да су јавне администрације погодне за лидерску улогу у одрживом развоју; да се процес одлучивања о одрживом развоју у јавним администрацијама гради на коришћењу знања грађана и техничког знања стручњака; да позитивне промене зависе од

¹¹³¹ Mazmanian, Daniel; Kraft, Michael, Three Epochs of the Environmentalist Movement, in: *Toward Sustainable Communities: Transition and Transformations in Environmental Policy*, 2nd edition, Mazmanian, Daniel; Kraft, Michael, (eds.), Cambridge (MA): MIT Press, 2009, pp. 11-12.

¹¹³² Leuenberger, Deniz Zeynep; Bartle, John, *op. cit.*, (фуснота 1113), p. 15.

примене приступа планирању на основу теорија система; да је планирање кључна одговорност јавне администрације у пракси одрживог развоја; да су мерење и процене неопходне компоненте ваљаног одлучивања у одрживом развоју; и да сарадња са другим владама и приватним организацијама може да води интегрисанијем и делотворнијем планирању одрживог развоја.¹¹³³

Значај образовних институција за јавну администрацију се, осим за процес одлучивања, огледа и у обликовању широког фронта за прихватљивост одлука. Упркос низу постојећих програма професионалног и струковног образовања и обуке, већина држава препознаје да образовању, а посебно високом, недостаје правичан приступ и квалитет за остваривање одговорности у области иновација и развоја, а као кључни концепти за унапређивање на том плану идентификују се друштвена инклузија, учешће и интегрисанији приступ учењу и образовању одраслих.¹¹³⁴ Усмерење пажње на образовање довело је до масовног високог образовања као глобалног феномена; увођења националних система образовања на глобално тржиште; већег ослањања универзитета у остваривању својих циљева на моћ држава; као и померања финансирања ка приватним изворима. Како, међутим, указује компаративна анализа финансирања стицања високог образовања, ови фактори доводе до потребе прилагођавања јавних политика, како би се суочило са изазовима у виду индивидуалног терета трошкова образовања, ограничених јавних ресурса за финансирање високог образовања, као и све мањем капацитету држава да се постављају на глобалном тржишту високог образовања.¹¹³⁵

1.3.4. Људска безбедност

У култури која се гради на рационалном избегавању ризика, централна тема односа грађана према својим животима и односа извршних власти према грађанима постаје здравље.¹¹³⁶ Производња медицинског знања и дискурса представља оправдавање за вршење контроле и моћи, а питање лажи или истине постаје ирелевантно. „Проблем није у одвајању шта потпада под категорије научности или истине, а шта под неке друге категорије, већ у историјском сагледавању како се последице истине производе у оквиру дискурса који сами нису ни тачни ни погрешни.“¹¹³⁷

¹¹³³ Leuenberger, Deniz Zeynup; Bartle, John, *op. cit.* (фуснота 1113), p. 128.

¹¹³⁴ Altbach, Philip; Reisberg, Liz; Rumbley, Laura, *Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution*, A Report Prepared for the UNESCO 2009 World Conference on Higher Education, pp. 43, 45, 64, 101, 163. Приступ: <http://goo.gl/NEbtAH>, 03.08.2015.

¹¹³⁵ Heller, Donald, *Introduction*, in: *Student Financing of Higher Education: A Comparative Perspective*, Heller, Donald; Callender, Claire (eds.), New York: Routledge, 2013, pp. 1-5.

¹¹³⁶ Wainwright, David, *A Sociology of Health*, London: Sage Publications, p. 12.

¹¹³⁷ Foucault, Michel, *Truth and Power*, in: *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* by Michel Foucault, Gordon, Colin (ed.), Brighton: Harvester, 1980, p. 118.

Производ такве културе је концепт људске безбедности, који у центар глобалних брига ставља индивидуу и етички модификује концепт националне безбедности и појам развоја. Тиме што државност условљава одговорношћу да се заштите људска права и основне потребе становништва, као и настојањем да се развој уведе под окриље безбедности, концепт људска безбедност ревидира начела националног суверенитета и немешања. Један дискурс фокусира секуритизацију развоја, а други настоји да „оразвоји“ безбедност кроз размишљање у правцу људске безбедности, што даје двојни карактер питању глобалног здравља.¹¹³⁸ Повезивањем са здрављем, безбедност добија виши приоритет у спољној политици.¹¹³⁹ На међународном нивоу, основна здравствена заштита, као сегмент одрживог развоја, предмет је интересовања више специјализованих агенција УН (Међународне организације рада, Светске здравствене организације *UNICEF*). Миленијумски развојни циљеви до 2015. године изричито убрајају као задатке борбу против *HIV/AIDS* и маларије. С друге стране, холистички приступ духовном и физичком здрављу, који модерно друштво патологизује, подстиче комплементарне и алтернативне здравствене покрете. Практично, у настојању да превазиђе хронично стање нерешених проблема, неолиберално схваћен развој врши кроз људску безбедност обнову људског капитала. Ова артикулација указује на нетранспарентне капиталистичке процесе, које одликују неограничени трошкови, али не и резултат у виду људске безбедности за све. Свођење људи на примитивни саставни део не може да води ка развоју, већ само ка глобализованом граду, окруженим афлуентним предграђем са професионалном радном снагом.

Поимање људске безбедности у вези је са концептуалном несагласношћу, будући да задира у многе области, а најочигледније у област безбедности¹¹⁴⁰ и људских права.¹¹⁴¹ У међународној политици и у међународним односима, људска безбедност се у оквиру одрживог развоја појављује углавном као критички концепт,¹¹⁴² али и као активистички концепт¹¹⁴³ и чак као усмерење у неким међународним документима.¹¹⁴⁴ У свим својим концептуализацијама, људска

¹¹³⁸ Pupovac, Vanessa, *The Romance of Global Health Security*, in: *Globalization, Difference, and Human Security*, Kamal Pasha, Mustapha (ed.), New York: Routledge, 2013, p. 141.

¹¹³⁹ *Oslo Ministerial Declaration — Global Health: A Pressing Foreign Policy Issue of Our Time*, The Lancet, 569: 9570/2007, pp. 1375-1378. Успоставља се глобални стратешки концепт да претње здрављу могу да угрозе стабилност и безбедност државе.

¹¹⁴⁰ Ryerson, Christie, *Critical Voices and Human Security: To Endure, to Engage, or to Critique?*, *Security Dialogue*, 41:2/2010, pp. 169-190; Newman, Edward, *Critical Human Security Studies*, *Review of International Studies*, 36:1/2010, pp. 77-94.

¹¹⁴¹ Dunne, Tim; Wheeler, Nicholas, 'We the Peoples': Contending Discourses of Security in Human Rights Theory and Practice, *International Relations*, 18:1/2004, pp. 9-23.; Oberleitner, Gerd, *Human Security: A Challenge to International Law?*, *Global Governance*, 11:2/2005, pp. 185-203.

¹¹⁴² На пример, Pupovac, Vanessa, *loc. cit.* (фуснота 1134), Ryerson, Christie, *loc. cit.* (фуснота 1136).

¹¹⁴³ Denov, Myriam, *Child Soldiers: Sierra Leone's Revolutionary United Front*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 103.

¹¹⁴⁴ UNDP, *Human Development Report 1994*, New York/Oxford: Oxford University Press, 1994, p. 22. Приступ: <http://goo.gl/6RWgRp>, 04.08.2015.

безбедност унапређује вредности глобалног неолиберализма, само на другачије начине. Иницијативе за људску безбедност које се позиционирају око невладиних организација, којима се управља сходно моделу глобалне субјективизације владавине (у смислу трансмисије моћи посредством активних индивидуа.¹¹⁴⁵ Програми људске безбедности функционишу, кроз механизме субјективизације владавине и респонсибилизације¹¹⁴⁶ у широј мрежи глобалног неолибералног система, у којем држава има „привилеговану улогу“, а одговорност је померена тако да индивидуе и невладине организације преузимају део одговорности, а држава наставља да се стара о интересима безбедности, што је постаје одлика међуповезаних механизма глобалног администраирања.¹¹⁴⁷

Концепт субјективизације владавине (говернменталитета) низ теоретичара међународних односа разрађује као теорије моћи у процесу администраирања (не више стриктно државне власти), у којем су индивидуе, цивилно друштво и невладине организације уједно објекти и субјекти администраирања, кроз које се спроводи политичка моћ држава. Та моћ, у складу са тржишно вођеном логиком неолибералног капитализма - „владавине собом“, подразумева механизам којим се на унутрашњем плану појединци држе за одговорне посреднике,¹¹⁴⁸ а која се у међународним односима проширује на државе, невладине организације, приватне компаније и друге колективне и индивидуалне учеснике.¹¹⁴⁹ Концепт субјективизације владавине оправдава тактику, уместо нормативног поретка, администраирања која нормализује партикуларно понашање, а респонсибилизује учеснике, уз минимизирање структурних образложења за друштвене и политичке

¹¹⁴⁵ *governmentality*, оригинално „*gouvernementalite*“ у том смислу Morison, John, Online Government and e-constitutionalism, *Public Law*, Spring 2003, pp. 159-160. У литератури се за овај термин користе одреднице: „управљаштво“, Падиља, Карина Лопез; Староски, Мирјам; Насименто, Родриго Коста, Питање слободе у процесу реформе психијатрије: потенцијално присуство неолибералних пракси управљања, *Психолошка истраживања*, XIV:2/2011, стр. 115.; „израз који семантички повезује појам управљања, владања са начином мишљења, односно менталитетом“, Павловић, Вукашин, *op. cit.* (фуснота 20), стр. 22; „ознака за интеракцију кодова понашања, стратегија моћи и форми знања које производе субјекти и објекти умрежених политика“, Dean, Jodi; Anderson, Jon; Lovnik, Geert; Introduction: The Postdemocratic Governmentality of Networked Societies, у: *Reformatting Politics: Information Technology and Global Civil Society*, New York–London, Routledge, 2006, p. xvi.

¹¹⁴⁶ Респонсибилизација подразумева модерну форме управљања „јаством“, које од индивидуа захтева да доносе одлуке о својим животним стиливима, телима, образовању, здрављу у критичним тачкама животног циклуса, према: Peters, Michael, The New Prudentialism in Education: Actuarial Rationality and the Entrepreneurial Self, *Educational Theory*, 55:2/2005, p. 131.

¹¹⁴⁷ Innes, Alexandria, Lamont, Christopher, Non-Western Visions of Development? Japan's Official Development Assistance and Global Governmentability, у: *Non-Western Visions with Democratization: Imagining Democracy after the Arab Spring*, Lamont, Christopher; Van der Harst, Jan; Gaenssmantel, Frank (eds.), Farnham/Burlington: Ashgate Publishing, 2015, pp. 217-218.

¹¹⁴⁸ Innes, Alexandria; Steele, Brent, Governmentality in Global Governance, in: *The Oxford Handbook of Governance*, Levi-Faur, David, (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 718; Löwenheim, Oded, Examining the State: a Foucauldian Perspective on International ‘Governance Indicators’, *Third World Quarterly*, 29:2/2008, pp. 255-274.

¹¹⁴⁹ Löwenheim, Oded, *ibid.*

исходе.¹¹⁵⁰ У том смислу, развојне иницијативе функционишу у оквиру неолибералних тактика администрација, у којима се приоритетизују развој и раст и предност даје усмерењима која се доводе у везу са тим исходима.¹¹⁵¹ Уколико невладине организације усвоје ове јавне политике и ако су повезане са економском ефикасношћу, онда се квалификују за донације за свој рад и тако се базне и локалне организације хватају у „мрежу“.¹¹⁵²

Реалполитичка мотивација у позадини помоћи за одрживи развој и политичка економија помоћи широко су теоријски обрађиване.¹¹⁵³ Штавише, повезаност помоћи и смањивања сиромаштва изложена је бројним оспоравањима,¹¹⁵⁴ како на агрегатном нивоу, тако и због значајних неједнакости и великог броја губитника. Будући да организације којима је доступно финансирање нису против економске глобализације и да су органичене неолибералном економском стварношћу, њихови захтеви за помоћ утапају се у либерални модел људске безбедности и људских права, какав доминира на Западу, у којем се одговорност државе сузила у корист локалних организација и невладиних организација утемељених у заједницама. Последица је да ове организације нису одговорне становништву зарад којег аплицирају за донације, већ међународним донаторима и статистичарима. Ово условљава деполитизацију развојних усмерења, будући да нису подвргнута конкуренцији. Даље, померање нагласка на способност и индивидуалну одговорност занемарује шире друштвено структуралне узроке (на пр. сиромаштва) и зато неминовно пропушта да се одреди у односу на неке базне узроке, фаворизујући контролисање последица.¹¹⁵⁵

С безбедносног аспекта, угрожавање подразумева друштвене појаве или понашање човека, природе или техничких система у дужем периоду, који су значајнијег обима, при чему настају или могу настати штетне последице по интегритет човека, његову слободу, имовину, здравље, као и по интегритет и субјективитет државе и

¹¹⁵⁰ Neumann, Iver; Sending, Jacob Ole, *Governing the Global Polity: Practice, Mentality, Rationality*, Ann Arbor (MI): University of Michigan Press, 2010, pp. 175-182.

¹¹⁵¹ Duffield, Mark, *Development, Security and Unending War: Governing the World of Peoples*, Cambridge: Polity Press, 2007, p. 80; McGrew, Anthony, Introduction, y: *Globalization, Development and Human Security*, McGrew, Anthony; Poku, Nana, (eds.), Cambridge: Polity Press, 2007, p. 14.

¹¹⁵² Innes, Alexandria; Steele, Brent, *op. cit.* (фуснота 1148), p. 719.

¹¹⁵³ Burnell, Peter, *Democracy Assistance: International Co-operation for Democratization*, New York: Routledge, pp. 3-66; White, Howard; Dijkstra, Geske, *Programme Aid and Development: Beyond Conditionality*, New York: Routledge, 2013.; Zanger, Sabine, A Global Analysis of the Effect of Political Regime Change on Life Integrity Violations, 1977-1993, *Journal of Peace Research*, 37:2/2000, pp. 213-233.

¹¹⁵⁴ Riddell, Roger, *Does Foreign Aid Really Work?*, Background paper to the Australasian Aid and International Development Workshop, Canberra, February, 2014. Pristup: <http://goo.gl/K20ix5>, 04.08.2015.; Zanger, Sabine, Good Governance and European Aid: The Impact of Political Conditionality, *European Union Politics*, 1:3/2000, pp. 193-317.

¹¹⁵⁵ Kamat, Sangeeta, The Privatization of Public Interest: Theorizing NGO Discourse in a Neoliberal Era, *Review of International Political Economy*, 11:1/2004, pp. 155-176.

њених институција, вредности које она штити као и вредности међународне заједнице.¹¹⁵⁶ Очување животне средине представља чинилац унутрашње стабилности и безбедности државе.¹¹⁵⁷ Концепт друштвене безбедности је универзалан, јер је од интереса за сва друштва. Овај појам уважава и интегрише низ повезаних дисциплина као што су: заштита ресурса (физичка, заштита околине, финансијска, информациона и хумана), управљање ванредним (хитним) ситуацијама, управљање ризиком, кризни менаџмент, управљање континуитетом пословања и управљање опоравком. Као функција друштва и референтни објекат безбедности, она постаје интегрални део политике безбедности друштва,¹¹⁵⁸ У центру безбедносне дилеме налази се држава која пружа легитимитет и заштиту друштва.¹¹⁵⁹ Држава која изгуби суверенитет престаје да буде држава, а друштво кад изгуби идентитет престаје да постоји као суверена јединка.¹¹⁶⁰ Животна средина и односи који настају деловањем људи на природу имају свој реални друштвени, правни, економски, политички, као и безбедносни аспект.¹¹⁶¹

Еколошка безбедност, према делу доктрине, подразумева квантитативну и квалитативну оцену само могућих измена природних компоненти животне средине и екосистема при којима се не нарушавају њихове основне структуре и функционисане карактеристике и односи.¹¹⁶² Према другима, она подразумева способност нације или друштва да одоли оскудицама животне средине, ризицима и нежељеним променама у животној средини или напетостима и евентуалним сукобима.¹¹⁶³ Према трећима, еколошка безбедност обухвата само оне еколошке односе и еволутивне процесе који су нужни за људску добробит, односно еколошке ризике, веће друштвене трошкове и већу личну несигурност.¹¹⁶⁴ Еколошка безбедност обухвата суочавање проблема који могу настати због: недостатка ресурса, деградације животне средине, биолошке опасности, климатских промена, итд.¹¹⁶⁵ Узроци ове кризе леже у повећању наталитета становништва, густини насељености и проблемима исхране, исцрпљивању природних ресурса, проблему

¹¹⁵⁶ Стајић, Љубомир, *Основи безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*, Београд: Полицијска академија, 2005, стр. 45.

¹¹⁵⁷ Матијашевић-Обрадовић, Јелена; Обрадовић, Александар, Угрожавање безбедности савременог друштва у светлу угрожавања еколошке безбедности, *Култура полиса*, 11:23/2014, стр. 260.

¹¹⁵⁸ Кековић, Зоран; Кешетовић, Желимир, Друштвена безбедност у Србији, *Српска политичка мисао*, 20:12/2008, стр. 186, 189.

¹¹⁵⁹ Гађиновић, Радослав, Класификација безбедности, *НБП-Београд*, 12:2-3/2007, стр. 9.

¹¹⁶⁰ Стајић, Љубомир, *op. cit.* (фуснота 1156), стр. 25.

¹¹⁶¹ Матијашевић-Обрадовић, Јелена, Обрадовић, Александар, *op. cit.* (фуснота 1157), стр. 263.

¹¹⁶² Матијевић, Миле, *Специфичности сузбијања еколошког криминалитета*, I Међународна конференција Еколошка безбједност у постмодерном амбијенту, 26-27. јун 2009, Зборник, Биочанин, Раде, Алексић, Јана; Видовић, Александра, (ур.), Бања Лука: Арт принт, 2009, стр. 1.

¹¹⁶³ Barnett, John, *The Meaning of Environmental Security, Ecological Politics and Policy in the New Security Era*, Zed Books, 2001, p. 31.

¹¹⁶⁴ Pirages, Dennis; Manley-DeGeest, Theresa, *Ecological Security: An Evolutionary Perspective on Globalization*, Lanham(USA)/Oxford(UK): Rowman & Littlefield, 2004, pp. 1, 3.

¹¹⁶⁵ Бакрач, Саша; Вуруна, Младен; Милановић, Мишко, Деградација животне средине – утицај на еколошку безбедност, *Војно дело*, 42/2010, стр. 315.

енергије, загађивању као универзалном проблему од чега зависи опстанак живота на Планети.¹¹⁶⁶

У условима глобализације економије и других области, попут: здравља, безбедности, животне средине, безбедност добија своје регионалне и глобалне аспекте. У том смислу, на пример, процењује се да ће промене климе тешко погодити енергетски сектор и угрозити енергетску безбедност на националном и на глобалном плану.¹¹⁶⁷ Ови проблеми могу да доведу до отворених сукоба на међународном и унутрашњем плану, имају потенцијал да дестабилизују власт, па чак и до распада држава, могу да покрену расељавања становништва, те као таква представљају питања укупне безбедности. Животна средина и питање еколошке безбедности је легитимно национално и планетарно питање и, као такво, зависи од политичке, друштвене, културне, верске, економске и сваке друге подршке и сарадње.¹¹⁶⁸ Одрживи развој је, у контексту безбедности, у функцији институционалног и делатног обрасца који је, по унутрашњој логици, доспео у кризу одрживости.

1.3.5. Институционални оквир

Глобални карактер проблема животне средине довео је ову област у везу са глобализацијом. Глобализација у сфери економије, финансија, саобраћаја, туризма, информација и медија, људских права, екологије, болести и људског здравља утиче на карактер и природу модерне државе, а пре свега на идеју суверености државе, која је већ, на неки начин, и измењена. Други изазов за модерну државу тиче се односа човека и друштва према природи. Национална држава мора да се носи са локалним проблемима заштите природе, али не може да решава глобалне еколошке проблеме и ризике. Трећа група изазова за савремену државу долази из културног поља. Очување и развој националних култура и етничких идентитета представља противтежу процесима глобализације и стандардизације. У савременим државама, Модели мултикултурализма и политике идентитета и признавања различитости се примењују са неуједначеним степеном успеха. Најзад, државе се данас суочавају и са изазовима који иначе настају у време великих економских и финансијских криза. Кризе, наиме, производе армије незапослених, шире поље сиромаштва и подижу ниво конфликтности унутар друштава и држава.

Кад се ради о карактеру и функцији државе, крај XX века обележила су два феномена: ширење демократије, а у том оквиру либерално-демократског модела

¹¹⁶⁶ Пејановић, Љубо, *Проблеми екологије и еколошко-безбедносне културе у Републици Србији*, IV међународни скуп Мултикултуралност и савремено друштво – право, безбедност: Зборник, Нови Сад: Висока школа „Правне и пословне академске студије др Лазар Вркатаћ, 2013, стр. 490.

¹¹⁶⁷ Бакрач, Саша; Вуруна, Младен; Милановић, Мишко, *op. cit.* (фуснота 1165), стр. 322.

¹¹⁶⁸ Матијашевић-Обрадовић, Јелена, Обрадовић, Александар, *op. cit.* (фуснота 1157), стр. 273.

као узора и, истовремено, процес пражњења државе, са секундарним трендом ка јакој држави.¹¹⁶⁹ „Празна држава“ резултат је синергетског деловања три комплементарна процеса економске, политичке и културне глобализације, који нагризају суверенитет националне државе. На природу управљања, последица чињенице да је национална држава постала неадекватна да оптимално решава одређени круг проблема огледа се у глобализацији и преношењу управљања на регионе и локалне заједнице.¹¹⁷⁰ Руководеће начело модерне социјализације постаје идеја друштвене одговорности, а на њему почива парадигма одговорности индивидуе за друштвене циљеве¹¹⁷¹ и, даље, концепти организованих индивидуа и смањење легитимитета хијерархијских структура. На област одрживог развоја посебно изражено дејство има испољавање процеса реструктурирања државе. Овај процес се испољава кроз делимичну маркетингизацију, дерегулацију, па и приватизацију, јавних служби у државама, у настојању да се јавни сектор, укључујући праксу јавно-приватних партнерстава и учини „одрживим, конкурентним и некоруптивим.“¹¹⁷² С аспекта карактеристика државе, суштина тог процеса се испољава на плану дисциплине и контроле, а с аспекта остваривања јавног интереса, попут у активностима одрживог развоја, у виду тренда померања од управљања ка администрирању. Овај тренд се огледа у томе што облици међудејстава стварају основу за шири круг носилаца управљања, док су за администрирање посебно важни у делу укрштања друштвених сектора и домена, а пре свега између тржишта и цивилног друштва.¹¹⁷³ При томе, пракса указује да јавни сектор, лишен одговарајућег капацитета силе, има мали капацитет да се одупре утицају крупног бизниса у јавним политикама.¹¹⁷⁴

Одрживи развој у својој друштвеној димензији обухвата питања попут инклузије, или унутаргенерацијских односа. Модерна држава и даље има одговорност у спровођењу друштвено-економске сигурности својих грађана, првенствено због своје улоге у редистрибуцији друштвеног богатства.¹¹⁷⁵ У том смислу, постиндустријско друштво и глобализација су државу благостања преобликовали у државу друштвене добробити, која је условљена остваривањем чинилаца друштвене једнакости: друштвено-економске безбедности; друштвене инклузије; друштвене кохезије; и овлашћивањем индивидуа у друштву.¹¹⁷⁶ Сходно томе,

¹¹⁶⁹ Jessop, Bob, *op. cit.* (901), p. 135. Детаљније: Симеуновић, Драган, *op. cit.* (фуснота 16).

¹¹⁷⁰ Marks, Gary; Hooghe, Contrasting Visions of Multi-level Governance, in: *Multi-level Governance*, Bache, Ian; Flinders, Matthew (eds.), Oxford: Oxford University Press, 2005, pp. 27-28, 36-37.

¹¹⁷¹ Kamens, David, *op. cit.* (фуснота 902), p. 63.

¹¹⁷² Haque, Shamsul, *op. cit.* (фуснота 903), p. 156.

¹¹⁷³ Kooiman, Jan, *op. cit.* (фуснота 904), p. 221.

¹¹⁷⁴ Reilly, Thom, *op. cit.* (фуснота 905), p. 71.

¹¹⁷⁵ Esping-Andersen, *op. cit.* (фуснота 906), p. 19-24; такође, Gosta, Hendricks, Jon; Powell, Jason, *op. cit.* (фуснота 906), p. 4. Уколико би се ова улога државе занемарила, поставило би се питање разлога због којег би грађани, а посебно средња класа, лишени сигурности, били у обавези да кроз плаћање пореза издржавају државу, као апарат.

¹¹⁷⁶ Beck, Wolfgang, Maesen, Laurent van der, Walker, Alan, *op. cit.* (фуснота 907), p. 301.

кључне области интервенције модерне државе друштвене добробити чине сфере рада и запошљавања, образовања, здравства и становања, социјалног осигурања и социјалне заштите сиромашних и немоћних. То више није држава благостања, схваћена као држава високог стандарда живота грађана, већ држава институционално уређена на плану спровођења социјалних политика ради остваривања друштвене сигурности, а с циљем достизања државе благостања.

Као садржина институционалног оквира и структура држава добробити идентификују се, по правилу, три облика државне регулације и јавних политика: прво, различити облици ризика и друштвених неједнакости (од ризика сиромаштва, незапослености, старости, инвалидности, болести) који се углавном свде на тренд индивидуализације друштвених проблема и управљање ризицима; друго, социјалне услуге и установе, у вези са доби, родом и етницитетом, са бесплатним или за грађане субвенционисаним ценама услуга у областима образовања, здравства и социјалне заштите; и треће, у виду друштвених класа и занимања, укључујући безбедност и заштиту на раду, еколошке стандарде и стандарде становања, социјалну помоћ и регулацију цена.¹¹⁷⁷ У условима глобалне кризе, област интервенције државе друштвене добробити се проширује у односу на индустријске, односно радне односе и запошљавање, што обухвата комбиновање пасивних мера заштите незапослених и активне мере креирања услова за запосленост.¹¹⁷⁸ Развој институционалне инфраструктуре друштвеног благостања у држави зависи од: рационалности и доступности потпуних информација; институционалних ограничења индивидуалног активизма; институционалне крутости; зависности од путања и дисконтинуитета еволуције промена; модела режима (сетова владајућих принципа, циљева итд.); коеволутивних тенденција; и неравнотеже.¹¹⁷⁹ Из чињенице да је држава способна да утиче на администраирање на мноштво комплексних начина, од којих већина није доступна организацијама цивилног друштва и другим учесницима, проистиче њена привилегована концептуална позиција.¹¹⁸⁰

Најозбиљнији и најхитнији посао пред људском врстом је да се тренд еколошке кризе преокрене. Успостављање одрживости, у том смислу, представља актуелни приступ проблему глобалног опстанка. Постоје основани разлози за претпоставку да се „глобално нисмо уопште приближили одрживости.”¹¹⁸¹ С друге стране, активности да се развију показатељи одрживости данас су се толико интензивно

¹¹⁷⁷ Ervasti, Heikki; Goul, Jurgen; Andersen, Kristen Ringdal, *op. cit.* (фуснота 908), pp. 19-23.

¹¹⁷⁸ Greve, Bent, *op. cit.* (фуснота 908), p. 132.

¹¹⁷⁹ Eisner, Marc Allen, *op. cit.* (фуснота 909), pp. 4-11.

¹¹⁸⁰ Campbell, John; Hollingsworth, Roger; Lindberg, Leon, *op. cit.* (фуснота 910), p. 31.

¹¹⁸¹ Wilson, Jeffrey; Tyedmers, Peter; Pelot, Ronald, Contrasting and Comparing Sustainable Development Indicator Metrics, *Ecological Indicators*, 7:2/2007, p. 300.

рашириле да се могу оквалификовати као „индустрија показатеља”.¹¹⁸² Упркос општем значају, глобални консензус о најбољим праксама планирања и коришћења показатеља одрживог развоја још увек није постигнут.

На том плану, најдаље су отишли друштвени зелени, који одређивање политичког идентитета и усмеравање политичке акције преводе у социоеколошку проблематику. Они полазе од становишта да, проблеми савременог друштва намећу поделу између радикалног прекида са данашњим праксама и опстанка постојећег индустријског поретка. Њихова критика еколошке деструктивности савременог друштва садржи четири елемента: 1. афирмацију фундаменталне вредности природе, природних процеса и животне средине, јер људско друштво зависи од природе у материјалном, естетском, психолошком и духовном смислу; 2. идеју о реалности природних ограничења и уверење да друштво не може трајно да расте без последица; 3. одбацивање развојне путање индустријске цивилизације, јер се напредак погрешно идентификује с неограниченим растом и потрагом за материјалним задовољствима; и 4. ослобађајући импулс зелене визије. Способност идеологије да преживи интелектуалне модове и политичке околности у директној је вези са њеном унутрашњом комплексношћу и плуралношћу извора. Да би обезбедиле адекватност, зелене теорије нужно морају понудити одговоре о материјалним и идеалним чиниоцима који подупиру актуелне друштвене праксе, о потенцијалу и ограничењима друштвеног управљања, као и одговоре о приоритетима, нивоу и потенцијалним политичким савезништвима.

Комплексни и међуповезани системи који су обухваћени дискурсом институционализације одрживог развоја не могу се разумети коришћењем линеарног мишљења. У зависности од односа према ресурсима и расту, у теорији се разликује неколико односа према одрживости: дубоко еколошки, који одликују „екстремни презервационизам и противљење расту“ (биоетицизам); „презервационизам ресурса и оријентација на нулти или ограничени раст“ (заснован на малим локалним заједницама – комунама); „конзервационизам према ресурсима и оријентација на одрживи раст“ (менаџерски); и последњи однос који се заснива на „експлоатацији ресурса и оријентацији ка расту“ (техноцентристички).¹¹⁸³ На основу односа према врстама, разликују се приступи одрживости: апсолутистички, који почива на тези да је сваки даљи губитак врста злочин против стварања; еколошистички, према којем „угрожене врсте и станишта треба заштитити“; прагматички, по којем је „потребна основна анализа трошкова и добити за сваки стадијум даљег губитка“; и ђаинистички, који заговара да је „Земља креативна сила која ће на крају успоставити своју равнотежу мешавине

¹¹⁸² Herzi, Adnan; Nordin, Hasan, Management Framework for Sustainable Development Indicators in the State of Selangor, Malaysia, *Ecological Indicators*, 4:4/2004, 287–304.

¹¹⁸³ Carley, Michael; Christie Ian, *Managing Sustainable Development*, London: Earthscan, 1998, p. 78.

врста, у оквиру које људска бића могу постати маргинална.¹¹⁸⁴ У својој институционалној димензији, одрживост се може свести на способност људских, природних или мешовитих система да издрже или да се неограничено прилагоде ендегеним и егзогеним променама. Стога, одрживи развој представља путању намерних промена и побољшања која одржавају или унапређују овај атрибут система и одговарају на потребе садашње популације.¹¹⁸⁵ Сличан, коеволуциони, приступ одређењу одрживог развоја подразумева и приступ који га појми кроз шест концепата: комплексност, континуирана еволуција, рефлексивност, културно уоквирена перцепција, учења из проби и грешака и учење у оквиру организација.¹¹⁸⁶ Коеволутивни приступ одређивању појма се, упркос својој прагматичности, суочава са проблемом да не одговара на питања тренутног схватања вредности које обухвата одрживи развој, који је ипак више вредносни, него организациони концепт.

2. Одрживи развој у контексту међународне економије

Глобализација у економији није нови процес и траје преко пет векова, а данашњу фазу одликује либерализација трговине, инвестиција и посебно финансија. Ерозија способности да се политичке одлуке доносе на националном нивоу испоставља се делом као последица развоја технологија тржишта. Међународне организације образоване у оквиру система Бретон Вудса, УН-а (као и СТО), постале су (заједно са OECD-ом) важан чинилац друштвено-економских кретања у државама у развоју и у транзиционим државама, које зависе од међународних кредита. Приступ ових организација решавању проблема друштвено-економског развоја разликује се од приступа УН по томе што се изразитије заснива на тржишним чиниоцима, минимализацији овлашћења држава и убрзаној либерализацији.

Извештај Брунтланд комисије концептуализује постојање ограничења развоја, али не апсолутних, већ зависних од нивоа технологије, друштвене организације и капацитета биосфере да апсорбује последице људских активности. У развоју концепта одрживог развоја важну улогу има схватање животне средине као „природног капитала“, будући да је омогућило вредновање природе насупрот финансијском капиталу и „људском капиталу“. Из тог контекста, за поимање одрживости (развоја), као фундаментална произлазе питања антропоцентричног и биоцентричног оптимума, попут популације у односу на капацитете Земље и технолошког напретка као гаранта раста ефикасности, али не нивоа производње, с једне, и равнотеже између обновљивих ресурса и њихове доступности, а да ниво

¹¹⁸⁴ O'Riordan, Timothy, Stability and Transformation in Environmental Government, *The Political Quarterly*, 62:2/1991, pp. 167–185.

¹¹⁸⁵ Dovers, Stephen; Handmer, John, *Uncertainty, Sustainability and Change*, *Global Environmental Change*, 2:4/1992, p. 275.

¹¹⁸⁶ Norgaard, Richard, Sustainable Development: A Co-Evolutionary View, *Futures*, 20:6/1988, pp. 606–620.

емисије не прелази способност асимилације животне средине, с друге стране.¹¹⁸⁷ У контексту екодинамике природних система, одрживи развој економије суочава се са два приоритетна проблема: потрошњу природних ресурса и емисију загађивача и отпада у животну средину.¹¹⁸⁸ Зато, анализа могућности остваривања квалитета преображаја који би обезбедио да индустријски развој буде одржив у оквиру концепта еколошке модернизације, нужно обухвата и налазе еколошке социологије.¹¹⁸⁹ Са тог аспекта, основне проблеме контекста одрживог развоја данас представљају глобализација и развој потрошачког друштва.¹¹⁹⁰ Холистички схваћен одрживи развој омогућује да се материјални аспекти глобализације и одрживог развоја комбинују са духовним, те последично потребу за интерактивним складом са одрживом животном средином намећу и проблеми попут глобалног јавног здравља.¹¹⁹¹ То, у циљу развијања начина суочавања са изазовима, доводи до увођења нових показатеља (*inter alia* односа између јавног здравља и животне средине¹¹⁹²). Важност духовних вредности прокламује Декларација културе мира,¹¹⁹³ а та димензија одрживог развоја, која има одраз у цивилизацијском развоју (филозофији живота и аспектима културе), разматрана је у оквиру припрема Самита у Јоханесбургу (2002), када је констатовано да развојне политике и програми могу да изражавају искуства, услове и тежње становника планете и освоје њихову подршку и активну партиципацију.¹¹⁹⁴ Генерално, од Римског клуба до данас, приступи процени динамике система природа-друштво указују да је напредак у тражењу начина да се достигне одрживи развој могућ само системском мултифункционалном контролом тог система.¹¹⁹⁵ Отуда је интеракција између људских бића и животне средине први приоритет UNEP, а основ тог односа представљао је концепт биотичког уређења.¹¹⁹⁶ Са аспекта екодинамике, еколошки

¹¹⁸⁷ Daly, Howard, *op. cit.* (фуснота 566), p. 45; у то смислу: Dresner, Simon, *The Principles of Sustainability*, London: Earthscan, 2002, p. 89.

¹¹⁸⁸ Hudson, Ray, Towards Sustainable Economic Practices, Flows and Spaces: Or Is the Necessary Impossible and the Impossible Necessary?, *Sustainable Development*, 13:4/2005, pp. 239-252.

¹¹⁸⁹ Orsato, Renato; Clegg, Stewart, Radical Reformism: Towards Critical Ecological Modernization, *Sustainable Development*, 13:4/2005, pp. 253-267.

¹¹⁹⁰ Krapivin, Vladimir; Varotsos, Costas, *op. cit.*, (фуснота 1099), p. 28.

¹¹⁹¹ Anderson, Peter; Baumberg, Ben; Alcohol in Europe: A Public Health Perspective, London: Institute of Alcohol Studies, 2006, p. v. Приступ: <http://goo.gl/CamsyS>, 04.08.2015.

¹¹⁹² WHO, *Environmental health indicators: Framework and methodologies*, WHO/SDE/OEH/99.10, Geneva: WHO, 1999. Приступ: <http://goo.gl/kSV9uz>, 04.08.2015.; такође, *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee - A European Environment and Health Strategy*, EUR-Lex - 52003DC0338 11/06/2003. Приступ: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52004DC0416>, 04.08.2015.

¹¹⁹³ UN General Assembly, *Declaration and Programme of Action on a Culture of Peace*, A/RES/53/243 A (6 October 1999), Art. 1.

¹¹⁹⁴ *Sustainable Development: the Spiritual Dimension*, A statement by the Baha'i International Community to the First Session of the Preparatory Committee of the World Summit on Sustainable Development, New York, 30 April 2001. Приступ: <https://goo.gl/Y7zywM>, 04.08.2015.

¹¹⁹⁵ Krapivin, Vladimir; Varotsos, Costas, *op. cit.*, (фуснота 1099), p. 31.

¹¹⁹⁶ UNEP, *Global Environmental Outlook 3: Past, Present and Future Perspectives*, Nairobi: UNEP, 2002., p. 20. Приступ: <http://goo.gl/ov6e4f>, 04.08.2015. *id.*, *Global Environment Outlook 4:*

развој обухвата: промене животне средине, еколошке чиниоце и људску добробит (чиниоци који подржавају опстанак живота, вода, храна и фактори ризика, болести, штеточине, елементарне непогоде); антропогенетске утицаје на животну средину (демографија, друштвено-економски развој, који су уврштени у осам миленијумских развојних циљева); еколошке политике и везе са екодинмиком (технологија, институционалне мере, контрола ризика). С духовног аспекта, одрживом развоју се може тежити јачањем посвећења заједница. У теорији постоји становиште да до нових врста друштвених група доводи развој технолошки посредованих заједница (сајбер или виртуелне заједнице), које су полиморфне, високо персонализоване и често изражајне. У виртуалној/сајбер заједници учешће обухвата следећу типологију: манипулација, терапија (пасивно), информисање, удовољавање (за материјални подстрек), саветовање, партнерство (интерактивно), делегирана овлашћења (функционално), грађанска контрола (самомобилизација)¹¹⁹⁷

2.1. Озелењавање концепта развоја

Валидација тржишне оријентације у теоријама одрживог развоја била је важна за западне силе, у оквиру геополитичког сукоба са социјализмом (комунизмом). Донедавно, критика овакве агенде развоја долазила је „одоздо“. Током шездесетих, теоретичари зависности (јављају се педесетих година, као реакција на неуспех теорије модернизације) сматрали су да је основна промена - просторна. Свет се дели на центар и периферију, где периферија зависи од центра. Проблеме земаља Трећег света покушали су да сагледају са гледишта земаља Трећег света. Зависност је универзални процес карактеристичан за земље Трећег света. Узрок проблема неразвијености тражио се у прошлости тих земаља, код теорија модернизације. Теорије зависности сматрају да је узрок у посебној интервенцији коју су развијене земље чиниле у земљама Трећег света (спољна историја). Колонијализам је подстицај за појаву ових теорија.) су заговарали да сиромаштво и обиље представљају различите стране глобалног економског система, пре него различите тачке на заједничкој економској путањи. Концепт и тежња ка развоју још увек се посматрају као допринос успостављању односа моћи који угњетавају имплицитно, ако не више експлицитно. У агенди глобалног севера, критика развоја доприноси другачијем одређивању подршке, која је први пут промовисана у студији „Ограничења расту“ (1972). Извештај Брунтланд комисије (1987) је, промовисањем одрживог развоја, преусмерио агенду и допринео консензусу око заједнички прихватљивијег циља. Из перспективе одрживог развоја, све нације су неразвијене, а изазов је за све нације и све људе.

Environment for Development, Nairobi: UNEP, 2004, p. 36. Приступ: <http://goo.gl/tRBliV>, 04.08.2015.

¹¹⁹⁷ Hanrahan, James, *Ecotourism and Sustainability in the Tourism Sector*, in: *Global Ecological Politics*, Leonard, Liam; Barry, John (eds.), Bingley: Emerald Group Publishing, 2010, pp. 187-196

Иако популаран, одрживи развој није утицао на економску политику, међународно ни локално. Поствашингтонски консензус раних деведесетих односи се само на одрживи развој као циљ и за озбиљније узима теме животног окружења. Увођење тих тема у економску праксу испоставило се тешко, те је концепт одрживости проширен на питања која нису у вези са животном средином. Одрживост се сада често укључује у друштвену димензију, која је била запостављена у суженом фокусу на економски раст. Док је одрживи развој добио вербалну подршку са слабир ефектима, глобализација је са сразмерно малом подршком имала суштинске ефекте. Термин глобализација формулисан је тако да описује нешто што се дешава, а не нешто што треба да се деси. Повремено се схвата као синоним за међународну економску либерализацију и пад комунизма (што је имало значајну подршку у великим деловима света). Глобализација се одваја од националне државе, у смислу да је моћ државе ослабљена. Она, уједно, ствара нове могућности за обнављање локалних идентитета. У оквиру димензије животне средине, може се схватити да глобализација одражава међуповезану природу проблема животне средине (на пример, услед свих емисија штетних гасова и њиховог таложења, кроз ефекат „стаклене баште“, долази до глобалног загревања). У тим околностима, чињеница да градови имају значајан еколошки отисак чини их важним за одрживи развој (више из перспективе загађивања). Одрживи развој, међутим, у економској димензији, повезује нека основна питања правичности данашњице. Један од главних изазова одрживог развоја је да се обезбеди виши ниво правичности и при том избегне сукоб између смањења сиромаштва и тежње за одрживошћу.¹¹⁹⁸

2.2. Глобални политичко-економски оквир одрживог развоја

2.2.1. Ограничења раста

Термин раст означава природно повећање величине додавањем, асимилацијом или кондензацијом, што значи да када нешто расте оно постаје веће. Екосистем Земље је материјално нерастући и термодинамички затворен, односно коначан у својим физичким димензијама.¹¹⁹⁹ С друге стране, примећује се да економија, као физички отворен подсистем екосистема Земље, расте и обухвата све већи део укупног екосистема и на тај начин једном мора достићи границу од 100 одсто и да, с тог аспекта посматрано, раст не може бити одржив.¹²⁰⁰ Али, економски раст обухвата

¹¹⁹⁸ McGranahan, Gordon *et al.*, *The Citizens at Risk: From Urban Sanitation to Sustainable Cities*, London: Earthscan, 2014., p. 170.

¹¹⁹⁹ Jucker, Rolf, *Our Common Illiteracy: Education as If the Earth and People Mattered*, Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2002, p. 42.

¹²⁰⁰ Daly Herman, Steady-state Economics: Avoiding Uneconomic Growth, in: *Handbook of Environmental and Resource Economics*, Van den Bergh, Jeroen, (ed.), Cheltnham /Northampton: Edward Elgar, pp. 635-639; Sellamuttu, Senaratna; de Silva, Sanjiv; Khoa, Sophie Nguyen; Samarakoon, Jayampathy, *Good Practices and Lessons Learned in Integrating Ecosystem Conservation and Poverty Reduction Objectives in Wetlands*, Colombo: Water Management Institute/Wageningen: Wetlands International, 2008, pp. 3-4.

комбинацију квантитативних и квалитативних повећања и стога није подложен само физичким законима. Квалитативна промена се разликује од квантитативне. Развој означава проширење или остваривање потенцијала; довођење до потпунијег, већег или бољег стања. Према томе, екосистем Земље не може да расте, али може да се развија, а у том оквиру, економија, као подсистем, такође мора једном престати да расте, али може да се развија. С аспекта економије, термин одрживи развој има смисао само као квалитативно побољшање физичке економске базе која се одржава у равнотежи тока материје и енергије, у оквиру обновљивих и асимилативних капацитета екосистема, односно без нужног раста. У том контексту, чини се основаном констатација да је термин економски раст оксиморон.¹²⁰¹

Иако Земља не може да толерише неограничен раст, од индустријске револуције је развијена култура зависности економске стабилности од експоненцијалног раста.¹²⁰² Неодрживост раста довела је, политички, до концепта одрживог развоја, а преквалификавање економског раста као одрживог одлаже неизбежно прилагођавање људске делатности природним законима. Чак ни „зелени раст“ није одржив, јер постоји ограничење броја дрвећа, као и становништва и аутомобила, који Земља може да подржи. Одрживи развој представља културно прилагођавање друштва које је постало свесно проблема концепта раста као услова стабилности.

Достићи раст од 100 одсто је нереално, јер то би значило да људска врста управља свим врстама у екосистему. Зато се чине напори да се успоставе пројекције раста. Први покушај да се одреди потребни раст на међународном нивоу, у вези са одрживим развојем, учињен је у извештају Брунтланд комисије. Ту се заговара потреба за растом привреде са фактором пет до десет, како би се одговарајући стандард коришћења ресурса по становнику, свих у свету, изједначио са просеком у најразвијенијим државама.¹²⁰³ У периду када је овај извештај представљен у систему УН, биолошке калкулације су указивале да је економија присвојила четвртину светског нето примарног производа фотосинтезе,¹²⁰⁴ што значи да је већ тада раст за више од фактора четири био немогућ.

Док се стопа раста коју је препоручила Брундландова комисија испоставља као немогућа, подаци о повратном утицају последица нарушавања екосистема на привреду, попут нагомилавања стаклене баште, оштећења озонског омотача, киселих киша, итд, указују да је угрожена чак и садашња стопа раста. Ипак се и даље говори о одрживом расту стопе раста економске активности. Идеја вечитог раста и убрзања супротна је логичким и физичким принципима. Без спремности да

¹²⁰¹ Daly, Herman, *op. cit.* (фуснота 523), p. 267.

¹²⁰² Hubbert, King, Exponential Growth as a Transient Phenomenon in Human History, in: *Societal Issues: Scientific Viewpoints*, Storm, Margaret (ed.), New York: American Institute of Physics, 1987, p. 84.

¹²⁰³ World Commission on Environment and Development, *op. cit.* (фуснота 40), Ch. 2, paras. 29-34.

¹²⁰⁴ Vitousek, Peter; Ehrlich, Paul; Ehrlich, Anne; Matson, Pamela, Human Appropriation of the Products of Photosynthesis, *BioScience*, 36:6/1986, pp. 371-372. Приступ: <http://goo.gl/Pt256f>, 05.08.2015.

се економски раст заустави на одређеном нивоу, а најмање на оном који захтева људско преузимање места која заузимају друге врсте, ирационално је говорити о очувању биодиверзитета.

2.2.2. Уклањање сиромаштва

Постоје докази да се раст на данашњем нивоу чини стварно сиромашнијим, тако што повећава трошкове брже него што повећава користи.¹²⁰⁵ С економског аспекта, Брунтланд комисија је у дискурс увела питање: да ли се сиромаштво може ублажити без раста. Наиме, храна, одећа, смештај и основне потребе имају физичку димензију и њихово ширење изискује раст, а одређени допринос томе могућ је и кроз развој ефикасности. Уколико је светска економија нарасла изнад оптималног нивоа, сиромашне неће нахранити само смањење утrophа ресурса по БДП. Из тога проистиче да услов да одрживи развој као такав буде усмерен против сиромаштва - не подразумева раст, већ контролу броја становништва и редистрибуцију богатства.

2.2.3. Оптимални ниво

Микроекономија успоставља оптималне размере економских активности на микроплану, изједначавањем маргиналних трошкова и користи, али постоји и оптимални агрегатни ниво свих активности. Производ становништва и коришћења ресурса по становнику представља дату оптерећења животне средине, која се може састојати од много људи који конзумирају по мало, или од мање људи који појединачно просечно троше сразмерно више. У одрживом развоју, економија се прилагођава и унапређује кроз знање, организацију, техничку ефикасност и мудрост и без обухватања већег тока материја-енергија екосистема, али се зауставља на нивоу на којем преостали екосистем може да настави да функционише и да се обнавља. Економија без раста се стално одржава и обнавља као животна средина.

Циљ одрживог развоја подразумева глобално одговарајуће политике. По природи актуелног међународног система, оне би требало да почну у индустријски развијеним земљама. Таквом политиком, на пример, сматра се опорезивање екстракције ресурса, а посебно енергије. Применом ове мере остварио би се раст јавних прихода из пореза на делатност нерационалну с аспекта одрживог развоја, док би компензацијом кроз мање опорезивање добити на доњем крају употребе ресурса, дало подстицај технолошком напретку, без негативне последице опорезивања добити у виду смањења подстицаја за рад.

¹²⁰⁵ Daly, Herman; Cobb, John, *For the Common Good: Redirecting the Economy toward Community, the Environment and a Sustainable Future*, 2nd edition, Boston: Beacon Press, 1994, p. 2.

У економији, остваривање одрживог развоја као циља подразумева опште ограничавање односа према обновљивим изворима. Наиме, потребно је обезбедити да начин коришћења извора буде такав да, с једне стране, стопе убирања не прелазе стопу регенерације; и, с друге, да емисија отпада не прелази капацитет обнављања животне средине. Уз то би требало обезбедити да експлоатација необновљивих ресурса буде по стопи која је једнака стопи стварања обновљивих замена, тј. системских адаптација која омогућавају да се исцрпљивању необновљивих извора прилагоди на начин који будуће приходе одржава на датом нивоу. То подразумева да нето закуп од необновљивих екстракција треба да буде уложен у стварање обновљивих замена. У економској теорији је доказано је да ова подела закупнине зависи, с једне стране, од стопе раста обновљивих замена и, с друге, од трајања необновљивих извора.¹²⁰⁶ Чини се основаном теза да, пре предузимања било којег оперативног корака ка одрживом развоју, треба концептуално и политички напустити одржив раст.¹²⁰⁷ У том смислу указује и закључак истраживача проблема глобалног загревања, да „експлоатација фосилних горива не угрожава не само друге врсте, већ и опстанак човечанства, а временски оквир је краћи него што се мислило.“¹²⁰⁸

Доктрина указује на девет ограничења безбедном простору деловања на Планети. Три од тих девет, климатске промене, губитак биодиверзитета и азотни циклус, међународно су већ препознате, док друге, циклус фосфора, оштећење озонског омотача, ацидификација океана, недостатак пијаће воде и промене земљишта, изазивају поделе. С аспекта екологије, економија је достигла размере и интрузивност које пробијају планетарне границе и цепају биохемијске циклусе на Планети.¹²⁰⁹

Скоро четири деценије пошто је Римски клуб покренуо питање граница раста, економски раст се поново суочио са изазовом. На конференцији под називом “Економски опадајући раст за еколошку одрживост и социјалну правду“ у Паризу, 2008. године, оно што је у економској теорији познато као концепт „економије опадајућег раста“ прераста у декларацију европског и глобалног интелектуалног покрета,¹²¹⁰ који је инспирисао радикалну зелену мисао, изведену у „Декларацији

¹²⁰⁶ El Serafy, S., 1989, *Macroeconomics and the Environment: Essays on Green Accounting*, Cheltenham/Nothampton: Edward Elgar, 2013, p. 157.

¹²⁰⁷ Bellamy Foster, John, Capitalism and Degrowth: An Impossibility Theorem, *Monthly Review*, 62:08/2011, pp. 26–33.

¹²⁰⁸ Hansen, James, *Storms of My Grandchildren*, New York: Bloomsbury, 2009, p. ix.

¹²⁰⁹ Röckström, Johan *et al.*, A Safe Operating Space for Humanity, *Nature*, 461/2009, p. 472. Приступ: <http://goo.gl/UQbM82>, 05.08.2015. Такође, Bellamy Foster, John; Clark, Brett; York, Richard, *The Ecological Rift: the Capitalism's War on the Earth*, New York: Monthly Review Press, 2010, p. 145.

¹²¹⁰ Conference on Economic Degrowth for Ecological Sustainability and Social Equity, *Declaration on Degrowth* (19 April 2008). Приступ: <http://goo.gl/zVm4mW>, 05.08.2015.

оппадајућег раста“, прокламованој у Барселони, 2010. године.¹²¹¹ Развој концепта опадајућег раста се од 2008. године поклопио са економском кризом и стагнацијом, што је у дискурсу одрживог развоја увело дебату о изводљивости опадајућег раста у капиталистичком друштву и, ако није, како је могућ прелазак на ново друштво.

Концепт опадајућег раста темељи се на идеји о добровољном смањењу величине економског система који подразумева смањење БДП-а.¹²¹² Иако је економски, он означава друштвену промену - напуштање раста као главног циља модерне економије и њену контракцију. Полазна премиса је становиште да се најаву планетарне еколошке технологије није остварила. Наиме, подсећајући на Џевонсов парадокс, који уочава да већа ефикасност у коришћењу енергије и ресурса омогућава већу ефикасност коришћења енергије и ресурса по јединици производа (тима и економски раст), што доводи до веће потражње за енергијом и ресурсима (већег притиска на животну средину),¹²¹³ део политичко-економске и еколошке доктрине закључује да потреба за променама у економским трендовима постоји од индустријске револуције.¹²¹⁴ Аргумент да развијене државе одликује еколошки прескок, без јасних алтернатива, изузев кроз смањење захтева привреде од животне средине,¹²¹⁵ наслања се на тезу о „стабилном стању“, такође с почетка XX века, по којој ако се економска експанзија уравнотежи како су очекивали класични економисти, тада економски циљ друштва може да се пребаци на квалитативне аспекте, уместо само на квантитативну експанзију.¹²¹⁶

Теоријске основе савремене еколошке економије успостављају се применом закона термодинамике на економски раст.¹²¹⁷ У оквиру ове дисциплине се заговара да одрживи развој подразумева нужно постизање застоја економског раста у преразвијеним економијама, па чак и смањење ових економија.¹²¹⁸ С аспекта одрживог развоја, опадајући раст се, међутим, не сматра као решење, већ као средство за постизање конкретног циља - смањења обима светске економије на

¹²¹¹ Second international Conference on Economic Degrowth for Ecological Sustainability and Social Equity, *Degrowth Declaration* (29 March 2010), Приступ: <http://goo.gl/Eb18Fg>, 05.08.2015.

¹²¹² Demaria, Frederico; Schneider, Francois; Sekulova, Filka; Martinez-Alier, Joan, What is Degrowth?: From an Activist Slogan to a Social Movement, *Environmental Values*, 22:2/2013, p. 209; Eaton, Janet, *What is Degrowth?*, August 6th 2012, Janet Eaton's Blog. Приступ: <https://goo.gl/Gnx9FM>, 05.08.2015.

¹²¹³ Jevons, Stanley, *The Coal Question : An Enquiry Concerning the Progress of the Nation, and the Probable Exhaustion of Our Coal-mines*, London: Macmillan, 1866, pp. 143-144.

¹²¹⁴ Sweezy, Paul, Capitalism and the Environment, *Monthly Review*, 41:2/1989, p.6.

¹²¹⁵ Mumford, Lewis, *The Condition of Man*, New York: Harcourt Brace and Jovanovich, 1973, pp. 341-344, 411-414.

¹²¹⁶ Mill, John Stuart, 1904, *Principles of Political Economy: With Some of Their Applications to Social Philosophy*, Volume 1, New York: Longmans, Green and Co., pp. 452-455.

¹²¹⁷ Georgescu-Roegen, Nicholas, *The Entropy Law and the Economic Process*, Cambridge, Harvard University Press, 1971, p. 17.

¹²¹⁸ Daly, Herman, *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*, Boston: Beacon Press, 1996, pp. 3-4, 31-37.

одрживи ниво. У том смислу, економија стабилног стања се схвата као одређена „сталним залихама људи и артефаката, која се одржавају у неким жељеним, довољним нивоима најнижим изводљивим током материје и енергије“.¹²¹⁹

Из контекста прагматичности проистиче критика еколошке економије, као модела који не задире у суштину проблема неодрживости укупног економског система. „Екокомпатибилни капитализам је нереалан у пракси. То би изискивало висок ниво регулације да се доведе до смањења нашег еколошког отиска. Тржишни систем у којем доминирају велике мултинационалне корпорације никада неће кренути путем екокапитализма самоиницијативно.... Механизми обрачуна који су постојали под прописима социјално-демократске ере јесу замисливи, али је класна борба изгледа сломљена: капитал победио... Друштво засновано на економској контракцији не може постојати под капитализмом ... Морамо наћи други излаз из развоја, економизма (веровање у примат економских узрока и фактора) и раста: онај који не значи одрицање од институција друштва које је економија присвојила (валута, тржишта, чак и плате), већ који их обликује према другим начелима.“¹²²⁰ Опадајући раст компатибилан је са сталном валоризацијом односа вредности, а ван домета остаје било шта што се приближава једнакости,¹²²¹ те се тако практично залаже за реформске мере на начелима заштите (постојеће) економије. Доследно изведен, испоставља се да се дискурс опадајућег раста своди на идеју да трошкови заштите животне средине могу да се интернализују у оквиру данашње капиталистичке економије.¹²²² У том контексту, еколошка криза остаје само као заједнички проблем са којим се човечанство суочава због деградације животне средине, без уважавања чињенице да њене последице, у виду разарања живота и животних услова, пре свега плаћају ниже друштвене групе, а много мање елита и средње класе.¹²²³ У Декларацији о опадајућем расту из Барселоне у том смислу се наводи: „Такозване антикризне мере које настоје да подстакну економски раст погоршаће дугорочно неједнакости и еколошке услове.“¹²²⁴

Суочени са стварним опадањем раста и потребом за одрживим опадајућим растом, од 2008-2009. године се јављају идеје краткорочног “зеленог кејнзијанизма” или “нови зелени уговор”, с циљем да се промовише економски раст и ограничи раст незапослености, кроз јавне инвестиције у зелене технологије и инфраструктуру. Ови дискурси се критикују да су у складу са пројектом опадајућег раста, односно

¹²¹⁹ Daly, Herman, *op. cit.* (фуснота 832), p. 17.

¹²²⁰ Latouche, Serge, *The Globe Downshifted*, Le Monde Diplomatique (English edition), 13 January 2006, Приступ: <http://goo.gl/99i4Yo>, 06.08.2015.

¹²²¹ Latouche, Serge, Can Democracy Solve All Problems?, *International Journal of Inclusive Democracy*, 1:3/2005, p. 5. Приступ: <http://goo.gl/MO9yBy>, 06.08.2015.

¹²²² O'Connor, Martin, *Political Economy and the Politics of Ecology*, New York/London: Guilford Press, 1994, pp. 127-133.

¹²²³ Fotopoulos, Takis, Is Degrowth Compatible with a Market Economy?, *The International Journal of Inclusive Democracy* 3:1/2007, Приступ: <http://goo.gl/lqslq8>, 06.08.2015.

¹²²⁴ *Degrowth Declaration, op. cit.*, (фуснота 1211), para. 2.

као идеје које треба да функционишу док не “постану доктрина сталног економског раста”.¹²²⁵ Проблем се, на индивидуалном плану, своди на то да ове, углавном технолошке, стратегије занемарују интересе радних људи. Наиме, уместо суочавања с незапосленošћу кроз програм који би људима омогућио послове који стварају праве употребне вредности, на начин компатибилан са одрживијим друштвом, теоретичари опадајућег развоја заговарају промене које допуштају сужавање економског система и прихода породице, уз опстанак нетакнуте основне структуре акумулације капитала и тржишта. Питање промене система подразумева прекид са актуелном институционалном основом испољавања закона вредности, те би смисаон приступ требало да уважи људску потребу за корисним, креативним и неутуђеним радом. На глобалном плану, констатује се да је проблематичан и однос према глобалном југу. Земље југа требало би да побегну од своје економске и културне зависности од Севера и да поново открију своје историје, прекинуте колонијализмом, развојем и глобализацијом – како би успоставиле аутохтоне културне идентитете, а инсистирање на расту, као једином излазу из беде, на Југу може водити само даљој ‘западизацији’.¹²²⁶

Недостатак одговарајућег приступа империјализму и неједнакости, које раздвајају најбогатије од најсиромашнијих држава, неразвијеност своди на проблем културне аутономије и потчињавања фетишу раста. Из тога проистиче да је спорна реалност и етички основ заговарања стабилног стања неразвијеним земљама пре него што најразвијеније државе смање свој раст становништва и потрошњу ресурса *per capita*. Чини се да је проблем на глобалној периферији, осим превазилажења империјалних веза, у преображавању постојећих начина производње и стварања одрживих, равноправних и продуктивних могућности. Многим државама у развоју, а посебно оним с веома ниским дохотком по становнику, користио би одрживи развој усмерен на стварне потребе, као што су приступ води, храни, здравствена заштита, образовање, итд. Али, то изискује промену друштвене структуре изван империјалистичких односа производње. Тренутно, процењује се да је Куба једина земља на свету са високо хуманим развојем и одрживим еколошким отиском.¹²²⁷

Тренутно, главни покретач планетарне еколошке деградације је економски раст. Раст може да има смисла, али као део процеса преласка ка одрживом, правичном и комуналном поретку, у којем метаболичким односом између природе и друштва

¹²²⁵ Martinez-Alier, Joan, *Herman Daly Festschrift: Socially Sustainable Economic Degrowth*, Encyclopedia of Earth, 1 October 2013. Приступ: <http://www.eoearth.org/view/article/153488>, 06.08.2015.

¹²²⁶ Latouche, Serge, *Degrowth Economics. Why Less Should Be So Much More?*, Le Monde Diplomatique (English edition), November 2004, Приступ: <http://goo.gl/KanKCI>, 06.08.2015.

¹²²⁷ World Wildlife Fund, *Living Planet Report*, Hails, Chris, (ed.), Gland: WWF International, 2006, p. 19. Приступ: <http://goo.gl/JJHJNd>, 06.08.2015.

произвођачи управљају у интересу наредних генерација и Земље.¹²²⁸ Циљ обухвата институционализацију поретка у којем друштвом више не би владала валоризација капитала, што би створило могућност за превазилажење укупне квантификације на штету уважавања квалитативних разлика.¹²²⁹ У одрживом поретку, народи у богатијим економијама (посебно стратуми с високим дохотком) морали би да живе са „мање“, у смислу робе, како би се снизила тражња од животне средине по становнику и, истовремено, да стварне људске потребе и захтеви еколошке одрживости могу да постану конститутивна начела, у циљу људског реципроцитета, што би омогућило квалитативни напредак.¹²³⁰

Извештај о људском развоју из 1997. године објавио је податак да првих 358 глобалних милијардера на светској ранг листи зарађује колико 2,3 милијарде најсиромашнијих становника света, тј. колико 45% тадашњег светског становништва.¹²³¹ Извештај из 2011. године, констатује додатни „драстичан пораст расподеле прихода у корист најбогатијих група“, на међународном и националном нивоу.¹²³² Данас, ентитет финансијског капитала је анониман, његове димензије превазилазе 1.000% БДП, брзина реакције мери фракцијама се секунде, а обим трансакција терабитима у секунди ($1\text{Tb/s} = 10^{12} \text{ bit/sekundi}$).¹²³³ Грађани националних држава, са својим централним банкама, девалвирају су у огромној преврнутој пирамиди светске ликвидности коју не контролишу, али која их притиска и условљава.¹²³⁴ Изнад тога, како се примећује, у пост-модерном добу, у космополитској сфери живи елита која управља нашим временом, али не живи у нашем простору.¹²³⁵

Политички гледано, поставља се питање реалности опадајућег (негативног раста). Нема тог политичара који ће изаћи пред бираче и најавити им ограничење данашње производње и потрошње по становнику, због очувања екоравнотеже, пренасељености Планете, добробити будућих генерација, итд. У изборном систему

¹²²⁸ Harvey, David, *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*, New York: Oxford University Press, 2010, p. 76.

¹²²⁹ Schumacher, Ernst Friedrich, *Small is Beautiful, 25th Anniversary Edition: A Study of Economics as if People Mattered*, Point Roberts (WA)/Vancouver: Hartley and Marks, 1999, pp. 254-255. Оригинал: *Small is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered*, New York: Harper and Row, 1973.

¹²³⁰ детаљније: Schor, Juliet, *Plenitude: The New Economics of True Wealth*, New York: Penguin, 2010;; такође, Foster, John Bellamy; Clark, Brett; York, Richard, *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*, New York: Monthly Review Press, 2010, pp. 397-399.

¹²³¹ UNDP, *Human Development Report 1997*, New York/Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 110.

¹²³² UNDP, *Human Development Report 2011: Sustainability and Equity: A Better Future for All*, New York: Palgrave Macmillan, 2011, pp. 29-30.

¹²³³ Ђурђевић, Драган; Стевановић Мирослав, *op. cit.* (фуснота 158), стр. 15.

¹²³⁴ Ђурђевић, Драган; Стевановић Мирослав, *Дехуманизација као изазов економије информационог доба*, Зборник радова Међународна научна конференција из области информационих технологија и савременог пословања, Станишић, Милован (ур.), 2015, стр. 18-19.

¹²³⁵ Bauman, Zygmunt, *Globalization: The Human Consequences*, Cambridge: Polity Press, 1998.

који се ослања на медијску психополитику,¹²³⁶ политичари су принуђени да обећавају оно што бирачи желе да чују. А последњих две стотине година бирачи желе раст, развој, више производње и више потрошње. Од свих тих обећања, политичар може и мора да испуни само ред и закон, пре свега зато што то од њега очекује светско финансијско тржиште, јер финансијски капитал захтева повољно регулативно тло за сигурност, безбедност и мобилност.

2.2.4. Одрживи развој и светска индустрија

Одрживи развој добио је своје место у области светске индустрије. Начела UNCTAD садрже низ међународних стандарда који су у функцији спречавања безобзирног позајмљивања и јавних зајмова. У теорији се примећује да се транспарентност пословних активности не уређује општим међународним правилима, већ се настоји обезбедити кроз секторске иницијативе.¹²³⁷ Из таквог приступа проистиче све више транснационалних струковних инструмената, попут: Повеље одрживости Међународног савета за рударство и метале из 2002. (*Sustainable Charter of the International Council on Mining and Metals*); Иницијативе о транспарентности екстрактивних индустрија из 2002. (*Extractive Industries Transparency Initiative*); Волфсбуршких начела против прања новца за приватне банке из 2000. (*Wolfsburg Anti-Money-Laundering Principles for Private Banks*); Кодекса Међународног удружења инжењера консултаната о етичком и пословном интегритету система управљања инжењера међународних консултаната из 2002. (*FIDIC Code of Ethics and Business Integrity Management System of the International Consulting Engineers*); Правила понашања Међународне трговинске коморе на сузбијању изнуде и мита из 1977. и 2005. (*ICC Rules of Conduct to Combat Extortion and Bribery*). У њих су укључена и начела везана за одрживи развој, тако да на пример Иницијатива о транспарентности екстрактивних индустрија из 2002. године међу 12 начела изричито садржи: одрживи развој и одговоран однос према благу природних ресурса. Ова начела обавезују националне асоцијације, а посредно државе. Приватни инвеститори су позвани да потпишу изјаву о подршци и уплате годишњу чланарину (у износу од 1.500 долара), док друге интересне групе, попут невладиних и међународних организација могу да се укључе као стране које пружају подршку иницијативи. Као одлике ове иницијативе у литератури се констатују: трипартизам, независна спољна евалуација, формална корпоративна

¹²³⁶ Yates, Candida, *Political Sport and the Sport of Politics: A Psycho-cultural Study of Play, the Antics of Boris Johnson and the London 2012 Olympic Games*, in: *Media and the Inner World: Psycho-cultural Approaches to Emotion, Media and Popular Culture*, Bainbridge, Caroline; Yates, Candida, (eds.), New York: Palgrave Macmillan, 2014, p. 41.

¹²³⁷ Espósito, Carlos; Li, Yuefen; Bohoslavsky, Juan Pablo, *Sovereign Financing and International Law: The UNCTAD Principles on Responsible Sovereign Lending and Borrowing*, Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 190.

структура и финансирање, глобалне конференције, везаност за IMF и Светску банку и регистрација имовине у складу са америчким прописима.¹²³⁸

2.2.5. Међународна финансијска помоћ

Као суштинско средство за постизање одрживог развоја сматра се међународна помоћ. У литератури се констатује разлика између кинеског и западног модела помоћи, која се огледа пре свега у томе да зајмови из Кине нису директно везани за политичка условљавања.¹²³⁹ НР Кина је 1964. године усвојила документ „Осам принципа спољне помоћи“, у којем се између осталог инсистира на поштовању права корисника да изаберу своје методе и моделе, односно да друге државе у развоју могу да успоставе развојне методе који одговарају њиховим националним условима, као и да НР Кина као зајмодавац не жели да се меша у унутрашње послове.¹²⁴⁰ Насупрот оваквом приступу, чланице Одбора за развојну помоћ OECD-а (DAC) од осамдесетих заговарају да су либералне реформе темељ дугорочног одрживог развоја, те су од неразвијених држава захтевале економске и политичке реформе у циљу искорењивања сиромаштва.¹²⁴¹ Тако су, у пракси, већу пажњу поклањале стању људских права и демократије и обезбеђивале да помоћ резултира у либералним политичким, економским и друштвеним помацима.

Као одговор на финансијску кризу крајем деведесетих и уједно као одраз уважавања чињенице да нове израстајуће тржишно оријентисане државе нису довољно укључене у глобално економско управљање, 1999. године је образована Група двадесет најразвијенијих држава (Г20). На самиту лидера Г20 у Питсбургу, 2009. године, као циљеви су усвојени: одржавање опоравка, васпостављање економске стабилности, ребалансирање глобалног раста кроз координирану политику и инклузивне мултилатералне институције са одговарајућим легитимитетом да се усвајају и примењују решења за дугорочне глобалне изазове. Као задатак је званично прокламован „снажан, одржив и балансиран раст“ међу државама Г20 и „подизање животног стандарда у израстајућим тржиштима и државама у развоју“. Укључивање одрживог развоја у агенду Г20 потврђено је на самиту у Торонту, 2010. године, кроз „сужавање развојног јаза и смањење сиромаштва, као саставног дела ширег задатка да се достигне снажан, одржив и балансиран раст и осигура робуснија и отпорнија економија за све“. Упркос томе, развојни изазови и јаз опстају, а продужена економска криза додатно је уназдила

¹²³⁸ *ibid.*, p. 369, такође: Gary Ian, *The Transparent Hypocrisy of Big Oil*, Oxfam, 9 February 2012. Приступ: <http://goo.gl/qIEKGV>, 06.08.2015.

¹²³⁹ Espósito, Carlos; Li, Yufen; Bohoslavsky, Juan Pablo, *op. cit.* (фуснота 1237), p. 252.

¹²⁴⁰ Information Office of the State Council, *China's Foreign Aid*, People's Republic of China, Beijing, April 2011, p. 4. Приступ: <http://goo.gl/EID3Kn>, 06.08.2015.

¹²⁴¹ OECD, *Development Assistance Peer Reviews OECD Development Assistance Peer Reviews: European Union*, Paris: OECD Publishing, 2012, pp. 31-32. Приступ: <http://goo.gl/VNeZE0>, 06.08.2015.

чак и остваривање миленијумских развојних циљева.¹²⁴² После самита Г20 у Сеулу, група је 2010. године са Светском банком организовала заједничку међународну конференцију о развоју. У оквиру агенде Г20, теме конференције су: људски развој и миленијумски развојни циљеви; трговина и помоћ за трговину; инфраструктура и одржив развој; дељење знања; пољопривреда и безбедност хране; мултиполарни раст и ребалансирање и финансије и приступ финансијама. У одабиру приоритета, с аспекта Г20, критеријуми су: да ли могу да унапреде снажан, одржив и уравнотежен развој и тако помогну економски опоравак у државама у развоју, као и у развијеним економијама; да ли су потребни међународна сарадња, међународно финансирање и специфичне акције из мандата међународне економске и финансијске сарадње Г20.¹²⁴³

Уз IMF и Светску банку, у систему УН су, од међународних финансијских институција и: Међународна финансијска корпорација, Општи споразум о царинама и трговини и Међународна банка за обнову и развој, чије се чланице са средњим приходима и саме суочавају са развојним изазовима. Централно развојно питање за Г20 и Светску банку је глобални раст,¹²⁴⁴ док је друго питање од интереса проблем људског развоја, али у оквиру обавеза остваривања миленијумских развојних циљева. Као нужне услове за смањивање развојног јаза и остваривање миленијумских развојних циљева, развијене државе заговарају: снажан, стабилан и уравнотежен раст и економску кординацију између њих. У том оквиру, оне се посебно баве питањем финансирања развоја (схваћеног, како се наводи у поменутом инструменту из Питсбурга, као „снажан, одржив и балансиран раст“ међу државама Г20 и „подизање животног стандарда у израстајућим тржиштима и државама у развоју“). Из настојања да се финансирање рационализује проистекли су притисак за централизованом контролом и подвргавање централних банака Одбору за финансијску стабилност и Базелском комитету за надзор банака. Кроз ове механизме државе у развоју се практично приморавају да примене мере реформи финансијског сектора усмерене на ширење могућности за финансијске активности најразвијенијих држава. Кључне препоруке политика од 2013. године односе се на: помоћ за храну; безбедност прехране; инфраструктурни и одржив развој; и инклузивне финансије.¹²⁴⁵ Чини основаном теза да су најразвијеније државе за судбину држава у развоју (тзв. Г160+) заинтересоване из разлога који немају везе са глобалним одрживим развојем. У том смислу, у литератури се указује: прво, развијеним економијама треба додатни извор тражње како би обезбедиле подршку свом опоравку и створиле радна места; друго, из држава са

¹²⁴² Fardoust, Shahrokh; Kim, Yongbeom; Sepulveda, Claudia, *Postcrisis Growth and Development: A Development Agenda for the G-20*, Washington: World Bank Publications, 2011, p. 2.

¹²⁴³ *The G20 Seoul Summit Leaders' Declaration* (November 12, 2010), Приступ: <http://goo.gl/cLgtN>, 06.08.2015.

¹²⁴⁴ Fardoust, Shahrokh; Kim, Yongbeom; Sepulveda, Claudia, *op. cit.* (фуснота 1242), pp. 11-12

¹²⁴⁵ Callaghan, Mike, *Overview: What Should the G20's Development Priorities Be?*, G 20 Monitor, 5/2013, p. 4. Приступ: <http://goo.gl/Lp7xf8>, 06.08.2015.

ниским приходима може доћи део увећане глобалне тражње потребне да се одржи укупна светска производња добара и услуга; треће, компаније које инвестирају у државе са ниским приходима остварују више стопе добити него на традиционалним тржиштима; и четврто, да се предупредe последице промена климе по ресурсе, од којих су неки утицаји „стаклене баште“ неизбежни.¹²⁴⁶

Иначе, група осам најразвијенијих (Г8) је 2005. године у Глениглсу (Шкотска), као глобалну иницијативу за помоћ државама у развоју, покренула иницијативу за ширење трговине („помоћ за трговину“). Опште је прихваћено да су централни проблеми уравнотеженом и одрживом развоју у сиромашним државама Африке: крах инфраструктуре; недостатак хране и воде; деградација животне средине; смртност од заразних болести; миграције и незапосленост; демографија и ангажовање глобалних ресурса; рат, разорување и тероризам; дроге и растуће друштвене напетости; корупција и други проблеми владавине. За суочавање с тим проблемима, афричким државама није акутно потребна помоћ за (слободну) трговину, него како се констатује у документима и одлукама у систему УН: безбедност хране и одржив развој; развој и јачање приватног сектора за одржив раст; веће јавно инвестирање у инфраструктуру; решавање проблема финансијских ограничења у Африци; диверзификација извозне базе; опоравак од финансијске кризе; преоријентација афричких економија са извозне зависности од примарних производа; и веће учешће директних страних инвестиција.¹²⁴⁷ Смернице акције Г20 нису усмерене на потребе, већ само на спољна обележја проблема сиромашних држава. При томе су без пројекције на који начин ће кретање ка оквиру у којем су развијене државе,¹²⁴⁸ које су и саме у кризи, допринети одрживом развоју у државама које свом становништву не могу да обезбеде основне потребе.

2.2.6. Међународно финансирање

На међународном плану, извршне власти и компаније координирају напоре ка одрживом развоју кроз партнерства и партиципационе организације на плану: заштите и обнављања природних станишта и врста неопходних за одржавање услуга екосистема; управљање ризицима по здравље океана, укључујући ризике од загађења са копна и од екстрактивних индустрија; подршке управљању законитим рибарењем и одрживом пољопривредом; неговања глобалног заговарања одрживих заједница и привреда отпорних на климу; и дељење знања о иновацијама и

¹²⁴⁶ Ngozi, Okonjo-Iweala, Why the G-20 Should Be Interested in the Development of the G-160, in: *Postcrisis Growth and Development: A Development Agenda for the G-20*, Fardoust, Shahrokh; Kim, Yongbeom; Sepulveda, Claudia (eds.), Washington: World Bank Publications, 2011, pp. 70-72.

¹²⁴⁷ Wangari Maathai, *Bottlenecks to Development in Africa*, 4th UN World Women's Conference, Beijing, China, 30 August 1995. Приступ: <http://goo.gl/ZeKPVQ>, 06.08.2015.

¹²⁴⁸ Matrix of Proposed Policies Actions: A Development Agenda for the G-20, (10 October 2010), Appendix A. Приступ: <http://goo.gl/dTeJdP>, 06.08.2015.

технолошким решењима.¹²⁴⁹ Катализатор за концесионо финансирање у наведеним областима представљају Светска банка и, у оквиру ње, Међународна банка за обнову и развој и Међународна развојна асоцијација, које омогућавају донаторима да донације по правилу условљавају применом одређених политика.¹²⁵⁰

Међународне финансијске институције настоје, генерално, да нађу своје место у контексту артикулисања глобалног јавног добра, као свог економског развојног мандата.¹²⁵¹ Светска банка је, у оквиру свог мандата, 2001. године усвојила Стратегију сектора животне средине,¹²⁵² у којој се експлицирају три циља: унапређење квалитета живота; унапређење квалитета раста; и заштита квалитета општих глобалних еколошких вредности. Поменута Стратегија таксативно одређује садржину циљева. Унапређење квалитета живота обухвата: смањење здравствених ризика; смањење изложености људи еколошким чиниоцима урбаног загађења, смањење обољења која се преносе водом и ваздухом, као и отровним материјама; унапређење одржавања сиромашних који зависе од земље, воде, шуме и биодиверзитета, путем помоћи да обезбеде приступ ресурсима и стварањем околности да могу да управљају одрживошћу тих ресурса; смањење осетљивости људи на еколошке ризике попут временских непогода, флукуације времена и утицај климе, кроз обезбеђење информација владама, приватном сектору и сиромашним заједницама и ојачавањем да се прилагоде. Унапређење квалитета раста обухвата: интервенције на промоцији бољих политика, регулаторних и индустријских оквира неопходних за развој; и јачање система очувања и праксе клијената да обезбеде да пројекти и политике не утичу на животну средину и да унапређују еколошки и друштвено одржив развој приватног сектора. Унапређење квалитета заједничких глобалних, еколошких вредности обухвата: канале финансирања циљева у сиромашним државама у складу са Глобалном помоћи животној средини и Монреалским протоколом, посебно циљаним да користи државама у развоју и локалним заједницама.

Према Споразуму о Светској банци, главно тело за одлучивање је Одбор извршних директора, представника највећих улагача, који сами тумаче одредбе Споразума. Интерна правила ове специјализоване агенције УН не могу наметати међународне

¹²⁴⁹ Freestone, David, *The World Bank and Sustainable Development: Legal Essays*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2012, pp. 4-5; Wouters, Jan; Ninio, Alberto; Doherty, Teresa; Cisse, Hassane, *The World Bank Legal Review Volume 6 Improving Delivery in Development: The Role of Voice, Social Contract, and Accountability*, Washington: World Bank Publications, 2015, pp. 123-125.

¹²⁵⁰ The World Bank Group, *Financing for Development Post-2015*, Washington, DC: The World Bank Group, 2013, p. 26. Приступ: <https://goo.gl/Dag3b2>, 06.08.2015.

¹²⁵¹ Pearce, David; Warford, Jeremy, *World Without End: Environment, Growth and Development*, Washington, D.C.: The World Bank, 1993, p. 53; Piddington, Kenneth, *The Role of the World Bank*, in: *The International Politics of the Environment*, Hurrell, Andrew, Kingsley, Benedict (eds.), Oxford: Clarendon Press, 1992, p. 215-222.

¹²⁵² World Bank, *Making Sustainable Commitments - an environment strategy for the World Bank*, Washington, DC: The World Bank, 2001. Приступ: <http://goo.gl/EkHiAv>, 06.08.2015.

правне стандарде, нити правне обавезе за државе зајмопримце.¹²⁵³ Њихова примена је питање воље државе. Да би се пројекат квалификовао, држава мора да испуни интерне критеријуме банке, посебно уколико је она једини или главни финансијер. Тако су многе државе у своје правне поретке национализовале шира начела. С друге стране, приватни сектор користи Смернице банке за сопствене потребе. Иако се ради о интерним актима међународне организације, процес у оквиру којег се доносе може бити политизован и некад је више везан за међународну агенду, него за питања финансијског пословања.¹²⁵⁴ Светска банка је учесник форума OECD-а у оквиру којег је 2005. године усвојена декларација која прокламује услове за обезбеђивање делотворности помоћи.¹²⁵⁵

Јачање механизма одговорности према средствима донатора, 1993. године довело је до образовања Инспекцијског панела. У литератури се примећује да је у том периоду постојао притисак да се слична тела уведу у друге међународне организације у систему УН.¹²⁵⁶ Панел је овлашћен да прима захтеве за инспекцију од „погођене стране на територији зајмопримца који није појединац“, који предочи доказе да су му права и интереси директно погођени актом или пропустом банке, као проследица пропуста у примени операционалних политика.¹²⁵⁷ Од 1993. до јуна 2008. године панел је примио 52 захтева, од којих је Одбор одобрио 22 пуне инспекције.¹²⁵⁸ У почетку, захтеви су се углавном односили на политике везане за животну средину и друштвену заштиту, да би временом растао број оних који се односе на надзор пројекта, економску евалуацију и чак и смањење сиромштва. Светска банка је 1998. године издала саопштење којим је указала да подржава остваривање људских права и да верује да је „стварање услова за достизање људских права централни и несмањив циљ развоја“.¹²⁵⁹

¹²⁵³ Операционалне политике Светске банке усвојене су 1992. године и уређују процедуре које су обавезне („да не штете“) и процедуре банке које описују поступке у примени операција банке („усмерене на чињење добра“). У периоду од 1998. до 2006. године, Операционални приручник утврђује 10 кључних правних смерница у области животне средине и друштва: процена животне средине; процена природних станишта; управљање изворима штете; урођеничке групе; физички културни ресурси; невољно расељавање; шумарство; сигурност брана; међународни водни токови; пројекти у спорним подручјима.

¹²⁵⁴ Freestone, David, *The World Bank and Sustainable Development: Legal Essays*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2012, pp. 14-15

¹²⁵⁵ *Paris Declaration on Aid Effectiveness, op. cit.* (фуснота 1022), , paras. 25-30.

¹²⁵⁶ Shihata, Ibrahim, *The World Bank Inspection Panel: In Practice*, Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 4.

¹²⁵⁷ *The World Bank Inspection Panel*, Resolution No. IBRD 93-10; Resolution No. IDA 93-6, para. 12.

¹²⁵⁸ IBRD/IDA, *Inspection Panel Annual Report, July 1, 2007, to June 30, 2008*, pp. 136-141. Приступ: <http://goo.gl/6IVS0Z>, 07.08.2015.

¹²⁵⁹ World Bank, *Development and Human Rights: The Role of the World Bank*, Washington, DC: The World Bank, 1998, p.2. Приступ: <http://goo.gl/YjbaIS>, 07.08.2015.

За схватање заштитног објекта одрживог развоја занимљив је приступ финансирања глобалних јавних добара Светског фонда за животну средину,¹²⁶⁰ покренутог у сарадњи Светске банке (специјализоване агенције УН) и UNEP. У почетку, концесионо финансирање обухватило је области: губитак озона, међународне воде, очување биодиверзитета и климатске промене,¹²⁶¹ а у међувремену су допуњене мандатима везано за: деградацију земљишта и органске загађиваче. При томе, овај инструмент има од 1994. године елементе организационе структуре својствене међународној организацији: Савет од 32 члана (14 из развијених држава, 16 из држава у развоју и две из економија у транзицији), скупштину (све чланице, састаје се сваке четири године, иако оснивачки инструмент предвиђа три године), секретаријат (у окриљу Светске банке, али „одвојен“) и три агенције за имплементацију (Светска банка, UNDP и UNEP). Групацију Светска банка, иначе, чине Међународна банка за обнову и развој, Међународна асоцијација за развој, Међународна финансијска корпорација, Мултилатерална агенција за осигурање инвестиција и Међународни центар за решавање инвестиционих спорова. Циљеви групације укључују одржив развој и посредно, у оквиру поимања одрживог развоја, смањење сиромаштва. Изазови укључују: владавину, људска права, животну средину, одржив раст и смањење сиромаштва.¹²⁶² Стратегије банке везане су за људски развој, како је одређен у Миленијумским развојним циљевима.¹²⁶³ У пракси, међутим, схватање одрживог развоја Светске банке одражава промену у међународном политичком и правном концептуирању изворног прешироког одређења Брунтланд комисије. Када се ради о животној средини, као ограничавајућем чиниоцу раста, схватање се обликује кроз праксу суочавања с проблемима промена климе, шумарства, рибарства, мора и кроз помоћ државама зајмопримцима. Тако се циљ Светске банке своди на искорењивање сиромаштва, док одрживи развој и заштита виталних услуга животне средине представљају само средство. Сличан, широк, опсег и фокус поимања одрживог развоја проистиче и из литературе која се бави доприносом невладиних организација у областима био-

¹²⁶⁰ Зачетак овог механизма неки везују за Светску конзервациону банку, основану 1987. године, (према: Sweatman, Michael, *World Conservation Bank: A Project of the International Wilderness Leadership Foundation*, Boulder: International Wilderness Leadership Foundation, 1987.), која је посредством америчке невладине организације World Wilderness Land Inventory Trust била власник земљишта широм света (према: Kakabadse, Andrew; Kakabadse, Nada, *Global Elites: The Opaque Nature of Transnational Policy Determination*, Basinstoke /New York: Palgrave Macmillan, 2012, p. 20.

¹²⁶¹ Иницијално финансирање програма одрживог развоја било је усмерено у пројекте уништавања хемикалија које негативно делују на озонски омотач у Русији, источној Европи и централној Азији, (према: GEF <https://www.thegef.org/gef/whatisgef>. Приступ: 08.08.2015.) Ова транснационална организација такође је учествовала у три пројекта заштите биолошке разноврсности везано за регион „Источних Карпата“: у Украјини, 1993. године, у Пољској, 1992. године и у Словачкој, 1994. године (према: GEF Evaluation Office, *Evaluation of Experience with Conservative Trust Funds*, 1978, p. 77. Приступ: <https://goo.gl/5BPkcm>, 08.08.2015.

¹²⁶² Freestone, David, *op. cit.*, (фуснота 1249), p. 100.

¹²⁶³ IBRD/World Bank, *A Sourcebook for Poverty Reduction Strategies*, Klugman, Jeni (ed.), Ch. 11. Приступ: <http://goo.gl/QD5Jsi>, 08.08.2015.

разноврсности, промене климе, рашумљавања, дезертификације, Арктика, морског отпада, губитка озонског омотача, на конференцијама Стокхолму, Рио де Жанеиру и Јоханесбургу.¹²⁶⁴

Тако, одрживи развој израста у тему међународне агенде из потребе да се у међународној политици обухвати забринутост неразвијених држава везано за стање животне средине, односно, практично, да се интереси будућег економског раста помире са заштитом животне средине. У том смислу, одрживи развој тежи да шири економски раст, а истовремено да обезбеди поштовање разноврсности и шире учешће јавности, услед чега дискурс укључује потребу једнаког приступа природним ресурсима, али и транспарентност политичких процеса. У декларацији „Наша заједничка будућност“ (1987), у оквиру дугорочне стратегије одрживог развоја која би изашла у сусрет потребама сиромашних се, „уз заштиту и унапређење животне средине“, позива на „конзервацију развоја“. Тиме је Светски савет за животну средину и развој прећутно изразио прихватљивост одређеног нивоа деградације животне средине, уколико би то помогло потребама сиромашних.¹²⁶⁵

Семантика заговорника одрживог развоја пружа могућност за сагледавање историје концептуализације појма.¹²⁶⁶ Термин одрживост потиче из управљања у секторима шумарства и рибарства, у оквиру којих се односио на стопу обнове ресурса. Појам развој, у својој основној форми, одражавао је циљани процес раста, али се често сужава на раст националног БДП-а. Комбиновање ова два термина сугерише на настојање да се оствари економски раст који не узрокује уништавање ресурса током времена. Тако схваћен, одрживи развој би представљао специфичну нормативну оријентацију, што је добило потпору у Агенди 21 (1992). Применом ове агенде, подстрек је требало да добију широке друштвене и економске промене. Агенда 21 се, међутим, испоставила као непримењива на националном нивоу, те смернице из Рио декларације нису добиле домаћај у правном поретку. С друге стране, „конзервирање развоја“ није добило простор у оквиру економске димензије, јер су заштитници животне средине и неолибералне снаге успели да сузе овај појам на синоним на промене климе и губитак биолошке разноврсности. Како ове две теме наилазе на политички отпор у САД, посредно се развио и отклон према одрживом развоју, који тако постаје споран термин и споран нормативни појам. Из тога се изводи закључак да, практично, одрживи развој постоји као дискурзивни

¹²⁶⁴ Egelston, Anne, *Sustainable Development: A History*, Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2012, pp. 3-4

¹²⁶⁵ *ibid.*, p. 27.

¹²⁶⁶ Lele, Sharachandra, *Sustainable Development: A Critical Review*, Oxford: Pergamon Press, 1991, pp. 610-611.

оквир са значајном политичком подршком, посебно у западној и северној Европи и деловима света у развоју.¹²⁶⁷

Рационализација неуспеха да се појам нормативно артикулише доводи до елаборација о корисности „мисаоне демократије“ за проширивање демократских теорија,¹²⁶⁸ односно за дефинисање проблема и повећавање друштвених капацитета да се носе са одрживим развојем.¹²⁶⁹ Овај приступ резултирао је увећавањем појмовне базе терминима заснованим на етичким вредностима, као што су: партиципативна демократија, комуникативна акција, практично резоновање и критичка теорија,¹²⁷⁰ али не и до прецизнијег одређења одрживог развоја. Политички савезник су и Светска банка и Азијска развојна банка, као и OECD, који у пракси намећу одређене аспекте одрживог развоја. Из чињенице да у разговорима о одрживом развоју који изискују трансформације у економској димензији, нису присутне најразвијенија држава - САД и неке од водећих глобалних приватних компанија са седиштем у САД, попут Ексон-Мобил, а с обзиром међународни поредак карактерише монополарна доминација САД, у доктрини се изводи сумњичавост у прихваћеност термина и нормативног појма.¹²⁷¹

Примена начела, односно концепта, одрживог развоја у економској димензији намеће се питање који облик преузима одрживи развој. Одрживи развој није правна норма, јер га не подржава обавезујућа норма међународног права са утуживим обавезама. Такође, није ни режим, нити у смислу „изричитих начела, норми, правила и процедура одлучивања“,¹²⁷² ни у смислу „институције“,¹²⁷³ јер не постоји међувладина институција са таквим мандатом, нити правила и процедуре о примени, ни механизми којима се може приморати на примену. Одржив развој може се схватити као модернистички дискурс,¹²⁷⁴ односно као низ лингвистичких

¹²⁶⁷ Dryzek, John, *op. cit.* (фуснота 645), p. 235; такође, Lafferty, William; Meadowcroft, James, *Implementing Sustainable Development: Strategies and Initiatives in High Consumption Societies*, Oxford: Oxford University Press, 2000, pp. 2, 17.

¹²⁶⁸ Blewitt, John, *Understanding Sustainable Development*, New York: Routledge, 2014, p. 155.

¹²⁶⁹ Newig, Jens; Voß, Jan-Peter; Monstadt, Jochen, *Governance for Sustainable Development: Coping with Ambivalence, Uncertainty and Distributed Power*, New York: Routledge, 2013, p. 16.

¹²⁷⁰ Minch, Michael, *The Democratic Theory of Michael Oakeshott: Discourse, Contingency, and 'The Politics of Conversation'*, Exeter/Charlottesville: Imprint Academic, 2009, pp. 323-343.

¹²⁷¹ Lafferty, William; Meadowcroft, James, *op. cit.* (фуснота 1267), pp. 76, 284.

¹²⁷² Jervis, Robert, Security Regimes, in: *International Regimes*, Krasner, Stephen (ed.), Cambridge, USA: Cornell University Press, 1982, pp. 185-186.

¹²⁷³ Schramm Stokke, Olav, Regimes as Governance Systems, in: *Global Governance: Drawing Insights from the Environmental Experience*, Young, Oran (ed.), Cambridge: MIT Press, 1997, p. 34.

¹²⁷⁴ Dryzek, John, *op. cit.* (фуснота 645), pp. 9-11; Redclift, Michael (Ed.), *op. cit.* (фуснота 1104), p. 193; Keck, Margaret; Sikkink, Kathryn, *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, New York: Cornell University Press, 1998, pp. 2-3.

правила и реторичких стратегија уклопљених у мрежу друштвених односа,¹²⁷⁵ заснованих пре свега око потреба, а с друге стране око знања.

Примену одрживог развоја бројне државе су прихватиле, на начин који прокламују документа Самита о Земљи, при чему је видљива разлика у односу према имплементацији од стране интересних група, попут невладиних организација и пословног сектора, који имају различите приступе и приоритете.¹²⁷⁶ Данас, одрживи развој се у економској димензији остварује кроз дефинисање правила и конкретних акција које сви могу спроводити, у чему значајну улогу има невладино организовање, али у партнерству са државама.¹²⁷⁷

На самиту WTO у Дохи (2001), који је најављиван као рунда „праведног развоја“, државе у развоју су предпочиле да не могу да поднесу још више отвореног тржишта и укидања субвенција.¹²⁷⁸ Ова промена парадигме поштења отворила је питање да ли би требало коренито преиспитати и развојне приоритете, тако да развојни циљеви смањења неједнакости и сиромаштва добију примат над одрживим развојем, схваћеним као раст како проистиче из задатака дефинисаних на конференцији WTO у Сијетлу (1999), који почивају на тези да партиципација и приступ тржишту стварају услове за ефекте раста три стуба одрживог развоја.¹²⁷⁹ Одрживи развој је доспео у агенду на Рио самиту (1992), после које су усвојене међународне конвенције о биолошкој разноврсности, промени климе и дезертификацији, чиме је одрживост имплицитно фокусирана на животну средину. На конференцији у Дохи промовисана је теза да трговина и животна средина могу да имају исте интересе, односно да „недискриминаторни вишестрани трговински систем“ и заштита животне средине могу бити компатибилни. То је подразумевало да се одрживи развој остварује либерализацијом трговине. У декларацији из Дохе прокламује се посвећеност чланица да се одржи процес реформи и либерализације, да се обезбеди раст и развој; да међународна трговина може имати главну улогу у унапређењу економског развоја и искорењивању сиромаштва; као и демаргинализацији мање развијених држава у глобалној економији.

¹²⁷⁵ Litfin, Karen, *Ozone Discourses: Science and Politics in Global Environmental Cooperation*, New York: Columbia University Press, 1994, p. 3.; Dauvergne, Peter, *Handbook of Global Environmental Politics*, London: Edward Elgar Publishing, 2012, p. 444.

¹²⁷⁶ Murphy, David; Bendell, Jem, *In the Company of Partners: Business, Environmental Groups and Sustainable Development Post-Rio*, Bristol: Policy Press, 1995, p. 10.

¹²⁷⁷ *ibid.*, p. 101.

¹²⁷⁸ Lamy, Pascal, *The Doha Development Agenda: Sweet Dreams or Slop Slidin' Away?*, speech at International Institute of Economics, Washington, 17 February 2006, Lamy, Pascal, *The Doha Development Agenda: Sweet Dreams or Slop Slidin' Away?*, speech at International Institute of Economics, Washington, 17 February 2006. Приступ: <http://goo.gl/se4JIF>, 08.08.2015.

¹²⁷⁹ Ekins, Paul; Voituriez, Tancrede, Overview and General Introduction, in: *Trade, Globalization and Sustainability Impact Assessment: A Critical Look at Methods and Outcomes*, Ekins, Paul; Voituriez, Tancrede, (eds.), London: Earthscan, 2012, p. 3.

У периоду од самита у Дохи до конференције у Канкуну (2003, а и касније, у WTO се поларизују блокови. С једне стране су државе офанзивне извознице, оличене у групи Г20. а с друге - државе дефанзивне увознице, оличене у групи Г33 коју предводи Бразил. Аргументација Бразила, као и Индије (која је као и Кина у обе групе) јесте да су и даље државе у развоју и да могу да преговарају о трговини, али не и о издржавању и људској безбедности, чиме су успели да доведу до застоја у преговорима, будући да су ове области биле део преговарачког процеса о питањима пољопривреде и воде. У ситуацији „кад су антиглобалисти маргинализовани, заговорници у Вашингтону, Лондону и елитним универзитетима Северне Америке и Европе обликују интелектуалну климу. Ако буде по њиховом, они ће вероватније угрозити пут ка глобализацији него демонстранти које осуђују због незнања солидне економије“¹²⁸⁰.

У модерном добу, већи део популације прихвата став да је напредак одређен прибављањем имовине и сталним растом производње и потрошње. Данас, када неке најмногољудније нације које су донедавно спадале у државе Трећег света, попут Кине, Индије, или Бразила настоје да убрзано остваре вредности развијеног капиталистичког света, дилема је да ли се називу ограничења индустријског поретка. Суочавање са овим питањем зависи од одређења у односу на питање економског раста и технолошког напретка као услова развоја. Тежња најразвијенијих држава за непрестаним материјалним и технолошким растом довела је до проблема који се испољавају глобално. На пример, САД као тренутно једина глобална суперсила тежи сопственом неограниченом расту, технолошкој револуцији и потрошњи, без обзира на деструктивне последице по највећи део светске популације. С друге стране, у САД се развија и схватање о потреби органске културне промене, на темељу комбиновања духовног раста и практичних активности у свакодневном животу, што у држави која је изграђена на евроцентристичким империјалистичким основима изискује и институционалне промене.

Још је Махатма Ганди писао да ће модерна друштва, услед своје посвећености неограниченом расту, постати толико велика и комплексна да ће индивидуална људска бића бити сведена на масе зависне од стручњака, које ће служити машинама уместо обрнуто.¹²⁸¹ Шта човека може да примора на тежњу ка новим висинама у друштву у коме материјални раст представља циљ *suo ipso* и *pro quid*? Део доктрине указује да би требало размотрити нови облик економије, уместо настојања да се обнови или реформише систем покретан бескрајном трком за

¹²⁸⁰ Roderik, Dani, The Cheerleaders' Threat to Global Trade, *The Financial Times*, 26 March 2007. Приступ: <http://goo.gl/vukBKe>, 09.08.2015.

¹²⁸¹ Nandela, Krishnan, *The Relevance of Gandhian Economics to Modern India*, Mumbai: Bombay Sarvodaya Mandal - Gandhi Book Centre. Приступ: <http://goo.gl/DHQZgp>, 09.08.2015.; Pandey, Upasana, *Mahatma Gandhi and Modern Civilization*, *Mainstream*, 48:41/2010. Приступ: <http://goo.gl/fsaFjI>, 09.08.2015.

материјалним добрима која је од најразвијенијих држава створила друштва материјалног изобиља и духовног сиромаштва. Покрети за заштиту животне средине не одређују се према политичкој димензији и тако се задржавају само на нивоу свести о важности потребе да се санирају физичке и духовне последице штете коју је директно узроковао неконтролисан индустријски раст. На тај начин, сама идеја заштите животне средине прихвата подређен положај у односу на систем изграђен на пориву људи који су до индустријске револуције живели у оскудици. Једна од одлика капитализма је да све претвара у робу, како би се из свега извучила добит. Нову робу је све теже наћи, па претварање свега у робу добија апсурдне размере (чак и легализацију асоцијалних и криминалних активности). Све догађаје и објашњења није лако анализирати. На пример, током кризе у Шпанији која је наступила услед прекомерног задуживања код међународних поверилаца, шпанска скупштина је изгласала пакет мера буџетске штедње. Тиме је Шпанија испунила захтеве кредитора, али су наредног дана по усвајању пакета мера глобалне проценитељске фирме снизиле кредитни рејтинг Шпаније, са образложењем да „кресање буџета смањује могућности за раст“.¹²⁸²

2.2.7. Озелењавање економске димензије кроз економску безбедност

Од препознавања одрживог развоја на глобалном нивоу, покрети за очување животне средине воде кампање поводом различитих питања, укључујући и она о ширењу свести о одрживом развоју на темељу веће еколошке и глобалне правичности, зеленом потрошаштву и зеленим политикама усмереним на достојанство свих живих врста. Дискурс заштите животне средине утицао је на покретање антиглобалистичких протеста, посебно током одржавања Светског економског форума у Давосу, те скупова групе Г8 и Светске трговинске организације. Имиџ „екоратника“ шири се у мрежу активиста, који су постали део савремене глобалне политичке иконографије, попут транснационалне невладине организације Гринпис.

У оквиру дискурса очувања животне средине, економска димензија је била најсложенија карика у схватањима одрживог развоја. Већи део био је било утопистички (као у неким зеленим политичким становиштима), било конформистички (прихватајући пословну и реторику класичног економског раста). У развијеним државама, доминантна концептуализација одрживог развоја прихвата „еколошку модернизацију“.¹²⁸³ Дискурс економске безбедности се може искористити као начин да се артикулише радикално и принципијелно схватање одрживог развоја које може да понуди нормативно обавезујуће и политички

¹²⁸² Lee Boggs, Grace; Kurashige, Scott, *The Next American Revolution: Sustainable Activism for the Twenty-First Century*, Updated Edition, Berkeley: University of California Press, 2012, p. 201.

¹²⁸³ Barry, John, *Towards a Model of Green Political Economy*, in: *Global Ecological Politics*, Leonard, Liam; Barry, John, (eds.), Bingley: Emerald Group Publishing, 2010, p. 112.

релевантно одређење економије у складу са потребама природе, као темељ савремене државе и тржишних облика одрживог развоја заснован на прихватању неопходности зелених политика. Практично, потреба здраве животне средине постала је опште прихваћена као аргумент који указује да економија треба да буде ефикаснија у коришћењу ресурса и да минимализује загађење и отпад. Недостаје централни аспект еколошке модернизације, концепт тржишта иновација и ефикасних метода производње, као део администраирања за одржив развој које ће обезбедити еколошку ефикасност и еколошку модернизацију економије. Други недостатак везан је за артикулацију нееколошких захтева „зелених“ политика одрживог развоја, које треба да обезбеде промену дискурса од економског раста ка економској безбедности, као одрживој дистрибуцији заснованој на вредностима попут правичности, егалитаризма, демократског уређењг тржишта и концептуалном ширењу политичке економије да обухвати друштвене и неготовинске економске активности и улогу државе (посебно на локалном и општинском нивоу).¹²⁸⁴

Ослонац на друштвену линију омогућава разграничење између грађења политике на животној средини и екологији, односно мири интересе животне средине и економије од друштвене одрживости. Реалан аргуменат такве економске политике заснива се на економској безбедности и представља прихватљивији дискурс од ограничења раста, у оквиру одрживог развоја. Овај дискурс се, међутим, често политички представља као „хватање у коштац са климатским променама и другим изазовима за животну средину без ограничавања већих економских прилика... економског развоја, друштвене правде и модернизације животне средине који морају да иду заједно.“¹²⁸⁵ Та реторика одражава интересе пословања и класичног економског раста и следи идеју која одрживост везује за управљање животном средином и већу ефикасност и конкурентност економије. Теза у подлози гради се на представи о извесности позитивног исхода, у виду пословних могућности које произлазе из еколошке модернизације, а нагласак на политичким средствима попут тржишно-заснованих иницијатива који усмеравају пословање ка еколошки прихватљивијим праксама које не подривају конкурентност и, идеално, стварају нова тржишта, инвестиционе прилике и технолошки напредак. Тако, у политикама одрживог развоја и заштите животне средине, економска модернизација, која представља напредак у односу на критику суштинских институција споља, добија седамдесетих, значај политичке сврхе, на штету друштвених неједнакости и еколошког реструктурирања и стога је ограничени реформаторски помак у институционалном смислу.¹²⁸⁶

¹²⁸⁴ *ibid.*, pp. 120, 123-126.

¹²⁸⁵ Prime Minister's speech on sustainable development, 24 February 2003, Number10.gov.uk, The official site of the Prime Minister's Office. Приступ: <http://goo.gl/E00T0w>, 09.08.2015.

¹²⁸⁶ Mol, Arthur; Spaargaren, Gert, *Ecological Modernisation Theory in Debate: A Review*, in: *Ecological Modernisation Around the World: Perspectives and Critical Debates*, Mol, Arthur; Sonnenfeld, David (eds.), New York: Routledge, 2013, p. 38.

Из наведене критике идеје еколошке модернизације економије, да је усмерена на обрасце производње, а да занемарује обрасце потрошње, развија се приступ који тежи постизању економске безбедности, у оквиру које се постиже одржива производња и одржива потрошња, што омогућује тежњу одрживом развоју у економској, друштвеној и димензији животне средине. Централни аспект еколошке модернизације економије улогу државе своди на координацију и подршку технолошким иновацијама, већој економској и еколошкој ефикасности коришћења природних ресурса и енергије. Према налазима Међународне организације рада, просечан Индекс среће, мерен на основу задовољства квалитетом живота и једнакошћу, већи је у државама које обезбеђују економску безбедност. Као важан чинилац националне среће установљена је стабилност прихода, у смислу њихове заштићености, као и низак степен неједнакости у приходима. Из тога се закључује да економска безбедност унапређује срећу становништва и да је корисна за постизање раста и друштвене стабилности.¹²⁸⁷ Ови налази дају емпиријску подршку аргументу зелених политика, да приоритет треба да буде повећање добробити и квалитета живота, а не конвенционално схваћеног економског раста. Многе политике које *ILO* препоручује да прате намере раста су против неолибералног модела, у коме економски раст детерминишу отварање националних тржишта, приоритетизација трговине и директне стране инвестиције. За државе у развоју, међутим, национални ниво економске безбедности се испоставља обрнуто пропорционалан отворености капитала. То указује да би било разумно да државе у развоју одложе отварање својих економских система, све док институционални развој и друштвене политике не буду способне да прихвате спољне шокове, односно док државе не постигну институционалне капацитете да се баве утицајем спољног економског развоја. Друштвени зелени су, чини се исправно, приметили схватање демократског политичког система не обухвата везе са стално растућим нивоима материјалне потрошње и да би принципи демократије и егалитаризма, који би по својим одликама заједничког грађанства Планете, плуралитета интереса, друштвено-економској и друштвено-политичкој једнакости, требало да представљају део демократске културе, важан за одрживи развој. То доводи у питање тврдње да људске слободе и добро организовање и добро администрирање зависе од повећања нивоа материјалног богатства.¹²⁸⁸

Економска небезбедност подстиче нетолеранцију и стрес, који доприносе друштвеним поремећајима и коначно могу да доведу до друштвеног насиља.¹²⁸⁹ чиме се потврђује критика заговорника стабилног стања, који су уочили диспаритет

¹²⁸⁷ International Labour Organisation, *Economic Security for a Better World*, Geneva: ILO, 2004, p. 1. Приступ: <http://goo.gl/rbulw4>, 09.08.2015.

¹²⁸⁸ У том смислу: Lauber, Volkmar, Ecology, Politics, and Liberal Democracy, *Government and Opposition*, 13:2/1978, p. 209.

¹²⁸⁹ ILO, *loc. cit.* (фунота 1287).

између политичке једнакости и друштвено-економске неједнакости унутар капитализма и из тога су извели закључак о потреби преоријентације ка друштву које неће покретати само материјални раст.¹²⁹⁰ Стратешки, да би циљеви одрживости могли да се integriшу у оквиру политике државе, они нужно морају бити укључени у неки од централних државних вредносних императива,¹²⁹¹ било везано за постизање акумулације и економског раста, било за легитимитет.¹²⁹²

2.3. Економски аспект одрживости

У економској теорији, одрживост развоја се разликује од одрживости. Термин одрживост сковали су еколоисти, као концепт у којем се ради о заштити животне средине. Конференција у Стокхолму (1972) позива државе и међународне организације на координирану, делотворну и динамичну улогу за унапређење и побољшавање животне средине и, од тада, пословни стратези трагају за одрживим конкурентним предностима. Брунтланд комисија је истакла везу између економског стања држава у развоју и одрживог развоја, као „сретање потреба садашњости без угрожавања способности будућих генерација да испуне своје потребе“. Током деведесетих, конференције УН додају идеју друштвене одрживости у дебате о образовању за све, дебате о људским правима, популацији и развоју, дебате о женама и друштвеном развоју, из чега теорија одрживости изводи закључак о три димензије одрживости.¹²⁹³ С друге стране, распршио се мит о расту. „Издао је две милијарде људи који још увек живе на мање од два долара дневно. Издао је осетљиве еколошке системе од којих зависимо за опстанак. Издао је спектакуларно, под својим условима, да обезбеди економску стабилност и осигура људима одржавање живота.“¹²⁹⁴ То поставља очекивања пред јавни сектор, који упошљава значајан и образован део радне снаге и обезбеђује широк круг услуга у областима здравства, образовања, планирања, социјалних услуга, јавног здравља, енергетике.

Лидери ЕУ су на самиту у Гетеборгу 2001. године покренули прву стратегију одрживог развоја ЕУ. (два дела: 1. намере и мере усмеравања/јавне политике с циљем да се политике ЕУ у вези са животном средином, економијом и друштвом међусобно ојачавају. *DEFRA* је преузела зелене делове бившег Департмана за животну средину, саобраћај и регионе а сви департмани деле одговорност за

¹²⁹⁰ Daly, Herman, *op. cit.* (фуснота 566), pp. 149-174.

¹²⁹¹ Dryzek, John et al., *Green States and Social Movements : Environmentalism in the United States, United Kingdom, Germany, and Norway: Environmentalism in the United States, United Kingdom, Germany, and Norway*, Oxford: Oxford University Press, 2003, p. 165-166

¹²⁹² Barry, John, *op. cit.* (фуснота 1283), p. 125.

¹²⁹³ Dyllick, Thomas; Hockerts, Kai, Beyond the Business Case for Corporate Sustainability, *Business Strategy and the Environment*, 11:2/2002, p. 131; Powell, Sonja, *Sustainability in the Public Sector: An Essential Briefing for Stakeholders*, Oxford: Do Sustainability, 2013, p. 13.

¹²⁹⁴ Jackson, Tim, *Prosperity Without Growth? The Transition to a Sustainable economy*, London: Earthscan, 2009, p. 3.

претварање одрживог развоја у стварност. Тако је почела изградња архитектуре јавног сектора за одрживи развој, коју је пратило избијање питања промена климе у главни политички ток. Овај развој обухвата и изградњу мрежа локалних структура. Локалне власти одрживи развој схватају углавном ослањајући се на две главне тачке активности: промену климе, као доминантну; и одрживи развој у саобраћају, планирању, енергији, имовини, зеленим површинама, регенерацији, образовању, политици, истраживању, здрављу и безбедности животне средине и комшијским тимовима.

Интелектуална подлога развоја мењала се од уверења Томаса Малтуса да становништво под контролом држе „мизерија, пороци и морална ограничења“ и да „када се не контролише, расте геометријском прогресијом, а супстанца за људе аритметичком прогресијом“, (Thomas Malthus, *An Essay on the Principle of Population: a View of its Past and Present Effects on Human Happiness*) преко тезе о ограничењима раста Римског клуба (Donella Meadows, *Limits to Growth*), до одрживог развоја. Ограничења су као противаргумент наилазила на корнукопијанску тезу да је људски раст ограничен само ингениозношћу.¹²⁹⁵ Посматрано из историјске перспективе, друштвена и политичка прилагодљивост заједница главна је разлика између опстанка и катастрофе. Данас, агенције у систему УН долазе до закључка да Земља може да издржава тренутну популацију, али да су озбиљно нарушени системи за одржавање живота да би се то постигло.¹²⁹⁶

Термин одрживост изворно потиче из суочавања са проблемима шумарства, рибарења и воде у земљи и одабран је да премости јаз између развоја и животне средине, а дебата о одрживости покренута је у оквиру Светске комисије за животну средину и развој, коју је 1983. године основала Генерална скупштина УН. Чини се да је фокус расправе о одрживом развоју на повећање богатства и добробити на дуги рок. Идеја одрживости је да садашње одлуке не треба да ослабе перспективу за одржавање и побољшање животног стандарда. То имплицира да економски систем треба да буде управљан тако да можемо да живимо од приноса од ресурса (укључујући природне).¹²⁹⁷ У дискурс се уводе и „повећање моралног знања или етички капитал људске врсте“ и „развој без раста изван ограничења животне

¹²⁹⁵ Beckerman, Wilfred, *A Poverty of Reason: Sustainable Development and Economic Growth*, Oakland: Independent Institute, 2003, pp. 47-49.

¹²⁹⁶ Smith, Jesse, The Shape We're In: Introduction to Special Issue on the State of Planet, *Science*, 302:5648/2003, p. 1171.: „зависи од тога шта одаберемо да урадимо поводом ових ствари (ваздух, вода, рибе, храна и земљиште, енергија, биодиверзитет и климатске промене) током следећих генерација“.

¹²⁹⁷ Repetto, Robert, *World Enough and Time: Successful Strategies for Resource Management*, New Haven: Yale University Press, 1986, pp. 15-16. Аутор је, у то време, био службеник Светске банке.

средине“.¹²⁹⁸ Од седамдесет варијанти одређења одрживог развоја у периоду од 1972-1992, више од двадесет је са економског аспекта.¹²⁹⁹

Таква пролиферација поимања доводи до разликовања два појма. Први би био „ниво опстанка“ који изискује добробит изнад прага у свим периодима и „одрживости“ која изискује да се добробит не увећава у свим временским периодима, односно „способност опстанка“ значи бити изнад прага у сваком тренутку, док „одрживост“ почива на побољшавању ствари временом. Одрживи развој се конципира за превазилажење изазова и зато нужно подразумева идентификацију чинилаца, веза, детерминанти, тема, показатеља, стања, управљање животном средином, трендовима и јавним политикама, као што и подразумева међународно право. У том контексту, одрживи развој, као способност опстанка, подразумева да човечанство уопште може да има будућност.¹³⁰⁰

Одрживости се може тежити кроз више методолошких приступа, а између осталог: оставити све у давном стању, или вратити на њихово давно стање; развијати се тако да се не преоптерети носећи капацитет система; одрживост ће се побринути за себе како се наставља економски раст; загађивачи и жртве могу постићи делотворно решење сами; пустити тржишта да се побрину за себе; интернализovati спољне утицаје; пустити националне системе исказивања економских података да одразе дефанзивне трошкове; реинвестирати ренту од необновљивих извора (слаба и јака одрживост); и оставити будућим генерацијама опцију или капацитет да им буде добро колико је нама.¹³⁰¹ Као заједнички кључ одрживости препознаје се штедња људског, створеног и природног капитала.¹³⁰² Иначе, од Малтуса, економија се суочава са суморним изазовом да са геометријским растом популације долази до пада добити, а да је при том анализа животног циклуса сваке промене императив одрживог развоја.

¹²⁹⁸ Daly Herman, The Economic Growth Debate: What Some Economists Have Learned But Many Have Not, *Journal of Environmental Economics and Management*, 14:4/1987, p. 336. Такође, у то време службеник Светске банке.

¹²⁹⁹ Pezzey, John, Sustainable Development Concepts: An Economic Analysis, Washington DC: World Bank, 1992, pp. 55-62. У време објављивања, бивши службеник Светске банке.

¹³⁰⁰ Rogers, Peter; Jalal, Kazi; Boyd John, *An Introduction to Sustainable Development*, London: Earthscan, 2012. pp. 23-28. У том духу: UNEP Economics and Trade Branch, *Multiple Pathways to Sustainable Development: Initial findings from the Global South*, Geneva: United Nations Environment Programme, 2015. Приступ: <https://goo.gl/Nv3G1q>, 08.08.2015.

¹³⁰¹ Rogers, Peter et al., (eds.), *Measuring Environmental Quality in Asia*, Harvard University and the Asian Development Bank, 1997, Box I-I „Nine Ways to Achieve Sustainability“.

¹³⁰² Pearce, David; Atkinson, Giles, *The Concept of Sustainable Development: An Evaluation of Its Usefulness Ten Years after Brundtland*, Norwich: Centre for Social and Economic Research on the Global Environment, 1998, p. 20. Приступ: <http://goo.gl/5SErsx>, 08.08.2015.

2.3.1. Економски елементи и евалуација одрживог развоја

Од 1972. концепт одрживости се развија у оквиру интересовања за односе између економског развоја, квалитета животне средине и друштвене правичности. Термин одрживи развој одређен је тек 1987. године, тако да подразумева динамички процес промена у којем се експлоатација ресурса, оријентација на технолошки развој и институционалне промене чине у складу са будућим и садашњим потребама.¹³⁰³

Концептуализација одрживог развоја, у оквиру које се помињу 57 дефиниција, 19 начела, 12 критеријума, 4 концептуална оквира и 28 сетова индикатора,¹³⁰⁴ (<http://www.sustainableliving.org>) може се посматрати с три аспекта:

а) трошковни приступ (везује садашњост и будућност за уживање залиха ресурса и имовине, а делом занемарује друштвену димензију):

- „заснивање развојних и политика животне средине на поређењу трошкова и добити...“¹³⁰⁵,

- „који омогућује стално побољшање квалитета живота уз мање коришћење ресурса...“¹³⁰⁶,

б) еколошки приступ (тежи очувању отпорности и издрживости биолошких и физичких система):

- одржавање нужних еколошких процеса и система одржавања живота, очување генетског диверзитета, одрживо коришћење врста и екосистема,¹³⁰⁷

- сазнања екологије треба да се примене на економске процесе и са аспекта животне средине пружају рационални основ кроз који се тврдње развоја о побољшању квалитета живота могу преиспитивати и тестирати,¹³⁰⁸;

в) друштвено-културни приступ (тежи одржавању стабилности друштвеног и културног система):

- директно се тиче повећања стандарда живота сиромашних, који се може мерити повећањем хране, стварних прихода, образовањем, здравственом заштитом, доступношћу воде, санитарним условима, а само индиректно економског агрегатног раста;¹³⁰⁹

– обухвата процес дубоких и темељних промена у политичком, друштвеном, економском, институционалном и технолошком поретку, укључујући редефинисање односа између држава у развоју и развијених држава.¹³¹⁰

¹³⁰³ Rogers, Peter; Jalal, Kazi; Boyd John, *op. cit.* (фуснота 1300), p. 42.

¹³⁰⁴ <http://www.sustainableliving.org>. Приступ: 08.08.2015.

¹³⁰⁵ Pezzey, John, *op. cit.* (фуснота 1299), p. 47.

¹³⁰⁶ Munasinghe, Mohan; Lutz, Ernst, *Accounting for the Environment, Finance and Development*, 28:1/1991, pp. 19-21.

¹³⁰⁷ IUCN, *op. cit.* (фуснота 615)

¹³⁰⁸ Redclift, Michael, *op. cit.* (фуснота 522), p. 33.

¹³⁰⁹ Barbier, Edward, *op. cit.* (фуснота 684), pp. 101–110.

¹³¹⁰ Strong, Maurice, Secretary General of the 1992 UN Conference on Environment and Development statement in Preparatory Committee, UN dok. A/CONF.151/PC/5/Add1 (6 August 1990), para. 8.

Одрживи развој се, оперативно, тиче постизања максималних економских, друштвених и користи од животне средине, што је подвргнуто низу ограничења. Кључни чиниоци који управљају одрживим развојем су: сиромаштво, популација, загађење, партиципација (кроз коју интересне групе могу да утичу и деле контролу над развојним иницијативама и ресурсима који се користе, кроз ангажовање у доношењу одлука, саветовањем, заједничким одлучивањем и овлашћењем за активну улогу у планирању, имплементацији и контроли пројеката); јавне политике/политика и тржишта (укључујући добро администрирање: подложност системском оцењивању делотворности, послова и делокруга, надлежности или дужности; партиципација и децентрализација; предвидивост; транспарентност) и спречавање и управљање непогодама. Након четири деценије дискурса и концептуализације глобалног одрживог развоја, данас, половина најсиромашнијих одраслих поседује само 1 одсто светског прихода, а најбогатија десетина најбогатијих 87,7 одсто, међу којима најбогатијих 1 одсто поседује половину глобалних прихода, при чему је тренд пораста броја милијардера и смањења тзв. средње класе. Већина сиромашних, иначе, концентрисана је у јужној Азији, под-Сахарској, Африци, Блиском истоку и северној Африци, као и у источној Европи.¹³¹¹ „Удео (светских ресурса) намењен за помоћ сиромашнима деценијама је опадао и мали је део онога што су САД стално обећавале да дају... развојна економија наметнута сиромашним државама од стране развијених држава била је попут медицине деветнаестог века, када су доктори користили пијавице да извуку крв из пацијента, често их убијајући у том процесу.“¹³¹² О повезаности сиромаштва и деградације животне средине развија се мит: да деградације животне средине већином изазивају сиромашни и да смањење сиромаштва нужно води ка деградацији животне средине, а занемарује се да је, деградација последица активности богатих, а да су неадекватне технологије већи извор угрожавања од раста становништва.¹³¹³

Детерминанте одрживог развоја су потрошња, производња и дистрибуција. Анализа вредносних система хришћанства, конфуцијанизма, будизма, хиндуизма, ислама и таоизма показује да глобални верски (вредносни) системи нису упориште вредносног поретка потрошачког друштва, а стога ни еколошког и воденог отиска обрасца производње и потрошње.¹³¹⁴ У складу с тим, данас су главне глобалне теме одрживог развоја су становништво, приходи и урбанизација. За ове теме се везују проблеми пољопривреде, енергије, друштвене организације и мрежа; транспорта, као и начело опрезности. Друштвена димензија и јавне политике почивају на три типа показатеља: 1(браон): урбаног, руралног, пољопривреде, рударства,

¹³¹¹ Stierli, Markus et al., *Global Wealth Report 2015*, Zurich: Credit Suisse Research Institute, 2015, pp. 37, 27. Приступ: <https://goo.gl/4wGMu1>, 09.08.2015.

¹³¹² Sachs, Jeffrey, *The End of Poverty*, London: Penguin Publishing Group, 2005, p. 1.

¹³¹³ Rogers, Peter; Jalal, Kazi; Boyd John, *op. cit.* (фучнота 1300), pp. 51-52, 53.

¹³¹⁴ Smith, Douglas, Jalal, Kazi, *Sustainable Development in Asia*, Manila: Asian Development Bank, 2000, p. 27, Box 2-7 „Some Religious Structures Against Excessive Consumption“.

шумарства; 2(зелени): биодиверзитета, земљишта, очувања земље, водних екосистема; и 3(црвени): усмерења везана за животну средину, институције и легислативу. Наведени предмети посматрања користе се за одређивање одрживости економије, као чиниоци који представљају спољне утицаје, вредновање и временску компоненту. У овом процесу значајна је улога међународних финансијских институција, које усмеривају развојно финансирање, као и међународна сарадња, која има за циљ превазилажење криза, решавање сукоба и постизање компромиса.

Статистичко изражавање оперативног одрживог развоја укључује низ компоненти, углавном изражених према подацима из база међународних тела и организација у систему УН: 1. комбиновани индекс недовршене државе;¹³¹⁵ 2. кршења грађанских политичких слобода; 3. еколошки отисак (по становнику); 4. смртност новорођенчади; 5. разлика у приходима између најбогатијих и најсиромашнијих 20%; 6. стопа незапослености; 7. број усмрћених у природним катастрофама; 8. емисија угљеника/ по милион долара БДП; 9. емисија угљеника по становнику; 10. сужење родног економског јаза; 11. сужење родног образовног јаза; 12. затварање родног јаза здравља и опстанка; 13. затварање глобалног родног јаза; 14. затварање политичког родног јаза; 15. мере избегавања корупције; 16. удео државе у првих 500 универзитета; 17. фактор кризног поступања; 18. мера демократије; 19. економски раст по предвиђању IMF-а 2009; 20. економски раст по предвиђању IMF-а 2010; 21. економски раст у реалном износу по становнику годишње 1990-2005; 22. Индекс перформансе у вези са животном средином; 23. Индекс одрживости животне средине; 24. опстанак жена, вероватноћа да доживе 65 година; 25. Индекс вредности родног капацитета; 26. Индекс глобалне толеранције; 27. године срећног живота; 28. Индекс срећне планете; 29. Индекс људског развоја; 30. очекивани животни век; 31. животно задовољство; 32. универзитети светске класе по становнику; 33. владавина права (изворно према подацима Светске банке: перцепција криминалних инцидената, делотворност и предвидивост правосуђа и наметање извршења уговора); 34. терцијарно уписивање; 35. избегавање нето трговине еколошким отиском.¹³¹⁶ Ни овакав, комбиновани, показатељ не обухвата све компоненте које се сматрају

¹³¹⁵ Амерички приватни аналитички центар *Fund for Peace* и магазин *Foreign Policy* објављују листу, по методологији која комбинује: демографске притиске, масовна кретања избеглица и интерно расељених, заоставштину осветничких група; хронично и стално исељавање; неједнак економски развој међу групама и/или оштар и тежак економски пад; прогресивно опадање јавних услуга; раширено кршење људских права, криминализација и/или делегитимизација државе, безбедносни апарат као „држава у држави“, раст функционалних елита и интервенцију спољних чинилаца.

¹³¹⁶ European Statistical System, *Sponsorship Group on Measuring Progress, Well-being and Sustainable Development: Final Report Adopted by the European Statistical System Committee*, Luxembourg: European Statistical System, 2011, pp. 26-29, Table 1. Приступ: <http://goo.gl/ty8mvV>, 09.08.2015. Детаљније о индикаторима одрживог развоја: Delang, Claudio; Yu, Yi Hang, *Measuring Welfare Beyond Economics: The Genuine Progress of Hong Kong and Singapore*, New York: Routledge, 2015, pp. 22-39.

битним за одрживи развој. Наиме, доминантни дискурс обухвата и теме попут демократије, раста, животне средине, родне једнакости, људског развоја, истраживања и развоја и друштвене кохезије, које су изостављене из актуелног статистичког модела.

С друге стране, анализом варијација зависних променљивих добијених наведеним методима мерења одрживог развоја (на узорку од 30 вишеструких регресија) у теорији се дошло до резултата који доводе у сумњу неке међународно прихваћене постулате одрживог развоја. Прво, светска економска отвореност се негативно одражава на удео универзитета светске класе по становнику и терцијарно уписивање, а такође и на људски развој, који је основни општи показатељ друштвене димензије одрживог развоја, што указује на контрадикторност светске економске отворености како на образовном нивоу, тако и на друштвеном нивоу. Друго, у данашњим условима, за глобалну толеранцију, изражену кроз смањење јаза између богатих и сиромашних у приходима, као и у броју универзитета светске класе *per capita*, предуслов је висок компаративни ниво цена, односно као последица тога висок ниво услуга од општег интереса, али вештачки тежити ниским нивоима цена је погубно за економску активност. Треће, висок ниво штедње у страној валути је покретач незапослености, неједнакости прихода и глобалног отиска и блокада, те посредно доводи до нижег Индекса срећне Планете; Четврто, нова светска подела радне снаге, која делове индустријске производње преноси у тзв. извозне процесуирајуће зоне или „слободне производне зоне“, одликује значајан ниво негативних еколошких ефеката, због чега се указује да је модел нове међународне поделе рада један од покретача високе емисије угљен-диоксида *per capita*. Пето, суштински продор капитала има значајан негативни ефекат на друштвени развој држава домаћина директних страних инвестиција, али су они умањени позитивним дејством на статус седишта капитала, у броју универзитета светске класе по становнику и у владавини права. Шесто, суштински продор капитала увећава поларизацију примања и смртност новорођенчади, блокира демократију, жељене перформансе у вези са животном средином и владавину права. Седмо, повећање суштинског продора капитала током времена је показало негативне последице на владавину права и једнако на економски раст у периоду 1990-2005. Према налазима ове анализе, 40% резултата вишеструке регресије не подржава теоријска објашњења која нуде доминантни дискурс глобализације и указује да глобализација има негативне последице. Велика већина контрадикторних резултата проистиче из само три слабе димензије парадигме глобализације: 1) недовољног разумевања улоге економских слобода, посебно у напредним државама; 2) несхватања постојећих проблема у области демократије и толеранције, родне једнакости, запошљавања у муслиманским државама и у паралелним световима муслиманских дијаспора на Западу; и 3) неспособности да

се формулише одговарајући оквир интеракције између јавног и приватног, посебно у високом образовању.¹³¹⁷

Анализа временског низа развоја, током последње четири деценије, такође је дала резултате који доводе у сумњу доминантан дискурс одрживог развоја. Током седамдесетих, осамдесетих и деведесетих до почетка новог миленијума, одређујући чинилац путање развоја је растућа економска глобализација. Од Шпаније, која је остваривала најбржи процес глобализације, до Буркине Фасо, 90,57% човечанства, у 108 од 117 држава за које се располаже комплетним подацима, било је захваћено тим процесом. Свет растуће економске глобализације је свет растућих неједнакости. (75,92% светске популације живи у државама у којима је растући линеарни тренд ка неједнакости; међу 27 чланица ЕУ, 13 кореспондира са трендом растуће неједнакости). Према доступним временским серијама, 79,61 % популације искусило је да је глобализација у њиховим државама повезана са већом неједнакошћу. Само је 35 држава искусило позитивна обећања глобализације, у смислу негативне временске везе између неједнакости и глобализације, али становници ових држава чине свега 12,86% светске популације (међу њима је само седам од чланица ЕУ).¹³¹⁸

Економска и друштвена криза и штедња у развијеним државама доводе до раста центрифугалних политичких сила заснованих на ксенофобији, расизму и друштвене искључивости. Конкурентност и динамична економија заснована на знању, способна за одрживи (стални) економски раст (како су, на пример, најавили шефови влада ЕУ марта 2000. године у Лисабону) изгледају све даље. Будући да се не реагује на глобалну економску кризу, политичка класа развијених држава не потврђује претпоставку да се учи из емпиријског и теоријског искуства. Наиме, чак и у идеолошким документима из 2009, након наступања светске економске кризе, наводи се да трговина и економска интеграција, у комбинацији са новим технологијама, приближавају нова тржишта, конкуренте и трговинске партнере и да они помажу да се смањи сиромаштво, унапреде демократске вредности и повећа међународна стабилност.¹³¹⁹ Европска комисија препознаје да Лисабонска агенда није успела, али не објашњава разлоге неуспеха,¹³²⁰ већ нуди програмски пакет политика, и даље заснованим између о оквирима садашњег економског поретка.¹³²¹

¹³¹⁷ Tausch, Arno; Heshmati, Almas; *Globalization, the Human Condition, and Sustainable Development in the Twenty-first Century: Cross-national Perspectives and European Implications*, 2nd edition, London: Anthem Press, 2013., p. x1-x1i.

¹³¹⁸ *ibid.*, p. x1ii-x1iii.

¹³¹⁹ EU presidency country non-paper, *Eco-efficient Growth in the Age of Globalization: Swedish non-paper on the Lisbon strategy post-2010*, Stockholm, 2009. Приступ: <http://goo.gl/1Gh05F>, 09.08.2015.

¹³²⁰ European Commission, *Lisabon Strategy Evaluation Document*, SEC(2010) 114 final (2.2.2010), p. 5. Приступ: <http://goo.gl/vUT9qd>, 09.08.2015.

¹³²¹ European Commission, *op. cit.* (фуснота 356), p. 23.

Судећи по основним покретачима и уским грлима која су утицала на процес глобализације, основна разлика између САД и западноевропских чланица Европске уније није само у томе да САД имају мању стопу незапослености и виши економски раст, већ то да су од осамдесетих пролазиле кроз мање интензивну и мање пасивну глобализацију. Овај феномен истичу неокејнсијански економисти, који су пре економске кризе указивали да „еврозона остварује најнижу стопу раста у индустријализованом свету“.¹³²² Упркос томе, за Европску комисију одрживи развој, који се схвата као првенствено у функцији економског раста чланица, остаје омеђен фискалним оквирима, односно неопходан је стабилан и функционалан фискални сектор, а велики јавни дефицити се морају ускладити делујући фискалном политиком на раст плата и структурне реформе у вези са тржиштима производа и финансијским услугама, укључујући ток капитала који повећава продуктивност.¹³²³ Ова стратегија ЕУ за излазак из кризе обухвата следеће поставке: смањење и реструктурирање јавног сектора (ефикасност); дерегулацију и приватизацију; пад удела плата (трошкови рада по јединици производа); флексибилније тржиште рада да поспеши економски раст; већу штедњу (за инвестиције); међународну конкуренцију; међународну пореску конкуренцију; одсуство активне антицикличне политике (неважна за путању раста); ценовну стабилност и буџетску консолидацију као главне политичке бриге; у понуду као покретач раста. Њихова примена би требало да се одрази у дејствима по следећим показатељима одрживог развоја: рано напуштање образовања и обуке на основу рода; стопа родног запошљавања групе од 20 до 64 године старости; интензитет енергије у привреди; емисија гасова у односу на 1990. годину; бруто домаћи трошак на истраживање и развој; лица у ризику од сиромаштва након друштвених трансфера; лица која живе у домаћинствима са ниским интензитетом упослености; становништво под ризиком од сиромаштва или искључења; лица тешко материјално лишена; удео обновљивих ресурса у укупној коначној потрошњи енергије; терцијарно родно образовање, за старосну групу од 30 до 34 године, односно да води унапређењу квалитета живота.¹³²⁴ Чини се основаном критика коју реалистички (неолиберални) приступ (који одликује описани регулаторни механизам институција ЕУ), иначе трпи од стране бројних аутора који (практично

¹³²² Marterbauer, Markus; Walterskirchen, Ewald, *Neglecting Demand and Cycle in the Euro Area: Cross-country Comparisons*, *Austrian Institute of Economic Research Working Papers*, 268/2006, p. 2. Приступ: <http://goo.gl/s48tmt>, 09.08.2015.

¹³²³ European Commission, *Recommendation for a Council Recommendation on Broad Guidelines for the Economic Policies of the Member States and of the Union: Part I of the Europe 2020 Integrated Guidelines*, COM(2010) 193 FINAL, Brussels, 27.4.2010, SEC(2010) 488 final, Guidelines 1-3. Приступ: <http://goo.gl/LXCOaI>, 09.08.2015.

¹³²⁴ Eurostat, *Sustainable development in the European Union: 2013 Monitoring Report of the EU Sustainable Development Strategy*, Popova, Mariana et al. (eds.), Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013, pp. 32-37. Приступ: <http://goo.gl/CtG0de>, 09.08.2015.

са позиција критичког реализма) указују да би регулаторни приступ требало да уважи цикличну кризну природу глобалног капитализма.¹³²⁵

Економски развој глобалног запада после Другог светског рата подржан је растућим уделом јавног сектора, техничким иновацијама и новим производима, међународном сарадњом у економским политикама, сарадњом између бизниса и синдиката и повољном политичком и економском климом.¹³²⁶ Послератни економски бум повећао је јавне расходе, који су подигли ефективну тражњу. Ефекту ширења допринели су и порези који су се убирали из добити, а не из масовне потрошње. Од раних осамдесетих, дистрибуција прихода се променила у корист класа које нису склоне штедњи (зараде су у паду, а други облици примања и неједнакост примања између богатих и сиромашних се увећала). Терет опорезивања пребачен је са профита на зараде, процес који је смањивао ефекте ширења јавног сектора.¹³²⁷ Крајем седамдесетих и током осамдесетих нови политички и економски пејзаж почињу да обликују: оријентација макроекономске политике на стабилност цена и консолидацију буџета; опадање међународне сарадње у економској политици (успостављање флексибилног курса америчког долара и крах система Бретон Вудса; повећавање проблема животне средине и енергије; и политички тренд против пуне запослености.¹³²⁸

Рестриктивне предрасуде стагнационих политика у ЕУ повећале су се током 2011. и 2012. године. До тада, институције које су гарантовале ценовну стабилност и солидне јавне финансије преузеле су огромну моћ, док су агрегатна тражња и пуна запосленост били маргинализовани. Тезе Калецког и Штајндла добиле су потврду избијањем кризе у Грчкој, која је у земљи ЕУ угрозила развој.¹³²⁹ Штајндл идентификује три стуба економске политике ЕУ: прво, економија слободног тржишта (дерегулација, слободан проток робе, услуга, капитала, радне снаге, и структурне реформе производње и тржишта капитала као главне варијабиле);

¹³²⁵ Jessop, Bob; Sum, Ngai-Ling, *Beyond the Regulation Approach: Putting Capitalist Economies in Their Place*, London: Edward Elgar Publishing 2006; Korotayev, Andrey; Tsirel, Sergey, A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis, *Structure and Dynamics*, 4:1/2010; Tausch, Arno, *From the "Washington" Towards a "Vienna Consensus"?: A Quantitative Analysis on Globalization, Development and Global Governance*, New York: Nova Publishers 2007.

¹³²⁶ Steindl, Joseph, *Maturity and Stagnation in American Capitalism*, Reprint, Oxford: Blackwell, 1976 (1952), p. ix. Приступ: <http://digamo.free.fr/steindl52.pdf>, 10.08.2015.

¹³²⁷ Steindl, Joseph, Stagnation Theory and Stagnation Policy, *Cambridge Journal of Economics*, 3:1/1979, p. 5.

¹³²⁸ *ibid.*, p. 13. Констатује расположење против раста и намерну „политику стагнације“. Такође, Kalecki, Michal, Political Aspects of Full Employment, *Mrzine*, 22.02.2010, оригинално објављено у *Political Quarterly*, 14:4/1943. Приступ: <http://goo.gl/7wljt>, 10.08.2015.

¹³²⁹ Mavroudeas, Stavros, Introduction, in: *Greek Capitalism in Crisis: Marxist Analysis*, Mavroudeas, Stavros, (ed.), New York: Routledge, 2015, pp. 2-3.; *id.*, Introduction, in: *Greek Capitalism in Crisis: Marxist Analysis*, Mavroudeas, Stavros, (ed.), New York: Routledge, 2015, pp. 2-3.; Taylor, Lance, *Maynard's Revenge: The Collapse of Free Market Macroeconomics*, Cambridge(MA): Harvard University Press, 2010, pp. 44-45, 139.

друго, макроекономске политике оријентисане на обезбеђивање раста и стабилност кроз обезбеђивање стабилног оквира, комбинацијом ценовне стабилности и чврстих јавних финансија, због чега се стварају институционални аранжмани; и треће, проблем незапослености, из неокласичне перспективе, одређен структурним чиниоцима, с политиком оријентисаном на прилагодљивост радне снаге и флексибилност тржишта рада. Проблеми на југу ЕУ показују да се мора избећи да задужене државе буду приморане на болна ограничења која воде заустављању раста и високој незапослености, од чега све државе трпе. Он указује да, у поређењу са САД, економске политике ЕУ инхерентно делују антиразвојно и у прилог пораста незапослености.¹³³⁰ Реалном се чини поента о расту монополистичке моћи. Од 108 међународних студија у области друштвених, економских и еколошких последица глобализације и продора транснационалних корпорација које је су од шездесетих објављене на Кембриџу, четири петине су дошле до закључка да критике глобализације политички и бирократски одлучиоци треба да прихвате озбиљно, јер „она не доноси добро“.¹³³¹

Неолиберализам претпоставља да су отвореност светске економије и велики удео спољне трговине у БДП-у кључ за светски економски, друштвени и успех у вези са животном средином. Истраживање аргумената за отвореност наводи на закључак да „глобализација фаворизује државе које се либерализују и кажњава оне које то не ураде... Такве анализе падају под критиком да ефекти трговинских политика саме за себе не могу бити изоловане јер се истовремено мењају и друге политике.“¹³³² Нова логика зависности и глобални капиталистички систем погодују неолибералним постулатима, у чијем је средишту суштински продор капитала, који *UNCTAD* мери нивоом учешћа инвестиција мултинационалних корпорација у укупном БДП-у државе домаћина (Индекс директних страних инвестиција, *Inward FDI Performance Index*).¹³³³ Због негативних последица које монополи дугорочно имају на путању развоја држава, суштински продор капитала требало би да има негативне ефекте по развој, осим када се ради о седиштима капитала.¹³³⁴

У светлу актуелне кризе масовног прилива избеглица са кризних подручја у ЕУ, са аспекта економске димензије одрживог развоја се намеће и питање утицаја масовних миграција. У литератури о утицају миграција још увек нема нема прецизних података, уколико се занемаре флоскуле оснивача теорије зависности и

¹³³⁰ Steindl, Joseph, *Saving and Debt*, in: *Money, Credit and Prices in Keynesian Perspective*, Barrère Alain (ed.), London: Macmillan, 1988, p. 75.

¹³³¹ Tausch, Arno; Heshmati, Almas, *op. cit.* (фуснота 1317), p. 24

¹³³² Lindert, Peter; Williamson, Jeffrey, *Does Globalization Make the World More Unequal?*, in: *Globalization in Historical Perspective*, Bordo, Michael, Taylor, Alan, Williamson, Jeffrey, (eds.), 2003, pp. 236, 250.

¹³³³ UNCTAD, *World Investment Report: Transnational Corporations and Export Competitiveness*, UNCTAD/WIR/2002, New York/Geneva: United Nations Publications, 2002, pp. 24-28. Приступ: http://unctad.org/en/docs/wir2002_en.pdf, 10.08.2015.

¹³³⁴ Стевановић, Мирослав; Ђурђевић, Драган, , *op. cit.* (фуснота 158), pp. 14-22.

теорије светског система, који су као апологете неоколонијалне праксе, тврдили да су следствени таласи имиграције допринели да се ојача, како називају, „америчка идеологија“ На саме економске политике, дугорочно, може да утиче инклузија неједнакости у параметре јавног здравља.¹³³⁵ Потреба за целовитијим приступом најизраженија је у оквиру UNDP, који од 1995. године објављује Извештај о људском развоју и разрађује показатеље Индекса људског развоја. Миграције се третирају у контексту остваривања слободе, мобилности индивида и расзвока, као компонента људског развоја, због чега се генерално заговара либерализовање уласка, а као критично питање фокусира суочавање са забринутостима локалног становништва. У афирмативном контексту посматрају се посебно две категорије миграната. Када се ради о кретању жена, у складу са приступом да би феминизам требало да буде покретач развоја, констатује се да се у значајном броју случајева ради о еманципацији жена, а у складу са тезом да је образовни индекс најбољи показатељ стања људског капитала констатује се и масовност кретања квалификоване радне снаге у потрази за бољим могућностима.¹³³⁶

2.3.2. Корпоративно управљање

У концепту одрживог развоја, једна од важних идеја је постојање компромиса између сталног економског раста и одрживости животне средине. Одрживи развој уважава постојање међузависности између раста и квалитета животне средине и почива на уверењу да је могуће учинити компатибилним развој и заштиту животне средине. Извештај Брунтланд комисије заговара да то захтева радикалне промене у економској пракси широм света, односно да није неограничено могућа масовна потрошња и да може довести до непоправљиве штете за планету. Примењено на корпоративно управљање у питањима животне средине, врховно усмерење мора бити да се достигне ситуација у којој компанија делује на начин који је у складу са концептом одрживог развоја.

Корпоративни приступ управљању питањима везаним за животну средину углавном је конструктивистички, односно зависи од културе и система у којима корпорације послују. Одрживи развој обухвата три повезана проблема: прво, животна средина мора бити третирана као саставни део економског процеса, а не као бесплатно добро, што подразумева заштиту и минимално коришћење необновљивих извора и заштиту и очување екосистема; друго, у свету у коме би жељени раст Југа по моделу Севера довео до катастрофе животне средине, правичност намеће проналажење начина да се решава сиромаштво, али без праћења обрасца потрошње Севера; и треће, политика, а посебно компаније, делују у

¹³³⁵ Amin, Samir, *The Liberal Virus: Permanent War and the Americanization of the World*, New York: Monthly Review Press, 2004, p. 66.

¹³³⁶ UNDP, *Human Development Report 2009 - Overcoming barriers: Human mobility and development*, New York: Palgrave Macmillan, 2009, pp. 9-18. Приступ: <http://goo.gl/54aZ98>, 10.08.2015.

конкуренцији за краткорочну добит, што изискује дугорочне планове и проактивне политике за будућност. Извештај Брунтланд комисије констатује да ови услови нису испуњени и позива на раст који ће бити одржив како друштвено, тако и у вези са животном средином. Успех на плану побољшавања стања животне средине, у великој мери ће бити одређен реактивношћу пословног сектора. Корпоративно управљање које се односи на животну средину тренутно је један од неопходних услова за одрживи развој (искорењавање сиромаштва, здравствена заштита, регионални сукоби...), али није довољно. Легислатива и јавни расходи могу да стимулишу правац економије, али још више - преумеравање потрошње ка унапређивању безбедности у оквирима животне средине.¹³³⁷

2.3.3. Опште добро као вредност

Дефиниција Брунтланд комисије не помиње животну средину, али појам одрживи развој укључује термин одрживост, који је у том периоду означавао идеју стабилности и равнотеже, у контексту ограничења раста. Заговорници одрживог развоја осамдесетих тражили су начине да се економски раст учини одрживим углавном кроз технолошки напредак, односно више како да се оствари одрживи раст, него одрживо коришћење ресурса. Термин развој је био више синоним за економски развој, односно за раст. Одрживи развој представља инкорпорирање животне средине у економски систем.¹³³⁸ Према економски оријентисаном дискурсу, ако животна средина представља низ ресурса, онда је тржиште најефикаснији начин алокације. Управљање природним ресурсима обухвата доношење одлука о саставу економских залиха капитала, који обухвата људски капитал, створени капитал и залихе природних ресурса.¹³³⁹ Проблем општег добра је да не постоји као слобода појединца. Недостатак правних санкција, заједно са системом вредности који приоритетизује економске интересе, резултира тиме да је у одлучивању о заједничком добру примаран индивидуални економски интерес. Иначе, одрживост би требало да намеће преобликовања тржишта и процеса производње у складу са логиком природе, јер се и односи на природу и људе.¹³⁴⁰

Заговорници очувања животне средине постављају шире питање, да ли је економски раст уопште пожељан, што резултира терминолошким диференцирањем „еколошки одрживог развоја“, у коме развој представља квалитативни раст.

¹³³⁷ Welford, Richard, *Environmental Issues and Corporate Environmental Management*, in: *Corporate Environmental Management 1: Systems and Strategies*, 2nd edition, Welford, Richard (ed.), New York/London: Earthscan, 2013, p. 12.

¹³³⁸ Pearce, David; Markandya, Anil; Barbier, Edward, *Blueprint for a Green Economy*, London: Earthscan, 1989, p. 5; Thampapillai, Dodo, *Environmental Economics*, Melbourne: Oxford University Press, 1991, p.5.

¹³³⁹ James, David, *Economics, Environment and Sustainable Development*, Resource Assessment Commission, *Resource Assessment Commission Occasional Publication*, No. 1, 1991, p. 4.

¹³⁴⁰ Shiva, Vandana, *Recovering the Real Meaning of Sustainability*, in: *Environment In Question: Ethics and Global Issues*, Cooper, David; Palmer, Joy, (eds.), New York: Routledge, 1991, pp. 187-188.

Економисти доказују да је раст теоријски могућ без додатног нарушавања животне средине. Значај капитала и заменљивост капитала и природе обезбеђују светост економског раста и та идеја је уткана у вредновање животне средине и економских инструмената. Исто је и са инкорпорирањем монетарних процена природног капитала и људског капитала. Одрживи развој је покушај да се политика у доношењу одлука умањи, вештачком заменом сукоба консензусом, око заштите животне средине и економског развоја. То подразумева укључивање низа радних и интересних група. Резултат је да се индустрија и технологија, уместо као изазивачи проблема, виде као део решења проблема у оквиру животне средине. Приступ консензуса обезбеђује *status quo* на плану пословања. Природа и животна средина намећу императиве који су покретачи друштвених и политичких промена. Ови императиви су, међутим, деконструисани кроз идеју одрживог развоја. Тако, докле год јавност верује да одрживи развој може обезбедити заштиту животне средине, нема могућности за дискусију о алтернативама постојећег система, а недостатак расправе ојачава идеју да је постојећи систем једина могућа опција.¹³⁴¹

Овај приступ дао је резултате који су, с једне стране, одбачени стога што су поједини циљеви неоствариви, док је, с друге стране, образлагано да сви показатељи напретка могу бити остварени у потпуности.¹³⁴² Миленијумски развојни циљеви представљају моћно средство, јер иду даље од прокламовања општих циљева. С једне стране, омогућавају изричите, временски мерљиве и глобално договорене задатке, као критеријуме на основу којих се може пратити учинак држава. С друге, успоставља се систем за генерисање задатака и емпиријских доказа на основу којих државе подлежу системској контроли за извршавање преузетих обавеза. Овај процес захтева подесне алате. Иако се настали у нормативном процесу и представљају израз глобалних посвећености, УН и друге агенције их прате као да су планирали циљеве, где успех или неуспех зависи од постизања циљева, који су, у ствари, фазни критеријуми напретка. Државе су прихватиле посвећеност циљевима, односно да их остврују постепено, те је прикладнији критеријум за њихов успех или неуспех питање брзине напретка.¹³⁴³ У стварности, иако је граница сиромаштва повећана на 1,25 долара дневно, данас 1,3 милијарда људи испод те границе, 3 милијарде живи на мање од 2,5 долара дневно, 40 одсто светске популације живи у државама где се приходи и здравствена заштита погоршавају.¹³⁴⁴ Упркос оваквој стварности, накнадни радови економских

¹³⁴¹ Beder, Sharon, The Hidden Messages Within Sustainable Development, *Social Alternatives*, 13:2/1994, pp. 8-12.

¹³⁴² UNDP, *Investing in Development: A Practical Plan to Achieve Millenium Development Goals*, Sachs et al. (eds.), London/Sterling(VA): Earthscan, 2005, p. 55. Приступ: <http://goo.gl/McCnAD>, 10.08.2015; Sachs, Jeffrey, *op. cit.* (фуснота 1312), pp. 223, 299

¹³⁴³ Fukuda-Parr, Sakiko, Greenstein, Joshua, *Accountability and MDGs: Methodology for Measuring Government Performance for Global Goals*, New York: UNICEF, 2011, p. 21; Fukuda-Parr, Sakiko, Millennium Development Goals: Why They Matter, *Global Governance*, 10:4/2004, p. 132.

¹³⁴⁴ Blewitt, John, *op. cit.*, (фуснота 607), p. 32.

теоретичара неолибералне оријентације бране исправност приступа који су раније назвали „капитализам са људским лицем“, али га допуњују комбинованим економским приступом, у оквиру којег приватни сектор, развојем технологија, попут мобилних телефона, постаје суштински за суочавање са сиромаштвом, здравственом заштитом, образовањем и пољопривредом.¹³⁴⁵

Економска активност одвија се у глобалном контексту, а данас богатство и производне приходе омогућују нове области економског развоја који се односи на информационе технологије. У том контексту, традиционалне пословне праксе се преиспитују, а потреба за сарадњом и коришћењем синергија се објашњава као резултат примарности информационих технологија.¹³⁴⁶ Потреба за новим знањима која би требало да садржински допринесу одрживом развоју довела је до науке о одрживости, као новог поља науке које „тежи да разуме интеракције између глобалних природних и друштвених система, комплексне механизме који воде деградацији ових система и пратећих ризика за људску добробит“.¹³⁴⁷ Одрживи развој још увек не заузима централно место у теорији међународних односа, али су од све већег значаја компромиси уграђени у супротстављене циљеве држава, фирми и других учесника чији се утицај испољава кроз интеракцију, укључујући и на глобалном плану. Тежњу за политиком заснованом на знању, као циљ, заговара се и у оквиру активности *UNESCO*. На повезаност одрживог развоја са сајбер простором прво је указано у природној науци, у области физике. Светски самит о информационом друштву у Женеви, 2003. године, прокламовао је као један од приоритета транзиције ка глобалном развоју циљ да до 2015. године половина светске популације има приступ Интернету. Ова иницијатива се правно надовезала на Миленијумске развојне циљеве УН-а. Суштински, она је проистекла из три промене: већи број учесника у доношењу одлука; учешће приватног сектора у управљању сајбер простором; и појачан фокус на значај знања у унапређењу животних услова. Дигиталну агенду форсирају најразвијеније државе.¹³⁴⁸ Она се инструментализује пре свега посредством Светске трговинске организације (*WTO*), која је, између осталог, надлежна за развојну помоћ државама у питањима закона и регулативе (у чему се делимично преклапа са Међународном телекомуникационом унијом, *ITU*). Важну улогу има и Интернет корпорација за додељена имена и бројеве (*ICANN*), приватна непрофитна корпорација са седиштем у Сједињеним Америчким Државама. Она глобално управља општим ресурсом, на основу уговора са министарством трговине САД, које врши надзор над њеним радом (овај уговор

¹³⁴⁵ На пример, Sachs, Jeffrey, *Rethinking Macroeconomics, Capitalism and Society*, 4:3/:2009, 1–9; и *To Move The World: JFK's Quest for Peace*, New York: Random House, 2013, p. 204.

¹³⁴⁶ Ordóñez de Pablos, Patricia, *Electronic Globalized Business and Sustainable Development Through IT Management: Strategies and Perspectives: Strategies and Perspectives*, Hershey: IGI Global, 2010, p. xiii.

¹³⁴⁷ Choucri, Nazli, *Cyberpolitics in International Relations*, Cambridge MA: MIT Press, 2012., p. 23

¹³⁴⁸ Souter, David, *Report of the G8 Digital Opportunity Task Force*, 2008, p. 10. Приступ: <http://goo.gl/V2LkyB>, 10.08.2015.

истекао је септембра 2015. године).¹³⁴⁹ Логички, ако је сајбер простор колонизован, онда се може претпоставити да је то „још израженије са одрживим развојем“.¹³⁵⁰ (Choucri, Nazli, *op. cit.* (фуснота 1347), р. 216)

Одрживи развој је више од само технократског појма за интелигентно прераспоређивање ресурса.¹³⁵¹ С аспекта данашњих економских односа, одрживи развој може се одредити као „спречавање нарушавања просечног животног стандарда за будуће генерације који се не може постићи све док се сиромаштво директно не нападне, јер сиромаштво и деградација животне средине иду једно уз друго.“¹³⁵² У тој концепцији одрживог развоја доминирају: концепт развоја, концепт потреба и концепт будућих нараштаја, а одрживи развој подразумева равнотежу између њих. С тог становишта, одрживи развој захтева: 1) очување природних ресурса; 2) правичност у расподели ресурса и богатства; 3) увођење нових технологија; 4) разликовање концепта раста и концепта развоја; 5) одустајање од активности које би могле угрозити интересе будућих поколења; и 6) прихватање одрживог развоја као приступа и акције.¹³⁵³ Проблем овог, као и сваког концепта који овлашћује колективитете, је питање равнотеже између права индивидуа која су међународно правно заштићена и права заједница, укључујући и „глобалне“, која *suo ipso* не уживају правну заштиту. Наиме, за разлику од индивидуа, колективи немају права и одговорности (у том смислу је конципиран и један од основних идеолошких стубова УН - Универзална декларација о људским правима, инструмент који је по окончању Хладног рата постао критеријум демократије у државама). Тако посматрано, није јасно како је вредносну одредницу, која има за циљ ограничавање штетних активности, могуће спровести на практичном нивоу.

3. Дискурси о ризицима контекстуализације

3.1. Ризик могућности злоупотребе против индивидуе

У контексту индивидуалних права, намеће се питање правног статуса једног од кључних глобалних инструмената одрживог развоја, Агенде 21. Њиме се настоји покренути глобални акциони план контроле над водом, земљом, биљкама, минералима, инфраструктуром, средствима за производњу, образовањем, енергијом, информацијама и људским бићима на свету. У условима глобалне

¹³⁴⁹ Chapman, Glenn, ICANN Sees Privatization of Internet Management Soon, *AFP*, 15.05.2015. Приступ: <https://goo.gl/qVidoH>, 10.08.2015.

¹³⁵⁰ Choucri, Nazli, *op. cit.* (фуснота 1347), р. 216

¹³⁵¹ Drljača, Miroslav, Koncept održivog razvoja i sustav upravljanja, *Kvalitet i izvrsnost*, 1:1-2/2012, str. 20-26, 110.

¹³⁵² Goodstein, Eban, *Ekonomika i okoliš*, Zagreb: Mate, 2003.

¹³⁵³ Črnjar, Mladen, *Ekonomika i politika zaštite okoliša*, Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2002, str. 189-190.

доминације транснационалног корпоративног и финансијског система, питање његовог правног статуса је од значаја посебно стога што примена од стране држава, у недостатку јасних обавеза учесника одрживог развоја, носи ризик од подвргавања тоталној и тоталитарној контроли, а потенцијално и стављају у функцију приватних интереса целокупне баштине човечанства.

Уз позивање на Агенду 21 и одрживи развој, извршне власти појединих држава почеле су, почетком XXI века, да уводе радикалне промене у области управљања земљиштем у односу на приватне власнике, попут везано за градњу и посебно у пољопривредним, руралним и приградским подручјима. На тај начин, правно необавезујућа локална Агенда 21 постала је извор обавезујућих правила у државама. Пошто је успостављена као званична политика, у институције државе које се баве одрживим развојем су, уз представнике државних органа, ушле и невладине организације, које финансирају приватни фондови и корпорације, јер сада партнерски траже начине за делотворну примену Агенде 21. Тиме се отвара процес у коме је значајан утицај планирања коришћења земљишта на територији држава омогућен интересним групама без икаквог демократског легитимитета.

У односу на коришћење земљишта, развој, ревитализацију заједница и реинвестирање, у дискурс одрживог развоја уводи се термин „паметни раст”.¹³⁵⁴ Овај концепт развија се на темељу идеје о неопходности успостављања консензуса да се људи морају усмеравати и да се њима мора руководити тако да мисле колективистички, односно да мисле како је пројекат који остварују њихова идеја.¹³⁵⁵ Један од најутицајнијих програмских центара глобализације, Ренд корпорација објавила је резултате пројекта истраживања метода контроле ума, зване „Делфи технике“, које је развијала после Другог светског рата за потребе ратног ваздухопловства.¹³⁵⁶ Ради се о техникама које служе за неутрализацију противљења. Метод који користе заснива се на стварању илузије код људи да су нешто усвојили, па чак и сами створили, тако што стварају удружења у која се учлањују људи вољни да у томе учествују и који мисле да стварају нешто добро за заједницу. На тај начин се и грађанима може пласирати илузија да је све што се образлаже потребама одрживог развоја последица њихове властите свести и идеја.

Кад је реч о непосредној примени Агенде 21 у државама, проблематичан је њен идеолошки концепт, који се заснива на политичкој и социјалној филозофији да

¹³⁵⁴ Spitzer, Martin, *Sustainable America: A New Consensus for the Prosperity, Opportunity and a Healthy Environment for the Future*, Washington: DIANE Publishing, 1999, pp. 64-65.

¹³⁵⁵ Mason, Michael, *Environmental Democracy: A Contextual Approach*, New York: Routledge, 1999, p. 200-206.

¹³⁵⁶ Dalke, Norman, *The Delphi Method: An Experimental Study of Group Opinion*, prepared for United States Air Force Project Rand, Santa Monica: Rand Corporation, 1969, Приступ: <http://goo.gl/iLflfn>, 10.08.2015; такође, Helmer-Hirschberg, Olaf, *Analysis of the Future: The Delphi Method*, Santa Monica: Rand Corporation, 1967. Приступ: <http://goo.gl/lhWBs1>, 10.08.2015.

индивидуална и социјална права нису аксиом и константа, већ да морају бити уравнотежена с правима заједница, односно глобалне заједнице (права локалних заједница). У условима у којима се права индивидуе одређују одозго надолу, појединац је по правилу слабо заштићен. У том смислу, уводе се кованице, попут “нова свест”, која имплицира потребу да се напусти досадашњи начин размишљања о себи, нацији, држави и свету и да се почне мислити сасвим другачије.

За промену свести током једне до две генерације од највећег значаја је образовање. Образовни систем осмишљен је тако да створи човека који ће пристати на живот у новом глобалном поретку.¹³⁵⁷ Агенда 21 промовише глобално стандардизовање образовања,¹³⁵⁸ С обзиром да образовање за одрживи развој треба да обликује „новог човека”, не може се искључити примена техника обликовања свести, које као последицу стварају индивидуу неспособну да перципира силе које њом управљају. На тај начин, могуће је посредно потчинити државе, путем медија и образовног система.

Одрживи развој се, пре свега, тиче промене размишљања и контроле смера кретања човечанства у будућности.¹³⁵⁹ У том контексту, глобализација се испољава пре свега као стандардизација свих система. Да би се у информационом добу остварила контрола, нужно је све стандардизовати да би се на глобалном плану могло једноставније администрирати. Због тога се изражавају резерве према концепту регионализације, као неполитичке територијализације, уместо граница суверених држава, која потенцијално представља темељ реконфигурације света и метода за уништење националних држава.

Спровођење пројекта одрживог развоја кроз образовни систем и медије реализује се одговарајућом употребом језика.¹³⁶⁰ Окосницу имплементације Агенде 21 представљају кључне речи: попут “одрживи развој”, “паметни раст”¹³⁶¹ и “дивљина”. Извештај Брундтланд комисије за животну средину и развој уводи кључни појам: „светски одрживи развој” и истиче неопходност да људи живе и раде под императивом да не угрозе будуће генерације и да иду у сусрет њиховим

¹³⁵⁷ Thomson Iserbyt, Charlotte, *The Deliberate Dumbing Down of America: A Chronological Paper Trail*, Ravenna OH: Conscience Press, 1999; Gatto Taylor, John, *The Underground History of American Education: A Schoolteacher's Intimate Investigation Into the Problem of Modern Schooling*, New York: Oxford Village Press, 2001.

¹³⁵⁸ General Assembly, *op. cit.* (фуснота 66), Ch. 36, paras. 3, 4(d), 10.

¹³⁵⁹ Maser, Chris, *Decision-making for a sustainable Environment: A Systemic Approach*, Boca Raton (FL): CRC Press, 2013, pp. 97, 164.

¹³⁶⁰ O'Riordan, Timothy; Voisey, Heather, *The Transition to Sustainability: The Politics of Agenda 21 in Europe*, New York: Routledge, p. 279.

¹³⁶¹ Parris Glendening, Maryland's Next Smart Growth Initiative: The Next Steps, *Fordham Urban Law Journal*, 29:4/2001, pp. 1493-1508. Користи паметан развој као синоним за одрживи развој урбаних подручја.

потребама. У том извештају је пласирана теза да све што човек ради данас на планети представља опасност за будуће генерације.¹³⁶² Уз усвајање извештаја, Генерална скупштина УН је прихватила и предлог да тај извештај постане и Програм акције за одрживи развој,¹³⁶³ чиме је остало отворено питање акционог плана о одрживом развоју који би био примењен на читав свет. Агенда 21 има формалне одлике акционог плана одрживог развоја.

За имплементацију Агенде 21 користе се кључне речи, а нарочито их користи невладина организација Међународни савет локалних иницијатива за животну средину (*ICLEI*) која заобилази владе националних држава и циља право на градове које увезује у мегаградове оријентисане према регијама.¹³⁶⁴ На тај начин, могуће је заобићи правна ограничења и поништи право појединца да због оног што се догађа у његовом непосредном окружењу своју владу позове на одговорност. У овом процесу, кључне речи су: “глобализација”, “флексибилност”, “зелено” и готово све се пласира у форми бриге за животну средину. Одрживи развој је глобални план који се спроводи локално.

Паметни раст тиче се пре свега урбаних простора.¹³⁶⁵ Општи тренд је да се популација из руралних, приградских подручја и малих градова сели у пренастањене градске центре, те градови морају ићи у висину. Дискурс обухвата тезу да дивље животиње морају имати животни простор, који људи безобзирно уништавају. С обзиром на то да се земљиште сматра ограниченим ресурсом,¹³⁶⁶ подразумева се да ће простор где су некада била села, предграђа, шуме и ливаде бити под одређеним режимом контроле приступа људима.¹³⁶⁷ Тако, најбогатији, који су највише допринели уништавању животне средине, биљног и животињског света и народа који су живели у складу с природом, преваљују терет на човечанство. Градови ће бити пренасељени и у њима ће живети фрустрирани људи, што ће утицати на пораст насиља.

Агенда 21 се фокусира на храну, воду, земљу и популацију. Програми и текстови о биоетици и технологији лишени су етичког и демократског становишта¹³⁶⁸ и у

¹³⁶² UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 3), paras. 3, 4.

¹³⁶³ *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, A/42/427 (4 August 1987), para. 124.

¹³⁶⁴ O’Riordan, Timothy; Voisey, Heather, *op. cit.* (фуснота 1360), p. 234.

¹³⁶⁵ OECD, Poverty-environment-gender Linkages: The Rural Context, *The DAC Journal*, 2:4:2001, p. IV-47-IV-49.

¹³⁶⁶ General Assembly, *op. cit.* (фуснота 66), 21, Ch. 10.

¹³⁶⁷ Jackson *et al.*, The Environment as Cornerstone of Rural Development: An Overview, in: *An Integrated Approach to Rural Development: Dialogues at the Economic and Social Council*, New York: United Nations Publications, 2004. p. 72.

¹³⁶⁸ Mason, Michael, *op. cit.* (фуснота 1355), pp. 26-27.

њима доминира идеја о трансформацији живог света и оживљавању технологије.¹³⁶⁹

3.2. Ризик неконтролисаног утицаја капитала

Домет моћи финансијског капитализма ствара у приватним рукама систем контроле способан да доминира политичким системима држава и економијом света као целине. „Овај систем требало је да буде контролисан на феудални начин, кроз синхронизовано деловање централних банака света. Врхунац система требало је да буде Банка за међународна поравнања из Базела, приватна финансијска институција коју поседују и контролишу велике централне банке које су и саме приватне финансијске корпорације. Свака од њих... тражила је начин да доминира над извршном власти преко свог капацитета да контролише зајмове трезора, да манипулише разменом валута и да утиче на ниво економске активности у држави, као и да утиче на кооперативне политичаре накнадним економским наградама у пословном свету.“¹³⁷⁰

Професор Џозеф Стиглиц (*Joseph Stiglitz*), бивши главни економиста Светске банке и бивши председавајући Савета економских консултаната председника САД Вилијама Клинтона, добитник Нобелове награде за економију 2001. године, у интервјуу након пријема награде обзнанио је, како је навео, „стратегију Светске банке, у четири корака, дизајнирану да води поробљавању држава“. Као та четири корака је означио:

- 1) приватизацију: „Националним лидерима се нуди 10 одсто провизија на тајне рачуне у швајцарским банкама у замену за то да омогуће скидање милијарди долара са цена за продаје државне имовине (мито и корупција)...“
- 2) либерализацију тржишта капитала: Поништавају се закони опорезивања новца који се креће преко граница. Стиглиц описује процес који назива „циклус врућег новца“: у почетку, новац улази из иностранства за спекулације на тржишту некретнина и валута, а када економија државе почне да даје знаке раста, повлачи се и утиче на њен пад. Државе су онда принуђене да се обраћају Међународном монетарном фонду, који зајам условљава каматама у висини од 30% до 80 одсто (у случају азијских и латино-америчких држава, попут Индонезије и Бразила). Високе камате за последицу имају сиромашење држава, снижавање вредности имовине, разарање индустријске производње и одлив националног богатства.
- 3) тржишне цене: „Цене хране, воде и гаса се дижу, што предвидиво доводи до социјалних немира у државама. Ово изазива одлив капитала из држава и

¹³⁶⁹ Rosales, Jon, The Politics of Equity: Precedents for Post-Kyoto Per Capita Schemes, in: *Global Warming and Climate Change: Ten Years after Kyoto and Still Counting*, Vol. 1, Grover, Velma, (ed.), Boca Raton (FL): CRC Press, 2008, p. 99.

¹³⁷⁰ Quigley, Carroll, *Tragedy and Hope: A History of the World in Our Time*, New York/London: The Macmillan Company, 1966, p. 324.

банкротство. Ово користи страним корпорацијама, будући да преостала имовина може да се купи по минималним ценама.“

4) слободну трговину: „Међународне корпорације наступају на тржиштима Азије, Латинске Америке и Африке, док Европа и САД штите своја тржишта од пољопривредних производа из држава у развоју и намећу високе цене за брендиране фармацеутске производње.“¹³⁷¹

Банка за међународна поравнања (BIS) устројена је 1930. године.¹³⁷² Формирање BIS договориле су централне банке-основачи споразумом у Хагу.¹³⁷³ Према члану 1 тог споразума, овлашћени представници влада Немачке, Белгије, Француске, Уједињеног Краљевства, Италије и Јапана, с једне стране, и владе Швајцарске Конфедерације, с друге, договорили су се да Швајцарска прихвата да одобри законску снагу конститутивној Повељи Банке за међународна поравнања.¹³⁷⁴

Према BIS се односи као према „централној банци централних банака.“¹³⁷⁵ (*ibid.*, Article 3, p. 7-8) Док IMF и Светска банка раде са владама држава, BIS ради са централним банкама и при томе има статус суверене силе и у складу са тим ужива привилегије и имунитете:

- дипломатски имунитет за сва лица и све што имају у поседу;
- порески имунитет на све трансакције, укључујући плате запослених;
- имунитет за све зграде и/или пословне просторије широм света;
- имунитет од контроле или обавезе упознавања влада са операцијама и подложности надзору;
- слободу од ограничења кретања и боравка;
- слободу шифре и криптовања свих комуникација, било које врсте;
- изузетост од јурисдикције, а чак имају сопствене полицијске снаге.¹³⁷⁶

У Одбор директора BIS, који може да броји 21 члана, по службеној дужности улазе гувернери централних банака Уједињеног Краљевства, Сједињених Америчких

¹³⁷¹ Palast, Gregory, IMF's Four Steps to Damnation, *The Observer*, 29 April 2001. Приступ: <http://www.theguardian.com/business/2001/apr/29/business.mbas>, 11.08.2015.

¹³⁷² Заслуге за њено формирање приписују се пре свега Чарлсу Доусу (*Charles Dawes*, подпредседник САД 1925-1929, под председником Келвином Кулицем (*Calvin Coolidge*), Овену Јангу (*Owen Young*, основач компаније RCA и председавајући корпорације General Electric 1922-1939) и Хјалмару Шахту (*Hjalmar Schacht*, председник немачке Reichsbank).

¹³⁷³ *Convention respecting the Bank for International Settlements* (20 January 1930).

¹³⁷⁴ BIS, *Bank for International Settlements: Basic Texts*, Basel: Bank for International Settlements, 2006, pp. 1-2. Приступ: <https://www.bis.org/about/basictexts-en.pdf>, 11.08.2015.

¹³⁷⁵ *ibid.*, p. 7-8, Art. 3.

¹³⁷⁶ *Agreement between the Swiss Federal Council and the Bank for International Settlements to determine the Bank's legal status in Switzerland* (10 February 1987; effective 1 January 2003) Приступ: <https://www.bis.org/about/headquart-en.pdf>, 11.08.2015.

Држава, Белгије, Француске, Немачке и Италије, од који сваки може да именује по још једног члана свог држављанства.¹³⁷⁷

Критичари међународног финансијског система указују на две суштинске слабости у пракси: прво, инвеститори имају проблем¹³⁷⁸ и, друго, угрожава се развој.¹³⁷⁹ Из тих критика, јавља се и мишљење да је „за бизнис одрживи развој лаж, којом се покрива организација феудалне стабилности, што представља значење одрживости у одрживом развоју.“¹³⁸⁰

Наметање аргументације о повезаности трговине и ширих задатака спољне политике, односно да се заједничка комерцијална правила глобалног запада (попут, на пример, правила ЕУ) могу спроводити у складу са начелима и дефинисаним задацима спољне акције попут одрживог развоја (и људских права), олакшава нови консензус о приступу тржишту ЕУ државама које поштују међународно право (укључујући правила ЕУ) у тој области. Сами парламентарци се међународно тематски повезују, као у оквиру Глобалне организације законодаваца (*Global Legislators Organization*).¹³⁸¹ Трансатлантски дијалог законодаваца (покренут 1999. године), претходио је преговорима о Трансатлантском трговинском партнерству. У оквиру оба процеса, који су усмерени на обједињавање и заштиту тржишта глобалног запада и на глобалном наметању њихових правила, укључено је питање одрживог развоја (уз царине, интелектуалну својину, политику конкуренције, положај малих и средњих предузећа, мере здравља и хигијене биља, радне снаге и животне средине). Иначе, инструмент којим Европски парламент може да утиче на политику у Евроазији су резолуције, од којих велики број има нормативни концепт (поштовање људских права, демократија, добро администрирање, владавина права, одрживи развој и мирно решавање спорова).¹³⁸²

¹³⁷⁷ Bank for International Settlements, *Board of Directors*, 11 March 2015. Приступ: <http://www.bis.org/about/board.htm>, 11.08.2015. Одбор директора чине: *Christian Noyer*, Париз (председавајући); *Mark Carney*, Лондон; *Agustin Carstens*, Мексико Сити; *Jon Cunliffe*, Лондон; *Andreas Dombret*, Франкфурт на Мајни; *Mario Draghi*, Франкфурт на Мајни; *William Dudley*, Њујорк; *Stefan Ingves*, Штокхолм; *Thomas Jordan*, Цирих; *Klaas Knot*, Амстердам; *Haruhiko Kuroda*, Токијо; *Anne Le Lorier*, Париз; *Fabio Panetta*, Рим; *Stephen Poloz*, Отава; *Raghuram Rajan*, Мумбај; *Jan Smets*, Брисел; *Alexandre Tombini*, Бразилија; *Ignazio Visco*, Рим; *Jens Weidmann*, Франкфурт на Мајни; *Janet Yellen*, Вашингтон; *Zhou Xiaochuan*, Пекинг.

¹³⁷⁸ Dyson, Richard, Lord Rothschild: Investors Face a Geopolitical Situation as Dangerous as Any since WW2, *The Telegraph*, 19 September 2015. Приступ: <http://goo.gl/u19V4V>, 11.08.2015.

¹³⁷⁹ Avin, Rose-Marie, Endangering Development: A Critique, in: *Feminist Economics and the World Bank: History, Theory and Policy*, Kuiper, Edith; Barker, Drucilla (eds.), New York: Routledge, 2006, p. 66.

¹³⁸⁰ Abraham, Larry, Sanders, Franklin, *The Greening*, Norcross (GA): Soundview Publications, 1993, pp. 104-105.

¹³⁸¹ Van den Putte, Lore; De Ville, Ferdi; Orbie, Jan, *op. cit.* (фуснота 1009), p. 61.

¹³⁸² Ruland, Jürgen; Carrapatoso, Astrid, *loc. cit.* (фуснота 1010).

3.3. Ризици институционализације одрживог развоја

Друго питање, везано за домет капитала, је институционална злоупотреба термина одрживи развој и повезаних концепата у међународном систему. Концепт приватне Светске конзервационе банке осмишљен је 1987. године, као средство да се омогући пренос дугова држава Трећег света овој институцији и, заузврат, ове државе би овој институцији дале земљу као колатерал,¹³⁸³ што би било незаконито.¹³⁸⁴

За ову транснационалну организацију одмах су се појавиле сумњ да је у основи била „идеја да се IMF-у омогући обрачунско стварање више резервних права вучења, без покрића, да би их државе у кризи позајмљивале. Ове државе боре се да отплаћују камате и зато морају све више да позајмљују. IMF одлучује која држава може да позајми и може ово овлашћење да користи као полугу да узме државну имовину као обезбеђење за дуг док на крају не остваре власништво над имовином држава“.¹³⁸⁵

Из Светске конзервационе банке настаје Глобалном фонду за животну средину (GEF), тако што су у њу укључени владини службеници из 179 држава, чиме је створен привид међународне организације. У оквиру GEF они раде у партнерству са међународним институцијама, невладиним организацијама и приватним сектором на глобалним питањима животне средине. Данас, GEF је највећи финансијер пројеката унапређења животне средине са алоцираних 8.8 милијарди долара, подржаних са више од 38.7 милијарди долара у суфинансирању, у више од 2.400 пројеката у више од 165 држава у развоју. Партнерске агенције GEF су: UNDP, UNEP, Светска банка, UNFAO, UNIDO, Афричка развојна банка, Азијска развојна банка, Европска банка за обнову и развој, Интерамеричка развојна банка и Међународни фонд за пољопривредни развој.¹³⁸⁶

¹³⁸³ *Acres U.S.A.*, Volume 19, 1990, pp. 50-51; Okita, Saburo, Sewell, John, *The United States and Japan: Sharing Responsibility for Global Development*, Issue 3 of U.S.-Japan Development Cooperation papers, Washington DC: Overseas Development Council, 1991, p. 7.

¹³⁸⁴ Kumhof, Michael; Tanner, Evan, *Government Debt: A Key Role in Financial Intermediation*, in: *Money, Crises, and Transition: Essays in Honor of Guillermo A. Calvo*, Reinhart, Carmen; Végh Gramont, Carlos; Velasco, Andrés, (eds.), Cambridge (MA): MIT Press, 2008, p. 267. Детаљније о оснивању: Martin, Vance (ed.), *For the Conservation of Earth*, Proceedings from the 4th World Wilderness Congress convened in September 1987 in Denver, Little Canada (MN): Fulcrum Incorporated, 1988; Sweatman, Michael, *World Conservation Bank: A Project of the International Wilderness Leadership Foundation*, Boulder (CO): International Wilderness Leadership Foundation, 1987.

¹³⁸⁵ Hitchcock, Andrew, *The History of the „Money Changers“*, 2006. <http://www.iamthewitness.com/books/Andrew.Carrington.Hitchcock/The.History.of.the.Money.Changers.htm>; Dauncey, Guy, *After the Crash: The Emergence of the Rainbow Economy*, Oakland: Bootstrap Press, 1989, p. 273; Dambisa Moyo, *Dead Aid: Why Aid Is Not Working and How There is Another Way for Africa*, London: Penguin Books Limited, 2011, p. 141.

¹³⁸⁶ О систему финансирања пројеката животне средине: Bayon, Ricardo; Carroll, Nathaniel; Fox, Jessica, (eds.), *Conservation and Biodiversity Banking: A Guide to Setting Up and Running Biodiversity Credit Trading Systems*, London: Earthscan, 2012; Rothenberg, David; Ulvaeus, Marta,

Откад се Република Србија укључила и поднела захтев за зајмове, добила је укупно 19.791.766 долара, уз 67.177.949 долара у финансијским средствима за суфинансирање у десет националних пројеката. Међу њима су три пројекта у области биоразноврсности један у међународним водама, два се односе на органске загађиваче и један у вишефокалној области. Србија је учесовала у тринаест регионалних и глобалних пројеката GEF у укупној вредности од 55.633.816 долара, уз 479.112.046 долара у средствима за суфинансирање. Међу њима су два пројекта у области промена климе, девет у области међународних вода и два у вишефокалним областима. У периоду од јула 2010. до јуна 2014. године, Србија је добила индикативну алокацију да формулише извршне пројекте на износ од 1.500.000 долара у области биоразноврсности, 4.460.000 долара у области промене климе и 700.000 долара у области деградације земљишта. Пример пројекта у области промена климе у Србији је „Подршка одрживом систему транспорта у граду Београду“, који имплементира UNDP, уз финансирање GEF са један милион долара и 6.5 милиона долара у суфинансирању. „Овај пројекат развио је процес развијања веза са другим пројектима одрживости транспорта UNDP 'у региону' (у Словачкој и Таџикистану).“

Осим питања основа остваривања међународне сарадње и спољног задуживања мимо сагласности надлежних представничких тела, занимљиво је да се на званичном сајту GEF персонализују јавни службеници који су задужени за сарадњу Србије са овом организацијом нејасног правног статуса, и то: министар за животну средину и просторно планирање „као политичка фокална тачка, и помоћник министра у истом Министарству, „као оперативна фокална тачка“.¹³⁸⁷

Везано за „теорије завере“, биле оне основане или не, треба имати на уму политички и правни чинилац због којих се у разматрању појма одрживог развоја могућност таквих ризика, посебно за државе у развоју, не може искључити.

А) Политички: Процеп између ставова и понашања

Објашњавање одрживог развоја је комплексно, како у варијантама, тако и у спонтаним утицајима. Вредности и ставови се, упркос важности, често не одражавају у стварном понашању. На пример, према процени из 2002. године да би се омогућило енергично деловање нација на остваривању циљева за остваривање Миленијумских развојних циљева било је потребно обезбедити додатних 40-70 милијарди долара годишње, што јесте представљало дуплирање званичних токова у

(eds.), *The World and the Wild*, Tucson: University of Arizona Press, 2001; Borowy, Iris, *Defining Sustainable Development for Our Common Future: A History of the World Commission on Environment and Development (Brundtland Commission)*, New York: Routledge, 2014.

¹³⁸⁷ Сајт GEF. Приступ: <https://www.thegef.org/gef/sites/thegef.org/files/publication/Serbia.pdf>, 11.08.1015.

више од 2000 нивоа, али и даље мање од 0,7% БДП индустријски развијених држава који су прихватиле као циљ у оквиру УН.¹³⁸⁸

Три су групе критичних процена и препрека између изражених вредности и ставова и стварног понашања, на индивидуалном и на колективном нивоу. Прва је интензитет или приоритет самих вредности и ставова. Основно питање је које вредности се приоритетизују и који се компромиси праве, имплицитно или експлицитно, између вредности. Друга се односи на личне способности доносиоца одлуке или актера. Препреке овог типа укључују недостатак специфичног знања, вештина, овлашћења, или друштвеног статуса, ресурса, као и навику или рутину. Треће су спољне контекстуалне препреке, попут недостатка практичних избора, материјалних трошкова и награда, закона и правила, доступних технологија, друштвених норми и очекивања, рекламирања и ширег друштвеног, економског и политичког контекста. Могућност остваривања утицаја, односно систем неједнаких могућности у доношењу значајних одлука у социологији се најчешће одређује појмом друштвене моћи. Неједнака друштвена моћ може да почива на: знању, физичкој сили, или статусу, а сваки тип друштвене моћи има своју продуктивну акцију у виду: убеђивања, санкција, или навођења. У оквиру продуктивних акција типова моћи испољава се одговарајућа природа поступања: комуникација, деструктивна акција, или продуктивна акција, у вези са којима, људске асоцијације унутар ентитета могу бити недобровољне; у оквиру поуздавања; или добровољне, на приватном, мешовитом, или јавном нивоу.¹³⁸⁹

Легитимна власт обезбеђује за грађане неколико функција: 1. минимализује приватне санкције; 2. омогућује приватно - добровољно удруживање; 3. алоцира недовољне природне ресурсе; и 4. штити грађане од других влада. Како свет без недобровољних асоцијација није могућ, улога је политике да индивидуалне животе и акције повезује са колективним околностима и консеквенцама. Између националне слободе и индивидуалне слободе, међутим, постоји дисфункционалност. Са слободом нације долазе ограничења слободе индивидуе, у виду пореза, војне обавезе, ограничења путовања, имиграције и емиграције, препрека кретању капитала, добара и идеја. Вођење спољних послова између независних влада је неопходно, али то не сме бити оправдање за пропуштање разматрања где индивидуе и добровољне заједнице желе да иду и како желе да стигну дотле.

Б) Правни: Непрецизно и прешироко изражена воља

¹³⁸⁸ Leiserowitz, Anthony; Kates, Robert; Parris, Thomas, Sustainability Values, Attitudes, and Behaviors: A Review of Multi-national and Global Trends, *Annual Review of Environmental Resources*, 31/2006, pp. 434.

¹³⁸⁹ Lespinasse, Paul de, Basic Political Concepts, Gainesville: University Press of Florida, 2009., pp. 16, 21, Tables 3, 5. Приступ: <http://dl.dropbox.com/u/31779972/Basic%20Political%20Concepts.pdf>, 11.08.2015.

Област одрживог развоја обухваћена је начелима. Основно начело у међународном праву може се одредити као норма „непрецизног“ значења;¹³⁹⁰ норма која захвата широк обим тумачења оних који је примењују;¹³⁹¹ норма која препоручује веома неодређену акцију;¹³⁹² нормативни исказ који се квалификује општошћу, утврђивањем смерница и дефинисањем стандарда.¹³⁹³ Начела одрживог развоја конструисана су као нормативни искази, али су изражена у апстрактним појмовима, као искази отворене текстуре. Из тог разлога, карактеришу се као: неодређујући у смислу правних последица,¹³⁹⁴ на дну нормативне хијерархије модерног међународног права;¹³⁹⁵ општи, у смислу да су потенцијално примењиви за све кроз широк круг сектора;¹³⁹⁶ без непосредних правних последица, не захтевају одређену акцију и допуштају дерогирање, односно правно необавезујуће норме.¹³⁹⁷ Из наведеног проистиче недовољна одређеност одрживог развоја, те је и његова примена подложна политичкој моћи на различитим нивоима, из чега проистиче ризик у примени.

4. Глобално економско администрирање одрживог развоја

Међународни монетарни фонд је 1999. године један од својих кредитних програма (инструмент за проширено структурно прилагођавање) заменио инструментом за смањење сиромаштва и раст, који је усмерен на претварање напора за смањење сиромаштва код чланица с ниским приходима у кључни елемент стратегије економског раста. Овај инструмент полази од непрекидног економског раста за сиромашне, заснованог на активности робусног приватног сектора и на инвестирању, који ће бити темељ стратегије смањења сиромаштва. Фонд саветује и подржава политике које томе воде, укључујући као и до тада (неуспешно) обзирно

¹³⁹⁰ Kiss, Alexabndre; Shelton, Dinah, *Guide to International Environmental Law*, Nijhoff: Brill, 2007, p. 89.

¹³⁹¹ Sadeleer, Nicolas de, *Environmental Principles: From Political Slogans to Legal Rules*, Oxford: Oxford University Press 2005, p. 308.

¹³⁹² Braithwaite, John; Drahos, Peter, *Global Business Regulation*, New York: Cambridge University Press, 2000, p. 2, 28.

¹³⁹³ Twining, William; Miers, David, *How to Do Things with Rules*, 5th edition, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 126.

¹³⁹⁴ Sadeleer, Nicolas de, *op. cit.* (фуснота 1391), Ch. 4; Kiss, Alexabndre; Shelton, Dinah, *op. cit.* (фуснота 1390), p. 89.

¹³⁹⁵ Beyerlin, Ulrich, Different Types of Norms in International Law, in: *The Oxford Handbook of International Law*, Bodansky, Daniel; Brune, Jutta; Ellen, Hey, (eds.), Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 426.

¹³⁹⁶ Sands, Philippe, *Principles of International Environmental Law*, 2nd edition, Cambridge, Cambridge University Press, p. 231.

¹³⁹⁷ Dhondt, Nele, Environmental Law Principles and the Case Law of the Court of Justice, in: *Environmental Law Principles in Practice*, Sheridan Maurice; Lavrysen, Luc (eds.), Bruxelles: Emile Bruylant, 2002, pp. 141, 153.

макроекономско управљање, слободније и отвореније тржиште и стабилно и предвидиво окружење за активност приватног сектора.¹³⁹⁸

Светска банка је као аспекте на основу којих се вреднује администрирање државе зајмотражиоца идентификовала: управљање јавним сектором; подложност системској оцени (очекивање да носиоци јавних послова буду одговорни за своје активности); предвидивост и владавину права; и транспарентност (на пример, адекватност и поузданост информација).¹³⁹⁹ Фокус администрирања IMF објашњава као „унапређење управљања јавним ресурсима, достизања веће транспарентности, више активног јавног испитивања и генерално повећање подложности системске оцене владе у фискалном управљању“.¹⁴⁰⁰ Улога IMF везано за проблеме животне средине је, међутим, ограничена на „ситуације у којима проблеми животне средине имају последице на макро-економску стабилност и одрживи раст“.¹⁴⁰¹ С друге стране, раст значаја IMF-а (и Светске банке) у међународним финансијама, посебно у односу на државе глобалног југа и бивше комунистичке државе у Европи, као и све већа комплексност тема које ове институције разматрају, доводе до далекосежнијих последица по друштвене структуре, реалокацију финансијских ресурса, приоритета јавне потрошње и измена националних економија и правних структура.¹⁴⁰²

У оквиру примене политика међународних финансијских институција, део процеса који се спроводи у државама се претвара у смањење вредности националних добара, укључујући и животне средине. Приступ њиховој имплементацији, наиме, упркос прокламованој транспарентности и подложности системској анализи, не одликује ни објективно информисање ни одговорност. То се обично констатује у предизборним кампањама, али се наставља на исти начин. Широм света, у државама у развоју и у државама у транзицији се намеће питање да ли се такви методи приватизације, у оквиру глобализације отвореног тржишта и слободне трговине, примењују у циљу достизања одрживог развоја нације, или за стални раст неколицине.¹⁴⁰³ Не постоји рационално објашњења за истовремено наступање невероватно неповољних последица тих аранжмана по велики број држава. За те последице нико, нигде није одговарао, јер не постоје основне процедуре којих би се требало придржавати, осим опширних прописа који се баве формом, без уређивања

¹³⁹⁸ IMF, *The Poverty Reduction and Growth Facility – Operational Issues*, 2000, para. 7. Приступ: <https://goo.gl/b8Yxgp>, 12.08.2015.

¹³⁹⁹ World Bank, *Managing Development: The Governance Dimension*, Washington: World Bank, Discussion Paper, 25 June 1991, pp. ii-iii. Приступ: <http://goo.gl/0O5oqD>, 12.08.2015.

¹⁴⁰⁰ IMF, *op. cit.* (фуснота), para 14.

¹⁴⁰¹ IMF, *The IMF and Environmental Issues*, Issues Brief, 13 April 2000. Приступ: <https://goo.gl/51p3aV>, 12.08.2015.

¹⁴⁰² Skogly, Sigrun, *Human Rights Obligations of the World Bank and the IMF*, New York: Routledge, 2012, 2.9. „Concluding remarks“.

¹⁴⁰³ Sri Ameresekere, Nihal, *IMF, World Bank & Adb Agenda on Privatisation*, Vol. 4, Bloomington: Author House, 2011, p. 74.

суштине – да се обезбеде рационалне одлуке у интересу држава у развоју. Међу тим последицама је и ноторно подривање способности извршних власти држава у развоју да остваре основне функције ради којих се легитимно убирају порези од грађана, као и подривање етичких вредности и правичности у друштвима, што угрожава владавину права и одрживи развој. На пример, истраживање туризма као потенцијално стабилног извора прихода држава у развоју, половином осамдесетих година XX века, показало је да највећа корист од страних инвестиција иде страним и локалним елитама и констатује да чак и „туризам има колонијални карактер, без изузетка“.¹⁴⁰⁴ Други проблем је да финансијски и приватни сектор из држава у развоју немају приступ тржишту инвестиционог капитала, које монополишу развијене државе, односно разлог због којег толики број администрација држава у развоју не води заједничку акцију за промене међународног финансијског система.

Дебате о администрирању мултилатералног трговинског система и потреби реформе Светске трговинске организације воде се од почетка XXI века, а посебно након конференције WTO у Дохи (2001), на којој је међу приоритетима било и ажурирање правила светске трговине као предуслов транспарентног и фер система управљања светском трговином и инвестицијама. Глобална финансијска, затим и економска, криза која је почела 2008. године подстакла је интересовање за улогу СТО у глобалном економском управљању, што се односи на *inter alia* за одрживост система отворене глобалне трговине, отуђеност финансија од трговине, помоћ за трговину и контролу протекционистичких мера. WTO је ангажована углавном на плану уређења либерализације глобалне трговине, што није сврха међународне система у складу са Споразумом о WTO, већ би то требало да буду задаци на плану обезбеђивања стабилности мултилатералне трговине уређене правилима која ће водити подизању животног стандарда широм света, попут раста, запошљавања и одрживог развоја.¹⁴⁰⁵ Упркос томе, дискурс укључује и идеје о потреби конституционализације WTO ради јачања легитимитета правила ове специјализоване агенције УН.¹⁴⁰⁶

Споразум о WTO препознаје значај одрживог развоја и позива Владе да своје економске и друштвене намере у трговинским односима спроводе на начин који допушта „оптимално коришћење светских ресурса у складу са намерама одрживог развоја, тежећи да заштите и очувају животну средину и појачају средства за то у складу са својим потребама и забринутостима на различитим нивоима економског

¹⁴⁰⁴ Krippendorff, Klaus, *The Holiday Makers: Understanding the Impact of Leisure and Travel*, London: Heinemann, 1987, pp. 37, 56.

¹⁴⁰⁵ Roderik, Dani, *One Economics, Many Recipes*, Princeton: Princeton University Press, 2007, pp. 213-216.

¹⁴⁰⁶ Cass, Deborah, *The Constitutionalization of the World Trade Organization: Legitimacy, Democracy, and Community in the International Trading System*, Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 239.

развоја.¹⁴⁰⁷ На самиту у Дохи потврђено је да мултилатерални систем трговине и одрживи развој „могу и морају бити међусобно подржавајући“.¹⁴⁰⁸ Функционално посматрано, тежњи ка одрживом развоју у оквиру WTO може допринети разумевање савремене динамике на плану транспарентности и инклузивног глобалног администрирања, кроз укључивање и утицај недржавних интересних група и интерактивније и делотворније партнерство државних и недржавних учесника. Цивилно друштво уплиће се у области одговорности влада и утиче на јавну свест и знање о значају трговине и повезаност са одрживим развојем. У том смислу, нужно је и у процесу доношења одлука успоставити форму која обезбеђује подложност системској оцени надлежности, функција и дужности, делотворност и транспарентност.¹⁴⁰⁹

Увођењем у дискурс одрживог развоја питања о јачању капацитета држава у развоју у процесу доношења одлука WTO, агенду о доминацији синергије ове организације, IMF и Светске банке, помера у правцу „фантомске“ природе спољне помоћи на основу билатералних уговора.¹⁴¹⁰ У том смислу је констатовано је да систему међународне трговине који се развија под окриљем СТО неопходно унапређивање подложности системској оцени и транспарентност.¹⁴¹¹ Организације цивилног друштва често указују и на потребу да се ограничи утицај крупног бизниса и мултинационалних корпорација на одређивање агенде WTO и процес преговарања.¹⁴¹² Тврдња да су структуре моћи савремених друштава (капиталистичке, статичке и патријархалне) истовремено високо експлоататорске, неправедне или опресивне и да системски генеришу деградацију животне средине углавном је опште место у разматрањима друштвених зелених. Ове аргументе истичу структуралисти, уопште, који глобалне неједнакости идентификују као кључ за разумевање глобалне политике¹⁴¹³ и изводе закључак да доминантне

¹⁴⁰⁷ *Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization* (15 April 1994), 33 ILM 1, Preamble.

¹⁴⁰⁸ *ibid.*, Art. 6.

¹⁴⁰⁹ Sutherland, Peter *et al.*, *The Future of the WTO: Addressing Institutional Challenges in the New Millennium*, Geneva: WTO, 2004, pp. 79-80. Приступ: <http://goo.gl/z80PnX>, 12.08.2015.

¹⁴¹⁰ Deere-Birkbeck, Carolyn, *Reinvigorating Debate on WTO Reform: The Contours of a Functional and Normative Approach to Analyzing the WTO System*, in: *Redesigning the World Trade Organization for the Twenty-first Century*, Steger, Debra, (ed.), Ottawa: Wilfred Laurier University Press, 2009, pp. 12-18; Bhattacharya, Debapriya *et al.*, *Lagging Behind: Lessons from the Least Developed Countries for a Development Agenda Post-2015*, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, 2013, pp. 5-6.

¹⁴¹¹ Wallach, Lori; Michelle Sforza, *Whose Trade Organization: Corporate Globalization and the Erosion of Democracy – An Assessment of the World Trade Organization*, Washington: Public Citizen, 1999, p. 221. Hammer, Michael, Cumming, Lauren, *The World Trade Organisation (WTO) Accountability Assessment 2011/2012 Results*, Global Climate Governance Research Briefing 2, London: Economic and Social Research Council, 2012, pp. 3, 5. Приступ: <http://goo.gl/VLvUtr>, 12.08.2015.

¹⁴¹² Eagleton, Dominic, *Under the Influence: Exposing Undue Corporate Influence Over Policymaking at the World Trade Organization*, London: Action Aid International, 2006, pp. 10-11. Приступ: <http://goo.gl/4QwW9I>, 12.08.2015.

¹⁴¹³ Parks, Bradley; Roberts, Timmons, *Climate Change, Theory, Culture & Society*, 27:2–3/2010, pp. 141–142; Okereke, Chukwumerije, *Global Justice and Neoliberal Environmental Governance: Ethics*,

политичке силе примењују забринутост за животну средину да би шириле свој утицај (тзв. „озелењавање глобалног домаћаја”).¹⁴¹⁴ Ова критика може се разумети, с једне стране, у оквиру преиспитивања одрживог развоја са позиција прихватања ограничења расту, а с друге, кроз концептуализацију заједничког добра која „зеленом“ даје статус политичке економије. У оквиру друштвено-еколошког дискурса, постоје аутори који друштвени и еколошки систем и њихове интеракције анализирају кроз комплексне теорије отворених система, како би установили потенцијалне опште узроке нарушавања и трансформација.¹⁴¹⁵

5. Оквирни концепт одрживог развоја у Републици Србији

Имплементација одрживог развоја на националном нивоу од значаја је са најмање три аспекта. Први је увођење у правни поредак појмова и правила понашања који би људске делатности требало да доведу у склад са вредностима животне средине и одрживог развоја. Други је институционално прилагођавање глобалном приступу администрирања одрживог развоја које обухвата низ механизма и процедура које одударају од класичног схватања надлежности и одговорности државне управе. Трећи и, за сагледавање појма најбитнији, је перцепција практичне садржине одрживог развоја, као интегралног погледа на уређење живота у контексту међуповезаности економије, екологије и друштва. Сходно томе, у складу са предметом и циљем ове дисертације, потребно је, прво, утврдити схватање о обухвату и садржини појма одрживи развој, будући да на темељу тога уређује читав низ друштвених односа и остварује међународна сарадња и, друго, анализирати институционалне промене схватања на нивоу индивидуалне свести кроз образовање.

5.1. Поимање димензија одрживог развоја у Републици Србији

Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије (НСОР) обухвата примену одрживог развоја у три димензије: 1) привреда, 2) друштвено-економски услови и 3) животна средина и природни ресурси.

У димензији привреде, НСОР се заснива на концептуалној поставци „одрживост заснована на знању”.¹⁴¹⁶ У складу са тим, ова димензија обухвата циљеве интрузије у пет области, које су прихваћене у доминантном дискурсу одрживог развоја: а)

Sustainable Development and International Co-operation, London/New York: Routledge, 2008, pp. 44-50.

¹⁴¹⁴ Shiva, Vananda, *The Greening of Global Reach*, in: *Global Ecology*, Sachs, Wolfgang (ed.), London: Zed. Books, 1993, p. 150.

¹⁴¹⁵ Hoffmann, Matthew, *Climate Governance at the Crossroads: Experimenting with a Global Response after Kyoto*, New York: Oxford University Press USA, 2011.

¹⁴¹⁶ Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије, "Сл. гласник Р Србије", бр. 57/2008, Глава II.

одржива производња и потрошња; б) образовање за одрживи развој; в) информационо-комуникационе технологије и економија заснована на знању; г) одрживост научно-технолошке политике; и д) заштита интелектуалне својине и одрживи развој. Поред ових, у НСОП у овој димензији предвиђа задирање у још две области: ђ) транзиција и одрживи развој привреде и е) адекватно макроекономско окружење и избор економске политике. Док се област макроекономског окружења може разумети као настојање да се уклопи у оперативни систем глобалног финансирања одрживог развоја, отворено је питање везе транзиције са одрживим развојем. Дилему о месту и улози транзиције у оквиру одрживог развоја, која се иначе не помиње у универзалним инструментима, поачава чињеница да се као претпоставка одрживог развоја у димензији привреде прокламује: „У Србији су после 2000. године установљена елементарна правила која важе у свету тржишне привреде, владавине закона и политичке демократије.“¹⁴¹⁷

У димензији друштвено-економских услова, НСОП обухвата следеће области деловања: а) друштвене вредности, квалитет живота и друштвено благостање; б) популациона политика; в) социјална сигурност, г) сиромаштво и социјална укљученост; д) политика једнаких могућности; ђ) родна равноправност; е) јавно здравље; ж) становање и стамбена политика; з) регионални и локални аспекти одрживог развоја; и и) информисање и учешће јавности у одлучивању.¹⁴¹⁸ Ови аспекти су, кроз међународне инструменте, обухваћени доминантним дискурсом одрживог развоја, а неки су заштићени и међународним уговорима, попут информисања (Аархуска конвенција), родне равноправности, социјалне сигурности, јавно здравље (Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима). Специфичност НСОП огледа се у аспекту популационе политике, која за разлику од доминантног тренда сузбијања прекомерне популације у државама у развоју, као циљ прокламује заустављање тренда негативног прираштаја и неуравнотежене просторне распоређености.¹⁴¹⁹

У димензији животна средина и природни ресурси, НСОП обухвата интрузију у три области: а) природни ресурси, б) фактори ризика по животну средину и в) утицај

¹⁴¹⁷ *ibid.*, Глава III, ст. 2. Овакво формулација предуслова упућује на становиште да вредности одрживог развоја, односно заштита животне средине, квалитета живота и одрживост развоја нису могући у системима који нису либерално-демократски, што демантује пракса држава попут Кине и Кубе.

¹⁴¹⁸ *ibid.*, Глава IV,

¹⁴¹⁹ *ibid.*, Глава IV, Циљеви 1, 6. Занимљиво је да НСОП, као стратешки документ, практично заговара само стварање „одговарајућег институционалног оквира и регулаторних механизма популационе политике“, у ком оквиру истиче „посебно је важно јачање инструмената финансијске подршке породици“. Наиме, из искустава других држава које су се суочиле са неравномерном просторном распоређеношћу, попут Кине, проистиче да је са овим проблемом суочава тако што се организују урбана станишта, на основу привредних и географских услова, односно да се ради о проблему који се по својој природи не може решавати правним и финансијским мерама.

економских сектора на животну средину.¹⁴²⁰ Под животном средином и природним ресурсима наводе се: ваздух, вода, земљиште, биодиверзитет и заштита природе, шуме, минерални ресурси и обновљиви извори енергије. Као фактори ризика по животну средину се означавају: климатске промене и заштита озонског омотача, отпад, хемикалије, удеси, јонизујуће и нејонизујуће зрачење, бука, и природне катастрофе - поплаве, клизишта, пожари, земљотреси. Утицај економских сектора на животну средину обухвата последице: индустрије, рударства, енергетике, пољопривреде, шумарства, ловства и рибарства, саобраћаја, туризма и увођења чистије производње.

Посматрано са аспекта димензија, одрживи развој се у НСОР одређује у духу инструмената меког права УН.

5.2. Вредносно поимање одрживог развоја у Републици Србији

Одрживи развој, НСОР, одређује као дугорочни концепт, који подразумева *inter alia* стални економски раст.¹⁴²¹ Економски раст схвата се тако да обезбеђује економску ефикасност, технолошки напредак, више чистијих технологија, иновативност целог друштва и друштвено одговорно пословање, смањење сиромаштва, дугорочно боље коришћење ресурса, унапређење здравствених услова и квалитета живота и смањење загађења на ниво који могу да издрже чиниоци животне средине, спречавање нових загађења и очување биодиверзитета.

Таквим одређењем, у структурном смислу се суштински концептуализује економски концепт одрживог раста. Стога се основаном чини примедба да такво одређивање начела одрживог развоја излази из општих оквира међународних инструмената меког права.¹⁴²² Ако се занемари концептуализација у међународној пракси, овакво одређивање не следи дискурс универзалних инструмената, али је у складу са схватањем које промовишу инструменти ЕУ. Наиме, одрживи развој ни у једној од декларација УН не „подразумева“ стални економски раст. Економски раст може бити циљ економске политике, али би и она требало да буде одржива.

Националне стратегије, како се заговара у универзалним инструментима, треба да омогуће „озелењавање“ обрачуна прихода, који би на тај начин били исказани као објективан раст природног и људског капитала, сходно идеји одрживог развоја. Није спорно да је Република Србија већ прихватила посвећеност наведеним стратешким циљевима, али у оквиру одрживог развоја. На наведени начин, у

¹⁴²⁰ *ibid.*, Глава VI.

¹⁴²¹ *ibid.*, Глава I, ст. 1.

¹⁴²² Ђукић, Петар, *Одрживи развој. Утопија или шанса за Србију*, Београд: Технолошко-металуршки факултет, 2011, стр. 3–25; Надић, Дарко; Шуваковић, Урош, Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије. Политичка визија или утопија, *Ecologica*, 18:62/2011, стр. 161–167.

стратешки документ се уноси теоријски спорна одредница да је могуће да одрживи развој подразумева стални економски раст.

Доктринарно посматрано, суштински проблем такве концептуализације НСОР, која се у наведеним сегментима заснива искључиво на конкурентности, проистиче из чињенице да је као битна одлика одрживог развоја усклађеност његових димензија, која у социолошком смислу подразумева да развој одређених сегмената друштва обухвата и развој начела и метода њихове примене и провере у пракси економског, друштвеног и политичког живота.¹⁴²³ С тог аспекта посматрано, површно преношење општих места, без успостављања ограничавајућих механизма, представља формално, а не о суштинско прихватање идеје одрживог развоја. У том смислу се примећује да постоји „тренд да се одрживи развој спомиње и у контексту где је он заиста непотребан или се спомиње на погрешан начин. Тако се не може разумети на шта се конкретно у појединим стратегијама одрживи развој односи, какве се обавезе предузимају и ко су носиоци задужени за имплементацију принципа одрживог развоја у тим стратегијама.“¹⁴²⁴

Још већи проблем представља чињеница да се у истом документу дефинише да одрживи развој подразумева друштвено-економске потребе и интересе грађана, а истовремено елиминишу, или значајно смањују утицаје који представљају претњу или штету по животну средину и природне ресурсе, односно усклађивање различитих развојних аспеката и супротстављених мотива. У том смислу се међу три стуба одрживог раста изричито наводи одрживи (а не стални) економски раст.¹⁴²⁵ Из тога следи да концептуализација у НСОР није доследно изведена.

5.3. Начела одрживог развоја у Републици Србији

Са аспекта утврђивања схватања појма одрживог развоја интересантно је да НСОР не помиње начела одрживог развоја, већ принципе (начела) стратегије.¹⁴²⁶ Овакво становиште, да стратегија успоставља начела, а не да представља оквир оживотворења начела самог појма, трпи исту критику као и концептуализација појма, да функционално не делује у правцу усклађивања, односно равнотеже. Практично, ови принципи представљају препоруке о методу остваривања саме стратегије.

¹⁴²³ Надић, Дарко, Одрживи развој и принципи одрживог развоја у стратешким документима Републике Србије, Београд: *Годишњак Факултета политичких наука*, 5:6/2011, стр. 221-222.

¹⁴²⁴ *ibid.*, стр. 223.

¹⁴²⁵ Национална стратегија одрживог развоја Р. Србије, *loc. cit.* (фуснота 1421), Глава I, ст. 1.

¹⁴²⁶ *ibid.*, Глава II, ст. 3.

Иако нису везани за сам појам, осам принципа стратегије¹⁴²⁷ се подударају са начелима одрживог развоја које правна теорија разматра у оквиру појма одрживог развоја, те има смисла сагледати како се перципирају на националном нивоу.

Питање потреба НСОП поставља кроз принцип солидарности, у оквиру које разликује: међугенерациску солидарност, као императив да се задовољавају потребе садашњих генерација, али тако да се не угрозе права будућих генерација да задовоље своје потребе; и солидарност унутар генерације која се има постићи демократски усаглашеном расподелом расположивог природног и створеног капитала, тако да се обезбеде основне људске потребе за све друштвене групе. У основи солидарности је начело правичности, а имплементација подразумева учешће грађана у процесу одлучивања, обезбеђивање приступа информацијама и институционалну доступност правде.

Други принцип, знање као носилац развоја, обухвата императив промовисања просперитетне, иновативне, конкурентне и еколошки ефикасне економије засноване на знању, која обезбеђује висок животни стандард и пуну и висококвалитетну запосленост. Предуслов његовог остваривања је унапређивање образовања и развој јавне свести о одрживом развоју.

Принцип укључености у друштвене процесе намеће промовисање пуне интеграције грађана у друштво, подстицање једнаких могућности за свакога тако што ће се промовисати људска права, посебно родна равноправност и борбу против свих облика дискриминације афирмативним мерама за маргинализоване групе и смањењем сиромаштва. Овај принцип представља конкретизацију начела правичности на друштвене односе (за разлику од солидарности која га конкретизује у прерасподели).

Принцип интегрисање питања животне средине у остале секторске политике предвиђа дужност да се промовише интеграција економских, социјалних и еколошких приступа и анализа, те подржава коришћење инструмената као што је стратешка процена животне средине. Овај принцип може се схватити као подстицај друштвеном дијалогу, друштвено-одговорном пословању и јавно-приватно партнерство. Међутим, будући да се ради о националној стратегији, чини се да он не може изаћи из оквира постављања дужности пред државне органе да обезбеде и уреде учешће интересних група и друштвено-одговорном пословању. Јавно-приватна партнерства спадају у домен уговорних односа и зависе од слободне воље приватних партнера, друштвени дијалог о темма које изискују низ стручних параметара није могућ са јавношћу. С тим у вези, чини се

¹⁴²⁷ *ibid.*, Глава II, ст. 3, 1-8.

да овај принцип треба да обухвати и питање одговорности носилаца јавних дужности за остваривање принципа интегрисања.

Принцип предострожности подразумева захтевање очувања природне равнотеже када нема поузданих информација о одређеном проблему. Свака активност мора бити планирана и спроведена тако да проузрокује најмању могућу промену у животној средини. Превентивно деловати да би се спречили могући знатни негативни утицаји на животну средину, особито ако би била угрожена добробит људи и животиња. Чини се да се ради делимичној о инкорпорацији начела међународног права, које подразумева обавезу да се не изазову штетне последице по животну средину, у унутрашњи првни поредак. Неспорно је да активности могу да доведу до промена, али оне не смеју да изазову последице по капацитет апсорпције, биолошку разноврсност, фонд природних ресурса и здраву природну средину.

Принцип загађивач/корисник плаћа подразумева укључење трошкова везаних за животну средину у цену производа, односно интернализовање трошкова везаних за животну средину, тј. укључити трошкове уништавања животне средине у економске трошкове загађивача/корисника... Тако се постиже пуна економска цена која покрива трошкове производње, употребе и одлагања производа током читавог његовог „животног“ циклуса. Начело загађивач плаћа које је у међународном праву модификовано из грађанског права, модификовано је на прагматичан начин. Наиме, на данашњем технолошком нивоу не може се избећи одређени ниво штете по животну средину и на овај начин је само, сходно начелу правичности, терет штете пребачен на страну која има корист од делатности. Други аспект је, с обзиром да се трошкови интериоризују, повећање цене производа, што може да доведе до промене навике потрошача у односу према производима и услугама који оптерећују животну средину.

Принцип одрживе производње и потрошње налаже поштовање уравнотежених односа у експлоатацији природних ресурса и обезбеђивање високог нивоа заштите и побољшања квалитета животне средине. Смањити загађење животне средине и промовисати одрживу потрошњу и производњу. Економски раст не сме да узрокује пропорционални пораст деградације животне средине. Ограничавањем економског раста пропорционалним порастом деградације донекле је коригована концептуализација нужности сталног раста као елемента одрживог развоја. Међутим, ово је учињено делимично, јер се деградација животне средине не делегитимише, већ се само своди на ниво испод стопе раста.

Под начелима одрживог развоја, део доктрине подразумева пре свега нормативна начела повезана са самим појмом. Тако би, у складу са извештајем Брунтланд комисије, начела одрживог развоја била: заједничка али диференцирана

одговорност, међугенерациска солидарност, унутаргенерациска солидарност, правда, учешће, једнакост полова.¹⁴²⁸ Други, сматрају да се начела одрживог развоја могу извести из контекста одређења одрживог развоја, да би се обезбедила њихова применљивост, и тако би начела одрживог развоја била: смањивање друштвене неједнакости и загађивања животне средине, одржавање здраве економске базе, заштита природног капитала као суштински важна за одрживу производњу и међугенерациска солидарност. Из еколошке перспективе, становништво и укупна потражња ресурса морају бити ограничени у мери неопходној да се одржава интегритет екосистема и разноликост врста. Друштвена једнакост, а најмање испуњење основних здравствених и образовних потреба и партиципативна демократија, кључни су елементи развоја и, стога, повезани су са заштитом животне средине.¹⁴²⁹

5.4. Схватање институционализације

Занимљиво је виђење приоритета стратегије одрживог развоја. Наиме, у НСОП се експлицитно полази од става да је могућност остваривања одрживог развоја Републике Србије „у увођењу, прилагођавању и примени принципа који доминирају у ЕУ, односно у повећавању конкурентности која се заснива на знању, иновацијама и предузетништву, као што је утврђено у Лисабонској стратегији.“ Сходно таквом виђењу, као први кључни национални приоритет Републике Србије чије ће испуњење у највећој мери омогућити остварење визије одрживог развоја до 2017. године је чланство у ЕУ. Образлажући значај прикључења ЕУ, у стратешком документу одрживог развоја се наводи да је, у контексту приступања „потребно остварити: развој стабилних институција које гарантују демократију, владавину права и поштовање и заштиту људских права и права мањина; развој тржишне економије која може да се суочи с притиском конкуренције унутар ЕУ; и усаглашавање.¹⁴³⁰ Из наведеног није јасно на који начин и кроз коју димензију би испуњење ових циљева могло да допринесе примени одрживог развоја.

Из наведеног схватања проистиче битан став везано за институционализацију одрживог развоја и управљање. Наиме, по логици ствари, устројавање подразумевати механизме у Р Србији неће бити засновано на рафинирању унутрашњих механизма и процедура, већ ће следити концепт који примењује високо бирокуратски устројен механизам поменуте међународне организације, који како се испоставља, осим пролиферације прописа и администрације, на плану одрживости свог развоја.

¹⁴²⁸ Ong, David, *loc. cit.* (фуснота 238); Baker, Susan, *Sustainable development*, London/New York: Routledge, 2006, p. 26.

¹⁴²⁹ Tladi, Dire, *op. cit.* (фуснота 241), p. 49; Harris, Jonathan, *Basic Principle of Sustainable Development*, Global Development and Environment Institute, Working Paper 00-04, Medford MA: Tufts University, June 2000, p. 21. Приступ: <http://goo.gl/EJbWh>, 01.08.2015.

¹⁴³⁰ Национална стратегија одрживог развоја Р. Србије, *op. cit.* (фуснота 1416), Глава II, ст. 2.

5.5. Поимање образовања

У периоду израде НСОР, Србија је БИЛА потписница Стратегије за образовање за одрживи развој¹⁴³¹ и Министарске декларације за регион источне и централне Европе (UNECE) из 2003. године у Кијеву¹⁴³², а своју посвећеност образовању за одрживи развој потврдила је прихватањем Декларације Градња мостова за будућност на министарској конференцији UNECE у Београду 2007. године.¹⁴³³

Концепт привреде заснована на знању, према НСОР, изискује образоване људе који брзо уче, који су иновативни и креативни и који мењају сопствене способности у складу с технолошким развојем и глобалним трендовима развоја, а то треба постићи кроз образовање за одрживи развој. С друге стране, ширење знања о одрживом развоју у ужем смислу је предуслов и важно оруђе за добро управљање, доношење одлука и промоцију демократије, јачање капацитета појединаца, група, заједница, удружења и државе у просуђивању и приликом избора у корист одрживог развоја, а да би се то постигло, образовање за одрживи развој мора да осигура интеграцију знања из свих релевантних сектора (димензија) с посебним акцентом на примени тих знања да би се обезбедио квалитетнији живот за све грађане.¹⁴³⁴ Стратегија Србије експлицитно разликује образовање о одрживом развоју и образовање за одржив развој, односно диференцира изградњу капацитета за одржив живот у односу на оспособљавање капацитета креативног адаптирања и стварање агената промена.¹⁴³⁵

Као разлог опредељења за заснивања трансформације за одрживи развој на образовању, НСОР полази од тезе да су доминантни чиниоци развоја савремене економије су примењено знање, образовање и наука и да Република Србија не може да бира хоће ли се укључити у свет глобализоване економије и нових технологија, односно хоће ли наставити започете тржишне и политичке реформе, јер се већ определила за прикључење ЕУ са свим економско-правним, политичким, административним и еколошким последицама таквог избора... С обзиром на то да глобалне промене у структури производних фактора показују све већу доминацију и супериорност тзв. нематеријалних фактора економског раста, као што су знање,

¹⁴³¹ UN General Assembly, *op. cit.* 133

¹⁴³² UNECE, *Statement on education for sustainable development by the Ministers of the Environment*, ECE/CEP/102/Rev.1 (23 May 2003). Приступ: <http://goo.gl/Trc4WE>, 22.08.2015.

¹⁴³³ Ministers of the UNECE, *Building Bridges to the Future*, ECE/BELGRADE.CONF/2007/8 (12 October 2007). Приступ: <http://goo.gl/p3ZNBu>, 22.08.2015.

¹⁴³⁴ Национална стратегија одрживог развоја Р. Србије, *op. cit.* (фуснота 1416), Глава III, ст. 9.

¹⁴³⁵ Thomas, Ian, Critical Thinking, Transformative Learning, Sustainable Education, and Problem-Based Learning in Universities, *Journal of Transformative Education*, 7:3/2009, pp. 245, 250-251.

информације, организација, култура, информисање, образовање, правни систем, Републици Србији не преостаје ништа друго него да прихвати стратегију ослонца на развој људског капитала.¹⁴³⁶

Део аргументације, која се темељи на тржишним и политичким реформама, међутим, не доприноси функционалној улози образовања као чиниоца развоја. Наиме, универзализација вредности и примена савремених технологија већ су довели до развоја фундаменталистичког потрошачког концепта друштва, које свој одраз има и у образовању, који одликује уништавање самопоуздања индивидуе, будући да, као и свака догма, намеће начин мишљења и некритички однос према моћи доношења одлука. Из тог разлога, као и услед глобалне привилеговане доступности извора информација, економског и друштвеног развоја богатим нацијама и појединцима једносмерност таквог система је дугорочно неодржива. Зато, кључни сегмент образовног система мора укључити трансформацију у сфери етике, као основе успостављања правичности, безбедности, делотворности и поштења у информационом добу.¹⁴³⁷

Образовање се у НСОП схвата као чинилац и носилац развоја. Као чинилац, кроз образовање треба остварити унапређивање квалитета и прилагодљивости радне снаге, за шта је потребно остварити: улагање у знање и вештине људи путем квалитетног, ефикасног и практично применљивог образовања и непрестано усавршавање чланова свих друштвених група на принципима једнаких могућности; социјалну укљученост младих, жена и чланова маргинализованих група и мере за подстицај њиховог запошљавања.¹⁴³⁸

С друге стране, образовање као носилац треба да промовише и развија јавну свест о одрживом развоју.¹⁴³⁹ У том смислу, НСОП усваја концепт по коме један од чинилаца економије знања модерно образовање и непрекидно усавршавање.¹⁴⁴⁰ Резултат тога је интегрисање образовања одраслих у низу високообразовних установа у Републици Србији.¹⁴⁴¹

¹⁴³⁶ Национална стратегија одрживог развоја Р. Србије, *op. cit.* (фуснота 1416), Глава III, ст. 3.

¹⁴³⁷ Stevanovic, Miroslav; Djurdjevic, Dragan, *The Capacity of Perception: The Need for an Educational System in Support of the National Security*, Creative Education for Sustainable Growth, Proceedings International Conference Employment, Education and Entrepreneurship, 14-16 October 2015 Belgrade, Grozdanic, Radmila; Jovancevic, Dragica (eds.), Belgrade: Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, 2015, pp. 50-52.

¹⁴³⁸ Национална стратегија одрживог развоја Р. Србије, *op. cit.*, (фуснота 1416), Глава II, ст. 3.

¹⁴³⁹ Национална стратегија одрживог развоја Р. Србије, *loc. cit.* (фуснота 1427).

¹⁴⁴⁰ *ibid.*, Глава III, ст. 4.

¹⁴⁴¹ Према: Lovren-Orlovic, Violeta, Integrating Sustainability into Curriculum of Adult Education Studies: A Journey Across Disciplines, in: *Integrative Approaches to Sustainable Development at University Level: Making the Links*, Filho, Walter Leal; Brandli, Luciana; Kuznetsova, Olga; Do Paço, Arminda Maria Finisterra (eds), Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2014., p. 313, то су спровели: Пољопривредни факултет; Архитектонски факултет; Шумарски факултет; Географски

Из наведеног проистиче да се у области образовања, НСОР гради концепт заснован на инклузији, односно у ширем смислу на начелу правичности. Међутим циљеви који треба да се постигну остају у домену модернизације, односно следе путању развијених држава, у смислу економског раста, слободног тржишта и либералне-демократије.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У истраживању политичко-правног појма одрживог развоја, први проблем је епистемолошке природе. Наиме, из приказа ризика међународне институционализације испоставља се да одрживи развој може имати различите функционалне појавне облике у односу на своју садржину и нормативну интенцију. Имајући у виду велики број међународних инструмената, научних и стручних радова из области одрживог развоја, намеће се потреба методолошког приступа оцењивању њиховог значаја за предмет и циљ дисертације.

У приступу овом проблему, примењено је неколико метода одабира извора. Прво, одређени број радова објављених крајем 1980.-тих и прве половине 1990.-тих година (аутора, попут Dale, Meadows и др.), реиздат је након прве половине 2000.-тих, у истоветном тексту (углавном од стране издавачке куће Earthscan, независне уређивачке политике, али која остварује сарадњу са UNEP и транснационалним међународним организацијама WWF и ИЕР). Радин се, углавном, о ауторима који су проблему одрживог развоја приступали са аспекта економске димензије, односно заштите животне средине (природе), као и са аспекта природе индустријског друштва, као узрока и нео-колонијалног периода, као околности. У складу са тим, анализа елемената појма изискује уважавање и оцену утицаја ових фактора на схватање појма одрживог развоја. Друго, декларације и други инструменти меког права Генералне скупштине УН испољавају доследност у вредносном поимању одрживог развоја, у смислу ограничавајућег чиниоца дугорочно неодрживом облику постојања. Треће, студије у оквиру међувладиних и невладиних организација, објављене у оквиру сопствене издавачке делатности тих организација, морају се прихватити као компетентне, али уз резерву да одабир предмета интересовања и аргументације може да представља израз посебних интереса. Коначно, с обзиром на обиље грађе, као адекватан приступ селекцији релевантних чињеница за појмовно одређење примењен је фундаменталистички приступ да елементи појма морају бити евидентни у неутралном посматрању примене и последица одрживог развоја.

Други проблем у истраживању појма је аксиолошке природе и проистиче из околности да се иста питања која су, са аспекта економске димензије, констатована као контекстуални оквир дискурса и артикулисања одрживог развоја, до 1970.-тих година, остају актуелна и предмет су научних разматрања и данас. Насупрот томе, политичка пракса и нормативни напори (бар кроз инструменте меког права) шире поље примене одрживог развоја до нивоа утицаја на органе управе националних држава. Испоставља се немогуће одвојити теоријску садржину појма одрживог развоја, као концепта суочавања са конкретним проблемом, од повратног утицаја кроз који се овај појам обликује у примени, тим пре што је круг укључених интересних група и учесника на међународном нивоу (укључујући и државе) све

шири. Сходно томе, одрживи развој, иако је вредносни концепт, представља реалну појаву, а његово одређење нужно концептуалистичко.

Како се из приказа емпирије испоставља, одрживи развој има широку функционалну и структуралну улогу у међународном политичком, правном и економском поретку (али и у националним поретцима), као и обухватно концептуиран дискурс, испоставља се и проблем утврђивања карактеристика самог појма. Може се констатовати да је концептуализација одрживог развоја везана за историјске околности. Овај закључак проистиче из неколико налаза. Прве анализе у којима се констатују проблеми које људске активности стварају по животну средину, а које се могу подвести под дискурс неодрживости, појављују се у радовима економиста у другој половини XIX века (на пример, Мил; Џевонс), односно након замаха индустријске револуције. Након Другог светског рата, питање одрживости прехране, економског раста и здравља природе поставља се у индустријски најразвијенијим државама (пре свих САД, Шведска), када се дискурс уводи расправа о потреби ограничавања раста и заштите природних ресурса. У овом периоду, на даљу концептуализацију одрживог развоја, утичу два процеса: прво, окончање колонијализма, након којег капиталистички модел улази у кризу (већ од 1971. године) и друго, иницијатива Покрета несврстаних у оквиру УН за успостављање новог међународног економског поретка који би обезбедио правичнију расподелу и приступ тржишту. Одраз ових процеса на дискурс одрживог развоја види се у процесу припрема и закључке Конференције у Стокхолму (1972). У периоду до окончања Хладног рата, концептуализација одрживог развоја одвија се углавном у оквиру настојања развијених држава да обезбеде глоблну економску и идеолошку доминацију, услед чега у дискурс улази и проблем сиромаштва. Одраз тога је концепт који заговара извештај WCED (1987). Резултати овог периода у међународном поретку материјализовани су на Рио конференцији (1992), али се већ тада испоставило да не постоји универзална сагласност о преузимању конкретних правних обавеза на плану достизања одрживог развоја. Коначно, период након тога, одликује брз развој информационог друштва и глобализације, у оквиру којег развијене државе користе институционализацију одрживог развоја као механизам за остваривање својих интереса, док проблеми одрживости остају нерешени. У овом периоду дискурс еволуира увођењем појмова који подривају традиционално управљање и одговорност националних држава и омогућавају међународно администрирање у питањима одрживог развоја (на пример, јавне политике, подложност системској одговорности, приватно-јавна партнерства). Такође, овај процес је појачан и кориговањем демократског процеса, формализовањем утицаја мањинских група, невладиних организација, родном равноправношћу (упркос забрани дискриминације и равноправности полова као правне обавезе).

Са аспекта карактеристика појма одрживог развоја, добијени резултати указују да је најзначајнији напредак постигнут у периоду 1987-1992, када је формулисан низ начела и постигнута сагласност о циљевима. Генерална скупштина УН прихватила је Извештај WCED, који експлицира „економски раст“, као идеал, који ће „доћи кроз боље управљање технологијом и друштвену организацију“. Економски раст мора бити засниван на политикама које одржавају и шире базу „ресурса животне средине“ и „такав раст је неопходан да се "олакша сиромаштво. Из економске литературе с краја 1970.-тих се види да се одрживи развој међународно артикулише из потребе суочавања са два проблема тог доба: заустављању стопе раста развијених држава (и последичних поремећаја међународног финансијског система заснованог на долару) и деградације природе (и сиромашења природних ресурса). Упркос чињеницама, попут дубоког јаза између развијених и неразвијених и да су корисници ресурса и изазивачи деградације углавном индустријски развијене државе, прокламовани идеал одрживог развоја је стални економски раст, који је као могућност споран и у економској теорији и у физици,.

Везивање за економски раст проблема сиромаштва, макар и релативизовано (као „олакшање“, односно без непосредне тежње да се искорени) и природе (такође, релативизовано, као „ресурсе“) представља вредносни став о потреби суочавања са стањем глобалне неједнакости и проблемом очувања природних ресурса за потребе будућих генерација. У литератури је неспорно да постоји међуповезаност економских и промена животне средине, као и о еколошка и економска међузависност између држава и региона. У том контексту, питање постизања правичне расподеле услова за живот (како унутар, тако и између генерација) представља универзалну вредносну обавезу.

Анализе ограничења раста указују на лимите природе као условљавајући чинилац, што одрживи развој, како се констатује, чини суштински екоцентричним. Везивање за задовољавање „потреба (људи) садашњости“ и „будућих генерација (људи)“, међутим, одражава антропоцентристичко схватање. Концепт потреба, а чини се и антропоцентричко гледиште, имају своје упориште. Наиме, уколико је одрживи развој вредносни концепт и ако се питање успостављања правичности легитимише као основ за успостављање нормативног поретка, онда се мора односити на људе, будући да човек не може утврђивати правила природе. Ограничења која намећу ресурси животне средине и способност биосфере да апсорбује људске активности, које имплицира идеја да раст мора да одржава и шири њихову базу, перипирају се као зависни од одговарајућег технолошког нивоа и друштвене организације, који су објективно људски условљени. Отуда, одрживи развој, уз задовољавање потреба, обухвата и вредносни став да људске активности у областима, попут експлоатације ресурса, инвестиција, технолошког развоја и друштвене организације, морају бити усклађене са будућим и са садашњим

потребама, те стога изискује нормативно уређење у тим областима, односно представља нормативни концепт.

Дедуковање правичности у расподели услова за живот као карактеристику одрживог развоја проблематизује раширено прихватање идентификовања сиромаштва као основног узрока и последице деградације животне средине, из најмање два разлога. С једне стране, статистике показују да се јаз у ресурсима између индустријских и држава у развоју се шири, а с друге, констатује се да у стварању правила на глобалном нивоу доминирају развијене државе које већ искористиле велики део еколошког капитала Земље за свој индустријски развој. Ова реалност не потиरे наведени закључак о садржинској одлици одрживог развоја. Наиме, чак и ако се апстрахују квалитет живота и људски развој, којима се јаз релативизује на нивоу индивидуе, схватање да економски раст мора бити одржив по животну средину је одраз правичности у конкретним историјским околностима. На то указује и чињеница да се одрживи развој ослања на учешће информисане јавности и политичку вољу за променом, као и на међународну помоћ државама у развоју (без обзира на ниво на коме се реализује и примере о њеној злоупотреби). Такође, правичност је као карактеристика одрживог развоја изражена и кроз уважавање интереса мањинских група, а пре свега у односу на родну равноправност (репродуктивно само-одређење) и на домородачке народе.

Правичност у расподели ресурса и омогућавање задовољавања основних потреба индивидуа намеће теме које су од интереса развој и управљање. Као такве се у доктрини и међународним инструментима универзално препознају: становништво и људски ресурси; производња хране, дистрибуција и услови трговине; очување врста и екосистема; одрживо коришћење енергије и обрасци производње и потрошње; индустријска производња; и урбанизација. С обзиром на препознавање међуповезаности економских и промена животне средине и еколошке и економске међузависности држава, легитимишу се институционалне промене на глобалном плану, у чему се користе четири основа: 1) уравнотежење услова трговине и међународне економије у циљу стварања „система усмереног на раст и уклањање светског сиромаштва“; 2) обезбеђивање обухватнијег управљања заједничким глобалним вредностима“; 3) укључење забринутости за животну средину у теме националне безбедности; и 4) промена природа институција и закона да одразе међуповезаност економских и проблема животне средине.

Кад се ради о нормирању обавеза држава на плану достизања одрживог развоја, међутим, није остварен напредак који би био у складу са прокламованим посвећеностима и институционализацијом. У међународним инструментима меког права и уговорима помиње се више начела везано за одрживи развој. Са аспекта политичко-правног појма одрживог развоја, нека од њих немају значај, будући да су преузета из међународног права, те важе као општа правила. У таква се могу сврстати следећа начела: суверенитет државе над природним ресурсима;

одговорност државе да се не изазове прекогранична штета по животну средину; загађивач плаћа (одговорност загађивача и његовог правног следбеника, корисник плаћа) и јавно информисање и учешће јавности и приступ правосуђу (које је заштићено међународним уговором и представља обавезу државе према грађанима).

Међу начелима изворно везаним за одрживи развој могу се, према природи вредности које дефинишу, констатовати две групе, од којих би у прву спадала она која пред државе стављају критеријуме који се односе на поједине аспекте одрживог развоја: превенција; предострожност (која има правне импликације, упркос спору о правном статусу); одрживи развој (које Међународни суд правде препознаје, као усклађујуће начело међузависности економских и еколошких интереса); одрживо коришћење природних ресурса/ очување природе (правило обичајног међународног права у настанку); заштита права на здраву животну средину; и добро администрање. Ова начела, генерално, промовишу дужност обезбеђивања поштовања природе као заједничке вредности вредности свих држава (као животне средине и као ресурса) кроз националне правне поретке.

У другу групу, могу сврстати се начела која предвиђају опште међународне стандарде одрживог развоја, попут: заједничка али издиференцирана одговорност (препознато је у праву међународних уговора и пракси држава, са упориштем у политичком дискурсу у оквиру којег се примењује); интегралност (међуповезаност димензија, као концептуални оквир за одрживи развој); међународна сарадња; примена подстицајних мера; правичност (обухвата међугенерациску, унутаргенерациску и материјалну правичност). Ова група начела непосредно произилази из појма одрживог развоја и, с обзиром да заговарају опште вредности, имају потенцијал да се непосредно остварују у међународном поретку. Упркос својој логичкој и вредносној утемељености, концепт начела одрживог развоја још увек не почива на правним изворима, будући да се већина начела прокламује у инструментима меког права, односно да не уређују права и обавезе и у том смислу је јасано због чега их Међународни суд правде не примењује непосредно, већ препушта еволуцији кроз праксу држава. Међутим, она представљају нормативни израз правичности у расподели ресурса (заједничка али диференцирана одговорност, међународна сарадња, примена подстицајних мера) и у задовољавању основних потреба индивида (правичност), као и међуповезаности економских, друштвених и проблема животне средине (интегралност), као примарних карактеристика одрживог развоја.

Поимање карактеристика одрживог развоја трпи утицај контекстуализације у пракси примене. Ти утицаји, сведени на своје изворе и носиоце, представљају еволуцију истих изазова које су препознати 1970.-тих година, посебно под утицајем неолибералне глобализације и, у оквиру тог процеса, монополарне доминације. Јединствен закључак који проистиче из међународних инструмената и теоријских

радова је да су неравномеран развој, сиромаштво и деградација ресурса животне средине и природе, према статистичким показатељима, једнако изражени као и по окончању колонијализма.

У недостатку развоја нормативног поретка, који би одрживи развој уредио као глобалну делатност, овај појам се у међународним односима контекстуализовао, прво, у околностима сукоба идеолошких блокова, а затим у условима монополарне доминације. Истраживање идентификује два аспекта те контекстуализације. Прво, односи између друштава на плану одрживог развоја првенствено су условљени интересом најразвијенијих држава за приступ ресурсима и за сопственим економским растом. У том контексту, развијене државе, односно транснационалне компаније са седиштем у тим државама, остају генератори изазова по животну средину. Овај однос постаје институционализован кроз њихову водећу улогу у финансирању одрживог развоја међународних финансијских институција, у којима су највећи кредитори и имају премоћ у одлучивању. У односима између субјеката међународних односа, овај интерес се испољава тако што праксу одрживог развоја диктирају организације развијених држава (OECD, G-8, G-20) и међународне организације у којима остварују доминацију. (GATT, WTO, IMF, Светска банка) Механизам принуде почива, како се испоставља, на немогућности држава у развоју директног приступа капиталу. На идеолошком плану, вредносна платформа остаје непромењена у односу на период припрема Конференције у Стокхолму (1972), односно подразумева тражење модуса да се њихов привилеговани раст одржи у постојећем економском поретку. То објашњава развој гледишта која „озелењавају“ постојеће политике, без иницијативе за решавање основног развојног проблема – неправичности. Она је, у периоду након Рио конференције (1992), допуњена низом средстава спољне политике везано за област одрживог развоја, попут волонтаристичког концепта доброг администрирања, наметањем либералног концепта људских права и отвореног условљавања политика држава у развоју. Тако се одрживи развој лишава садржине, као вредносно ограничење људских активности у више димензија у циљу обезбеђивања услова за опстанак и живот врсте, и постаје међународно бирократизован. Кроз комплексни механизам показатеља и њиховог праћења, делом и као последица развоја информационог друштва и глобализације, одрживи развој се у примени своди на контролу и евиденције, везано за циљеве, који се углавном не реализују, али се упркос томе проширују. На тај начин се директно утиче на унутрашњу организацију држава, чија се непосредна одговорности за одрживи развој релативизује, везивањем рационалног управљања за одрживи развој појмова, попут „подложност системској одговорности“, „инклузивност“, „приватно-јавна партнерства“.

Тако, на међународном нивоу, одрживи развој добија у функционалном смислу одлике платформе за активизам за чије резултате и последице нико није одговоран, а у структуралном, мреже за остваривање глобалног утицаја. Осим на нивоу

перцепције, нема доказа да оваква контекстуализација утиче на свест о суштинским карактеристикама одрживог развоја. С једне стране, опстаје схватање о потреби заједничке акције у општем интересу врсте. С друге, сви документи и јавне политике најразвијенијих држава, бар декларативно, експлицитно укључују правичност и међуповезаност. Ово, уједно, додатно потврђује и закључак да је одрживи развој историјска категорија, која се данас испољава на начин који је објективно могућ. У прилог томе, указује и то да доктрина у развијеним државама, посебно након избијања глобалне економске кризе 2007. године, изражава изричито критички став према резултатима одрживог развоја који се углавном приписују једностраном и некритичком неолибералном концепту глобализације.

Дефинишући проблем одређивања правно-политичког појма одрживог развоја, констатовано је стално проширивање поимања, увођењем нових циљева. У том светлу, досадашње закључке би требало подврћи критици са аспекта резолуције „Преображавање нашег света“, која прокламује глобалне циљеве одрживог развоја до 2030. године.

Остваривање циљева одрживог развоја формулише се као идеолошка платформа, односно како се у резолуцији наводи "акциони план за људе, планету и просперитет", који "тежи да ојача универзални мир у већој слободи" и искорени сиромаштво које је "највећи глобални изазов и неодложна потреба за одрживи развој". План треба да примењују "све државе и све интересне групе", делујући у "сарадничком партнерству". Прокламује се одлучност да се "предузму одважни и преображавајући кораци... да се свет пребаци на одрживу и отпорну путању." У том циљу, Генерална скупштина је прокламовала 17 циљева одрживог развоја и 169 конкретних мета, које се надовезују на миленијумске развојне циљеве и да "остваре људска права за све, родну једнакост и опуномоћење свих жена и девојчица", који су "интегрисани и недељиви и уравнотежавају три димензије одрживог развоја".¹⁴⁴²

Једнострано усвојена резолуција Генералне скупштине има одређену нормативну вредност, иако није могуће установити правно правило које би уређивало нормативну садржину одрживог развоја чија би се садржина могла прецизирати на овај начин. У том смислу, овај инструмент може користити као индикатор достигнутог схватања одрживог развоја. Упркос изостанку изричите формулације, уводно наглашавање да (циљеви одрживог развоја, а не сам одрживи развој) се ради о платформи трансформације указује у прилог свести да одрживи развој подразумева коренит преображај, што се посредно потврђује препознавањем потребе да се свет пребаци на одрживу и отпорну путању (на којој, сходно томе, тренутно није).

¹⁴⁴² UN General Assembly, *op. cit.* (фуснота 6), Preamble.

Прокламација да се ради о акционом плану за људе, Планету и просперитет, чији су циљеви интегрисани и недељиви у три димензије одрживог развоја, потврђује закључак о међузависности људских активности када се ради о овим вредностима. Формулација „људи, Планета и просперитет“, међутим, указује на одређено померање перцепције, у смислу померања схватања одрживог развоја као људског права (уместо стриктно научних правила у свакој од димензија), будући да асоцира на друштвену, колективну и индивидуалну страну. животна средина; и економска). Концепт људских права као темељ одрживог развоја је у протеклој деценији заступљен у литератури, уз резерву која проистиче из чињенице да је проблематично остваривање (па и само постојање) „колективних“ права, у која би спадала она везано за Планету. У том смислу, овакво схватање било би у складу са схватањем одрживог развоја као историјске категорије.

Везано за контекст људских права, остаје нејасно због чега се у прокламацији интегритета циљева посебно експлицирају „родна једнакост и опуномоћење свих жена и девојчица“ (уз миленијумске развојне циљеве и остваривање људских права за све). Равноправност полова и заштита од дискриминације и слобода личности су заштићена људска права, а родна равноправност и опуномоћеност представљају само њихово испољавање. Функција оваквог техничког решења може се схватити као подстицај на корените промене у друштвима у којима постоји културолошко разликовање улоге жена и мушкараца. Покушај рационализације, међутим, не може да опстане у светлу да се претходно одрживи развој прокламује интересом међународног мира. Мир, који иначе представља универзалну заштићену вредност, прокламује се међусобно условљеним са одрживим развојем, те да би следствено томе проблеми из те области могли бити основ за предузимање акција на основу Главе VII Повеље УН. У том светлу, чини се основаном једна од теоријских примедби везано за практични домаћај показатеља, да је проблем у концептуализацији одрживог развоја представља неразумевање удноса у муслиманској заједници у развијеним и државама у развоју.

Са аспекта контекстуализације одрживог развоја, оваква формулација је у духу тежње за наметањем универзализације вредности либералне демократије. У том смислу се може посматрати и експлицирање као највећег изазова сиромаштва, а не и неуравнотеженог развоја које потпуније изражава правичност као карактеристику одрживог развоја. Ако се има у виду да се план везује за просперитет, који је само један од елемената квалитета живота и то онај који више асоцира на богатство него на благостање, може закључити да, с обзиром да је процес припрема ове резолуције трајао у време доминантне неолибералне реторике, овакав приступ представља резултат схватања о приоритету економске димензије одрживог развоја.

Везано за контекстуализацију, такође је и прокламација да план треба да примењују све државе и све интересне групе, делујући у сарадничком партнерству.

Интересне групе нису чланице УН и, мимо држава, на њих се не могу односити правила ове организације. Имајући у виду анализу финансирања одрживог развоја и на тај начин посредног администрирања, као и алокацију финансијских средстава, тешко је не констатовати ризик од инсталирања финансијске моћи у механизам одрживог развоја, мимо формалне институционализације. Пропуштањем да се, у области имплементације одрживог развоја, сарадничко партнерство формулише као пожељно понашање држава у односу на интересне групе подрива се и могућност да то партнерство постане рационална унутрашња пракса, осим када је у интересу недржавних учесника који имају моћ да се наметну.

Иако се уводно наводе три опште заштићене вредности одрживог развоја, поменута резолуција посредно имплицира пет, тако што за њих прокламује задатке:

- 1) Људи: (а) окончање сиромаштва и глади и (б) обезбеђивање да људска бића могу да остваре свој потенцијал у достојанству, једнакости и у здравој животној средини;
 - 2) Планета: (а) заштита планете од деградације да може да подржи потребе садашње и будућих генерација, изричито укључујући кроз: одрживу потрошњу и производњу, одрживо управљање природним ресурсима, и предузимање хитне акције у вези промене климе.
 - 3) Просперитет: (а) обезбеђивање да сва људска бића могу да уживају просперитетан и испуњујући живот; и (б) обезбеђивање да се друштвени и технолошки напредак одвијају у складу са природом.
 - 4) Мир: (а) неговање мирољубивих, праведних и инклузивних друштава, слободних од страха и насиља.
 - 5) Партнерство: (а) мобилизација средстава потребних да се примени агенда одрживог развоја, кроз ревитализовано Глобално партнерство за одрживи развој, у духу јачња глобалне солидарности, посебно усмерене на потребе најсиромашнијих и најрањивијих и уз учешће свих држава, свих интересних група и свих људи.
- Овим, међутим, није проширено поимање одрживог развоја. Наиме, садржина концепта термина „људи“, „Планета“ и „просперитет“ су предмет арикулације у области одрживог развоја још од 1970.-тих година. Мир је *suo ipso* универзално заштићена вредност, остаје нејасно због чега се као посебна вредност у оквиру тежње ка одрживом развоју подразумева партнерство, док задатак везано за партнерство обухвата међународну сарадњу, која је једно од препознатих начела одрживог развоја.

Утврђене карактеристике појма одрживог развоја (правичност у расподели ресурса и задовољавању основних потреба индивидуа и међуповезаност економских, друштвених и проблема животне средине) потврђује схватање вредности до којих глобално треба да доведе одрживи развој. С једне стране, то су: „универзално поштовање људских права и људског достојанства; владавина права; правда; једнакост; недискриминација; поштовање расе; етничка и културна разноврсност;

једнаке прилике које допуштају пуно остварење људског потенцијала и допринос подељеном просперитету; инвестирање у децу; свако дете расте ослобођено од насиља и експлоатације; пуна родна једнакост жена и девојчица и без правних, друштвених и економских препрека њиховом опуномоћењу; праведан, правичан, толерантан, отворен, друштвено инклузиван свет у коме се излази у сусрет потребама најрањивијих."¹⁴⁴³ Практично, ради се о људском развоју, људским правима и друштвеној организацији на темељима начела правичности. Чини се да и ова резолуција пати од, како је и констатовано у извештају Генералног секретара, бирократизације и нефункционалности процеса припреме. Наиме, неке од вредности су формулисане тако да остављају простор за непотребну дебату. Тако, на пример, може се расправљати о томе да ли је у неким могуће симултано да постоји културна разноврсност и пуна родна равноправност срединама, а такође зашто се родна равноправност (која није синоним за равноправност полова) везује само за жене, а не и за мушкарце.

С друге стране, вредности до којих одрживи развој треба да доведе глобално су: „одржив, инклузиван и трајан економски раст сваке државе и пристојан посао за све; одрживи обрасци потрошње и производње свих природних ресурса; демократија, добро администрирање, владавина права и омогућавајућа животна средина на националном и међународном нивоу, као неопходно за трајан и инклузиван економски раст, друштвени развој, заштиту животне средине и искорењење сиромаштва и глади; климатски осетљив и отпоран развој и примена технологија, који поштују биоразноврсност; људска врста у складу са природом и дивље врсте и други живи организми заштићени."¹⁴⁴⁴ Ове вредности, генерално, изражавају став о повезаности између људске делатности, стања животне средине и природних ресурса и одрживог економског раста. С тим у вези, афирмација економског раста као вредности одрживог развоја, након четири деценије настојања да се реше противуречности везане управо за одрживост раста, прети да расправу о одрживом развоју врати на почетак, али у условима постојања глобално успостављених механизма који генеришу сопствени утицај. При томе, управо у оквиру таквог концепта и постојећих механизма нису остварени ни миленијумски развојни циљеви, пре свега због неделотворности да се окупе финансијски ресурси.

Идеолошки, схватање одрживог развоја и даље почива на дискурсу економског либерализма. На то указује потреба да се, упркос постојању међународних трговинских споразума, у инструмент који би требало да изрази заједнички став о специфичним ограничењима везано за потребе одрживог развоја унесе прокламација: "Државе се снажно ургирају да се уздрже од увођења и примене

¹⁴⁴³ *ibid.*, para. 8.

¹⁴⁴⁴ *ibid.*, para. 9.

било којих једностраних економских, финансијских или трговинских мера које нису у складу са међународним правом и Повељом УН..."¹⁴⁴⁵

Пре упуштања у одређивања политичко-правног појма, потребно је у светлу налаза сагледати и основаност полазних претпоставки истраживања.

1. Одрживи развој се, без обзира што је као идеја инициран у најразвијенијим државама, тиче свих држава и индивидуа. Вредности којима тежи испостављају се, у крајњој линији, у функцији биолошког опстанка, доступности природних ресурса, квалитета живота и правичности. Као такве, оне су вредности које заједницу чине стабилном. У том смислу, одрживи развој има енорман значај за одржавање политичке заједнице. Ову претпоставку проблематизује налаз да, у постојећим условима, огромна већина политичких заједница нема утицај на коришћење и сиромашење природних ресурса. Међутим, то фактичко стање не негира суштина претпоставке, да су политичке заједнице које обезбеђују наведене вредности дугорочно стабилније.
2. Као институције у оквиру којих се остварује примена начела одрживог развоја идентификују се, пре свега, Светска банка, GEF, UNEP, OECD, као и транснационалне невладине организације, попут IUCN, WWF. У нормативном смислу, одрживи развој је првенствено уобличен кроз резолуције Генералне скупштине УН, као и кроз интерна правила међународних организација, попут Светске банке. У међународној јуриспруденцији нема праксе да се начела одрживог развоја, чак и када се препознају као постојећа у међународном поретку, примењују за силогизам. С друге стране, интерес развијених држава, да се успостави међународни поредак у коме ће се обезбедити механизам контроле параметара битних за одрживост природних ресурса и животне средине, покретач је одрживог развоја. Такође, многе одлуке које се усвајају кроз усаглашавање ставова и прокламују опште прихватљиве циљеве и задатке, примењују се у условима фундаменталне неправедности и доминације развијених држава. У том светлу, основаном се чини претпоставка да се прихватање вредности одрживог развоја обезбеђује на начине који су више утемељени на политичким ставовима и потребама међународних институција и великих сила него на међународном праву, а последица тога су веома различите перцепције одрживог развоја у националним државама. Додуше, различите перцепције одрживог развоја проистичу и из великог броја теоријских радова, посебно насталих у развијеним државама у периоду од 1960.-тих до 1980.-тих година. Међутим, претпоставка се односи на данашњу перцепцију, која је везана за међународну контекстуализацију одрживог развоја и доминантни дискурс, који намећу водећи научни и стручни центри из развијених држава.

¹⁴⁴⁵ *ibid.*, para. 30.

3. Налази да се део питања везано за одрживи развој, попут улоге омбудсмана, примене показатеља, тумачење начела одрживог развоја или регионалне (чак и транснационалне) иницијативе, стандардизују у оквиру невладиних организација указују на допринос организација цивилног друштва еволуцији одрживог развоја. Инкорпорација ових стандарда врши се посредно, на три начина: прихватањем у оквиру надлежних институција држава, инкорпорацијом стандарда успостављених међународним инструменатима који не подлежу ратификацији, или усвајањем аката ниже правне снаге који садрже појмове некомпатибилне са унутрашњим правним поретком, или у оквиру пословних аранжмана према стандардима транснационалних пословних удружења. У складу са тим, трећа општа хипотеза је основана у делу да се део стандарда на међународном плану артикулише мимо држава. Није, међутим, потврђено и да се ти стандарди управљања системима у интересу одрживог развоја у правни поредак уводе изван реалних могућности примене. Наиме, с обзиром да се ови стандарди примењују у оквиру делатности надлежних органа државе, не може се занемарити дужност државе да се стара о спровођењу доброг администрирања и подложности системској одговорности, која за циљ имају успостављање ефикасности и остваривања задатака. Што се тиче, инкорпорација преобимних текстова, нејасних формулација и нових појмова, нема основа да се доведе у везу са артикулацијом стандарда на међународном плану, већ је последица неодговарајуће пажње проблему одрживог развоја. Анализирани примери указују да је такво поступање држава, посебно оних у развоју, често последица некритичке примене политичког дискурса, без претходне артикулације сопствених потреба, а не тога што су настали изван државе.
4. Како се испоставља, у областима шумарства, управљања водама, међународним финансијама и директним страним инвестицијама и приватном банкарству, Одрживи развој државе ставља у ситуацију да, у условима његове међународне институционализације, не могу да одбију захтеве који се по том основу формулишу. Пример имплементације Агенде 21 и Локалне агенде 21 у САД и ЕУ указују да је обликовање политичких процеса у државама није ограничена само за државе у развоју. Питање је, међутим да ли је та институционализација последица општег прихватања вредности одрживог развоја. Чињеница да и у питањима која су најшире препозната, попут промене климе и сиромаштва, није постигнуто универзално обвезивање (чак ни о ограничењу емисије), указује да се обликовање политичких процеса у државама није последица само одрживог развоја. Тај утицај може се објаснити само у ширем контексту глобализације и интереса развијених. Наиме, укључивање група без демократског легитимитета (као учесника), увођење обавеза у области спречавања загађивања и поступања са отпадом, или стандарда који су достигнути у развијеним државама, почива на имплементацији увозних технологија, или успостављању механизма контроле који су компатибилни за међународни надзор.

5. Налази у потпуности потврђују да одлучујући утицај на начин и обим имплементације циљева одрживог развоја у државама у развоју и неразвијеним државама имају међународне финансијске институције и систем Уједињених нација, често мимо бројних интереса самих држава, а понекад и без упоришта у међународном праву. Изузимајући литературу коју организације попут Светске банке и OECD публикују у оквиру сопствене издавачке делатности, у теорији развијених држава нема много спора о великом и правно спорном утицају ових организација (односно, евентуално спорење односи се на питање природе намера), а примери азијских, афричких и јужноамеричких аутора сведоче о штетним последицама и неделотворности наметања интереса, под окриљем имплементације одрживог развоја.
6. Примена одрживог развоја није доживела међународно правно уређење, о чему сведоче примери произвољних арбитражних одлука у споровима поводом директних страних инвестиција, чак и када су везани за нарушавање животне средине. Примери експлоатације ресурса у случајевима директних страних инвестиција у оквиру пројеката међународног финансирања пројеката одрживог развоја потврђују претпоставку да, у одсуству одговарајућег правног уређења, примена одрживог развоја као вредносног концепта отвара простор за међународно условљавање и политичке притиске на државе у развоју и неразвијене државе.
4. Преобимно дефинисање циљева, без јасног појмовног одређења чини да одрживи развој, не представља артикулисану платформу, већ бирократски инструмент, који се примењује према могућностима. У међународном финансијском поретку, у коме је капитал недоступан изван уског круга држава, земље у развоју су практично принуђене, уколико желе да остваре крупне захвате на плану обезбеђивања одрживог развоја, да у недостатку сопствених средстава, некритички прихватају широко схватање овог појма. Пракса сече природних шума, монокултурних засада из комерцијалног интереса, као и деградација земљишта потврђује несврсисходност и неделотворност резултата. Такође, пример финансирања изградње 500 брана у 92 државе у свету од стране Светске банке, у циљу обезбеђивања чисте енергије, који је довео до масовних реселавања становништва, непланске урбанизације, пораста криминалитета, а у неким од држава до подривања поверења у институције и протеста локалних заједница, потврђују да некритичко прихватање свега што се доводи у везу са одрживим развојем може бити супротно интересима националне безбедности.
5. У литератури је неспоран значајан утицај цивилног сектора у систему УН, кроз учешће у процесу припрема међународних инструмената и међународних конференција. Аспект недржавног утицаја у области одрживог развоја посебно

је интензивиран кроз институционализацију приватно-јавних партнерстава и посвећености. Државе, по природи ствари, настоје да се прилагоде потребама циљева одрживог развоја, при чему, према ставу Међународног суда правде немају непосредних правних обавеза на том плану. Из ставова, попут да одрживи развој зависи од индивидуалног носиоца политичке моћи, проистиче да у оквиру развијених држава постоји свест да се у области одрживог развоја у државама у развоју може ослањати на индивидуалне носиоце власти, без обзира на унутрашње процедуре. Примери последица некритички прихваћених пројеката широм света указују да није могуће обезбедити делотворност без пуног укључивања институција система. Укључивање цивилног сектора, који је пројектно оријентисан и финансиран, у процес доношења одлука, изузев ако се то спроводи на нивоу представничког тела, излази изван стандарда демократске праксе. Уз то, непосредно присуство интересних група на заједничким пројектима са носиоцима власти у држави, по логици доводи до политичких процеса у којима утицај на одлуке врши група иза које стоји само пројектни интерес. Иако овакви процеси нису демократски утемељени, у дисертацији нема доказа да они доводе до институционалних промена унутар држава. Будући да је за ову претпоставку услов да настаје последица у виду институционалних промена, она се не може сматрати потврђеном. Чињеница да постоје примери о пракси која није демократски утемељена не представља ништа више од индиције, будући да није поткрепљена конкретним примером. У том смислу, ни пример фокусирања носиоца власти као места политичког фокуса не може се довести у везу са овом претпоставком, будући да се у конкретном случају радило о непосредно надлежном функционеру.

6. Оснивање Нове развојне банке и одустајање израстајућих економија од примене заштитних правила Светске банке указују да се државе подвргавају правилним међународних финансиских институција само док су принуђене. Ставови Г-8 и Г-20 о одрживом развоју не излазе из оквира ширења тржишта и инвестиција из развијених држава, што се испоставља и на расправи у оквиру WTO. С једне стране, када се ради о одрживом развоју, приметна је терминолошка, али не и суштинска универзализација вредности. Из економских анализа одрживог развоја произилази да је тешко очекивати усклађивање вредности у условима огромног јаза у развоју. Посматрано са тог аспекта, демократска држава у развоју може да артикулише своје интересе и, самим тим је противна интересу развијених држава. Проблем спровођења глобалне политике, макар почивала на вишем циљу, које укључује методе попут формалног условљавања и уцењивања (потребама развоја) и притисака (остваривањем циљева заштите животне средине), како се види на примеру глобалног администрирања шумама, јесте да могу бити међународно инструментализовани у интересу транснационалних компанија. Иако је тешко тврдити да иза тога стоје развијене државе, цитиране одлуке Панела WTO и инвестиционих арбитража указују на такву могућност. У

том контексту, глобално администрирање одрживог развоја, о коме четири деценије није могуће постићи глобални нормативни консензус, испољава се као глобализација. Стога, методи који се у том оквиру користе, тим пре што нису правно утемељени, у односу на већину држава се испостављају као методи глобализације. У том смислу, поврђеном се може сматрати претпоставка да методи глобализације и доминантна улога система међународних финансија у том процесу теже да институционализују доминацију у међународним односима и нужно наилазе на отпор у националним државама.

7. Раширена пракса регионалних уговора у области заштите заједничког морског богатства и рибљег фонда, као и водотокова, који се остварују у пракси, указује на делотворност локалног приступа питањима од значаја за одрживи развој, те се може претпоставити да је проблем одрживог развоја првенствено локални. Налази студија из латиноамеричких примера то потврђују и обилују примерима изналажења нових решења, па чак и теоријског уобличавања одрживог развоја. Ово, посредно, уважава и Агенда 21, али је она ограничена глобалним избором тема. У теорији није спорно да се многи проблеми животне средине не могу решити само на локалном нивоу, али доступна пракса потврђује да је то ниво на коме се проблеми морају решавати. Такође, резултати постигнуту на плану спречавања дезертификације и емисије доказују да без чврстих обавеза нема резултата чак и поводом проблема око којих је постигнут консензус да их треба решавати. Сходно томе, основаном се може сматрати претпоставка да су проблеми одрживог развоја углавном су локални и регионални и да изискују такав приступ, док се глобални проблеми могу решавати искључиво кроз међународне уговоре.

Анализа основаности претпоставки даје основ за неколико општијих закључака о правно-политичком појму одрживог развоја. Прво, правичност у расподели представља темељ стабилности националних држава и међународне стабилности. С обзиром на то, схватања и методи који не делују у прилог правичности подривају стабилност. Друго, из првог закључка проистиче да је систем који не доводи до правичности, која је услов стабилности, нужно дестабилизирајући чинилац. Стога, методи који се примењују, попут бирократизовања, нејасног формулисања исл, такође представљају методе дестабилизације. Треће, међуповезаност димензија одрживог развоја, у данашњем међународном поретку, изискује јачу улогу држава и решавање локалних проблема. Отуда, механизми којима се одрживи развој данас контекстуализује нису у функцији његове реализације, што нужно подразумева и начине на који се приступа ужим циљевима.

Закључци о налазима и генерална потврда полазних претпоставки дисертације указују да одрживи развој, у данашњем међународном поретку, није могућ уколико је појмовно заснован на концепту потреба, како се заговара од конференције у

Стокхолму (1972). Та немогућност је последица два узрока. Прво, међународни поредак је успостављен на капиталу и конкуренцији, као покретачу активности и рационална активност не обухвата самоограничавање, без принуде, о чему није могуће постићи сагласност јер се супротставља основној покретачкој сили. Друго, док постоји слободна конкуренција без прерасподеле није могуће смањивање јаза у развоју, а ни супротстављање сиромаштву као препреци расту, јер конкуренција за растом и остваривањем потреба на све вишем нивоу води искључиво продубљивању јаза. Да би се обезбедила делотворност одрживи развој сеј мора појмити као идеологија која на међународном нивоу, делатно, организационо и нормативно обезбеђивање правичност у расподели ресурса и у задовољавању основних потреба за све, у оквиру датих економских, друштвених и проблема животне средине.

Литература

Књиге

1. Abraham, Larry, Sanders, Franklin, *The Greening*, Norcross (GA): Soundview Publications, 1993.
2. Adams, William, *Green Development: Environment and Sustainability in the Third World*, 2nd edition, New York: Routledge, 2001.
3. Adams, William, *Green Development: Environment and Sustainability in a Developing World*, 3rd edition, London/New York: Routledge, 2009.
4. Adams, William; Jeanrenaud, Sally, *Transition to Sustainability: Towards a Humane and Diverse World*, Gland: IUCN, 2008.
5. Agyeman, Julian, *Introducing Just Sustainabilities: Policy, Planning and Practice*, London: Zed Books, 2013.
6. Agyeman, Julian, *Sustainable Communities and the Challenge of Environmental Justice*, New York/London: New York University Press, 2005.
7. Aldrich, Daniel, *Building Resilience: Social Capital in Post-disaster Recovery*, Chicago: The University of Chicago Press, 2012.
8. Allison, Graham, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston: Little Brown, 1971.
9. Amani, Bitu, *State Agency and the Patenting of Life in International Law: Merchants and Missionaries in a Global Society*, Farnham: Ashgate Publishing, Ltd, 2009.
10. Amin, Samir, *The Liberal Virus: Permanent War and the Americanization of the World*, New York: Monthly Review Press, 2004.
11. Atkinson, Giles; Dietz, Simon; Neumayer, Eric; Agarwala Matthew, *Handbook of Sustainable Development: 2nd edition*, Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing, 2014.
12. Auboin, Marc, *Fulfilling the Marrakesh Mandate on Coherence: Ten Years of Cooperation between the WTO, IMF and World Bank*, Geneva: WTO, 2007.
13. Bache, Ian; Flinders, Matthew, *Multi-level Governance*, Oxford: Oxford University Press, 2005.
14. Baker, Susan, *Sustainable development*, London/New York: Routledge, 2006.
15. Balaam, David; Dillman, Bradford, *Introduction to International Political Economy*, 6th edition, London/New York: Routledge, 2015.
16. Barnett, John, *The Meaning of Environmental Security, Ecological Politics and Policy in the New Security Era*, London: Zed Books, 2001.
17. Barney, Jay, *Gaining and Sustaining Competitive Advantage*, 4th edition, New Jersey: Pearson Prentice Hall, 2010.
18. Bass, Stephen; Dalal-Clayton, Barry, *Sustainable Development Strategies: A Resource Book*, New York: Routledge, 2002.
19. Bauman, Zygmunt, *Globalization: The Human Consequences*, Cambridge: Polity Press, 1998.
20. Bauman, Zygmunt, *Legislators and Interpreters: On Modernity, Postmodernity and Intellectuals*, Ithaca: Cornell University Press, 1989.
21. Bayon, Ricardo; Carroll, Nathaniel; Fox, Jessica, *Conservation and Biodiversity Banking: A Guide to Setting Up and Running Biodiversity Credit Trading Systems*, London: Earthscan, 2012.
22. Beck, Ulrich, *The Risk Society: Towards a New Modernity*, Cambridge: Polity Press, 1992.
23. Beck, Ulrich, *Twenty Observations on a World in Turmoil*, Cambridge: Cambridge: Polity Press, 2012.
24. Beck, Ulrich, *What Is Globalization*, Wiley, Cambridge: Polity Press, 2003.
25. Beck, Ulrich, *World at Risk*, English edition, Cambridge/Malden(US): Polity Press, 2009.
26. Beck, Ulrich; Giddens, Anthony; Lash, Scott, *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge: Polity Press, 1994.
27. Beckerman, Wilfred, *A Poverty of Reason: Sustainable Development and Economic Growth*, Oakland: Independent Institute, 2003.
28. Beier, Marshall, *International Relations in Uncommon Places: Indigeneity, Cosmology, and the Limits of International Theory*, New York: Palgrave Macmillan, 2009.
29. Bellamy Foster, John; Clark, Brett; York, Richard, *The Ecological Rift: the Capitalism's War on the Earth*, New York: Monthly Review Press, 2010.
30. Bernasconi-Osterwalder, Nathalie; Johnson, Lise, *International Investment Law and Sustainable Development: Key Cases from 2000–2010*, Winnipeg: International Institute for Sustainable Development, 2011.
31. Bevir, Mark, *Democratic Governance*, New Jersey: Princeton University Press, 2010.

32. Bhattacharya, Debapriya et al., *Lagging Behind: Lessons from the Least Developed Countries for a Development Agenda Post-2015*, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, 2013.
33. Blewitt, John, *Understanding Sustainable Development*, 2nd edition, New York: Routledge, 2015.
34. Blewitt, John, *Understanding Sustainable Development*, New York: Routledge, 2014.
35. Bobbio, Norberto, *Liberalism and Democracy*, London: Verso, 2005.
36. Bobbio, Norberto, *The Age of Rights*, Cambridge: Polity Press, 1996.
37. Bookchin, Murray, *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*, Oakland: AK Press, 2005.
38. Borne, Gregory, *A Framework for Sustainable Global Development and the Effective Governance of Risk*, Gregory Borne, 2010.
39. Borowy, Iris, *Defining Sustainable Development for Our Common Future: A History of the World Commission on Environment and Development (Brundtland Commission)*, New York: Routledge, 2014.
40. Bosselmann, Klaus, *The Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance*, Aldershot (UK)/Burlington (USA): Ashgate Publishing, 2008.
41. Bowler Smith, Mark, *The Taxing Road to Sustainable Growth: Resource Productivity and Corporate Taxation*, Amsterdam: IBFD, 2013.
42. Braithwaite, John; Drahos, Peter, *Global Business Regulation*, New York: Cambridge University Press, 2000.
43. Brand, Peter; Thomas, Michael, *Urban Environmentalism: Global Change and the Mediation of Local Conflict*, New York: Routledge, 2013.
44. Brandt, Willie et al., *North-South: a Programme for Survival: Report of the Independent Commission on International Development Issues*, Cambridge, MA: MIT Press, 1980.
45. Braun, Joachim; Swaminathan, M.S; Rosegrant, Mark, *Agriculture, Food Security, Nutrition and the Millennium Development Goals*, Washington DC: International Food Policy Research Institute, 2004.
46. Brown Weiss, Edith, *International Compliance with Nonbinding Accords*, Washington: American Society of International Law, 1997.
47. Brummer, Chris, *Soft Law and the Global Financial System: Rule Making in the 21st Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
48. Bryson, John, *Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations: A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement*, 4th edition, New Jersey: John Wiley & Sons, 2011.
49. Brzezinski, Zbigniew, *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century*, New York: Simon&Schuster, 1993.
50. Bulkeley, Harriet; Betsill, Michele, *Cities and Climate Change: Urban Sustainability and Global Environmental Governance*, London: Routledge, 2003.
51. Bunn, Isabella, *The Right to Development and the International Economic Law: Legal and Moral Dimensions*, Oxford: Hart Publishing, 2012.
52. Burnell, Peter, *Democracy Assistance: International Co-operation for Democratization*, New York: Routledge, 2013.
53. Burnham, James, *The Managerial Revolution: What Is Happening in the World*, New York: The John Day Company, 1941.
54. Callway, Rosalie, *Governance for Sustainable Development: A Foundation for the Future*, New York: Routledge, 2013.
55. Campbell, John; Hollingsworth, Roger; Lindberg, Leon, *Governance of the American Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
56. Capra, Fritjof; Spretnak, Charlene, *Green Politics*, Boston: Dutton, 1984.
57. Carew-Reid, Jeremy; Prescott-Allen, Robert; Bass, Stephen; Dalal-Clayton, Barry, *Strategies for National Sustainable Development: A Handbook for their Planning and Implementation*, London/Gland: Earthscan/IUCN/ International Institute for Environment and Development, 1994.
58. Carew-Reid, Jeremy; Prescott-Allen, Robert; Bass, Stephen; Dalal-Clayton, Barry, *Strategies for National Sustainable Development: A Handbook for Their Planning and Implementation*, New York: Routledge, 2013.
59. Carley, Michael; Christie Ian, *Managing Sustainable Development*, London: Earthscan, 1998.

60. Carley, Michael; Christie, Ian, *Governance for a Sustainable Future: Reports of the Commissions of the World Humanity Action Trust*, London: World Humanity Action Trust, 2000.
61. Carson, Rachel, *Silent Spring: 40th Anniversary Edition*, New York: Houghton Mifflin Company, 2002.
62. Carter, Alan, *A Radical Green Political Theory*, New York: Routledge, 2013.
63. Carter, Neil, *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*, 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
64. Cass, Deborah, *The Constitutionalization of the World Trade Organization: Legitimacy, Democracy, and Community in the International Trading System*, Oxford: Oxford University Press, 2005.
65. Cassell, Philip, *The Giddens Reader*, Stanford: Stanford University Press, 1993.
66. Chang, Ha-Joon, *Kicking Away the Ladder – Development Strategy in Historical Perspective*, London: Anthem Press, 2002.
67. Chasek, Pamela; Downie, David; Welsh Brown, Janet, *Global Environmental Politics*, 5th edition, Boulder: Westview Press, 2010.
68. Chen, Lung-chu, *An Introduction to Contemporary International Law: A Policy-Oriented Perspective*, Oxford: Oxford University Press, 2015.
69. Choucri, Nazli, *Cyberpolitics in International Relations*, Cambridge MA: MIT Press, 2012.
70. Cobb, Clifford; Glickman, Mark; Cheslog, Craig, *The Genuine Progress Indicator: 2000 Update*, Oakland: Redefining Progress, 2000.
71. Condon, Bradly, *Environmental Sovereignty and the WTO: Trade Sanctions and International Law*, Ardsley (NY): Transnational Publishers, 2006.
72. Conway, Gordon; Barbier, Edward, *After the Green Revolution: Sustainable Agriculture for Development*, London: Earthscan, 1990.
73. Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, *Sustainable Development Law: Principles, Practices and Prospects*, Oxford: Oxford University Press, 2004.
74. Črnjar, Mladen, *Ekonomika i politika zaštite okoliša*, Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2002.
75. Dahl, Robert, *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven: Yale University Press, 1971.
76. Dahl, Robert, *Who Governs?*, New Haven: Yale University Press, 1961.
77. Dale, Ann, *At the Edge: Sustainable Development in the 21st Century*, Vancouver: UBC, 2007.
78. Dalkea, Norman, *The Delphi Method: An Experimental Study of Group Opinion, prepared for United States Air Force Project Rand*, Santa Monica: Rand Corporation, 1969.
79. Daly, Herman, *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*, Boston: Beacon Press, 1996.
80. Daly, Herman, *Ecological Economics and Sustainable Development, Selected Essays of Herman Daly*, Cheltenham(UK)/Northampton(USA): Edward Elgar Publishing, 2007.
81. Daly, Herman, *From Uneconomic Growth to a Steady-State Economy*, Cheltenham/Northampton: Edward Elgar Publishing, 2014.
82. Daly, Herman, *Steady-state Economics: 2nd edition With New Essays*, Washington: Island Press, 1991.
83. Daly, Herman; Cobb, John, *For the Common Good: Redirecting the Economy toward Community, the Environment and a Sustainable Future*, 2nd edition, Boston: Beacon Press, 1994.
84. Dambisa Moyo, *Dead Aid: Why Aid Is Not Working and How There is Another Way for Africa*, London: Penguin Books Limited, 2011.
85. Danilov-Danilyan, Victor; Losev, Kim; Reyf, Igor, *Sustainable Development and the Limitation of Growth: Future Prospects for World Civilization*, New York: Springer, 2009.
86. Dauncey, Guy, *After the Crash: The Emergence of the Rainbow Economy*, Oakland: Bootstrap Press, 1989.
87. Dauvergne, Peter, *Handbook of Global Environmental Politics*, London: Edward Elgar Publishing, 2012.
88. Dean, Jodi, *Democracy and Other Neoliberal Fantasies: Communicative Capitalism and Left Politics*, Durham: Duke University Press, 2009.
89. Dean, Mitchell, *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, 2nd edition, 2010, London/Thousand Oaks/New Delhi/Singapore: Sage Publications, 2010.

90. Death, Carl, *Governing Sustainable Development: Partnerships, Protests and Power at the World Summit*, New York: Routledge, 2010.
91. Delang, Claudio; Yu, Yi Hang, *Measuring Welfare Beyond Economics: The Genuine Progress of Hong Kong and Singapore*, New York: Routledge, 2015.
92. Delfeld, Helen, *Human Rights and the Hollow State*, New York: Routledge, 2014.
93. Denov, Myriam, *Child Soldiers: Sierra Leone's Revolutionary United Front*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
94. Desai, Vandana; Potter, Robert, *The Companion to Development Studies*, London/New York: Routledge, 2013.
95. Dicken, Peter, *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*, New York: Guilford Press, 2011.
96. Dickson, Anna, *Development and International Relations: A Critical Introduction*, Cambridge: Polity Press, 2013.
97. Dillon, Jessica; Ekmekji, Karma *et al.*, *Corruption and the Environment*, Environmental Science and Policy Workshop Columbia University, School of International & Public Affairs, 2006.
98. Dodds, Felix; Schneeberger, Kirsty; Ullah, Farooq, *Review of Implementation of Agenda 21 and The Rio Principles: Synthesis*, New York: UN DESA, 2012.
99. Dresner, Simon, *The Principles of Sustainability*, London: Earthscan, 2002.
100. Dryzek, John *et al.*, *Green States and Social Movements: Environmentalism in the United States, United Kingdom, Germany, and Norway: Environmentalism in the United States, United Kingdom, Germany, and Norway*, Oxford: Oxford University Press, 2003.
101. Dryzek, John, *The Politics of the Earth: Environmental Discourses*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press 2005.
102. Duffield, Mark, *Development, Security and Unending War: Governing the World of Peoples*, Cambridge: Polity Press, 2007.
103. Dunleavy, Patrick, O'Leary, Brendan, *Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy*, London: Macmillan, 1987.
104. Dunning, John; Lundan, Sarianna, *Multinational Enterprises and the Global Economy*, 2nd edition, Cheltenham (UK)/Northampton (USA): Edward Elgar Publishing, 2008.
105. Ebbesson, Jonas *et al.*, *The Aarhus Convention: An Implementation Guide*, 2nd edition, New York/Geneva: United Nations Publications, 2014.
106. Ebbesson, Jonas, *Access to Justice in Environmental Matters in the EU*, The Hague/London/New York: Kluwer Law International, 2002.
107. Egelston, Anne, *Sustainable Development: A History*, Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2012.
108. Ehrlich, Paul; Ehrlich, Anne, *One With Nineveh: Politics, Consumption, and the Human Future*, Washington: Island Press, 2004.
109. Eisner, Marc Allen, *From Warfare State to Welfare State: World War I, Compensatory State-Building, and the Limits of the Modern Order*, University Park: Penn State Press, 2010.
110. El Serafy, S., *Macroeconomics and the Environment: Essays on Green Accounting*, Cheltenham/ Northampton: Edward Elgar, 2013.
111. Elliott, Jennifer, *An Introduction to Sustainable Development*, 4th edition, New York: Routledge, 2012.
112. El-Ojeili, Chamsy; Hayden, Patrick, *Critical Theories of Globalization: An Introduction*, London: Palgrave Macmillan, 2006.
113. Ervasti, Heikki; Goul, Jurgen; Andersen, Kristen Ringdal, *The Future of the Welfare State: Social Policy Attitudes and Social Capital in Europe*, Cheltenham/ Northampton: Edward Elgar Publishing, 2012.
114. Escobar, Arturo, *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*, New Jersey/Oxford: Princeton University Press, 2012.
115. Esping-Andersen, Gøsta, *Why We Need a New Welfare State*, Oxford: Oxford University Press, 2002.
116. Espósito, Carlos; Li, Yuefen; Bohoslavsky, Juan Pablo, *Sovereign Financing and International Law: The UNCTAD Principles on Responsible Sovereign Lending and Borrowing*, Oxford: Oxford University Press, 2013.

117. Esty, Daniel; Cornelius, Peter, *Environmental Performance Measurement: The Global Report 2001–2002*, Oxford: Oxford University Press, 2002.
118. Fardoust, Shahrokh; Kim, Yongbeom; Sepulveda, Claudia, *Postcrisis Growth and Development: A Development Agenda for the G-20*, Washington: World Bank Publications, 2011.
119. Florida, Richard, *The Rise of the Creative Class: And how It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, 10th edition, New York: Basic Books 2012.
120. Foster, John Bellamy; Clark, Brett; York, Richard, *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*, New York: Monthly Review Press, 2010.
121. Foucault, Michel, *Ethics: Subjectivity and Truth*, Paul Rabinow (ed.), New York: New Press, 1997.
122. Foucault, Michel, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, Gordon, Colin, (ed.), New York: Pantheon Books, 1980.
123. Fountain, Jane, *Building a Virtual State: Information Technologists and Institutional Change*, Washington: Brookings Institution, 2001.
124. Franck, Thomas, *Fairness in International Law and Institutions*, Oxford: Clarendon Press, 1995.
125. Freeman, Edward, *Strategic Management: A Stakeholder Approach*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
126. Freeman, Linton; White, Douglas, Romney, Kimball, *Research Methods in Social Network Analysis*, Fairfax: Greg Manson University Press, 1989.
127. Freestone, David, *The World Bank and Sustainable Development: Legal Essays*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2012.
128. Friedman, Thomas, *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*, New York: Farrar, Straus & Giroux, 2005.
129. Fukuda-Parr, Sakiko, Greenstein, Joshua, *Accountability and MDGs: Methodology for Measuring Government Performance for Global Goals*, New York: UNICEF, 2011.
130. Gatto Taylor, John, *The Underground History of American Education: A Schoolteacher's Intimate Investigation Into the Problem of Modern Schooling*, New York: Oxford Village Press, 2001.
131. Georgescu-Roegen, Nicholas, *The Entropy Law and the Economic Process*, Cambridge MA: Harvard University Press, 1971.
132. Ghosh, Peu, *International Relations: 3rd edition*, Delhi: PHI Learning Ltd, 2013.
133. Giddens, Anthony, *Politics of Climate Change*, 2nd edition, Cambridge: Polity Press 2009.
134. Giddens, Anthony, *The Consequences of Modernity*, Stanford: Polity Press, 1990.
135. Gillespie, Alexander, *International Environmental Law, Policy and Ethics*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press, 2014.
136. Gillespie, Alexander, *Protected Areas and International Environmental Law*, Leiden: BRILL, 2007.
137. Gillespie, Alexander, *The Illusion of Progress: Unsustainable Development in International Law and Policy*, London: Earthscan, 2001.
138. Girard, Augustin; Gentil, Geneviève, *Cultural Developments: Experiences and Policies*, 2nd edition, Paris: UNESCO, 1983.
139. Goldman, Michael, *Imperial Nature: The World Bank and Struggles for Social Justice in the Age of Globalization*, New Haven: Yale University Press, 2006.
140. Goodstein, Eban, *Ekonomika i okoliš*, Zagreb: Mate, 2003.
141. Greve, Bent, *The Routledge Handbook of the Welfare State*, New York: Routledge, 2013.
142. Grober Ulrich, *Sustainability: A Cultural History*, Cambridge: Green Books, 2012.
143. Guedes, Ana; Faria, Alex, *International Management and International Relations: A Critical Perspective from Latin America*, New York: Routledge, 2010.
144. Guiguo Wang, *International Investment Law: A Chinese Perspective*, London/New York: Routledge, 2015.
145. Gupta, Satya Dev; Choudhry, Nanda, *Globalization, Growth and Sustainability*, Gupta, Satya Dev; Choudhry, Nanda (eds.), New York: Springer Science & Business Media, 2012.
146. Habermas, Jürgen, *Theory of Communicative Action Volume Two: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston: Beacon Press, 1987.
147. Hansen, James, *Storms of My Grandchildren*, New York: Bloomsbury, 2009.
148. Hansson, Sven Ove, *The Ethics of Risk: Ethical Analysis in an Uncertain World*, Basingstone (UK): Palgrave Macmillan, 2013.

149. Harris, Jonathan; Wise, Timothy; Gallagher, Kevin; Goodwin, Neva, *A Survey of Sustainable Development: Social And Economic Dimensions*, Washington: Nova Island Press, 2013.
150. Harris, Richard; Seid, Melinda, *Critical Perspectives on Globalization and Neoliberalism in the Developing Countries*, Harris, Richard; Seid, Melinda (eds.), Leiden: BRILL, 2000.
151. Harvey, David, *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*, New York: Oxford University Press, 2010.
152. Harvey, David, *The Urbanization of Capital: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1985.
153. Hawken, Paul, Lovins, Amory; Lovins, Hunter, *Natural Capitalism: The Next Industrial Revolution*, London: Earthscan, 1999.
154. Hayward, Bronwyn, *Children, Citizenship and Environment: Nurturing a Democratic Imagination in a Changing World*, London/New York: Routledge, 2012.
155. Helmer-Hirschberg, Olaf, *Analysis of the Future: The Delphi Method*, Santa Monica: Rand Corporation, 1967.
156. Hess, Peter Neal, *Economic Growth and Sustainable Development*, New York: Routledge, 2013.
157. Hette, Björn, *Development Theory and the Three Worlds: Towards an International Political Economy of Development*, Harlow: Longman Scientific & Technical, 1995.
158. Hirst, Paul, *Associative Democracy: New Forms of Economic and Social Governance*, Amherst: University of Massachusetts Press, 1994.
159. Hobsbawm, Eric, *The Age of the Extremes: The Short Twentieth Century (1914-1991)*, London: Abacus, 1994.
160. Hodas, David, *International Law and Sustainable Energy: A Portrait of Failure*, in: *Environmental Law and Sustainability after Rio*, Cheltenham (UK)/ Northampton (USA): Edward Elgar Publishing, 2011.
161. Hoffmann, Matthew, *Climate Governance at the Crossroads: Experimenting with a Global Response after Kyoto*, New York: Oxford University Press USA, 2011.
162. Howse, Robert, *The Concept of Odious Debt in Public International Law*, Geneva: UNCTAD, 2007.
163. Hu Angang, *China in 2020: A New Type of Superpower*, Washington: Brookings Institution Press, 2011.
164. Hunter, David; Salzman, James; Durwood Zaelke, *International Environmental Law & Policy*, 3rd edition, New York: Foundation Press, 2007.
165. Jackson, Tim, *Prosperity Without Growth? The Transition to a Sustainable Economy*, London: Earthscan, 2009.
166. Jacobs, Michael, *The Green Economy: Environment, Sustainable Development and the Politics of Future*, London: Pluto Press, 1991.
167. Jarosz, Adam, *Good Governance and Civil Society: Selected Issues on the Relations between State, Economy and Society*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2015.
168. Jessop, Bob, *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*, University Park: Penn State University Press, 1990.
169. Jessop, Bob; Sum, Ngai-Ling, *Beyond the Regulation Approach: Putting Capitalist Economies in Their Place*, London: Edward Elgar Publishing 2006.
170. Jevons, William, *The Coal Question: An Enquiry Concerning the Progress of the Nation, and the Probable Exhaustion of Our Coal-mines*, London: Macmillan, 1866.
171. Jucker, Rolf, *Our Common Illiteracy: Education as If the Earth and People Mattered*, Frankfurt am Main: Peter Lamg GmbH, 2002.
172. Kakabadse, Andrew; Kakabadse, Nada, *Global Elites: The Opaque Nature of Transnational Policy Determination*, Basingstoke /New York: Palgrave Macmillan, 2012.
173. Kamens, David, *Beyond the Nation-state: The Reconstruction of Nationhood and Citizenship*, Bingley: Emerald Group Publishing, 2012.
174. Kaser, Karl, *The Balkans and the Near East: Introduction to a Shared History*, Wien/Berlin: LIT Verlag, 2011.
175. Kay, Cristobal; Gwynne, Robert, *Latin America Transformed: Globalization and Modernity*, 2nd edition, London & New York: Routledge, 2014.
176. Keck, Margaret; Sikkink, Kathryn, *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, New York: Cornell University Press, 1998.

177. Kelsen, Hans, *General Theory of Norms*, Oxford: Clarendon Press, 1991.
178. Kettl, Donald, *The Transformation of Governance: Public Administration for Twenty-First Century America*, Baltimore: John Hopkins University Press, 2002.
179. Kiss, Alexabndre; Shelton, Dinah, *Guide to International Environmental Law*, Nijhoff: Brill, 2007.
180. Kondratyev, Kirill; Krapivin, Vladimir; Phillipe, Gary, *Global Environmental Change: Modelling and Monitoring*, Berlin/ New York: Springer, 2002.
181. Kooiman, Jan, *Governing as Governance*, London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications, 2003.
182. Krapivin, Vladimir; Varotsos, Costas, *Globalisation and Sustainable Development: Environmental Agendas*, Berlin: Springer Science & Business Media, 2007.
183. Krippendorff, Klaus, *The Holiday Makers: Understanding the Impact of Leisure and Travel*, London: Heinemann, 1987.
184. Kroll, Christian, *Measuring Progress and Well-Being: Achievements and Challenges of a New Global Movement*, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, 2011.
185. Lafferty, William, *Governance for Sustainable Development: The Challenge of Adapting Form to Function*, Cheltenham, Northampton: Edward Edgar Publishing, 2004.
186. Lafferty, William; Meadowcroft, James, *Implementing Sustainable Development: Strategies and Initiatives in High Consumption Societies*, Oxford: Oxford University Press, 2000.
187. Laski, Harold, *Grammar of Politics*, New Haven: Yale University Press, 1925.
188. Lasswell, Harold; McDougal, Myres Smith, *Jurisprudence for a Free Society: Studies in Law, Science and Policy*, Dordecht/New Haven: Martinus Nijhoff Publishers/New Haven Press, 1992.
189. Lee Boggs, Grace; Kurashige, Scott, *The Next American Revolution: Sustainable Activism for the Twenty-First Century*, Updated Edition, Berkeley: University of California Press, 2012.
190. Lele, Sharachandra, *Sustainable Development: A Critical Review*, Oxford: Pergamon Press, 1991.
191. Leopold, Aldo, *A Sand County Almanac*, New York: Ballantine Books, 1970.
192. Lespinasse, Paul de, *Basic Political Concepts*, Gainesville: University Press of Florida, 2009.
193. Leuenberger, Deniz Zeynup; Bartle, John, *Sustainable Development for Public Administration*, 2d edition, New York: Routledge, 2015.
194. Linklater, Andrew, *The Transformation of Political Community*, Cambridge: Polity Press, 1998.
195. Lippoldt, Douglas, *Trading Up: Economic Perspectives on Development Issues in the Multilateral Trading System*, Paris: OECD Publishing, 2006.
196. Litfin, Karen, *Ozone Discourses: Science and Politics in Global Environmental Cooperation*, New York: Columbia University Press, 1994.
197. Lushaba, Lwazi, *Development as Modernity, Modernity as Development*, Dakar: Council for the Development of Social Science Research in Afrika, 2009.
198. MacNeill, Jim, *Our Common Future: Advance or Retreat? Sustainable Development: A New Urgency*, Geneva: EcoLomics International, 2007.
199. Maddison, Angus, *The World Economy: A Millenium Perspective Paris*, OECD Publishing, 2001.
200. Maddux, John, *The Developmlent Philosophy of Robert S. McNamara*, Washington, DC: World Bank 1981.
201. Martin, Vance, *For the Conservation of Earth, Proceedings from the 4th World Wilderness Congress convened in September 1987 in Denver*, Little Canada (MN): Fulcrum Incorporated, 1988.
202. Maser, Chris, *Decision-making for a sustainable Environment: A Systemic Approach*, Boca Raton (FL): CRC Press, 2013.
203. Mason, Michael, *Environmental Democracy: A Contextual Approach*, New York: Routledge, 1999.
204. Mawhinney, Mark, *Sustainable Development: Understanding the Green Debates*, New York: Wiley, 2002.
205. McFarland, Andrew, *Neopluralism: The Evolution of Political Process Theory*, Lawrence: University of Kanzas Press, 2004.
206. McGranahan, Gordon et al., *The Citizens at Risk: From Urban Sanitation to Sustainable Cities*, London: Earthscan, 2014.
207. Meadowcroft, James; Langhelle, Oluf; Audun Rudd, *Governance, Democracy and Sustainable Development: Moving Beyond the Impasse*, Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing, 2012.

208. Meadows, Donella; Meadows, Dennis; Randers, Jørgen; Behrens, William, *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, New York: Universe Books, 1972.
209. Middleton, Neil; O'Keefe, Philip, *Rio Plus Ten: Politics, Poverty and the Environment*, London: Pluto Press, 2003.
210. Milakovich, Michael, *Digital Governance: New Technologies for Improving Public Service and Participation*, New York: Routledge, 2012.
211. Mill, John Stuart, *Principles of Political Economy: With Some of Their Applications to Social Philosophy*, Volume 1, New York: Longmans, Green and Co, 1904.
212. Mills, Wright, *The Power Elite*, New York: Oxford University Press, 1956.
213. Minch, Michael, *The Democratic Theory of Michael Oakeshott: Discourse, Contingency, and 'The Politics of Conversation'*, Exeter/Charlottesville: Imprint Academic, 2009.
214. Monbiot, George, *The Age of Consent: Manifesto for a New World Order*, London: Harper Collins Publishers, 2010.
215. Moyo, Dambisa, *Dead Aid: Why Aid is Not Working and How there is a Better Way for Africa*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009.
216. Muller, Robert, *New Genesis: Shaping a Global Spirituality*, New York: Doubleday Inc, 1982.
217. Mumford, Lewis, *The Condition of Man*, New York: Harcourt Brace and Jovanovich, 1973.
218. Murphy, David; Bendell, Jem, *In the Company of Partners: Business, Environmental Groups and Sustainable Development Post-Rio*, Bristol: Policy Press, 1995.
219. Nadalutti, Elisabetta, *The Effects of Europeanization on the Integration Process in the Upper Adriatic Region*, Wiesbaden: Springer Science & Business Media, 2015.
220. Naess, Arne; Haukeland, Per Ingvar, *Life's Philosophy: Reason and Feeling in a Deeper World*, Athens: University of Georgia Press, 2008.
221. Nandela, Krishnan, *The Relevance of Gandhian Economics to Modern India*, Mumbai: Bombay Sarvodaya Mandal - Gandhi Book Centre.
222. Nayyar, Deepak, *Catch Up: Developing Countries in the World Economy*, Oxford: Oxford University Press, 2008.
223. Neumann, Iver; Sending, Jacob Ole, *Governing the Global Polity: Practice, Mentality, Rationality*, Ann Arbor (MI): University of Michigan Press, 2010.
224. Neumann, Roderick, *Making Political Ecology*, New York: Routledge, 2014.
225. Newig, Jens et al., *Governance for Sustainable Development: Coping with Ambivalence, Uncertainty and Distributed Power*, New York: Routledge, 2008.
226. Newig, Jens; Voß, Jan-Peter; Monstadt, Jochen, *Governance for Sustainable Development: Coping with Ambivalence, Uncertainty and Distributed Power*, New York: Routledge, 2013.
227. Newig, Jens; Voß, Jan-Peter; Monstadt, Jochen, *Governance for Sustainable Development: Coping with Ambivalence, Uncertainty and Distributed Power*, New York: Routledge, 2013.
228. Norton, Bryan, *Sustainability: A Philosophy of Adaptive Ecosystem Management*, Chicago: University of Chicago Press, 2005.
229. Njeru, Jeremia, *"Donor-driven" Neoliberal Reform Processes, "Democratization" and the Production of Deforestation in Kenya: The Case of Karura and Oloolua Forests in Nairobi*, Michigen: ProQuest, 2008.
230. O'Connor, Martin, *Political Economy and the Politics of Ecology*, New York/London: Guilford Press, 1994.
231. Oberschall, Anthony, *Social Movements: Ideologies, Interests, and Identities*, New Brunswick (NJ): Transactions, 1993.
232. Ohmae, Kenichi, *The End of the Nation State: the Rise of Regional Economics*, New York: Harper Collins, 1995.
233. Okereke, Chukwumerije, *Global Justice and Neoliberal Environmental Governance: Ethics, Sustainable Development and International Co-operation*, London/New York: Routledge, 2008.
234. Ordóñez de Pablos, Patricia, *Electronic Globalized Business and Sustainable Development Through IT Management: Strategies and Perspectives: Strategies and Perspectives*, Hershey: IGI Global, 2010.
235. O'Riordan, Timothy; Voisey, Heather, *The Transition to Sustainability: The Politics of Agenda 21 in Europe*, London: Earthscan, 1998.

236. O'Riorden, Timothy; *Globalism, Localism and Identity: Fresh Perspectives on the Transition of Sustainability*, New York: Earthscan, 2010.
237. Otsuki, Kei, *Transformative Sustainable Development: Participation, Reflection and Change*, New York: Routledge, 2015.
238. Pahuja, Sundhya, *Decolonising International Law: Development, Economic Growth and the Politics of Universality*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
239. Park, Susan, *The World Bank Group and Environmentalists: Changing International Organisation Identities*, Manchester: Manchester University Press, 2010.
240. Pattberg, Philipp; Biermann, Frank; Chan, Sander; Aysem, Mert, *Public-private Partnerships for Sustainable Development: Emergence, Influence and Legitimacy*, Cheltenham/Northampton: Edward Elgar Publishing, 2012.
241. Pearce, David, *Blueprint 3: Measuring Sustainable Development*, London: Earthscan, 2013.
242. Pearce, David, *Blueprint 3: Measuring Sustainable Development*, London: Earthscan, 1993.
243. Pearce, David, *Blueprint 4: Capturing Global Environmental Value*, London: Earthscan, 1995.
244. Pearce, David; Atkinson, Giles, *The Concept of Sustainable Development: An Evaluation of Its Usefulness Ten Years after Brundtland*, Norwich: Centre for Social and Economic Research on the Global Environment, 1998.
245. Pearce, David; Markandya, Anil; Barbier, Edward, *Blueprint for a Green Economy*, London: Earthscan, 1989.
246. Pearce, David; Warford, Jeremy, *World Without End: Environment, Growth and Development*, Washington DC: The World Bank, 1993.
247. Pelling, Mark, *The Rio Earth Summit*, in: *The Companion to Development Studies*, 2nd edition,
248. Pezzey, John, *Economic Analysis of Sustainable Growth and Sustainable Development*, Washington DC: World Bank, 1990.
249. Pezzey, John, *Sustainable Development Concepts: An Economic Analysis*, Washington DC: World Bank, 1992.
250. Piddington, Kenneth,
251. Pieter Pauw *et al.*, *Different Perspectives on Differentiated Responsibilities: A State-of-the-Art Review of the Notion of Common but Differentiated Responsibilities in International Negotiations*, Bonn: Deutsches Institut für Entwicklungspolitik, 2014.
252. Pirages, Dennis; Manley-DeGeest, Theresa, *Ecological Security: An Evolutionary Perspective on Globalization*, Lanham(USA)/Oxford(UK): Rowman & Littlefield, 2004.
253. Pomazalova, Natasa, *Public Sector Transformation Processes and Internet Public Procurement: Decision Support Systems: Decision Support Systems*, Hershey (USA): IGI Global, 2012.
254. Potter, Robert, Binns, Tony; Elliott, Jennifer; Smith, David, *Geographies of Development: An Introduction to Development Studies*, 3rd edition, New York: Routledge, 2008.
255. Powell, Sonja, *Sustainability in the Public Sector: An Essential Briefing for Stakeholders*, Oxford: Do Sustainability, 2013.
256. Prescott-Allen, Robert, *The Wellbeing of Nations: A Country-by-Country Index of Quality of Life and Environment*, Washington DC: Island Press, 2001.
257. Purvis, Martin; Grainger, Alan, *Exploring Sustainable Development: Geographical Perspectives*, London: Earthscan, 2013.
258. Putnam, Robert, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon&Schuster, 2000.
259. Qerimi, Qerim, *Development in International Law: A Policy-Oriented Inquiry*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2012.
260. Qualls, Eduard, *Community Capitalism: Pulling Capitalism Back From Its Own Abyss*, 2nd edition, Richardson (TX): Danaan Press Inc, 2014.
261. Quigley, Carroll, *Tragedy and Hope: A History of the World in Our Time*, New York/London: The Macmillan Company, 1966.
262. Ramlogan, Rajendra, *Sustainable Development: Towards a Judicial Interpretation*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2010.
263. Redclift, Michael, *Sustainable Development: Exploring the Contradictions*, London: Methuen Press, 1987.
264. Redman, Janet, *World Bank: Climate Profiteer*, Washington, DC: Institute for Policy Studies, 2008.

265. Reif, Linda, *The Ombudsman, Good Governance and the International Human Rights System*, Dorderecht: Springer, 2013.
266. Reilly, Thom, *Rethinking Public Sector Compensation: What Ever Happened to the Public Interest?*, New York: Routledge, 2014.
267. Renn, Ortwin, *Risk Governance: Coping with Uncertainty in a Complex World*, London: Earthscan, 2008.
268. Repetto, Robert, *World Enough and Time: Successful Strategies for Resource Management*, New Haven: Yale University Press, 1986.
269. Rhoads, Robert *et al.*, *China's Rising Research Universities: A New Era of Global Ambition*, Baltimore: John Hopkins University Press, 2014.
270. Ritzer George, *The McDonaldization of Society* 6, Thousand Oaks: Pine Forge Press, 2010.
271. Roberts, Timmons; Parks, Bradley, *A Climate of Injustice: Global Inequality, North-South Politics, and Climate Policy*, Cambridge: MIT Press, 2007.
272. Robinson, Guy, *Geographies of Agriculture: Globalisation, Restructuring and Sustainability*, 2nd edition, Pearson/Prentice Hall, 2004.
273. Roderik, Dani, *One Economics, Many Recipes*, Princeton: Princeton University Press, 2007.
274. Rogers, Peter *et al.*, *Measuring Environmental Quality in Asia*, Cambridge, MA Harvard University Press, 1997.
275. Rogers, Peter; Jalal, Kazi; Boyd John, *An Introduction to Sustainable Development*, London: Earthscan, 2012.
276. Rose-Ackerman, Susan, *Corruption and Good Governance*, New York: UNDP, 1997.
277. Rosenau, James, *Linkage Politics*, New York: Free Press, 1969.
278. Rosenau, James, *The Scientific Study of Foreign Policy*, Dubuque (IA):Nichols Publishing Co, 1971.
279. Rosenau, James; Knorr, Klaus, *Contending Approaches to International Politics*, New Jersey: Princeton University Press, 1969.
280. Ros-Tonen,Mirjam; Van Den Hombergh, Heleen; Zoomers, Annelies, *Partnerships in Sustainable Forest Resource Management: Learning from Latin America*, Leiden/Boston: BRILL, 2007.
281. Rothenberg, David; Ulvaeus, Marta, *The World and the Wild*, Tucson: University of Arizona Press, 2001;
282. Rydin, Yvonne, *Governing for Sustainable Urban Development*, London: Earthscan, 2012..
283. Sachs, Jeffrey, *To Move The World: JFK's Quest for Peace*, New York: Random House, 2013.
284. Sachs, Jeffrey, *Common Wealth: Economics for a Crowded Planet*, London: Penguin Books, 2008.
285. Sachs, Jeffrey, *The End of Poverty*, London: Penguin Publishing Group, 2005.
286. Sachs, Wolfgang, *Planet Dialectics: Explorations in Environment and Development*, London: Zed Books, 1999.
287. Sadeleer, Nicolas de, *Environmental Principles: From Political Slogans to Legal Rules*, Oxford: Oxford University Press 2005.
288. Sands, Philipe, Galizzi, Paolo, *Documents in International Environmental Law*, 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
289. Sands, Philippe, *Principles of International Environmental Law*, 2nd edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
290. Sands, Philippe; Peel, Jacqueline, *Principles of International Environmental Law*, 3rd edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
291. Schlemminger Horst; Martens, Claus-Peter, *German Environmental Law for Practicioners*, 2nd edition, Alphen aan Den Rijn: Kluwer Law International, 1996.
292. Schneider, Roland, *Measuring Social Dimensions of Sustainable Produstion*, Paris: OECD Publishing, 2008.
293. Schneiderman, David, *Constitutionalizing Economic Globalization: Investment Rules and Democracy Promise*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
294. Schor, Juliet, *Plenitude: The New Economics of True Wealth*, New York: Penguin, 2010.
295. Schrijver, Nico, *The Evolution of Sustainable Development in International Law: Inception, Meaning and Status*, The Hague: Hague Academy of International Law, 2008.
296. Schumacher, Ernst Friedrich, *Small is Beautiful, 25th Anniversary Edition: A Study of Economics as if People Mattered*, Point Roberts (WA)/Vancouver: Hartley and Marks, 1999.

297. Schurman, Frans, *Beyond the Impasse: New Direction in Development Theory*, London: Zed Books, 1993.
298. Schwartz, Andrew Harrison, *The Politics of Greed: How Privatization Structured Politics in Central and Eastern Europe*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2006.
299. Schwarzenberger, Georg, *International Law*, Vol. 1, London: Stevens&Sons Ltd, 1949.
300. Sellamuttu, Senaratna; de Silva, Sanjiv; Khoa, Nguyen; Samarakoon, Jayampathy, *Good Practices and Lessons Learned in Integrating. Ecosystem Conservation and Poverty Reduction Objectives in Wetlands*, Colombo: Water Management Institute/Wageningen: Wetlands International, 2008.
301. Sen, Amartya, *Development as Freedom*, Oxford: Oxford University Press, 1999.
302. Shenkar, Oded; Luo, Yadong; Chi, Tailan, *International Business*, 3rd edition, Routledge, 2015.
303. Shihata, Ibrahim, *The World Bank Inspection Panel: In Practice*, Oxford: Oxford University Press, 2000.
304. Skogly, Sigrun, *Human Rights Obligations of the World Bank and the IMF*, New York: Routledge, 2012.
305. Smith, Douglas, Jalal, Kazi, *Sustainable Development in Asia*, Manila: Asian Development Bank, 2000.
306. Spedding, Colin, *Agriculture and Citizen*, London: Chapman and Hall, 1996.
307. Speth, James Gustave, *America the Possible: Manifesto for a New Economy*, New Haven/London: Yale University Press, 2012.
308. Spitzer, Martin, *Sustainable America: A New Consensus for the Prosperity, Opportunity and a Healthy Environment for the Future*, Washington: DIANE Publishing, 1999.
309. Sri Amersekere, Nihal, *IMF, World Bank & Adb Agenda on Privatisation*, Vol. 4, Bloomington: Author House, 2011.
310. Stec, Stephen; Casey-Lewkowitz, Susan, *The Aarhus Convention: An Implementation Guide*, New York/Geneva: United Nations, 2000.
311. Steindl, Joseph, *Maturity and Stagnation in American Capitalism*, Oxford: Blackwell, 1952.
312. Stiglitz, Joseph, *Globalization and Its Discontents*, New York, WW Norton, 2002.
313. Stiglitz, Joseph, *Making Globalization Work*, New York: WW Norton & Company, 2007.
314. Stiglitz, Joseph, *The Roaring Nineties: A New History of the World 's Most Prosperous Decade*, New York: W. W. Norton, 2003.
315. Stiglitz, Joseph; Charlton, Andrew, *Fair Trade For All: How Trade Can Promote Development*, Oxford: Oxford University Press, 2005.
316. Stone, Christofer, *Should Trees Have Standings? Law, Morality and the Environment*, 3rd edition, Oxford/New York: Oxford University Press, 2010.
317. Stone, Deborah, *Policy Paradox: The Art of Political Decision Making*, 3rd Revised edition, New York: W.W. Norton & Company, 2002.
318. Strange, Tracey; Bayley, Anne, *Sustainable Development Linking Economy, Society, Environment: Linking Economy, Society, Environment*, Paris: OECD Publishing, 2008.
319. Supek, Rudi, *Ova jedina zemlja*, 3. izdanje, Zagreb: Globus, 1989.
320. Sweatman, Michael, *World Conservation Bank: A Project of the International Wilderness Leadership Foundation*, Boulder (CO): International Wilderness Leadership Foundation, 1987.
321. Sylvester, Christine, *Feminist International Relations: An Unfinished Story*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
322. Tausch, Arno, *From the "Washington" Towards a "Vienna Consensus"?: A Quantitative Analysis on Globalization, Development and Global Governance*, New York: Nova Publishers, 2007.
323. Tausch, Arno; Heshmati, Almas; *Globalization, the Human Condition, and Sustainable Development in the Twenty-first Century: Cross-national Perspectives and European Implications*, 2nd edition, London: Anthem Press, 2013.
324. Taylor, Lance, *Maynard's Revenge: The Collapse of Free Market Macroeconomics*, Cambridge(MA): Harvard University Press, 2010.
325. Telo, Mario, *International Relations: A European Perspective*, Farnham: Ashgate Publishing, 2009.
326. Thampapillai, Dodo, *Environmental Economics*, Melbourne: Oxford University Press, 1991.
327. Thomson Iserbyt, Charlotte, *The Deliberate Dumbing Down of America: A Chronological Paper Trail*, Ravenna OH: Conscience Press, 1999.

328. Tippet, Jo Anne; Handley, John; Ravetz, Joe, *Meeting the Challenges of Sustainable Development: A Conceptual Appraisal of a New Methodology for Participatory Ecological Planning*, Amsterdam: Elsevier, 2007.
329. Tladi, Dire, *Sustainable Development in International Law: An Analysis of Key Enviro-economic Instruments*, Pretoria: Pretoria University Law Press, 2007.
330. Tomlinson, John, *Globalization and Culture*, Chicago: University of Chicago Press, 1999.
331. Toulmin, Stephen, *Return to Reason*, Cambridge (MA)/London: Harvard University Press, 2001.
332. Trouwborst, Arie, *Precautionary Rights and Duties of States*, Leiden: BRILL, 2006.
333. Turner, Jonathan, *A Theory of Social Interaction*, Stanford: Stanford University Press, 1988.
334. Twining, William; Miers, David, *How to Do Things with Rules*, 5th edition, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
335. Verheyen, Roda, *Climate Change Damage And International Law: Prevention Duties And State Responsibility*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2005.
336. Voigt, Christina, *Sustainable Development As a Principle of International Law: Resolving Conflicts Between Climate Measures and WTO Law*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
337. Voß, Jan-Peter; Bauknecht, Dierk; Kemp, René, *Reflexive Governance for Sustainable Development*, Cheltenham: Edward Edgar Publishing, 2006.
338. Wainwright, David, *A Sociology of Health*, London: Sage Publications.
339. Wall, Derek, *The Sustainable Economics of Elinor Ostrom: Commons, Contestation and Craft*, New York: Routledge, 2014.
340. Wallach, Lori; Michelle Sforza, *Whose Trade Organization: Corporate Globalization and the Erosion of Democracy – An Assessment of the World Trade Organization*, Washington: Public Citizen, 1999.
341. Warren, Karen, *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters*, Lanham/Oxford: Rowman & Littlefield, 2000.
342. Weaver, Catherine, *Hypocrisy Trap: the World Bank and the Poverty of Reform*, New Jersey: Princeton University Press, 2008.
343. Weaver, James; Rock, Michael; Kusterer Kenneth, *Achieving Broad-based Sustainable Development: Governance, Environment, and Growth with Equity*, West Hartford: Kumarian Press, 1997.
344. Weber, Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Mineola (NY): Dover Publications, 2003.
345. Weeramantry, Christopher, *Universalising International Law*, Leiden: Brill, 2004.
346. Wei, Shang-Jin, *Corruption and Poor Public Governance: Project Overview*, Washington DC: The Brookings Institution 2001.
347. Weizsacker, Ernst von, *Factor Four: Doubling Wealth, Halving Resource Use - A Report to the Club of Rome*, New York: Routledge, Reprint 2013.
348. Welford, Richard, *Corporate Environmental Management 1: Systems and Strategies*, 2nd edition, Welford, Richard (ed.), New York/London: Earthscan, 2013.
349. White, Howard; Dijkstra, Geske, *Programme Aid and Development: Beyond Conditionality*, New York: Routledge, 2013.
350. Willis, Katie, *Theories and Practices of Development*, 2nd edition, New York: Routledge, 2011.
351. Wilson, Edward, *The Diversity of Life*, New York: WW Norton & Company, 1992.
352. Woodland, Wendy; Terry, Alan; Hill, Jennifer, *Sustainable Development: National Aspirations, Local Implementation*, Aldershot: Ashgate Publishing Ltd, 2012.
353. Wouters, Jan; Ninio, Alberto; Doherty, Teresa; Cisse, Hassane, *The World Bank Legal Review Volume 6 Improving Delivery in Development: The Role of Voice, Social Contract, and Accountability*, Washington: World Bank Publications, 2015.
354. Zarsky, Lyuba, *International Investment for Sustainable Development: Balancing Rights and Rewards*, Oxon (UK)/New York: Earthscan, 2005.
355. Adams, William, *Green Development: Environment and Sustainability in the Third World*, 2nd edition, New York: Routledge, 2001.
356. Вебер, Макс, *Привреда и друштво*, Том 1, Београд: Просвета, 1976.
357. Грбић, Владимир, *Глобализација и одрживи развој*, Београд: Универзитет Мегатренд, 2008.
358. Ђукановић, Мара, *Животна средина и одрживи развој*, Београд: Елит, 1996.

359. Ђукић, Петар, *Одрживи развој: утопија или шанса за Србију*, Београд: Технолошко-металуршки факултет, 2011.
360. Марковић, Данило, *Социјална екологија*, V издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна наставна средства, 2005.
361. Маркс, Карл, *Прилог критици политичке економије*, Београд: Култура, 1956.
362. Поповић, Мирко *et al.*, *Демократија пред изазовом – како јавност учествује у стварању политике животне средине*, Београд: Београдска отворена школа, 2014.
363. Ришар, Жан-Франсоа, *Тачно у подне*, Београд: CLIO, 2008.
364. Симеуновић, Драган, *Нација и глобализација*, Београд: Просвета, 2014.
365. Симеуновић, Драган, *Тероризам: опити део*, Београд: Правни факултет у Београду, 2009.
366. Симеуновић, Драган, *Нови светски поредак и национална држава*, Београд: Огледи, 1995.
367. Стајић, Љубомир, *Основи безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*, Београд: Полицијска академија, 2005.
368. Стојановић, Зоран; Перић, Обрад, *Кривично право-посебни део*, XII издање, Београд: Правна књига, 2007.
369. Фуко, Мишел, *Археологија знања*, Београд: Плато, 1998.
370. Фуко, Мишел, *Безбедност, територија, становништво: предавања на Колеж де Франсу 1977-1978*, Београд: Mediterran Publishing, 2013.
371. Фуко, Мишел, *Рађање биополитике: предавања на Колеж де Франсу 1978-1979*, Нови Сад: Светови, 2005.
372. Фуко, Мишел, *Ријечи и ствари – археологија хуманистичких наука*, Београд: Нолит, 1971.
373. Хантингтон Самјуел, *Сукоб цивилизација*, Београд: Прометеј, 1993.

Ауторска поглавља, чланци и научни радови

1. Achterberg, Wouter, Can Liberal Democracy Survive the Environmental Crisis?: Sustainability, Liberal Neutrality and Overlapping Consensus, in: *The Politics of Nature: Explorations in Green Political Theory*, Dobson, Andrew; Lucardie, Paul, (eds.), London: Routledge, 1993.
2. Adams, William, *The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and Development in the Twenty-first Century*, Report of the IUCN Renowned Thinkers Meeting, 29–31 January 2006.
3. Altbach, Philip; Reisberg, Liz; Rumbley, Laura, *Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution*, A Report Prepared for the UNESCO 2009 World Conference on Higher Education. Приступ: <http://goo.gl/NEbtAH>, 03.08.2015.
4. Amin, Samir, *The Millennium Development Goals: A Critique from the South*, *Monthly Review*, 57:10/2006.
5. Anders, Gerhard, *Good Governance as Technology: Towards an Ethnography of the Bretton Woods Institutions*, in: *The Aid Effect: Giving and Governing in International Development*, Mosse David; Lewis, David (Eds.), London: Pluto, 2005.
6. Anderson, Sheldon; Peterson, Mark; Toops, Stanley; Hey, Jeanne, *International Studies: An Interdisciplinary Approach to Global Issues*, 3rd edition, Boulder: Westview Press, 2015.
7. Andonova, Liliana; Levy, Marc, *Franchising Governance: Making Sense of the Johannesburg Type II Partnerships*, in: *Yearbook of International Co-operation on Environment and Development 2003/2004*, Stokke, Olav; Thommessen, Øystein, (eds.), London: Earthscan, 2003.
8. Angel Gurría, Preface, in: Manning, Richard, *Development Co-operation Report 2007*, Paris: OECD Publishing, 2008.
9. Ashford, Nicholas; Hall, Ralph, *Technology, Globalization, and Sustainable Development: Transforming the Industrial State*, New Haven: Yale University Press, 2011.
10. Atkinson, Giles, *Sustainability Indicators and Forest Wealth in the Developing World*, in: *Sustainable Development: National Aspirations, Local Implementation*, Woodland, Wendy; Terry, Alan; Hill, Jennifer (eds.), Aldershot (UK): Ashgate Publishing, Ltd, 2012.
11. Atkinson, Giles; Dietz, Simon; Neumayer, Eric; Agarwala Matthew, *Introduction: A Handbook of Sustainable Development*, in: *Handbook of Sustainable Development: 2nd edition*, Atkinson, Giles; Dietz, Simon; Neumayer, Eric; Agarwala Matthew, (Eds), Cheltenham(UK)/Northampton(USA): Edward Elgar Publishing, 2014.

12. Audley, John, Integrating Environmental Priorities into Trade, *Economic Perspectives: An Electronic Journal of the U.S. Department*, 5:1/2000.
13. Avin, Rose-Marie, Endangering Development: A Critique, in: *Feminist Economics and the World Bank: History, Theory and Policy*, Kuiper, Edith; Barker, Drucilla (eds.), New York: Routledge, 2006.
14. Aybar, Sedat; Lapavistas, Financial System Design and the Post-Washington Consensus, in: *Development Policy in the Twenty-First Century: Beyond the Post-Washington Consensus*, Fine, Ben; Lapavistas, Costas; Pincus, Jonathan (eds.), London, New York: Routledge, 2001.
15. Ayeni, Victor, The Ombudsman in the Achievement of Administrative Justice and Human Rights in the New Millenium, *International Ombudsman Journal*, 5/2001.
16. Ayre, Georgina; Callway, Rosalie, Outcomes from the World Summit for Sustainable Development; in: *Governing for Sustainable Urban Development*, Rydin, Yvonne (ed.), London: Earthscan, 2012.
17. Baker, Susan; Kousis, Maria; Richardson, Dick; Young, Stephen, Introduction: The Theory and Practice of Sustainable Development in EU Perspective, in: *Politics of Sustainable Development*, Baker, Susan; Kousis, Maria; Richardson, Dick; Young, Stephen, (Eds.), New York: Routledge, 2012.
18. Banerjee, Subhabrata Bobby, Corporate Social Responsibility: The Good, the Bad and the Ugly, *Critical Sociology*, 34:1/2008.
19. Banerjee, Subhabrata, Who Sustains Whose Development? Sustainable Development and the Reinvention of Nature, *Organization Studies*, 24:1/2003.
20. Barber, Jeffrey, Production, Consumption and the World Summit on Sustainable Development, in: *The World Summit on Sustainable Development: The Johannesburg Conference*, Hens, Luc; Nath, Bhaskar (eds.), Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2006.
21. Barbier, Edward, The Concept of Sustainable Economic Development, International Institute for Environment and Development, *Environmental Conservation*, 14:2/1987. pp 101-110.
22. Barg, Stephan; Cosbey, Aaron; Steenblik, A Sustainable Development Framework for Assessing the Benefits of Subsidy Reform, in: *Subsidy Reform and Sustainable Development: Political Economy Aspects*, Paris: OECD Publishing, 2007.
23. Barral, Virginie, Sustainable Development in International Law: Nature and Operation of an Evolutive Legal Norm, *European Journal of International Law*, 23:2/2012.
24. Barry, John, Towards a Model of Green Political Economy, in: *Global Ecological Politics*, Leonard, Liam; Barry, John, (eds.), Bingley: Emerald Group Publishing, 2010.
25. Beck, Ulrich, The Reinvention of Politics, in: *The Theory of Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Beck, Ulrich; Giddens, Anthony; Lash, Scott, Cambridge: Polity Press, 2003.
26. Grober, Ulrich, *Deep roots – A conceptual history of 'sustainable development' (Nachhaltigkeit)*, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, 2007; pp. 8–9 Приступ: <http://goo.gl/5A6OOW>,
27. Beck, Wolfgang; Maesen, Laurent van der; Walker, Alan, Theorizing Social Quality: The Concept's Validity, in: *Social Quality: A Vision for Europe*, Beck, Wolfgang et al. (eds.), The Hague: Kluwer Law International, 2001.
28. Beckerman, Wilfred, Sustainable Development: Is It a Useful Concept?, *Environmental Values*, 3:77/1994.
29. Beder, Sharon, The Hidden Messages Within Sustainable Development, *Social Alternatives*, 13:2/1994.
30. Bellamy Foster, John, Capitalism and Degrowth: An Impossibility Theorem, *Monthly Review*, 62:08/2011.
31. Bennett, Oliver, The Torn Halves of Cultural Policy Research, *International Journal of Cultural Policy*, 10:2/2004.
32. Berthet Thierry; Cuntigh, Philippe, Local Mirrors of State Modernisation: The Case of Territorialisation of Employment Policy in France, in: *State and Local Government Reforms in France and Germany: Divergence and Convergence*, Hoffmann-Martinot, Vincent; Wollmann, Hellmut, (eds.), Heidelberg/New York/Dordrecht/London: Springer Science & Business Media, 2007.
33. Beyerlin, Ulrich, Different Types of Norms in International Law, in: *The Oxford Handbook of International Law*, Bodansky, Daniel; Brune, Jutta; Ellen, Hey, (eds.), Oxford: Oxford University Press, 2007.

34. Biccum, April, Development and the New Imperialism: A Reinvention of Colonial Discourse in DfID Promotional Literature, *Third World Quarterly*, 26:6/2005.
35. Biermann, Frank; Chan, Man-san; Mert Ayşem; Pattberg, Philipp, Multi-stakeholder Partnerships for Sustainable Development: Does the Promise Hold?, in: *Partnerships, Governance and Sustainable Development: Reflections on Theory and Practice*, Cheltenham /Northampton: Edward Elgar Publishing, 2007.
36. Bijoy, Barua, Critical Perspectives on Development and Learning in Community Action in Bangladesh and Thailand, in: *Critical Perspectives on Neoliberal Globalization, Development and Education in Africa and Asia*, Kapoor, Dip (ed.), Leiden: Springer Science & Business Media, 2011.
37. Birkin, David, Overcoming the Neoliberal Paradigm: Sustainable Popular Development, in: *Critical Perspectives on Globalization and Neoliberalism in the Developing Countries*, Harris, Richard Lege; Seid, Melinda (eds.), Leiden: BRILL, 2000.
38. Bluhdorn, Ingolfur; Welsh, Ian, Eco-politics beyond the Paradigm of Sustainability: A Conceptual Framework and Research Agenda, in: *The Politics of Unsustainability: Eco-Politics in the Post-Ecologist Era*, Bluhdorn, Ingolfur; Welsh, Ian, (eds.), Oxon/New York: Routledge, 2008.
39. Boisson de Chazournes, Laurence, Policy Guidance and Compliance: The World Bank Operational Standards, in: *Committment and Compliance: The Role of Non-binding norms in the International Legal Systems*, Shelton, Dinah (ed.), New York/Oxford: Oxford University Press, 2003.
40. Boocock, Colin Noy, Environmental Impacts of Foreign Direct Investments in the Mining Sector in sub-Saharan Africa, in: *Foreign Direct Investment and Environment – Lessons from Mining*, Paris: OECD, 2002.
41. Booher, David; Innes, Judith, The Impact of Collaborative Planning on Governance Capacity, Institute of Urban and Regional Development, Working paper 2003-03, University of California.
42. Börzel Tanja; Risse, Thomas, Private-Public Partnerships: Effective and Legitimate Tools of International Governance? in: *Complex Sovereignty: Reconstituting Political Authority in the Twenty-First Century*, Grande, Edgar; Pauly, Louis (Eds), Toronto: University of Toronto Press, 2005.; id. Governance without a state: Can it work?, *Regulation and Governance*, 4:2/2010.
43. Bosselmann, Klaus, The Concept of Sustainable Development, in: *Environmental Law for a Sustainable Society*, Bosselmann, Klaus; Grinlinton, David, (eds.), Auckland: New Zealand Centre for Environmental Law, 2002;
44. Boyle, Alan, Human Rights and the Environment: A Reassessment, *The European Journal of International Law*, 23:3/2012.
45. Bracarense, Natália, Development Theory and the Cold War: The Influence of Politics on Latin American Structuralism, *Review of Political Economy*, 24:3/2012.
46. Bradlow, Daniel, Development Decision-making and the Content of International Development Law, *Boston College International and Comparative Law Review*, 27/2004.
47. Brandon-Jones; Carey, The Impact of User-perceived Procurement Quality on the System and Contract Compliance, *International Journal of Operations & Production Management*, 31:3/2011.
48. Brinkerhoff, Derick; Brinkerhoff Jennifer, Public–Private Partnerships: Perspectives on Purposes, Publicness, and Good Governance, *Public Administration and Development*, 31:1/2011.
49. Brown Weiss, Edith, Implementing Intergenerational Equality, in: *Research Handbook on International Environmental Law*, Fitzmaurice, Malgosia; Ong, David; Merkouris, Panos, (eds.), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010.
50. Brown Weiss, Edith, In Fairness To Future Generations and Sustainable Development, *American University International Law Review*, 8:1/1989.
51. Brunnee, Jutta; Toope, Stephen, Environmental Security and Freshwater Resources: Ecosystem Regime Building, *The American Journal of International Law*, 91:1/1997.
52. Bugge, Hans Christian, Environmental Law at the Crossroads, Achievements, Shortcomigs and Challenges, in: *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental Law*, Voigt, Christina (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
53. Burns, Natasha; Kedia, Simi, The impact of performance-based compensation on misreporting, *Journal of Financial Economics*, 79:1/2006.
54. Caccia, Charles, The Politics of Sustainable Development, *International Advances in Engineering and Technology*, 11/2012.

55. Callway, Rosalie, Introduction: Setting the Scene, in: *Governance for Sustainable Development: A Foundation for the Future*, Ayre, Georgina; Callway, Rosalie (eds.), London/Sterling (VA): Earthscan, 2005.
56. Cameron, James, The Status of the Precautionary Principle in International Law, in: *Interpreting the Precautionary Principle*, O'Riordan. Timothy; Cameron, James (eds.), New York: Earthscan, 1994.
57. Capelleti, Mauro; Garth, Bryant, Access to Justice and the Welfare State: An Introduction, in: *Access to Justice: Emerging Issues and Perspectives*, Vol. III, Capelleti, Mauro, Garth, Bryant, (eds.), Alphen aan den Rijn: Sijthoff, 1979.
58. Carothers, Thomas, Rule of Law Temptations, *Fletcher Forum of World Affairs*, 33:1/2009.
59. Carothers, Thomas, The Rule of Law Revival, *Foreign Affairs*, 77:95/1998.
60. Chan, Sander, Partnerships for Sustainable Development beyond the OECD World: Comparing India and China, in: *Public-private Partnerships for Sustainable Development: Emergence, Influence and Legitimacy*, Biermann, Frank; Chan, Sander; Aysem, Mert (eds), Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing, 2012.
61. Charette, Jason; Sterling-Folker, Jennifer, Realism, in: *International Organizations and Global Governance*, Weiss, Thomas; Wilkinson, Rorden, (eds.), New York: Routledge, 2014.
62. Chibundu, Maxwell, Law in Development: On Tapping, Gourding, and Serving Palm-wine, *Case Western Reserve Journal of International Law*, 29:167/1997.
63. Chimni, Bhupinder Singh, International Law and Operations of the International Financial Institutions, Bradlow, in: *International Financial Institutions and International Law*, Daniel; Hunter, David (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2010.
64. Chomsky, Noam, A View from Below, in: *The End of the Cold War: Its Meaning and Implications*, Hogan, Michaelo (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
65. Chun-ngai Ho, Calvin, The Green Economy and the Rule of Law for Nature, in: *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental Law*, Voigt, Christina (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
66. Cock, Jacklyn, Connecting the Red , Brown and Green: The Environmental Justice Movement in South Africa, in: *Voices of Protest: Social Movements in Post-Apartheid South Africa*, Ballard, Richard; Habib, Adam; Valodia, Imraan, (eds.), Pietermaritzburg: University of KwaZulu-Natal Press, 2006.
67. Connelly, James, The Virtues of Environmental Citizenship, in: *Environmental Citizenship*, Dobson, Andrew; Bell, Derek (eds.), Cambridge: MIT Press.
68. Conner, Shawn, Why CIBERs Matter to the Competitiveness of U.S. Businesses in the 21st Century, *Business Horizons*, 54:4/2011.
69. Constanza, Robert; Daly, Herman; Bartholomew, Joy, Goals, Agenda and Policy Recommendations for Ecological Economics, in: *Ecological Economics: The Science and Management Sustainability*, Constanza, Robert (ed.), New York: Columbia University Press, 1991.
70. Conway, Gordon, The Properties of Agroecosystems, in: *Agricultural Administration*, 20/1987.
71. Cook, Sarah; Smith, Kiah, Introduction: Green Economy and Sustainable Development: Bringing Back the „Social“, *Development*, 55:1/2012.
72. Cordonier Segger, Marie-Claire; Newcombe, Andrew Paul, An Integrated Agenda for Sustainable Development in International Investment Law, in: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011.
73. Cox, Robert, Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method, *Millennium - Journal of International Studies*, 12:2/1983.
74. Cronin, Bruce, The Two Faces of the United Nations: The Tension Between Intergovernmentalism and Transnationalism, *Global Governance*, 8:1/2002.
75. Crutzen, Paul; Stoermer, Eugene, The Anthropocene, *The International Geosphere-Biosphere Programme Newsletter*, 41/2000.
76. d'Ercole, Marco; Mortensen, Lars, Economic, Environmental and Social Trends, in: *Sustainable Development: Critical Issues*, Jone, Tom et al. (eds.), Paris: OECD Publishing, 2001.
77. Dale, Ann, The Politics of Sustainable Development, in: *Encyclopedia of Life Support Systems: Volume 1*, Yuk-kuen, Annie; Cheung, David; Belf, V. J. (eds.), Paris: Eolss Publishers, 2009.

78. Daly Herman, Steady-state Economics: Avoiding Uneconomic Growth, in: *Handbook of Environmental and Resource Economics*, Van den Bergh, Jeroen, (ed.), Cheltnham /Northampton: Edward Elgar, 1999.
79. Daly Herman, The Economic Growth Debate: What Some Economists Have Learned But Many Have Not, *Journal of Environmental Economics and Management*, 14:4/1987.
80. Daly, Herman, Sustainable Growth: An Impossibility Theorem, in: *Valuing the Earth: Economic, Ecology, Ethics*, Daly, Herman; Townsend, Kenneth, Cambridge, MA: MIT Press, 1993.
81. Danino, Roberto, The Legal Aspects of the World Bank's Work on Human Rights, *The International Lawyer*, 41:1/2007.
82. Dean, Jodi; Anderson, Jon; Lovnik, Geert; Introduction: The Postdemocratic Governmentality of Networked Societies, in: *Reformatting Politics: Information Technology and Global Civil Society*, Dean, Jodi; Anderson, Jon; Lovink, Geert (eds.), New York/London, Routledge, 2006.
83. Deere-Birkbeck, Carolyn, Reinvigorating Debate on WTO Reform: The Contours of a Functional and Normative Approach to Analyzing the WTO System, in: *Redesigning the World Trade Organization for the Twenty-first Century*, Steger, Debra, (ed.), Ottawa: Wilfred Laurier University Press, 2009.
84. Demaria, Frederico; Schneider, Francois; Sekulova, Filka; Martinez-Alier, Joan, What is Degrowth?: From an Activist Slogan to a Social Movement, *Environmental Values*, 22:2/2013.
85. Desai, Meghnad, Globalization and Sustainable Development, in: *Globalization, Growth and Sustainability*, Gupta, Satya Dev; Choudhry, Nanda (eds.), New York: Springer Science & Business Media, 2012.
86. Deva, Surya, Taking Nature Seriously, in: *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental Law*, Voigt, Christina (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
87. Devkota, Surendra, Is Strong Sustainability Operational? An Example from Nepal, *Sustainable Development*, 13:5/2005.
88. Dhondt, Nele, Environmental Law Principles and the Case Law of the Court of Justice, in: *Environmental Law Principles in Practice*, Sheridan Maurice; Lavrysen, Luc (eds.), Bruxelles: Emile Bruylant, 2002.
89. Di Leva, Charles, International Environmental Law, the World Bank, and the International Financial Institutions, in: *International Financial Institutions and International Law*, Bradlow, Daniel; Hunter, David (eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2010.
90. Dietz, Frank; Hanemaaijer, Aldert, How to Select Policy-relevant Indicators for Sustainable Development, in: *Sustainable Development, Evaluation and Policy-Making: Theory, Practise and Quality Assurance*, Von Raggamby, Anneke; Rubik, Frieder, (eds.), Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing, 2012.
91. Diggs, Schnequa; Roman, Alexandru, Understanding and Tracing Accountability within the Public Procurement Process: Interpretations, Performance Measurements and the Possibility of Developing Public-Private Partnerships, *Public Performance and Management Review*, 36:2/2012.
92. Diniz, Janaina; Fabbe-Costes, Nathalie Supply Chain Management and Supply Chain Orientation: Key Factors for Sustainable Development Projects in Developing Countries?, *International Journal of Logistics Research and Applications*, 10:3/2007.
93. Doran, Peter et al., WSSD Highlights: Thursday, 29 August 2002, *Earth Negotiations Bulletin*, 22:45/2002.
94. Dougill, Andrew; Reed, Mark, Frameworks for Community-based Rangeland Sustainability Assessment: Lessons from the Kalahari, Botswana, in: *Sustainable Development: National Aspirations, Local Implementation*, Woodland, Wendy; Terry, Alan; Hill, Jennifer (eds.), Aldershot: Ashgate Publishing, 2012.
95. Dovers, Stephen; Handmer, John, Uncertainty, Sustainability and Change, *Global Environmental Change*, 2:4/1992.
96. Dowdeswell, Elizabeth, Foreword, in: *Greening International Law*, Sands, Philippe (ed.), New York: Routledge, 1994.
97. Drexhage, John; Murphy, Deborah, *Sustainable Development: From Brundtland to Rio 2012*, Background Paper by the High Level Panel on Global Sustainability at Its First Meeting, 2010.
98. Drljača, Miroslav, Koncept održivog razvoja i sustav upravljanja, *Kvalitet i izvrsnost*, 1:1-2/2012.

99. Dufea, Annie; Greig-Gran, Maryanne, Linkages between Project Financing and Sustainable Development, in: *Global Project Finance, Human Rights and Sustainable Development*, Leader, Sheldon; Ong, David (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
100. Dunne, Tim; Wheeler, Nicholas, 'We the Peoples': Contending Discourses of Security in Human Rights Theory and Practice, *International Relations*, 18:1/2004.
101. Dyllick, Thomas; Hockerts, Kai, Beyond the Business Case for Corporate Sustainability, *Business Strategy and the Environment*, 11:2/2002.
102. Echlin, Edward, Theology and Sustainable Development after Rio, *The Newman*, 30:2/1996.
103. Ekins, Paul; Voituriez, Tancrede, Overview and General Introduction, in: *Trade, Globalization and Sustainability Impact Assessment: A Critical Look at Methods and Outcomes*, Ekins, Paul; Voituriez, Tancrede, (eds.), London: Earthscan, 2012.
104. Ellis, Jaye, Sustainable Development as a Legal Principle: A Rethorical Analysis, in: *Select Proceedings of the European Society of International Law*, Vol. 2, Ruiz-Fabri, Hélène; Wolfrum, Rüdiger; Gogolin, Jana (eds.), Oxford: Hart, 2008.
105. Embree, Lester, The Possibility of a Constitutive Phenomenology of the Environment, in: *Eco-Phenomenology: Back to the Earth Itself*, Brown, Charles; Toadvine, Ted (eds.), Albany: State University of New York Press, 2003.
106. Fauchald, Ole Kristian, International Investment Law and The Environment, in: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011.
107. Ferguson, Therese; Thomas-Hope, Elizabeth, Environmental Education and Constructions of Sustainable Development in Jamaica, in: *Sustainable Development: National Aspirations, Local Implementation*, Woodland, Wendy; Terry, Alan; Hill, Jennifer (eds.), Aldershot: Ashgate Publishing, 2012.
108. Flear, Martin; Pfister, Thomas, Contingent Participation: Imaginaries of Sustainable Technoscientific Innovation in the European Union, in: *Knowledge, Technology and Law*, Cloatre, Emilie; Pickersgill, Martyn, (eds.) New York: Routledge, 2015.
109. Fletcher, Robert, Neoliberal Environmentalism: Towards a Post-Structuralist Political Ecology of the Conservation Debate, *Conservation and Society*, 8:3/2010.
110. Folke, Carl, Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-ecological Systems Analyses, *Global Environmental Change*, 16:3/2006.
111. Ford, Jane, A Social Theory of Trade Regime Change: GATT to WTO, *International Studies Review*, 4:3/2002.
112. Fotopoulos, Takis, Is Degrowth Compatible with a Market Economy?, *The International Journal of Inclusive Democracy* 3:1/2007.
113. Foucault, Michel, Technologies of the Self, in: *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, Martin, Luther; Gutman, Huck; Hutton, Patrick, (eds.), Amherst: The University of Massachusetts Press, 1988.
114. Foucault, Michel, Truth and Power, in: *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977 by Michel Foucault*, Gordon, Colin (ed.), Brighton: Harvester, 1980.
115. Fox-Penner, Peter, Environmental Quality, Energy Efficiency, and Renewable Energy, in: *Electric Utility Restructuring: A Guide to the Competitive Era*, Vienna, VA: Public Utility Reports, 1997.
116. Freestone, David, International Fisheries Law Since Rio: The Continued Rise of the Precautionary Principle, in: *International Law and Sustainable Development: Past Achievements and Future Challenges*, Boyle, Alan; Freestone, David, (eds.), Oxford&New York: Oxford University Press, 2001.
117. Freestone, David; Hey, Ellen, Origins and Development of the Precautionary Principle, in: *The Precautionary Principle and International Law: The Challenges of Implementation*, Freestone, David; Hey, Ellen, (eds.), The Hague: Kluwer Law International, 1996.
118. Fukuda-Parr, Sakiko, Millennium Development Goals: Why They Matter, *Global Governance*, 10:4/2004.
119. Fukuda-Parr, Sakiko; Holme, David, International Norm Dynamics and the „End of Poverty“: Understanding the Millenium Development Goals, *Global Governance*, 17:1/2011.

120. Gathii, James, Good Governance as a Counter-Insurgency Agenda to Oppositional and Transformative Social Projects in International Law, *Buffalo Human Rights Law Review*, 5:107/1999.
121. Gehring, Markus, Impact Assessment of Investment Treaties, in: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011.
122. Gehring, Markus; Newcombe, Andrew, An Introduction to Sustainable Development in World Investment Law, in: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011.
123. Gibson, Robert, Avoiding Sustainability Trade-offs in Environmental Assessment, *Impact Assessment and Project Appraisal*, 31:1/2013.
124. Gibson, Robert; Kemp, René; Parto, Saeed, Governance for Sustainable Development: Moving from Theory to Practice, *International Journal of Sustainable Development*, 8:1-2/2005.
125. Gillis, Jacqueline, Indigenous Cosmology in Global Context: Remediation of the Paradigm of Sustainable Development in Natural Resource Extraction Policies, *Journal of the International Relations and Affairs Group*, 4:1/2014.
126. Globerman, Steven, The Environmental Impacts on Trade Liberalization, in: *NAFTA and the Environment*, Anderson, Terry (ed.), San Francisco: Pacific Institute for Public Policy, 1993.
127. Gosta, Hendricks, Jon; Powell, Jason, The Welfare State in Post-Industrial Society: The Lay of the Land, in: *The Welfare State in Post-Industrial Society: A Global Perspective*, Powell, Jason; Hendricks, Jon (eds.), Heidelberg/New York/Dordrecht/London: Springer Science & Business Media, 2009.
128. Graf, William, Sustainable Ideologies and Interests: Beyond Brundtland, *Third World Quarterly*, 13:3/1992.
129. Grainger, Alan, The Role of Spatial Scale and Spatial Interactions in Sustainable Development, in: *Exploring Sustainable Development: Geographical Perspectives*, Purvis, Martin; Grainger, Alan, London: Earthscan, 2004.
130. Gunther, Konrad, Sustainable Development and Good Governance: Development and Evolution of Constitutional Orders, in: *Sustainable Development and Good Governance*, Gunther, Konrad; Deters, Erik; de Waele, Paul (eds.), Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.
131. Gupta, Global Environmental Governance: Challenges for the South from a Theoretical Perspective, in: *A World Environment Organization: Solution Or Threat for Effective International Environmental Governance?*, Bierman, Frenk; Bauer, Steffen, (eds.), Aldershot: Ashgate, 2005.
132. Guruswamy Lakshman Sustainable Agriculture: Do GMOs Imperil Biosafety?, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 9:2/2002.
133. Hall, Jon; Giovannini, Enrico; Morrone Adolfo; Ranuzzi, Giulia, *A Framework to Measure the Progress of Societies*, OECD Statistics Directorate Working Paper No 34, STD/DOC(2010)5 (12 Jul 2010).
134. Hall, Stuart, Foreword, in: *Cultural Expression, Creativity and Innovation: The Cultures and Globalization*, Series 3, Anheier, Helmut; Isar, Yudhishtir Raj (eds.), London: Sage Publications, 2010.
135. Hamann, Ralph; Acutt, Nicola, How Should Civil Society (and the Government) Respond to 'Corporate Social Responsibility'? A Critique of Business Motivations and the Potential for Partnerships, *Development Southern Africa*, 20:2/2003.
136. Hammergren, Linn, Rule of Law Challenges in Middle-income Countries and Donor Approaches to Addressing Them, in: *Rule of Law Dynamics: In an Era of International and Transnational Governance*, Zurn, Michael; Nollkaemper, Andre; Peerenboom, Randy (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
137. Handl, Gunther, The Legal Mandate of Multilateral Development Banks as Agents for Change Toward Sustainable Development, *American Journal of International Law*, 92/1998.
138. Hanrahan, James, Ecotourism and Sustainability in the Tourism Sector, in: *Global Ecological Politics*, Leonard, Liam; Barry, John (eds.), Bingley: Emerald Group Publishing, 2010.

139. Haque, Shamsul, The New Crisis in Administrative Ethics in Developing Nations – Trends and Implications, in: *Corruption-free Sustainable Development: Challenges and Strategies for Good Governance*, Jain, Randhir (ed.), New Delhi: Mittal Publications, 2004.
140. Hardy, Catherine; Williams, Susan, E-government Policy and Practice: A Theoretical and Empirical exploration of Public e-procurement, *Government Information Quarterly*, 25:2/2008.
141. Harris, Jonathan, *Basic Principle of Sustainable Development*, Global Development and Environment Institute Working Paper 00-04, Tufts University, 2001.
142. Harwood, Richard, The History of Sustainable Agriculture, in: *Sustainable Agricultural Systems*, Edwards, Clive et al. (eds.), Boca Raton, FL: St. Lucie Press, 1990.
143. Hasna, Abdallah, Dimensions of Sustainability, *Journal of Engineering for Sustainable Community Development*, 1:2/2007.
144. Hassan, Nik, Using Social Network Analysis to Measure IT-enabled Business Process Performance, *Information System Management*, 26:1/2009.
145. Hay, Rowena; Hartnady, Chris; Blake, Dylan, Disaster Risk Reduction and Adaptation to Climate Change, in: *Integrating Sustainable Development Into National Frameworks: Policy Approaches for Key Sectors in Small States*, Strachan, Janet; Vigilance, Constance (eds.), London: Commonwealth Secretariat, 2011.
146. Heinen, Joel, Emerging, Diverging, and Converging Paradigms on Sustainable Development, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, 1:1/1994.
147. Helfer, Laurence, Understanding Change in International Organizations: Globalization and Innovation in the ILO, *Vanderbilt Law Review*, 59:3/2006.
148. Helleiner, Gerald, *Markets, Politics, and Globalization: Can the Global Economy Be Civilized?*, *Global Governance*, 7:3/2001.
149. Heller, Donald, Introduction, in: *Student Financing of Higher Education: A Comparative Perspective*, Heller, Donald; Callender, Claire (eds.), New York: Routledge, 2013.
150. Herath, Dhammika, The Discourse of Development: Has it Reached Maturity?, *Third World Quarterly*, 30:8/2009.
151. Herzi, Adnan; Nordin, Hasan, Management Framework for Sustainable Development Indicators in the State of Selangor, Malaysia, *Ecological Indicators*, 4:4/2004.
152. Holdgate, Martin, The Sustainable Use of Tropical Coastal Resources - A Key Conservation Issue, *Ambio*, 22:7/1993.
153. Hopwood, Bill; Mary Mellor; Geoff O'Brien, Sustainable Development: Mapping Different Approaches, *Sustainable Development*, 13:1/2005.
154. Horwich, John, Montana's Constitutional Environmental Quality Provisions: Self-Execution or Self-Delusion?, *Montana Law Review*, 57:2/1996.
155. Hubbert, King, Exponential Growth as a Transient Phenomenon in Human History, in: *Societal Issues: Scientific Viewpoints*, Storm, Margaret (ed.), New York: American Institute of Physics, 1987.
156. Hudson, Ray, Towards Sustainable Economic Practices, Flows and Spaces: Or Is the Necessary Impossible and the Impossible Necessary?, *Sustainable Development*, 13:4/2005.
157. Hudson, Valerie, Foreign Policy Decision Making, in: *Foreign Policy Decision Making (Revisited)*, Snyder, Richard, Bruck, H.W; Sapin, Burton, New York: Palgrave Macmillan, 2002.
158. Hunter, David; International Law and Public Participation in Policy-making at the International Financial Institutions, in: *International Financial Institutions and International Law*, Bradlow, Daniel; Hunter, David, (eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2010.
159. Innes, Alexandria, Lamont, Christopher, Non-Western Visions of Development? Japan's Official Development Assistance and Global Governmentability, in: *Non-Western Visions with Democratization: Imagining Democracy after the Arab Spring*, Lamont, Christopher; Van der Harst, Jan; Gaenssmantel, Frank (eds.), Farnham/Burlington: Ashgate Publishing, 2015.
160. Innes, Alexandria; Steele, Brent, Governmentality in Global Governance, in: *The Oxford Handbook of Governance*, Levi-Faur, David, (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2012.
161. Löwenheim, Oded, Examining the State: a Foucauldian Perspective on International 'Governance Indicators', *Third World Quarterly*, 29:2/2008.
162. Isar, Yudhishtir Raj; Hoelscher, Michael; Anheier, Helmut, Introduction, in: *Cultures and Globalization: Cities, Cultural Policy and Governance*, Anheier, Helmut; Yudhishtir, Isar Raj (eds), London: SAGE Publishing, 2012.

163. Ivanova, Maria, Environment: The Path of Global Environmental Governance – Form and Function in Historical Perspective, in: *Governing for Sustainable Urban Development*, Rydin, Yvonne (ed.), London: Earthscan, 2012.
164. Jackson *et al.*, The Environment as Cornerstone of Rural Development: An Overview, in: *An Integrated Approach to Rural Development: Dialogues at the Economic and Social Council*, New York: United Nations Publications, 2004.
165. Jackson, Tim, Sustainable Consumption, in: *Handbook of Sustainable Development: 2nd edition*, Atkinson, Giles; Dietz, Simon; Neumayer, Eric; Agarwala Matthew, (Eds), Cheltenham(UK)/Northampton(USA): Edward Elgar Publishing, 2014.
166. Jackson, Wendy; Mwangi, Wagaki; Ormsby, Alison; Vavilov, Andrey, Summary of the Second Session of the Preparatory Committee for the World Summit on Sustainable Development: 28 January – 8 February 2001, *Earth Negotiations Bulletin*, 22:19/2002.
167. Jacobs, Michael, Justice and Sustainability in the European Union, in: *Contemporary Political Studies, Proceedings of the Political Studies Association*, Lovenduski, J., Stanyer, J. (Eds.), Belfast: Political Studies Association, 1995.
168. Jacobs, Michael, Sustainable Development as a Contested Concept, in: *Fairness and Futurity*, Dobson Andrew, (ed.), 1999.
169. Jager, Jill, Sustainability Science, in: *Earth System Science in the Anthropocene: Emerging Issues and Problems*, Ehlers, Eckart; Kraft, Thomas (eds.), Berlin/Heidelberg/New York: Springer, 2005.
170. James, David, Economics, Environment and Sustainable Development, Resource Assessment Commission, *Resource Assessment Commission Occasional Publication*, 1/1991.
171. Jans, Jan, Stop the Integration Principle?, *Fordham International Law Journal*, 33:5/2011.
172. Jepperson, Ronald; Wendt, Alexander; Katzenstein, Peter, Norms, Identity, and Culture in National Security, in: *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Katzenstein, Peter (ed.), New York: Columbia University Press, 1996.
173. Jervis, Robert, Security Regimes, in: *International Regimes*, Krasner, Stephen (ed.), Cambridge, USA: Cornell University Press, 1982.
174. Jickling, Bob, Why I Don't Want my Children to be Educated for Sustainable Development: Sustainable Belief, *The Trumpeter: Journal of Ecosophy*, 11:3/1994.
175. Jodoin, Bastien; Cordonier-Segger, Marie Claire, Introduction, in: *Sustainable Development, International Criminal Justice, and Treaty Implementation*, Jodoin, Bastien; Cordonier-Segger, Marie Claire (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
176. Kahale, Ozgur Can, Project Finance and the Relevant Human Beings, in: *Global Project Finance, Human Rights and Sustainable Development*, Leader, Sheldon; Ong, David (Eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
177. Kalecki, Michal, Political Aspects of Full Employment, *Mrzine*, 22.02.2010.
178. Kamat, Sangeeta, The Privatization of Public Interest: Theorizing NGO Discourse in a Neoliberal Era, *Review of International Political Economy*, 11:1/2004.
179. Kambites, Carol Jill, 'Sustainable Development': the 'Unsustainable' Development of a Concept in Political Discourse, *Sustainable Development*, 22:5/2014.
180. Kapyla, Juha; Mikkola, Harri, A Critical Look at Critical Realism: Some Observations on the Problems of the Metatheory, *World Political Science Review*, 61:1/2010.
181. Kareeivaite, Roberta, The Significance of Good Governance for Sustainable Development: A Theoretical Approach, in: *Good Governance and Civil Society: Selected Issues on the Relations between State, Economy and Society*, Jarosz, Adam (ed.), Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2015.
182. Karimova, Takhmina; Golay, Christophe, Poverty Eradication, in: *The Rio Declaration on Environment and Development: A Commentary*, Vinuales, Jorge, (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2015.
183. Kates, Robert; Parris, Thomas; Leiserowitz, Anthony, What is Sustainable Development: Goals, Indicators, Values and Practice, *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 47:3/2005.
184. Kedia, Simi; Philippon, Thomas, The Economics of Fraudulent Accounting, *Review of Financial Studies*, 22:6/2007.
185. Kemp, Rene; Parto, Saeed; Gibson, Robert, Governance for Sustainable Development: Moving from Theory to Practice, *International Journal of Sustainable Development*, 8:1-2/2005.

186. Kennedy, David, Laws and Development in: *Law and Development: Facing Complexity in the 21st Century*, Hatchard, John; Perry-Kessaris, Amanda (eds.), London, Sydney, Portland: Cavendish Publishing Ltd, 2003.
187. Khosla, Ashok, Foreward, in: *A Sustainable World: Defining and Measuring Sustainable Development*, Trzyna, Thaddeus; Osborn, Julia (eds.), Sacramento: IUCN, 1995.
188. Kingsbury, Benedict, Operational Policies of International Institutions as Part of the Law-making Process: the World Bank and Indigenous Peoples, in: *The Reality of International Law: Essays in Honor of Ian Browlie*, Goodwin-Gill, Guy; Talmon, Stefan (eds.), Oxford: Clarendon Press, 1999.
189. Kitamori, Kumi, Executive Summary, in: *OECD Environmental Outlook to 2030*, Paris: OECD, 2008.
190. Klare, Michael, US Military Policy in the Post-cold War Era, *The Socialist Register*, 28/1992.
191. Kohli, Atul, Introduction, in: *States, Markets and Just Growth: Development in the Twenty-first Century*, Kohli Atul; Moon, Chung-in; Sørensen, Georg, (eds), Tokyo/New York/Paris: United Nations University Press, 2003.
192. Korotayev, Andrey; Tsirel, Sergey, A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis, *Structure and Dynamics*, 4:1/2010.
193. Kreide, Regina, Neglected Injustice: Poverty as a Violation of Social Autonomy, in: *Freedom from Poverty as a Human Right: Who Owes What to the Poor?*, Pogge Thomas (ed.), New York/Paris/Oxford: UNESCO/Oxford University Press, 2007.
194. Kripakorn, Dome, Social Movement and the Natural Resources Management: A Study of the Anti-Nam Choan Dam Movement, *Silpakorn University International Journal*, 7/2007.
195. Kuhr, Gregory, *Promoting Sustainable Development through Engagement*, Carlisle (PE): US Army War College.
196. Kumhof, Michael; Tanner, Evan, Government Debt: A Key Role in Financial Intermediation, in: *Money, Crises, and Transition: Essays in Honor of Guillermo A. Calvo*, Reinhart, Carmen; Végh Gramont, Carlos; Velasco, Andrés, (eds.), Cambridge (MA): MIT Press, 2008.
197. Kupchan, Charles, After Pax Americana: Benign Power, Regional Integration and the Sources of Stable Multipolarity', in: *The New World Order: Contrasting Theories*, Hansen, Birthe; Heurlin, Bertel, (eds), New York: Palgrave, 2000.
198. La Viña, Antonio; Hoff, Gretchen; DeRose, Anne Marie, The Outcomes of Johannesburg: Assessing the World Summit for Sustainable Development, *A Journal of International Affairs*, 23:1/2003.
199. Lafferty, William, The Implementation of Sustainable Development in the European Union, in: *Contemporary Political Studies, Proceedings of the Political Studies Association*, Lovenduski, Joni; Stanyer, Jeffrey, (eds.), Belfast: Political Studies Association, 1995.
200. Lafferty, William, The Politics of Sustainable Development: Global Norms for National Implementation, *Environmental Politics*, 5:2/1996.
201. Lamy, Pascal, *The Doha Development Agenda: Sweet Dreams or Slop Slidin' Away?*, speech at International Institute of Economics, Washington, 17 February 2006.
202. Langhelle, Oluf, Sustainable Development: Exploring the Ethics of "Our Common Future", *International Political Science Review*, 20:2/1999.
203. Laski, Harold, Studies in Law and Politics, in: *The Pluralist Theory of the State: Selected Writings of G.D.H. Cole, J.N. Figgis and H.J. Laski*, Hirst, Paul (ed.), New York: Routledge, 2005.
204. Latouche, Serge, Can Democracy Solve All Problems?, *International Journal of Inclusive Democracy*, 1:3/2005.
205. Lauber, Volkmar, Ecology, Politics, and Liberal Democracy, *Government and Opposition*, 13:2/1978.
206. Lauterpacht, Elihu, Foreward, in: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul, (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011.
207. Lawrence, Peter, Justice for Future Generations: Environment Discourses, International Law and Climate Change, in: *Environmental Discourses in Public and International Law*, Jessup, Brad; Rubenstein, Kim, (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
208. Leff, Enrique, Environmental Rationality: Innovation in Thinking for Sustainability, in: *Technological, Managerial and Organizational Core Competencies: Dynamic Innovation and*

- Sustainable Development: Dynamic Innovation and Sustainable Development*, Nobre, Farley Simon, Walker, David; Harris, Robert (eds.), IGI Global, 2012.
209. Leff, Enrique, Environmental Rationality: Innovation in Thinking for Sustainability, in: *Technological, Managerial and Organizational Core Competencies: Dynamic Innovation and Sustainable Development*, Nobre, Farley Simon; Walker, David; Harris, Robert, (eds.), Hershey: IGI Global, 2011.
 210. Leff, Enrique, Latin American Environmental Thought: A Heritage of Knowledge for Sustainability, *Environmental Ethics*, 34:4/2012.
 211. Leiserowitz, Anthony; Kates, Robert; Parris, Thomas, Sustainability Values, Attitudes, and Behaviors: A Review of Multi-national and Global Trends, *Annual Review of Environmental Resources*, 31/2006.
 212. Lele, Sharachandra, Sustainable Development: A Critical Review, *World Development*, 19:6/1991.
 213. Lerner, Daniel, Modernization: Social Aspects, in: *International Encyclopedia of the Social Sciences, Volume 10: Marr to Myth*, David Sills (ed.), New York: Macmillan, 1968.
 214. Levey, Geoffrey Brahm, Multicultural Integration in Political Theory, in: *Multiculturalism and Integration: A Harmonious Relationship*, Jupp, James, (ed.), Canberra: Australian National University E Press, 2011.
 215. Lindert, Peter; Williamson, Jeffrey, Does Globalization Make the World More Unequal?, in: *Globalization in Historical Perspective*, Bordo, Michael, Taylor, Alan, Williamson, Jeffrey, (eds.), Chicago: University of Chicago Press, 2003.
 216. Lovren-Orlovic, Violeta, Integrating Sustainability into Curriculum of Adult Education Studies: A Journey Across Disciplines, in: *Integrative Approaches to Sustainable Development at University Level: Making the Links*, Filho, Walter Leal; Brandli, Luciana; Kuznetsova, Olga; Do Paço, Arminda Maria Finisterra (eds), Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2014.
 217. Lowe, Vaughan, Sustainable Developments and Unsustainable Arguments, in: *International Law and Sustainable Development: Past Achievements and Future Challenges*, Boyle, Alan; Freestone, David, (eds.), Oxford: Oxford University Press, 1999.
 218. Lu, Feng, On Consumerism and the 'Logic of Capital', in: *Eco-socialism as Politics: Rebuilding the Basis of Our Modern Civilisation*, Huan, Qingzhi, (ed.), Heidelberg/New York/Dordrecht/London: Springer Science & Business Media, 2010.
 219. Luke, Timothy, Neither Sustainable nor Development: Reconsidering Sustainability in Development, *Sustainable Development*, 13:4/2005.
 220. Macmillan Rory, Towards a Sovereign Debt Work-out System, *Northwestern Journal of International Law & Business*, 16:57/1995.
 221. MacNeill, Jim, Leadership for Sustainable Development, in: *Institutionalising Sustainable Development*, Paris: OECD Publishing, 2007.
 222. Marks, Gary; Hooghe, Contrasting Visions of Multi-level Governance, in: *Multi-level Governance*, Bache, Ian; Flinders, Matthew (eds.), Oxford: Oxford University Press, 2005.
 223. Marks, Susan, Democracy and International Governance, in: *The Legitimacy of International Organizations*, Coicaud, Jean-Marc; Heiskanen, Veijo, (eds.), Tokyo/New York: United Nations University Press.
 224. Marks, Susan, The End of History? Reflections on some International Legal Thesis, *European Journal of International Law*, 8:3/1997.
 225. Marschinski, Robert; Behrle, Steffen, The World Bank: Making the Business Case for the Environment, in: *Managers of Global Change: The Influence of International Environmental Bureaucracies*, Biermann, Frank; Siebenhüner, Bernd, (eds.), Boston: MIT Press, 2009.
 226. Marterbauer, Markus; Walterskirchen, Ewald, *Neglecting Demand and Cycle in the Euro Area: Cross-country Comparisons*, Austrian Institute of Economic Research Working Papers, 268/2006.
 227. Matsui, Yoshiro, Some Aspects of the Principle of "Common but Differentiated Responsibilities", *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 2:2/2002.
 228. Matthews; Richard, Hammill, Anne; Sustainable Development and Climate Change, *International Affairs*, 85:6/2010.
 229. Mavroudeas, Stavros, Introduction, in: *Greek Capitalism in Crisis: Marxist Analysis*, Mavroudeas, Stavros, (ed.), New York: Routledge, 2015.

230. Mayeda, Graham, Where Should Johannesburg Take Us? Ethical and Legal Approaches to Sustainable Development in the Context of International Environmental Law, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, 15:1/2004.
231. Mazmanian, Daniel; Kraft, Michael, Three Epochs of the Environmentalist Movement, in: *Toward Sustainable Communities: Transition and Transformations in Environmental Policy*, 2nd edition, Mazmanian, Daniel; Kraft, Michael, (eds.), Cambridge (MA): MIT Press, 2009.
232. McAfee, Selling Nature to Save it? Biodiversity and Green Developmentalism, *Society and Space*, 17:2/1999.
233. McDougal, Myres; Lasswell, Harold; Chen, Lung-Chu; Human Rights and World Public Order, *Human Rights Quarterly*, 4:1/1982.
234. McDougal, Myres; Reisman, Michael, The Prescribing Function in World Constitutive Process: How International Law Is Made, *Yale Studies in World Public Order*, 6:249/1980.
235. McGrew, Anthony, Introduction, in: *Globalization, Development and Human Security*, McGrew, Anthony; Poku, Nana, (eds.), Cambridge: Polity Press, 2007.
236. McGuire, Michael; Agranoff, Robert, The Limitations of Public Management Networks, *Public Administration*, 89:2/2011.
237. Meadowcroft, James, 1995 Planning, Democracy and the Challenge of Sustainable Development, *International Political Science Review*, 18:2/1997.
238. Meadowcroft, James, Environmental Political Economy, Technological Transitions and the State, *New Political Economy*, 10:4/2005.
239. Meadowcroft, James, The Politics of Sustainable Development: Emergent Arenas and the Challenge for Political Science?, *International Political Science Review*, 20:2/1999.
240. Meadowcroft, James, Who is in Charge here? Governance for Sustainable Development in a Complex World, in: *Governance for Sustainable Development: Coping with Ambivalence, Uncertainty and Distributed Power*, Newig, Jens; Voß, Jan-Peter; Monstadt, Jochen (eds.), New York: Routledge, 2013.
241. Meadowcroft, James, Who is in Charge Here? Governance for Sustainable Development in a Complex World, *Journal of Environmental Policy and Planning*, 9:3-4/2007.
242. Megret, Frederic, The Case for a General International Crime against the Environment, in: *Sustainable Development, International Criminal Justice, and Treaty Implementation*, Jodoin, Bastien; Cordonier-Segger, Marie Claire (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
243. Mert, Aysem; Chan, Sander, The Politics of Partnerships for Sustainable Development, in: *Public-private Partnerships for Sustainable Development: Emergence, Influence and Legitimacy*, Biermann, Frank; Chan, Sander; Aysem, Mert (eds), Cheltenham (UK): Edward Elgar Publishing, 2012.
244. Mestrum, Francine, Poverty Reduction and Sustainable Development, in: *The World Summit on Sustainable Development: The Johannesburg Conference*, Hens, Luc; Nath, Bhaskar (eds.), Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2006.
245. Mickelson, Karin, South, North, International Environmental Law and International Environmental Lawyers, *Yearbook of International Environmental Law*, 11/2000.
246. Milward, Brinton; Provan, Keith, Governing the Hollow State, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 10:2/2000
247. Mitchell, James, Urban Disasters as Indicators of Global Environmental Change: Assessing Functional Varieties of Vulnerability, in: *Earth System Science in the Anthropocene: Emerging Issues and Problems*, Ehlers, Eckart; Kraft, Thomas (eds.), Berlin/Heidelberg/New York: Springer, 2005.
248. Mol, Arthur; Spaargaren, Gert, Ecological Modernisation Theory in Debate: A Review, in: *Ecological Modernisation Around the World: Perspectives and Critical Debates*, Mol, Arthur; Sonnenfeld, David (eds.), New York: Routledge, 2013.
249. Morgera, Elisa, From Corporate Social Responsibility to Accountability Mechanisms, in: *Harnessing Foreign Investment to Promote Environmental Protection: Incentives and Safeguards*, Dupuy, Pierre-Marie, Viñuales, Jorge, (eds), Cambridge: Cambridge University Press, 2103.
250. Morison, John, Online Government and e-constitutionalism, *Public Law*, Spring 2003.
251. Moss, Timothy, Regional Governance and the EU Framework Directive: Institutional Fit, Scale and Interplay, in: *Regional Sustainable Development in Europe: The Challenge of Multi-level Co-operative Governance*, Lafferty, William; Narodoslawsky, Michael (eds.), Oslo: Regionet, 2003.

252. Mota, Flávio; Filho, José, Public e-procurement and the Duality of Technology: A Comparative Study in Context of Brazil and of State of Paraíba, *Journal of Information Systems and Technology Management*, 8:2/2011.
253. Muga, Helen; Thomas, Ken, Diffusion and Adoption of Innovations for Sustainability, in: *Technological, Managerial and Organizational Core Competencies: Dynamic Innovation and Sustainable Development: Dynamic Innovation and Sustainable Development*, Nobre, Farley Simon, Walker, David; Harris, Robert (eds.), IGI Global, 2012.
254. Munasinghe, Mohan; Lutz, Ernst, Accounting for the Environment, *Finance and Development*, 28:1/1991.
255. Muthucumaraswamy, Sornarajah, The Return of NIEO and the Retreat of Neo-Liberal International Law, in: *International Law and Developing Countries: Essays in Honour of Kamal Hossain*, Bhuiyan, Sharif; Sands, Philippe; Schrijver, Nico, (eds), Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2014.
256. Naoshi Yamawaki, Hermeneutics of Culture and the Universality of Ethics: Beyond the Formalism and Culturalism of Economic Philosophy and Social Ethics, in: *The Good and the Economical: Ethical Choices in Economics and Management*, Koslowski, Peter; Shionoya, Yuichi (eds.), Berlin: Springer, 1993.
257. Neumann, Iver, A Region-Building Approach', in: *Theories of New Regionalism*, Söderbaum, Fredrik; Shaw, Timothy, New York: Palgrave Macmillan, 2003.
258. Newman, Edward, Critical Human Security Studies, *Review of International Studies*, 36:1/2010.
259. Ngozi, Okonjo-Iweala, Why the G-20 Should Be Interested in the Development of the G-160, in: *Postcrisis Growth and Development: A Development Agenda for the G-20*, Fardoust, Shahrokh; Kim, Yongbeom; Sepulveda, Claudia (eds.), Washington: World Bank Publications, 2011.
260. Noll, Heinz-Herbert, Social Indicators and Quality of Life Research: Background, Achievements and Current Trends, in: *Advances in Sociological Knowledge: Over Half a Century*, Nikolai Genov (ed.), Wiesbaden: Springer, 2004.
261. Norgaard, Richard, Sustainable Development: A Co-Evolutionary View, *Futures*, 20:6/1988.
262. Nussbaum, Arthur, Arbitration Between the Lena Goldfields Ltd. And the Soviet Government, *Cornell Law Review*, 36:1/1950.
263. O'Riordan, Timothy, Environmental Science on the Move, in: *Environmental Science for Environmental Management*, O'Riordan, Timothy, (ed.), Harlow: Longman Group, 1995.
264. O'Riordan, Timothy, The Politics of Sustainability, in: *Sustainable Environmental Management: Principles and Practice*, Turner, Kerry, (ed.), London: Belhaven Press, 1988.
265. O'Riordan, Timothy, Stability and Transformation in Environmental Government, *The Political Quarterly*, 62:2/1991.
266. O'Riordan, Timothy, Research and Policy Review: Future Directions for Environmental Policy, *Environment and Planning*, 17:11/1985.
267. Oberleitner, Gerd, Human Security: A Challenge to International Law?, *Global Governance*, 11:2/2005.
268. Okita, Saburo, Sewell, John, *The United States and Japan: Sharing Responsibility for Global Development*, Issue 3 of U.S.-Japan Development Cooperation papers, Washington DC: Overseas Development Council, 1991.
269. Ong, David, Applying International Environmental Principles to Project-financed Transitional Investment Agreements, in: *Global Project Finance, Human Rights and Sustainable Development*, Leader, Sheldon; Ong, David (Eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
270. Orsato, Renato; Clegg, Stewart, Radical Reformism: Towards Critical Ecological Modernization, *Sustainable Development*, 13:4/2005.
271. Ostrom et al., Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges, *Science*, 284:5412/1999.
272. Owen, Stephen, The Ombudsman: Essential Elements and Common Challenges, in: *The Ombudsman: Diversity and Development*, Reif, Linda; Marshall, Mary; Ferris, Charles (eds.), Edmonton: International Ombudsman Institute, 1993.
273. Palassis, Stathis, The IMOs Climate Change Challenge: Application of the Principle of Common but Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities, *Washington and Lee Journal of Energy, Climate, and the Environment*, 6:1/2014.
274. Pallemarts, Marc, International Environmental Law from Stockholm to Rio: Back to the Future?, in: *Greening International Law*, Sands, Philippe (ed.), New York: Routledge, 1994.
275. Pandey, Upasana, *Mahatma Gandhi and Modern Civilization*, Mainstream, 48:41/2010.

276. Park, Susan, The World Bank's Global Safeguard Policy Norm?, in: *Owning Development: Creating Policy Norms in the IMF and the World Bank*, Park, Susan; Vetterlein, Antje (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
277. Parks, Bradley; Roberts, Timmons, Climate Change, Theory, *Culture & Society*, 27:2–3/2010.
278. Parris Glendening, Maryland's Next Smart Growth Initiative: The Next Steps, *Fordham Urban Law Journal*, 29:4/2001.
279. Paterson, Matthew, Green Politics, in: *Theories of International Relations*, 5th edition, Burchill, Scott; Linklater, Andrew; (eds), Devetak, Richard; Donnelly, Jack; Nardin, Terry; Paterson, Matthew; Reus-Smit, Christian; True, Jacqui New York: Palgrave Macmillan, 2013.
280. Paterson, Matthew, The Politics of Climate Change after UNCED, in: *Rio: Unravelling the Consequences*, Thomas Caroline, (ed.), New York: Frank Cass&Co, 1994.
281. Pearce, David, Economics, Equity, and Sustainable Development, *Futures*, 20:6/1988.
282. Pelling, Mark, The Rio Earth Summit, in: *The Companion to Development Studies*, 2nd edition, Desai, Vandana; Potter, Robert, (eds.), London/New York: Routledge, 2013.
283. Perry, Amanda, International Economic Organisations and the Modern Law and Development Movement, in: *Making Development Work: Legislative Reform for Institutional Transformation and Good Governance*, Seidman, Ann; Seidman, Robert; Walde, Thomaas (eds.), The Hague: Kluwer, 1999.
284. Peters, Michael, The New Prudentialism in Education: Actuarial Rationality and the Entrepreneurial Self, *Educational Theory*, 55:2/2005.
285. Petersmann, Ernst-Ulrich, Time for a United Nations "Global Compact" for Integrating Human Rights into the Law of World Wide Organisations: Lesson from European Integration, *European Journal of International Law*, 13:2/2002.
286. Petersmann, Ernst-Ulrich, International Trade Law and Human Rights: The ILA's 2008 Rio de Janeiro Declaration, in: *International Law and Developing Countries: Essays in Honour of Kamal Hossain*, Bhuiyan, Sharif; Sands, Philippe; Schrijver, Nico, (eds), Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2014.
287. Pezzey, John; Toman, Michael, Sustainability and Its Economic Interpretations, in: *Scarcity and Growth: Natural Resources and the Environment in the New Millennium*, Simpson, David; Toman Michael; Ayres, Robert (eds.), Washington DC: RFF Press, 2005.
288. Piddington, Kenneth, The Role of the World Bank, in: *The International Politics of the Environment*, Hurrell, Andrew, Kingsley, Benedict (eds.), Oxford: Clarendon Press, 1992.
289. Pierik, Roland, Shared Responsibility in International Law: A Normative-philosophical Analysis, in: *Distribution of Responsibilities in International Law*, Nollkaemper, Andre; Jacobs, Dov, (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
290. Poffenberger, Mark, People in the Forest: Community Forestry Experiences from Southeast Asia, *International Journal of the Environment and Sustainable Development*, 5:1/2006.
291. Power, Marcus, Mahbub Ul Haq, in: *Fifty Key Thinkers on Development*, Sachs, Wolfgang (ed.), Oxford: Routledge, 2006.
292. Pupovac, Vanessa, The Romance of Global Health Security, in: *Globalization, Difference, and Human Security*, Kamal Pasha, Mustapha (ed.), New York: Routledge, 2013.
293. Quinn, Nevil; Marriot Susan, Sustainable Water Resource Management in South Africa: A Decade of Progress?, in: *Sustainable Development: National Aspirations, Local Implementation*, Woodland, Wendy; Terry, Alan; Hill, Jennifer (eds.), Aldershot: Ashgate Publishing, 2012.
294. Rainey, David, A Model for Improving the Adoption of Sustainability in the Context of Globalization and Innovation, in: *Technological, Managerial and Organizational Core Competencies: Dynamic Innovation and Sustainable Development*, Nobre, Farley Simon, Walker, David; Harris, Robert (eds.), Hershey: IGI Global, 2012.
295. Redclift, Michael, Sustainability and Theory: An Agenda for Action, in: *Globalizing Food: Agrarian Questions and Global Restructuring*, Goodman, David; Watts, Michael, (eds.), London: Routledge, 1997.
296. Redclift, Michael, Sustainable Development (1987-2005) – an Oxymoron Comes of Age, *Problemy Ekorożwoju/Problems of Sustainable Development*, 4:1/2009.
297. Reich, Simon, *What Is Globalization: Four Possible Answers*, The Helen Kellogg Institute for International Studies, Working paper 261/December 1998.

298. Reinicke, Wolfgang; Witte, Jan Martin, Interdependence, Globalization, and Sovereignty: The Role of Non-binding International Legal Accords, in: *Commitment and Compliance: The Role of Non-binding Norms in the International Legal System*, Shelton, Dinah (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2003.
299. Reisman, Michael, A Jurisprudence from the Perspective of the „Political Superior“, *Northern Kentucky Law Review*, 23:605/1996.
300. Reisman, Michael, Development and Nation Building: A Framework for Policy-oriented Inquiry, *Maine Law Review*, 60:2/2008.
301. Reisman, Michael, International Lawmaking: A Process of Communication, *Proceedings of The American Society of International Law* 75:101/1981.
302. Richardson, Dick, The Politics of Sustainable Development, in: *The Politics of Sustainable Development: Theory, Policy and Practice within the European Union*, Baker, Susan; Kousis, Maria; Richardson, Dick, (eds), New York/London: Routledge, 2005.
303. Robinson, John, Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development, *Ecological Economics*, 48/2004.
304. Röckström, Johan et al., A Safe Operating Space for Humanity, *Nature*, 461/2009.
305. Roncallo, Alejandra, Cosmologies and Regionalisms form „Above“ and „Below“ in the Post-Cold War Americas: The Relevance of Karl Polyani for the 21st Century, *Third World Quarterly*, 34:7/2013.
306. Rosales, Jon, The Politics of Equity: Precedents for Post-Kyoto Per Capita Schemes, in: *Global Warming and Climate Change: Ten Years after Kyoto and Still Counting*, Vol. 1, Grover, Velma, (ed.), Boca Raton (FL): CRC Press, 2008.
307. Rosenau, James, Governance, Order, and Change in World Politics, in: *Governance without Government?: Order and Change in World Politics*, Rosenau, James; Czempiel, Ernst-Otto, (eds.) Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
308. Ruland, Jurgen; Carrapatoso, Astrid, EP Transatlantic Relations, in: *The European Parliament and Its International Relations*, Stavridis, Stelios; Irrera, Daniela (eds), New York: Routledge, 2015.
309. Runnalls, David, Our Common Inaction: Meeting the Call for Institutional Change, *Environment Magazine*, 50:6/2008.
310. Ryerson, Christie, Critical Voices and Human Security: To Endure, to Engage, or to Critique?, *Security Dialogue*, 41:2/2010.
311. Sachs, Jeffrey, *Globalization and the Rule of Law*, Address at Yale Law School, 16 October 1998.
312. Sachs, Jeffrey, Rethinking Macroeconomics, *Capitalism and Society*, 4:3/2009.
313. Salim, Emil, The Paradigm of Sustainable Development, in: *Institutionalising Sustainable Development, Proceedings of a Workshop „Institutionalising Sustainable Development“* held in Stockholm, 31 August-1 September 2006, Paris: OECD Publishing, 2007.
314. Sands, Philippe, The Greening of International Law: Emerging Principles and Rules, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 1:2/1994.
315. Sauvant, Karl, Impact Assessment of Investment Treaties, in: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011.
316. Sauvé, Lucie, Environmental Education and Sustainable Development: A Further Appraisal, *Canadian Journal of Environmental Education*, 1:1/1996.
317. Schlemmer-Schulte, Sabine, The World Bank, its Operations and its Inspection Panel, *Recht der Internationalen Wirtschaft*, 45/1999.
318. Schramm Stokke, Olav, Regimes as Governance Systems, in: *Global Governance: Drawing Insights from the Environmental Experience*, Young, Oran (ed.), Cambridge: MIT Press, 1997.
319. Schröter et al., Ecosystems Services as a Contested Concept: A Synthesis of Critique and Counterarguments, *Conservation Letters*, 7:6/2014.
320. Scott, Allen, Cultural Economy: Retrospect and Prospect, in: *The Cultural Economy: The Cultures and Globalization, Series 2*, Anheier, Helmut; Isar, Yudhishtir Raj, (eds.), London: Sage Publications, 2008.
321. Sengupta, Arjun, Implementing the Right to Development, in: *International Law and Sustainable Development: Principles and Practice*, Schrijver, Nico; Weiss, Friedl (eds.), Leiden. Martinus Nijhoff Publishers, 2004.

322. Shan, Wenhua, Is Calvo Dead?, *The American Journal of Comparative Law*, 55:1/2007.
323. Sherman, Richard, Energy: Energy Governance, Poverty and Sustainable Development, in: *Governance for Sustainable Development: A Foundation for the Future*, Ayre, Georgina; Callway, Rosalie, (eds.), London/Sterling (VA): Earthscan, 2005.
324. Shihata, Ibrahim, Democracy and Development, *The International Comparative Law Quarterly*, 46/1997.
325. Shiva, Vananda, The Greening of Global Reach, in: *Global Ecology*, Sachs, Wolfgang (ed.), London: Zed. Books, 1993.
326. Shiva, Vandana, Recovering the Real Meaning of Sustainability, in: *Environment In Question: Ethics and Global Issues*, Cooper, David; Palmer, Joy, (eds.), New York: Routledge, 1991.
327. Six, Clemens, The Rise of Postcolonial States as Donors: A Challenge to the Development Paradigm?, *Third World Quarterly*, 34:7/2009, pp. 1104, 1106.
328. Slaughter, Mary-Anne, The Liberal Agenda for Peace: International Relations Theory and the Future of the United Nations, *Transitional Law and Contemporary Problems*, 4:377/1994.
329. Smith, Adrian, Niche-based Approaches to Sustainable Development: Radical Activists versus Strategic Managers, in: *Reflexive Governance for Sustainable Development*, Voß, Jan-Peter; Bauknecht, Dierk; Kemp, René, (eds.), Cheltenham: Edward Edgar Publishing, 2006.
330. Smith, Jesse, The Shape We're In: Introduction to Special Issue on the State of Planet, *Science*, 302:5648/2003.
331. Solomon Robert, Historicism, Communitarianism and Commerce: An Aristotelian Approach to Business Ethics, in: *Contemporary Economic Ethics and Business Ethics*, Koslowski, Peter (ed.), Berlin: Springer, 2000.
332. Solomon, Margot, From NEIO to Now and the Unfinishable Story of Economic Justice, *International and Comparative Law Quarterly*, 62:1/2013.
333. Steindl, Joseph, Saving and Debt, in: *Money, Credit and Prices in Keynesian Perspective*, Barrère Alain (ed.), London: Macmillan, 1988.
334. Steindl, Joseph, Stagnation Theory and Stagnation Policy, *Cambridge Journal of Economics*, 3:1/1979.
335. Sterling, Stephen, Education in Change, in: *Education for Sustainability*, Huckle John; Sterling, Stephen, (eds.), New York: Earthscan, 2001.
336. Stockmann, Reinhard, Understanding Sustainability Evaluation and Its Contributions to Policy-making, in: *Sustainable Development, Evaluation and Policy-Making: Theory, Practise and Quality Assurance*, Von Raggamby, Anneke; Rubik, Frieder, (eds.), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2012.
337. Stone, Christofer, Towards Legal Rights for Natural Objects, *Southern California Law Review*, 45/1972.
338. Sullivan, Sian, Banking Nature?: The Spectacular Financialization of Environmental Conservation, *Antipode*, 45:1/2013.
339. Suzuki, Eisuke, Responsibility of International Financial Institutions under International Law, in: *International Financial Institutions and International Law*, Daniel; Hunter, David (eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2010.
340. Svara, James; Brunet, James, Filling in the Skeletal Pillar: Addressing Social Equity in Introductory Courses in Public Administration, *Journal of Public Affairs Education*, 10:2/2004.
341. Svara, James; Brunet, James, Social Equity Is a Pillar of Public Administration, *Journal of Public Affairs Education*, 11:3/2005.
342. Sweezy, Paul, Capitalism and the Environment, *Monthly Review*, 41:2/1989.
343. Taillant, Jorge Daniel; Bonnitcha, Jonathan, International Investment Law and Human Rights, in: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011.
344. Taylor Pepperman, Bob, Environmental Ethics and Democracy, in: *Democracy and the Environment: Problems and Prospects*, Lafferty, William; Meadowcroft, James, (eds.), London: Edward Elgar, 1996.
345. Thomas, Ian, Critical Thinking, Transformative Learning, Sustainable Education, and Problem-Based Learning in Universities, *Journal of Transformative Education*, 7:3/2009.

346. Tladi, Dire, Can the Wolf Protect the Lamb?: Free Trade Regimes as Instrumenta Towards Sustainable Development, *South African Yearbook of International Law*, 27:149/2002.
347. Tladi, Dire, *Sustainable Development in International Law: An Analysis of Key Enviro-economic Instruments*, Pretoria: Pretoria University Law Press, 2007.
348. Trakarnsuphakorn, Prasert, Space of Resistance and Place of Local Knowledge in Karen Ecological Movement of Northern Thailand: The Case of Pgaz K’Nyau Villages in Mae Lan Kham River Basin, *Southeast Asian Studies*, 45:4/2007.
349. Vallance, Suzanne; Perkins, Harvey; Dixon, Jennifer, What Is Social Sustainability? A Clarification of Concepts, *Geoforum*, 42:3/2011.
350. Van den Putte, Lore; De Ville, Ferdi; Orbie, Jan, The European Parliament as an International Actor in Trade, in: *The European Parliament and Its International Relations*, Stavridis, Stelios; Irrera, Daniela (eds.), New York: Routledge, 2015.
351. Van Dinh, Thi Thuy, Addressing Corruption in the Environmental Sector: How the United Nations Convention against Corruption Provides a Basis for Action, in: *Corruption, Environment and the United Nations Convention Against Corruption*, Paper from the event “Impact of corruption on the environment and the UN Convention against Corruption as a tool to address it”, Marrakesh, 26 October 2011, Vienna: UN Office on Drugs and Crime, 2012.
352. Van Hees, Sander, Sustainable Development in the EU: Redefining and Operationalizing the Concept, *Utrecht Law Review*, 10:2/2014.
353. Van Slyke David, Agents or Stewards: Using Theory to Understand the Government-nonprofit Social Service Contracting Relationship, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 17:2/2007.
354. Van Winden, Willem, Knowledge and the European City, *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 101:1/2010.
355. Veeder, V.V, The Lena Goldfields Arbitration: The Historical Roots of Three Ideas, *International and Comparative Law Quarterly*, 47:4/1998.
356. Verdun, Amy, The EU and the Global Political Economy, in: *International Relations and the European Union*, 2nd edition, Hill, Christopher; Smith, Michael (eds.), Oxford: Oxford University Press, 2011.
357. Victor, David, Recovering Sustainable Development, *Foreign Affairs*, 85:1/2006.
358. Viriyo, Aggarin, Principle of Sustainable Development in International Environmental Law, *Social Science Research Network*, August 22, 2012.
359. Vitousek, Peter; Ehrlich, Paul; Ehrlich, Anne; Matson, Pamela, Human Appropriation of the Products of Photosynthesis, *BioScience*, 36:6/1986.
360. Vogler, John, The Challenge of the Environment, Energy, and Climate Change, in: *International Relations and the European Union*, 2nd edition, Hill, Christopher; Smith, Michael (Eds.), Oxford: Oxford University Press, 2011.
361. Voß, Jan-Peter; Newig, Jens; Kastens, Britta; Monstadt, Jochen; Nolting, Benjamin, Steering for Sustainable Development: a Typology of Problems and Strategies with respect to Ambivalence, Uncertainty and Distributed Power, in: *Governance for Sustainable Development: Coping with Ambivalence, Uncertainty and Distributed Power*, Newig, Jens; Voß, Jan-Peter; Monstadt, Jochen (eds.), New York: Routledge, 2013.
362. Voß; Kemp, Sustainability and Reflexive Governance: Introduction, in: *Reflexive Governance for Sustainable Development*, Voß; Bauknecht; Kemp (eds.), Cheltenham/Northampton: Edward Edgar Publishing, 2006.
363. Wackernagel, Mathis *et al.*, Tracking the Ecological Overshoot of the Human Tracking the Ecological Overshoot of the Human Economy, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 2002, 99:14/2002.
364. Wangari Maathai, Bottlenecks to Development in Africa, *4th UN World Women's Conference, Beijing, China, 30 August 1995*.
365. Warner Mark; Fitt, William; Schmidt, Georg, The Effects of Elevated Temperature on the Photosynthetic Efficiency of Zooxanthellae in Hospite from Four Different Species of Reef Coral: A Novel Approach, *Plant Cell Environment*, 19:3/1996.
366. Weaver, Catherine, The World’s Bank and the Bank’s World, *Global Governance*, 13:4/2007.
367. Wiessner, Siegfried, The New Haven School of Jurisprudence: A Universal Toolkit for Understanding and Shaping the Law, *Asia Pacific Law Review*, 18:1/2010.

368. Wilson, Jeffrey; Tyedmers, Peter; Pelot, Ronald, Contrasting and Comparing Sustainable Development Indicator Metrics, *Ecological Indicators*, 7:2/2007, p. 300.
369. Winkelsteinm, Warren, Determinants of Worldwide Health, in: *American Journal of Public Health*, 82:7/1992.
370. Wolfensohn, James, Foreward in: *World Bank, World Development Report 1997: The State in a Changing World*, New York: Oxford University Press, 1997.
371. Yandle, Bruce, Is Free Trade an Enemy of Environmental Quality?, in: *NAFTA and the Environment*, Anderson, Terry (ed.), San Francisco: Pacific Institute for Public Policy, 1993.
372. Yates, Candida, Political Sport and the Sport of Politics: A Psycho-cultural Study of Play, the Antics of Boris Johnson and the London 2012 Olympic Games, in: *Media and the Inner World: Psycho-cultural Approaches to Emotion, Media and Popular Culture*, Bainbridge, Caroline; Yates, Candida, (eds.), New York: Palgrave Macmillan, 2014.
373. Young, Stephen, *Participation Strategies in the Context of Local Agenda 21: Towards a New Watershed?*, in: Contemporary Political Studies Volume 3: Proceedings of the Political Studies Association, Hampsher-Monk, Iain; Stanyer, Jeffrey (eds.), Belfast: Political Studies Association, 1996.
374. Yu Vincente, Responses to Trade and Adptation Challanges, in: *Trade, Climate Change and Sustainable Development: Key Issues for Small States, Least Developed Countries and Vulnerable Economies*, Gueye, Moustapha; Sell, Malena; Strachan, Janet, (eds.), Geneva/London: Centre for Trade and Sustainable Development/Commonwealth Secretariat, 2009.
375. Zanger, Sabine, A Global Analysis of the Effect of Political Regime Change on Life Integrity Violations, 1977-1993, *Journal of Peace Research*, 37:2/2000.
376. Zanger, Sabine, Good Governance and European Aid: The Impact of Political Conditionality, *European Union Politics*, 1:3/2000.
377. Zapf, Wolfgang, The Role of Innovations in Modernization Theory, *International Review of Sociology*, 2:3/1991.
378. Zhan, James, International Investment Law and Development, in: *Sustainable Development in World Investment Law*, Cordonier Segger, Marie-Claire; Khalfan, Ashfaq, Cordonier Segger, Marie-Claire; Gehring, Markus; Newcombe, Andrew Paul (Eds.), Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011.
379. Андевски, Милица, Етичка утемељеност одрживог развоја, *Теме*, 30:3/2006.
380. Бакрач, Саша; Вуруна, Младен; Милановић, Мишко, Деградација животне средине – утицај на еколошку безбедност, *Војно дело*, 42/2010.
381. Врховшек, Мирослав, Кривично-правна заштита животне средине према новом Кривичном законика Србије, *Бранич*, 121:3-4/2007.
382. Гађиновић, Радослав, Класификација безбедности, *НБП-Београд*, 12:2-3/2007.
383. Детаљније: Grace, Delia, et al., Participatory Risk Assessment: A New Approach for Safer Food in Vulnerable African Communities, *Development in Practice*, 18:4-5/2008.
384. Драгишић, Зоран, *(Ре)конструкција институција: годину дана транзиције у Србији*, Зборник радова са научног скупа Институционална (ре)конструкција Србије и југословенског друштва – годину дана после, Бања Ковиљача 26-28.10.2001, Цветковић, Владимир (пр.), Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију, 2002.
385. Ђукић, Петар, *Одрживи развој. Утопија или шанса за Србију*, Београд: Технолошко-металуршки факултет, 2011, стр 3–25;
386. Ђурђевић, Драган; Стевановић Мирослав, *Дехуманизација као изазов економије информационог доба*, Међународна научна конференција из области информационих технологија и савременог пословања “SYNTHESIS 2015“, Београд, 16 – 17 април 2015. године, Зборник, Станишић, Милован (ур.), Београд: Универзитет Сингидунум, 2015.
387. Ђурђевић, Драган; Стевановић Мирослав, *Утицај брзине као одлике информационог доба на капацитет перцепције безбедносног изазова високофреквентне трговине*, Међународна научно-стручна конференција ИКТ безбедност, Кладово, 14-16 мај 2015, Зборник, Словић, Слободан (ур.), Београд: Висока школа струковних студија за економију и управу/Центар за економска истраживања, 2015.
388. Ђурђевић-Лукић, Светлана, Повезаност безбедности и развоја: нови концепти и пракса међународних организација, у: *Економија и безбедност*, Мирослав Хацић; Јелена Радоман (ур.), Београд: Центар за цивилно-војне односе, 2009.

389. Јовановић, Бранимир, *Настанак и обликовање концепта одрживог развоја*, http://www.centartesla.com/docs/Nastanak_i_oblikovanje_koncepta_odrzivog_razvoja.pdf.
390. Кековић, Зоран; Кешетовић, Желимир, *Друштвена безбедност у Србији, Српска политичка мисао*, 20:12/2008.
391. Kolundžić, Stevo, Pouzdanost opskrbe naftom i plinom u suvremenim geostrateškim i energetskim promjenama, u: Dekanić, Igor; *Geopoliticki aspekti nafte i vode*, Zagreb: Centar za politološka istraživanja/PSRC, 2008.
392. Костадиновић-Красић, Данијела, Одрживи развој и развој Југославије, *Теме*, 26:2/2002.
393. Костић, Марија, Утицај Аархуске конвенције на статус проблема и правни третман заштите животне средине у Европској унији, *Правни живот часопис за правну теорију и праксу*, 1:9/2008.
394. Матијашевић-Обрадовић, Јелена; Обрадовић, Александар, Угрожавање безбедности савременог друштва у светлу угрожавања еколошке безбедности, *Култура полиса*, 11:23/2014.
395. Матијевић, Миле, *Специфичности сузбијања еколошког криминалитета*, I Међународна конференција Еколошка безбедност у постмодерном амбијенту, 26-27. јун 2009, Зборник, Биочанин, Раде, Алексић, Јана; Видовић, Александра, (ур.), Бања Лука: Арт принт, 2009.
396. Михајлов, Анђелка, *Основе аналитичких инструмената у области животне средине*, у: Аналитички инструменти у области животне средине, Тематски зборник, Кашанин-Грубин, Милица; Марјановић, Првослав; Михајлов, Анђелка (ур.), Сремска Каменица: Универзитет ЕДУКОНС, 2010.
397. Надић, Дарко, Одрживи развој и принципи одрживог развоја у стратешким документима Републике Србије, Београд: *Годишњак Факултета политичких наука*, 5:6/2011.
398. Надић, Дарко; Шуваковић, Урош, Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије. Политичка визија или утопија, *Ecologica*, 18:62/2011.
399. Павловић Вукашин, Микрофизика и макрополитика моћи Мишела Фукоа, *Годишњак Факултета политичких наука*, 2:2/2008.
400. Павловић, Вукашин, Одрживи развој и универзитетско образовање, у: *Универзитет и одрживи развој*, Павловић, Вукашин (приређивач), Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду и Центар за еколошку политику и одрживи развој, 2011.
401. Падиља, Карина Лопез; Староски, Мирјам; Насименто, Родриго Коста, Питање слободе у процесу реформе психијатрије: потенцијално присуство неолибералних пракси управљања, *Психолошка истраживања*, 14:2/2011.
402. Пејановић, Љубо, *Проблеми екологије и еколошко-безбедносне културе у Републици Србији*, IV међународни скуп Мултикултуралност и савремено друштво – право, безбедност, Нови Сад, 1. март 2013, Зборник, Живковић, Милан (ур.), Нови Сад: Висока школа за правне и пословне академске студије др Лазар Вркатић, 2013.
403. Петровић, Биљана; Торић, Драгана, Право на здраву животну средину као људско право, *Правни живот*, 9/2006.
404. Стевановић, Мирослав, *Поступање са досијеима бивших репресивних режима са аспекта унутрашњих права држава у транзицији и међународног јавног права*, магистарска теза, Београд: Правни факултет Универзитета Унион, 2014.
405. Стевановић, Мирослав; Ђурђевић, Драган, *Изазови међународног финансијског система за националну безбедност*, Конференција о безбедности информација „BISEC 2015“, Београд, 17. јун 2015, Зборник, Мехић, Нецад (ур.), Београд: Метрополитан универзитет, 2015.
406. Stevanovic, Miroslav; Djurdjevic, Dragan, *The Capacity of Perception: The Need for an Educational System in Support of the National Security*, Creative Education for Sustainable Growth, Proceedings International Conference Employment, Education and Entrepreneurship, 14-16 October 2015 Belgrade, Grozdanic, Radmila; Jovancevic, Dragica (eds.), Belgrade: Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, 2015, pp. 50-52.
407. Тубић, Бојан, Начело одрживог развоја у међународним правним актима и пракси међународног суда, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 47:3/2013.
408. Унковић, Милорад, Кордић, Нинела, *Одрживи развој и екологија*, X Међународни научни скуп „Синергија 2012“, Зборник, Бијељина: Универзитет Синергија, 2012.
409. Чучковић, Бојана, *Примена правила о одговорности државе за еколошку штету*, докторска дисертација, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2012.

410. Шепић, Мирослав, *Техничко – технолошки аспекти превенције и сузбијања тероризма*, докторска дисертација, Београд: Универзитет Сингидунум, 2013.
411. Штрбац, Нада; Вуковић, Милован; Вожа, Данијела; Сокић, Мирослав, *Одрживи развој и заштита животне средине, Рециклажа и одрживи развој*, 5/2012.

Студије међународних организација

1. Asian Development Bank, *Governance and Public Management: Overview*.
2. Baha'i- International Community, *Sustainable Development: the Spiritual Dimension*, A statement to the First Session of the World Summit on Sustainable Development Preparatory Committee, 30 April 2001.
3. Callaghan, Mike, *Overview: What Should the G20's Development Priorities Be?*, G 20 Monitor, 5/2013.
4. Consultative Group on Sustainable Development Indicators, <http://www.iisd.org/cgsdi/>.
5. Dodds, Felix, *Multi-stakeholder Partnerships: Making Them Work for the Post-2015 Development Agenda*, Study commissioned by the United Nations Department of Economic and Social Affairs.
6. Dodds, Felix; Schneeberger, Kirsty; Ullah, Farooq, *Review of implementation of Agenda 21 and the Rio Principles*, Study prepared by the Stakeholder Forum for a Sustainable Future, New York: UN Department of Economic and Social Affairs, 2012.
7. European Opinion Research Group, *The Attitudes of Europeans Towards the Environment*, EU Directorate General Environment, 2002.
8. European Statistical System, *Sponsorship Group on Measuring Progress, Well-being and Sustainable Development: Final Report Adopted by the European Statistical System Committee*, Luxembourg: European Statistical System, 2011.
9. Eurostat, *Sustainable development in the European Union: 2013 Monitoring Report of the EU Sustainable Development Strategy*, Popova, Mariana et al. (ed.), Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.
10. GEF, *Evaluation of Experience with Conservative Trust Funds*, 1978.
11. GEF, <https://www.thegef.org/gef/whatisgef>.
12. Gold Joseph, *Conditionality (Pamphlet Series IMF: No. 31)*, Washington DC: IMF, 1979.
13. Hammer, Michael, Cumming, Lauren, *The World Trade Organisation (WTO) Accountability Assessment 2011/2012 Results*, Global Climate Governance Research Briefing 2, London: Economic and Social Research Council, 2012.
14. IBRD/IDA, *Inspection Panel Annual Report, July 1, 2007, to June 30, 2008*.
15. IBRD/World Bank, *A Sourcebook for Poverty Reduction Strategies*, Klugman, Jeni (ed.), 2002, Washington: The World Bank.
16. IMF, *Good Governance: The IMF's Role*, Washington DC: IMF, 1997.
17. IMF, *The IMF and Environmental Issues*, Issues Brief, 13 April 2000.
18. IMF, *The Poverty Reduction and Growth Facility – Operational Issues*, 2000.
19. IMF, *World Economic Outlook 2007: Globalization and Inequality*, Washington, DC: International Monetary Fund, 2007.
20. International Conference on Agrarian Reform and Rural Development Final Declaration, ICARRD 2006/3 (10 March 2006).
21. International Labour Organisation, *Economic Security for a Better World*, Geneva: ILO, 2004.
22. IUCN, *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*, Gland: IUCN/UNEP/WWF, 1980.
23. Matrix of Proposed Policies Actions: A Development Agenda for the G-20, (10 October 2010).
24. OECD Development Assistance Committee, *Strategies for Sustainable Development: Guidance for Development Co-operation*, Paris: OECD, 2001.
25. OECD *Emerging Risks in the 21st Century: An Agenda for Action*, Paris: OECD Publishing, 2003.
26. OECD, *Development Cooperation Report*, Paris: OECD, 2014, p. 23.
27. OECD, *Development Assistance Peer Reviews OECD Development Assistance Peer Reviews: European Union*, Paris: OECD Publishing, 2012.
28. OECD, *Gender and Sustainable Development: Maximising the Economic, Social and Environmental Role of Women*, Paris: OECD Publishing, 2008.

29. OECD, *Good Practices in the National Sustainable Development Strategies of OECD Countries*, Paris: OECD, 2006.
30. OECD, *Governance for Sustainable Development: Five OECD Case Studies*, Paris: OECD, 2002.
31. OECD, Poverty-environment-gender Linkages: The Rural Context, *The DAC Journal*, 2:4:2001.
32. OECD, *Preserving Biodiversity and Promoting Biosafety*, OECD Observer Policy Brief (May 2005).
33. Stiglitz, Joseph et al., *Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of the International Monetary and Financial System*, 2009.
34. Sutherland, Peter et al., *The Future of the WTO: Addressing Institutional Challenges in the New Millennium*, Geneva: WTO, 2004.
35. The World Bank Group, *The Worldwide Governance Indicators*.
36. The World Bank, *Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development*, Washington DC: The World Bank, 1997.
37. The World Bank, *World Development Report 2010: Development and Climate Change*, Washington: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 2010.
38. The World Bank, *Development and Climate Change: A Strategic Framework for the World Bank Group*, Washington: The World Bank, 2008.
39. UN Advisory Committee on Coordination, *Consolidated Document on the United Nations System and the Human Environment*, UN doc. A/ CONF.48/12 (17 December 1971).
40. UN Commission on Sustainable Development, *Indicators of Sustainable Development: Frameworks and Methodologies*, Background paper no. 3, UN doc. DESA/DSD/2001/3 (2001).
41. UN Department of Economic and Social Affairs, *World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables*, Working Paper No. ESA/P/WP.241, New York: United Nations, 2015.
42. UN DESA, *Guidance in Preparing a National Sustainable Development Strategy: Managing Sustainable Development in the New Millennium*, UN doc. DESA/DSP/PC2/BP13, 2002.
43. UN General Assembly, *Report of the International Conference on Population and Development*, A/CONF.171/13 (18 October 1994).
44. UN High Commissioner for Human Rights, *Frequently Asked Questions on a Human Rights-based Approach to Development Cooperation*, UN doc. HR/PUB/06/8, New York/Geneva: United Nations Publications, 2006.
45. UNCTAD, *Making FDI Work for Sustainable Development*, UNCTAD/DITC/TED/9, New York/Geneva: United Nations, 2004.
46. UNCTAD, *The 2013 World Investment Report: Global Value Chains: Investment and Trade for Development*, Zhan James et al. (eds.), New York/Geneva: United Nations, 2013.
47. UNCTAD, *Trends in International Investment Agreements: An Overview*, Sauvant, Karl; Roffe, Pedro (eds.), UNCTAD/ITE/IIT/13, New York/Geneva: United Nations Publications, 1999.
48. UNCTAD, *World Investment Report 2014: Investing in the SDGs*, Zhan, James et al., (eds.), New York/Geneva: United Nations Publications, 2014.
49. UNCTAD, *World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance*, Zhan James et al. (eds.), New York/Geneva: United Nations Publications, 2015.
50. UNCTAD, *World Investment Report: Transnational Corporations and Export Competitiveness*, UNCTAD/WIR/2002, New York/Geneva: United Nations Publications, 2002.
51. UNDP, *Human Development Report 1990*, Oxford/New York: Oxford University Press, 1990.
52. UNDP, *Human Development Report 1994*, New York/Oxford: Oxford University Press, 1994.
53. UNDP, *Human Development Report 1997*, New York/Oxford: Oxford University Press, 1997.
54. UNDP, *Human Development Report 2000*, Jolly, Richard; Fukuda-Parr, Sakiko (eds.), New York: UN Publications, 2000.
55. UNDP, *Human Development Report 2009 - Overcoming barriers: Human mobility and development*, New York: Palgrave Macmillan, 2009.
56. UNDP, *Human Development Report 2011: Sustainability and Equity: A Better Future for All*, New York: Palgrave Macmillan, 2011.
57. UNDP, *Human Development Report*, Lean Geoffrey; Ross-Larson, Bruce (eds.), New York/Oxford: Oxford University Press, 1998.
58. UNDP, *Investing in Development: A Practical Plan to Achieve Millennium Development Goals*, Sachs et al. (eds.), London/Sterling(VA): Earthscan, 2005.
59. UNEP, *Gender Mainstreaming Among Environment Ministries*, 2006.

60. UNEP, *Global Environment Outlook 4: Environment for Development*, Nairobi: UNEP, 2004.
61. UNEP, *Global Environment Outlook-5: Environment For the Future We Want*, Nairobi: UNEP, 2012.
62. UNEP, *Global Environmental Outlook 3: Past, Present and Future Perspectives*, Nairobi: UNEP, 2002.
63. UNEP, *Millennium Ecosystem Assessment*.
64. UNEP, *Multiple Pathways to Sustainable Development: Initial findings from the Global South*, Geneva: UNEP, 2015.
65. UNEP, *The World Environment 1972–1992: Two Decades of Challenge*, Vol. 1, Tolba, Mostafa et al., (eds.), Dordrecht: Springer Science & Business Media, 1992. p. 500.
66. UNEP/IUCN/WWF, *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*, Gland: UNEP, 1991.
67. UNESCO, *Educating for a Sustainable Future: Commitments and Partnerships*, Proceedings of the High-Level International Conference on Education for Sustainable Development at the World Summit on Sustainable Development 2–3 September 2002 Johannesburg, Paris: UNESCO, 2004.
68. United Nations, *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*, 3rd edition, New York: United Nations, 2007.
69. WCED, *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, A/42/427 (4 August 1987).
70. WCED, *Food 2000: Global Policies for Sustainable Agriculture WCED Report to the World Commission on Environment and Development*, Zed Books, 1987.
71. World Bank, *Development and Human Rights: The Role of the World Bank*, Washington, DC: The World Bank, 1998.
72. World Bank, *Governance and Development*, Washington DC: The World Bank, 1992.
73. World Bank, *Making Sustainable Commitments - an environment strategy for the World Bank*, Washington, DC: The World Bank, 2001.
74. World Bank, *Managing Development: The Governance Dimension*, Discussion Paper, 25 June 1991, Washington, DC: The World Bank, 1991.
75. The World Bank Group, *Financing for Development Post-2015*, Washington, DC: The World Bank Group, 2013.
76. World Commission on the Social Dimension of Globalization, *A Fair Globalization: The Role of the ILO*, Geneva: International Labour Office, 2004.
77. World Conference on Higher Education, *The New Dynamics of Higher Education and Research For Societal Change and Development: Communique*, UNESCO doc. ED.2009/CONF.402/2 (8 July 2009).
78. WTO, *The World Trade Organization is the International Organization Whose Primary Purpose is to Open Trade for the Benefit of All*, WTO Overview.

Студије међународних невладиних организација и корпорација

1. Anderson, Peter; Baumberg, Ben; *Alcohol in Europe: A Public Health Perspective*, London: Institute of Alcohol Studies, 2006.
2. Latouche, Serge, *The Globe Downshifted*, Le Monde Diplomatique (English edition), 13 January 2006.
3. Centre for Civil Society, *Civil Society – a Definition, Report on Activities: 2005-2006*, The London School of Economics and Political Science, 2004.
4. Corporate Watch, *What's Wrong with Corporate Social Responsibility?*,
5. Corporate Watch, 2006. Greenpeace, *Greenwashing*, 2010. <http://stopgreenwash.org/2010>.
6. CQ Researcher, *Issues for Debate in Corporate Social Responsibility: Selections From CQ Researcher*, Thousand Oaks/London/New Delhi/Singapore: Sage Publications, 2010.
7. Credit Suisse Institute, *Global Wealth 2014: The Year in Review*, Zurich: Credit Suisse, 2014.
8. Eagleton, Dominic, *Under the Influence: Exposing Undue Corporate Influence Over Policymaking at the World Trade Organization*, London: Action Aid International, 2006.
9. Frank Biermann et al., *Sustainable Development Issues Network, Taking Issue: Questioning Partnerships*, Amsterdam: Institute for Environmental Studies Vrije Universiteit, 2002.
10. Gary Ian, *The Transparent Hypocrisy of Big Oil*, Oxfam, 9 February 2012.

11. Geoghegan, Tighe, *Post 2015: Framing a New Approach to Sustainable Development*, a Briefing Note by the on a Post-2015 Sustainable Development Agenda, Independent Research Forum, March 2013.
12. Global Sustainability Solutions, *Peoples' Sustainability Manifesto: For Action beyond Pao+20*, Media Release, 22 June 2012.
13. ILA, *Report of the Seventy-first conference of ILA with Summary of Working Session*, London: ILA, 2004.
14. Indigenous Environmental Network, *Bemidji Statement on Seventh Generation Guardianship*, 6 July 2006.
15. INNNOVA Thematic Workshop „Lead Markets and Innovation“, 29-30th June 2006, Munich, Germany.
16. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2007: Synthesis Report*, Core Writing Team; Pachauri, Rajendra; Reisinger, Andy (eds.), Geneva: IPCC, 2008.
17. International Foundation for Development Alternatives, *Dossier No. 17: Building Blocks for Alternative Development Strategies*, 1980.
18. International Task Force on Global Public Goods (ITFGPG), *Meeting Global Challenges: International Cooperation in the National Interest*, Stockholm: ITFGPG, 2006.
19. Latouche, Serge, *Degrowth Economics. Why Less Should Be So Much More?*, Le Monde Diplomatique (English edition), November 2004.
20. Martinez-Alier, Joan, *Herman Daly Festschrift: Socially Sustainable Economic Degrowth*, Encyclopedia of Earth, 1 October 2013.
21. Ottenhoff, Jenny, *CGD Brief: International Monetary Fund*, Washington DC: Center for Global Development, 2011.
22. Perez-Corral, Violeta; Rillera, Eileen, *ADB's 'Good Governance' & Corruption Policies: 'Windfall' from the Asian Crisis*, NGO Forum on ADB Briefing, January 21, 2001.
23. Riddell, Roger, *Does Foreign Aid Really Work?*, Background paper to the Australasian Aid and International Development Workshop, Canberra, February, 2014.
24. Robins, Nick; Robert Clover; Sarawanan, D., *Delivering the Green Stimulus*, HSBC Global Research, 2010.
25. *Environment and development: The Founex Report on Development and Environment, with Commentaries by Miguel Ozorio de Almeida, Wilfred Beckerman, Ignacy Sachs and Gamani Corea*, New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1972.
26. *S.n., Human Rights and Environment: The Case Law of the European Court of Human Rights in Environmental Cases*, Brno: Justice and Environment, 2011.
27. Science and Environmental Health Network, *Models for Protecting the Environment for Future Generations*, Cambridge: Harvard Law School International Human Rights Clinic, 2008.
28. Souter, David, *Report of the G8 Digital Opportunity Task Force*, 2008.
29. Stierli, Markus et al., *Global Wealth Report 2015*, Zurich: Credit Suisse Research Institute, 2015.
30. Stiglitz Commission, *Report on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, Stiglitz, Joseph; Sen, Amartya; Jean Paul Fitoussi (eds.), 2009.
31. Sweatman, Michael, *World Conservation Bank: A Project of the International Wilderness Leadership Foundation*, Boulder: International Wilderness Leadership Foundation, 1987.
32. WHAT, *Governance for Sustainable Future*, Reports of the Commissions of the World Humanity Action Trust, London: WHAT, 2000.
33. Working Group on Development and Environment in the Americas, *Globalization and Environment: Lessons from the Americas*, Schalatek, Liane (ed.), Washington, DC: Heinrich Boll Foundation, 2004.
34. World Conservation Union, *Gender and climate change: Women as agents of change*, IUCN Climate change briefing, 2007.
35. World Economic Forum, *2002 Environmental Sustainability Index*, Davos: World Economic Forum, 2002.
36. World Wildlife Fund, *Living Planet Report*, Hails, Chris, (ed.), Gland: WWF International, 2006.
37. WorldWatch Institute, *State of the World 2008: Innovations for a Sustainable Economy*;
38. Zarsky, Lyuba, Gallagher, Kevin, *Searching for the Holy Grail: Making FDI Work for Sustainable Development*, Gland: World Wildlife Fund for Nature, 2003.

Позитивни законски текстови Републике Србије

1. *Повеља Уједињених нација*, „Сл. лист ДФЈ“, бр. 69/45.
2. *Закон о потврђивању Конвенције о борби против дезертификације земљишта у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом, посебно у Африци*, “Службени гласник Републике Србије” – Међународни уговори, бр. 102/2007.
3. *Национална стратегија одрживог развоја Србије*, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 57/2008.
4. *Закон о потврђивању Оквирне конвенције о заштити и одрживом развоју Карпата*, “Службени гласник Републике Србије” – Међународни уговори, бр. 102/2007.
5. *Устав Републике Србије*, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 98/06.
6. *Закон о заштити животне средине*, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 135/2004.
7. *Закон о потврђивању Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе*, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 2/97.
8. *Закон о потврђивању Римског статута Међународног кривичног суда*, „Сл. лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 5/2001.
9. *Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима*, „Сл. лист СФРЈ“, бр. 7/71.
10. *Закон о ратификацији Бечке конвенције о заштити озонског омотача, са прилозима I и II*, “Службени лист СФРЈ - Међународни уговори”, бр. 1/90.
11. *Закон о ратификацији Монреалског протокола о супстанцама које оштећују озонски омотач*, Службени лист СФРЈ - Међународни уговори”, бр. 16/90 и “Службени лист СЦГ-Међународни уговори”, бр. 24/2004.
12. *Међународна конвенција за спречавање загађивања из бродова*, „Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 2/85.
13. *Конвенција о спречавању загађивања мора путем избацивања отпадака*, „Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 13/77.
14. *Конвенција о међународном промету угрожених врста дивље фауне и флоре*, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 11/01.
15. *Конвенција о контроли прекограничног кретања опасних отпада и њиховом одлагању*, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 2/99.
16. *Закон о потврђивању Конвенције о приступу информацијама, учешћу јавности у одлучивању и присуству правди у областима које се тичу животне средине*, „Сл. гласник Републике Србије – Међународни уговори“, бр. 38/09.
17. *Општа декларација о правима човека*, Службени лист ФНРЈ“, бр. 0/48.
18. *Закон о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности*, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 11/01.
19. *Конвенција о очувању миграторних врста дивљих животиња*, „Сл. гласник Републике Србије – Међународни уговори“, бр. 102/2007.
20. *Закон о ратификацији Конвенције о признању и извршењу иностраних арбитражних одлука*, „Службени лист СФРЈ – Међународни споразуми“, бр. 11/81.
21. *Закон о арбитражи*, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 46/2006.
22. *Закон о ратификацији Конвенције о решавању инвестиционих спорова између држава и држављана других држава*, „Сл. лист СиЦГ“, број 2/2006.
23. *Уредба о ратификацији Конвенције о мочварама које су од међународног значаја, посебно као пребивалиште птица мочварица*, „Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 9/77.
24. *Закон о ратификацији Конвенције о заштити светске културне и природне баштине*, „Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори“, бр. 8/74.
25. *Закон о потврђивању Прелазног споразума о трговини и трговинским питањима између Европске заједнице, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране*, „Сл. гласник Републике Србије“ бр. 83/2008, Заједничка декларацијом уз чл. 40 Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине.
26. *Допунски протокол (I) уз женевске конвенције од 12.08.1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба*, “Службени лист СФРЈ - Међународни уговори” бр. 16/1978.

27. Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије, "Сл. гласник Р Србије", бр. 57/2008.

Међународни универзални и регионални уговори

1. Framework Convention on Climate Change (FCCC), *Report of the Conference of the Parties on its thirteenth session, held in Bali from 3 to 15 December 2007*, UN doc. FCCC/CP/2007/6/Add.1 (14 March 2008).
2. North American Free Trade Agreement (NAFTA), *NAFTA Agreement on Environmental Cooperation* (1993), 32 I.L.M. 1480.
3. Carribean Community, *Agreement on Cooperation in the Development and Management of the Living Resources of the Exclusive Economic Zone*, (1991), Preamble. Приступ: http://www.caricom.org/jsp/secretariat/legal_instruments/agreement_living_resources_eez.jsp?menu=secretariat, 12.05.2015.
4. *Convention for Cooperation in the Protection and Sustainable Development of the Northeast Pacific* (18 February 2002), 993 UNTS 243.
5. *Agreement on Fisheries between European Economic Community and the Kingdom of Norway* (29. August 1980), Official Journal L 226, 29.08.1980.
6. *Convention on the protection of the environment through criminal law*, CETS No. 172 (1998).
7. *World Bank Guidelines on the Treatment of Foreign Direct Investment*, Legal Framework for the Treatment of Foreign Investment, Washington: World Bank, (1992) 31 ILM 1363.
8. *EU-Mexico Economic Partnership, Political Coordination and Cooperation Agreement*, 8 December 1997), OJ L 276/44, 1.10.2000
9. *Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses*, A/RES/51/229 (21 May 1997), 36 ILM 700.
10. *Convention for Cooperation in the Protection and Sustainable Development of the Marine and Coastal Environment of the Northeast Pacific* (2002).
11. Organization of African Unity, *Council of Ministers Resolution 1153 (XLVIII) on the Dumping of Nuclear and Industrial Wastes in Africa*, (1989) 28 ILM 567.
12. *Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity* (29 January 2000), 2226 UNTS 208.
13. *Convention for the Establishment of an Inter-American Tropical Tuna Commission*, (The United States of America and the Republic of Costa Rica, 31 May 1949), 80 UNTS 3.
14. *Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies* (27 January 1967), 610 UNTS 205.
15. *International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture*, (2001) 2400 UNTS 303.
16. *Aalborg Charter*, adopted the 4th European Conference on Sustainable Cities & Towns, 2004.
17. Council of Europe, Recommendation 661 on Housing Policy in Europe (22 January 1972).
18. UN General Assembly, *Resolution Economic Development and the Conservation of Nature*, UN doc. A/RES/1831 (XVII) (18 December 1962).
19. UN General Assembly, *Declaration on Social Progress and Development*, UN dok. A/RES/2542 (XXIV) (11 December 1969).
20. Conference of the Parties of the Framework Convention on Climate Change, *Additional Guidance to an Operating Entity of the Financial Mechanism*, Decision 6/CP.7, FCCC/CP/2001/13/Add.1. (10 November 2001).
21. *Instrument for the Establishment of the Restructured Global Environment Facility* (7 July 1994), 33 ILM 1273.
22. *Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization* (15 April 1994), 33 ILM 1.
23. *Convention respecting the Bank for International Settlements* (20 January 1930), 104 LNTS 441.
24. BIS, *Bank for International Settlements: Basic Texts*, Basel: Bank for International Settlements, 2006.
25. *Agreement between the Swiss Federal Council and the Bank for International Settlements to determine the Bank's legal status in Switzerland* (10 February 1987; effective 1 January 2003).
26. *General Agreement on Tariffs and Trade*, Geneva, (30 October 1947), 55 UNTS 187.
27. *African Charter on Human and Peoples' Rights* (27 June 1981), 1520 UNTS 217.

28. *Treaty on European Union* (Maastricht text), 7 February 1992, 1992 OJ C 191/1.
29. *The World Bank Inspection Panel*, Resolution No. IBRD 93-10; Resolution No. IDA 93-6.
30. *General Agreement on Tariffs and Trade* (15 April 1994), 1867 UNTS 3.
31. *Israel-EU Association Agreement*, 1 June 2000, OJ L 147 (21.6.2000).
32. *Chile-US Free Trade Agreement*, (6 June 2003), 42 ILM 1026.
33. *Chile-US Free Trade Agreement*, (6 June 2003), 42 ILM 1026.
34. *Egypt-EU Association Agreement*, 25 June 2001, OJ L 304 (30.9.2004).

Нормативни инструменти универзалног карактера

1. Boutros-Ghali, Boutros, *Report of the UN Secretary General „An Agenda for Peace Preventive Diplomacy, Peacemaking, and Peace-keeping“*, UN dok A/47/277-S/24111 (17 June 1992).
2. Brundtland, Gro Harlem, *Statement by Mrs. Gro Harlem Brundtland, Prime Minister of Norway and Chairman of the World Commission on Environment and Development at the 42nd Session of the General Assembly of the United Nations, 19 October 1987*, Archive Collection on Sustainable Development: Chronology of the Work of the World Commission, Geneva: Switzerland, Vol. 42, Doc 1.
3. GATT Secretariat, *Trade and the Environment*, GATT doc. 1529 (3 February 1992), (1992) 4 World Trade and Arbitration Materials 1.
4. General Assembly, *United Nations Millennium Declaration*, UN doc. A/55/L.2 (8 September 2000).
5. Hammarskjöld, Dag, *Report on the United Nations Scientific Conference on the Conservation and Utilization of Resources by the Secretary-General*, UN doc. E/1579 (28 December 1949),
6. IBRD, *Articles of Agreement* (27 June 2012).
7. IFC, *IFC Performance Standards on Social & Environmental Sustainability*, Washington DC: IFC/World Bank, 2012.
8. ILA, *Accountability of International Organizations Final Conference Report*, Berlin, 2004.
9. ILA, *Resolution Sofia Guiding Statements on the Judicial Elaboration of the 2002 New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development*, 7/2012.
10. ILA, *New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development*, ILA Resolution 3/2002 (2 April 2002), UN doc. A/CONF.199/8 (9 August 2002).
11. International Law Commission, *Draft Articles on Responsibility of International Organizations*, (2011) 2 YILC 64.
12. International Law Commission, *Draft articles on the law of treaties between States and international organizations or between international organizations with commentaries*, UN Doc. A/CN.4/SER.A/1982/Add.1 (Part 2) (14 February 1982), (1982) 2(2) YILC 52.
13. Ki-Moon, Ban, *A Life of Dignity for All: Accelerating Progress towards the Millennium Development Goals and Advancing the United Nations Development Agenda beyond 2015*, UN Doc. A/68/202 and Corr.1 (26 July 2013).
14. Ki-Moon, Ban, *The Road to Dignity by 2030: Ending Poverty, Transforming All Lives and Protecting the Planet*, Synthesis report of the Secretary-General on the post-2015 sustainable development agenda, UN Doc. A/69/700 (4 December 2014).
15. Multilateral Fund Secretariat, *Multilateral Fund for Implementation of Montreal Protocol: Policies, Procedures, Guidelines, and Criteria (As at November 2014)*, Nairobi: UNEP, 2014.
16. OECD, *OECD Guidelines for Multinational Enterprises: 2011 Edition*, Paris: OECD Publishing, 2011.
17. The Intergovernmental Committee of Experts on Sustainable Development Financing, *Report on Options for an Effective Sustainable Development Financing Strategy*, UN doc. A/69/315 (15 August 2014).
18. The World Bank, *The World Bank Operations Manual: Operational Policies*, Bank Policy: Operational Policy Waivers (7 April 2014).
19. UN Commission on Human Rights, *The Role of Good Governance in the Promotion of Human Rights*, UN doc. E/CN.4/RES/2000/64 (27 April 2000).
20. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *Substantive Issues Arising in the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural rights: General comment 15*, E/C.12/2002/11 (20 January 2003).
21. UN ECOSOC, *Draft Declaration of Principles on Human Rights and the Environment*, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1994/9 (6 July 1994), (1994) 3 EC&IEL 79.

22. UN ECOSOC, *Implementing Agenda 21: Report of the Secretary-General*, UN Doc. E/CN.17/2001/PC/2/7 (19 December 2001).
23. UN ECOSOC, *Report of the International Technical Conference on the Conservation of the Living Resources of the Sea, Rome, 18 April - 10 May 1955*, UN doc. A/CONF.10/6 (July 1955).
24. UN ECOSOC, *The Role of Criminal Law in the Protection of the Environment*, UN doc. 1994/15 (25 July 1994).
25. UN ECOSOC, UN Scientific Conference on the Conservation and Utilization of Resources, E/RES.32 (IV) (28 March 1947), (1947-1948) UNYB 556.
26. UN Human Rights Council, *Human Rights and the Environment*, UN doc. A/HRC/RES/16/11 (12 April 2011).
27. UN International Conference on Financing Development, *Report of the International Conference on Financing for Development* (Monterrey Consensus), Monterrey, Mexico, 18-22 March 2002, UN doc. A/CONF.198/11 (3 March 2002).
28. UN Secretary General, *Annual Report of the Secretary General on the Work of the Organization 1998*, UN Doc. A/53/1 (27 August 1998).
29. UN Security Council, *Resolution 1170*, UN Doc. S/RES/1170/1998 (28 May 1998).
30. UN Security Council, UN Doc. S/RES/1483 (22 May 2003), (2003) 42 ILM 1016.
31. UNCTAD, *UNCTAD's Work Programme on International Investment Agreements: From UNCTAD IX, Midrand (1996), to UNCTAD X, Bangkok (2000)*, UNCTAD/ITE/IIT/Misc.26.
32. UNEP, *Draft Principles of Conduct in the Field of the Environment for the Guidance of States in the Conservation and Harmonious Utilization of Natural Resources Shared by Two or More States*, UNEP/GC.101/Corr.1 (20 May 1977), Annex UNEP/IG-7/3, (1978) 17 ILM 1097.
33. UNEP, *Draft Programme for the Development and Periodic Review of Environmental Law*, Governing Council of UNEP Decision 10/21 (31 May 1982).
34. UNEP/UNCTAD Symposium „Patterns of Resource Use, Environment and Development Strategies“, Cocoyoc, Mexico, 8 - 23 October 1974, *The Cocoyoc Declaration*, UNEP Ser. A/C.2/292 (12 October 1974), Report of the Governing Council of the UNEP, UN doc A/RES/3326(XXIX) (16 December 1974).
35. UNESCO, *Declaration on the Responsibilities of the Present Generations Toward Future Generations*, (12 November 1997), (1998) 1 UNESCO Records of the General Conference 29th Session 69, Art. 1. UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities, *Draft Principles on Human Rights and the Environment* (1994) UN Doc E/CN.4/Sub.2/1994/9 (6 July 1994).
36. UNESCO, *Education Beyond 2015*, 37 C/Resolution 11, UN Doc 194 EX/6 (19 November 2013), (2014) 1 UNESCO Records of the General Conference 37th Session 29.
37. UNESCO, *Universal Declaration on Cultural Diversity*, 31st Session of the General Conference of UNESCO, Paris, (2 November 2001), 41 ILM 57.
38. UNFCCC, *The Contribution of the CDM under the Kyoto Protocol to Technology Transfer*, Montreal: UNFCCC, 2007.
39. World Commission on Environment and Development, *Report of the World Commission on Environment and Development: „Our Common Future“*, UN doc. A/42/427 (4 August 1987).
40. World Trade Organization, *Doha Ministerial Declaration*, WT/MIN(01)/DEC/1 (14 November 2001), (2002) 41 ILM 746.

Транснационални инструменти нормативног карактера

1. Association of University Leaders for a Sustainable Future, *The Talloires Declaration* (1981).
2. Conference on Economic Degrowth for Ecological Sustainability and Social Equity, *Declaration on Degrowth*, (19 April 2008).
3. Equator Principles Financial Institutions, *The Equator Principles III* (04 June 2013).
4. G-20, *Core Values for Sustainable Economic Activity*, G20 Leaders Statement: The Pittsburgh Summit, 24-25 September 2009.
5. G-8, *Responsible Leadership for a Sustainable Future*, l'Aquila, Italy, 8 July 2009.
6. National Resources Defence Council, *Cloud of Commitments*: <http://cloudofcommitments.org>.

7. Second international Conference on Economic Degrowth for Ecological Sustainability and Social Equity, *Degrowth Declaration* (29 March 2010).
8. *The G20 Seoul Summit Leaders' Declaration* (November 12, 2010).
9. *The Paris Declaration on Aid Effectiveness* (2 March 2005).

Инструменти меког права

1. *A lead market initiative for Europe - Explanatory Paper on the European Lead Market Approach: Methodology and Rationale*, COM(2007) 860 final SEC(2007) 1730, 21.12.2007.
2. Commission on Sustainable Development, *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*, 3rd edition, New York: United Nations, 2007.
3. Conference of the Parties of the Framework Convention on Climate Change, *Additional Guidance to an Operating Entity of the Financial Mechanism*, Decision 6/CP.7, FCCC/CP/2001/13/Add.1. (10 November 2001).
4. *Cotonou Agreement* (23 June 2000), OJ L 317, 15.12.2000, revised OJL L 247 09.09.2006, Preamble, Art. 8(4), 9(3), 20(d).
5. *Monterrey Consensus of the International Conference on Financing for Development*, Report of the International Conference on Financing for Development, Monterrey, Mexico, 18-22 March 2002, UN doc. A/CONF.198/11 (22 August 2002), New York: United Nations Publications, 2002.
6. OECD, Development, *Measuring Resource Flows and Resource Productivity: Synthesis Report*, Paris: OECD, 2008.
7. OECD, Istanbul Ministerial Declaration (30 June 2007)
8. OECD, *The DAC Guidelines Strategies for Sustainable Development: Guidance for Development Co-operation*, Paris: OECD, 2001.
9. Organization of American States, *Purpose*, 2015.
10. Oslo Ministerial Declaration, *Global Health: A Pressing Foreign Policy Issue of Our Time* (20 March 2007)
11. Secretariat of the CBD, *The Convention on Biological Diversity: Year in Review 2010*, Montreal: Secretariat of the CBD, 2010.
12. South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC), SAARC Charter (8 December 1985).
13. The African Union, *Mission, Goals, Organs and Objectives*, East African Center For Law & Justice, 2015.
14. The World Conference on Human Rights, *UN Vienna Declaration and Programme of Action*, UN doc. A/CONF.157/24 (Part I) at 20 (25 June 1993), (1993) 32 ILM 1661.
15. UN Conference on the Human Environment, *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*, A/CONF.48/14/Rev.1 (5 to 16 June 1972), (1972) 11 ILM. 1416.
16. UN DESA, *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*, New York: UN Publications, 2001.
17. UN DESA, *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*, 3rd edition, New York: United Nations Publications, 2007.
18. UNECE, *Statement on education for sustainable development by the Ministers of the Environment*, ECE/CEP/102/Rev.1 (23 May 2003). Приступ: <http://goo.gl/Trc4WE>, 22.08.2015.
19. UNECE, *Building Bridges to the Future*, Ministerial Declaration, ECE/BELGRADE.CONF/2007/8 (12 October 2007). Приступ: <http://goo.gl/p3ZNBu>, 22.08.2015.
20. UN Food and Agriculture Organization, *The Declaration of Principles and Programme of Action of the 1979 World Conference on Agrarian Reform and Rural Development*, (20 July 1979).
21. UN General Assembly, Tokyo Declaration 1997, UN dok. A/S-19/10 (18 April 1997).
22. UN General Assembly, *2005 World Summit Outcome*, UN doc. A/RES/60/1 (24 October 2005).
23. UN General Assembly, *Agreement for the Implementation of the Provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982 relating to the Conservation and Management of Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks*, A/RES/69/245 (1 December 2014), 2167 UNTS 3.
24. UN General Assembly, *Beijing Declaration adopted at the Fourth World Conference on Women*, UN doc. A/Conf.177/20 (17 October 1995), (1996) 35 ILM 401.
25. UN General Assembly, *Charter of Economic Rights and Duties of States*, UN doc. A/RES/29/3281 (12 December 1974).

26. UN General Assembly, *Declaration and Programme of Action on a Culture of Peace*, A/RES/53/243 A (6 October 1999).
27. UN General Assembly, *Declaration on the Right to Development*, UN Doc. A/RES/41/128 (4 December 1986).
28. UN General Assembly, *Declaration on the Right to Development*, UN Doc A/Res/41/128 (4 December 1986).
29. UN General Assembly, *Implementation of Agenda 21, the Programme for the Further Implementation of Agenda 21 and the Outcomes of the World Summit on Sustainable Development*, UN doc. A/RES/64/236 (24 December 2009).
30. UN General Assembly, *Institutional and Financial Arrangements for International Environmental Cooperation*, UN doc. A/RES/27/2997 (15 December 1972).
31. UN General Assembly, *International Organizational Implications of Action Proposals: Addendum No. 1, Views of the Preparatory Committee for the Conference*, UN dok. A/CONF.48/11 (10 January 1972).
32. UN General Assembly, *International Plan of Action: Implementation of General Assembly Resolution 56/116*, UN doc. A/57/218 (16 July 2002).
33. UN General Assembly, *Process of Preparation of the Environmental Perspective to the Year 2000 and Beyond*, UN Doc. A/RES/38/161 (19 December 1983).
34. UN General Assembly, *Process of preparation of the Environmental Perspective to the Year 2000 and Beyond*, UN dok. A/RES/38/161 (19 December 1983).
35. UN General Assembly, *Programme for the Further Implementation of Agenda 21*, UN Doc. A/RES/S-19/2 (19 September 1997), UN GAOR 19:8 (19 September 1997).
36. UN General Assembly, *Report of the Ad Hoc Open-ended Informal Working Group to Study Issues Relating to the Conservation and Sustainable Use of Marine Biological Diversity in Areas Beyond National Jurisdiction*, UN doc. A/61/65 (20 March 2006).
37. UN General Assembly, *Report of the United Nations Conference on Sustainable Development*, UN Doc. A/CONF.216/16 (20–22 June 2012).
38. UN General Assembly, *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, UN Doc. A/RES/42/187 (11 December 1987).
39. UN General Assembly, *Report of the World Summit on Sustainable Development*, UN Doc. A/CONF.199/20 (4 September 2002), Annex: Johannesburg Declaration on Sustainable Development.
40. UN General Assembly, *Rio Declaration on Environment and Development*, UN doc. A/CONF.151/26(vol. I) (14 June 1992), (1992) 31 ILM 874.
41. UN General Assembly, *The Founex Report on Development and Environment*, UN dok. A/RES/2850 (XXVI) (20 December 1971).
42. UN General Assembly, *The future we want*, UN Doc. A/RES/66/288 (11 September 2012).
43. UN General Assembly, *The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy*, UN doc. A/PES/60/288 (20 September 2006).
44. UN General Assembly, *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*, UN doc. A/RES/70/1 (21 October 2015).
45. UN General Assembly, *United Nations Conference on Environment and Development*, UN doc. A/RES/44/228 (22 December 1989).
46. UN General Assembly, *United Nations Conference on the Human Environment*, UN Doc. A/RES/27/2994 (15 December 1972).
47. UN General Assembly, *United Nations Decade of Education for Sustainable Development*, UN Doc. A/RES/57/254 (20 December 2002).
48. UN General Assembly, *United Nations Decade of International Law*, UN dok A/RES/44/23 (17 November 1989).
49. UN General Assembly, *United Nations Literacy Decade: Education for All*, UN doc. A/RES/56/116 (19 December 2001);
50. UN General Assembly, *United Nations Millennium Declaration*, UN Doc. A/55/2 (18 September 2000).
51. UN General Assembly, *World Charter for Nature*, UN doc. A/RES/37/7 (28 October 1982), (1983) 22 ILM 455.
52. UNESCO, *Earth Charter*, 2000.

53. UNESCO, *Hamburg Declaration on Adult Learning* (18 July 1997)
54. WHO, *Environmental health indicators: Framework and methodologies*, WHO/SDE/OEH/99.10, Geneva: WHO, 1999.
55. World Bank Board of Executive Directors, *Resolution Approval for Establishment of a Global Environment Trust Fund*, No. 91-5 (14 March 1991).
56. World Bank, *Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development*, Washington, DC: The World Bank, 1997.

Нормативни акти Европске уније

1. Council of the European Union, *Review of the EU Sustainable Development Strategy - Renewed Strategy*, 10117/06 (9 June 2006), 15796/1/05 ENV.
2. European Council, *European Council Conclusions*, EUCO 6/09, CO EUR 6, CONCL 4 (11 December 2009).
3. European Commission, *A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development*, Proposal to the European Council, COM/2001/0264 (15 May 2001).
4. European Commission, Commission of the European Communities, *Towards Sustainability: A European Community Programme of Policy and Action in Relation to the Environment*, Official Journal, NOC 138/5(1993).
5. European Commission, *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament - GDP and Beyond: Measuring Progress in a Changing World*, COM/2009/0433 final.
6. European Commission, *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee - A European Environment and Health Strategy*, EUR-Lex - 52003DC0338 11/06/2003.
7. European Commission, *Communication from the Commission, Review of the European Union Strategy for Sustainable Development*, COM(2009) 400 final (24.7.2009), EUR-Lex - EUR-Lex - 52009DC0400 – EN.
8. European Commission, *Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, COM(2010) 2020 final (3.3.2010), EUR-Lex - 52010DC2020 – EN.
9. European Commission, *Recommendation for a Council Recommendation on Broad Guidelines for the Economic Policies of the Member States and of the Union: Part I of the Europe 2020 Integrated Guidelines*, COM(2010) 193 FINAL, Brussels, 27.4.2010, SEC(2010) 488 final.
10. European Council, *Commission Communication: A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development*, Presidency Conclusions of the Göteborg European Council, 15 - 16 June 2001 (SN 200/1/01 REV 1), 9175/01.
11. European Council, *Directive on the Coordination of Certain Provisions Laid Down by Law*.
12. EU Heads of State and Government, *The Draft Treaty Establishing a Constitution for Europe*, Rome, 29 October 2004, OJ C 310/1/16.12.2004.
13. *Regulation or Administrative Action in Member States Concerning the Pursuit of Television Broadcasting Activities*, 89/552/EEC (3 October 1989), OJ L 298, 17.10.1989.
14. *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community*, 13 December 2007, OJC 306/17.12.2007.
15. UN Economic Commission for Europe, *Bergen Ministerial Declaration on Sustainable Development in ECE Region*, May 16, 1990, 1 YBIEL 429 (1990).
16. European Commission, *Lisabon Strategy Evaluation Document*, SEC(2010) 114 final (2.2.2010).

Одлуке међународних судова, арбитража и механизма решавања спорова

1. ICJ, *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area* (Costa Rica v. Nicaragua), ICJ Reports (2011), Order for provisional measures (8 March 2011).
2. ICJ, *Case Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), 2010 ICJ Reports, Judgement (20 April 2010).
3. ICJ, *Gabcikovo-Nagymaros Project* (Hungary v. Slovakia), 1997 ICJ Report 1, Separate Opinion Judge Christopher Weeramantry (25 September 1997).

4. ICJ, *Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgement of 20 December 1974 in Nuclear Tests* (New Zealand v. France), 1995 ICJ 288, Dissenting opinion Weeramantry, (22 September 1995).
5. ICJ, *Maritime Delimitation in the Area Between Greenland and Jan Mayen* (Denmark v. Norway), 1993 ICJ 38, Separate Opinion Weeramantry (14 June 1993).
6. ICJ, *The Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, 1996 ICJ 226, Advisory Opinion (July 8 1996).
7. ICJ, *Case Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), 2010 ICJ Reports 14, Judgement (20 April 2010).
8. ICJ, *North Sea Continental Shelf Cases*, (Federal Republic of Germany v Denmark; Federal Republic of Germany v The Netherlands), 1969 ICJ 3, Judgement (20 February 1969).
9. ICJ, *Case of Colombia v. Peru*, Opinion of the Court, (1950) ICJ REP. 266 (1950).
10. ICJ, *Gabcikovo-Nagymaros Project* (Hungary v. Slovakia), (1997) ICJ 7, Judgement (25 September 1997).
11. ICJ, *Nuclear Tests Case* (Australia v. France) (1974) ICJ 253, Advisory Opinion (20 December 1974).
12. ICJ, *Kasikili/Sedudu Island*, (Botswana v. Namibia), (1999) ICJ 1045, Judgement (13 December 1999).
13. ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, 1996 ICJ Reports 266, Advisory Opinion (8 July 1996).
14. ICJ, *Corfu Channel Case* (UK v Albania), 1949 ICJ 4, Judgment (9 April 1949).
15. International Tribunal for the Law of the Sea, *Case Concerning Land Reclamation by Singapore in and around the Straits of Johor* (Malaysia v. Singapore), Case No. 12 (2003), 5 IELR 552, Order on Provisional Measures (8 October 2003).
16. ITLOS, Case No. 3 (1999), 38 ILM 1624, Order of provisional measures (27 August 1999).
17. ITLOS, *Responsibilities and Obligations of States Sponsoring Persons and Entities with Respect to Activities in the Area*, No. No. 17 (2011), 50 ILM 458, Advisory Opinion (1 February 2011).
18. European Court of Human Rights (ECtHR), *Lopez Ostra v Spain*, Case No. 16798/90, Judgment (9 December 1994);
19. ECtHR *Oneryildiz v Turkey*, Case No. 48939/99, Judgment (30 November 2004).
20. ECtHR, *Hatton and Others v The United Kingdom*, Case No. 36022/97, Judgment (8 July 2003).
21. International Tribunal for the Law of the Sea, *The Mixed Oxyde Plant Case (Ireland v. United Kingdom)*, Case No. 13 (2001), 5 IELR 421, Order on Provisional Measures (3 December 2001).
22. ECtHR, *Tatar v. Romania*, Application No. 67021/01, Judgement (29 January 2009).
23. ECtHR, *Branduse v. Romania*, Case No. 6586/03, Judgement (7 April 2009).
24. ECtHR, *Guerra et al. v. Italy*, Case No. 14967/89, Judgement (19 February 1998).
25. International Center for the Settlement of Investment Disputes (ICSID), *SGS Société Générale de Surveillance v. Islamic Republic of Pakistan*, Case No. ARB/01/13, (2003) 42 ILM 1285, Decision on Jurisdiction (6 August 2003).
26. ICSID, *SGS Société Générale de Surveillance v. Republic of the Philippines*, Case No. ARB/02/6, (2004) 15 Mealey's IAR 19, Decision on Jurisdiction (24 January 2004).
27. ICSID, *Compañía de Aguas del Aconquija S.A. and Vivendi Universal S.A. v. Argentina*, Case No. ARB/97/3, (2001) 40 ILM 426, Award (21 November 2000).
28. ICSID, *Occidental Petroleum Corp. and Occidental Exploration and Production Co. v. Republic of Ecuador*, ICSID Case No. ARB/06/11, (2008) IIC 337, Decision on Jurisdiction (9 September 2008).
29. ICSID, *Tecnicas Medioambientales Tecmed S.A. v. United Mexican States*, Case No. ARB(AF)/00/2, (2004) 43 ILM 133, Award (29 May 2003).
30. ICSID, *CMS Gas Transmission Co. v. Republic of Argentina*, ICSID Case No. ARB/01/8, 7 ICSID Reports 492, Decision on Annulment (25 September 2007).
31. ICSID, (NAFTA/UNCITRAL rules), *Glamis Gold Ltd. v. United States of America*, IIC 380 (616), Award (14 May 2009).
32. ICSID, *Biwater Gauff (Tanzania) Ltd. v. United Republic of Tanzania*, Case No. ARB/05/22, 22 ICSID Rev-FILJ 217, Procedural Order (24 July 2008).
33. Arbitral Tribunal Tehran & Arbitral Tribunal, Camp Kohak, *Helmand River Delta Cases*, (Afghanistan v. Persia), 1 IELR 10, Award (19 August 1872) & Award (10 April 1905); 1 IELR 3.

34. Arbitral Tribunal Washington. *San Juan River Border Dispute* (Costa Rica v. Nicaragua), 1 IELR 15, Award (22 March 1888).
35. Arbitral Tribunal Paris, *Bering Sea Fur-Seals case* (Great Britain v. United States of America), 1 IELR 43, 15 August 1893.
36. Arbitral Tribunal Washington/Ottawa, *Trail Smelter case* (United States v Canada), 1 IELR 231, Awards (16 April 1938, 11 March 1941).
37. Arbitral Tribunal Geneva, *Lake Lanoux Case* (France v. Spain), 1 IELR 332, Award (16 November 1957).
38. Arbitral Tribunal Washington, *Southern Bluefin Tuna* (Australia & New Zealand v. Japan), Award (4 August 2000), 5 IELR 495.
39. Lake Ontario Claims Tribunal Ottawa and Washington, *Gut Dam Case* (Canada v. United States), 1 IELR 386, Award (15 January 1968, 12 February 1968, 27 September 1968).
40. Arbitral Tribunal The Hague, *The Iron Rhine Railway*, (Kingdom of Belgium v Kingdom of the Netherlands), Award (24 May 2005), 27 RIAA 35.
41. International Arbitral Award, *Texaco Overseas Petroleum Co. v. Libya*, 17 ILM 1 (1978), Ad hoc Award (19 January 1977).
42. Arbitral Tribunal London, *Chevron Corporation and Texaco Petroleum Corporation v. The Republic of Ecuador*, UNCITRAL rules, Case No. 2009-23, First Partial Award, (17 September 2013). <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw1585.pdf>
43. Permanent Court of Arbitration, *Iron Rhine Railway Case*, (Belgium v. Netherlands), 23 RIAA 35, Award (24 May 2005).
44. WTO, *United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products*, WT/DS58, (1991) 30 ILM 1594, Panel Report (15 May 1998).
45. WTO Appellate Body, *EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones)*, (United States *et al.* v. European Communities), WT/DS48/AB/R Report, (1998) 1 DSR 9, Report (16 January 1998).
46. WTO Appellate Body, *United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products*, (India *et al.* v. United States), WT/DS58/AB/R, (1998) 7 DSR 2821, Report (12 October 1998).
47. GATT, *United States – Restrictions on Imports of Tuna*, DS 21/R, (1991) 30 ILM 1594, Panel Report (3 September 1991).
48. Philippines Supreme Court, *Minors Oposa v. Secretary of the Department of the Environment and Natural Resources*, (1994) 33 ILM 174, Decision (30 July 1993).

Национални уставни и законски текстови

1. Азербејџан, *Constitution of the Azerbaijan Republic*, <http://www.constcourt.gov.az/laws/26>.
2. Белија, *Belgian Constitution*, BSG 17.02.1994.
3. Боливија, *Bolivia (Plurinational State of)'s Constitution of 2009*, https://www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009.pdf.
4. Велика Британија, *Environmental Protection Act*, 1990 c. 43.
5. Еквадор, *Constitution of the Republic of Ecuador*, OR 20.10.2008.
6. Јужна Африка, *Constitution of the Republic of South Africa*, Act 108, 16.12.1996.
7. Норвешка, *The Constitution, as laid down on 17 May 1814 by the Constituent Assembly at Eidsvoll and subsequently amended, most recently in May 2014*, <http://www.stortinget.no/english/constitution.html#fulltext>.
8. Сједињене Америчке Државе, *National Environmental Policy Act*, 1969, 42 USC.

Нерецензирани материјали и историјски документи

1. Bank for International Settlements, *Board of Directors*, 11 March 2015.
2. Brundtland, Gro Harlem, *Report of High-level Roundtable „How a Changing Climate Impacts Women“*, The Council of Women World Leaders/ The Women's Environment and Development Organization/ Heinrich Böll Foundation North America, New York, September 21, 2007.
3. Chapman, Glenn, ICANN Sees Privatization of Internet Management Soon, *AFP*, 15.05.2015.

4. Committee for National Security, *National Security- Science and Technology Strategy*, Washington, DC: The White House, 1995.
5. Committee on Science, Science, Technology, and American Diplomacy, Washington DC: Dianne Publishing, 1995.
6. Corporate Europe Observatory, Leaked Confidential Documents Reveal EC's Neoliberal GATS Agenda, *Corporate Europe Observer Quarterly Newsletter*, 11/2002.
7. Dyson, Richard, Lord Rothschild: Investors Face a Geopolitical Situation as Dangerous as Any since WW2, *The Telegraph*, 19 September 2015.
8. Eaton, Janet, *What is Degrowth?*, August 6th 2012, Janet Eaton's Blog.
9. Echlin, Edward, *Written evidence submitted to the House of Commons Environmental Audit Committee* (22 August 2011), Eighth Report of Session 2010–12, Volume II, London: The Stationery Office Limited, 2011.
10. EU presidency country non-paper, *Eco-efficient Growth in the Age of Globalization: Swedish non-paper on the Lisbon strategy post-2010*, Stockholm, 2009.
11. Hawley, Chris, *Desert Spreading Over Earth at an Alarming Rate: UN Warns Pisk Seen to Third of Land Surface*, The Boston Globe, World News, 16.06.2004.
12. Hitchcock, Andrew, The History of the „Money Changers“, 2006.
13. HRH the Duke of Edinburgh, Foreword, in: *The Status of the Carpathians: A Report*, Bratislava: The Carpathian Ecoregion Initiative, November 2001.
14. Information Office of the State Council, *China's Foreign Aid*, People's Republic of China, Beijing, 2011.
15. IUCN, *Climate, Energy and National Security: Keynote Remarks by Wouter Veening*, IUCN News, 30 June 2010.
16. Kofi Annan, *Secretary-General Calls for Break in Political Stalemate over Environmental Issues*, United Nations Secretary-General Press Releases, SG/SM/7739-ENV/DEV/561 (14 March 2001).
17. Lloyd Axworthy, Norman, *A Second Wind for Human Security*, Global Brief. 18 June 2013.
18. Maathai, Wangari, *Nobel Lecture*, 10 December 2004.
19. Moore, Michael, A Grand Bargain: A New International Deal, UN Financing for Development Conference summit-level opening session, WTO News, 21 March 2002.
20. Moore, Michael, *The Multilateral Trading System in Support of Africa-led and Africaowned Development*, Paper presented at United Nations ECOSOC High-Level Policy Dialogue, WTO News, 16 July 2001
21. OECD, *Investment News*, Issue 7/ June 2008.
22. Palast, Gregory, IMF's Four Steps to Damnation, *The Guardian*, 29 April 2001.
23. Peoples Republic of China, *National Report on Sustainable Development*, 2012.
24. Prime Minister's speech on sustainable development, 24 February 2003, Number10.gov.uk, The official site of the Prime Minister's Office.
25. Roderik, Dani, The Cheerleaders' Threat to Global Trade, *The Financial Times*, 26 March 2007.
26. Strong, Maurice, Secretary General of the 1992 UN Conference on Environment and Development statement in Preparatory Committee, UN dok. A/CONF.151/PC/5/Add1 (6 August 1990).
27. Strong, Maurice, *The Founex Conference*.
28. The White House, *A National Security Strategy For a New Century*, 1998.
29. The White House, *National Security Strategy*, March 1990.
30. Truman Harry, *Letter dd. 4 September 1946*, E/139, 2 ECOSOC 262, The Proceedings of the United Nations Scientific Conference on the Conservation and Utilization of Resources, Vol. 1, UN doc. E/CONF. 7/7 (17 August - 6 September 1949), New York: United Nations Publications, 1950.
31. Truman, Harry, *Inaugural Adress*, XXXIII President of the United States, January 20, 1949.
32. UN News Center, *UN Hails Outcome of Incheon Forum as 'Huge Step Forward' for Education*, 21.05.2015.
33. *United Nations Sustainable Development Knowledge Platform*: <http://sustainabledevelopment.un.org>
34. US Department of Commerce, *Acres U.S.A.*, Volume 19, Walters, Charles (ed.), 1990.
35. Wates, Jeremy, *Introductory statement by UN-ECE: The Aarhus Convention: A New International Framework Regulating Public Access to Environmental Information*, OECD Seminar „Public Access to Environmental Information“, Athens, 5-7 June 2000, OECD doc. ENV/EPOC/GEP(2000)8 (4 July 2000).

36. Wolfensohn, James, *A New Global Balance: The Challenge of Leadership*, speech delivered to the Board of Governors of the World Bank, Dubai, September 23, 2003.
37. Zoellick, Robert, *An Inclusive & Sustainable Globalization*, President of the World Bank Group speech for The National Press Club, Washington D.C., October 10 2007. The World Bank/IBRD-IDA: News.
38. Zoellick, Robert, *OECD, World Bank to Step Up Co-operation on Sustainable Growth*, Climate Change, Innovation and Other Topics, OECD Home, 10/12/2007.
39. Видановић, Војин, *Концепт одрживог социјалног развоја*, РР презентација (08.03.2011.).
40. Сајт GEF: <https://www.thegef.org/gef/sites/thegef.org/files/publication/Serbia.pdf>.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Мирослав Стевановић рођен је 19.01.1962. године у Београду, Република Србија, од оца Драгољуба и мајке Недељке.

Основну школу похађао је у Београду и Њујорку, а средњу у Лондону.

Правни факултет Универзитета у Београду завршио је 1987. године.

На Правном факултету Универзитета у Београду похађао је, 1987-1988. године, магистарске студије, на смеру Међународно јавно право, а магистирску тезу одбранио је 2015. године на Правном факултету Универзитета Унион у Београду, на тему: "Поступање са досијеима бивших репресивних режима са аспекта унутрашњих права држава у транзицији и међународног јавног права".

Током професионалне каријере обављао је различите послове у јавном и приватном сектору. Од 1987. до 1988. године био је адвокатски приправник у Адвокатској канцеларији Војислава Илића, у Београду. Од 1988. до 1994. године радио је у СДБ (па РДБ) МУП-а Р Србије, на оперативно-стручним пословима. Од 1994. до 1996. године радио је као менаџер спољне трговине у предузећу 'СБМ Холдинг', Београд, од 1996. до 1998. као менаџер логистике у предузећу 'Аутокомерц комисион', Београд, а од 1998. до 2001, као правни саветник у предузећима 'Владимекс' и 'Раде трејд', Београд. Од 2001. до 2003. године радио је у Савезном министарству унутрашњих послова, као саветник, са задужењима везано за опште и уговорне односе и међународну сарадњу. Од 2003. године ради у Безбедносно-информативној агенцији, на оперативно-стручним пословима. Последњих година ангажован је као Саветник директора.

Истраживачки је био ангажован у областима међународних односа, правних наука и безбедности. Из тих области је, самостално и коауторски, израдио неколико научних чланака који су представљени на научним скуповима и објављени у зборницима или научним часописима. Такође је, самостално и коауторски, објављивао и стручне радове, у виду коментара закона.

Ожењен је, отац двоје деце. Од страних језика, говори енглески и служи се немачким.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а MIROSLAV D. STEVANOVIC'
број уписа 09 1947/2

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ODRŽIVI RAZVOJ KAO POLITIČKO - PRAVNA
KATEGORIJA

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 20.04.2016.

Потпис докторанда

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора MIROSLAV STEVANOVIC'

Број уписа 09 1947/2

Студијски програм _____

Наслов рада ODRŽIVI RAZVOJ KAO POLITIČKO-PRAVNA KATEGORIJA

Ментор PROF. DR DRAGAN SIMEUNOVIC'

Потписани MIROSLAV STEVANOVIC'

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 20.04.2016.

Потпис докторанда

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ODRŽIVI RAZVOJ KAO POLITIČKO-PRAVNA
KATEGORIJA

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
- ☒ 5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 20.04.2016.

Потпис докторанда

